

5. ÉVFOLYAM

1993

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.
Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/370-024. Fax: 96/370-011.
Előfizetés, Tagság díj: 400 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 400 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1993/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Budapest
és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
HORVÁTH TIBOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Érszegi Géza, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor,
Kostya Sándor, Vlosskák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás;
ITALY: Eördögh István, Kiss Ulrich; USA: Gabriel L. Asztrik*

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1993.
ISSN 0865–5277

Szedés, nyomás és kötés:
AGAPÉ Kft., Szeged

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK

GÁSPÁR Dorottya:	Gondolatok a pannóniai ókereszténységről <i>Reflections on the Early Christianity of Pannonia</i>	5
MÉSZÁROS István	Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754 – 1948 <i>Plans of Organizing a Catholic University in Eger 1754 – 1948</i>	23
SIMÓ Attila	Nyárádszentmárton lelkipásztorai <i>Pastors Having Served in Village Nyárádszentmárton</i>	35
DREESBACH Walter	Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen Den Weltkriegen <i>The Relation of the State to the Church in Hungary Between the Two World Wars</i>	79

A BÁTASZÉKI CISZTERCITA EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KEREKES Károly	Szövetségújítás a Ciszterci Rend és Cikádor, azaz Bátaszék között <i>Renewing the Covenant of the Cistercian Order with Cikádor Called Today Bátaszék</i>	111
KOSZTA László	Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején <i>The History of the Hungarian Cistercian Order in the Period of Establishing their Monasteries 1142–1270</i>	115
ALMÁSI Tibor	Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja <i>Cistercian Cardinal in the Service of the Papal World-Power. The Legateship of Jacob Pecorari in Hungary</i>	129
SÜMEGI József	Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához <i>Contribution to the Monasteriology of Báta, Cikádor and Zebegény</i>	143
BARNA Gábor – HERMANN Egyed	A bátaszékiek máriacelli búcsújárása <i>The Pilgrimage by the Population of Bátaszék to Mariazell</i>	155
ARATÓ Orbán O. Cist.	Ciszterci lelkiség – ciszterci küldetéstudat <i>Cistercian Spirituality – Cistercian Missionary Belief</i>	175

EGYHÁZTÖRTÉNET, MÓDSZERTAN

DÓKA Klára	Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868) <i>The Documentary Value of the Visitatorial Records on the Basis of Documents (from 1778 until 1868) Preserved by the Episcopate of Székesfehérvár</i>	181
------------	--	-----

FORRÁSOK

JESZENKOVITS Teréz	Az 1948–56 közötti évek <i>The Years 1948–56</i>	203
--------------------	---	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus XC. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	217
Egyházak a változó világban (Ism.: Pál József)	218
GERGELY Jenő: A Katolikus Egyház Magyarországon 1944 után (Ism.: Kőhegyi Mihály)	222
A Katolikus Egyház Magyarországon (Ism.: Sávai János)	224
Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Band I. 1694–1840. (Ism.: Lakatos Pál)	226
A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803-1903 (Ism.: Rádyné Rácz Katalin)	227
HETÉNYI VARGA Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. (Ism.: Kovács János)	228

GÁSPÁR DOROTTYA:

GONDOLATOK A PANNONIAI ÓKERESZTÉNYSÉGRŐL

BEVEZETÉS A PANNÓNIAI ÓKERESZTÉNY TÁRGYAK KATALÓGUSÁHOZ

A különböző területekről szóló, különböző nyelvű irodalom egységes abban, hogy ókereszténységben a 3. század végétől kezdődő keresztény emlékanyagot és vallási hovatartozást ért. Ha egy-egy mű korábbi dolgáról szól, akkor nem az ókeresztény – Urchristentum – early Christianity stb. kifejezéseket használja, hanem azt mondja, hogy az 1. vagy 2. századi kereszténység itt és itt. Ez alól alig kivétel a Római Birodalom keleti térfeléről szóló művek nyelvhasználata. Lényegében egy olyan nyelvhasználatról van szó, amelyet – szinte tudat alatt – keltező kritériumként fogadtak el kutatók és nem kutatók egyaránt. Ez a nyelvhasználat a legújabb korig semmi problémát nem okozott. Igazán nem is gondolkoztak el azon, hogy milyen félreértést hordoz, hiszen azt aligha állíthatjuk, hogy a kereszténység a 3. században lépett színre. Ez az állítás nem igaz. Terjedésével és tudatos hirdetésével az 1. századtól kezdve számolnunk kell. Ennek megfelelően az ókereszténység, mint fogalom kell, hogy az 1. századtól kezdve jelölje azt a vallási hovatartozást, amelyet ők maguk saját nevükben úgy fogalmaztak meg, hogy *christiani sumus*, *christianus/a sum*. Az külön vizsgálat tárgya lehet, sőt kell, hogy legyen, hogy az ókereszténység hol mennyire terjedt el. De létszámától függetlenül az „ókeresztény” megjelölésnek az 1. századira is érvényesnek kell lenni, amennyiben ókereszténységen a kora középkorig tartó időszak kereszténységét értjük. Ennek felső határát a lehető legnehezebb megállapítani, mert e kérdésben semmiféle egység nincs e szakterület kutatói között, amely nyilvánvalóan abból adódik, hogy a Római Birodalom gyengülésével, hanyatlásával és bukásával elkezdődik az egyes területek önálló történelme. Ez pedig – természetesen – a különböző területeken különböző időben és különböző időtartalommal ment végbe. A felső határt meghatározni tehát dátumszerűen tanácsos, mert így lesz pontos az adott területre nézve. Pannoniában ezt a dátumot jelölheti 582, amikor az avarok elpusztítják Sirmiumot, vele együtt a sirmiumi püspökséget, amely Metód ki-nevezéséig, azaz 869-ig betöltetlen marad. Hatása nem csak ebben az egy városban érvényesült, hiszen Sirmium a többi pannoniai püspökség előjárója volt. Feladatát a pusztulás után Aquileia és Salzburg vette át. Méltán vélhetjük tehát ezt a dátumot egy olyan cezúrának, amely lezárja az ókereszténység történetét területünkön. Az 1. századdal kezdődő és 582-vel záródó időszakot nem lehet azonban egységesnek tekinteni sem emlékanyagát, sem történetét

illetően, hiszen eddigre már túl vagyunk a korai népvándorlás hullámain. Ennek az öt és fél évszázadnak periodizációjával azonban külön kell foglalkozni.

A kronológia tisztázása után számtalan más dolgot is tisztázni kell, mert túl sok a toposz, a „megfellebbezhetetlen” nyilatkozat, a tekintélyalapú kijelentés, 20. századi eszmevilágunk visszavetítésén nyugvó ítéletalkotás, vallásos elfogultságból adódó torzítás, a szakmai karriervágytól űzött hirtelenül kimondott és elhamarkodott vélemény, amelynek úgy kívánnak tudományos látszot adni, hogy hivatkoznak a rendelkezésünkre álló anyag hiányosságaira. A rendelkezésünkre álló anyag soha sem lesz teljes. Azt pedig, hogy mi a kevés és mi a sok, csak viszonyítás döntheti el. Nincs abszolút kevés és abszolút sok; például az életnagyságúnál, nagyobb teljesalakot ábrázoló szobor provinciánkban még nem fordult elő, tehát ha egyet találunk az sok, viszont ha a kerámiai töredékek, amelyek megjelölésére olykor a kilogram nem elégséges, egy adott lelőhelyen csak marokkal mérhetők, az kevés. Ilyen viszonyításokra és arányokra máshol is gondolnunk kell, mert csak ezek mutathatnak rá az értékelhető mennyiségre. Tehát első lépésben azt kell eldönteni, hogy az ókereszténységre vonatkozó adataink milyen mennyiségi kategóriába esnek, és ezekből milyen következtetések levonására számíthatunk. De akár sok, akár kevés, amennyit nekünk a régműltből elmondanak, azt kötelességünk összefoglalni, méghozzá nekünk, akik Pannonia örököseiként itt élünk.

Hogyan készítsük el ezt az összefoglalást? Az első és legfontosabb kritériumot minden történész számára Tacitus előírta, azaz „sine ira et studio”. Az elfogulatlanság minden történeti munkában fontos, de nagyon fontos vallástörténeti írásokban. Amint ezt példaként elénk állította az a gyűjteményes kötet, amely az ókor vallásos mentalitásával foglalkozik – Faith, Hope, Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World. ed. H. S. Versnel in co-operation with F. T. van Straten. Leiden 1981. További követelmény minden olyan dolognak a kiküszöbölése, amelyet az előző bekezdésben felsoroltam. A hogyan részletes kíváncsiságát, méghozzá a keresztény történetírásra vonatkoztatva Adriányi Gábortól idézem: „Az egyháztörténelem teológiai tudomány. Ez azt jelenti, hogy Janus-arcú: tárgyában természetfeletti (az egyház mint Krisztus misztikus teste...), módszerében profán (történeti kritika)... Kutatásunkat, írásunkat a hit világítja meg, de ez nem jelenti azt, hogy elfogultan, vagy egyoldalúan ábrázolunk. Ellenkezőleg, a teljes tárgyilagosságra vagyunk kötelezve. A polemikus vagy triumfalista egyháztörténetírás korszaka végleg lejárt. Ennek kellemetlen vonása volt a kellemetlen tények elkendőzése, elködösítése, a pozitív dolgok kidomborítása és dicsőítése.” ... Semmit nem hallgathatunk el, de mindent meg kell indokolni. „Ez pedig nem történhet a »ma szemüvegén« keresztül. Nem a mai kritériumok alapján ítélünk (a történész különben sem »ítél« vagy »felment«...), hanem annak a kornak a kritériumai alapján, amelyben kutatásunk tárgya következik.”¹ Jelen esetben tehát az ókor kritériuma alapján kell az ókereszténységről szóló bárminemű munkánkat összeállítani.

1 ADRIÁNYI GÁBOR: Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1 (1989) 325

Melyek ezek a kritériumok? Ahogy a mai ember élete teljes, vannak hétköznapijai, ünnepei. Eszik, iszik dolgozik, beszélget, politizál, társadalmi életet él, úgy az ókori ember élete is teljes volt. Mindezeket csinálta egy többlettel, hogy volt vallásos mentalitása, sőt életében a transcedens világgal való kapcsolat, az erre való törekvés sokkal lényegesebb volt számára mint bármi más.² Azt is mondhatnánk, hogy a mindennapjait átszötte a vallásos megnyilatkozás. A mi világunk haszon és érdek központú. Az a világ az „ég” törvényei szerint az „ég” akaratát kutatta. A maga módján kutatta, hogy vele kapcsolatot tartson fenn. Ismerte az ég isteneit és az alvilágét is. Tisztelték őket. Ennek a tiszteltetnek kifejezői voltak az imák, az áldozatok, a szertartások és más rituális gyakorlatok, akár a mágia, akár a vallás kategóriájába utaljuk őket.³ E rituálék célja – eltekintve a rómaiak *do ut des* kereskedő ízű votumaitól – a Dasein fürkészésére és annak lehető legjobb módjának az elérésére irányult. Ennyit még a misztérium vallások is elárulnak önmagukról. Ezért szívesen láttak és fogadtak minden olyan vallást és istenséget, amely e törekvésüket bizalommal töltötte el. Maga Róma – értve ezalatt a birodalmi eszményt és nem a várost – is szívesen fogadott be idegen vallást, ha meggyőződött arról, hogy annak istene a birodalommal szemben nem ellenséges, hanem segítő és támogató.⁴ Természetesen római szemszögből nézve, a kereszténység is csak egyike azoknak a római vallásoknak, amelyek Keletről jönnek és beszivárognak a birodalomba, mint akár Mithras vagy Dolichenus. Mi, az utókor a rómaiaktól nem vehetjük rossznéven, ha ezek közt nem tett különbséget. És ahogy az autochton istenek és vallási gyakorlatok az adoptálás révén bizonyos „római” jelleget öltenek, még akkor is, ha egyéniségüket megőrzik, ugyanúgy fel kell tételeznünk ennek az *interpretatio Romanának* a mintájára az *interpretatio Christianát* a kereszténység átvételénél, amelyet eddig csak azért mellőztünk, mert elvártuk azt a különbségtételt, amelyet ma a keresztény világ önmagára nézve elvár. „Ókori szemüveget” felvéve tehát első kritériumként az adódik, hogy megnézzük, az *interpretatio Romana* révén az ókori ember életéből a kereszténység befogadásakor mi kerül be mint gyakorlat, mint szimbólum, mint elgondolás a kereszténnyé lett emberek életébe. Erre vonatkozó forrásai részben írottak, részben pedig a régészet által feltárt leletek. Az írott források inkább a művelt, polemizáló vagy éppen filozófáló réteg hagyományai, míg a régészeti leletek többnyire az utca emberének gyakorlatáról beszélnek. Ezek alapján lehet megkülönböztetni a vallásos mentalitást a kötelezően előírt „állami” kultuszgyakorlattól vagy épp a császárkultusz követelményeitől.⁵ Itt kell újra megemlíteni Adriányi Gábor nagyon is időszerű követelmény listáját. Hiszen az eddigi írások, amelyek a kereszténységgel foglalkoztak, vagy a keresz-

2 Mircea ELIADE: Szent és profán. Budapest 1987. Az egész mű annak az elvnek megfelelően íródott, amelyet ő maga a 152. oldalon így fejtett ki: „A vallástörténet legfőbb célja megérteni és másokkal megértetni a homo religiosus viselkedését és szellemi univerzumát.”

3 Magie und Religion. Beiträge zu einer Theorie oder Magie. Hrsg. Leander PETZOLDT. Darmstadt 1978.

4 VARGHA Dezső: A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. Budapest 1901. 17-44.

5 H. S. VERSNEL: Religious mentality in ancient prayer. in: Faith hope and worship. ed. H. S. VERSNEL. Leiden 1981. 1-64.

tények szemszögéből voltak elfogultak vagy a keresztények ellenségeinek a szemszögéből. Az ókereszténységgel foglalkozó művek többnyire eleve elítélik Rómát, amely a maga antik gondolkodásával, filozófiájával, vallásával azaz „babonájával” szembe mert helyezkedni a kereszténységgel és üldözte őt. Az antik bírálókat⁶ eleve mocskolódnak tekintik, fel sem tételezve azt, hogy e bírálatok mögött nem mindig rosszindulat rejlik, hanem a külső megfigyelő észrevétele, amely – a dolgok természetének megfelelően – elsősorban a hibákat jegyzi meg és nem az erényeket. Csakhogy a keresztény elfogultság – kimondva vagy kimondatlanul – a keresztények tökéletességét, hibátlanságát, tévedhetetlenségét tételezi fel, és ebből az alapállásból visszautasít és visszautasított minden kritikát.⁷ Ezt a magatartást napjainkban is tapasztalhatjuk, és minden bizonnyal tapasztalták ezt az ókorban⁸ is. Ez valóban nem más mint „pimasz gőg”⁹, amely semmiképp nem lehet megnyerő. Ha azonban némi keresztény elfogultságot megengedünk magunknak, akkor azt is mondhatjuk, hogy Krisztus alázatot hirdetett nem pedig gőgöt és megvetést, szeretetet nem pedig kiméletlen terjesztést vagy éppen rideg makacs ellenállást. Arra szólított föl, hogy legyünk tökéletesek, mint mennyei atyánk, de azt nem mondta, hogy már tökéletesek vagyunk. Kötelességünk hát törekedni a tökéletességre, de közben sok hibát követünk el, amelyet a kívülálló észrevesz. Ezt nem kellene rossznéven venni, hanem megköszönni, mert így fogjuk megtudni, hol a hiba. Továbbá mindaz, aki a kereszténység hibátlanságát, tévedhetetlenségét akarja bizonygatni, nem hisz igazán abban, hogy Krisztus egyházán a pokol kapui nem fognak erőt venni, mert attól fél, hogy minden hiba, gyarlóság és vétek aláássa. A nagyszerűsége pedig éppen az, hogy gyarló és rossz képviselői ellenére az eszme töretlen. Ezt a keresztény elfogultságot azért engedtem meg magamnak, mert általa tudom érzékeltetni bírálatomat minden olyan művel szemben, amely az ókort *a priori* gonosznak, galádnak, förtelmesnek bélyegzi, mert hol erősebben, hol kevésbé erősen küzdött a kereszténység ellen. Az ókor egy történelmi korszak, amely sem jobb sem rosszabb nem volt más történelmi koroknál, csak mások voltak a szereplői. E szereplők – Plátón és Arisztotelész államformái közül – monarchiában éltek, azaz egy személy uralmában, amelyet eleinte *principatus*nak, később pedig *dominatus*nak neveztek. Ennek az államformának voltak elvárásai – *horribile dictu* – még vallási téren is, amelyek, ha sértették a keresztény gondolkodást, akkor *modus vivendi*t kellett volna keresni. A *modus vivendi* nagy dolog, hiányát nemcsak az ókorban érezték az emberek, érezték ezt a történelem folyamán többször. Ha lett volna,

6 Marcus Aurelius XI, 20 (ford. HUSZTI J. 1974): „Micsoda pompás lélek az, amely kész, ha kell, a testtől megválni... De ez a készség személyes meggyőződésből fakad, nem pedig, mint a keresztényeknél, pusztán ellenállásból.”

7 Sajnos, ezt még napjainkban is olvashatjuk, főleg népszerűtöbbnek szánt írásokban mint például Adalbert G. HAMMAN, *Így éltek az első keresztények*. Budapest 1987. (La vie quotidienne des premiers chrétiens. Páris 1971); VANYÓ László, *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Budapest 1988; VANYÓ László, „Legyetek tökéletesek...” Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig. Budapest 1992.

8 E cikkeken belül ókoron a római császárkort értem.

9 Marguerite YOURCENAR: *Hadrianus Emlékezései*. Budapest 1984. 286.

talán kevesebb vérfürdő ékítené a kereszténység történetét. Hiányában azonban nemcsak az ellenfél, hanem a kereszténység maga is bűnös.

A második kritérium a kereszténység terjedésével kapcsolatos. A kereszténység terjedéséről sokszor sokan írtak. Ez a terjedés nagyon gyakran nem egy egy konkrét útvonal vagy terület krisztianizálása, mint ahogy ezt Szent Pál missziós útjainál láthatjuk, hanem csak úgy, szinte tér és idő nélkül egy általános terjedés emlegetése, amely szintén helytelen, hiszen idő és tér nélkül nem képzelhető el. Maguk a képviselői, az emberek is térben és időben élnek. A tér az a földrajzi terület, amelyet az antikvitás ismert. Az idő pedig az első pünkösd napjától számítható időbeli távolság, amelyet mi évtizedekben, évszázadokban mérünk. E témával kapcsolatos leggyakoribb meghatározás, hogy a Római Birodalomban terjed, annak néhány keleti provinciáját leszámítva, a 3. században a városok kialakulásával párhuzamosan. Meg kell tehát vizsgálnunk, milyen földrajzi ismeretekkel rendelkezett az ókori ember, e téren hogyan fejezte ki magát, milyen metaforákat és írói fogásokat használt a térbeli távolság jelölésére. Hogyan írta le és érzékelte a tér és idő fogalmát.

A kereszténység terjedésével kapcsolatban további pontatlan fogalmazások a terjedés és terjesztés szinonim használata, holott az egyik passzív, a másik aktív cselekvést jelöl. Amikor a levegőben illatos gázok terjednek, akkor a terjedés a gáz szempontjából aktív, de számunkra, akik ezt a folyamatot észleljük, passzív. Ugyanez az eset, ha a vallás terjed. Ez számunkra ép úgy csak egy passzív észlelet, mint a gáz terjedése. Mintha az akkor is terjedne, ha mi nem fogadjuk be. A terjesztés viszont feltételezi az aktív közreműködőt, részben azt, aki terjeszt, és részben azt, aki befogad. A „terjed” ige – gondolom – mint a *traditur*, *fertur* akkor használható, ha nem akarjuk vagy nem tudjuk az aktív közreműködőket megnevezni. Az aktív résztvevőkkel kapcsolatban is van egy elhamarkodott vélemény, méghozzá az, hogy a katonaság terjeszti, és természetesen főleg a szegények között talál meghallgatásra. Ez utóbbi vélekedéshez kapcsolódik a harmadik kritérium, azaz annak láttatása, hogy milyen a szociológiai háttér. A „szegény” megfogalmazás pontatlan. A konkrét megjelölés a rabszolga, libertus, szabad születésű ingenuus, római polgár, provinciabeli őslakos stb. Ha konkretizáljuk a dolgokat, akkor azonnal kitűnik, hogy a „szegény – gazdag”, mégha léteztek is, inkább csak a pontatlanság kendőzésére szolgál.

Nézzük tehát a kritériumokat!

Az *interpretatio Christiana* mehnilylatkozását mindenenek előtt a régészet által feltárt tárgyakon kereshetjük, mint például Aquileiában a Jópásztor ábrázolását pánsíppal.¹⁰ Ebben az ábrázolásban felfedezhetjük az Orpheus adta ihletet, csak hogy a lant helyett pánsíp került a bárányát hordó Krisztus kezébe. Talán sehol annyira, mint éppen a keresztény szimbolika kialakulásánál hasznos példa a modern teológia eszmefuttatása a népi vallásosságról.¹¹ K.

10 Da Aquileia a Venezia. Una mediazione tra l'Europa e l'Oriente dal II secolo a.C. Milano 1980. (ed. Giovanni PUGLIESE CORRATELLI). 177-178. Aquileia, Bazilika, aula Theodori-ana.

11 Volksreligion – Religion des Volkes. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1979. Népi vallásosság. Bécs 1987.

Rahner, aki nem konkrét példákat sorol fel a nagyvilágból, hanem a népi vallásosság és a hivatalos teológia kapcsolatával, egymásra hatásával elméleti szinten foglalkozik, a következőket fejti ki:¹² nagyon absztrahálva a témát a „teológiát elméletnek, a nép vallását pedig gyakorlatnak kell tekintenünk.” A teológia azonban részlettudományokra oszlik, amelyeknek külön-külön más a kapcsolata a néphittel. Ha mármost a teológiát az egyház hitéhez közelítjük, akkor azt kell meghatároznunk, milyen egyházzal van szó. „A hierarchikus szervezetet, az egyházi hivatalok apostoli utódlását és a tanítóhivatalt” hangsúlyozzuk-e vagy „elsősorban és alapvetően Isten népi egyházáról, a vándorúton lévő egyházzal” beszéljünk, „amelyben mindenki nem csupán kap, hanem ad is és segít hordozni az egészet.” Ez utóbbi esetben a néphit alkotóeleme az egyház hitének és a kérdést úgy kell felvetnünk, mint a tanítóhivatal és a népi vallásosság kapcsolatát. Fejtegetéseiben kitér a társadalomtudományok „nép” meghatározására, a szociológiai tanulmányok következtetéseire, ezek eredményeit felhasználva az alábbi megállapításokat teszi: „a nép általában alacsonyabb műveltségű fokon áll, az egyén nehezebben különíthető el a tömegtől, a nép a társadalom peremvidékére szorul, kevesebb lehetősége van arra, hogy gondolatait és akaratát kulturális alkotásokba rögzítse, ... e jellegzetességek nem szűnnek meg akkor, amikor valaki az egyház tagjává válik, az egyházban él. Abban sem lehet kételkedni, hogy az adott társadalmi helyzet szerepet játszik az egyesek vallásos életében. Magától értetődő ugyanis, hogy ez a különbség befolyásolja a vallásos életet.” Ha viszont – a népi vallást az egyház vallásos hitének részeként elfogadjuk, akkor meg kell határozni, miben is áll ez a népi vallás és hogyan hat. Ez utóbbi azonban már koronként vizsgálendő, hiszen a kinyilatkoztatás címzetje az ember, akinek viszont története van. „Mindennek történeti ideje és helye van. ... Ezért az emberiség ... nem az egyenként számbavett egyedek összege, hanem a saját történelmét élő emberiség, azokban a társadalmi egységekben, amelyeket népek ... hívunk.” A nép vallásosságát tehát nem lehet egy szóval elintézni, „hiszen nagyon eltérő formákról van szó.” Akármilyenek is ezek a formák, az biztos, hogy „a nép él legtávolabb a tudománytól és a teológiától. ... A teológia, mint emberi, szabadon irányított »vállalkozás«, magán hordja a történelmi adottságok jeleit. Ugyanakkor a néphit – bár áttekinthetetlen formákat öltött, s amint a vallástörténet tanúsítja, tévelygésektől sem mentes – az igazi vallásosság és hit forrásaihoz közelebb áll. ... Előnye az, hogy nem kerül bele a rendszerben gondolkodó, a dolgokat beszűkítő teológia szűrőrendszerébe, hanem elfogulatlanul adja át magát a kegyelem erejének, így a teljesebb emberit fogadja be és valósítja meg. Adott körülmények között még arra is képes, hogy bátran vállalja a »pogányság« jelzőjét.”

Eddig tart Karl Rahner esszéjének rövid összefoglalása, amelyből láthatjuk, hogy a tudományos teológia az elmélet megalkotója és őrzője, a népi vallásosság pedig olyan gyakorlat, amely legtöbbször nem is tud a teológia elméleteiről. Az ókorra nézve, ez nagyjából azt jelenti, hogy amit az egyházatyák írtak és ránk

12 uo. 9-18.

hagyományoztak, azt elméletnek kell tekintenünk, amit viszont a régészet élénk tár tárgyaiban, temetőiben, épületeiben, leleteiben – az esetek többségében – a népi vallásosság emlékeiként kezelhetjük. A hitviták, az eretnekekkel folytatott polémiák – ha mégoly port vertek is fel az elméleti teológiában – nem feltétlenül jelentkeztek és jelentkeznek a népi gyakorlatban, és főleg nem feltétlenül jelentkeztek egyenlő mértékben a birodalom minden provinciájában. Ezért is hangsúlyoznunk kell, amit Rahner is megtett, hogy térben és időben egyszerre kell gondolkodnunk.

Nézzük hát hogyan fest az ókori kereszténység Rahner eszmefuttatásának tükrében. Az 1983-ban Frankfurt am Mainban tartott konferencia a kereszténység terjesztésének okául az apostolok lelkiismeretét jelölte meg, elismerve, hogy a Római Birodalom úthálózata, terjeszkedése, városalapításai, fejlett közigazgatása megkönnyítette a terjesztők munkáját, de e munkának a Római Birodalom soha nem volt indító oka.¹³ A nyilatkozatot azért is el kell fogadnunk, mert az apostolok valóban arra kaptak megbízatást, hogy a földkerekségen mindenütt hirdessék az evangéliumot.¹⁴ Tehát a kereszténység az apostolokkal indul útnak. És ettől kezdve folyamatosnak kell lennie, hiszen az apostolok tanítványainak is lelkiismeretbeli kötelességük az evangélium hirdetése. Akik befogadják, azok a nép, népek, még hozzá – a krisztusi parancsnak megfelelően minden nép, akiket csak el lehet érni, akik között – az ókori gyakorlatnak megfelelően – nem az ateizmus a „sikk”, hanem vallásosnak lenni. Ők maguk valamiféle vallást gyakoroltak is. Használtak szimbolumokat, képeket. Alkalmaztak kifejezésformákat, megtartottak istentiszteleti követelményeket. A hithirdetők nyomán, legfeljebb új vallás, új Isten felbukkanását vélték. Számukra az ilyen nem volt szokatlan. Ennek megfelelően a kereszténység nem egy ateista kor ateista szülöttei között bukkant föl, hanem olyanok közt, akik korábban is valamilyen formában vallásosak voltak, így magukkal hozták szimboliumaikat, azok használati ismerveit és törvényeit. Hoztak magukkal vallási ismereteket, hiedelmeket és megszokásokat, amelyeket azonban nem vetkőztek le, vagy legalábbis nem vetkőzték le teljes mértékben, vagy nem vetkőzte le mindenki. Inkább e szokások, szimbólumok, képek „megkrisztelését” hajtották végre. Ezért beszélhetünk nemcsak *interpretatio Romaná*-ról, hanem *interpretatio Christianá*ról is. Ezek az emberek és népek – vallási hovatartozásuktól függetlenül – egy adott kor szülöttei is voltak, amelynek mindennapi életében részt vettek. Gyakorolták vagy legalábbis ismerték azokat a „népszokásokat”, amelyeket az utca embere ismert és gyakorolt. E népszokásokat – nem mint vallási tetteket hanem mint a mindennapi élet cselekedeteit – magával vitte az egyházba, és velük együtt keresztelkedett meg. E népszokások beszívargását az egyház életébe eléggé bizonyítja az ókori egyház-

13 K. L. NOETLICH: Die historische Entwicklung vom 1-5 Jh.n. Chr. in: Spätantike und frühes Christentum. Ausstellung im Liebighaus, Museum alter Plastik. Frankfurt am Main 1983. 1-8.

14 „Merjete el az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Mk 16,15. Még az apostolok szétküldéséről van szó Mt 28,16-20. Lk 9,1-6 részeken. A 72 tanítványról Lk 10,1-12-ben olvashatunk. Márkot azért idéztem, hogy láthassuk, az evangélium hirdetésére szóló megbízás nem függ az evangéliumok írásba foglalásának idejétől.

atyáknak, mint a hivatalos teológia képviselőinek állandó intése a pogány hagyományok gyakorlása ellen vagy a középkorban a protestantizmus kritikája, amely sok esetben a katolikusok által gyakorolt népi szokásokat ostromozza.¹⁵ De ugyanígy beszívárgott az antik filozófiai iskolák tanítása is, amelyek a legtöbb esetben a herezist okozták. Példaként most csak Origenést említem, akire leginkább Platon és a stoa hatott. Az ókor nagy tudósa, aki elsőnek alkotott nagyszabású keresztény filozófiai és teológiai rendszert. Tanítása századokon át foglalkoztatta az utókort szembeállítva egymással az origenistákat és az antiorigenistákat. Nélküle a keleti keresztény egyház vallásossága elképzelhetetlen lenne. Utólag nyilvánították eretnekké tanításának görög filozófiai hatása miatt. Tanításának rövid foglalata, hogy a hamis gnózzissal szemben az igazi gnóvizt kell megalkotni. A gnóviz értelmét megtartotta, amennyiben ezen a felsőbbrendű, titkos és megváltó tudást értette. Ennek jegyében magyarázta a Szentírást, amelynek vallotta történeti, pszichikai és pneumatikus értelmét. E hármassággal egyúttal párhuzamba állította az ember felépítését, mondván hogy az testből, lélekből és szellemből áll. Hatását még akkor sem kicsinyelhetjük le, ha feltételezzük, hogy tanításával, műveivel csak iskolázott elmék foglalkoztak. Az ilyen jellegű tanítások, az ókori népek által gyakorolt szokások és hagyományok biztos, hogy megtalálták helyüket az egyházban, ahol az idő múlásával történelmi tényezőkké váltak. Az utókor aztán elfelejtette, hogy milyen szokásokat, mely területről, mely népektől örökölt a mai gyakorló hívő, vagy a történelem folyamán bármikor a gyakorló hívő, aki ezeket anélkül tette, hogy eredetéről gondolkodott volna. Egyszerűen tette saját korának szokásait átörökítve azokat a jövődökre. Minthogy a kereszténység az ókorban lépett színre, szükségszerű volt, hogy első történelmi arculata az ókori népekhez igazodjék. Elfogadtatására és terjedésére csak akkor lehetett számítani, ha az akkor élő ember nyelvén fejezte ki önmagát. Zsidó földön keletkezett és a pogányok között terjedt, ezért mindkettőnek a hagyományait meg kell találnunk benne. Nem volt véletlen a zsidóknak a keresztényekkel szemben táplált ellenségeskedése¹⁶, vagy a Péter és Pál között támadt vita, hogy ti. a pogányoknak zsidókká kell-e válniuk, hogy kereszténnyé legyenek, vagy nem.¹⁷ Kettőjük küzdelme Pál győzelmével végződött, amely azt jelentette, hogy a pogányok megkeresztelhetők anélkül, hogy zsidókká lennének. Ezzel még szabadabban juthatott a keresztények körébe a pogány kifejezőmód, a pogány szimbólika vagy a pogány népi szokások gyakorlása. Ez annál is könnyebb volt, mert nem lehet mindig éles cezurát vonni a pogány és nem pogány szokás között. A mai desacralizált ember gondolkodása sokkal messzebb van az ókori pogány ember gondolkodásától, mint ahogy az ókori keresztény és pogány ember gondolatvilága egymástól. Őket összekötötte az a törekvés, amelyet a transcedens világgal való kapcsolattartás jelentett. A kommunikáció a transcedens világ szellemeivel természetes tartozéka volt a mindennapi életnek. Hittek a szellemvilág létezésében, hittek az istenek, az Isten

15 DÖMÖTÖR T. A magyar nép hiedelemvilága. Budapest 1981. 46-47.

16 Saul üldözi a keresztényeket: Act. 9, 1-4

17 Gal 2,11-14.

létezésében. Keresztény és pogány egyaránt túlvilági boldogságát akarta elnyerni ezen a földön, ezért legfőljebb a kifejezés módosult, de nem a lényeg. Használhattak azonos szimbólumrendszert is, hiszen mind a kettő tudta, hogy a két csillag közé tett portré a feltámadást jelenti.¹⁸ Nekünk az a feladatunk, hogy legalább megsejtsük azt a szimbólumrendszert, amelyet „kereszténnyé” tettek. A szimbólumrendszer átértelmezésére jó példát adnak ládikaveretek, ahol a bibliai jelenetekkel együtt az úgynevezett „pogány” ábrázolások is jelen vannak. Például az egyik intercisai ládikavereten a bibliai jelenetek mellett láthatjuk Jupiter, Mars, Mercurius, Minerva vagy Dea Roma alakját. Hogy mikor Minerva és mikor Dea Roma, nehéz eldönteni, hiszen ikonográfiájuk csaknem azonos. Olyan várost ábrázoló perszifikációnál, ahol a város nevét feliratozták, megfigyelhető az ábrázolás azonossága. A felirat mondja meg, hogy melyik városról van szó.¹⁹ Az adott esetben inkább úgy fogalmaznánk, hogy egy város perszifikációjáról van szó. Láthatjuk még ezen a vereten medaillonba foglalva Orpheust, aki épp lyráján játszik az állatoknak. Orpheus mellett feltűnik Sol, Luna képe, a XP ligatúrája, a skorpió, a dextrarum iunctio képe.²⁰ Egy másik ládikavereten a bibliai jelenetek mellett portrék, meduzafej, méhek, delfinek, madarak, edények fordulnak elő.²¹ Egy császári vereten viszont a bibliai jelenetek mellett bacchikus ábrázolások és a bolygók megjelenítései fordulnak elő.²² A nagyméretű jelenetek között pedig apró ábrák, csillagok, delfinek, dextrarum iunctio, stilizált emberi alakok láthatók. Épp az ilyen jellegű ábrázolásokra mondta az eddigi kutatás, hogy szinkretista. A szinkretizmust a különböző pogány vallások elegyítésének még el lehet képzelni, de nem lehet megoldás a keresztény és pogány szimbólumok együttes használatára. A kereszténység, amikor már bibliai jeleneteket is ábrázolt, eléggé merevvé vált a pogány előzményekkel szemben. Tehát minden olyan jelenet, amelynek nem találta meg a keresztény értelmezését, számára pogány maradt. Így az a feladatunk, hogy megtaláljuk a keresztény értelmezéseket, hiszen ezek között kell majd keresnünk a korai kereszténység szimbólumait is. Korai alatt itt az 1-2. századi keresztényeket értem. Ezek a szimbólumok részben kéznél levők voltak, részben pedig az üldözések idején elfedték a lényegét. A bacchikus jeleneteknek az üdvözülésre, a túlvilági boldogságra való utalását többen is kimutatták.²³ Hasonlóképpen állunk a meduzafej ábrázolásával, amely apotropaikus jelentéséből megőrizte a gonosz elűzésének szimbólumát.²⁴ A csillagok, Sol, Luna és egyéb istenségek ábrázolása azonban furcsán hat a bibliai jelenetek mellett. Furcsán mindaddig, amíg meg nem találjuk a megfelelő megoldást. E. Maass könyve ezzel a problémával is foglalkozik, hiszen az neki is

18 Comte DU MESNIL DU BUISSON: *Les tessères et les monnaies de Palmyra*. Paris 19622. 106. fig. 62.

19 Példának lehet említeni a Sopianaeban talált ládikaveretet: GÁSPÁR 1986 Kat. – Nr. 903

20 GÁSPÁR 1986. Kat. – Nr. 382.

21 GÁSPÁR 1986. Kat. – 550.

22 GÁSPÁR 1986 Kat. – 319.

23 Pl. ROBERT TURCAN: *Les sarcophages romains représentations dionysiaques*. Essai de chronologie et l'histoire religieuse. Paris 1966. 469-472.

24 H. LECLERCQ: *Meduse DACL XX 1*. 195-199.

feltűnt, hogy a Tagesgötter ábrázolásai mellett feltűnnek a keresztény jelene-
tek is.²⁵ Az 1-2. századi kereszténység előszeretettel húzódott meg az asztroló-
gia és asztronómia mögött. E két tudomány az ókorban nem vált el olyan
élesen egymástól mint ma. A kettőt egy és ugyanazon személy művelte, még-
hozzá komoly számítások alapján.²⁶ Róma városában a Severusok alatt épített
Septizonium nem más mint csillagvizsgáló.²⁷ A provinciákban ugyanerre szol-
gálnak a nympheumok.²⁸ A kereszténységtől nem állt messze az asztrológia.
Ez ma már furcsának tűnhet, hiszen ma az asztrológia az okkultizmus sötét
útvesztőjének számít, de nem így az ókorban. Tudnunk kell, hogy az asztroló-
giával együtt járt a reincarnatio hite. Ezt az állandó körforgást, ami az aión,
ábrázolja egy meridai mozaik,²⁹ de számtalan más ábrázolását is ismerjük.
Lényege, hogy a lélek a sok újjászületés révén tisztul meg annyira, hogy elérje
örök boldogságát. Ez az eszme az ókereszténységtől sem idegen, így lényegé-
ben még átértelmeznie sem kellett az ábrázolásokat. Az ábrázolások az óke-
resztények számára is azt jelentették, amit valójában jelentettek, amely jelen-
tések tanításukkal nem ellenkeztek. Az újjászületést az egyház is elismerte
egészen a 6. századig. 553-ban a 2. konstantinápolyi és 5. egyetemes zsinaton
Origenes tanaival együtt elítélték a reincarnáció tanát.³⁰ Addig mindez termé-
szetes volt és természetes volt maga az asztrológia is, amelyet mi sem bizonyít
jobban, minthogy I. Constantinus asztrológusa az amúgy keresztény írónak
számító Firmicus Maternus.³¹ Visszatérve most a császári ládikaveretre, ott a
bacchikus alakok a túlvilági boldogságot, a bolygók, mint Sol, Luna, Mars,
Mercurius, Jupiter, Venus, Saturnus az emberi élet sorseseeményeit szimboli-
zálják. A bibliai jelenetek, ha úgy tetszik, akkor történeti értelmezésükben
magát az eseményeket, pszichikus ill. pneumatikus értelmükben ezek átvitt
értelmét jelenítik meg. Ugyanígy az idézett intercisai vereten Jupiter, Mars,

25 Ernst MAAS: Die Tagesgötter in Rom und den Provinzen. Berlin 1902. 123-160, 249-262.

26 O. NEUGEBAUER – H. B. VAN HOESSEN: Greek horoscopes. London 1978. 1-13. H. Gundel
– R. BÖKER: Zodiakos RE X A (1972) 462-700.

27 MAAS 1902. 97-150.

28 MAAS 1902. 46-62.

29 A. ALFÖLDI: Aion in Merida und Aphrodisias, in: Madrider Beiträge Bd 6. Mainz am Rhein.
1-26. Aion az idő isten és egyúttal az élet és halál végtelen folyamata is. Aion az aenikus idő.
Ahol ez végződik, kezdődik Chronos – Saturnus uralma. MARIE-LUISE von FRANC: Time.
Rhythm and repose London 1989. 14.

30 K. HOHEISEL: Das frühe Christentum und die Seelenwanderung. Jb. f. Ant. u. Chr. 27-28
1984-85. 24. Ez acikk (24-46) előző kijelentéseimnek is alapja.

31 F. BOLL: Firmicius RE VI. 2. (1909) 2365-2379. Szükséges megjegyezni, hogy e cikken
belül, asztrológián soha nem a sarlatánok által lejáratos foglalkozást, hanem azt a tudo-
mányt értem, amelyet bármely korban a tisztességes szakemberek műveltek. Ezek neve vi-
szont nem „asztrológi”, hanem *mathematici*. Az *astrologi* megjelölés – vélhetően – épp a
sarlatánokra vonatkozhatott, amint ez még Nostradamus intéséből is kitűnik, amikor azt
írja, hogy próféciáitól „*Omnes Astrologi, Blenni, Barbari procul sunt.*” Az ilyenek ellen a
pogány ókor is tiltakozott, pl. Apuleius az Aranyszamárban ír egy hazug csillagjósról –
APUL. met II, 13-14. ford. RÉVAI J. 1963. p. 61-63. A kereszténység első tiltakozásai közt
szívesen emlegetik TERTULLIANUS de idolatria 9 (PL I, 673) passzusát, habár ezt a részt
nem lehet egyértelműen elutasításként kezelni. Tertullianus asztrológia ellenes ugyan, de
nem veti el a zodiákust. Elismeri a csillagoknak az ember fizikai világára gyakorolt hatását,
de tiltja a jövőmondást. A zodiákusnak keresztényi átértelmezéséről és alkalmazásáról ld.
O. HOLL: Zodiákus LCI IV 574-579.

Mercurius kétszer is e bolygók szerepének kihangsúlyozását jelentik egy bizonyos város életében, amelyet így fordíthatnánk le, hogy a marszikus tevékenységek elcsitulása után az anyagi jólétet (Jupiter) a kereskedelem (Mercurius) hozta e város életében. A bibliai jeleneteket minden esetben háromféleképpen értelmezhetjük. Az origenési hármasság eléggé elterjedt volt ahhoz, hogy feltételezhessük a legelvontabb értelmezését is. A hármasság értelmezés praktikus, mert szólhat a „népnek”, szólhat a tanultabbaknak és szólhat a filozófusoknak – vagy ha úgy tetszik – az iniciáltaknak. Így nincs ember, aki valamit ne értene az ábrázolásokból, vagy úgy is mondhatnánk, hogy az ábrázolások mindenkinek a maguk nyelvén szólnak. Du Buisson számtalan példával igen részletesen értékeli és elemzi azokat az ábrákat, amelyek külső megjelenésükben esetleg egy rozetta virága, valójában azonban csillagkép ábrája. Ő az, aki az asztrális szimbólumok értelmét, sokféleségét bőséges példával bemutatja.³² Okfejtését figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, hogy a keresztények számára a legmegfelelőbb szimbólumrendszert az asztrológia adta, nemcsak azért mert ez egyúttal fedő neve is lehetett, hanem azért is mert ezt átértelmezni sem kellett. Ez jelentette, amit valójában jelentett, az élet körforgását, az emberi sorsot, a mindennapi élet eseményeit, a földművelés és időjárás előrejelzését, ennek megfelelően az életet itt a földön, körforgásával pedig figyelmeztetett a rossz szokás újraszűletésére, a sokszoros újraszűletésre, amely a lélek megtisztulását kellett hogy eredményezze.

Ez mindössze csupán egy példa az *interpretatio Christiana*-ra, amellyel érzékelteni és kiemelni szerettem volna annak fontosságát, hogy semmit sem tudhatunk meg valóságosan egy korról, ha nem annak a kornak a szemüvegét tesszük föl. Az interpretatiónak ezt a szemléltetését azonban még folytani kell majd az egyes tárgyak, objektumok ismertetésénél. Sőt arra is figyelmeztet minket, hogy azok a toposzok, amelyek a kereszténységgel kapcsolatban annyiszor elhangzottak, felülvizsgálandók. Ilyen toposzok, hogy nem lehet keresztény sír, ha az étel adagolására benne a felszínről tubin keresztül csatorna vezet a sír belsejébe. Vagy a melléklet nélküli sír feltétlenül keresztény, mert azok szegények, vagy ha nem, hát vallásuk tiltja a melléklet adást. Továbbá vigyázni kell az arianus „ritusok” osztogatásával. A teológiai vita nem jelenti egyúttal egy provincia kereszténységének arianizálódását.

A második kritérium a keresztény hit terjesztésével kapcsolatos. Mikor, ki, kinek, hol? Bár a fentiekben már érintettem a problémát, részletesebb kifejtését szükségesnek tartom. A „mikor” és „hol” kérdés számunkra, Pannonia örökösei számára különösen az 1–2. században fontos. Az eddigi álláspontok ugyanis minden olyan lehetőséget tagadtak, amelyek e területkrisztianizálását vagy egyáltalán a kereszténység feltűnését a 3. századnál korábbra involválná.³³ Pál a rómaiakhoz írt levelének kitételét „Illyricum déli, Makedóniával szomszédos” határterületeire értik.³⁴ A páli idézet az alábbi: „ita ut ab Ierusa-

32 DU BUISSON 1962. 115–136.

33 J ZEILLER: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de L'Empire Romain. Paris 1918. 27, 32. NAGY T. A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Budapest 1939. 22.

lem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. – Így Jeruzsálemtől Illíriáig bejártam az egész vidéket és hidettem Krisztus evangéliumát” (15,19). Ezzel el is érkeztünk annak tisztázásához, hogy az antik földrajzi ismeret milyen területet foglalt magában és ennek hogyan adta irodalmi kifejezését. Ursula Maiburg ezzel a kérdéssel foglalkozik.³⁵ Cikkéből megtudhatjuk, hogy a földrajzi felsorolásoknak megvan a hagyományos formája mind az antikvitásban, mind a kereszténységben. Beszédfordulat az „auf dem ganzen Erdkreis”, a „Grenzen der Erde” vagy a „vom Aufgang der Sonne bis zum Untergang”, amelyek mind csak azt kívánják kifejezni, hogy Róma nagy, hatalmas és végtelennek kell tekinteni.³⁶ A Bibliában a konkrét földrajzi felsorolások informatívek, amelyek főleg az Ószövetség történeti elbeszéléseinél (csataleírás stb.) találhatók meg. Másrészt itt is megtalálhatók azok a fordulatok, amelyek az antik Róma nagyságát hirdetik, csakhogy itt Jahve nagyságának és hatalmának kifejezésére szolgálnak. Az Újszövetség helyeinek (2Tim 3,11; 4,10–12; 1Petr 1,1; Act 1,8; 2,9–11) elemzése, földrajzi és irodalmi értékelése után került sor a minket érintő Rom 15,19 tárgyalására, amelyet idézek: „auch wenn nicht eindeutig geklärt werden kann, ob Illyrien ein- oder ausgeschlossen verstanden werden muss. Die Stelle gibt lediglich eine ungefähre Grenze an; festgelegt werden nur die beiden Endpunkte des Gebietes, in dem es sicherlich schon christliche Gemeinden gegeben hat. Aus diesen beiden Endpunkten ergibt sich die Ost-West-Richtung der paulinischen Mission. Es wird der Bogen Jerusalem–Illyrien gespannt, wobei es Paulus weniger auf die Grenze, auf die beiden angegebenen fixierten Punkte, ankommt, als vielmehr auf den Umkreis und die eingeschlossenen Gebiete. »Die geographischen Angaben sollen besagen, dass der Wirkungskreis des Apostels von Jerusalem im weiten Bogen bis nach Illyrien ging«. Bereits die Erwähnung Jerusalems fällt auf, denn dort hat Paulus als Apostel nicht gewirkt. So spricht er parallel dazu von Illyrien, wo er, nach Lohse, ebenfalls nicht tätig war. »Indem er Jerusalem erwähnt, weist er auf den Ort hin, an dem die Verkündigung ihren Anfang genommen hat, und mit dem Hinweis auf Illyrien gibt er die ihm erreichbaren Grenzen von Menschen bewohnter Länder an, bis zu denen die Christusbotschaft hinausgetragen werden soll«.”³⁷

Az U. Maiburg által elemzett auktorhelyek közül Pannonia szempontjából érdekes még Tertullianus (adv. Iud 7,4), ahol Krisztus hitére tért népek közt a felsorolásban említve vannak a szarmaták és a dákok is. Továbbá Arnobius (nat. 2,12), ahol a név szerint megjelölt tartományok után még hozzá fűzi, hogy minden provinciában. Aztán Sozomenos (h.e. 2,6), ahol gótokról és korábbi Duna menti szomszédokról van szó.³⁸ Tertullianus felsorolását – Maiburg szerint – úgy kell értékelnünk, mint kifejezésformát az „egész” érzékeltetésére. Hasonló értékű Arnobius szövege, amely rétorikus stilusfogás szintén az

34 NAGY T. 1939. 22

35 U. MEIBURG: „Und bis an die Grenzen der Erde...” Jb. f. Ant. u. Chr. 26 1983 38–53.

36 Uo. 41

37 Uo. 45.

38 Uo. 49–50, 51, 52.

„egész” kifejezésére. Sozomenosznál a Rajna mentén lakó germanok mellett említve vannak a gótok és a dunamenti emberek, „die in diese Vorgänge verwickelt sind und erst jetzt in der Geschichte erscheinen.”³⁹

A fentieket saját történelmünk szempontjából értékelve megállapíthatjuk, hogy a Római levél ominózus helye alapján Pál személyes térítő munkájának határát Illyricumban kell látnunk, amely azt jelenti, hogy Pál erre a területre személy szerint nem tette be a lábát, illetve ezen a területen missziós tevékenységet nem végzett, de azt már nem állíthatjuk ugyanilyen biztonsággal, hogy a tanítványi gárda sem. Hiszem a hely megjelölése a további térítés irányának mintegy páli meghatározását adja. Ennek megfelelően feltételezhetjük, hogy Epaemetos és Andronikos személyének az említése nem teljesen legenda.⁴⁰ Tehát nem teljesen legenda az sem, hogy Sirmium területén az i. sz. 50-es években voltak keresztények.

A további források stílusformái, ha nem is a konkrét népeket és helyeket jelölik meg, hanem csak az „egész”, a „Földkerekség” megjelölésére szolgálnak, akkor is kifejezik a hittérítés teljességére való törekvés vágyát. Amit nekünk meg kell vizsgálni, hogy van-e realitása területünk megtérítésének. Itt kell szétválasztani a tudatos, hogy úgy mondjam a tanítványok által mintegy papok által indítványozott és végrehajtott térítést, és azt a történelmi folyamatot, amely Róma terjeszkedésével új telepések ide jövetelére lehetőséget adott. E telepések közt lehettek keresztények, akik így hitüket már készen hozták azzal a népi színezettel együtt, amely hazájukban szokás volt. Az autochtón lakosság ennek megfelelően találkozhatott a kereszténységgel, mint gyakorlati és a térítők révén, mint elmélettel. A tudatos térítés azonban azt is feltételezi, hogy a térítőnek és a térítendőeknek volt közös nyelvük. Pannónia őslakosai közé illír törzseket és keltákat sorolhatunk.⁴¹ A nyelvi megoszlás és keveredés illír és kelta.⁴² Ha most U. Maiburg földrajzi okfejtéseit ilyen szempontból is szemügyre vesszük, akkor megállapítását, hogy bizonyos kifejezések stílusfogások, még ez a szempont is támogatja, hiszen a felsorolt törzsek nem feltétlenül tudtak latinul vagy görögül, hogy a hozzájuk érkező latinul vagy görögül beszélő térítőt megértsék. Felmerült tehát a tolmácsok működésének szükségessége, a különböző nyelveken beszélő térítők lehetősége, ha tudományos megfontolásokból az első pünkösdi nyelveken beszélő apostolait számításán kívül hagyjuk. Bizonyítékot nem lehet találni – a kelta nyelv kivételével – a bennszülött nyelveken való térítésre és prédikálásra.⁴³ Kelta nyelven viszont térítettek. Pannonia számára némi lehetőséget ad Hieronymus, hogy esetleg az illír nyelv ugyanígy számításba jöhet, mint missziós nyelv. Hieronymus, aki annyi nyelven tudott, anyanyelvének az illírt mondhatta.⁴⁴ Ez a kö-

39 Uo. 52.

40 D. GÁSPÁR: *Episcopi Pannoniae*. Römische Österreich 17/18 1989-1990 99-105.

41 A. MÓCSY: *Pannonia*. RE Suppl. IX (1962) 527-535.

42 BARKÓCZI L. BÓNA I. MÓCSY A.: *Pannonia története*. Budapest 1963. 22.

43 U. MAIBURG 1983. 49.

44 347-ben Dalmatia és Pannonia határán lévő Stridonban született. Nyelvileg tekintve ez illír terület. A. MAYER: *Die Sprache der alten Illyrier*. Wien 1957 Bd. I. 323. Kelta térítés szempontjából megemlíthető az az adat, hogy Iraeneus 177-178-ban Lugdunumba ment, va-

rülmény ugyan nem bizonyíték az illirül való térítésre, de lehetőség arra, hogy feltételezzük. De akár a tudatos térítést akár csak a betelepülők – lakosok, kereskedők, katonák, iparosok – beszélgető partner szintű térítését is nézzük, nem számolhatunk „mindent elsöprő, hatalmasan hódító” kereszténységgel. Hogy ezt kimutathassuk, egy szociológiai számítást kell végeznünk, amely összehasonlítási alapot ad az egyes területekre vonatkozóan. Alkalmazása azért lehetséges, mert Pannonia – mind amellett, hogy egy önálló provincia – része a Római Birodalomnak is, ahol bizonyos közigazgatási alapszabályok egységesen érvényesek. Az természetes, hogy az általános szabályok mellett megtaláljuk a helyi színezetet is. Ez utóbbi tényező teszi szükségessé a módszer adaptálását. E szociológiai módszer kidolgozója H. Cancik, aki e módszert Róma városára alkalmazva mutatta be.⁴⁵ Az időhatár, amelyet figyelembe vett az 100-250 közötti idő, a terület pedig az aurelianusi falakon belüli Róma. Számításai és feltételezése alapján az adott időhatárok között és az adott területen Róma összlakosságának a száma egy millió. Ha – tegyük föl, hogy ez a szám téves – akkor sem kapunk rossz eredményt, mert nem abszolút számokkal, hanem viszonyszámokkal dolgozunk, méghozzá az összlakossághoz viszonyított számokkal, tehát – tévedés esetén – e tévedés mindenütt egyformán jelentkezik, így a viszonyításban már nem lesz benne. Azt kell megtudnunk, hogy az egy millió lakos vallásilag hogyan oszlik meg. Augustus, az erkölcsöket javítandó és a vallásosságot helyreállítandó, rendeletet hozott, amelynek lényege, hogy Róma városát, mint minden más várost vallási körzetekre (*vici*) osztott. Rómának 14 kerülete volt, minden kerületben létesített 20 vicust. A vicus feje a *magister vici*. Minden vicusban kellett lenni egy kápolnának a Lares Augusti és a Genius Augusti számára. Ezen túlmenően meghatározta azokat a konkrét területeket, ahol a különböző vallások elhelyezkedhettek. Meghatározta azt is, hogy egy vallásos közösség minimális létszáma 14 kell legyen, ennyi hívő igényelhet egy papot és ennyi hívőnek már lehet kultusz helye. A keleti kultuszok, amelyek közé a kereszténység is számított, szintén egy meghatározott részen helyezkedhetett el. Hogy hol, hogyan mekkora helyen, azt a feltárások alapján lehetett kiszámolni. Így az alábbi számsor adódik: szír pantheon 20-30000 hívő, egyiptomi kultusz 20-30000 hívő, zsidók 50-80000, keresztények 20000, Mithras hívők 10000.

Canciknak ezt a fent vázolt metódusát Pannoniára átültetve a következő számításokat kell elvégezni. Póczy Klára számításai alapján a 2. században Pannoniában a városokban 1 hektárnyi területre 500 lakos jut.⁴⁶ Ugyancsak az ő további számításai szerint az eddigi feltárások a különböző városokban

gyis kelta vidékre, ahol utódja lett az ottani mártírhálált halt püspöknek. K. RUDOLPH: Die Gnosis. Göttingen. 1978. 15. – Itt szeretném felhívni a figyelmet SMILJKA KASIĆ monográfiájára, amelyet az egykori Jugoszlávia területére eső provinciák ókereszténységéről írt. A monográfia, sajnos, máig közöletlen, ezért kiemelve, hangsúlyozva szeretném megköszönni azt az önzetlen szívességet, hogy monográfiáját a rendelkezésemre bocsátotta. Az érintett provinciák Dacia, Dardania, Histria, Macedonia, Noricum, Pannonia.

45 H. CANKIK: Gnostiker in Rom. Gnosis und Politik. Hrsg v. Jacob TAUBES. Frankfurt am Main 1984. 163-184. (Religionstheorie und Politische Theologie 2)

46 K. PÓCZY: Pannonian cities. The archaeology of Roman Pannonia. Budapest, Lexington 1980. 251.

(római jog szerinti városokat kell ezen érteni) az alábbi hektár nagyságra engednek következtetni a kronológiai megosztásra való tekintet nélkül: Aquincum 50, Bassianae 25, Brigetio 20, Carnuntum 60, Savaria 30, Scarbantia 23, Sirmium 120, Vindobona 20. A többi átlag 30 hektárnyi volt, ezek: Andautonia, Cibalae, Gorsium, Jovia (Heténypuszta), Municipium Faustinianum, Mun. Jasorum, Mun. Volg..., Mogentiana, Mursa, Mursella I, Mursella II, Neviodunum, Poetovio, Sala, Siscia, Sopianae.⁴⁷

Elsőként a terület mértékét meg kell szorozni 500-zal, hogy megkapjuk az összlakosságot a városokban – hangsúlyozom – kronológiai megosztásra való tekintet nélkül. Ennek megfelelően a következő sor adódik: Aquincum 25000, Bassianae 12500, Brigetio 10000, Carnuntum 30000, Savaria 15000, Scarbantia 11500, Sirmium 60000, Vindobona 10000. A többi átlag 15000. Most kiválasztom Sirmiumot, mint a legnagyobb várost és fővárost, amelynek összlakosságát tekintem Pannoniában 100%-nak. Ez a 100% az a közös nevező, amely alapul szolgál az összehasonlításra, vagyis Róma városa összlakosságával való összehasonlításra. Az összehasonlításban az egy millió lesz a 100%. Az egy milliőnek a 60000 pedig 6%-a. Ha most azt vizsgáljuk meg, hogy Rómában az összlakosságnak hány százaléka keresztény, vagyis az egy milliőnek hány százaléka a 20000, akkor 2%-ot kapunk. Ha viszont ezt a számot Pannoniában akarjuk meghatározni, akkor ezt a „kettést” 100%-nak kell tekintenünk, amelynek az 1%-a 0.02. Ez lesz az az arányszám, amelyet a különböző városok összlakosságához viszonyítani lehet, hogy megkapjuk a keresztények hipotetikus számát. Sirmiumra nézve ez a következő: ha az 1% 0.02, akkor a 6% 0.12 vagyis 60000 ember 0.12%-a keresztény, ami jelent 72 embert. Tételezzük fel, hogy a többi városban is az összlakosság 0.12%-a keresztény, akkor úgy tekinthetjük, hogy a provincia összlakosságának 0.12%-a keresztény, ami számadatak szerint az alábbi: összlakosság 244000, ebből 293 ember keresztény. A nagyobb városokra nézve pedig az alábbi sor adódik: Aquincum 30, Carnuntum 36 keresztény. Kisebb városokban, a nagy átlagban 18 keresztény, Bassianae 15, Brigetio 12, Scarbantia 14, Vindobona 12. A számadatak birtokában Cancik okfejtéseit is figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy Pannoniában Brigetio és Vindobona kivételével a többi városban számolhatunk keresztény kultuszhely előkerülésével.⁴⁸ Saját számításomhoz hozzá kell fűzőm, hogy ez itt a bevezetőben nem több mint egy módszer ismertetése és a módszer adaptálási lehetőségének bemutatása. A teljes kidolgozáshoz természetesen hozzátartozik a kronológiai bontás, a feltárt épületek azonosítása, a keresztény kultuszhelyek formáinak és más jellemzőinek meghatározása.

Maradt még a harmadik kritérium vizsgálata, amelyből, a provinciabeli őslakossággal kapcsolatos nehézségeket már említettem. Másrészt bizonyos szociológiai vizsgálatot bementtettem, érzékeltetve e téma nem akármilyen buktatóit. A nehézségeket, a lehetőségeket és az elvárásokat Georg Schöllgen érzékelteti a

47 Uo. 239-250.

48 Ha mindezt kronológiai bontásban vizsgálnánk, akkor azt is fel kell tételeznünk, hogy Brigetio és Vindobona keresztényeinek száma szintén elérte a templomépítéshez szükséges minimális lélekszámot a IV. századra.

legjobban, ezért idézem: „Sozialgeschichtliche Belege sind wie Steinchen eines untergegangenen Mosaiks, die einzeln oder in kleinsten Ensembles in einem neuen Mosaik mit gänzlich anderer Komposition wiederverwandt worden sind. Der Sozialhistoriker steht dabei vor einer doppelten Aufgabe. Er hat nicht nur die wiederverwandten Steinchen als solche zu identifizieren, d.h. diejenigen Belege, die z.T. sehr versteckt sozialgeschichtliche Informationen enthalten, zu erkennen, sondern muss in einem zweiten Schritt versuchen, das untergegangene Mosaik aus den wenigen, in fremden Kontext erhalten gebliebenen Fragmente wiederherzustellen, d.h. aus isolierten Einzelbelegen ein möglichst vollständiges Bild der Sozialstruktur einer Gemeinden zu rekonstruieren.”⁴⁹ A cikk, amely vitairat P. Lampe könyvére, főleg az 1-2. századi kereszténységgel foglalkozik, jóllehet mindenek előtt a Róma városában lévő kereszténységgel.⁵⁰ De amint a fenti számításokból láthattuk, a keresztények száma – viszonyítva az összlakosság számához – nem túl sok, mégis foglalkozni lehet, sőt foglalkozni kell vele. És ahogy a számítási módszerek adaptálhatók más provinciára, úgy az egyéb szempontok is adaptálhatók, csak éppen fokozott óvatosságot igényel, hiszen Schöllgen mozaik metaforája eléggé érzékelteti azokat a nehézségeket, amelyeket a szociológia e téren való alkalmazása jelent. A nehézségeket látnunk kell, de nem tarthatnak vissza az adott tudomány alkalmazásától. A cikk foglalkozik a szegénység – gazdaság mibenlétével, amelynek egyik megnyilvánulása a rabszolgapfelszabadítás, vagy akár az önfelszabadítás. Lehet-e olyan tehetős keresztény réteggel számolni, hogy nagyobb arányú rabszolgapfelszabadításra gondolhassunk, vagy ezt is csak elszórtnak kell tekintenünk. Megrajzolható-e valóban egy keresztény közösség reális szociális struktúrája? Milyen források állnak rendelkezésünkre, azokat hogyan használhatjuk? Itt is felmerül a keresztény irodalom, vagy akárcsak a polemizáló kereszténység irodalmi toposz nyelve, amelynek forrásértékét legalább annyira meg kell vizsgálni, mint ahogy ezt a földrajzi leírásoknál U. Maiburg tette. A kérdések, figyelmeztetések sorát talán a következő foglalja össze: „Jede Untersuchung zur Sozialstruktur der christlichen Gemeinde Roms muss diesem Tatbestand Rechnung tragen und auch dem Leser die stadtrömischen Verhältnisse zumindest in groben Zügen vor Augen führen, da auf diesem Hintergrund erst die in den christlichen Quellen erhobenen Belege zureichend eingeordnet werden können.”⁵¹ Ha ez áll a Róma városi kutatásokra, akkor fokozottan áll Pannoniára, ahol kétségtelenül kevesebb a rendelkezésünkre álló, értékelhető tényanyag. Kevesebb, feldolgozatlanabb, rejtettebb, ez igaz, de van, amely legalább kirajzol egy tendenciát és ennek segítségével hipotézis felállítására fejleszti. Még a hipotéziseket is le kell írunk, hogy a jövő kutatása számára szempont legyen és ne kövesse az eddigi gyakorlatot, hogy a szép tárgy – ha kedvünk úgy hozta – „kereszténnyé” lett, ha viszont épp azt akartuk bebizo-

49 G. SCHÖLLGEN: Probleme der frühchristlichen Sozialgeschichte. Jb.f.Ant.u.Chr. 32 1989 25.

50 Uo. 23-40.

51 Uo. 34.

nyítani, hogy kereszténység nem volt, akkor még a csúnya tárgy is „pogánnyá” varázsolódott.

E bevezetőt szempontjaim és módszereim felsorolásának kívántam szentelni. Nem tartalmaz semmiféle bizonyítást. A bizonyításra majd a tárgyak bemutatásakor kerül sor.

DOROTTYA GÁSPÁR:

REFLECTIONS ON THE EARLY CHRISTIANITY OF PANNONIA

A catalogue of the early Christian reliquiae discovered on the territory of ancient Pannonia is now in preparation. The present paper describes the methods used to the compilation of the catalogue's material. I have decided not to use the customary way, not to accept obsequiously the consolidated views of elaborating and assessing the material. The methods used by me in the compilation work are new. They have been developed mostly by German researchers. I have only adapted them to the Pannonian circumstances. The introduction of these new methods have been required, first of all, by a necessity of furthering the revision of some earlier views which have been evolved sometimes without any foundation, and, secondly, by the wish of getting a better analysis of the data referring to the Ist and IInd centuries. These ways of compilation have helped me in my efforts to determine which of the reliquiae do actually belong to the early Christianity; why and how the written sources may have been regarded as actual sources of that era; why an archeological finding may be regarded as an actual source; how can it be used; what had been the religious background where the Christianity intruded having required like that an „interpretatio christiana”? Taking all the above mentioned facts into consideration we interpret in a Christian way those representations which were till now determined in the way of syncretism. The same category does include also the popular religiousness which must not have been regarded as a subject of ethnography in that era at all. Finally, I have attempted to use a sociological method to be able to approach – least on the level of hypothesis – the Christianity of Pannonia already from the earliest time of its existing; to get some quantitative data concerning the Christian population; as well as to be able to assess the findings to be expected, and not to be expected.

These methods of compilation were used in other provinces very successfully. The adaptation of the same is an attempt to see if it can be used with a good result here, too.

MÉSZÁROS ISTVÁN

KATOLIKUS EGYETEMSZERVEZÉSI TERVEK EGERBEN 1754 – 1948

A 18. század második felében létesíteni kívánt egri egyetem történetére, főként a Liceum építéstörténetére vonatkozó adatokat már mind összegyűjtötték és közreadták. Éppen ezért rövid tanulmányomban az eseménytörténet helyett olyan kérdésekre szeretnék válaszolni, amelyekre a multbeli egri egyetemszervezési tervekre vonatkozó eddigi szakiradalomban nem találtam választ. A három kérdés:

1. Mi váltotta ki Barkóczy Ferenc püspök egri egyetemalapítási szándékát?
2. Mi tette lehetetlené Eszterházy Károly püspök egri egyetemalapítását?
3. Mi hiúsította meg Mindszenty bíboros és Czapik érsek egri egyetemszervezését?

I

Lényegében nem nagy szerep jutott *Barkóczy Ferenc* egri püspöknek az egri egyetemi tervek történetében: csupán az, hogy ő vetette fel először az egri egyetem létesítésének gondolatát.

Saját ujjászervezett egyházmegyei papképző teológiai intézetének 1754. november 5-én tartott megnyitásán említette, hogy a következő évben ugyancsak ujjászervezve meginduló helyi *bölcséleti* intézetből és a meglévő *jogi* intézetből – együtt a *teológiai* intézettel – szándékában áll egy „publica universitas”-t szervezni.

E három egri püspöki intézetre a következő évben valóban nagy gondot fordított, de konkrét egyetemszervező tevékenységről nem tudunk. Később utóda, Eszterházy Károly püspök hozta szóba Mária Teréziához intézet beadványában Barkóczy ezirányú egri tervét, de a szándékon túl ő sem adott hírt elődje semmiféle konkrét intézkedéséről.

Vajon mi motiválhatta Barkóczy – ugyan eredmény nélküli – egyetemszervezési szándékát 1754-ben? Magam úgy látom: határozott *jezsuita-ellenesége*. Ebben az időben ugyanis már élesedni kezdett nem csupán a bécsi udvar világi politikusainak ellenszenva a jezsuita rend iránt, de a hazai főpapoké is.

A jezsuita rend nálunk is, akárcsak másutt – korábbi pápai és uralkodói privilégiumok birtokában – teljes önállóságot élvezett az egyházi szervezeten belül, és széles körben kiterjedt gazdag intézményhálózatuk fölött semmiféle felügyeleti és rendelkezési joggal nem rendelkeztek a helyi megyéspüspökök.

Magyarországon ekkor *két egyetem* működött, mindkettő jezsuita egyetem volt: Nagyszombatban és Kassán. Mindkettő a sajátos jezsuita egyetem-típust képviselte.

A jezsuita egyetemek a 10-16 éves fiúk rendelkezésére álló jezsuita gimnáziumra („*fakultas linguarum*”) épülő bölcséleti karból („*facultas artium*”) és teológiai karból („*facultas theologiae*”) álltak. A jezsuiták más egyetemi karon, mint a bölcsészkar és a teológiai kar, nem vállaltak oktatást.

Nagyszombatban jogi fakultás is működött az egyetem keretében; itt azonban nem a jezsuiták adtak elő, s ez a kar az esztergomi káptalan felügyelete alatt állt.

Barkóczy igen rossz véleménnyel volt a jezsuita iskolákról és a jezsuita papnevelésről. (A legtöbb egyházmegyében ekkor a jezsuiták vezették a papnevelő szemináriumokat. (A jezsuiták oktató intézményeiről többször kifejtette írásban is rosszallását, de semmit sem tudott tenni ellenük; a papnevelés összes intézményét azonban kivette a kezükből egri egyházmegyéjében is, majd később az esztergomi egyházmegyéjében is.

Az lehetett az egri püspök szándéka 1754-ben, hogy Észak-Magyarország katolikus fiatalsága számára egy, *a maga nézőpontjából „felvilágosult”, azaz a jezsuita befolyástól mentes katolikus egyetemet* hoz létre Egerben.

Kosáry Domokos nagy 18. századi magyar művelődéstörténeti munkájában megrója Barkóczyt, hogy „a jezsuiták hatalmi pozícióit nem az államnak, hanem... az állam rovására is a vezetése alatt álló egyháznak akarta megszerezni.” Kétségtől igazságtalan ez az elmarasztalás: a magyar katolikus egyház tekintélyes főpapja ugyan miért *éppen az államnak* (tegyük hozzá: a katolikus egyházzal szembenálló felvilágosult abszolutista államhatalomnak) ajánlotta volna a jezsuiták „hatalmi pozícióit”, az ezek eszközeiként szolgáló intézményeket, közöttük az iskolákat? És ha ezeket továbbra is egyházi intézményként kívánja működtetni, akkor ez miért történik „az állam rovására”?

Barkóczy 1754-i egri egyetemalapítási szándékát tehát *a katolikus egyházon belüli hatalmi harc motiválta*, ez váltotta ki. De a szándéknál tovább nem jutott.

II.

Szemben Barkóczyval, utóda *Eszterházy Károly* egri főpásztori szolgálatának kezdetétől, 1762-től több mint két évtizeden át széleskörű tevékenységet folytatott legnagyobb terve megvalósulásáért: az egri egyetem létrejöttéért. Ennek érdekében hatalmas anyagi áldozatokat vállalt mind az egri egyházmegye, mind pedig saját családi birtokai terhére. Szándéka kezdetől nyilvánvaló volt: klasszikus szerkezetű *négy fakultásos* – vagyis bölcséleti, jogi, orvosi és teológiai karral rendelkező – katolikus egyetemet akart szervezni püspöki székhelyén.

Maga is mindvégig gondos figyelemmel kísérte az elődjétől örökölt meglévő három – teológiai, bölcséleti és jogi – egri püspöki intézetet, s ő is ezekből kívánta kifejleszteni a majdani egyetemet.

Az egyetemi épület első tervrajzát 1762 őszén készítette el, ugyanakkor elindította az építkezés munkálatait is. És 12 esztendő múlva, 1774. november 8-ától már új épület falai között folyt az oktatás a bölcséleti, a jogi és a teológiai intézet növendékei számára: a tanárok és diákok birtokukba vették új otthonukat.

Ez után, az 1770-es évek második felében épült fel a könyvtár, a diszterem, a pompás kiképzésű lépcsőház, a kápolna, végül a csillagvizsgáló torony legfelső emeletei. Az intézmény berendezése még az 1780-as évek elején is folytatódott. A ma *Liceum* néven ismert épület (a mai Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola otthona) ekkor lett készen; felépítése, berendezése ekkor fejeződött be, úgy, ahogyan azt Eszterházy Károly még 1762-ben eltervezte.

Eszterházy püspök igen korán, már 1763 októberében ismertette terveit az uralkodóval, Mária Teréziával, s kérte létesítendő intézménye számára az egyetemé nyilvánítást, illetve ennek királyi ígérletét. Ezt ekkor még – érthető módon – nem kapta meg; az egyetemnyitás feltételei ekkor még nem álltak rendelkezésére. Ennek ellenére a püspök változatlan energiával és szünet nélküli folyamatos anyagi ráfordítással építette tovább a tágas egyetemi palotát. Egyelőre – úgy tűnik – nem tartotta fontosnak az uralkodói hozzájárulás megszerzését.

Szándéka nyilván az lehetett, hogy ha teljesen kész az új épület a roskadozó korábbi intézeti épületek helyet; ha biztosak lesznek az egyetemhez méltó anyagi alapok; ha megszervezett lesz az egyetemi színvonalú oktatói kar s a fakultások diáksága, majd akkor kész tények elé állítja az uralkodót, s akkor már nem lesz akadálya a királyi jóváhagyásnak.

Ebbe a változatlan intenzitással folyó egyetemszervezési és egyetemépítési programba illeszkedik az egri *orvosképző intézet* létesítése, amelyet 1769. november 5-én nyitott meg Eszterházy püspök az irgalmasok egri kórházában. Ez orvosokat képezve öt tanéven át működött, majd 1775-től sebész- és baba-képző intézetként funkcionált.

Lényegében tehát 1769-től mind a négy egyetemi fakultás tanulmányi törzsanyagát oktatták Egerben, egyetemi cím és jogosítványok nélkül, az uralkodói egyetemmé nyilvánítást nélkülözve.

* * *

Kosáry Domokos említett könyvében azt írta, hogy Eszterházy püspök egri egyetemalapítási terve „már a kezdetén elakadt”, vagyis már az 1760-as évek elején lemondott terve megvalósításáról. Ez nyilvánvaló tévedés, de még nagyobb tévedés a következő – megróvó és elmarasztaló – megállapítás: Eszterházy püspök „még mindig és megint az egyház vezetését akarta a felsőoktatásban biztosítani akkor, amidőn a felvilágosodás új törekvései Európaszerte már az egyházi gyámkodás megszüntetésére irányultak.”

Eszterházy püspök ugyanis nem a katolikus egyház vezetőszerpét akarta biztosítani a felsőoktatásban, hanem egy új katolikus egyetemet akart saját pénzen létesíteni; ez aligha zavarta volna a meglévő hazai „királyi” – vagyis nem egyházi, hanem „állami” – egyetem vezetőszerpét. Másrészt a 18. század

második felében számos katolikus és protestáns egyetem működött Európaszerte, továbbélve a 19. században is, s nem képviseltek semmiféle egyházi hegemoniát az egyetemi szervezetben, egyetemi képzésben (nem beszélve a hazai és külföldi protestáns kollégiumok legfelső, akadémiai tagozatairól).

És vajon az egri püspök tehetett-e arról, hogy az „állam” képviselői vagy a tekintélyes világi arisztokrata földbirtokosok ekkoriban nem kívántak ilyen „világi” egyetemet létesíteni? Netán ő akadályozta ezt meg? Vagy ő zavarta a nagyszombati „királyi” egyetem működését? Vajon miért érdemel megrovást és elmarasztalást a 18. századi egyházi egyetemalapítási szándék a 20. század történetírójától?

Ugyanakkor félrevezető és lekezelő állítás egy egyetem nagylelkű létesítési szándékát „egyházi gyámkodás”-nak degradálni. Mindenesetre a „gyámkodás” eredményeként kétszáz éven át máig – és még valószínűleg sokáig – oktatási-művelődési célokra használtatik a gyönyörű liceumi palota.

* * *

Kosáry Domokos állításától eltérően más szakírók szerint az 1777-ben kiadott királyi oktatásügyi és közoktatáspolitikai rendelkezés, a *Ratio Educationis* hatására hagyott fel Eszterházy Károly egyetemalapítási tervével, tehát az 1770-es évek második felében. Így vélekedik Udvardy László, Finácsy Ernő, Soós Imre.

E rendelkezés 14. §-a szerint – állítják – csakis egyetlen egyetem létezhet Magyarországon, több nem. Az egyetlen egyetem természetesen az 1769-ben királyi egyetemmé nyilvánított (azaz „államosított”) és orvosi fakultással bővített, 1773-ban a jezsuitáktól függetlenített és 1777-ben Budára helyezett volt nagyszombati egyetem. (A kassai jezsuita egyetem 1773-ban megszűnt.)

Ilyenfajta kizárólagossági szándék azonban teljesen idegen a *Ratio Educationis* szellemétől, s az idézett 14. §-ban semmiféle tiltás nincs, mert ez a paragrafus egyszerű ténymegállapítás: egyetlen királyi egyetem van jelenleg Magyarországon, se több, se kevesebb.

(A *Ratio Educationis* erre vonatkozó szövegrésze: „Regia Scientiarum Universitas... Universitas huiusmodi in toto Regno terrisque haereditariis Coronae Hungaricae unica est eaque Budae in ipso provinciarum centro magnificentissime collocata.”)

És ugyancsak ténymegállapítás a „De archiepiscopalibus et episcopalibus Lyceis” című 60. § is: ez regisztrálja, hogy többek között Egerben is létezik és működik „püspöki liceum”. Az 1777-i *Ratio Educationis* terminológiája szerint a *liceum* nem más, mint önálló bölcsészfakultás, egyházi fenntartásban. Ettől kezdve használta Eszterházy püspök erre az egri intézményre – mint az elképzelt egyetem egyik fakultására – máig a *liceum* elnevezést. Az egri bölcsészkar vizsgakiadványokban is – ilyeneket az európai egyetemeken a kari tanulmányokat befejező vizsgázók adtak ki nyomtatásban – 1777-től szerepel a címlapon a *Ratio Educationis* nyomán ez a megnevezés erre az intézményre.

Magam úgy látom, mert a tények ezt bizonyítják: Eszterházy püspök 1777 után is – nyilván a jövőbeli uralkodói egyetemi privilégium reményében – változtatlan meggyőződéssel és változtatlanul hatalmas anyagi ráfordítással folytatta egri egyetemének építését.

Az 1777 utáni években további fontos új egyetemi épületrészek készültek el. Az egyik legfontosabb egyetemi részleg, a csillagvizsgáló felszerelése is ekkor történt Londonban vásárolt, s onnan hozatott legmodernebb (és igen drága) műszerekkel, jeles hazai és külföldi csillagásztudósokkal való konzultáció alapján. Sőt a csillagvizsgáló működése is megindult és rendben folyt az 1780-as évek elején, ekkor kinevezett csillagász-szakember irányítása alatt.

Tehát az 1760-as évek elején eltervezett *egyetemi* építkezési és berendezési munkálatokból semmi sem maradt el, minden pontja megvalósult.

* * *

És vajon miért tervezte Eszterházy püspök 1780-ban a diszterem mennyezetére *a négy egyetemi fakultás* szimbolikus képét, ha Kosáry Domokos szerint az 1760-as évek elején, mások szerint 1777-ben feladta egyetem-megnyitási szándékát?

A freskóra ugyanis három évvel a Ratio Educationis közreadása után, 1780 július 22-én kötötte meg a szerződést *Franz Sigrist* neves osztrák festőművésszel, aki azután 1780. december 26-án küldte el vázlatait Egerbe, nyilván a püspök pontos és részletes instrukciói alapján kidolgozva azokat. A freskó a következő évben elkészült, ott olvasható az évszám: 1781. De a püspöknek kisebb kifogásai voltak (többek között a magyar ruhákat illetően), ezeket a festő 1782 folyamán korrigálta.

Mindez, hogy Eszterházy püspök oly nagyon a szíven viselte e négy egyetemi fakultást ábrázoló freskó művészi, de egyben pontos és az ábrázolt témákat illetően szakszerű kivitelezését, – úgy vélem – azt bizonyítja, hogy a püspökben ekkor is még erősen élt a meggyőződés, hogy *lesz* Egerben általa alapított egyetem.

És hogy az 1777-i Ratio Educationis tiltotta volna meg számára az egyetem-alapítást? Akkor aligha festtette volna az említett freskóra *a Ratio Educationis apoteózisát!*

A bölcsészkart ábrázoló freskó felső részén ugyanis – sűrű felhők barokk gomolygásában – két allegorikus alak látható. Az egyik férfi, fején korona, jobb kezében babérkoszorú, baljában jogarpálca. Előtte egy reá visszatekintő nő lebeg, egyik kezében könyv, a másikkal bőségszarut érint, amelyből széllobogtatta könyvek áradnak elő. Közülük feltűnik egy kerek tükör is, amelynek nyelére kígyó tekeredik...

Ismerős ez a két szimbolikus alak: a felvilágosodás szellemében így ábrázolta az 1777-i Ratio Educationis egyik szép metszete is az *Erény* és a *Tudás* – *Virtus* és a *Prudentia* – pedagógiai hatásait: a Ratio Educationis kötetében közölt, a felvilágosult nevelést-oktatást szimbolizáló képsorozat mondanivalójának lényegét fejezi ki e két alakos szimbolum.

De érdemes a Mária Terézia által 1780-ban kiadott „Diploma Inaugurale”-ban látható, a budai egyetem és fakultásai cimerrajzaival is összevetni e két alakot: ott is megtalálható pontos másuk. Sőt a Mária Terézia rendelkezésére 1777 után kiadott iskolapecsétek ábrázolásában is.

És nem hiányzik Egerben sem a Ratio Educationis képein fontos központi szerepet játszó – a tisztult erkölcs és a valós tudomány mindent átjáró hatásait jelző – *Nap-szimbólum*: a terem mennyezetének közepén ott ragyog a széles sugárkévéket árasztó nap, a négy egyetemi fakultás mindegyikére vetve aranyló fényét.

Eszterházy Károly püspök figyelmes gesztusa volt ez Mária Terézia és Ratio Educationisa – és abban kifejeződő kulturpolitikája – iránt, jelezve azt, hogy annak szellemében kíván leendő saját egri egyeteme is tevénykedni.

* * *

Mária Terézia után 1780-ban fia, *II. József* kerül a trónra. Uralkodásának első éveiben még nem zavarta meg az 1777-i Ratio Educationis által megindított oktatáspolitikát, illetve oktatáskorszerűsítési folyamatot, amelybe *még beillesztett volna* egy új, nem jezsuita egyházi egyetem alapítása is, hiszen például a középiskolák továbbra is mind szerzetesi, illetőleg „egyházi” iskolák voltak és maradtak 1777 után is; állami középiskolák létesítésére senki sem gondolt (egészen az 1850-es évekig).

A kalapos király 1783-ban indította meg, majd 1784-ben teljes erővel folytatta átfogó iskolareformját sorozatos rendeleteivel és mindenütt kimélet nélkül érvényesítette akaratát. Tervei egy *egységes* Habsburg-birodalom létrehozását célozták és ebben fontos szerepet szánt az iskolarendszer átszervezésének, egységesítésének. Teljesen átrendezte a felsőoktatást, háttérbe szorítva a katolikus egyház képviselőit, intézményeit; ez utóbiak közül sokat meg is szüntetett, s csakis az állami egyetem, illetve állami akadémiák létjogosultságát ismerte el. Ennek a jozefinista iskolapolitikának esett áldozatul Eszterházy Károly nagyszerű egri egyetem-kezdeményezése.

Furcsa paradoxon, hogy éppen ekkor, 1783-1784-ben, amikor II. József teljesen át akarta rendezni a magyar katolikus iskolarendszert, *merült fel újra a lehetőség, hogy mégis legyen Egerben egyetem*. Bár csupán kevesek ötlete volt ez, mégis azt jelzi, hogy az egri egyetem létezésének gondolata még ekkor sem foszlott egészen szét, illetőleg, hogy Eger ekkor minden tekintetben egyetemi színhelyül alkalmas városnak számított.

A „királyi” egyetemnek 1777-ben a budai királyi palotában történt elhelyezése ugyanis nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, ezért II. József 1784-ben onnan Pestre helyezte át. De ezzel kapcsolatban is bonyodalmak támadtak: az országos legfőbb bíróság, a Curia hátrahagyott szűkös épületébe telepítették a bölcséleti és a jogi kart az orvosi kar pedig az ugyancsak korábban más célú pesti elmegyógyintézetben került elhelyezésre. (Az egyetem teológiai fakultását Pozsonyba helyezték, ott maradt 1786-ig.) A pesti elhelyezési gondok miatt jöhetett szóba az egri tágas liceum-palota, amely (s erre még

nem figyelt fel a szakirodalom) az *első, kifejezetten felsőoktatási – egyetemi – oktatási célra készült épület volt hazánkban!*

A „királyi” (=állami) egyetem Egerbe költöztetésének terve már 1783 végén felmerülhetett, mert Eszterházy püspök ezt közölte 1783. december 22-én keltezett levelében Garampi bécsi nunciussal: „Úgy tűnik, hogy mindenki összeesküdött Eger ellen, jöllehet nehezen lehetne megtalálni másutt úgy mindazokat a feltételeket, amelyek a teljes egyetem elhelyezéséhez szükségesek, mint itt...”

Vajon mi lett volna az *állami* egyetem státusa az egri *egyházi* épületben? Erre nem kapunk választ Eszterházy püspök leveleiből.

Néhány nappal később, 1784. január 1-én ezt írta Hell Miksának, a híres csillagász-tudósna: „Édes Istenem! Ha azokat az összegeket, amelyeket az egyetem első korszerűsítése alkalmából Nagyszombatban (=nyilván 1769-ben) kifizettek, ezt követően még nagyobb bőséggel Budán, most pedig éppen olyan haszontalanul Pesten majd elfecsérelnek, azt mind Egerben fordították volna a tudományok javára, akkor most nem csupán a csillagvizsgáló torony tekintetében, de minden más vonatkozásban is Európa többi egyetemével versenyezhetne Eger...”

1784 októberében II. József Egerben járt s tárgyalt a püspökkel. Erről Eszterházy 1784. november 1-én hosszú levélben számolt be Batthyány Ignác gyulafehérvári püspöknek, volt egri nagyprépostjának. Ebben többek között ezt írta: „...amióta nem akarják az egyetemet Pestről Egerbe áthelyezni, azt az okot hozzák fel, hogy a Liceum épülete nem képes befogadni az összes tudományszakot (=vagyis a három fakultást). Dehát Pesten vagy Budán egyetlen épület fogadja vagy fogadhatja be? Könnyebben lehetséges ez itt, Egerben”

A „királyi” egyetem Egerbe helyezését tehát ekkor már elvetették, ezzel az egri egyetem ügye a 18. században végképp lekerült a napirendről. De nemcsak ez a terv foszlott semmivé, nem csupán az egyetem megnyitását és működését akadályozta meg a felvilágosult (s ebben az esetben: egyházellenes) uralkodói akarat, de *1784-ben II. József az egri bölcséleti, valamint jogi intézetet is megszüntette, abbamaradt a csillagvizsgáló működése; az egri teológiai intézet papnövéndégeit pedig a központi „seminarium generale”-ba parancsolta. Még saját papjai nevelésének jogát és lehetőségét is kivonta az egri megyéspüspök kezéből (ugyanígy járt el a többi püspökkel is).*

Eszterházy gróf szentnek tartotta a királyság intézményét, még akkor is, ha személy szerint egyáltalán nem rokonszenvezett II. Józseffel, de tiszteletben tartva az uralkodó akaratát, teljesítette rendelkezéseit. Ekkor, *1784-ben végkép letett egyetemalapítási szándékáról: a megvalósulás lehetősége ekkor vált teljesen lehetetlenné.*

De még néhány év múlva, 1789-ben is frissen élt benne a súlyos méltánytalanság. Kazinczy Ferenc beszámolt a „Pályám emlékezeté”-ben a vele való egyik ekkori találkozásról. A püspök – írta Kazinczy – „nagy tüzzel számlálá előmbe, mely áldozatokat teve a tudományokért, hogy itt ezt a pompás Lyceumot fundamentomából építtette, hogy abban gazdag könyvtárt állítsa; hogy Londonból hozata astronomiai szereket”, de a király és környezete részéről „áldozatit nem hála követé, hanem az ellenkező...”

Azután más témákat békésebb hangnemben megbeszélve, az ebéd végeztével a püspök meghagyta udvari embereinek, „hogy Lyceumába, bibliothecájába vezessen el, s akará hallani észrevételeimet, kivált az architecturára nézve, mert a püspök Rómában tanulván, leckéket veve a festészetre.”

De még évtizedek multán, 1816-ban is eszébe jutott Kazinczynak – Gyulaférváron járván – Eszterházy püspök, „ki Lyceumát a speculáját Egerben oly fénnel építteté, ahogy azt egy Esterházytól s egy Rómát látott, s Rómában architecturái lecléket is vett gazdag püspöktől s gazdag magyartól várni lehet.”

* * *

Eszterházi Károly püspök tehát alulmaradt a politikai hatalommal folytatott küzdelemben, szemben a Habsburg-érdekű közoktatáspolitikával, azért, mert *katolikus* egyetemet s mert *magyar* egyetemet akart saját költségén alapítani. Nemes és nagyszabású tervét az egyházra féltékeny felvilágosult abszolutizmus gáncsolta el és fosztotta meg a magyarságot egy igen jelentős kultúrateremtő és műveltségterjesztő intézménytől.

Feltűnő, hogy II. József 1790-ben bekövetkező halála után Eszterházy püspök már nem kezdeményezte II. Lipótnál, az új királynál az egyetem létesítését. Alighanem belefáradt már, 66 éves volt ekkor, betegségek is gyötörték. A bölcséleti, a jogi és a teológiai oktatás azonban újra megindult Egerben, s folytatódott ott, ahol 1784-ben megszakadt.

A jozefinista kulturpolitika letűntével, az új helyzetben 1791. október 1-én kelt, a Helytartótanácshoz intézett felterjesztésében éppen úgy, mint 1791. október 6-án egyházmegyéje papjaihoz írt körlevelében büszke öntudattal mutatott rá Eszterházy püspök *egyetemszervezési terveinek egykori indítékaira*.

„Soha semmi sem szerezhetett volna lelkemnek nagyobb vigaszt, nem okozhatott volna nagyobb elégtételt és örömet”, mint az az 1791. szeptember 16-án közzétett királyi leirat – írta 1791. október 1-én a Helytartótanácsnak –, „amelyben őfelsége már nemcsak elismerte, hanem nyilvánosan is méltatta, hogy én mind a Liceum alapításával, mind a tudományok benne való meghonosításával *a köz hasznát* törekedtem szolgálni. Valóban: éppen nem más céllal, mint *a haza és a közjó szeretetétől indítatva* vetettem meg egykor ennek a Liceumnak az alapjait és hatalmas összegekkel tökéletes állapotba fejlesztettem, hogy azután benne, mint a Múzsák hajlékában *a királyhoz hű és a hazának hasznos polgárok* nevelkedhessenek...”

Néhány nap múlva az egyházmegye papságával is közölte a királyi elismerést, s felhívta a figyelmet arra, hogy „ennek az egeri Liceumnak és Studiumnak a szilárdságából” milyen *hatalmas haszon származik a haza számára*.

(Érdekes itt az intézmény nevének megjelölése: „*e stabilitate Lycei et Studii huius Agriensis*”).

* * *

Végül érdemes még egy mozzanatot regisztrálni. Eszterházy Károly alighogy elfoglalta 1762 Péter-Pál napján egri püspöki székét, 1762 októberében elkészíttette szakembereivel az elképzeléseiben élő egyetem felépítendő palotájának tervrajzát, s a tervrajzra ezt a címet íratta: „*Domus Universitatis*”. Az épületre kifizetett összegek a gazdasági elszámolásokban mindvégig a „*Rubrica Universitatis*” cím alatt kerültek elkönyvelésre.

S élete végének közeledtét érezve Eszterházy püspök végrendeletet készített, amelyet 1797. december 7-én írt alá. Benne hatalmas vagyont hagyományozott Liceuma számára. A végrendelet szövegében a szívéhez oly közel álló épület neve változatlanul ez még ekkor is: „*Domus sic dicta Universitatis seu Lyceum...*”

(S még egy apróság az *egri egyetemi gondolat* történetéhez. Az egri jogakadémia monográfusa, aki gazdag iratgyűjtemény kíséretében mutatta be a *mult század végén, 1898-ban* a Liceum építéstörténetét, jegyzetet fűzött II. József idézett azon véleményéhez, hogy az egri liceumi épület nem lenne képes befogadni az egyetem három fakultását. Udvardy László nagy nyomatékkal hangsúlyozta megjegyzésében: az épület igenis alkalmas lett volna II. József korában az egyetem céljaira, s „*alkalmas lenne most is*” vagyis *1898-ban!*)

III

Átlépve a 20. századba: a második világháború után *Mindszenty József* bíboros közvetlen környezetében eredt újra a gondolat: alapíttassék Egerben katolikus egyetem. Jól sejtették ugyanis, hogy a budapesti állami tudományegyetem – bár még alapítója, Pázmány Péter nevét viselte – egyre inkább a kultur politikában is egyeduralomra törő baloldali politikai erők befolyása alá fog kerülni.

Már 1945 őszén a „Köznevelés” című országos pedagógushetilapban megjelent Gyomlay László világi egyetemi tanár „Katolikus egyetemet!” című cikke. Az intézményt – írta – Egerben kész épületek várják; a teológiai és jogi kar tulajdonképpen már megvan az Érseki Hittudományi Főiskola és az Érseki Jogakadémia keretei között; melléjük még bölcsészkart kellene szervezni. Az új egyetem fenntartására is megvannak a reális elképzelések.

1945 decemberében az „Új Ember” című katolikus hetilap felerősítette a gondolatot: „Rég vártunk erre! – olvasható itt. – A demokratikus világnak kellett eljönnie, hogy ez a gondolat felszínre kerüljön. Lehetetlennek tartjuk, hogy ezt a szép tervet ne segítené valóságra minden igazán demokratikus vezető!”

A tervet Mindszenty bíboros – a püspöki karral együtt – magáévá tette és széles körben terjesztette. Hivatalosan 1946. március 14-én került a püspöki kar elé az ügy: Czapi Gyula egri érsek mint helyi ordinárius javasolta az egri katolikus egyetem megszervezését, s ehhez természetesen az állami hatóságok jóváhagyásának megszerzését.

Nemsokára megalakult a *Katolikus Egyetem Baráti Köre* a terv propagálására, népszerűsítésére s az anyagi alapok bővítésére.

1946 nyarán Keresztury Dezső kulturminiszter közreműködésével a meglevő érseki *jogakadémia* megkapta a kért államsegélyt; 1946 szeptemberében már egy *közgazdaságtudományi fakultás* jövőbeli létesítését tervezték; a pannonthalmi főapát pedig felajánlotta a pannonthalmi bencés tanárképző főiskola Egerbe való áttelepítését, a leendő *bölcsészkar* bázisául.

A püspöki kar 1947. évi februári ülése azután elvben kimondta: a magyar katolikus püspöki kar „az Egerben már működő katolikus jog- és államtudományi karnak egyelőre közgazdaságtudományi, valamint bölcsészettudományi karral való kiegészítésével *Szent István Tudományegyetem* néven – átmenetileg három fakultásos – magyar katolikus egyetemet létesít.”

Feltűnhet, hogy az említett három fakultás mellett nem szerepel a hittudományi kar. Oka nyilvánvalóan a budapesti egyetem teológiai fakultásának privilegizált státusa.

1947 első felében Mindszenty biboros támogatásával már országos mozgalom tevénykedett az ügy megvalósítása érdekében. Ugyancsak 1947 tavaszán az esztergomi egyházközségek tanácsa javaslatot tett arra, hogy az egri egyetem létesítendő *orvosi* fakultása Esztergomban legyen, szervezetét az esztergomi Érseki Kolos Kórház körül kiépítve.

1947 májusában Egerben nagyszabású *egyetemi napokat* rendeztek. Az ünnepi hangulatban erősen élt a remény, hogy az új katolikus egyetem megnyitásának most már nem lesz semmi akadályja. A tervek szerint 1947 szeptemberében rendben megindulhatott volna a jogi és a közgazdaságtudományi karon az oktatás.

1947 szeptemberében azonban mégsem tárultak fel az egri katolikus egyetem kapui, mert az állami engedélyező döntés még nem érkezett meg. A kultuszminiszteri székben ekkor már Ortutay Gyula ült, a hatalom birtokába jutott baloldali politikai erők készséges kiszolgálója. S már magasra csaptak a magyar katolikus egyház és vezetője elleni politikai támadások, amelyek azután egyre fokozódtak.

1947 őszén erőteljesen dolgozott a Szent István Tudományegyetem Szervező Bizottsága 26 tekintélyes taggal s 1947/1948 fordulóján előrehaladott állapotban volt a 3+1 fakultásos – vagyis bölcséleti, jogi, közgazdaságtudományi, valamint orvosi karral rendelkező – katolikus egyetem ügye. Lényegében semmi akadályja nem volt annak, hogy az *egyetem három egri fakultásán 1948 szeptemberében elkezdődjön az oktatás*: várta ezt Eszterházy Károly liceum-palotája, rendelkezésre állt a színvonalas oktatószemélyzet, s az anyagi feltételek is biztosítva voltak.

De ekkor is – akárcsak Eszterházy püspök idején, másfél évszázaddal korábban – közbeszólt a *diktátúra hatalma*: most a kommunista kulturpolitika nem volt képes elviselni a világnézeti pluralizmust a hazai oktatásügyben. 1948 júniusában megtörtént az egyházi iskolák s mindenfajta egyházi oktató-nevelőintézmény állami tulajdonba vétele. A Liceum épülete, telke, felszerelése, berendezése – hatalmas anyagi-pénzbeli érték! – ellenszolgáltatás nélkül az egyházzal ellepséges viszonyban levő állam birtokába került. Az Érseki Jogakadémia mint Állami Jogakadémia folytatta működését, majd 1949 júniusában megszüntették.

A kommunista hatalom a magyar katolikus egyház e leendő egyetemére is lesújtott, s ezzel korunk magyar társadalmát, *bennünket* fosztott meg egy jelentősnek ígérkező, fontos állami feladatokat ellátó, a hazai magyar, egyben európai műveltség gazdagítására készülő új magyar egyetemről.

Jegyzetek

A témára vonatkozó alapvető művek: Udvardy László: Az egri érseki jogliceum története. Eger 1898.; Soós Imre: Az egri egyetem felállításának terve (1754-1777). Eger 1967. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek 431. sz.

A 18. századi iskolatörténeti és közoktatáspolitikai háttér: Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp. 1927. 324-341., 380-391.; Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp. 1981. 406-506.

Barkóczy Ferenc püspök iskolapolitikájáról: Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. I. Bp. 1899. 276-298. Kosáry Domokos könyvének idézett részei: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 407.

A magyar történeti szakirodalom még nélkülözi a tudományos igényű, részletes Eszterházy Károly-monográfiát. Ennek alapjául szolgálhat Sugár István életrajzi tanulmánya: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 425-447.; továbbá Kádár László cikke: Eszterházy Károly és a katolikus felvilágosodás. Új Ember 1968. április 22.

Eszterházy Károly 1763-i, Mária Teréziához intézett felterjesztésének szövegét – de a korszak szinte teljes egri felsőoktatásügyének bőséges korabeli iratanyagát – közli Udvardy László idézett művében. Részletesen ismerteti az orvosképző intézet történetét is.

A négy egyetemi fakultást ábrázoló Sigris-freskó méltatása és bölcsészkar-i részletének közlése: Voit Pál: A barokk Magyarországon. Bp. 1970. 67-68., 51. kép. A Ratio Educationis kötetében szereplő képek ikonográfiája: Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Bp. 1981. 431-432., képmellékletek; Iskolapecsétek Mária Terézia rendelkezésére. Köznevelés 1988. április 8.

II. József 1783/84-i – az egri iskolákra vonatkozó – rendelkezés-sorozata: Udvardy i. m. 76-95., 771-772.; a jozefinista iskolapolitikáról Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777-1848. Bp. 1927. I. 36-90.

A Kazinczy -idézetek: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 114., Erdélyi levelek. Bp. 1880. 58.

A „királyi” egyetem Egerbe helyezésével kapcsolatos levelek: Udvardy i. m. 77., 90. V. ö. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1635-1985. Szerk. Sinkovics István. Bp. 1985. 103-124., Dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéből. 1760-1790. Szerk. Tóth András és Ladányi Andor. Bp. 1981. 79-82.

Eszterházy Károly 1791 októberében írt levelei: Udvardy i. m. 104-105.; végrendelete uo. 784.

Érdemes lenne a Liceum teljes történetének részletes bibliográfiáját összeállítani.

Az 1945-1948 között tervezett egri katolikus egyetemre vonatkozó adatok az Új Ember című katolikus hetilap, illetve a Magyar Kurir című nyomtatott katolikus hírszolgálati közlöny számaiban jelentek meg. Idevonatkozó főbb cikkek az Új Ember-ben: Katolikus egyetemet létesít a püspöki kar. 1947. május 25., Amit Eger két tedeuma kiált. 1947. június 22., Nemzeti Mária Kongresszus. A magyar katolikus egyetemi és főiskolai ifúság kiáltványa. 1947. október 12. – Gyomlay László cikke a Köznevelés című lapban: 1945. 8. sz., 1946. 6. sz.

A téma érdemes a további összegező kutatásra. Például rávonatkozó iratok az esztergomi Primási Levéltárban 1948 első feléből: 863., 1167., 3404., 4361., 8540. sz. Egy újabb adat Bády István egykori esztergomi polgármester emlékirataiban: A Bazilika árnyékában. Esztergom 1989. 89-90. Az 1945-1948 közötti tanügyi-közoktatáspolitikai háttérre: Mészáros István: Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945-48. Bp. 1989.

PLANS OF ORGANIZING A CATHOLIC UNIVERSITY IN EGER 1754 – 1948

The author wishes to examine three unexplored problems of the researchers in connection with a potential Catholic university of Eger the foundation of which had been planned already several times but which has never been realized yet.

1. What was the reason that Bishop Ferenc Barkóczy wanted to establish a university in Eger?

Bishop Barkóczy publicly announced November 5th 1754 that he wanted to establish a „publica universitas” in the succeeding year. His wish has remained, however, only a never fulfilled intention. The author is of the opinion that his intention to organize a university had been motivated by his antipathy against the Jesuits: The functioning Hungarian universities of his time (in Nagyszombat and in Kassa) were run by the Jesuits, and Barkóczy wanted to found a Catholic university in Eger without the influence of that order, i. e. in his views, to found a so called „enlightened” university.

2. What is the reason that has prevented Bishop Károly Eszterházy in establishing a university in Eger?

Bishop Eszterházy was making great efforts with huge pecuniary sacrifices in the period 1762 – 1784 to accomplish this most important plan. He wanted to organize a Catholic university of 4 faculties (philosophy, law, medicine and theology) but he has never obtained the approval of the king to his plan. But in spite of this the teaching was started already in 1774 in a Lyceum built up in the meantime. In the following sections the author wishes to clear the Bishop's person from the accusations of some modern historians who have alleged that Bishop Eszterházy had attempted to maintain a supremacy of the Church within the domain of higher education by some inopportune methods. He points out that the Ratio Educationis issued in 1777 has not been an obstacle of establishing a new university either because exactly the succeeding years were when the Bishop had an observatory constructed and equipped with most up-to-date accessories. The real trouble happened in the years 1783 – 84 when King József (Joseph) II totally reorganized the higher education: It was taken out from the control of the Church. As a consequence, the case of establishing a Catholic university in Eger was removed from the agenda in spite of the fact that the place of the Lyceum was the first building in our country that had been constructed for the higher education intentionally. Later, however, some satisfaction was done the Bishop by a warrant published by King Lipót (Leopold) II in 1791: In that warrant the king was recognizing and appreciating the merits having been deserved by Bishop Eszterházy by establishing the Lyceum, and by adopting sciences in the same. The Bishop also bequeathed a huge fortune to his Lyceum in his testament signed in 1797.

3. What was the reason that prevented Cardinal Mindszenty and Archbishop Czapik in organizing a university in Eger?

The idea of establishing a Catholic university in Eger arose in Autumn of 1945 again. The corresponding project of László Gyomlay was proposed to the Bench of Bishops by Archbishop Gyula Czapik with the approval of Cardinal Mindszenty. A Circle of Friends for the Catholic University was organized to popularize the idea. Although all the necessary preconditions had been provided for the power or a newly evolving dictatorship, in the same way as 170 years earlier, prevented the establishing a new Hungarian university having promised a very advantageous progress in all respect. In 1947 the Minister of Education was Gyula Ortutay who had the Lyceum, together with all the other Church-owned educational institutions nationalized (taken into state-ownership) in Summer of 1948.

SIMÓ ATTILA

NYÁRADSZENTMÁRTON LELKIPÁSZTORAI*

KÖZZÉTESZI: DEMETER JÓZSEF REFORMÁTUS LELKÉSZ

BEVEZETÉS

Dolgozatunk Nyáradszentmárton unitárius lelkészeinek életútját kíséri figyelemmel. Módszerében eltér a szokásos egyháztörténeti formáktól, mert nem kívülről sorakoztat fel évszámokat és csatol azokhoz eseményeket, hanem a különböző korokban működő lelkészek belső élményvilágából kitekintve próbál képet nyújtani. Egyháztörténet csak a lelkipásztorok munkájából alakulhat ki. Ugyanis az ő életükön, munkájukon keresztül szűrődik át mindaz, ami utat mutat a jövő építésére.

Az elmúlt másfél évszázadban Nyáradszentmárton régi templomát sok tudós szakember látogatta. Valamennyi érdeklődéssel szemlélte a művészettörténet és egyháztörténet számára egyaránt fontos emléket, így annak legfontosabb adatait egy sor kiváló leírás rögzíti. A legfontosabbak közül Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*¹, Orbán Balázs: *Székelyföld leírása*², című összefoglalóit, Kelemen Lajos³, B. Nagy Margit⁴ tanulmányait, Entz Géza XI–XII. századi műemlékekről készült munkáját⁵ említhetjük.

A régészek, művészettörténészek, építészek közül községünkben Biró Vencel, Lőrinci Mihály, Szigyártó Gábor, Kónya Imre tanárok, Farczádi Elek, Spielmann József, Mózes Magda, Dóczi Pál egyetemi professzorok, Székely Zoltán, a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatója, Kocsis Lajos orvos, Keresztes Gyula Maros megyei műépítész tevékenysége volt a legeredményesebb. Greceanu, az Országos Műemlék-Bizottság műépítésze a templomot az ország egyik legrégebbi épületének tartotta.

1 Bedő Károly: *Marosszék ismertetése*. Kolozsvár, 1868–1869.

2 Orbán Balázs: *A székelyföld leírása* I–VI. Pest 1868. Budapest 1873.

3 Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok* I–II. Bev. Szabó T. Attila, szerk.: B. Nagy Margit. Bukarest 1977–1982.

4 B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970.

5 Entz Géza: *Die Baukunst Transsilvaniens im 11–13. Jahrhundert*. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 1968. Tom. 14. 1–2. fasc. 3–48. p. 3–4. fasc. 127–175. p.

* A szerkesztőség a tanulmány néhány részének megfogalmazásával nem ért egyet, de az idő szerző iránti tiszteletből nem kívántunk ezeken változtatni.

Ez az írás az ősi templom sok évszázados története is, nemcsak a lelkipásztorok életének leírása. Természetesen nem tarthat igényt a teljességre, aminek oka nemcsak a dolgozat terjedelmi korlátozottsága, hanem az írásbeli emlékek hiányossága is. Az írott források, egyházközségi iratok bemutatásán kívül így a szerző gyakran hivatkozik szóbeli visszaemlékezésekre, a lakosság körében ismert szájhagyományokra.

A TEMPLOM RÖVID TÖRTÉNETE AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSÉIG

Nyárádszentmárton a Nagy – Nyárád jobb partján, Nyárádszeredától északra hét km távolságra fekszik. Kialakulását, vallási, erkölcsi, gazdasági fejlődését állandóan befolyásolta az a Traianus római császár utaszaí által (i.u. 100–106) épített úgynevezett „sóút”, amely Marosszentgyörgytől Agárdon, Székelybőn, Székelymosonon, Jobbágyfalván, Csíkfalván, Budaházan, Deményházan, Mikházan keresztül, a Bekecsen át vezet Szovátára. Ezen az úton, amely nagy részben ma is használatban van, szállították a rómaiak a ma világhírű szovátai sós tavak helyén kibányászott konyhasót a marosszentgyörgyi Maros-partra, ahonnan tutajokon juttatták tovább az óriási birodalom különböző részeibe.

Erről az útról, amelyet ma is Trajanus útjának nevez a nép, két regét mesél a Nyárád felső vidéke. Siklódi Miklós 86 éves buzaházi lakos úgy hallotta, hogy az utat „Tündér Ilona” építtette, aki tündér társaival a vármezői várban lakott. Ezüst hintóján, amit hat fehér táltos vontatott, minden vasárnap innen hajtattott Gyulafehérvárra. A tündér-királylány a tündérek ármánykodása miatt lemondott halhatatlanságáról és gyulafehérvári kedveséhez ment feleségül. Példáját követték a többi tündérek is, akik daliás székely vitézekhez mentek. Ezek utódai a Nyárádmente mai tünderei. A tündérek távozása után a vár lassan-lassan összeomlott, és az út is tönkrement.

Nagy Dénes nyárádszentmártoni 84 éves lakosnak úgy mesélték gyermekkorában a fonóban, hogy a világszép boszorkány-asszony, a Parajdon lakó Rabonbán felesége Rapsonné, aki a vármezői várban szokta fogadni vendégeit, az ördöggel kötött szerződést a só-út megépítésére. Az út Vármezőtől Tordáig vezetett. Az ördög eleget is tett kötelezettségének. Munkájáért két hegy ezüstöt és egy völgy aranyat kellett volna kapnia a szerződés értelmében, azonban, amikor az ördög megjelent a „fizetségért”, Rapsonné aransújtásos bordó bársony mellényét kigombolva, egy-egy ezüst pénzt helyezett a két mellére és egy aranyat tett a két melle közötti mélyedésbe. Az ördöghöz pedig így szólt: „Itt a két hegy ezüst és a völgy arany! Vedd át a béred!” A becsapott ördög dühösen rohant ki a várból. Végig-szaladt a pompásan megépített úton, és felrudgosta annak köveit. Ezért ilyen göröngyös ma is ez az út.

Garda János főerdőtanácsos, Ósmarosszék Havasának igazgatója, aki még más forrásokból is ismerte a római úthoz fűződő regéket, a szakember komolyságával végig nyomozta az utat. Megállapította, hogy ennek a római útnak nincs semmi köze a vármezői ősvárhoz, hanem ez az út Mikháza északi végé-

nél eltér a Nyárádtól és a Bekecs hegyen keresztül vezetett Szovátára, a mai világhírű sóstavakig, amelyeknek helyéről só bányásztak a rómaiak.

Legendák fűződnek a sós tavak kialakulásához is. Garda János szerint Szováta népe úgy tudja, hogy a mai heliotermikus (napenergia által felmelegített) Medve-tó az 1800-as évek utolsó negyedében óriási robajjal beomló, volt római sóbánya helyén jött létre. A tó helyén Forika Ferenc szovátai földműves kaszálója feküdt. A gazda, bivalyokkal vontatott szekérével, szénáját akarta hazaszállítani, amikor a bánya beszakadt „elnyelte” a gazdát szekerestől bivalyaival együtt.

A tó és környéke, a Székesen lakó Illyés földbirtokos család tulajdonába került, amely a tó keleti partján egy emeletes fa épületet készíttetett. Ez az épület lett a Fürdőigazgatóság első székhelye. A néphit szerint, a tó eredeti mélysége 70 m volt, de a hegyoldalakról befolyó patakok hordaléka állandóan tölti. Az 1950-es évek elején 27 m mélységet, az 1970-es években 23 m-t jelzett a tájékoztató tábla. Balázs Árpád, a *Vörös Zászló* 1987. május 27-iki számában megjelent a „*Tavakról*” című tanulmányában 18,5 m mélységről beszél. Ez a tanulmány a tó hőmérsékleti változásairól, lehüléséről is tájékoztat. E szerint a hőmérséklet 1902-ben 61 C⁰, 1965-ben 35 C⁰, 1975-ben 27 C⁰. A tó vizének lehülését megakadályozni és ez által a tó élettartalmát meghosszabbítani úgy próbálta a Fürdőigazgatóság, hogy a „Tivoli vendéglő” feletti hegyoldalba csónakázásra alkalmas édesvízű tárolót hozott létre, amely felfogja a hegyekről lefolyó, a Medve-tó vizét hűtő vízmennyiséget és azt a szomszédos völgybe irányította.

Telegdi Károly, aki a parajdi sóbányák főmérnöke és igazgatója volt 25 éven át, mérései és tanulmányozásai alapján azt állítja, hogy a szovátai Medve-tó helyén három egymáshoz közel álló felfordított talpaspohárhoz hasonló római sóbánya állott. Ezeknek a bányáknak a mélysége 80 m volt. A római bányász-mérnökök szaktudását dicséri, hogy a ma 80-100 év élettartalmú sóbányákkal szemben, a szovátai sóbányák csak az 1800-as évek utolsó évtizedeiben omlottak össze. Mikháza felső végén Orbán Balázs még leléphette a „Castrum stativum” romjait és tőle észak nyugatra 130 lépésre találta az egykori római fürdőt. A castrum a só-út védelmére épült. Bizonyosága annak, hogy a rómaiak hosszabb időre rendelkeztek be ezen a vidéken. A római birodalom elpusztult ugyan, de a megépített utak jó eszközei maradtak a következő századok történelmi eseményeinek. A római utakon zajlott le a népvándorlás csaknem minden hulláma, ezeken jöttek a kereszténységet elterjesztő misszionáriusok és a különböző szerzetes-rendek is.

A kereszténység terjesztését ugyan Géza fejedelem (†997) kezdte el, de István király 41 évi céltudatos szervező munkával fejezte be. Természetesnek látszik, hogy a Marosszentgyörgy–Szováta közötti só-út nagyban elősegítette az általa érintett vidék kereszténnyé válását. Nem találunk feljegyzést arról, hogy a Nyárádmente melyik évben vált kereszténnyé. Biró Vencel „*Erdély története*”⁶ című munkájában azt állítja, hogy Erdélyben a kőtemplomokat a XII. században kezdték építeni, melyek kivétel nélkül a köríves építészeti ízlés-

6 Biró Vencel: Erdély története. Kolozsvár, 1944.

sel készültek. Az 1241-es tatárjárás részben elpusztította, részben megrongálta a köríves épületeket, majd a rongálásokat új ízlésű elemekkel pótolták.

1000–1301-ig uralkodó Árpád-házi tagjai hitbuzgó katolikusok voltak, akik védtek, támogatták az egyházi életet. Így, az imádkozó bencések komoly egyházépítő munkát végeztek. Ők voltak Nyárádszentmárton első papjai. A nép ajkán ma is élő hagyomány szerint, „a templomot lelkes barát-papok építették a Bekecs köveiből, mégpedig úgy, hogy libasorba állították a környék lakóit a Bekecstől Szentmártonig és kézzel kézre adogatták a köveket.” Ennek a hagyománynak lehet valódi alapja, ugyanis Nyárádszentmárton templomától a Bekecsig, mindössze hét km a távolság. A kövek szállítását pedig elősegíthette az említett kövezett út.

E templom is köríves formában épült, a régészeti kutatások szerint a XII. század elején. A köríves ablakok, a templom déli és nyugati ajtói, a szentélyben a falba épített pihenőszék, a bor és víztartó fal mélyedése gótikus jellegre vall. A szentély – mint a bencéseknél általában – négyzetesen zárul, és a nyugati tűzfalon elhelyezték a rend szokásos jelvényét, a Szent Katalin kerekét is.

A hagyomány szerint, a 325 körül uralkodó Constantinus császár feleségül öhajtotta venni Katalint. A leányzó visszautasította a császár ajánlatát azzal az indokkal, hogy ő már választott vőlegényt: az Úr Jézus Krisztust. A császár 40 bölcset kért fel, térítésék vissza a pogány hitre a leigázott királyleányt. A leányzó azonban olyan szépen megvédte keresztény hitét, hogy a bölcsek is keresztény hitre tértek. A dühös császár mint boszorkányt keréketörésre íteltette. Amikor a hóhér munkájához kezdett volna, a felhőtlen égből villám csapott alá és szétzúzta a kereket. Ezt a csodát feltétlenül a boszorkányság következményének tulajdonította a császár, és pallos által kivégeztette Katalint.

A mélyen vallásos bencések védőszentjükül választották Katalint azon látomása miatt, hogy a mindenható Istent kibeszélhetetlenül boldognak látta, amiért az ő legdrágább kincsét: Egyszülött Fiát, a világ legszebb, legtisztább asszonyán, a Boldogságos Szűz Márián keresztül adhatta a világnak. Ezzel a látomással igazolva látták a bencések a szeplőtlen fogantatás szűztől születés tanait, és minden alkotásukba, épületeikbe elhelyezték jelvényüket a „Szt. Katalin kerekét”. Ez a jelvény 65x65 cm-es kődarabban látható a szentmártoni templomtorony homlokzatában is. A tatárjárással a szerzetesek szétszóródtak, nevüket elfeleddék, de emléküik megmaradt Nyárádszentmárton hitbuzgó népében.

Az 1241 évi tatárjárás érintette a templom környékét is. Beke, Borzik, Tilalmas, Körtvélyes, Bögöz, Szilomár, Vata, Buza, Bot nevű falvakból csak téglá és cserépdarabok maradtak. A pásztor nélkül maradt élők kezdtek visszatérni a pogány hitre. Ennek a romlásnak a megállítására jöttek a dominicanus szerzetesek. Ez a kolduló rendként induló szervezet rövid idő alatt nagy vagyonra tett szert, és kezébe került az inquisitio hatalma is. Kiváló szónokaik és kemény eljárásaik miatt „Domini Canes” (az úr kutyái) gúnynéven emlegették őket, még a többi szerzetesrendek is. Védőszentjük Szent Brigitta látomására építették egész működésüket. A szeplőtelen fogantatást, a szűztől születés tanát elmellőzvé a Jézus ember mivoltát hirdették. Közel 100 év alatt rendbe is hozták a számukra kijelölt területet, amely Székelyhodos, Nyárádszentimre, Szentháromság között elterülő részeket foglalta magába. Az 1332 évi pápai

dézsák bizonyosága szerint Nyárádszentmárton ismét tekintélyes egyházközség. Michael nevű papja 10 dinárt fizetett. Ekkora összeggel Marosszéken csak Nagy-ernye tartozott.⁷ Feltehető, hogy a tatárok által megrongált templomot ők újítták meg a gótikus ízlésű két templomajtóval és a papi pihenőszékkel.

Entz Géza még három dominicanus nyárádszentmártoni pap nevére bukant a pápai levéltárban.⁸ 1453: „Gregorius Filius Johannise de Zenthmarton” Hunyadi Mátyás uralkodásának idejében, amikor az európai műveltség központja volt Buda és zavartalan az egyház működése, végezte papi hivatását.

1471: „Benedictus Bichac (Bicsak) de Zenthmarton” a lelkész. A Bicsak névvel a falu mai lakói között nem találkozunk, de a Székelyföld több helyén eléggé ismert név. Csánky Dezső *Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában* című munkájában⁹ csinádi, csikfalvi, szederjesi, mosoni Bicsak családokat említi.

A Bicsak-család a Hunyadiak korában Erdőcsinád, Kis- és Nagyszederjes földbirtokosa. 1408-ban, 1456-ban bodoni, kiskalvi, kisszállási, Bicsakokról olvasunk, 1441-től 1546-ig mosoni Bicsak Benedek pereskedik kisszállási Bicsak László fiaival: Kelemennel és Domokossal. 1506-ban a csikfalvi Bicsak Benedek fiának, a néhai Tamásnak a leányai, náznánfalvi Tamás Benedekné nemes Bicsak Klára asszony és leánytestvére Anna a csikfalvi Vitályosné, a Csinád és Szederjes helységekből „leány-negyedet” követeltek unokatestvéreiktől, néhai Bicsak Benedek fiaitól Lőrincztől és Mátyástól. A nevek után ítélve feltételezhetjük, hogy az 1471-ben szereplő „Benedictus Bichac zenthmartoni pap” csikfalvi vagy erdőcsinádi, esetleg mosoni lehetett.¹⁰

1566: Elmosódott, kiolvashatatlan név után ez áll: „Maroszekben Zenthmartonban.” Ez a kiolvashatatlan nevű lelkész János Zsigmond idejében működött, a nagy hitviták a protestántizmus diadalmas előtörésének, a vallásszabadság törvénybe iktatásának a korszaka. Feltehető, hogy ő volt az utolsó nyárádszentmártoni katolikus pap.

A pogány kortól az unitárius reformációig több lelkész nevét nem ismerjük, pedig bizonyára voltak, akik századok hosszú során át oktatták, tanították és vezették a népet. Vigyáztak a jézusi erkölcsre és hitre. Mikor hagyta el az utolsó szerzetes Nyárádszentmárton? – Nem tudjuk, de helytállásukat bizonyítja az a tény, hogy a reformáció lutheránus és kálvinista irányzata nem tudott betörni itteni működésük területére és a dominicanusok ésszerű tanításaikkal az unitárius vallás befogadását készítették elő.

7 Orbán B. i. m. IV. köt. 84. p.

8 Entz G. i. m. 156. p.

9 Csánky Dezső: *Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában* Bp. 1913. 749. p. V. köt.

10 Uo.

György prédikátor
1600 – 1610

Az unitárius vallás megjelenését az 1568-iki tordai országgyűléstől számítjuk. Terjedését az is bizonyítja, hogy 1600-tól Nyárádszentmártonban György prédikátor már végezhetette az egyházépítés úttörő munkáját. Báthori Zsigmond véres, szeszélyes uralkodása nehéz helyzetbe hozta az országot, melyet idegen csapatok fosztogatása tartott rettegésben. A figyelmes lelkész a fosztogatások elől a közeli erdőkbe menekítette a népet mozgatható javaival együtt. A fosztogató csapatok nem találtak elhurcolni valót, szalmával körül hordták a templomot és azt 1600-ban leégették.¹¹ Ez volt az ősi templom második nagy megpróbáltatása.

Az új eszméktől indított prédikátornak bőségesen akadt tennivalója, annál is inkább, mert babonás hittel teljes volt ez a nép. Benkő Károly *Marosszék ismertetése* című művében¹² a Teleki Könyvtár Marosszék 1718–1744 egy kötetben levő jegyzőkönyvére hivatkozva elmondja: „Qualiter elfeledkezvén Isten és ezen nemes haza törvényeiről, magát több gonosz cselekedetei között sokféle vétkeknek nemében, bűnös paráznaságban, bűvös, bávos boszorkányságnak vétkében diversis vicibus locis et temporibus quibus protestatur”, Gáspár Katalint, Zója Ferencnéét vétkeiért ki is végezték, megégették a vadadi Szarkás nevű hegytetőn. Elevenen élő hagyomány ez Vadad népének az ajkán. A Szarkás hegy tetjén álló kutat, amely körül állítólagos boszorkány ténykedéseit elvégezte a nevezett nemes asszony, Hegedűs Márton késői tulajdonos betömte szintén babonás félelemből, a volt kút fölé gyakran avart szórt. Ezt az erdei levelekből, gallyakból álló hulladékot, másnap reggelre elkaparták a kút helyén vizet sejtő nyulak, őzek, vaddisznók. Estére meg volt a fonóban a hírverés: „Megint itthon volt Zsajánné!” Az új tulajdonos betömte a kutat, de esős időszakban a tetőn volt forrás vize kitört a hegyoldalon suvadásokat okozva. Ilyenkor a járó-kelők ma sem felejtik elujságotni: „Itthon van Zsajánné”.

Századok folytán, a Zója Ferencné neve, mivel a rémtörténetet szájról-szájra adva mesélték egymásnak, Zsajánnéra változott. A Szarkás hegytető völgybe néző ormát „Zsajánné kútjának” nevezik ma is. A vadadiak úgy tudják, hogy a prédikátor nem védelmezte az elítéltet, akinek ezért kellett távoznia. Zavaros, véres történelmi időben, leégett templomának romjai mellett, példamutató hűséggel rögzítette hívei lelkében Dávid Ferenc hitét. Életének további utairól nem tudunk.

Királyfalvi János
1610 – 1620

Nehéz terepet kapott hivatása teljesítésére. Mivel György prédikátor sok tennivalót hagyott hátra, Királyfalvi János tíz évi munkásságára is nagy szük-

¹¹ Benkő K. i. m. 169–170. p.

¹² Uo. 195. p.

ség volt. Működése Báthori Gábor (1608–1613) és Bethlen Gábor (1613–1629) uralkodásának idejére esik. A Bethlen Gábor fejedelem tudtával működő Keszthelyi Dajka János református püspök által szervezett, unitárius ellenes katonai ténykedés, amely az alsó Nyárádmentére igen sikeres visszatérítési munkát végzett, Nyárádszentmártont elkerülve a Kis-Nyárád völgyén folytatta tevékenységét. Így nagy megpróbáltatástól menekült meg a Nyárádszentmártoni gyülekezet.

Báthori Gábor fényes és Bethlen Gábor megfontolt uralkodása nem kedvezett az unitarizmusnak. Bizonyára Királyfalvi János is megunta a szélmalom-harcot és 1621-ben Kajánba (Dés közelében a Suki család birtoka) költözött, ahol 1639-ig szolgált.

Nyárádszentmártoni ténykedéséről nem maradt emlék.

Kolozsi Török István
1621 – 1636 és 1640 – 1652

Unitárius szülők gyermeke volt. Kolozson született, majd rokoni, baráti összeköttetés révén, Bethlen Ferenc fejedelmi udvarmester házában nevelkedett. Abban a házban, ahol a kor legmagasabb szintű nevelésében részesülhetett. Bethlen Gábor halálakor szülőfaluja lelkésze, a nyárádszentmártoni származású Bodó János munkatársaként tanítani kezdett Kolozson. Mivel 1620-tól üres volt a nyárádszentmártoni lelkészi állás, Bodó János ide irányította a tehetséges ifjút. 1636-ig itt szolgált. 1637-től 1640 között Torockószentgyörgy papja, 1640-től ismét Szentmárton lelképásztora. 1640 jún. 21-én, Tordán tartott zsinat egyházi főjegyzővé (generalis notarius) választotta Beke Dániel püspök mellé. A Marosi Unitárius Egyházkör esperesi méltóságát 1652 július 10-én tartott almási zsinatig viselte. Ebben az évben halt meg 41 éves korában.

A *Magyar Irodalmi Lexikon*¹³ mint az oktató és elbeszélő költészet XVII. századi művelőjét tartja számon. 1630-ban Kolozsvárott adta ki *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és ditséretéről szóló, Rythmusok* című kötetét. (A kötetnek egyetlen csonka példánya látható az Erdélyi Múzeum Könyvtárában.) Újabb kiadásban jelent meg Lőcsén 1655-ben. 1631-ben kiadta *Az Szent János Evangélista és Apostol Historiája* című Reuchlin János latin nyelvű könyvének magyarra fordítását. 1635-ben jelent meg *A világi emberek boldogságán és nyomorúságán való stralom* című munka, melynek hivatalos szerzője Masimus Ficinus (a versek elején viszont ez olvasható: Stefanus Kolosi Ludimagister Patriae).

1643-ban Kolozsvárott kiadta *„Az Egyes Életnek Kedvetlen és Káros Voltáról, a Társsal Valónak Gyönyörűséggel Teljes Hasznáról s a jó Gazda Asszonynak Ditséretéről Írott Versek. A Farizeus és Fukar éneke nótáira. Ezek mellé íratott Az Kakasról vött Hasonlatosságban a Papok tisztéről való ének”*. (Egy példánya megvan az Erdélyi Múzeum Könyvtárában.) A költő-pap

¹³ Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1963. I. köt. 473. p.

népszerűségét mutatja, hogy ez a műve újabb kiadásban megjelent Lőcsén 1647-ben, holta után 1688-ban és 1696-ban is. Irodai munkásságáról többen is megemlékeztek.¹⁴

Az elmondottakból kitűnik, hogy Kolozsi Török István egyházunk kiváló lelkipásztora és korának elismert, olvasott költője volt. „*Az Egyes Életnek Kedvetlen és Káros Voltáról*” című költeményét ezekkel a szavakkal fejezi be:

„Mikor Ezerhatszáznegyvenhárom folyna,
A zöldelő május fogyó félben volna,
A szép Nyárád vize naponként tisztulna,
Szerzém ez éneket, hírül hogy maradna!”

Ma eredménytelenül kutathatunk Nyárádszentmárton és Csikfalva temetőiben. Feltételezzük, hogy a kiváló költő-papot, aki egyháza püspök helyettese is volt, a nyárádszentmártoni templom kriptájába helyezték nyugalomra.

Köpeczi Sámuel
1636 – 1640

Köpeczi Sámuel 1636-tól 1640 között, tehát abban az időben volt Nyárádszentmártonban, amíg Kolosi Török István, aki megszakítván Nyárádszentmártoni tevékenységét, Torockószentgyörgyön teljesített szolgálatot. Hogy miért tette Kolosi Török István ezt a négy éves kitérőt? – épp úgy nem tudjuk mint ahogy Köpeczi Sámuel tevékenységéről is csak egyetlen 1/4 ívnyi okmány tanúskodik. Özv. Egerházi Gyuláné szül. Pálfi Róza mezőbándi lakos levelei között: „Tekintetes nemes Pálfi Károly volt burgi cancellarista búzaházi földbirtokos úrnak és feleségének Gruz Máriának Eleonora nevű leányát megkereszteltem 1638 jan. 10 Köpeczi Sámuel pap”.

Papolczi György
1652 – 1664

Papolczi György Torockószentgyörgyön töltött 1642–1652 tartó szolgálata után jött Nyárádszentmártonba. Működése a II. Rákóczi György nagyravágyó, szerencsétlenségeket okozó, majd a Barcsay Ákos és Kemény János vitáinak idejére esik. Tizenkét évre terjedő ténykedéséről egyháztörténeti leírásokból értesülhetünk.¹⁵

A II. Rákóczi György kudarcba fulladt lengyelországi hadjárata miatt nagyon sokan a harctéren maradtak. A nagyszámú tatár fogságba esetteket csak súlyos összegek árán tudták kiváltani az itthoniak, ha volt pénzüik. Gyász, félelem, nyomorúság uralkodott minden felé. Közben megszakítás nélkül ölt, fosztogatott, égetett a török.

¹⁴ Pl. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1914. XIV. köt. 481–482. p.

¹⁵ Keresztény Magvető XXIX. köt. 29. p.

A nagyravágyó, önmaga tehetségét túlbecsülő trónjáról gyakran lemondó, Erdélyt elhagyó, magát háromszor is fejedelemmé választó, állhatatlan és rendkívül makacs uralkodó végtelen szenvedést hozott országára is. A török által fejedelmi székbe ültetett Rhédey Ferenc fejedelmi székből való eltávolítása, a Porta és Bécs között folytatott kétszínű „egyensúly politikája” az ő rövidlátásából létrejött Barcsay Ákos és Kemény János fejedelmek véres trónvillongásai felingerelték a Portát, amely rendet akart teremteni. Ennek érdekében maga a Nagyvezir Mehmed Küprüli, kegyetlenségükről ismert lovas tatáraiival Balavásárról tört Marosvásárhely felé, kifosztván, leégetvén a Kis-Küküllő és a Nagy-Nyárad vidékét. Ennek a vérfürdős kegyetlenségnek lett az áldozata Nyárádszentmárton népe és ősi temploma 1658-ban. A fosztogató törökök elől a templom falai között keresett menedéket a nép. A törökök rájuk gyújtották a fedélzetet. A gyülekezet nagy része a templomban égett, a kimenekülőket pedig lenyilazták. Ekkor hurcolták el Tot Istvánt, az egyházközség lelkes patronusát. Ezt a főurat 1659-ben haza engedték nagy váltságdíj ellenében. Szörnyű esemény volt a gyülekezet életében 1661 – Bakó István főkapitányt, aki Csikfalván lakott, Barcsay Ákos fejedelem egyik testvére, Gáspár kihallgatás nélkül felakasztatta. Ezért a Kis-hegyoldal Jobbágyfalva felé eső részét, ma is Akasztódombnak nevezi a nép.

Barcsay Ákost és két testvérét Gáspárt és Jánost, akik kegyetlen csonkításokat vittek végbe, Kemény János végeztette ki. Kemény János, mint a történetírásból ismert, a nagyszöllősi csataterén maradt, II. Rákóczi György pedig a szászfenesi csatában kapott fejébe halt bele... Közben a meggyötört nép állandóan pusztult és tönkrement az ország.

A templom kitakarítását Papolczi György lelkésznek és életben maradt híveinek kellett elvégezni. A halottak egy részét a cinterem tömegsírjaiba helyezték, más részét a templom padlóján elégették, és homokot hordtak rájuk. Az emberhúsból származott korom vastagon befogta az ajtók és ablakok kereteit. Ezeket bevakolták, a templom külső sérüléseit pedig eltüntették. Az 1241-es és az 1600-as megpróbáltatások után, az 1658. évi volt a legkegyetlenebb.

A Nagyvezir, miután végig pusztította a Marosmentét és kifosztotta a gyulafehérvári fejedelmi sírokat, szultáni rendeletre visszasietett Ázsiába. Helyére jött a szerdárú elöléptetett Ali budai basa, akinek alig akadt harácsolni valója Nyárádszentmártonban. Három év szörnyűségei között, amiben vér, pusztulás, félelem uralkodott, három fejedelem veszítette el az életét. A gyülekezet és a templom szörnyű pusztulását Benkő Károly, Orbán Balázs és Kelemen Lajos három évvel későbbi időpontra teszi és Ali budai basa 1661 évi pusztításának tulajdonítja.

Itt, az egyházközség aranykönyvi bejegyzését és Pál Antal Sándor marosvásárhelyi tanár és műzeológus, *Vörös Zászló* című napilap 1974. jún. 9-iki számában megjelent tanulmányát vettük figyelembe és annak adunk hitelt. A két állítás közül, melyik a helyén valóbb, a lényegen nem változtat, mert az 1658-as veszedelmet, az 1661-iki is követte. Mind a két török pusztítás Papolczi György szolgálatának idejére esik. A nagy lelkierővel megáldott lelkész borzalmas éveket élt át hívei között, ott is halt meg.

Karácsonyfalvi Balázs
1665 – 1686

1972-ben a nyárádszentmártoni temetőben érdekes kőalakzatra bukkantak. A szép betűkkel ékes, szárhegyi márványból faragott sírkövön az alábbi szöveg olvasható:

„Itt fekszik az Úrban boldogult
Múlt és isteni virtusokkal
Megáldott Karácsonyfalvi
Balázs ura, a marosszéki
unitárius egyházkör esperestye
és a csikszenzmártoni
eklesiának is lelkipásztora
ki megholt A.D.: 1686 die 18 Julii”

Karácsonyfalvi Balázs a vargyasi iskolában tanított 1653–1664 között. Innen jött Szentmártonba, ahol az 1665 és 1686 közti években áldásos építő munkát végzett. Művelt, éleslátású, merész, fizikai munkára is kész férfiú volt. Kiváló lelkészi munkáját méltatva, esperessé választotta a Marosi Egyházkör.

A Papolczi György által megkezdett munkát folytatni kellett. A csikfalvi temető felett csere-erdő húzódott sok évszázados tölgyfával. Ezt az erdőt híveivel együtt kiirtotta, a földet termőtalajjá változtatta, és azt az egyházközség tulajdonába vette. A földterülettel az egyházközség gazdagodott. A tölgyekből talpgerendákat, oszlopokat és 2,50 m hosszú foszni-deszkákat hasítottak. Eből az anyagból készült el a templomot körülvevő, erdő-szerű zsindey-fedeles ülőpaddal ellátott nagyon erős tölgyfából kerítés, amelynek kapuján ez áll: „N. 1673 S” (valószínűleg az N. S. Az akkori gondnok Nagy Sándor nevének rövidítése).

A kaput vasszegek nélkül építették meg, ősi fa szegeiből néhány darab megmaradt, az ajtó-levelét pedig sarkon forgó rúdjaival, szíjjal rögzítették. Ezt a kaput 1786-ban szebb, módosabban megépített, díszesebb kapuval cserélték ki. Az ősi kapu előbb a papilakhoz, majd a kántori lakhoz került, 1968-ban új fedelet kapott és a cinterembe helyezték alatta kis ülő-padkával. A templomot egykor teljesen körülvevő tölgyfából kerítés (kb. 108–110 m) az első világháborúig érintetlenül állott. Ekkor a Bekecsre vonuló katonák tábori konyhájához tüzelő-anyagként elhasználták. A megmaradt 21 m hosszú részt, mint műemléket őrzik és díszbe a falnak. Zsindey fedele alatt fejszével faragott ülőpad húzódik. Vasár- és ünnepnapokon ide gyülekezett és ma is itt várják az istentisztelet megkezdését a hívek. Ez a fedett pad, előtte a kellemes hársfasorral az ifjúság kedves esti találkozó helye. Karácsonyfalvi Balázs szépérzékére mutat a templom padjainak, a nyugati karzat kazettáinak ékesítése és a templom értékes, festett kazettás mennyezete. Külön érték a karzati kazetta „barát betűs” felirata:

„Turca feroce Sacras igne combuscerat aedes,
Horidus aspectu nihil nisi murus erat;

Postquam Divini sed Clemens Numinis aura
 Afulsit, reparantur tristia damna pii.
 Quos inter Stephanus Thot religionis amore
 Aere suo tegnem jussit habere novum (novam).
 Hasque Chori tabulas curavit ut apta juvenus
 Discendi sacra possit habere loca.
 His sanctis exemplum praebuilt eo
 Gloria qua cura sit promovenda Dei.”

Karácsonyfalvi Balázs tömör latin versét így fordította magyarra Gálfi Zsigmond és Kelemen Lajos:

Vad török dúlás tette hamuvá Isten e házá
 Borzalom hatja át, ki e romokra tekint.
 Isteni ihlet azonban szállta meg a hívek seregét
 És ami kárrá lett újból felépüle most
 Tot István vallásos lelkének adománya
 Új fedelet húzott temploma teste fölé
 Az ő gondjából vannak e képek a karban
 Ifjú szép helyről hallja a szent tanítást.
 Szent buzgalmával példát adott a híveknek,
 Isten dicsőségét így kell nekünk szolgálnunk”

A középnagyságú kazettás mennyezet 63 kazettáját különbözőképpen értékelik: Vannak, akik a naív művészet alkotásának tartják, mivel a festők asztalosoknak nevezik magukat, „bútorfestészet” körében látjuk ezt az alkotást. A feliratok szövegét Karácsonyfalvi Balásznak tulajdonítjuk, aki hol magyarul, hol latinul fogalmazott.

A mennyezet középvérszámos kazettáján ez áll: „Az halhatatlan láthatatlan királynak csak az egy/bölte Istennek ditsőséges és örökké áldandó/nevének tisztességére építettett az egész Ekklesia/költségével... (néhány olvashatatlan szó)”. Gótizáló szép betűkkel pedig ezt olvashatjuk:

Illius im Laudem reparantur tecta perennem
 Qui Deus est solus Primaque Causa Boni.

Ezt a tömör verset így próbáljuk magyarul visszaadni:

Istenünk vagy egyedül fő forrása a jónak
 E tető új arca dicsérje örökre neved.

AtD 16/67

A kezdetleges rajzú csillagok után áll: Kozma Mihály, Havadi András asztalosok, majd a két nevet követi a gondnoké, Sipos Jánosé.

A mennyezet szószék feletti első sorában hét különböző nagyságú, különböző színre festett csillagot találunk. Valószínű a kor ismerete szerinti hét bolygóját jelenti naprendszerünknek. A második sor a művészettörténetből ismert „Cleve-kereke-it” ábrázolja, mely motívum a holland belga határon kihalt uralkodó család címerének ékes része. VIII. Henrik angol királynak egyik fele-

sége Cleve hercegnő volt. A hercegnő, amikor megtapasztalta, hogy a „kék szakállnak” gúnyolt király rendre megöleti a feleségeit azzal az ürüggyel, hogy hozománya után megy, otthagya Angliát és Hollandiában maradt. Ma nem tudjuk megállapítani, honnan kapta ezt a színes szép rajzot az asztalos-festő. Lehet, hogy itthoni művekről másolta, de az is feltételezhető, hogy a kor szokása szerint idegenben tanuló, mesterséget tökéletesíteni vágyó ifjú eljutott a Németalföldre és ott készen kapta. Erre következtethetünk a mennyezet tulipánokkal ékesített rajzaiból. a tulipánt Ázsiából hozták a magyarok, de termesztése Hollandiában valóságos kultusszá nőtt. A kazetták többi része nincs összhangban egymással. A nagyszirmú virágsor szép művészi alkotás. Látnunk virágokat, méhet, egymás farkába harapó halakat, szigonyokkal megtámadott harcsát. Ezt a virág halat, vagy halvirágot delfinnek érezte Kelemen Lajos.

Mivel az asztalos művész csak szigonnyal fogott harcsát láthatott, ilyen harcsát festhetett, emellett kígyókat, szépnek nem nevezhető kétfejű sast, számos fekete tulipánt, stb. Elrajzolt két kígyó mellett ezt olvassuk: „Estote Prudentes sicut (serpentes)” (Legyetek okosak mint a kígyók). Más kazettán: „Qui persaverit hic salverit” (aki mindvégig megáll, megtartatik). Hibás szöveg a zsidókhoz írt levél X. rész 25 verséből: „Congregatione(m) vestram non defera-tis.” (Ne hagyjátok el gyülekezeteteket). Az eléggé durva rajzolatú kétfejű sas, talán azt jelenti, hogy a töröktől oly sokat szenvedett Erdély óhajtja a német császár békés uralmát.

A mennyezetet festő két asztalosról nem sokat tudunk. 1670-ben Kozma Mihály egyedül festi meg a szentmártoninál csinosabb és szebb Szentgericei unitárius templom mennyezetét, ugyanazokkal a motívumokkal. K. Balázs idejében (1680) a templom-javítási költségek miatt Iszló elszakadt Szentmárton-tól és önállóvá vált. Karácsonyfalvi Balázs az építésben eltöltött 21 éve alatt, mint esperes az egyházkör életét is irányította mégpedig úgy, ahogy sírköve írja „isteni virtusokkal megáldott” férfiú módjára.

Kővári László
1686 – 1692

Tevékeny, alkotó, eleinte közkedvelt lelkipásztor. A vadadi leányegyházkö-zség Nagy – Temetőn épült boronafa templomát átépítteti a falu közepébe. Ő ültette el a vadadiak lelkében az önállósulás gondolatát, amit később 1696-ban a szentgericei zsinaton elő is terjesztettek. Kellemes befolyását és hívei szere-tetét pár év alatt elveszítette. Hívei uzsoráskodással, részegeskedéssel vádol-ták, amiért 12 forint büntetést kapott. Az 1860-as években a később még tárgyalandó Szentmártoni Sámuel arról értesítette két híve, hogy a csíkfalvi temető közepén sírkövet láttak Kővári László nevével. Pár héttel az értesülés után a lelkész néhány keblitanácsos kíséretében elindult a jelzett sírkő megke-resésére. A sírkövet nem találták meg. Kővári Lászlóval úgy vagyunk, mint a Keleti Bölcsekkel. Nem tudjuk honnan jött? – Hová tűnt el.

Ajtai Dániel
1692 – 1699

Nagyajtai Huszár János ürmösi pap leszármazottja Huszár Sámuel és Venci Kata fia. Hárman voltak testvérek: Dániel nyárádszentmártoni pap, Borbála Csik(Nyárad)szentmártoni nemes Színei Istvánné és Sára Torockói Vernes István marosszentkirályi unitárius pap felesége. Nevüket az 1694 jún. 17-iki szentgericei köri közgyűlési jegyzőkönyvből ismerjük, amely szerint Borbála és Sára a két leánytestvér keresetet nyújtottak be bátyjuk Dániel ellen a családi örökség megosztása tárgyában. Mivel az egyházközségi számadásoknál is hibák merültek fel, Almási G. Mihály püspök hat forintra büntette. Ebből négy forintot a számadó gondnok, két forintot a lelkész fizetett meg az 1699-iki püspöki vizitáció alkalmával.

Nagyajtai Huszár Dániel 1692-ig Széplak lelkipásztora volt. Innen jött Nyárádszentmártonba, ahol Ajtai Dániel néven hét évet szolgált. Eleinte szerették és bíztak benne hívei. Hallgattak a szavára és a vadadiak vonakodása ellenére be tudta indítani a nyárádszentmártoni templomtorony építését. A meggyengült régi fatorony állapota újat követelt. 1698-ban lelkesedéssel munkához is fogtak, de ugyanabban az évben amikor elérték az 1,50 öl magasságot, félbeszakították az építkezést. Bizonyára a vadadiak nem vállalták a további munkát és anyagi áldozatot.

A nagyajtai Huszár család több tekintélyes embert adott úgy az unitárius, mint a református egyháznak, köztük papokat is. A kolozsvári unitárius egyházközség 1764. máj. 4-iki esketési anyakönyvéből olvassuk: Ugrai András házasságot kötött Huszár Annával, Péter leányával. Ez a Huszár Anna unokája volt Almási Mihály unitárius püspöknek.

Mogyorósi István
1699 – 1732

Az aranyosszéki hasonló nevű esperes fia lehetett. A jó nevelésben részesült ifjú a szamosfalvi, akkor nevezetes iskola és ugyanakkor az ottani birtokos Gerőfi család házi tanítója lett. Almási G. Mihály püspök maga mellé vette a tehetséges ifjút háromszéki püspöki látogatásaira. Consistor és asesor minőségben segítsége volt a jeles főpásztornak. Ő maga ismeretségek és nagy tapasztalatok birtokába jutott.

Nyárádszentmártonban sok munka, nehézség, küzdelem várta. Folytatni kellett az előd által megkezdett templomtorony megépítését. Az „új szitaszege függ” elv alapján munkába is lendítette gyülekezetét. Segesvári kőművesek által már 1702-ben fel is emelték a kőfalakat a kistornyokig. Ekkor félbeszakították ismét a munkát. 1703-ban megindult a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc, amely sok anyagi és ember áldozatot követelt. A vadadi unitáriusok önállósulási törekvése állandóan erősödött. 1703. jún. 17-iki Csik(Nyárad)–Szentmártoni zsinat tudomásul is vette az elszakadást. Gyülekezetének megbomlása fájdalmasan érintette a lelkészt és az anyaegyházközséget. A va-

dadiak húzódozása, nemakarása, állandó gondot és hátramaradást okozott. A nagyajtai zsinat 1711-ben döntött a vagyoni ügyek megosztásán és így a vada-
diakra többet számítani nem lehetett.

Az 1696-iki szentgericei, az 1703. évi nyárádszentmártoni és az 1711. évi nagyajtai zsinatok határozatait összhangba kellett hozni az egyházközség érdekeivel, hogy Pálfi Zsigmond püspök 1726 évi látogatása rendet és egyetértést találjon. Közben 1703-ban kiütött az évekig tartó pestis, amely a lakosság szinte felét kiirtotta, és állandó nyomorúságot jelentett a kurucok szabadságharca. Meghalt Sárosi János a fogságból hazaengedett főpatrónus. A nép leszegényedett, amelyhez nagyban hozzájárult a marhavész. A nehézségekbe került népre 1716-tól 1718-ig nagy szárazság és ínség következett. Végre az elindulástól kezdve 22 évi munka után, 1720-ban befejeződött a templomtorony megépítése. Négy fióktornyával egyedüli az unitárius egyházban: a nép hite szerint a négy fióktorony a négy evangélistát jelképezi.

Ma csodáljuk a zömök, szászos ízlésű, kemény tornyot, amely annak ellenére, hogy nagyrészen hulladék anyagból (tégla, nyárádi kő) épült 1 méternél szélesebb 14 m magas falakkal, nincs ásott alapja, csak a száraz talajra épült. Ennek az a magyarázata, hogy a Nyárád valamikor a templom mögötti térségen folyt. Kavics-hordaléka oly tömött és száraz talajt biztosított, amely úgy megbírta a nagy súlyú tornyot és magát a kőtemplomot is, hogy évszázadokon keresztül a háborús megpróbáltatások ellenére sem repedt meg. Távolról a torony ferdének látszik, mintha dél irányába hajlana. Ezt a fedeséget nem a falak elhajlása, hanem a tető szarufáinak napsütés miatti elferdülése okozza.

Magyarósi Istvánt munkái elismeréséért esperessé választotta az egyházkör. A szabédi gyülekezet pedig lelkipásztorává hívta meg.

A 18. század első harmadában békésebb időszak köszöntött a vidékre, ami a települések gyarapodását, az egyházi élet fejlődését is lehetővé tette. Megerősödött az unitárius egyházközség. A település neve a középkorban – a bencések nyomán – Szentmárton lett, majd a 17. századtól Csikszentmártonnak nevezték. Ez onnan eredt, hogy a település összeépült Csikfalvával, attól a későbbi időben is csak tábla választotta el. A két falunak közös papja volt, és közösen működött az egyházközség is. Közös keblitanács működött 13 csikfalvai és 11 nyárádszentmártoni taggal, melyet három évenként újíttak meg. Az egyik periódusban csikfalvai, a másokban szentmártoni volt a gondnok. A lelkipásztor a két falu mellett ellátta a hozzá tartozó filiákat és a környéken élő szórványosokat is.

Almási M. János
1732 – 1736

Rövid négy évig tartózkodott Nyárádszentmártonban, majd innen Mészkőre távozott. Pontos irodista volt, Szentmártoni Sámuel szerint, szinte irodalmi értéknek tekinthető Naplót vezetett, sajnos ez a munka elveszett. Amint a neve mutatja Homoródalmásról származott. Fia lehetett Almási M. János tor-dai tanár, később 1693-tól 1697 közötti időben Bágyonban működő lelkésznek.

Tordánfalvi György
1736 – 1745

Nyárádszentmártonban Gergely néven szerepel. A név különbsége a latin György és Gergely téves fordításából ered. Elismert, tekintélyes lelkészek közé tartozott. Nyugtalan természetű lévén munkahelyét sűrűn változtatta. Abrudbányáról jött Nyárádszentmártonba. Innen Szabédra ment (1745–1747) ahonnan Nyárádszentlászló következett ahol 1770–1775-ig végezte lelkészi szolgálatát. Következő állomáshelye Kissáros, ahol 1775–1778-ig tartózkodott. A marosi unitárius egyházkörben mint körjegyző is tevékenykedett.

Végh Pál
1745 – 1763

Kiváló püspökeink Szentábrahádi Mihály és Ágh István idejében szolgált, Mária Terézia uralkodása alatt. Keserves időszak volt a Nyárádszentmártonban töltött 18 esztendő. A katolikus vallás újabb magyarországi térhódítása miatt – amit a török utáni újjátelepítés hozott elsősorban magával – egyes túlbuzgó szerzetesek áttérítéssel igyekeztek növelni a katolikusok számát Erdélyben is. Ilyen megfontolásból hirdettek „keresztes hadjáratot” a mikházi kolostor lakói is a környék protestánsai ellen.

Végh Pál értesülvén a veszélyről, meghívta a nyárádszentmártoni templomba Berekeresztúr, Márkod, Vadad, Iszló, Csíkfalva, Jobbággyfalva, Mája, Buzaháza vezetőit, ahol megesküdtek „életre-halálra”, hogy közülük bármelyikre rátörnének, 13 éven felüli minden férfi kapát, fejszét, vasvillát stb. ragadva a megtámadott falu védelmére siet. A fogadalmat úrvacsorával pecsételték meg. Erről a szerződésről, amit a „Szentmártoni vérszerződésnek” nevez a nép Benkő Károly is megemlékezik a „*Marosszék leírása*” című könyvében. A mikházi kolostor főnöke tudomást szerzett a protestánsok szövetkezéséről, leintette a forrófejű barátokat. Így a tervezett támadás elmaradt. Veszprémi Demeter volt márkodi lelkész emlékezett Végh Pál szentmártoni lelkész nevére és a szerződésre, ami a második világháború előtt a márkodi lelkészi hivatal irattárában megvolt.

Kolozsvári József berekeresztúri lelkész, aki 40 évig volt a Bekecsalja református esperese szintén emlékezett a Végh Pál által fogalmazott „életre-halálra” tett fogadalom dokumentumaira, sőt az akkori berekeresztúri lelkész nevét és gondokát is tudta, akik jelen voltak Nyárádszentmártonban és úrvacsorával éltek.

Nyárádszentmártonban színesebben él ez az emlékezés. 1946 húsvétján új szokást alkalmazott az új lelkész. Elődei, bármekkora is volt az úrvacsorához készülők száma, egyetlen pohárral jártak körbe, minden személy után megtörülve a kelyhet. Az új lelkész látván a magas létszámot egyszerre két kehellyel vitte a bort.

A következő úrvacsora osztás előtt két keblitanácsos lépett be a lelkészi irodába. A nyárádszentmártoni öreg Kiss Károly és a csíkfalvi id. Marton Fe-

renc. Nagyon illedelmes szelid szavakkal arra kérték a lelkészt, valahogyan rendezze úgy, hogy ők a „vérszerződés poharából” részesüljenek a „szent vendégségben”. A lelkész megígérte a kérés teljesítését és a következő időkből figyelmet fordított a kehely odanyújtására. Szentmárton és Csikfalva népe úgy tudja, hogy amikor megkötötték a szerződést, a lelkész bort töltött még a katolikus időkből származó kehelybe és a jelenlevők felsértve saját karjukat vérüket a kehelybe engedték és „életre-halálra” megesküdvén ittak a kehelyből.

Végh Pál Buzaházán harangot öntetett ezzel a felirattal: „Edi per Eclesi Unitar Buza 1753”. Ezt a harangot 1848-ban beolvasztásra rendelték. Jánosi György Marosvásárhelyre kellett volna szállítsa, mint fuvaros. A kísérő katonának a Székelykál és Iszló közötti Szent Péter kútjánál lévő kocsmában berugtak. Jánosi György bedobta a harangot a kútba. A harangot senki ki nem vette. Az 1910 után megépült műút miatt a kút beomlott, romjai alá temetve a buzaházi unitáriusok harangját.

1754-ben Kökösi Orbok Gábor patrónus előcsarnokot építtetett a templom déli bejárata elé. Ez a köríves idomú „lófej-faragású” szép kapu külső homlokzatán ez áll: „Menjetek be az ő kapuin hálaadással, tornáczaiba dicséretekkel; adjatok hálákat neki, áldjátok az ő nevét Pslm 100, IV.”

„Fieri curvavit spect ac nobilis Gábríel Orbok de Kökös 1754.”

A csarnok templombejárat feletti gerendán Végh Pál (?) latin versét olvasuk:

„Casta Deus Mens
Est et casta vult mente vocari
Et castas iussit pondus habere preces”

Ezt a szép szöveget magyarul így próbáljuk visszaadni:

„Az Isten tisztán lélek, s lelked ha tiszta,
Hyvhatod és segyt ő, hallva a tiszta imát”

A kapu ajtószemöldökein jobb és bal oldalon rovatkákat látunk. Ezeket nem fűrész okozta, hanem amikor a régiek istentiszteletre várva pipára akartak gyújtani, fényszindelyeket hoztak dörzsöléssel ízzásba. A betüzesedett zsinthyhez taplót érintettek, és ezzel gyújtották meg pipáikat. Tehát az ajtófélfák rovatkáái a régi pipagyújtások emlékei. Amíg a kapu külső betűi finomabb ízléssel vésődtek, addig a homlokgerenda belső felén mai mély betűkkel ezt olvasuk: „János molnár építte.”

Megállapítható, hogy a külső felírást az a János molnár véste, akinek ezekkel a betűkkel maradt az utóbbi időkig a Nyárádmente legnagyobb 3 köves vízimalma homlokgerendájának a felirata. A belső felírás is megtalálható a malom kőpadjának homlokzatán, amely egy második János: Bárdos János faragása. Az ádamosi eredetű Tordátfalvi Végh Pál 18 év után Szabédra távozott. A XIV. századbéli gótikus kehely, amit a „vérszerződés pohara” néven emlegetnek és amelynek fényképe a „Négyszáz Év” című emlékkönyvünkben megjelent, a Bukaresti Állami Múzeum megőrzésébe került.

Kelemen János
1763 – 1771

Lelkészi szolgálatát Szentháromságon kezdte. Itt volt 1760-ig. Ikland meghívta papjának és töltött is ott három évet. A „vándormadár” természetű lelkipásztor 1763-tól 1771-ig Nyárádszentmártonban szolgált és nyolc év után visszatért Iklandra.

Bedő József
1771 – 1798-ig és 1799 – 1805-ig

Sövényfalván töltött négy évi papsága után (1766–1770) jött Szentmártonba. Bátor, munkás lelkipásztor volt, aki fejszével a kezében, híveinek az élén részt vett a Laposi erdő kiirtásában, majd a felszabadult területből néhány darabot kiszakítva gyarapította az egyházközség vagyonát. Ágh István és Lázár István püspöksége alatt egyházunkra nézve kedvezőbb politikai hangulatot, nagy rátermettséggel kihasználva, igaz ügybuzgalommal végezte lelkipásztori munkáját. Erőt, támogatást érzett a háta mögött, Torockószentgyörgyi Torockai József királybíró, áldozatos feleségét Orbok Katát és fiukat Torockai Ferenc táblabíró.

Torockai Ferenc táblabíró volt az a bátor férfiú, aki ékes szólással üdvözölve a Marosvásárhelyre érkezett II. József császárt, felfedve a lakosság panaszait. A császár végighallgatta a beszédet és nyilvánosság előtt kijelentette, hogy minden bajt orvosolni fog, majd ígéretét tettekkkel a Türelmi Rendelet kiadásával is bizonyította.

Bedő József szervezett, alkotott. Az 1673-ban épült tölgyfabél kerítés kapuját, amit megviselt a szorgalmas templomjárás, díszesebb, szebb kapuval cserélték ki. A 4 oszlop közé épített két szárnyú kapunak a felirata: *A.D. 1786*, és ahhoz öt kőlépcső vezet. Mivel a szűk ablakok miatt sötét volt a templom a déli oldal négy ablakát belülről kitágították és az északi oldalon új ablakot vágtak.

A szószerű felett német-császári koronára emlékeztető igen csinos nyolc szögletű, ékesen festett hangvető áll. Ennek külső felirata ez: „*Ad laudem ac curam unius veri Dei Eius-dem-qui Filii Jesu Christi 1772*”. A hangvető belső részén ez a felirat ékeskedik szép betűivel: „*Curavit F. D Josephus Thorockai cum consorte sua Chaterina Orbok. Edificavit Samuel Mezei 1772. Paroch R. D. Josepho Bedő. Rectore Michaelae Szilágyi.*”

1791-ben 480 fontos harangot, 1797-ben két kisebb harangocska beolvasztásával 520 fontos harangot öntettek. Ez a két harang szolgál ma is. A harangok felirata a következő: „*In Gloriam Unius veri Et Aeterni Dei ac Filii Eius Jesu Christi Sumitibus Ecclesie unitar Csik Sz. Márton Anno 1791.*” „*A Tsik Szent Mártoni unitárius Eklesia öntette ezt a harangot a maga költségén anno 1797.*”

1774-ben a templom nagyon megkopott, téglá padlóját fenyő foszni padlóval helyettesítették. A déli templomajtótól középig és innen az úrasztaláig a foszni deszkába fenyőágasan tölgyfabél díszeket tettek. A mester csikfalvi Csók Já-

nos. Az anyagiakat Torockai Józsefné sz. Orbok Kata, valamint az úrasztala elkészítetési költségeit is szintén ő fedezte. Az áldozatos nő emlékét márvány-táblán Bedő József fogalmazásában a következő versben örökítette meg:

„E kőtábla mutat egy hív Thabitára,
Toroczkai Jozsef Orbok Katájára,
Ezer hét-száz-negyven e világra hozta,
Folyó század vége ég s föld közt megoszte,
Ezer hét száz után mikor számláltatik
Kilencven nyolcz lelke égnek megadatik,
Szűzen tizenkilencz esztendőket éle,
Ur férjéhez ment s élt tizenhetet véle
Huszonegy esztendőt gyászolt özvegységben,
Kiket mint a többit töltött kegyességben.
Fia Torotzkai Ferenc készítette,
E táblát tisztelet jeléül emeltette.”

Ez a szép verses kőtábla a templom belső északi oldalán az ablak mellett látható.

1795-ben Bakó Beniaminné sz. Jánosi Sára „Énekes oltárt” készíttetett. Ennek felirata: „1795 Néhai tek. Bakó Benjámín élete párja, tek. Jánosi Sára asszony Istenhez való hitbuzgóságból a maga költségén csináltatta ezen éneklő oltárt.” Ez az oltár-szerűen faragott kottatartó a templom nyugati karzatán látható. Eredetileg a templom piacán asztalon állott. Innen vezényelte a mester a gyülekezet egyházi énekét. Ugyanis orgona még nem volt.

A templom déli bejáratának egykor ékesen festett féldombormű ajtaján ez olvasható: „Légy hív mindhalálig. Neked adom az életnek koronáját T. B. – J. Ts (valószínű: Török Borbála – Josef Torockai)”

1802-ben özv. Horvát Gergelyné sz. Török Borbála a szentély keleti oldalán ablakot készíttetett. Ennek az ablaknak a két oldalára helyezték el a Torockai József és az Orbok Kata emlék tábláit. Mivel a gyülekezet lélekszáma megszorodott a karzatot a szentély festett kazettáit áthelyezték még 1784-ben a nyugati oldalra és az északi oldalon meghosszabbították a karzatot, szinte az északi ablakig. A három m széles L alakú két sor fából faragott padot állítottak. A karzat északi meghosszabbított oldalán a legények, míg a nyugati oldalon az iskolás fiúk kaptak elhelyezést. Így a templom kényelmesebbé vált, befogadó képessége tetemesen megnőtt.

A határozott, kemény magatartású lelkipásztor ellentétbe került a falu vezetőivel az erdőirtás alkalmával, az egyházközség javára kisajátított földek miatt. Mivel mások is szerettek volna földhöz jutni, a lelkész ellen fordultak. Bár az említett „jó hátvédek” miatt ártani nem tudtak neki, a sok kellemetlenség miatt a lelkész távozott, Nyárádszentlászlóra. Itt egyetlen évet töltött. Ekkor a nyárádszentmártoni hívek visszahívták a szorgalmas, munkás lelkipásztort aki 1799-től 1804 dec. 25-én (karácsony napján) bekövetkezett haláláig áldásosan működött. Feltehető, hogy a kálnoki származású lelkész, patronusaival együtt pihen a templom kriptájában. A jeles lelkész, gyülekezetében

végzett komoly munkája mellett a körjegyzői teendőket is elvégezte a marosi egyházkörben.

Két leánya és két fia volt. Nagyobb leánya a csikfalvai Hajdú földbirtokos családba házasodott és sokat segítette az egyházközséget. A második leány Szilágyi Mihály iskola rektor felesége lett. Mind-végig hű egyházépítő volt. Ezek Sára nevű unokáját Farkas György iklandi, majd szentgericei lelkész vette feleségül. Farkas György esperese is volt a marosi unitárius egyházkörnek. Bedő József két fia elkallódott, egyik sem méltó a megemlékezésre.

Torockói Kovács Márton

1798 – 1799

Mindössze egy évet 1798 április havától 1799 júniusáig szolgálta a nyárádszentmártoni templomot. Működése tehát arra a rövid időre terjedt, amíg Bedő József Nyárádszentlászlón lelkészkedett.

Tehetséges hitszónok és színes életű lelkipásztor volt. Családja Kapnikbányáról került Torockóra. Lelkeszi pályáját Szentgericén kezdte (1767–1771). Innen Nyárádszentlászlóra kerülén (1771–1781) Derzs következett 1781 áprilistól 1798-ig. Nyárádszentmártonban töltött egy éves ténykedése után, Szabéd hívta meg papjául, ahol 1799–1817-ig szolgált. Még szentgericei papsága idején megnősült a nyárádszentmártoni Szabó családból. Felesége után komoly vagyont örökölt a nyárádszentmártoni és csikfalvai határon. Utódai éppen ez örökség révén Csikfalván telepedtek le, ahol mint tekintélyes, szorgalmas, jó módú gazdák, egyházas gondolkozású emberek, mai napig mukálkodnak. A családból két jeles ember származott: Dr. Kovács Károly nyárádszeredai orvos és Kovács Domokos nyárádgálfalvi unitárius lelkész. Kovács Márton 50 éven át lelkészkedett. Működése alatt előbb körjegyzői tisztséget töltött be, majd esperes képpen szolgált.

Vitális Mihály

1805 – 1833

A nyárádszentmártoni egyházközség 1940-ben készült, fehérezüst kelyhére az adományozó özv. Csinády Lajosné nyárádszeredai lakos ezt vésette: „A szentgericei Gál és a nyárádszentmártoni Vitális családok örök emlékezetére”. E földbirtokos családból származott Vitális Mihály. Derzsen mint iskola-mester dolgozott 1791-ig, majd Homoródszentmártonba került lelkésznek és ott 1804-ig szolgált.

Szülőfalujában, Nyárádszentmártonban rendezett viszonyokat talált. Lelkipásztori munkáját becsületes pontossággal végezte. Az ő idejében nemzeti Mihály Imre szép szavú harangot öntetett a csikfalvi unitárius gyülekezet számára. 28 évi ténykedése után, külső dolgok nem-igen láthatók. Hű munkáját talán az igazolja, hogy elismerésül lelkész fiát Ferencet az apa után lelkészévé választotta az egyházközség.

A nyárádszentmártoni temető közép útjának bal oldalán két magasra rakott sírhant áll. Ez alatt a két sírhant alatt nyugszik Vitális Ferenc és Vitális Mihály, de már senki sem tudja, hogy melyik a Mihály és melyik a Ferenc nyugvóhelye.

Szilágyi Mihály
1806 – 1811

Lelkészi működésről sem az unitárius egyház jegyzéke, sem a „*Buzaháza kisközség története*”¹⁶, sem a nyárádszentmártoni egyházközség levéltára nem őrzött meg semmit. Mindössze Fazekas Lajos lelkész-esperes jegyezte fel: „*Szilágyi Mihály 1806-tól 1811-ig helybeli pap*”.

Fia lehetett Szilágyi Mihály nyárádszentmártoni jeles iskolamesternek, aki 1766–1806-ig végezte hűséges rektori munkáját és akinek nevét ékes betűkkel ott találjuk a szószéki hangvető belső oldalán. Mivel az egyház jegyzékében és a Buzaháza kisközség történetében 1804–1832-ig Vitális Mihály nevét olvashatjuk, feltételezhető, hogy a jó anyagi körülmények közt élő Vitális Mihály saját zsebéből fizette öt éven át helyettesét.

Vitális Mihály komoly lelkeszi teendőin kívül egyébbel alig foglalkozott, ő volt az egyedüli gazdag nyárádszentmártoni lelkész (Fazekas Lajos megjegyzése). Szilágyi Mihály is folytatta „munkaadója” kényelmes életmódját. Az is megtörténhetett, hogy Fazekas Lajos tévedett amikor lejegyezte az említett rövid mondatot, ugyanis Szilágyi Mihály „pap” élet-utait nem tudtuk tovább követni.

Vitális Ferenc
1833 – 1859

Vitális Ferenc mint frissen végzett teológus örökölte édesapja Vitális Mihály szószékét. Lelkes, alkotó ember benyomását keltette eleinte. A templom szentélyi részébe karzatot készíttetett 1845-ben, ahova a hívek áldozata Takács Imre marosvásárhelyi orgona építő mester által négy változatú tremolós, küldobbal ellátott orgonát építtet. A törtéktávós erős hangú orgona játszó-asztala a hangszer hátsó részén állott. Így az énekvezér nem láthatta a gyülekezetet. Ennek ellenére csoda számba ment az orgona az egész környéken.

Előzőleg lebontották (1843-ban) a buzaházi haranglábat és gyűjtögetésből kapott pénzből kijavították a templomot. Tornyt emeltek a templomra és ebbe helyezték a csikfalviaktól ajándékba kapott Mihály Imre-féle harangot. Az 1848-as forradalom elvesztése és az ezt követő Bach korszak nyomorúságát még elviselhetetlenebbé tette az 1849 nyarán bekövetkezett tűzvész, amely 32

¹⁶ Szentmártoni Bálint – Nagy Lajos: Buzaháza kisközség története. Kolozsvár. 1902.

gazdának 112 épületét hamvasztotta el Nyárádszentmártonban, nem beszélve az egyéb javak pusztulásáról.

Vitális Ferenc először Nyárádszeredából nősült, a szentgericei eredetű Gál Polixéniát vévén feleségül. Ennek lila színű selyem úrasztali terítője leltári tárgy. Amíg ez a kedves, komoly gondolkozású asszony élt, Vitális Ferenc működése ellen nem volt kifogás. Második feleségével, jobbágyfalvi „öreg lánnyal” kötött házassága után a lelkész lassan megváltozott, eljátszotta hívei bizalmát. Erkölcstelen életmódjával, részegeskedésével, csúnya beszédével megrontója lett a gyülekezeti életnek. Súlyos bűnváddal a Királyi Tábla elé került. Az ellene felhozott vád csak úgy került le napirendről, hogy egyházközséget cserélt a medeséri lelkésszel Szentmártoni Sámuellel. Medeséren hét évet szolgált (1859–1866-ig). Mivel Medeséren is „kiviselte magát”, hívei elkergették. Haza jött nyárádszentmártoni birtokára ahol három éven át ármánykodott utódjával, egykori megmentőjével szemben. Naponta izgatott, felbujtó tevékenységet folytatott, minden lépésével rongálta a gyülekezetet. 1869. dec. 5-én halt meg.

1848 után az egyházközség kérte a Nyárádszentmárton-Csikfalvai Unitárius Egyházközség nevet. Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a Csik-szentmárton címzésű leveleket a posta gyakran Csik megyébe továbbította. Ez a név 1949-ig volt használatban.

Szentmártoni Sámuel 1859 – 1872

Torockón született, Sebes Pál híres iskolájában együtt tanult Gheorghe Barittal és a későbbi unitárius püspökkel Kriza Jánossal, akinek munkatársává vált, egész életén át. Pályáját is Torockón kezdte, mint leányiskolai tanító, 1833–1838 között. Lelkészként Medeséren működött az 1838–1859 közti években, majd a Vitális Ferencsel való csere útján került Nyárádszentmártonban. Két idős lelkész után akadt tennivalója elég.

Felkarolta az elhanyagolt gyermek és ifjúság nevelését. Különösen a buzaházi növendékek helyzetét tartotta súlyosnak, akik igen nehéz körülmények között tudtak eljutni a nyárádszentmártoni iskolába. Szentmártoni Sámuel megtanította a legszükségesebbekre Török István éleseszű, buzaházi lakost és ezzel beindította a buzaházi iskolát, amely ezen túl megszakítás nélkül működött. Az ifjúság nevelése érdekében egy-lovas fogatával, mondhatni állandóan útban volt Nyárádszereda, Jobbágyfalva, Csikfalva, Buzaháza között.

Új papilakot, csűröket, istállókat, ólakat, nyárikonyhát stb. kellett építeni. Szenvedélye volt a gyümölcsfák gondozása. Bejárta a kerteket, a mezőt, az erdőt és minden talált vad fácskát beoltott. Gyümölcsfákkal telepítette be a lelkészi lak mögötti kertet. A papi telek kútja melletti nagy vackorfa jó ízű gyümölcsével még az ő oltókésére emlékeztet. Biztatta, tanította a népet, az ifjúságot, a gyümölcs termesztésére, a szőlő művelésre. Az ő irányítására szőlővel telepítették be a hegyoldalakat. Ezzel nemcsak a nép táplálkozását segítette elő, hanem a gyorsan fejlődő szőlőművelés a nép tiszta jövedelmének lett a forrása.

1863-ban a csikfalvi özv. Nagy Sándorné adománya alapján kicserélték a nők elkopott téglapadlóját a templomban. Beszakadt a templom hajója alatti kriptá téglá boltozata. Ekkor hozták fel a kriptából Torockai József címeres emléktábláját, felesége Orbok Kata magyar nyelvű sírtábláját és elhelyezték azokat a templom szentélyének keleti falába.

Az 1848-as szabadságharcot követő kegyetlen elnyomás idején nagy szükség volt a megfontolt lelkészi munkára. Szentmártoni Sámuel hű szívvel vigasztalt, bátorított. Korán észrevette a zsidóság gazdaság-fejlesztő szolgálatát. A több családból álló Schwartz nemzetséggel telepítette be Nyárádszentmártont, Csikfalvát, Vadadot, Iszlót, Hodost, Jobbágytelkét, Mikházát. Mivel ő maga is talmudista volt, segítette a csikfalvi Schwartz Ézsaiást, hogy lakásán iskolát nyisson. A nyárádszentmártoni temető napfényes szép helyén a bejárattól balra három árny területet eszközölt ki zsidó temető céljára. Schwartz Ézsaiás tekintélye oly nagy volt, hogy a felsorolt helységek zsidó gyermekei hozzá jártak hébert tanulni és halottaikat is Nyárádszentmártonban temették el.

A felkarolt zsidóság meg is hálálta a lelkész és a nép jóindulatát. Pénzhez juttatták az embereket. Felvásároltak tollat, rongyot, fémet, gabonát, baromfit, a házi állatok minden fajtáját. Boltjaikat megtöltötték minőségi árukkal, szarvasmarha-kereskedelmüket kiterjesztették Bécsig, megtanították a népet kupeckedésre, amiből többen meg is gazdagodtak, pl. a csikfalvai id. Kiss Sándor, Ince Lajos, Mihály Dénes. A nyárádszentmártoni Ambrus János egyik bécsi útja után, a marosvásárhelyi főtéren megállította a sáromberki gróf Telekit és megvette tőle a sárga hintót a négy sárga csikóval. Alku nem volt, csak annyit kötött ki Ambrus János, hogy a grófi kocsis hajtson vele haza Nyárádszentmártonba.

Szentmártoni Sámuel idejében kezdték vezetni az Aranykönyvet, amely nagyon sok értékes forrásanyagot tartalmaz, épp úgy, mint az egyházközségi Tanács irattárában megtalálható „*Egyházközség története*” című tanulmánya. A minden egyházi munkát szívesen végző lelkész elmulasztotta feljegyezni a beomlott kriptá méreteit és azoknak a neveit akik a kriptában nyugsznak.

A nyárádszentmártoni templom szentélyének déli oldalán, a falba épített papi pihenőszék mellett jegenyefa deszkából álló kétüléses mennyezetes pad áll ezzel a felirattal: „Anno 1673 Tot Mihály, Tot István”. Tot Mihály marosszéki alkirálybíró Marosszentgyörgy, Marosszentanna, Udvarfalva, Nagyernye birtokosa, mivel utóda nem volt, a nagy vagyonra áhítozó Teleki Mihály kancellár perbe fogatta és „deficiáltatván” vád alapján, a marosszentgyörgyi parkban ma is élő óriási tölgyfa alatt kivégeztette. Tot Mihály ártatlanságát mindenki, csak éppen Apafi Mihály fejedelem nem tudta. Tot Mihály, mint kora nagy urai, nem lopott. Tot Mihály esetében is az lehetett a bűn, hogy nem nézett eléggé alkalmazottai körme alá. Teleki Mihálynak is csalódnia kellett, mert a sógora, a talán állandóan részeg Apafi Mihály fejedelem, amíg ő a kivégzéssel foglalatoskodott, Tot Mihály vagyonát a Petkiekre íratta.

A testvére, Tot István szintén tekintélyes nagy úr. Marosszék táblabírája. Első feleségétől ő vált el. Második felesége a nyáradfalvi Ozdi Zsuzsanna. Ő ellene indított elválási pert. Így a két Tot testvér feleség nélkül került a nyárádszentmártoni kriptába.

Kissárosi Sárosi János ítélőmester, akit Rabutin osztrák generális tartott szintén ártatlanul fogságban és a templom főpatrónusa volt, feleségével Tot Ilonával, a Tot István leányával pihen a kriptá romjai alatt. Kökösi Orbok Gábor patronus, aki a templom déli ajtója elé előcsarnokot építtetett ezzel a felirattal: „Fieri curavit spectabilis ac nobilis Gabriel Orbok de Kökö 1754”. Bizonyára Orbok Gábor utódai is itt pihennek. A kriptá többi lakóiról nincs értesülésünk. Benkő Károly „*Marosszék ismertetése*” című munkájában a nyárádszentmártoni templom kriptájáról csak azt jegyzi fel, hogy a kriptá ajtójának egyik szárnya észak, a másik szárnya pedig dél felé nyílt.

Szentmártoni Sámuel elbetegesedése miatt nyugdíjazását kérte 1872-ben és segítségül teológus fiát Kálmánt kapta, aki utódja is maradt. Fazakas Lajos lelkész-esperes „valódi papi ember” megnevezéssel méltatta a kiváló lelképászt, akinek hű munkájára ma is kegyelettel emlékeznek.

Szentmártoni Kálmán 1872 – 1884

Szentmártoni Kálmán még nem végezte el a Kolozsvári Unitárius Teol. Akadémiát, amikor mint teológust legyengült édesapja Szentmártoni Sámuel segítségére küldte az Egyházközségi Tanács. Munkálkodását házassággal kezdte. Benősült a tekintélyes nyárádszentmártoni földbirtokos Rozsányai családba. Ennek a családnak a beltelke a temetőbe vezető út végén állott, ott ahol ma id. Mihócsa Józsefné és id. Máté Mihály telkei fekszenek. Ezeknek a kerteknek a végében állott a Rozsnyaiak sírkertje. Egyetlen sírkő őrzi még az emléküket.

A fiatal lelkész lendülettel fogott munkához. Az ő idejében nyert befejezést a lelkészi lakás. Cserép fedelet kapott a templom. Vezette az Aranykönyvet. A csikfalvi Nagy Sándor keblitanácsos, akinek hason-nevű elődje Csók János által épített fatornyot, mivel nevezett a fiaival való megosztozás után a fő út másik oldalán levő telkére költözött, fa hengerekre helyezték a fatornyot és azt átgurították a mai helyére. Az áthelyezett és megújított fatornyba két szépszavú harangot vásárolt Csikfalva és Nyárádszentmárton unitárius népe. A templom falazatára kívülről egész körben díszes párkányzatot készítettek. A párkányzat csinosabbá, modernebbé tette a templomot, de megfosztotta a XII. századbéli ódonságától.

Szentmártoni Kálmán lelkésznek népes családja volt. Első fiúgyermekük torokgyíkban meghalt. E mellé temették később az apát. Nagyobb leányát májai református lelkész vette feleségül. Ez a leány hálás kegyelettel gondolt az övéire. Sírkövet állíttatott nagyapja és édesapja emlékére a nyárádszentmártoni temetőben. Az ő figyelmessége ajándékozta a májai református gyülekezet által, a buzaházi templomunk szószék feletti koronáját.

Második leánya Vilma, a székelykáli birtokos Nagy Gábor udvarházába került, mint házvezetőnő. Kilyén nevű székelykáli lakos felesége lett. Berta nevű leánya, a kisadorjáni Farkas Ferencné 1872-ben ezüst serleget adományozott a buzaházi leányegyházközségünknek. Ez a serleg a buzaháziak nagyobb pohara.

Nagyobb fia, Szentmártoni Bálint tanítóképzőt végzett és mint tanító Csikfalván kezdte pályáját. Jómódú buzaházi családba nősült. Nagy Ilonát vette feleségül. Vagyona és családi kötelei miatt a buzaházi elemi unitárius iskolához kapott kinevezést, ahol 50 éven át hűségesen, mintaszerűen végezte áldásos és elismert munkáját. A buzaházi családi temetőben pihen. Buzaháza népét megtanította szépen énekelni. Máté Zsigmond lelkész komoly segítsége volt. Nagy Lajos tanítóval együtt megírta *„Buzaháza kisközség történetét”*, amit Dillmond Gyula saját kezével faragott fabetűs nyomdáján ki is nyomtattak 1902-ben.

Szentmártoni Kálmán, Kálmán nevű fia előbb a Székelykereszturi Unitárius Főgimnázium, majd a Kolozsvári Unitárius Kollegium történelem tanára volt. Mint az Unitárius Irodalmi Társaság tagja, kiadta a *„János Zsigmond az Unitárius Fejedelem”* című nagy jelentőségű munkáját.

Száz lapos füzetre terjedő kézirata a *„Pozsonyi Szentmártoni Család Története”* címen a Kolozsvári Brassai Liceum épületében működő Akadémia fiók könyvtára kéziratai között található. Jelen sorok lejegyzője nem juthatott hozzá a történet-tudós kéziratához.

Fazakas Lajos
1885 – 1926

Fazakas Lajos Kadácsban született. Mint jeles növendék a Kolozsvári Unitárius Kollégium elvégzése után került az Unitárius Teológiai Akadémiára. Papjelöltként kezdte nyárádszentmártoni munkáját. Jó énekes, igen erős hangú prédikátor volt, kemény szókimondással. Beszéli, mivel Nyárádszentmártonban az udvarról temettek, a falu bármely részén hallani lehetett a lelkész minden szavát. Semmi bűnt el nem hallgatott és emiatt gyakran volt kellemetlensége. Meséli, egy kivénhedt rabló ágyba került. A gondozást megunó felesége rábeszélte legény fiát, hogy lője meg ágyban fekvő apját. A szókimondó lelkész temetési beszédéből a következő szavakra emlékezik a falu: „Kutyának kutya-kölyke, tigrisnek tigris-kölyke, amit vetett azt aratja le. Az ilyen hitvány ember mit érdemelhetett egyebet, mint amit kapott. Fogjátok! Vigyétek! Tegyétek a poklok sötét fenekére!” A gyilkos fiú 10 évet élt a börtönben. A lelkész ablakát azonban a temetést követő éjszakán kövekkel bedobálták.

Akad 12 család, akik Szentmártoni Kálmán lelkészisége alatt elszoktak az egyházközségi terhek viselésétől. Márton András a csikfalvi soros gondnok összeírta ezek tartozásait. Felkeresték őket, intvén, hogy két héten belül rendezzék tartozásaikat, másként bepereli őket. A két hét leteltével ismét felkereste az adósokat, s mivel akkor sem fizettek, peresítette őket. A járásbíróság a tartozás és azok kamatos-kamataival együtti megtérítésre és a perköltségek megfizetésére kötelezte őket.

A peresítettek megfizették a bíróság által megítélt összegeket, de dühökben katolikus vallásra tértek. A jobbágyfalvi katolikusok örömmel fogadták az átérőket, haranglábat és két harangot kaptak. Sok ellenségeskedés, peres eljárás után a szakadárok egymás után visszaszállingóztak az unitárius egyházba.

A fiatal lelkészt nagy bánat érte. Felesége a nyárádszeredai György Lenke, akit nagyon szeretett, meghalt. Ebből a házasságból gyermek nem maradt. Másodszor Aranyosgyéresről nősült. Az ottani patikus leányát Tomcsik Máriát vette feleségül. Ezzel gazdag gyermek-áldás költözött a nyárádszentmártoni papilakba. Nyolc egészséges gyermek népesítette be az udvart.

A lakást meg kellett toldani egy szobával. Ahol sok a gyermek, sok a baj is. 1900 nyarán, miután begyűlt a kb. 200 kalangya búza és ugyanannyi zab, amihez hozzá kell még számítani a lelkész saját vagyonából származó földek termését is, a lelkész két kis gyermeke „pityókát akarván sütni” a kazalok között, elhamvasztották a papi telek, papilakon kívüli minden épületet és a gazdag évi termést. A nagy tűz következtén leégett 41 szomszéd. A kár febecsülhetetlen volt, amihez gyűlölség, harag és évekig tartó szemrehányás következett. A becsületes lelkész mindenkivel megegyezett. Minden kárvallottnak megfizette a követelését.

A lelkésznek és növekvő családjá minden tagjának keményen kellett dolgoznia. Kapálni, kaszálni, szárítani, vetni kellett. Naponta háromszor 10–10 személynek asztalt kellett teríteni. Az iskoláztatás, ruházat ezernyi gonddal járt. Évente legalább 10 pár lábbeli kellett. A gyermekek mind jók és okosak voltak, akik nemcsak szüleiknek szereztek örömet, hanem egyházunk előmenetelét is szolgálták. Béla nevű fia Abrudbánya unitárius lelképásztora-ként tragikusan halt meg. Lajos fia, katonai pályára lépett és ezredesi ranggal nyugdíjazták.

Ella okleveles tanítónő, a jobbágyfalvi unitárius iskolánál kezdett tanítani. Ádám Mihály nyárádszentmártoni énekvezér-tanító felesége lett. Őt és férjét, kiváló tevékenységükért Marosvásárhely ismert állami iskolájához helyezték mintatanítókul.

Margit, Gálfalvi Ferenc előbb vadadi, majd firtosmártonosi unitárius tanító felesége. Annus, Szabó Rezső nyárádszentmártoni tanító, később a Kolozsvári Süket-Néma Intézet tanárának a felesége. Olga, az Unitárius Püspökség Irodájának hosszú időn át pontos, lelkiismeretes tisztviselője. Annus nővére halála után az árvák lelkes gondozója volt. Sándor nevű fia, mint felekezeti tanító Vadadban kezdte, majd Székelykeresztúron folytatta mint énekvezér-tanító. Megbecsült, tekintélyes férfiú. Azok közé tartozik, akik nemcsak tanítottak, hanem meg is tanítottak. Sok jeles ember került ki a keze alól, akik halálukig áldani fogják nagyszerű tanítójuk emlékét. Legkisebb gyermeke Jenő, teológiát végzett. Recsenyédi, ravai, fiatfalvai unitárius egyházközösségekben végzett hűséges lelképásztori munkát.

A nagy múltú egyházközösség a sok szolgálattal, iskoláival terhes munkát adott a lelkésznek. Mivel a nagy égést a lelkész gyermekei okozták, a faluból csak kézi erővel, esetleg fuvarral segítették a kárt szenvedett lelkészt, aki becsületes szívvel igyekezett helyre állítani mindent, hogy senki szemrehányást ne tegyen. A papi telek minden leégett épülete helyett újat kapott. A lelkész igazolt költségei meghaladták a 20.000 koronát az étkeztetéseken kívül.

A papi-telek körül nem volt kerítés. Minden családnak jutott két ölnyi kerítés-részlet, amit úgy építettek meg, hogy kökénybokrokat hoztak Szilomár nevű dűlőből és a két ölnyi hézagokat berakták azzal. Mivel minden évben

akadt hanyag ember, nagyon foghíjas csunya benyomást keltett az egész papi telek, amelyre állandóan bevonult a falu „állatvilága”.

1921-ben nagy javítást végeztek a templomon kívül és belül. A nagyon megkopott templom-padokat szürke olajfestéssel lemazolták. Ekkor pusztult el a templomi karzat és az ékesen festett padok egykor művészi díszítése (egyetlen pad-kazetta maradt meg eredetiben a szentélyben a Májai Tamás széke mögött). Megjavították az orgonát és annak játszóasztalát az orgona elé helyezték. Csikfalván új iskola, tanítói lak épült. Jobbágyfalván iskolát, tanítói lakot építettek. Iskolát építettek Nyárádszentmártonban. Ezt a jelentős munkát emléktáblán örökítették meg: „Ez a műemlék számba menő templom és torony a hívek áldozatkészségéből kijavíttatott, több mint 11.000 Leu költséggel. 1921-ben, Ambrus János gondnok, Fazakas Lajos lelkész (esperes) Ádám Mihály énekvezér-tanító szolgálatuk idejében”. A felsorolt sok munka mellett Fazakas Lajosnak vállalnia kellett a marosközi esperességet is. A nagyon lefoglalt lelkész saját fogatán és csak téli időben tölthette be ezt a hivatást.

Fazakas Lajos espéres-lelkész küzdelmes, munkás életének ábrázolása hiányos lenne, ha nem jegyeznénk le a lelkész egész életét gyötrő alábbi történetet: 1916-ban a harctérről hazatérő katonák magukkal hozták a kolera járványt. Ez a szörnyű betegség irgalmatlanul kezdte pusztítani falvaink népét. Mindenik temetőben deszkabódét állítottak fel, ezek padlójára szalmát hintettek. A halottakat lepedőbe burkolva taligára tették és kiszállították a deszka bódéba. Ezen a helyen a halottak csak addig maradtak, amíg a sírt kiásták.

Fazakas Márton csikfalvi lakos fiatal felesége második gyermekét szülte meg, amikor elragadta a halál. A rokon jó asszonyok tanácsot tartottak. Mi legyen az újszülött kis fiúval? „Ha az anya meghalt, haljon meg a kicsi is. Elég baj szegény Marcinak (az apának) elsőszülött, egy évet töltött kis gyermek.” A legközelebbi rokon nagynéni, Mihály Imréné a halott asszony megduzzadt emlőjéhez tartva a parányi emberpalántát, kétszer jól megszoptatta. A halott anya teje csodát művelt. A kis János életben maradt. A nyolc gyermekes lelkész igaz szívfájdalommal és együttérzéssel ugyan, de megtagadta a temetési szolgálatot.

A kis János felnőtt. A demokratikus években előjáróként szolgált. Három gyermekét vallásos nevelésben részesítette és diplomához juttatta, de templomba csak az 1980-as években kezdett járni. Fazakas Márton bár sohasem tett szemrehányást a temetés után, a lelkész köszönését soha sem fogadta, nemhogy átlépte volna a templom küszöbét. Mivel évtizedeken át kellett találkoznia vele a lelkésznek, minden találkozás után mint vérző seb fájdalma gyötörte a jó érzésű becsületes lelkipásztort, aki nem tudta megbocsátani magának azt a gyalórságot, hogy saját magát és családját féltő szeretetében nem teljesítette lelkési köteleességét.

Az unitárius, valamint a kisebbségben lévő katolikus és református vallás mellett a századfordulón feltűnt Nyárádszentmártonban néhány szekta is.

1910-es években kezdtek hazaszivárogni Amerikából „a szerencsét próbálók”, ezek is járványt hoztak, lelki betegséget: a millenizmust. Nagy lelkesedéssel házaltak, agitáltak a templom, lelkész és az egyház ellen. A közeli „végítélet” borzalmaival valósággal kétségbe ejtették a népet. Magán-házaknál

gyűltek össze. Számuk gomba módra szaporodott. Az 1914-ben kitört első világháború borzalmaival tanításaik beigazolását hirdették. Idegenből jövő prédikátoraik sok kellemetlenséget okoztak a gyülekezetünkben. 1936-ban jehovistákká váltak.

Horvát Benedek római katolikus vallású nyárádszentmártoni földbirtokos, akinek beltelke, udvarháza, épületei Nyárádszentmárton déli részén voltak, öt-hat ha-nyi földjét bérbe adta egy „Ali” nevű Marosvásárhely környékéről jött kertésznek. Ali feleségével és 6 leányával kertészetet állított be, amit a malomárok vizével öntözött. Ali meg is gazdagodott pár év alatt. A falu legényeége minden szabad idejét nála töltötte. A fiatalok, mint ingyen munkások szívesen mentek hagymát, retket stb. tisztítani, mert a munka végzésekor „méhserral” és törökmézzel vendégelte meg őket. A munkát péntek estére befejezték. Ekkor Ali szőnyegen ülve családtagjaival együtt kezükkel „szamárfület” formálva, furcsa hangon énekelve imádkoztak. A legények szívesen oda térdeltek a színes taft bugyogóba öltözött leányok mellé, akik az ima végeztével táncolni kezdtek, valami pengetős hangszeren és zörgős dobokon játszottak. Maga Horváth Benedek is részt vett ezeken a hétvégi szórakozásokon. Ali és a felesége szigorúan őrködtek a leányaik erkölcsére. Bár a legények énekelgették a furcsa dalokat, mint vallásos élmény nem zavarta a gyülekezet életét az Ali család különleges vallásossága.

Egy napon id. Nagy János jómódú gazda az egyházközség gondnoka arra kérte Fazakas Lajos lelkészt, menjen el vele és kérjék meg Ferenc nevű fiának az Ali legkisebb leányát. A két tekintélyes férfiút szívesen fogadta Ali. Hellyel kínálta őket, de azok nem ültek le, amíg helyi szokás szerint nem ismertették „látogatásuk” célját. Beszédükre Ali nagyon elképpedt „hebegett-habogott” és végül elmondta, hogy a lányt nem adhatja, mert a hét nő mindenike az ő felesége.

Pár nap elteltével a lelkész, Ambrus József községi bíró, id. Kiss Lajos egyházközségi jegyző, Nagy János keblitanácsos kíséretében felkereste Horvát Benedeket. A küldöttség nevében a lelkész a következőket mondta: „Te Benci, három hónapot adunk neked. Ez alatt takarítsd el a töröködet feleségeivel együtt. Amennyiben nem tennél eleget a kérésünknek, felültetjük a »veres kakast« a házadra, épületeidre, szakaszaidra, mindenedre”, mesélte Nagy Ferenc az egykori vőlegény-jelölt és Máté Zsigmond idejében kiváló gondnok. Horvát Benedek eleget tett a kérésnek, mert félt a jelzett felgyújtástól. Vagyont eladta, mezőszakáli birtokára költözött. Alit nem látták többé, de a péntek esték dalos-táncos emléke, még évekig élt.

A marosszentgyörgyi jezsuiták üldözése miatt, Nagyernyéből négy szombatos család: egy Nagy, két Szócs, egy Kristóf nevű telepedett le Nyárádszentmártonba. Magukat unitáriusoknak vallották, de templomba nem jártak és az egyház fenntartásához nem járultak hozzá. Propagandájuk nem volt. Senki sem bántotta őket, ők sem zavarták a gyülekezetünk életét. Néhány év után a Kristóf család Iklandra távozott és az Ikland-Ernye közötti úttól pár száz méterre egy dombon tanyát épített. Az egyik Szócs család szintén Iklandra távozott és a cigányteleptől északnyugatra fekvő völgy felső részén, az erdő alatt telepedett meg.

A Nagy-család leányát Szőcs József millenista prédikátor vette feleségül. Nyárádszentmártonban lakott. A Nagy család beteges, púpos fia a jobbágyfalvi Zsidó családba nősült. Utód nélkül halt meg. Nagy József a kisebb fiú vallásórára járt. Konfirmált. Jó munkás, megbízható traktorista volt. Részeg felesége leszúrta. Három kis árváját más falusi rokonok vették magukhoz. Így végződött a nyárádszentmártoni székely szombatosok története.

A lelkész 1896-ban hársfát ültetett a milleneum emlékére. Ez a szép fa, a volt iskola-telek délkeleti sarkában, ma is a falu dísze. A cínterem előtti térség hársfáit, valamint a volt énekvezéri telek előtti akácokat Ádám Mihály tanító ültette Nagy Ferenc gondnokkal. Amikor a nagyon szép akácsort kivágatták 1951-ben, a lelkész közbenjárására sikerült megmenteni a milleneumi hársat.

1914-ben katonákat küldtek a harangok háborús célra való beöntése érdekében. Leszerelték a csikfalvi unitáriusok egyik harangját, a nyárádszentmártoni katolikusok egyik harangját. A nyárádszentmártoni toronyban, amelyben akkor két nagy és egy kisebb harang volt, a kis harangot meghagyták, a két nagyot a torony ablakából kidobták. A leszerelt harangokat szekérre rakták. A kétségbe esett lelkész és a gondnok Ambrus Ferenc gazdag italozással körített vacsorát adtak a kísérő tisztnek, és katonáknak, akik a jó vacsora után lefeküdtek és elaludtak. A lelkész és a gondnok embereket küldtek a temetőbe gödröt ásni. Befogták a katona-lovakat és a harangokat kiszállították a temetőbe, ahol elhantolták, arra a helyre ahol a lelkész és a gondnok pihennek. A csikfalvi és a szentmártoni katolikus harangok mellé a szekérbe köveket helyeztek és szénával befedték azokat. A hajnalban tovább induló katonák nem vették észre a két nagy harang hiányát, de egy évvel később a megmaradt kis harangot elvitték. A két nagy harang 1919-ig a temetőben maradt elhantolva. A háború befejeztével a harangokat kiásták és Patkós György nevű backamadarasi molnár visszaszerelte a toronyba. Amikor a harangok ismét megszólaltak, Fakazas Lajos lelkész hálaadó istentiszteletet tartott, amelyen a két falu népének nagy része könnyes szemekkel imádkozott a jó Istenhez, hogy szép harangjaikat megmentette a pusztulástól.

1914-ben elhangzott Ferenc József császár jóvátehetetlen és az egész országra nézve pusztulást hozó kijelentése: „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam”, és megkezdődött a négy évre nyúló első világháború. Eleinte virágdíszes nótáktól hangos katona-vonatok szállították a nagy birodalom különböző harctereire az apákat és a fiaikat. A visszafelé jövő vonatok öntötték állandóan a sebesülteket, kar-lábnélkülieket, vakokat, gyógyíthatatlan betegeket.

1916-ban a nyárádmentiek is parancsot kaptak a menekülésre. Távozott is aki csak tehette. Fazakas Lajos tíz-tagú családjával nem mert vállalkozni a bizonytalan útra. Itthon maradt. A Bekecsen és a Magyarónál vívott harcokban megfordult a hadi szerencse. Így kisebb-nagyobb gabona- és állat „rekvirálás”-sal megúsza a falu, de az 1673-beli tölgyfabél templomkerítés 4/5-vel ételt főztek a katonáknak. A kerítés 1/5-öd részét mint műemléket gondolzza a gyülekezet.

A harctereken elesett csikfalvi katonák emlékére a falu szürke márványoszlopot emelt.

Az elesettek nevei: Mihály Zsigmond szkv. Kiss Pál, Kovács Imre tiz. Nagy György, Incze Sándor, Incze József örv. Pál Dénes, Mihály Ferenc szkv. Mihály József, Fazakas Ferenc, Kis Dénes, Szabó József, Kis István, Bíró Lajos, Török Sándor, Márton Albert.

A nyárádszentmártoniak máig sem kaptak látható emléket. Ezért itt jégyez-
zük fel neveiket: id. Ambrus István, id. Fazakas Sándor, Vitális Dénes, Demján
János, Dénes Domokos, Adorján Ferenc(zs) Incze Lajos (Zsigáé), Kocsis József
(Józsefé), id. Kocsis János (Jánosé), Kocsis István (Gyuláé), Ambrus Ábel, Var-
ga Albert, Ács Dénes.

A háború befejeztével a győztes nagy-hatalmak átrendezték Európa népei-
nek sorsát. Fazakas Lajos lelkész naplót vezetett. Ez a napló megtalálható
Buzogány Sándor jelenlegi sínfalvi lelkésznél, aki dédunokája Fazakas Lajos-
nak. A fáradságot nemismerő munkás lelkészt, az ideiglenesen eltemetett ha-
rangok helyére temették. Sírkövére ezt írták:

Itt alussza örök álmát
Fazakas Lajos esperes-lelkész
41 éves szolgálat után.
Élt 66 évet.

Máthé Zsigmond
1926 – 1945

Az Egyházközségi Tanács 1923 évben négy tehetséges, fiatal lelkészt irányí-
tott külföldi tanulmány-útra. Balázs Ferenc, Lőrinci László, Máthé Zsigmond
és Szent-Iványi Sándor Anglia földjére lépett. Máthé Zsigmond külföldi útja
után Kolozsvár segéd-lelkésze két évig. Innen jött Nyárádszentmártonba, ahol
közel 19 éven át végezte lelkipásztori munkáját. Fazakas Lajos váratlan halála
után, püspöki kinevezéssel foglalta el munkahelyét. Teendő sok volt. Iskolák,
Nyárádszentmárton, Csikfalva, az egyre növekvő filiák Jobbágyfalva, Búzahá-
za, Nyárádszereda ellátása állandó helytállást követelt.

Megalakították a „gazda-köröket” mindenik faluban. Munkába állottak a D.
F.¹⁷ Egyletek felnőtt és ifjúsági csoportjai. A megrongált kerítéseket félcolos
fenyő-deszka kerítésekkel pótolták a papi telken, a kántori telken, a nyárád-
szentmártoni-csikfalvi-jobbágyfalvi-buzaházi iskola telkeken. Máthé Zsigmond
idejében és segítségével építette meg a község a nyárádszentmártoni és csikfal-
vi községházakat. Unitárius és református összefogással megépült a jobbágy-
falvi közös kultúrház, amely évtizedes katolikus és protestáns nézetel-
téréseknek vetett véget. Mivel a reformátusok is az unitárius templomban
tartották istentiszteletüket a két protestáns felekezet között még jobban elmé-
lyült az egyetértés.

A papi telek Szentmártoni Sámuel idejében oltott gyümölcsfái kivénültek.
Máthé Zsigmond, az akkor legfinomabb fajta gyümölcsfákkal telepítette be a

17 D. F. = Dávid Ferenc

helyüket. Válogatott szőlő-fajtákból, saját részére szőlőt ültetett. Ez a szőlős az istánci oldal legértékesebb darabja ma is. A buzaházi lelkes gyülekezetünknek régi vágya volt a templom építése, a sövényfalu templom helyett. Ez az óhaj 1927-ben valóra is vált. A templom fundamentumát jó móddal és gondosan meg is öntötték betonból. A további munkáknál azonban hibák történtek. Amint Máthé Zsigmond később saját magára nézve szemrehányással mesélte, az építkezést a lelkes és tekintélyes tanítóra Szentmártoni Bálintra bízta. Ez a kiváló tanító azonban az iskolai tanításon kívül semmihez sem értett. Szakemberek helyett két buzaházi földművessel építtette meg a templomot. Ezek a merész emberek kihasználta a tanító hozzá-nemértését. Azt csináltak amit akartak. A jó anyagokat kicserélték. Colos deszkák helyett félcolosokat alkalmaztak. A gyári lécek helyett csak félcolos deszkaszéleket tettek a cserepezés alá. Nagyon gyenge templompadokat készítettek asztalos-tudás nélkül. A gyengére sikerült köríves ablakok nem találtak a falba. Az ablaküvegeket dirib-darabokból rakták be. Elsikerült a templom ajtaja is a hozzá-nemértés miatt. Az épület-anyagokat úgy elpocsékolták, hogy a tornyot megépíteni nem volt miből. Így, a két szép szavú harangot torony helyett, nagyon gyatrán összetakolt haranglábra helyezték. Az elsikerült építkezés sok bosszúsága miatt a lelkésznek még azt is el kellett tőnie, hogy a templomi szószék feletti hangvető felíratos tábláján, az ő neve mellé került a két alig ács: Kilyén Dénes és Kilyén Mózes neve is.

A buzaházi keserves tapasztalatok után kezdtek a jobbágyfalvi templom építéséhez. A jobbágyfalvi unitáriusoknak eddig is volt temploma a XVII. század divatja szerint rakófaból épült. A zsidely-fedelű épület a Balog György jelenlegi telkének a hátsó végén állott, a kis zsákutcában. Jobbágyfalva áldozatos népe szívesen fogadta a templom építés gondolatát. Megvásárolták a székelymosoni Szentkirályi féle barokk-kastély egyik szárnyát. Nagy Jenő nyugalmazott körjegyző, saját telkéből kiszakítva, adományozta a templom-telket. A szép világos köríves idomú templom jól sikerült mérnöki munka. Az építést 1935 tavaszán kezdték és 1936 nyarán fejezték be. Ma egyik legszebb, legjobban megépített templomunk.

A Szentmártoni Sámuel és Kálmán idején épült, Fazakas Lajos által megtoldott, sövényfalú, zsalukáteres papilak felmondta a szolgálatot. Nyárádszentmártonban az új papilak megépítésének szükségességét mindenki tudta, mégis akadályok merültek fel. Mivel zsebbe kellett nyúlni, a hívek húzódozni, halogatni próbálták az építést. Csikfalva és a leányegyházközségek úgy szerették volna, hogy a szentmártoniak magukra építsék meg a papilakot. A keblitanács feleslegesnek tartotta a fürdőszoba megépítését. „Ott a malomárok, fürödjön annyit a Tiszteletes Úr, amennyit akar!” bölcsekedtek egyesek. Ha a fürdőszoba el is maradt, elkészült a négyszobás, konyhás, verandás, pincés, kőalapra téglából megépített, korszerű lelkészi lakás. Ezt az egészséges szép épületet, az unitárius egyház területén, hosszú ideig a legsikerültebbnek tartották. Az építést 1934 tavaszán kezdték és 1935 nyarán fejezték be.

1936-ban, mivel a tanfelügyelőség elégtelennek tartotta a buzaházi iskolánk létszámát, Jánosi Sándor gondnok Kendőről hozott egy kisfiút. Ennek lakást, kosztot, ruhát biztosított. Az iskola így menekült meg egy évig a bezárástól.

Időközben a befogadott gyermek torokgyíkban meghalt. Ekkor Jánosi Sándor pénzen vásárolt egy gyermeket az iskola érdekében.

Az 1940-es évek tanítóhiánya arra kényszerítette a lelkészt, hogy tanítói oklevelet szerezzen. A nyárádszentmártoni, csikfalvi, buzaházi egytanerős iskoláink két-tanerős iskolákká alakultak. Javítani kellett a tanítói lakásokat és gondoskodni kellett az új tanerők elhelyezéséről, lakásuk fűtéséről. Mindez a lelkésznek, mint iskolaszéki elnöknek és a keblitanácsnak sok gondot okozott.

1940-ben bele kényszerítették az országot a második világháborúba. A korszerűen felszerelt, az ország színe javát jelentő II. hadsereg csaknem teljesen elpusztult a Don-kanyarnál. 1944-ben a Nyárádmente is három hétig tartó, két tűzvonal közé került. Aki csak tehetett, menekült az összelőtt és égő falvakból, parányi batyuval, prédául hagyva értékei nagy részét. Elmenekült a közigazgatás, a csendőrség, a tantestület minden tagja.

Máthé Zsigmond lelkész a Duna-Tisza közötti egyik faluban, a Nyárádszentmártonból előzőleg odatelepedett Lőrinczi Miklós fiánál keresett menedéket, és talált a háború végéig, Csalóka Sándor helybeli leventével együtt. Ami a faluban maradt nem is jó arról szólni. Leégett házak, gazdasági épületek, összetört családi boldogságok, megszegyenített asszonyok, leányok sokasága, a virágzó, belterjesen gazdálkodó nép teljesen elpusztult állatállománya jelezte a háború borzalmait.

A katonák szétlőtték a templom fedélzetét. Az egy m vastag hórétég átázta a kazettás mennyezetet. Találat érte az iskolákat, tanítói lakásokat. A templom és a torony falaiból 280 db lövedéket távolított el a tűzoltóság, a seregek visszavonulása után.

Szőrnyű volt az emberáldozat is. 1946-ban egy egyházközség területén (Vadad, Buzaháza, Nyárádszentmárton, Csikfalva, Jobbágyfalva) lakóiból 192 személyről nem tudtak semmit. Ez a szám évek múlva lecsökkent ugyan, de Nyárádszentmártonban az áldozatok végleges névsora: Ambrus István, ifj. Szabó István, Fazakas Dénes, Nagy Dénes (Táti), Kocsis István, Kocsis Lajos J., Csalóka András, Márton Domokos, Ambrus Sándor (Jóskáé), Ambrus Lajos, Varga Sándor, Kocsis József, Kocsis Albert, Ács Albert, Dénes József, Szabó Ferenc, Szabó Lajos, Szőke István, Szabó Albert (Jenő), Nagy Anna, Csalóka Károly, Márton Dénes, Marton András (Dénesé), Marton Gyula, Lengyel János, Szabó Zsigmond, Csalóka Erzsébet, Kocsis Ferenc, Szabó Ferencné, Szabó Izsák, Kari József, Rózsika 9 éves, Nagy Dénes (Tátitól). Ehhez még hozzá lehet számolni a később robbant lövedékek, gránátok és betegségek áldozatait.

A papilakba és tanítói lakásba több hajléktalan beköltözött, akik nem hogy vigyáztak volna valamire, a szobákban fát vágtak, eltűzelték a lelkészi irattárat és a kerítéseket. Rossz indulatú egyének elhordták a templom perzsa és más szőnyegeit, terítőket. Még a szószéki bibliát, a harangköteleket, a buzaházi harmóniumot is elvitték. Szétszedték a szépszavú orgonát. Annak vázát a templomból kidobták. A sípokkal sokáig játszottak az úton és a mezőn a gyermekek. Az 1945 őszén, a menekülésből haza érkezett lelkészt többen ellenséges indulattal, fenyegetésekkel fogadták. Mivel a lelkészi lakásba nem léphetett be, Varga Sándor községi bíró házában kellett meghúzódnia, néhány hónapig.

A második világháborúban elesett csikfalvi hősök névsora:

Török Gyula
Mihály Bálint
Marton Gyula
Dénes Sámuel
ifj. Kiss Sándor
Nagy Pál
ifj. Kovács Lajos
Dénes Miklós
Szócs József

Nagy erővel kezdett tombolni az 1936-ban millenizmusból kialakult jehovizmus. Marosvásárhelyről jött prédikátorok trombita szóval hívták a községházán tartott összejöveteleikre a népet. Annyira megzavarták a végítélet napja eljövételének híresztelésével falvaink háború által meggyötört népét, hogy Nyárádszentmártonban 8–10 család kivételével, a templom helyett a községházán tartott jehovista gyűlésekbe jártak.

Hosszú hónapokon át nem voltak lelkészeink. A halottakat maguk a családtagok vagy a jehovista prédikátor temette. A prédikátorok közül sokan meggazdagodtak, valószínűleg a missziós célra idegenből kapott pénzekből. Nem tudni milyen alapból Nyárádszentmárton, Csikfalva, Jobbágyfalva és Vadadból 2–2 alkalommal 40–40 személyt vittek a bukaresti jehovista kongresszusra. Falvainkban megszakítás nélkül folyt a házalás. Árulták brosuráikat sok ezer példányban. Ha valaki nem vásárolt, ingyen is ott hagyták, azzal a figyelmeztetéssel, ha el nem olvassák és másoknak is el nem mondják, a pokol kénköves tüzeiben fognak elpusztulni. Az egyik meggazdagodott molnár vámmentesen őrlött a jehovistáknak és a törekvőknek. Egy más jehovista prédikátorból lett cséplőgép tulajdonos (Ambrus Ferenc) díjmentesen csépelet a jehovistáknak.

Az „*Eclesia követés*” a sok száz-éves gyülekezetnek kemény és legtöbbször igazságtalan hagyománya volt. Igazságtalan volt azért, mert leginkább nőkre és ritkán férfiakra vonatkozott. A keblitanács olyan esetekben döntött, ami elkerülte a bírósági ítéleteket, viszont sértette a gyülekezet erkölcsi életét. Aki nem vetette alá magát az egyházi fegyelemnek, az nem élhetett úrvacsorával, néha templomból is kitiltották, és semmilyen egyházi szertartásban nem részesülhetett. Nem ismerünk olyan esetet, hogy valaki ne vetette volna alá magát a kiszabott büntetésnek.

Érdekesség szempontjából egyetlen esetet próbálunk lejegyezni. 1939 húsvétján, amikor a lelkész ünnepi beszédét tartotta Dénes Zsigmond 70 év körüli, afia felkiáltott a szószékre: „Ebből egy szó sem igaz.” Az ittas férfit csendesíteni próbálta a mellette ülő „Templomban vagyunk, a Tiszteletes úr prédikál. Nem szabad megzavarni”. Zsiga bá folytatta mondókáját: „Mit nekem a pap. A pap is csak egy ember, csak egy fő kender”.

A rendezőket kivezették a templomból és a következő vasárnap reggelre a gondnok összehívta mind a két falu keblitanácsát. A meghívottak közül senki sem hiányzott. Fekete csizmában, fehér harisnyában, magasra gombolt inggel, fekete ujjassal és vállra vetett zsinóros házi posztóból készült kabátban jelentek meg. Az asztalnál a lelkész és a gondnok ült. Az asztaltól jobbra a 14

csikfalvi és az asztaltól balra a szentmártoni 12 keblitanácsos foglalt helyet. Az asztal előtt állott Zsiga bá ünnepi öltözkében, kezében forgatva cylinder-hez hasonló kemény, segesvári kalapját, amelynek szalagjában sűrűn egymás mellett színes üvegfejű gombostűk sorakoztak, helyi viselet szerint. A gondnok felállva kb. a következőket mondta: „Zsiga Bátyám Kend a húsvét szent ünnepét ittas állapotban megbotránkoztatta. A tiszteletes urat pedig nemcsak megzavarta a szent szolgálatban, hanem durván meg is sértette. Elismeri-e kend a bűnösségét?” A vádlott így válaszolt: „Nem tudom mit tettem, de ha ti így mondjátok, bizonyára így volt”. A gondnok kijelentette, Zsiga bátyám, kendet meg fogjuk büntetni, lépjen ki az irodából, amíg meghozzuk a határozatot. A keblitanács hamar döntött. A visszahívott bűnösnek a gondnok a következőket mondta: „A keblitanács sajnálattal vette tudomásul a Zsiga bátyám ünnep rontását és a tiszteletes úr megsértését. Egy véka törökbúza és 50 Lei bírságra, a gyülekezettől való bocsánat kérésre és szégyenkőre állással bünteti.”

Zsiga bá amikor meghallotta a döntést, sírni kezdett. „Édes fiaim, engem még sem a jegyzőségre, sem a csendőrségre nem hívtak soha. Engem még meg nem büntettek. A véka tengerit és az 50 Leit duplán megfizetem. A gyülekezettől és a Tisztelendő úrtól is bocsánatot kérek a templomban, de nagyon szépen kérek titeket, hogy a szégyenkőre állást engedjétek el.” Máthé Zsigmond javaslatára, a vádlott ajánlatát elfogadták.

A nyárádszentmártoni templom kapuja előtt nagy terméskő áll. A bűnösöknek erre kellett felállniuk az öt percig tartó harmadik harangszó idejére. Az elítéltet mindenki leköpdöshette, de ezt soha senki sem gyakorolta. Ha nő állott a kövön, a férfiak oda sem néztek. Az elhaladó asszonyok kedvesen vigasztalták az arcát zsebkendővel eltakaró nőt: „én is álltam itt, ne búsulj, az 5 perc eltelik”.

A háború befejezése után, mivel az új lelkes álláspontja az volt, hogy az egyházközség szeretet-intézmény, ennél fogva nem büntethet senkit ilyen formában. Így ez a régi hagyomány kihalt. A szégyenkő, mint múlt idők emléke, betonba ágyazva a templomkapu előtt, az egyházközség egykori, szigorú erkölcsi felfogásáról tanúskodik.

A lelkes 1945 őszén Szentábrahámra távozott, ahol családot alapított és még évtizedeken át áldásosan működött. A székyudvarhelyi Egyházkör esperessé választotta. Főtanácsi és Egyházközségi Tanácsi tagságot is viselt több éven át. Az 1946 évi esperesi vizsgálat alkalmával a köri esperes így értékelte Máthé Zsigmond szinte két évtizedes munkáját: „A komoly építkezések és a nagy pusztulások kora”.

Az 1970-es években Máthé Zsigmond meglátogatta egykori, kedves gyülekezeteit. Prédikált a templomban és több családhoz is betért. Érkezésének hírére megtelt a templom. Könnyes szemekkel, virágokkal és nagy szeretettel fogadták volt lelkipásztorukat.

Simó Attila
1946 – 1983

E dolgozat szerzője az utolsó lelkipásztor, akinek munkásságát röviden ismertetjük. Simó Attila 1916-ben született Iszlóban. Dédapja Kissolymosi Simó Beniamin Székelykál unitárius lelkésze volt. Nagypapja Simó Benedek földbirtokos, gondnoka volt az iszlói unitárius egyházközségnek és patronusi képét fizetett.

A marosvásárhelyi Református Kollégium elvégzése után tanári pályára készült. Az 1936–37, az 1937–38-as években fizikát, kémiát, számtant tanult a kolozsvári I. Ferdinánd Tudomány Egyetemen. 1938-tól az Unitárius Teológiai Akadémia hallgatója. 1940-től a teológiai tudományok mellett filozófiát, pedagógiát, történelmet, néprajzot, esztétikát tanult a kolozsvári I. Ferenc József Tudomány Egyetemen. 1941 nyarán a Kultusz Minisztérium által Balatonlelén rendezett Népnevelési Vezető-képző tanfolyamra küldte az egyház. Innen tábori lelkészi tanfolyamra irányította az Egyházi Főhatóság Kassa városába. A tanfolyam elvégzése után a Szatmármegyei Kocsord községbe kellett mennie a súlyos beteggé vált Nagy Sándor lelkészt helyettesíteni. Az 1942 évvégi vizsgák után lelkészi kinevezést kapott Kocsordra. A gyülekezet munkába lendült. Közadakozásból kivettettek 40.000 db vályog téglát papilak és unitárius kultúrához megépítésére. Több vagon terméskövet is vásároltak a hívek Nagybányáról. A Budapesti Hangya Szövetkezeti Központ jó menetű üzletet nyitott az eddigi öt szatócs helyett. Szintén a lelkész közbenjárására, a Bp-i Agfa Tejközpont modern tejszarnokot szerelt fel a községbe és azt szakemberrel látta el. A tejszövetkezetre nagy szükség volt, mert a grófi udvar nem vásárolta fel az unitárius hívektől a tejet.

Folyt az iskolások és ifjak valláserkölcsei nevelése. Ifjaink sikerrel adták elő a Ludas Matyi című darabot. Ez volt Kocsordon az első színi előadás. A háborús hangulat meggátolta az építkezést és megváltoztatta annak elgondolását, de a felvásárolt épület anyagokból később Dr. Abrudbányai János lelkész megépítette a kényelmes papilakot. 1942 őszén katonai behívót kapott a lelkész a kolozsvári Zápolya utcai katona-kórházhoz. Innen áthelyezték a Hadtest Parancsnoksághoz V. Huszár Endre tábori főesperes mellé, tábori lelkészi minőségben, főhadnagyi rangban.

A Prot. Katonai Egyházközség szép református templomot és papilakot emelt a Dés közelében lévő Magyargorbón. Lelkipásztorról a Kolozsvári Református püspökség gondoskodott, de a lelkészt a hadtest protestáns tábori lelkészi hivatala fizette, valamint a költségeket is. A gorbói ügyek jó meneteléért a tábori lelkész felelt, aki közben vizsgáztatott az egyetemen és akinek teológiai, egyetemi tanulmányainak beszámításával kiállították a végbizonyítványt. Várkonyi Hildebránd egyetemi professzor elfogadta a lelkész „Brassai, mint pedagógus” című doktori értekezését. A dolgozat megvédésének dátuma 1944 ápr. 4. Azonban a harci műveletek megindulása miatt a lelkészt „sas-behívóval” a Marosvásárhelyi 57-es gyalogezred tábori lelkésze képpen a keleti harcpontra küldték, amelynek felbomlása után Freistatban orosz fogságba került. 1945 őszén fogolytáborból bocsátották haza.

Nyárádszentmárton éppen pályázatot hirdetett a lelkészi állásra. Mivel a harctéren és a fogolytáborban sokan voltak a Nyárádmentéről és ismerték Simó Attilát, az az egyházközségi választáson szavazat többséget kapott. Kiss Elek püspök amikor tudomására hozta a kinevezést, ezeket mondta: „Sok feladat közé, anyagilag és lelkileg összetört gyülekezetbe küldelek. Fiatal vagy és erős, bízom benned!”

A beiktatást Halmágyi János köri esperes végezte igen nagy gyülekezet előtt. A lelkész Luk. ev. II. 14. alapján: „Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek, és e földön békesség és az emberekhez jó akarat”, mondta el köszöntő beszédét. A háború szenvedései miatt nagyon megpróbált gyülekezetben sok volt a tennivaló. Minden vonalon megindult az egyházépítő munka.

A templomot, amely 3 hétig állott két tűzvonal között és a fedélzet sok lövést kapott, ki kellett javítani és további átázástól megmenteni a kazettás mennyezetet.

A nyárádszentmártoniakat Marton Lajos gondnok, a csikfalvaiakat Mihály András és Mihály Lajos lelkes keblitanácsosok mozgósították.

A papilak cserép fedelét sok géppisztoly lövés érte. Mindenfelé csurgott le az eső. A tanítói lakások minden épületét találat érte, valamint a szentmártoni, csikfalvi, buzaházi és jobbágyfalvi iskolákat is.

Ki kellett ásni a nyárádszentmártoni lelkészi telek, a tanítói telek, a csikfalvi iskola és a jobbágyfalvi iskola beomlott kútjait. Mivel egész vonalon eltűntek a kerítések, újakról kellett gondoskodni. A kántortanítói lakot minden épületével rendbe kellett hozni.

1947 évre tervezte a keblitanács a nyárádszentmártoni lelkészi telek épületeinek rendbehozását. A terveket végre is hajtották. A nyárádszentmártoni iskola nyugati és déli kerítéseit kidöntötte a vihar. Híveinknek sok sasfárol kellett gondoskodniuk és sok volt a közmunka is. A csikfalvi iskolának tönkrement padlózatát is ki kellett cserélni. A meggyengült iskola-épületek helyreállítása külön gondot okozott.

A nyárádszentmártoni templom 4 változatú „törtéktávás” 1845-ben Takács József által készített orgonáját 1921-ben átépítették. Az orgona hűségesen szolgált a II. világháború idejéig. Az orgona szállítását szolgáló aranyozott sugárú „napkorongot” céltáblául használták a katonák. Az orgonát kézigránatokkal szétverték. Értékes cín és fasípjait széthordták. Az orgona üres vázát a templomból kidobták. Nagyon szánalmas képet nyújtott az ősi templom. Lassan megérett az orgona építés gondolata. Szeidl Ferenc neves marosvásárhelyi orgona építő mester, aki a kolozsvári és marosvásárhelyi templomaink orgonáit is megépítette, vállalkozott, hogy a régi vázba 6 szőlő-változatú, tremoló-szerkezettel ellátott orgonát épít. Munkatársával Mesnyi Jánossal jó munkát végeztek. A hangszer 120.000 Leibe (4 ökör ára) került. Az orgona avatási ünnepén maga Szeidl Ferenc 1/2 órányi, művészek mondható játékával örvendeztette a gyülekezetet. Péterffy Gyula Teológiai Akadémiánk zenetanára, aki esti istentisztelet keretében nagy élményt nyújtott játékával „nagyon jól sikerült” munkának minősítette Szeidl Ferenc utolsó orgonáját. Ez az orgona utolsó munkája volt a mesternek, aki pár hét múlva lelépett a földi utakról, de orgonája 1987-ben még kifogástalanul működött.

A felekezeti iskolák 1948-ban történt államosításával az énekvezér-tanítók állami tanítókká váltak. Idegenbe helyezték őket. A munkatársak nélkül maradt lelkész kiválasztott 3 jó hangú énekes férfit. Buzaházáról Nagy Samut, Csikfalváról Dénes Lajost, Jobbágyfalváról Májai Zsigmondot. Megismertette velük a kottát és a hangszerek billentyűit. A földműveléshez szokott ujjak nehezen engedelmeskedtek. Ekkor jött segítségül a Főtiszt. Egyházközségi Tanács Péterffy Gyula zenetanár vezetésével beindította az énekvezérképző tanfolyamot Kolozsvárott.

Három tél tanfolyamai után kottista énekvezéreket nyertünk. Közülük Nagy Samu fizetés nélkül szolgált Buzaházán 1982-ben bekövetkezett haláláig. Dénes Lajos szintén 1984-ben bekövetkezett haláláig szolgált kisebb megszakításokkal. Májai Zsigmond, aki fizetésének nagy részét rendszeresen visszaadta a jobbágyfalvi gyülekezetnek, mai napig szolgál. Ez az említett 3 férfi akkor jött a gyülekezet segítségére, amikor az a legnagyobb történelmi változásokat élte át.

1947-ben egyre jobban kiéleződtek az ellentétek a nyárádszentmártoniak és a csikfalvaiak között. Kiss János csikfalvai egyházközségi jegyző közgyűlést hívatott össze és követelte az elszakadást, valamint Simó Attila Csikfalvára helyezését. Az egyházmegyei hatóság nem teljesítette kérésüket, ezért többen bejelentették, hogy áttérnek a református hitre. Mivel a két település között az ősi ellentét nagyobb volt a vallási kötődésnél, a nyárádszentmártoni reformátusok viszont unitáriusok lettek, válaszképpen a csikfalvaiak lépéseire. Az áttérések az iskolák folyamatos működésében okoztak gondot, aminek sajátos módon az említett 1948 évi államosítás vetett véget.

A két tanerős unitárius iskola és az egy tanerős református iskolából alakult állami iskola kulcsait az akkor kinevezett új állami iskola igazgatójának, Simó Aladár volt unitárius tanítónak adták át. Az ellenségeskedés csúcsra hágott. Az átadás alkalmával jelen levő csendőrségnek volt köszönhető, hogy vér nem folyt, mindössze a szinpadot törték össze.

1949 jan. 1-jén véres verekedés zajlott le, a csikfalvi táncmulatság alkalmával. Mind a két faluból többet kellett kórházba szállítani. 1949 jan. 28-ra rendkívüli, egyházközségi közgyűlést hívatott a lelkész, amelyen az alábbi indítványt tette:

Vegyük elejét további ellenségeskedéseknek. Ennek érdekében, alakítsuk meg a Csikfalvi Unitárius Társegyházközséget, amely teljesen egyenrangú a Nyárádszentmártoni Anyaegyházközséggel. Válasszon mindenik egyházközség külön gondnokot, 3-3 évi időtartalomra, külön-külön 12-12 tagú keblitanácsot. Mind a két egyházközségnek legyen külön pénztára. A templom és a lelkészi lakás osztatlan közös tulajdonban marad. A nyárádszentmártoni határban levő egyházi földeket a nyárádszentmártoni, a csikfalvi határban levő egyházi földeket a csikfalvi keblitanács veszi gondjaiba. A lelkészi javadalmat képező földeket a lelkész, az énekvezérnek járó területeket az énekvezér használja továbbra is. A Kepefizetés ősi módja változatlan marad az Anya, a Társ és a Leányegyházközségekben. A közköltségeket lélekszám arányában viselik, valamint a közmunkákat is egyetértésben, közösen végzik.

A lelkész indítványát megnyugvással fogadta el a közgyűlés. Az Esperesi Hivatal, a Köri Közgyűlés majd a Főhatósághoz továbbította a határozatot. A

Főtanács Egyházi Főhatósága késedelem nélkül hozzájárult a Csikfalvi Unitárius Társegyházközség megalakulásához.

A Csikfalvi Unitárius Társegyházközség első gondnoka: László Gyula, 18 éven át viselte hűséggel tisztségét. A két falu népe közötti békesség annyira javult, hogy 1983 dec. 31-ig nem fordultak elő egyházközségi életünkben zavaró események. Közel 40 év távlatában megállapíthatjuk, hogy a Csikfalvi Unitárius Társegyházközség megalakítása nemcsak történelmi esemény, hanem áldás is volt a gyülekezet szempontjából.

A következő évtizedekben is egy sor jelentős esemény történt a nyárádszentmártoni unitáriusok életében. 1951-ben Jobbágyfalva filia önálló lett, és sor került egy sor nagyobb építkezésre is. (Pl. a buzaházi, csikfalvai toronynál, a nyárádszentmártoni, csikfalvai harangoknál, a buzaházi villanyszerelésnél, a nyárádszentmártoni temetőnél stb.)

Simó Attila 38 évet töltött el Nyárádszentmártonban, az egyházközség életének legviharosabb szakaszában. 1983 szeptember utolsó vasárnapján búcsúzott el híveitől.

UTÓSZÓ

A tanulmány szerzője, az erdélyi unitáriusok egyik fontos képviselője jelenleg Szászrégenben él. Dolgozatának szövegét – az utolsó részek rövidítésével – eredeti formában adjuk közre. Az átlagos mai magyar szövegektől eltérő nyelvezete, mondat szerkesztése érdekes erdélyi sajátosság, mely a nagy mennyiségű tényanyagot felsorakoztató leírást („historia domust”) élvezetes olvasmánnyá teszi.

FÜGGELÉK

A lelkipásztorok listája

Benedek Rendi Szerzetesek

A kereszténység felvételétől (? a tatárjárásig 1241) Nevüket nem ismerjük, de kezük munkája a Bekecs köveiből épült kőtemplom a homlokzatán levő Szt. Katalin kerekével, a hívek mai napig tartó egyházszeretetében és vallásosságában fenn maradt.

Dominikánus Szerzetesek, 1241–1600-ig

Kevésnek maradt fenn a neve, de erőteljes munkájukkal meggátolták a nép pogány hitre való visszatérését és olyan szervezési munkát végeztek, hogy 1332-ben ismét tekintélyes egyházközség, amelynek Michael Sacerdos (áldozó pap) 10 dénárt fizet mint pápai dézsmát.

1453-ban Gregorius Filius Johannis de Zenthmárton

1471-ben Benedictus Bichac (Bicsak)

1566-ban kiolvashatatlan név

A lepergett századok alatt bizonyára többen voltak mások is, de csak a felsoroltakat ismerjük.

1600–1610 György prédikátor
1610–1620-ig Királyfalvi János
1621–1636-ig Kolozsi Török István
1636–1640-ig Köpeczi Sámuel
1640–1652-ig Kolozsi Török István (másodszor)
1652–1664-ig Papolczi György
1665–1686-ig Karácsonyfalvi Balázs
1686–1692-ig Kővári László
1692–1699-ig Ajtai Dániel
1699–1732-ig Magyarósi István
1732–1736-ig Almási M. János
1736–1745-ig Tordánfalvi György
1745–1763-ig Végh Pál
1763–1771-ig Kelemen János
1771–1788-ig Bedő József
1798–1799-ig Torockó Kovács Márton
1799–1805-ig Bedő József (másodszor)
1805–1806-ig Vitális Mihály
1806–1811-ig Szilágyi Mihály (talán kisegítő)
1811–1833-ig Vitális Mihály
1833–1859-ig Vitális Ferenc
1859–1872-ig Szentmártoni Sámuel
1872–1884-ig Szentmártoni Kálmán
1885–1926-ig Fazakas Lajos
1926–1945-ig Máthé Zsigmond
1946–1983-ig Simó Attila

A dolgozatban előforduló helynevek mai megfelelői

Abrudbánya	– Abrud
Ádámos	– Adamus
Agárd	– Poienița
Almás	– Merești
Aranyosgyéres	– Cimpia Turzii
Backamadaras	– Păsăreni
Bágyon	– Badeni
Balavásár	– Bălăneșeri
Berekeresztúr	– Bira
Bodon	– Budin Mic
Buzaháza	– Grîșorul
Csikfalva	– Vărgata
Csikszentmárton	– Mitresti
Csinád	– Padureni
Deményháza	– Dămieni

Derzs	– Dîrjiu
Dés	– Dej
Erdőcsinád	– Pădureni
Ernye	– Ernei
Fiatfalva	– Filiaș
Firtosmártonos	– Firtănuș
Gorbó	– Gîrbău
Gyulafehérvár	– Alba Iulia
Hodos	– Hodosa
Homoródalmás	– Merești
Ikland	– Iceland
István	– Iștihăza Mur
Iszló	– Isla
Jobbágyfalva	– Valea
Kadács	– Cădacin Mare
Kaján	– Căianu Mare
Kálnok	– Calnic
Kapnikbánya	– Căvnik
Kendő	– Cîndu
Kisadorján	– Adrianu Mic
Kisfalu	– Micești
Kissáros	– Delenii Mur
Kisszállás	– Sălașuri
Kisszederjes	– Mureni
Kolozs	– Cojocna
Kolozsvár	– Cluj-Napoca
Köszvényes	– Cusniuş
Lőcse	– Levoca (Cseh- és Szlovák Köztársaság)
Magyargorbó	– Gîrbău
Magyaró	– Aluniș
Mája	– Maia
Márkod	– Mărculeni
Marosszentgyörgy	– Singeorgiu de Mureș
Marosvásárhely	– Tîrgu Mureș
Medesér	– Medişoru Mare
Mezőszakál	– Bărboși
Mikháza	– Moșuni
Nagyajta	– Aita Mare
Nagyernye	– Ernei
Nagyszederjes	– Mureni
Nagyszőlős	– Vinogradov (Ukrajna)
Náznánfalva	– Nazna
Nyárádgálfalva	– Gălești
Nyárádszentimre	– Eremieni
Nyárádszentlászló	– Sînvășii
Nyárádszentmárton	– Mitrești
Nyárádszéplak	– Bunești
Nyárádszereda	– Miercurea Nira-jului
Parajd	– Praid
Rava	– Roua
Recsenyéd	– Rareș

Remete	- Eremiteu
Sáromberke	- Dumbrăvioara
Segesvár	- Sighișoara
Sővényfalva	- Cornești
Szabéd	- Săbed
Szamosfalva	- Someșeni
Szászfenes	- Florești
Szederjes	- Mureni
Székelyábrahám	- Avrămești
Székelybő	- Beu
Székelyhodos	- Hosoșă
Székelykeresztúr	- Cristurn Secuiesc
Székelymoson	- Moșuni
Székelyudvarhely	- Odorheiu Secuiesc
Székes	- Săcăreni
Szentgerlice	- Gălățni
Szentháromság	- Troița
Szentmárton	- Mitrești
Széplak	- Bunești
Szováta	- Sovata
Torockó	- Rimeta
Torockószentgyörgy	- Colțești
Udvarfalva	- Cârțeni
Ürmös	- Ormeniș
Vadad	- Vadu
Vargyas	- Vîrghiș
Vármező	- Buciumi

ATTILA SIMÓ:

PASTORS HAVING SERVED IN VILLAGE NYÁRÁDSZENTMÁRTON

The author describes the history of the Unitarian Church of that Transylvanian (county Maros-Torda belonging now to Romania) village on the basis of archival sources and remembrances of the local population. In the introductory part he deals with the artistic values and valuables of the church built by the Benedictines, and presents us the history of the settlement up to the XVIIth century.

Afterwards, from the year 1600 almost up to our days, he describes the curricula vitae and activities of the pastors having served in village Nyárádszentmárton. An interesting feature of the dissertation is the original Transylvanian style, as well as the endeavor of the author to write concisely, and, therefore, his characteristically brief sentences.

The work, in addition to the church historian information, characterizes the life and customs of a typical Hungarian village.

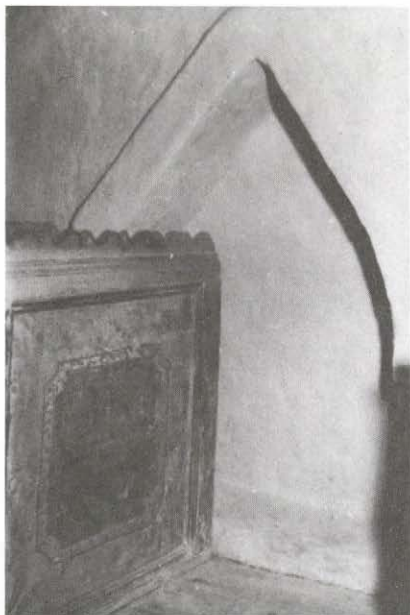
Megjauított templom és torony

*Fazakas Lajos esperes és Ádám Mihály
énekvezér-tanító által ültetett milleneumi
hársfa*

Sekrestye bejárat

Papi pihenőszék

Déli templomajtó belülről

*Előcsarnok, lőfejfáragású bejáratiajtó
1754-ből, a pipagyújtások rovátkáival*

A templom déli bejárata

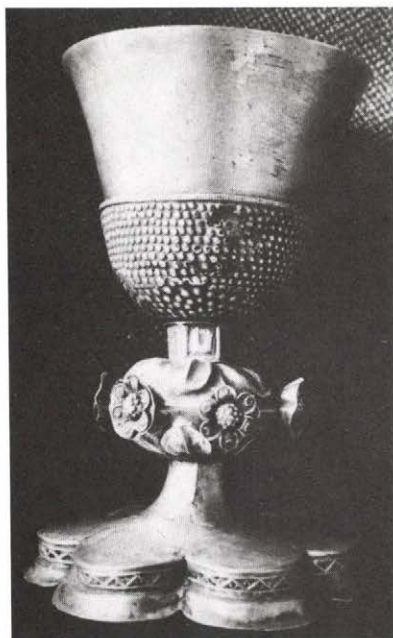
A Toroczkaí család márvány címere

Hangvető a szószék felett

1667. festett mennyezet-részletek

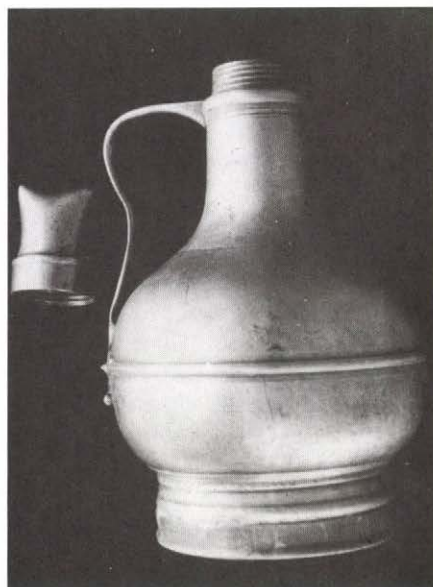
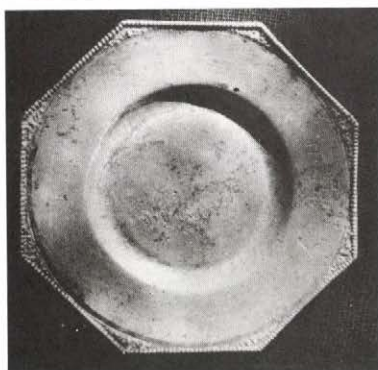
← Gótikus
kehely. XIV.
sz. gyűrű
felirata: Ave
Jesue

→
Protestáns
kehely.

← Úrvacsorai tányér 1697.

Barokk úrvacsorai kancsó, 5 l.

← Úrvacsorai tányér, XVIII. sz. gr. Teleki Sámuel
címerével

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1993/1-2

WALTER DREESBACH

ASPEKTE DER BEZIEHUNGEN VON KIRCHE UND STAAT IN UNGARN ZWISCHEN DEN WELTKRIEGEN

VORWORT

Während meines einjährigen Studienaufenthaltes an der Universität Wien hatte ich mehrmals Gelegenheit zu Besuchen in Ungarn, besonders bei den Mönchen der Benediktiner-Erzabtei St. Martinsberg (Pannonhalma), bei denen ich immer freundlich Aufnahme fand.

In dieser Zeit erwachte in mir das Interesse an der Situation der ungarischen Kirche und ihrer Geschichte. Daraus erwuchs die Idee zu der vorgelegten Arbeit, die einige wesentliche Aspekte der Beziehungen zwischen Kirche und Staat – besonders im Zeitraum von 1918 bis 1927 – behandelt. Als Vorgänger der heutigen Volksrepublik können die Zeit des Horthy-Regimes und dessen Beziehungen zur Kirche gewissen Aufschluß geben über die Legitimität der kirchenpolitischen Argumentation der heutigen Staatsführer.

Die ursprünglich vereinbarte Themenstellung plante eine Untersuchung der Akten des Politischen Archivs des Auswärtigen Amtes in Bonn. In einem schon relativ fortgeschrittenen Stadium der Vorarbeiten erwies sich dies jedoch aus benutzungsrechtlichen Gründen als undurchführbar. Hierauf mußte die Aufgabenstellung so geändert werden, daß sie in der knappen Zeit von ca. zehn Wochen zu bewältigen war. Es bot sich eine Untersuchung der Berichterstattung in der katholischen deutschen Presse, am Beispiel der Kölnischen Volkszeitung, an. Eine Zusammenstellung dieser Dokumente findet sich in Anhang. Es zeigte sich aber, daß diese Quellen zu einer Gesamtdarstellung des Themas nicht ausreichen konnten. Bei der Bearbeitung weiterführender Literatur stellte sich heraus, daß sie größtenteils aus marxistischer oder vom Marxismus beeinflusster Sicht kommt. Hier wurde aus der Not eine Tugend gemacht: Zitate dieser Autoren wurden derart in den Text eingearbeitet, daß diese kirchenkritischen Stimmen zur Kenntnis gebracht werden, der objektive Sachverhalt durch die Kommentierung hindurch aber sichtbar wird.

Herrn Prof. Adriányi sowie Herrn Dr. Zlepko gilt mein Dank für ihre hilfreichen Hinweise und Ratschläge.

Bonn am Rhein, am 31. März 1981

1. Die politischen Ereignisse

In der Folge der Niederlage Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg kamen in allen Teilen der Doppelmonarchie die Bewegungen zum Durchbruch, die die Schwäche Wiens ausnutzten zur Förderung der eigenen Autonomiebestrebungen. Diese Bestrebungen erhielten Auftrieb durch das 14-Punkte-Programm des amerikanischen Präsidenten Wilson, in dessen 10. Punkt von einer „autonomen Entwicklung der Völker Österreich-Ungarns“ die Rede war. Ende Oktober 1918 kam es zur „Asterrevolution“ („őszirózsás forradalom“): Am 31. Oktober übernahm der Nationale Rat unter Führung von Graf Mihály Károlyi, dem Vorsitzenden der Unabhängigkeitspartei, die Macht. Erzherzog Joseph, Statthalter von König Karl IV., ernannte ihn zum Ministerpräsidenten. Am 16. November wurde die Ungarische Volksrepublik (Magyar Népköztársaság) ausgerufen, da jetzt auch Ungarn den Abfall der Minderheiten seiner Reichshälfte befürchten mußte. Károlyi mußte jedoch erkennen, daß seine ententefreundliche Politik mit dem Ziel eines Sonderfriedens nicht zum Erfolg führte, sondern die alliierten Truppen immer weiter einrückten und gleichzeitig innenpolitisch die Kommunisten unter Béla Kun das wirtschaftliche Chaos für ihre Interessen nutzten. So übergab er am 21. März 1919 die Macht an Kun, der die Hilfe der Sowjetunion versprach. Noch an demselben Tag wurde die Räterepublik (tanácsköztársaság) ausgerufen.¹

2. Die kirchliche Entwicklung

Selbstverständlich war in den damaligen Kriegstagen das Hauptinteresse des Staates nicht auf die Beziehungen zu den Kirchen, speziell zur katholischen Kirche, gerichtet. Nichtsdestotrotz ergab sich für die Kirche mit der Ausrufung der Republik eine neue Situation. Bis dato hatte der König nämlich das sogenannte Oberpatronatsrecht für sich in Anspruch genommen, welches ihm einen weitestgehenden Einfluß auf die personellen und Vermögensangelegenheiten der Kirche gewährte. Da dieser Titel für die weitere Entwicklung eine wesentliche Rolle spielt, ist es notwendig, seine Geschichte zu verfolgen.

3. Zur Geschichte des königlichen Oberpatronatsrechtes

Die Wurzeln des sogenannten königlichen Oberpatronatsrechtes (ius supremi patronatus regii; királyi főkegyúri jog) sind ungewiß. Sie reichen in die Regierungszeit König Stephans I. des Heiligen. Zumindest wird dies von einem Teil ungarischer Rechtshistoriker behauptet.

¹ vgl. G. Adriányi, Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945 = G. Stadtmüller (Hg.), *Studia Hungarica*, Schriften des Ungarischen Instituts München, Bd. 6, Mainz 1974, S. 53.

„Stephan übte, entsprechend der Gewohnheit des Zeitalters, als die staatliche und kirchliche Macht häufig miteinander verquickt war, aufgrund seiner königlichen Macht die kirchliche organisatorische Tätigkeit aus und besetzte die Pfründen.“²

Dagegend werden derlei Theorien durch neuere Forschungen sehr ins Wanken gebracht: „Der Inhalt des Privilegs des hl. Stefan ist niemals klar umrissen worden... Welche Erklärung, soweit sie den Ursprung dieser Machtbefugnis betrifft, man auch annimmt, so sind heute fast alle überzeugt, oder neigen zu der Annahme, daß die Machtbefugnisse des Königs Stefan nicht größer waren als jene, die von den anderen christlichen Fürsten seiner Zeit ausgeübt wurden, und daß der hl. König der Tatsache der Gründung der Diözesen niemals die Bedeutung und Geltung des obersten Patronats beimaß. Im Laufe der Geschichte machte die Ernennung der Bischöfe und die Verleihung der betreffenden Pfründe im Königreich Ungarn eine Entwicklung durch, die ziemlich parallel mit der Entwicklung derselben Einrichtung im allgemeinen Kirchenrecht verlief.“³ In der Folgezeit kam es zu immer größerer Rivalität zwischen päpstlichem und königlichem Einfluß.⁴ Das angebliche Recht, auf das sich die ungarischen Könige immer wieder beriefen, ohne die entsprechenden Urkunden vorweisen zu können, mußte der Papst im 15. Jahrhundert de facto zugestehen, als König Matthias Corvinus drohte, mit seinem ganzen Volk zur orthodoxen Kirche überzutreten, wenn ihm kein Einfluß auf die Bischofsernennungen gewährt würde. So wurde dieses „Recht“ 1514⁵ in die Sammlung des Gewohnheitsrechtes von István Werbőczy „Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae“ aufgenommen und zur „libertas regni“ und damit zur Recht des Staates erklärt.

Angesichts der Ausbreitung der Reformation sowie der Besetzung durch die Türken war der Hl. Stuhl auf gute Beziehungen zum ungarischen König angewiesen, und es ist daher verständlich, daß er einige Zugeständnisse machen mußte, was die Könige sehr wohl auszunutzen wußten.

Eine Rechtsentwicklung einmaliger Art stellt hierbei die Einrichtung der „*episcopi electi*“ dar, eine merkwürdige Art von „Bischöfen“ ohne Weihe und ohne kirchliche Jurisdiktion, da ohne päpstliche Ernennung. Diese wurden vom König ernannt auf Titel (z.T. frei erfundener) untergegangener Bischofsitze. Sie trugen bischöfliche Gewänder und saßen als Magnaten im Oberhaus. Freilich wurden diese „Bischöfe“ vom Papst niemals anerkannt.⁶

Noch in 17. und 18. Jh. war der Heilige Stuhl bemüht, „die ungarische Praxis auf den Boden des allgemeinen Rechtes oder wenigstens der entsprechenden Sonderrechte, die anderen Herrschern zugestanden worden waren,

2 Andor Czizmadia, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, übers. v. György Diósi, Budapest 1971, S. 48.

3 Josef Tomko, *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn = Kirche und Recht*, Beihefte zum österreichischen Archiv für Kirchenrecht, Bd. 8, hg. v. Willibald M. Plöchl, Wien 1968, S.23.

4 Quellen hierzu: vgl. ebd., S.20–23.

5 Nach Tomko, S.25; dagegen nennt Csizmadia: 1517, S.49.

6 vgl. Tomko, S.26.

zurückzuführen. Das königliche Recht wurde innerhalb der Grenzen und Ausdrücke der Präsentation umrissen..."⁷

Jedoch kamen die Befugnisse des Oberpatronatsrechtes dem Absolutismus sehr gelegen. Es wurde deutlich, daß der Hof Maria Theresias beabsichtigte, das Privileg des hl. Stefan so weit wie möglich auszulegen. Selbst einfache Kanoniker wurden nicht mehr von den Bischöfen, sondern von der Königin ernannt. Man berief sich hierbei auf das Schreiben „Legati Nobilitatis Tuae“ Papst Sylvesters II. an König Stephan. Jedoch wurde schon im 18. Jh. und mit endgültiger Sicherheit 1909 bewiesen, daß die Bulle gefälscht war.⁸ Dennoch suchte der Direktor der Hofbibliothek Franz Adam Kollár nach immer neuen Begründungen für das Oberpatronatsrecht. Dies konnte aus einer extrem regalistischen Auffassung nicht schwer fallen; denn diese forderte u.a. auch die „notwendige Annahme durch den Staat als Vorbedingung für die Gültigkeit der kirchlichen Gesetze“⁹ (ius placeti) sowie die Ablehnung jeder „Autorität der Konzilien, wenn sie nicht durch das königliche Placet anerkannt sind.“¹⁰ Kollár sah „in der Diözese nur eine weltliche Pfründe und im Bischof den Verwalter, der zwar geweiht, aber in erster Linie Verwalter im materiellen Sinne ist. Er ist vom Herrscher gewählt, dem die höchste Gewalt über jedes Stück Land und über die Pfründen im Staat zustand.“¹¹ Wenn man sieht, wie Kollárs Forschungen nach den notwendigen Quellen vom Hof gefördert wurden, dann ist Csizmadias Behauptung unverständlich, daß man in den „zentralen Organen des Habsburger Reiches ... die Bedeutung dieser Rechte des ungarischen Staatsoberhauptes nicht besonders hoch“ einschätzte.¹² Allerdings sah der Hof sicher auch die Gefahren, die in einem regionalen Sonderrecht lagen.¹³ Das Interesse an der Rechtsvereinheitlichung als weiterer Schritt zu einer vollständigen Reichseinigung gewann dann nach dem Freiheitskampf von 1848 an Bedeutung. Politisch diente hierzu die Verfassung von Olmütz von 1849, kirchlich sollte sie durch ein Konkordat für die ganze Monarchie erreicht werden. Treibende Kräfte hierbei waren der Wiener Innenminister Alexander Bach sowie Bischof Joseph Othmar Rauscher.

Es muß berücksichtigt werden, daß das Oberpatronatsrecht schon damals seine für die Kirche vorteilhafte Bedeutung verloren hatte. Durch den Geset-

7 Ebd., S.27.

8 Tomko, S.34.

9 Ebd., S.34. Anm.133.

10 Ebd., S.35.

11 Ebd., S.38.

12 Csizmadia, S.68.

13 „Das Kirchenrecht wurde ... im Laufe der Jahrhunderte, besonders im 17. Jahrhundert, derart fortentwickelt, daß der Rechtshistoriker Mihály Szvorényi es 1805 in einem dreibändigen Werk »Jus privatum Ecclesiae Hungaricae« vorstellen konnte. Das germanisch-abendländische Eigenkirchenwesen faßte auch in Osteuropa Wurzeln. In Ungarn wuchs es sich im Laufe der Zeit zum sogenannten königlichen Oberpatronatsrecht aus, das im Hinblick auf Umfang und Befugnis sicherlich einmalig in der ganzen Kirchengeschichte ist. Denn es übertraf alle Parallelen in Ost und West und kulminierte im Begriff eines »rex apostolicus.«“ G. Adriányi, Die osteuropäische Kirchengeschichte und ihre Integrierung in die westeuropäische.: Ders. (Hg.), Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, Leverkusen-Bonn 1980. 35–48, S. 46.

zesartikel 3 von 1848 wurde nämlich die Ausübung des Ernennungsrechtes an die Gegenzeichnung des Ministers geknüpft und dadurch der Kontrolle des Parlamentes unterstellt. „Auf Grund jahrhundertealter Privilegien übte der König von Ungarn – im Grunde freilich der Staat – oberste Patronatsrechte aus. Diese waren so weitreichend und berührten so entscheidend die Angelegenheiten der Kirche, daß letztere praktisch von der Regierung geleitet wurde. Solange der Herrscher und seine Regierung die Interessen der Kirche vertraten, schien dies vorteilhaft. Mit dem Artikel XX der Verfassung von 1848 bekannte sich jedoch der moderne Staat zum Liberalismus, zur Gleichstellung aller staatlich anerkannten Religionen. Der Status der katholischen Kirche als Staatskirche hörte auf, während die Regierung nicht auf die Bevormundung der Kirche bzw. auf die »höchsten Patronatsrechte« verzichtete. So entstand eine prekäre Situation: während alle anderen Religionsgemeinschaften eine Selbstverwaltung besaßen, unterstand die katolische Kirche dem Kultursminister.“¹⁴

An der Aufrechterhaltung des Oberpatronatsrechtes war der Kirche also nicht so sehr gelegen. Ihr Widerstand bezog sich vielmehr auf Aufgabe von Freiheiten und Privilegien, die sie seit alters her besaß.¹⁵ Umgekehrt arbeiteten Bach und Rauscher weniger gegen das Oberpatronatsrecht als gegen eben jene Privilegien, insbesondere die Primatialrechte. Hierfür waren sie sogar das Nominationsrecht aufzugeben bereit.¹⁶

Nach dem Ausgleich von 1867 wurden sämtliche Gesetze aus der Zeit der Willkürherrschaft für nichtig erklärt, sofern sie nicht durch die neue ungarische Nationalversammlung übernommen wurden; also wurde auch das Konkordat von 1855 gekündigt. Trotzdem forderten der Hl. Stuhl, der Nuntius und auch der Primas János Simor den Episkopat auf, das Konkordat wenigstens von kirchlicher Seite einzuhalten. Sie stießen jedoch auf den energischen Widerstand der Bischöfe, obwohl diese wußten, daß dies die Wiederherstellung der liberalen Gesetze von 1848 bedeutete.¹⁷

Die rechtliche Situation blieb bis zum Oktober 1918 bestehen. „Die Sonder-einrichtung des »Obersten Patronatsrechtes« der Könige von Ungarn wurde in der Zeit ihrer höchsten Entfaltung von der josephinischen Ära bis zum ersten Weltkrieg ... auch auf die Errichtung und die Ordnung der Diözesanbezirke, auf die Ernennung der Äbte und Pröbste, die oberste Aufsicht über die Verwaltung der Pfründen königlicher Verleihung, der Seminare, der katholischen Erziehungsanstalten und Stiftungen, ebenso auch auf die höchste richterliche Gewalt in Sachen des Patronats, auf die Erlaubnis zur Veräußerung oder zu irgendeiner Belastung der besagten kirchlichen Pfründen angewendet.“¹⁸ daß

14 Gabriel Adriányi, Ungarn und das I. Vaticanum = Ernst Dassmann u.a. (Hg.), Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 5, Köln-Wien 1975, S.6 f.

15 vgl. Heinrich Brück, Geschichte der katholischen Kirche in Deutschland im neunzehnten Jahrhundert, III., Mainz 1896, S.39.

16 vgl. Gábor Adriányi, Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855, Roma 1963, S.34 f.

17 vgl. ebd., S.133 ff. 1870 wurde das Konkordat auch von Österreich gekündigt. Der Hl. Stuhl hat aber auch diese Kündigung nie angenommen. S.u. S.20.

es sich aber um ein „jahrhundertealtes friedlich ausgeübtes Recht der Könige“¹⁹ gehandelt habe, kann beim besten Willen nicht behauptet werden.

4. Die Auseinandersetzungen um das Oberpatronatsrecht in der Volksrepublik

Die Frage war nun, inwieweit diese Rechte auf die Republik übergehen konnten. Die (staatliche) kirchenpolitische Konferenz erklärte zwar, daß die Patronatsrechte auch der republikanischen Regierung zustünden. Man wollte sich jedoch auf die Vermögensangelegenheiten beschränken und auf die Ausübung des Ernennungsrechtes verzichten.

Diese Mäßigung fand ihren Grund wahrscheinlich u.a. darin, daß die Regierung der Volksrepublik zwecks Einstieg in die Friedensverhandlungen auf internationale Anerkennung angewiesen war. Hierzu sollte die Anerkennung durch den Heiligen Stuhl als Schlüssel dienen.²⁰ Jedoch war die Haltung des Episkopates von Anfang an eindeutig, daß „das königliche Oberpatronatsrecht keinesfalls auf die revolutionäre Regierung übertragen werden“ dürfe.²¹ Das Problem lag darin, ob das Privileg, dessen Ursprünge, wie gezeigt wurde, ungewiß sind, das sich im wesentlichen nur auf stillschweigende Zugeständnisse bzw. Anerkennung eines postulierten Rechtes seitens des Hl. Stuhles stützt, ob dieses Privileg nur dem apostolischen König oder auch einem anderen Staatsoberhaupt zustünde. Wenn dies auch keine kanonistische oder rechtshistorische Abhandlung sein will, so kann doch festgehalten werden: Handelt es sich um ein durch den Staat erworbenes Recht, so ginge dieses auch auf den Rechtsnachfolger über; handelt es sich jedoch um ein vom Hl. Stuhl gewährtes Privileg, so muß diesem die Interpretation und Verfügung hierüber überlassen bleiben (can. 71, s.2; can. 60 § 1 CIC).²²

Angesichts der bevorstehenden Demokratisierung sah schon im Januar 1918 der Bischof von Waitzen (Vác), Graf Károly Csáky, die Gefahr der Bindung des Privilegs des apostolischen Königs an die Gegenzeichnung der Regierung.²³ Wie schon 1848 und 1867 belebte dies wieder die Diskussion über

18 Tomko, S.31. Eine Einzelaufzählung in 24-Punkten bei Csizmadia, S.49. f.

19 Csizmadia, S.163.

20 „Ende März trat Vaß in Verhandlungen mit dem Wiener Nuntius wegen Errichtung einer eigenen Nuntiatur in Budapest...“ Friedrich Ritter von Lama, Papst und Kurie in ihrer Politik nach dem Weltkrieg, Illertissen 1925, S.107.

21 Brief des Primas Csernoch an den Wiener Nuntius Valfré di Bonzo vom 27. November 1918; zit.: Csizmadia, S.72 f.

22 Schon 1862 hatte Franz Joseph von Buß als Befürworter des österreichischen Konkordates von 1855 festgestellt: „Auch nominirt nicht der König aus eigener Machtvollkommenheit, sondern kraft Verleihung des Rechts durch den hl. Stuhl, wie es wörtlich in den Errichtungsbullen der ungarischen Bisthümer heisst.“ F.(ranz) J.(oseph) Buss, Österreichs Umbau im Verhältnis des Reichs zur Kirche, 1. Abteilung: Das Concordat, Wien 1862, S.341. A. Szentirmai kommt nach ausgiebiger Begutachtung der Quellen zu dem Ergebnis „At privilegia eius generis, sive explicite collata sive dissimulata seu tolerata, ad Moderatores Rerumpublicarum, plerisque scilicet regibus post bellum mundanum 1914–1918 expulsi, minime transierunt.“ Alexander Szentirmai, De jure supremi patronatus regum Hungariae: Monitor Ecclesiasticus 86 (1961), 281–291, S.289.

23 vgl. Brief Csákys an Csernoch vom 3. Januar 1918; zit.: Csizmadia, S.73.

die Autonomie, die auch staatlicherseits durch die Erklärung des neuen Kultusministers, des Priesters János Vass, gefördert wurde, die Regierung sei bereit, zugunsten der Autonomie auf das Oberpatronatsrecht zu verzichten und sich nur das höchste Aufsichtsrecht vorzubehalten. Die Auseinandersetzung gewann an Aktualität durch den Tod des Bischofs von Waitzen am 16. Februar 1919.²⁴ Bevor aber eine Einigung erzielt werden konnte, ergab sich eine neue Situation durch die Ausrufung der Räterepublik.

Der Rätegedanke hatte auch schon Mitglieder der katholischen Geistlichkeit ergriffen, „die einen Klerussowjet bildeten und ... ein Reformprogramm aufstellten, in welchem sie ... die Wahl der Bischöfe durch Klerus und Laien ... verlangten.“²⁵

B. DIE KIRCHE UNTER DER RÄTEREPUBLIK

„Das Oberpatronatsrecht verschwand nach der Proklamation der Räterepublik von der Tagesordnung. Die Räterepublik proklamierte die Trennung von Staat und Kirche und erhob keinen Anspruch auf eine Einmischung in die kirchlichen Angelegenheiten. Man säkularisierte das Kirchenvermögen, folglich büßten all diese Befugnisse, die von den bürgerlichen Regierungen bezüglich der kirchlichen Vermögensverwaltung ausgeübt wurden, ihre Bedeutung ein.“²⁶ So stellt sich in marxistischer Geschichtsschreibung die Schreckensherrschaft dar, die von nun an 133 Tage im Lande wütete und die Kirchen vor eine vollkommen neue Situation stellte. „Die Kirchen wurden nun zu den Faktoren der alten Gesellschaftsordnung gezählt. Darum wollte man das Bündnis von Staat und Kirche als ein lästiges Erbe der Vergangenheit auflösen und dekretierte deshalb die Trennung von Staat und Kirche bzw. von Schule und Kirche; die Religions – und Gewissensfreiheit sollte allerdings weiterhin voll gewährt bleiben. Auch die Kirchensteuer wurde abgeschafft, so daß die Kirchen auf freiwillige Beiträge ihrer Gläubigen angewiesen waren.“²⁷ Soweit die Darstellung der regimehörigen evangelischen Kirchengeschichte.

Im einzelnen bedeutete dies die Abschaffung von Steuern für kirchliche Zwecke (Dok. 1), die Einstellung des Religionsunterrichtes in sämtlichen Schulen (Dok. 2), die weitgehende Unterdrückung der bürgerlichen, also auch der katholischen Presse (Dok. 3 u. 4), die Entfernung der Priester und Nonnen aus den Krankenhäusern (Dok. 5) und den Schulen (Dok. 6). Wie blanker Hohn liest sich da die Darstellung in der marxistischen „Geschichte Ungarns“: „Etwas später konfiszierte der Regierende Rat auch die kirchlichen Ländereien und Immobilien. Er beließ der Kirche nur so viel, wie zur Versorgung der

²⁴ vgl. AAS 11 (1919), S. 96.

²⁵ Joseph Staber, Die katholische Kirche in Ungarn seit 1918: Der Donauraum 18(1973), 200–219, S.200. vgl. auch Lama, S.106 f. vgl.Dok. 9 u. 11; der Brief Papst Benedikts XV. an Card. Csernoch vom 12. März 1919: AAS 11 (1919), S. 122 f.

²⁶ Csizmadia, S.74.

²⁷ Tibor Fabiny, Staat und Kirche in Geschichte und Gegenwart des ungarischen Luthertums: Kirche im Osten 21/22 (1978/79), 196–206, S. 203.

Geistlichen notwendig war. Gleichzeitig wurde die Religionsfreiheit proklamiert ... Der Staat war bereit, auch weiterhin Pfarrer, Mönche und Nonnen als Lehrer zu beschäftigen, falls sie ihren Orden verließen und in den Staatsdienst traten."²⁸

Die „Politik“ des revolutionären Regierungsrates scheute aber auch vor offener Gewalt nicht zurück: Der Bischof von Steinamanger (Szombathely) Graf János Mikes wurde interniert, zuerst in einem Kloster, dann im Budapester Sammelgefängnis (Dok. 12). Der Primas Kardinal János Csernoch wurde ausquartiert, seine Residenz geplündert. (Dok. 12 u. 15) Der Pfarrer von Nikitsch (Füles) wurde mit 15 Bauern wegen Widerstandes gegen die Räteregierung hingerichtet (Dok. 10 u. 12).²⁹

„Mit dem Beginn des Monats August war das Ende der kommunistischen Räterepublik gekommen. Anfangs, im April/Mai, als dicht bevorstehend vorausgesagt, dann wieder infolge der gewandten Regierungskunst Béla Kuns sowie gewisser militärischer Erfolge nach außen (Slowakei) nicht mehr so schnell erwartet, wirkte das denkwürdige Ereignis nun doch etwas überraschend.“³⁰

C. DIE POLITISCHEN EREIGNISSE NACH DEM STURZ DER RÄTEREPUBLIK

„Eine Militärkommission der miteinander rivalisierenden Entente-Mächte hatte dafür zu sorgen, daß Ungarn eine Regierung bekam, die es bei den Friedensverhandlungen vertreten konnte. Eine Zeitlang bestanden zwei gegenrevolutionäre Regierungen.“³¹ Nachdem der doktrinaire Internationalismus und Atheismus abstoßend gewirkt hatte,³² bestand deren Programm geradewegs in der Umkehrung der Schlagworte, sie hießen: nationalistisch und christlich bzw. antisemitisch,³³ da die führenden Männer der Räterepublik Juden waren (z.B. Kun, Kunfi, Szamuely).

Die Zentralregierung (in Budapest) wurde zunächst im Handstreich übernommen durch den Fabrikanten István Friedrich. Dieser „stützt sich auf die »Parteien des christlichen Ungarn« ... die sich vorgestern zu einer einheitlichen neuen Partei zusammengeschlossen haben. Außer ihr und der sozialdemokratischen Partei, die seit dem letzten Umsturz Scharen vom »Opportunitätsgegnossen« verloren hat und noch verliert, bestehen jetzt in Budapest wohl noch an die 20 kleinere Parteien. Von diesen haben sich gestern einige zu einem »liberalen« Block unter der Bezeichnung »Bürgerliche Landesfriedenspartei« geeint (Balogy). Diese Partei, die nach rechts gegen die Reaktion, nach links gegen den Umsturz wirken zu wollen angibt, dürfte aus nicht bol-

28 István Barta u.a., Die Geschichte Ungarns, Corvina-Verlag (Budapest) 1971, S.517.

29 Übersicht über die bedeutendsten Maßnahmen: vgl. Dok. 15,19.

30 Alfred Opitz, Zusammenbruch und Neubeginn 1917/1919: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), 63-113, S.100.

31 Thomas von Bogyay, Grundzüge der Geschichte Ungarns, 3. Aufl., Darmstadt 1977, S.162.

32 vgl. ebd., S.160.

33 vgl. ebd., S.162; Staber, S.200.

schewistischen, ententefreundlichen Juden bestehen.“³⁴ Benndorf berichtet weiter, trotz des „tiefen Judenhasses der Magyaren, der sich neuerdings hier und da und vor allem in Westungarn in Progromen (!) entladen habe, sei der Ausgang des Kampfes zwischen dem christlichen und dem jüdischen Ungarn recht zweifelhaft; dies gelte auch im Hinblick auf die Haltung der Entente, die den Antisemitismus der Regierung ablehne ...“³⁵

„Es war klar, daß der Entente der Handstreich und die Regierungsergreifung durch Friedrich nicht angenehm war. Sie bedeutete den Sieg des konservativen und nationalen Elementes in Ungarn. Die Entente war sich aber klar darüber, daß die Zerstückelung des Landes, welche sie vorhatte, von einer international sozialistischen Regierung viel leichter werde akzeptiert werden als von einer nationalen Herrschaft. ... Nun war aber das *Fait accompli* durch Friedrich geschaffen, und nach den fürchterlichen Erfahrungen, die Ungarn mit dem fast von allen ungarischen Sozialisten mitgemachten Kommunismus erlebt hatte, bestand keine Aussicht, daß das Land noch einmal ein sozialistisches Experiment dulden werde.“³⁶

Die Gesetze der Räteregierung wurden nach und nach rückgängig gemacht (Dok. 16 u. 18). Nach dem Rückzug der Rumänen Mitte November setzte sich die Entente verstärkt für eine Allparteienregierung ein, die als Verhandlungspartner akzeptiert werden könnte.³⁷ An der Spitze dieser Regierung stand der Christlichsozial Károly Huszár. Unter seiner Leitung wurden auch die Wahlen zur Nationalversammlung durchgeführt, die aber wegen des „weißen Terrors“ (gegen alle „roten“ Parteien) von den Sozialdemokraten boykottiert wurden.³⁸ Aus den Wahlen ging die Kleinlandwirtpartei vor der Christlich-Nationalen Union als stärkste Partei hervor. Die Regierung übernahm eine Koalition dieser beiden großen konservativen Parteien unter Führung von S. Simonyi-Semadam.

„Die Nationalversammlung sah sich vor der Aufgabe, an Stelle der durch die Umstände suspendierten, tausendjährigen Verfassung eine provisorische Einrichtung des zerstörten Staates zu geben und auch – in der Abwesenheit des gekrönten Königs – für das provisorische Versehen der Funktionen des Staatsoberhauptes zu sorgen.“³⁹

„Der Gesetzesartikel I. ex 1920 besagt, daß die Ausübung der königlichen Gewalt zufolge der eingetretenen Ereignisse aufgehört hat. Demzufolge ist zur Ausübung der Funktionen des Staatsoberhauptes provisorisch ein Reichsverweser zu wählen... Die Versehung der kirchlichen Patronatsrechte des Königs wurde dem Reichsverweser nicht übertragen.“⁴⁰ Am 1. März 1920 wurde Admiral Miklós von Horthy fast einstimmig zum Reichsverweser gewählt.⁴¹

34 Bericht des sächsischen Gesandten in Wien Benndorf vom 3. September 1919; zit.: Opitz, 105 f.

35 Opitz, 106.

36 Aladár von Boroviczény, *Der König und sein Reichsverweser*, München 1924, S.37 f.

37 vgl. Bogyay, S.163; C. A. Macartney, *A History of Hungary 1929–1945*, Part I, New York 1956, S.23.

38 vgl. Macartney, S.23 f.

39 Boroviczény, S.62.

Die neue Regierung unterzeichnete am 4. Juni 1920 den Friedensvertrag von Trianon.⁴² „Durch ihn verlor Ungarn mehr als zwei Drittel seines Gebietes (71 %) und über die Hälfte (63 %) seiner Bevölkerung, darunter drei Millionen der insgesamt zehn Millionen Ungarn. Schwere wirtschaftliche Verluste und die Maximierung des ungarischen Heeres auf 35000 Mann ließen den Frieden als untragbar erscheinen. Die Ver zweiflung förderte extrem chauvinistische Kräfte. Der Kampf für die »territoriale Integrität« wurde zum obersten Staatsprinzip, »Revisionismus« und »Irredenta« bewegende Kräfte der Nationalen Politik. Um den »Verantwortlichen« an dieser nationalen Katastrophe wirksam zu begegnen, nämlich dem Kommunismus, dem Liberalismus, dem Freimaurertum und dem Judentum, orientierte man sich an der »Idee von Szeged« und schlug einen »christlichen Kurs« ein.“⁴³

1. Der „christliche Kurs“

Durch die Gebietsveränderungen änderten sich auch die religiösen Verhältnisse der Bevölkerung deutlich, weil die Gebiete, in denen die meisten orthodoxen und unierten Gläubigen wohnten (z.B. Siebenbürgen), abgetrennt wurden. Der Anteil der Katholiken betrug rund 64 %, der Kalviner 21 %, der Lutheraner 6 %, der Juden knapp 6 %.⁴⁴

„Nach den furchtbaren Ereignissen der Jahre 1914–1919 war es jedem in Ungarn klar, daß der nationale Wiederaufbau nur auf den Grundlagen des Christentums möglich sei.“⁴⁵ Der Präsident des ersten ungarischen Nachkriegs-Katholikentages, Graf János Zichy, gelobte, „daß wir das Reich des hl. Stephan zum »regnum Marianum« gestalten.“⁴⁶ Nach Kultursminister Klebelsberg „kann die ungarische nationalistische Kulturpolitik auf die Mitwirkung unserer historischen Kirchen nicht verzichten und unterstützt sie.“⁴⁷

Die Ablehnung der (oder wenigstens einiger) Gebietsabtretungen ging durch sämtliche Parteien. Selbst die heutige marxistische Geschichtsschreibung kon-

40 Ebd., S.62 f.

41 Horthy erklärt selbst zu der damaligen Einschränkung seiner Rechte: „Bedenklich erschien mir der Verzicht auf die Ausübung des obersten kirchlichen Patronats, das seit tausend Jahren zu den Kronrechten gehört hatte und nun dem Papst zufiel. Man hätte eine Lösung finden können, dem Reichsverweser auch dieses Recht zu übertragen, denn mit der Ernennung von Bischöfen ist nicht nur die Mitgliedschaft im Oberhaus, sondern auch die Zuteilung großer Vermögenswerte verbunden, etwa mit der Maßgabe, daß ein protestantischer Reichsverweser den Fürstprimas hinzuziehen müsse.“ Nikolaus von Horthy, Ein Leben für Ungarn, Bonn 1953, S.135.

42 Er wurde erst am 26. Juli 1921 ratifiziert.

43 Ilona Reinert-Tárnoky, Ungarn nach dem ersten Weltkrieg und das Jahrzehnt der „Konsolidierung“ 1921–1931: Hans Lemberg u.a. (Hg.), Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag, Köln–Wien 1977, 234–253, S.238.

44 vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.65.

45 Ebd.

46 Pester Lloyd 20.10.1920; zit.: ebd.

47 Kunó Klebelsberg, Politikai hitvallás, Budapest 1935, S.111; zit.: Csizmadia, S.17.

zediert Fehler in der Grenzziehung: „Die ungarische herrschende Klasse aber vermochte nicht, die Lehren aus der Geschichte zu ziehen und der Wirklichkeit Rechnung zu tragen, daß nämlich der Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie in ihre nationalen Bestandteile eine historische Notwendigkeit war... Die verblendete Außenpolitik der ungarischen Regierungen verschloß den Weg zur friedlichen Regelung einiger offensichtlicher Fehler des Triano-ner Friedensvertrages.“⁴⁸

Im übrigen finden regimehörige (protestantische) Kirchenhistoriker wenig günstige Kommentare zum „christlichen Kurs.“ So schreibt Fabiny: „Es gehört zu den betrüblichsten Erscheinungen der neuen Kirchengeschichte Ungarns, daß die die Räterepublik liquidierende Gegenrevolution mit »christlichen« Parolen operierte. Damit sollten die Bauern und der religiös gesinnte Teil des Kleinbürgertums gegen die international gesinnte proletarische Arbeiterschaft aufgehetzt werden... Die Kirchenpolitik des Horthy-Regimes war durch den anmaßenden staatskirchlichen Anspruch der katholischen Kirche gekennzeichnet.“⁴⁹

Leider war die Bewegung auch von einem gewissen Neofeudalismus geprägt, eine Tendenz, der auch die katholischen Bischöfe durch ihre Verbündung mit den konservativen Regierungen⁵⁰ keineswegs entgegenwirkten. Fabiny's Kollege an der Budapester evangelischen Theologischen Akademie M. Bucsay führt dazu aus: „Die neue Regierung nannte sich christlich-national im konterrevolutionären Sinn und rückte vom Liberalismus ein großes Stück ab. Kultusminister Graf Klebelsberg gab der neuen Ideologie den Namen »Neonationalismus«. Noch treffender hätte man aber dieses System auch Neobarock nennen können, denn die feudalistischen Reste, die im Liberalismus in Ungarn überwintert hatten, traten laut und breit in den Vordergrund. Die Zwischenkriegszeit erhielt ihre Inspiration und Weihe von einer ultramontan gelenkten Röm-Kath. Kirche, obwohl der Reichsverweser und mehrere Ministerpräsidenten bekanntlich Protestanten waren.“⁵¹ Auch bürgerliche Historiker, wie Thomas von Bogyay, kommen zu dem Schluß: „Die Erfahrungen von 1918/19 haben der Reaktion und der Restauration die Arbeit nur allzuleicht gemacht und trugen wesentlich dazu bei, daß die für Westeuropa charakteristische, allmähliche und allgemeine Demokratisierung in Ungarn ausblieb.“⁵² Wen wundert es, daß marxistische Historiker an der politischen und sozialen Situation im Land kein gutes Haar lassen: Horthy versuchte „mit beinahe diktatorischer Gewalt ...die ausschließliche Macht der halbfeudalen »historischen Aristokratie« und der mit ihr verwobenen Kapitalisten zu bewahren. Die ungarischen herrschenden Kreise kehrten, nachdem sie den Arbeiter-und-Bauern-Staat nach viermonatigem Bestehen im Blut erstickt hatten, wieder

48 Magda Ádám u.a., Allianz Hitler – Horthy – Mussolini, Dokumente zur ungarischen Außenpolitik (1933–1944), Budapest 1966, S.13 f.

49 Fabiny, S.204.

50 vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.66.

51 Mihály Bucsay, Kirche und Gesellschaft in Ungarn 1848–1945 unter besonderer Berücksichtigung des Problems des Nationalismus: Kirche im Osten 18 (1975), 90–108, S.96.

52 Bogyay, S.162.

an die Macht zurück... Die Nähe der vorübergehend siegreichen Revolution und ihre Nachwirkung in breiten Schichten der ungarischen Öffentlichkeit löste bei den Machthabern vor jeder Erscheinungsform des Fortschritts ein krampfhaftes Angstgefühl aus.⁵³

Die soziale Lage war in der Tat im Vergleich zu den Entwicklungen in den Nachbarländern in einigem sehr rückständig.⁵⁴ Dagegen gab es aber auch schon Ansätze zu einer Verbesserung. „Die Sozialversicherung der Industriearbeiter war z.B. zeitgemäß, obzwar es keine obligatorische Arbeitslosenversicherung gab.“⁵⁵

Zum guten politischen Klima, das sich zwischen Regierung und katholischer Kirche entwickelte, trug auch das aktive Engagement gerade des Episkopates bei. Bei den nationalen Bestrebungen spielte auch das in Ungarn verbreitete Geheimbundwesen eine gewisse Rolle. Hierzu ein Kommentar aus kirchenkritischer Sicht: „Im Dienste der revisionistischen Gesinnung entstanden eine ganze Reihe von Organisationen und Geheimbünden... Ein exklusiver Geheimbund konservativer Prägung war die »Auferstehung« (Feltámadás), dem Bethlen, Teleki, die Bischöfe Prohászka, Raffay, Ravasz und andere bedeutende Persönlichkeiten angehörten.“⁵⁶ Ist diese Darstellung noch als sachliche Kritik zu verstehen, so stellen die Ausführungen des Marxisten Balogh einen ebenso eindeutigen wie abwegigen Versuch dar, das Wirken der katholischen Kirche zu diskreditieren. Diese Zielsetzung offenbart mit Sicherheit der Satz, in dem das Wirken der Kirche mit dem der faschistischen Parteien in bezug auf die Horthy-Politik auf eine Stufe gestellt wird: „Bei der Verbreitung der Ideen des Nationalismus und des Chauvinismus spielte ein Teil der Schriftsteller und Dichter eine bedeutende Rolle. Dazu gehören ... nicht unbedeutendere (!) Persönlichkeiten aus Theologenkreisen wie Ottokár Prohászka, Béla Bangha, Tihamér Tóth und László Mécs. Die Schriften der obengenannten weltlichen und geistlichen Verfasser waren von den Lehrbüchern der Grundschulen angefangen bis zu den Pflichtlesestücken der Universitätshörer überall zu finden! Die »Gedanken« von Herczeg und Prohászka sowie deren Anhänger offenbarten sich in den geistlichen Übungen⁵⁷ und auf anderen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens und schufen den Gedankenreichtum der in christlicher und nationaler Ideologie aufgewachsenen Intelligenz. Der

53 Ádám, S.13.

54 „Der Rechtskonservatismus ... hatte überhaupt keinen Blick für bestimmte soziale Probleme.“ Bogay, S.164. „... man dachte leider auch nicht an die Erneuerungen der sozialen Struktur, an die längst fällige Bodenreform.“ Staber, S.200.

55 Anton Radvánszky, Die Stellung der Familie Horthy in Ungarn 1920–1944: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), 197–206, S.199; Gemeint ist die Lex Vass.

56 Reinert-Tárnoky, S.239; Sie stützt sich hierbei offenbar auf die Information Macartneys: „There was another small but important secret society of the more conservative type. This was an inner core of the Christian National League which was known as »Feltámadás« (Resurrection). It was a secret body ... led by 50 men known as Vezérharcosok (Battle Leaders) ... The Battle Leaders included many men prominent in political and church life, including Bethlen, Pál Teleki, Kánya, Bárdossy, the Bishops Prohászka, Raffay and Ravasz, and also the chief of Horthy's Chancellery, Bartha.“ Macartney, I, S.32.

57 Lelki gyakorlatok = Exerzitien

Politik des Horthy-Regimes dienten natürlich an erster Stelle die faschistischen Parteien ... sowie die Kirche."⁵⁸

Es zeugt schon von maßloser Kirchengegnerschaft, wenn nicht gar Haß, wenn ausgerechnet die überragenden Persönlichkeiten der katholischen Erneuerung in derart unqualifizierter Form angegriffen werden. Gerade Bischof Prohászka, ein Vorkämpfer besonders der geistlichen Erneuerung der Kirche, hatte sich schon früh (1916) auch für eine grundlegende Bodenreform eingesetzt.⁵⁹ Überhaupt bewies sein intensives Bemühen um die Verbesserung der sozialen Lage der Arbeiterschaft, die Förderung der karitativen Frauenorganisationen sowie seine politische Arbeit sein von der Nachfolge Christi geleitetes Engagement zu einer sozialen Erneuerung der ganzen Gesellschaft.⁶⁰

Insgesamt läßt sich festhalten: Die ungarische Kirche erlebte in den zwanziger und dreißiger Jahren eine Erneuerung, „die sich in der Vertiefung des religiösen Lebens, in der zunehmenden Aktivität katholischer Geistlicher und Laien und in einer neuen Blütezeit der katholischen Vereine, Organisationen und des kirchlichen Pressewesens manifestierte.“⁶¹

Auch das Wirken des einzigen Priesters in der Regierung, József Vass, darf nicht übergangen werden. Ähnlich wie Heinrich Brauns im Deutschen Reich leitete er von 1922–1930 das Volkswohlfahrts- und Arbeitsministerium. „Es ist ihm gelungen, die unsagbare Not der Nachkriegsjahre mit Hilfe einer modernen sozialen Gesetzgebung zu lindern und den Schutz der Arbeiter auch gesetzlich zu verankern.“⁶²

2. Die diplomatischen Beziehungen des Ungarischen Königreiches zum Heiligen Stuhle

Nach der Unterzeichnung des Trianoner Friedensvertrages, aber noch vor dessen Ratifizierung wurden nun – u.a. auch mit Hilfe des Primas – diplomatische Beziehungen zum Hl. Stuhl aufgenommen. Wie schon die Volksrepublik, so versuchte nun die Führung des Königreiches, durch Beziehungen zum Hl. Stuhl aus der internationalen Isolation herauszutreten.⁶³ Am 10. August 1920 wurde Lorenzo Schioppa zum Apostolischen Nuntius ernannt⁶⁴ und überreich-

58 Sándor Balogh, Die Stellung der Intelligenz in Ungarn während des Horthy-Regimes (1919–1944) = Martin-Luther-Universität–Hallesche Universitätsreden, hg. v. Rektor der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle-Wittenberg 1967, S.25.

59 vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.69 f.; Dok. 23

60 vgl. zur Person Prohászka: Dok. 21 u. 23; Adriányi, ebd., S.67–71; Antal Meszlényi, Magyar szentek és szentéletű magyarok = Gabriel Adriányi (Ed.), Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, V., München 1976, Art.: Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök, S.168–183; über Tóth: vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.73 f.; über Bangha: vgl. ebd., S.71 ff.; Jakob Overmans, Ungarn als Vorbild im Kampf um die Presse: Stimmen der Zeit 96 (1919), 182 ff.

61 Gyula Borbándi, Geistige Bewegungen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 131–147, S.138; „Der ungarische Staat des Dualismus hat in mehr als 50 Jahren weniger für die Errichtung von Volksschulen ausgegeben als Trianon-Ungarn in einem Jahrzehnt.“ Bogay, S.166.

62 Adriányi, Fünfzig Jahre, S.76.

63 vgl. Csizmadia, S.46 f.

te am 6. Oktober sein Beglaubigungsschreiben.⁶⁵ Am 26. Juli überreichte Graf József Somssich dem Papst sein Beglaubigungsschreiben als a.o. Gesandter und bevollmächtigter Minister.⁶⁶

3. Die Auseinandersetzungen um die Frotgeltung des Oberpatronatsrechtes⁶⁷

Da seitens der Rätorepublik nicht einmal ein Anspruch auf Einmischung in die inneren Angelegenheiten der Kirche erhoben wurde, konnte nach dem Tod Graf Csákys, des Bischofs von Waitzen, die Neubesetzung nach dem Grundsatz des can. 329 § 2 CIC⁶⁸ erfolgen. So wurde von Rom der Wesprimer Domherr István Hanauer ernannt. Da aber seine Bischofsweihe erst später stattfinden konnte, meinte die Regierung Friedrich, noch ihren Einfluß geltend machen zu können. Jedoch erklärte der Wiener Nuntius die Verpflichtungen aus dem Konkordat für nach dem Sturz der Habsburger Monarchie nicht mehr bestehend. .

Also hielt der Nuntius bis zum Sturz der Monarchie Art. XIX des österreichischen Konkordates von 1855 für das Ernennungsrecht des ungarischen Staatsoberhauptes für maßgeblich.⁶⁹

Tatsächlich ist ja weder die Kündigung von ungarischer noch die von österreichischer Seite vom Hl. Stuhl jemals akzeptiert worden.⁷⁰ Nach dem Grundsatz „pacta sunt servanda“, also im Interesse der Rechtssicherheit, blieb damit das Konkordat in Geltung, ungeachtet der Tatsache, daß die Bestimmungen angesichts des Widerstandes sowohl des ungrischen Episkopates als auch der Regierung nicht durchsetzbar waren. Zur Zeit des Konkordatsabschlusses war nun einmal die Wiener Zentralregierung auch für die Verwaltung der vorher und später wieder selbständigen ungarischen Reichshälfte zuständig und also auch vertretungsberechtigt. Der Hl. Stuhl hatte auch bona fide in bezug auf die Vertretungsbefugnis Rauschers für die gesamte Habsburg-Monarchie gehandelt.⁷¹ Da sich das Königreich Ungarn nach dem Ausgleich auch nicht als

64 vgl. Giuseppe de Marchi, *Le Nunziature Apostoliche dal 1900 al 1956* = *Sussidi Eruditi* 13, Roma 1957, S.255.

65 vgl. Lama, S.109

66 vgl. ebd.; „Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire“ („követ“). Die verschiedentlich bei Csizmadia z.B. S.82, auftauchende Bezeichnung „Botschaft(er)“ (ung.: „nagykövet“) ist offenbar falsch. Dem Autor hätte der Unterschied zwischen diplomatischen Vertretungen erster und zweiter Klasse bekannt sein müssen. – Obwohl das Privileg, Botschaften zu unterhalten, nach dem Weltkrieg nicht mehr nur den Großmächten vorbehalten war, eröffnete die ungarische Regierung nur eine Gesandtschaft. Immerhin entsandte der Hl. Stuhl nicht nur einen Internuntius!

67 In der historischen Darstellung stütze ich mich hauptsächlich auf Csizmadia, S.74–138.

68 „Eos (Episcopos) libere nominat Romanus Pontifex.“

69 „Majestas Sua Caesarea in seligendis Episcopis, quos vigore privilegii Apostolici a Serenissimis Antecessoribus Suis ad Ipsam devoluti a Sancta Sede canonice instituendos praesentat seu nominat, imposterum quoque Antistitem imprimis comprovincialium consilio utetur.“

70 vgl. die Begründung des österreichischen Kultusministers Stremayr für die Kündigung am 30. Juli 1870, daß „der Kompassiszent ein anderer geworden sei“ nach dem Konzilsbeschuß „De vi et ratione primatus Romani Pontificis“: Willibald M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. III, Wien-München 1959, S.108; vgl. auch oben, S.6.

71 „As a matter of course, the norms of a concordat become effective on the part of the State

völlig neues Rechtssubjekt betrachtete, sondern lediglich die Gesetzgebung in der Zeit des Absolutismus (1849–1867) für verfassungswidrig erklärte – was eine bloß innere Angelegenheit ist, – mußte es die Verpflichtungen nach außen übernehmen.

Exkurs: Zur Fortgeltung des Konkordates von 1855

Die Erklärung des Nuntius vom 1. Oktober 1919,⁷² die Verpflichtungen aus dem Konkordat nach dem Sturz der Monarchie (was wohl kausal zu verstehen ist) nun seitens des Hl. Stuhles nicht übernehmen zu wollen, muß als nicht haltbar bezeichnet werden. Zwar leitete die Regierung Friedrich ihr Mitspracherecht vom traditionellen königlichen Oberpatronatsrecht ab, es stand ihr aber jedenfalls aufgrund des Konkordates zu. Wenn Konkordate, wie alle völkerrechtlichen Verträge zwischen Völkerrechtssubjekten (Staaten, Hl. Stuhl) geschlossen werden, ist die Änderung der Staatsform für die Fortgeltung des Vertrages belanglos.

„Worauf es aber ankommt, ist die Frage, ob der Heilige Stuhl mit der Nation oder mit deren Staatsautorität (ein Konkordat) abschließt. Schließt er mit der Nation ab, dann mag sich die Regierung, die Staatsform, die die Nation nur vertritt, ändern. Die Nation bleibt, also auch das Konkordat. Aber anders liegt der Fall, wenn das Konkordat einen Vertrag mit den beiden Autoritäten, der kirchlichen und der staatlichen, darstellt. Die letztere Auffassung dürfte vielleicht in dem besondern Charakter der Konkordate, in ihrem Inhalt, eine Stütze finden.“⁷³ Leiber fragt: Ist der Wechsel der Staatsform auch gleichgültig „für konkordatäre Abmachungen, in denen – man denke an die Besetzung der Bischofsstühle – die Kirche der staatlichen Autorität eine Einmischung in wesentlichste innerkirchliche Angelegenheiten zusichert?“⁷⁴

Nun war der Hl. Stuhl „mit Kardinalstaatssekretär Pietro Gasparri an der Spitze längst der Überzeugung, daß das Nominations- und Präsentationsrecht trotz der etwaigen guten Absichten der Regierungen als eine sachliche Inkompetenz bürgerlicher Institutionen sich auf Kirche und Volk stets schädlich ausgewirkt habe.“⁷⁵ Ihm kanem die bedeutenden Umwälzungen in der Folge des ersten Weltkrieges sehr gelegen, um das vereinheitlichende Recht des CIC einzuführen. Trotzdem gilt: Was die Frage der Endigung von Konkordaten anlangt, so gelten auch hier die allgemeinen Regeln des Völkerrechts. Ein Endigungsgrund ist der Untergang des staatlichen Vertragspartners. „Da die Konkordate keine radizierten Verträge sind, verliert das Konkordat jedenfalls auf dem zedierten oder rechtmäßig annektierten Teilgebiet seine Gültigkeit.“⁷⁶ Was den Reststaat betrifft, so wird kirchlicherseits oft auf die Allokution

when ratified and promulgated in accordance with the particular constitutional and legislative requirements of the civil authority...” Ders., *Reflections on the Nature and Status of Concordats*: *The Jurist* 7 (1947), 10–44, S.24.

72 Brief des Nuntius an Primas Csernoch: Csizmadia, S.75.

73 Robert Leiber, *Zur Konkordatsfrage*: *Stimmen der Zeit* 113 (1927,2), 401–21, S.409.

74 Ebd.

75 Gabriel Andriányi, *Der Ungarische Episkopat nach dem Zweiten Weltkrieg*: Ders. (Hg.), *Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas*, München 1979, 107–129, S.109.

tion des Papstes Benedikt XV. verwiesen, die dieser am 21. November 1921 im Geheimen Konsistorium hielt.⁷⁷ Plöchl stellt fest, „daß diese päpstliche Ansprache keine Erklärung objektiver und allgemeiner Geltung darstellt. Sie hatte ein ganz bestimmtes Ereignis vor Augen, nämlich die großen politischen und staatlichen Umwälzungen, die eine Folge des ersten Weltkrieges waren. Die Allokution betraf also daher einen bestimmten Anlaß ... Außerdem hätten einige Staaten eine derartige Veränderung erfahren, daß sie mit jener juristischen Person, mit der seinerzeit der Apostolische Stuhl ein Konkordat abgeschlossen hat, nicht mehr ident seien. Daher hätten alle derartigen *pacta et conventa* ihre Rechtskraft verloren ... Es handelte sich tatsächlich in erster Linie um jene Privilegien, die den monarchischen Herrschern persönliche Rechte einräumten, vor allem um das sogenannte Ernennungsrecht. So hatte der österreichische Kaiser ein sehr weitgehendes Ernennungsrecht ... Es war aber ein höchstpersönliches Recht seiner ganzen Entstehungsgeschichte nach. Ein Übergang auf das neue republikanische Staatsoberhaupt Österreichs kam nicht in Frage ... Das war die Situation, aus der diese Allokution entstanden ist... Man wird bei Betrachtung der Fundamentalregeln, die der Allokution zugrunde liegen, nichts finden, was nicht im allgemeinen völkerrechtlichen Vertragswesen sowohl in Lehre als auch in Praxis anerkannt ist.“⁷⁸ Plöchl argumentiert, daß insofern höchstpersönliche Privilegien in den Konkordaten erteilt wurden, diese verständlicherweise nicht auf andere übergehen konnten. Die Geltendmachung der *clausula rebus sic stantibus* mit der Folge, daß die betreffenden Konkordate *vim iam omnem* amiserint, erscheint aber zweifelhaft. Es handelt sich nämlich bei der hier einschlägigen Alternative der Allokution um „interne Vorgänge eines Staates, die nicht geeignet sind, auf völkerrechtlicher Ebene irgendwelche Rückwirkungen bzgl. vertraglicher Verpflichtungen zu haben.“⁷⁹

Die Schlußfolgerung des Papstes ist daher wohl eher als Ausdruck des Kündigungswillens zu verstehen.

Durch Gesetzesartikel I von 1920 wurde das Ungarische Königreich (Magyar Királyság) als unabhängiger Staat wiedergegründet. Zwar wurden alle Gesetze der Volksrepublik und der Räterepublik schlicht für ungültig erklärt,⁸⁰ jedoch war aus der Übernahme des alten Staatsnamens sowie der

76 Willibald M. Plöchl, Abschluß und Auflösung von Konkordaten, Die Rechtslage beim österreichischen Konkordat: ÖAKR 8 (1957), 3–24, 10.

77 „Item Civitates nonnullas videmus ex hac tanta conversione rerum funditus novatas extitisse, adeo ut quae nunc est, non illa ipsa possit haberi moralis, ut aiunt. (!) persona, quacum Apostolica Sedes olim convenerat. Ex quo illud naturā consequitur, ut etiam pacta et conventa, quae inter Apostolicam Sedem et eas Civitates antehac intercesserant, vim iam suam omnem amiserint.“ AAS 13 (1921), S.521 f.

78 Plöchl, Abschluß, S.11 f.; vgl. auch May, der die Argumentation Papst Benedikts fraglos mitvollzieht: Georg May, Die Konkordatspolitik des Heiligen Stuhls von 1918 bis 1974: Gabriel Adriányi u.a., Die Weltkirche im 20. Jahrhundert = Hubert Jedin, Konrad Repgen (Hg.), Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. VII., Freiburg-Basel-Wien 1979, 179–229, S.183 f.

79 Heribert Franz Köck, Die völkerrechtliche Stellung des Heiligen Stuhls, Berlin 1975, S.345, Anm. 145 m.w.N.; Köck hält den Ansatz Plöchls für akzeptabel.

80 vgl. Macartney, I, S.25.

Offenhaltung der Königsfrage zu entnehmen, daß das neue Königreich sich für Rechtsnachfolger des alten Reiches (vor 1918), wenn nicht sogar für identisch mit diesem hielt. Für die Fortgeltung der internationalen Verpflichtungen gilt dann das oben Gesagte: Es hat sie zu übernehmen.

Da nun aber der Papst seinerseits den Kündigungswillen erklärte und die Regierung an einer Fortgeltung des Konkordates offenbar nicht interessiert war, sondern vielmehr auf das alte Oberpatronatsrecht pochte, kann dies wohl als stillschweigende Kündigung angesehen werden.

Bleibt also jetzt nur noch die Frage nach dem Übergang des königlichen Oberpatronatsrechtes zu klären.

a. Die Ernennung des Erzbischofs von Kalocsa-Bács und des Bischofs von Fünfkirchen

Von Lama meinte 1925, „daß mit dem Aufhören der effektiven Herrschaft des habsburgischen Königshauses die diesem vom Hl. Stuhle verliehenen Vorrechte ruhen und daher der reguläre, vom Kirchenrechte vorgesehene Zustand besteht; sie /sie ungarische Regierung (Vf.)/ konstituiert sich einen automatischen Fortbestand eines Rechtes, das nicht der Monarchie als solcher, sondern der Dynastie verliehen war.“⁸¹ Letztere Behauptung ist sehr zweifelhaft, und die Quellen geben dafür nichts her; im Gegenteil: Wenn sich das Privileg letztlich von der Bulle Sylvesters an den hl. Stephan herleitet, was ja auch – wie wir sahen – höchst fragwürdig ist, so ist diese These als unhaltbar zu bezeichnen.

Im übrigen betrachtete die Regierung die Rechte, die schon 1848 nach GA 3 v. 1848 § 6 in die Zuständigkeit der Ministerien verwiesen worden waren, was stillschweigend vom Hl. Stuhl geduldet worden war, als weiterhin ihr zustehend. Auch der Episkopat hatte kein besonderes Interesse an der Abschaffung dieser Befugnisse.⁸² Bezüglich Maßnahmen, die früher nicht von der Regierung, sondern vom König ohne Mitwirkung des Hl. Stuhls getroffen worden waren (z.B. Vergabe der Domherrenwürden), wurde beschlossen, diese nun nach dem kanonischen Recht vorzunehmen, jedoch nach Fühlungnahme mit dem Kultusminister. Der Hl. Stuhl billigte diese Vereinbarung, schränkte aber ein, daß der Kultusminister lediglich einen politischen Einwand gegen den Kandidaten erheben könne.⁸³

Was die Ernennung der Bischöfe anging, so bestand die Regierung nach wie vor auf einem Mitbestimmungsrecht. Sie wollte sich nicht damit abfinden, daß das Recht der untergeordneten Patronate bestehen geblieben war, weil sie besetzt waren, während das Oberpatronatsrecht ruhte, weil der Inhaber an der

⁸¹ Lama, S.111

⁸² vgl. Csizmadia, S.77

⁸³ vgl. ebd., S.78. Die umstrittene Erklärung König Karls IV. vom 25. Januar 1920 („Libenter iuris patronatus quod nobis virca beneficia ecclesiastica in diversis Austriae-Hungariae locis competit, ex integro renuntiamus.“ zit.: Csizmadia, S.80) war nur auf seine privaten Patronatsrechte zu beziehen; denn auf das königliche Oberpatronatsrecht konnte er wirklich deshalb nicht verzichten, weil die Ausübung des Rechtes, also auch der Verzicht darauf, nach GA 3 v. 1848 an die Zustimmung der Regierung gebunden war. Vgl. hierzu: Csizmadia, S.80 ff.

Amtsausübung gehindert war. Nun hatte ja Papst Benedikt in seiner Allokution vom 21. November 1921 die Konkordate als „res inter alios acta“ für ungültig erklärt, resp. gekündigt. Wenn nun schon diese völkerrechtlichen zweiseitigen Bindungen aufgehoben werden sollten, um wieviel mehr dann die Privilegien, die vom Hl. Stuhl – einseitig aus freien Stücken vergeben worden waren.⁸⁴

Die Regierung versuchte ihrerseits, diesem Standpunkt Rechnung zu tragen, da sie ja auch selbst auf die Ausübung des Oberpatronatsrechtes verzichtet hatte, wollte aber beim Hl. Stuhl erreichen, daß vor der Ernennung der Diözesanbischöfe mit ihr verhandelt und sie über die Ernennung auch amtlich verständigt würde. Die Verhandlungen erhielten unwillkommene Aktualität durch den Tod des Erzbischofs von Kalocsa-Bács, Árpád Leopold Várady, am 18. Februar 1923. Die Regierung wollte sich auf den Vorschlag von ihr genehmen Personen beschränken.⁸⁵ Ihr Kandidat war offensichtlich Bischof Ottokár Prohászka von Stuhlweissenburg (Székesfehérvár). Dessen Stuhl sollte der Minister József Vass einnehmen. Der Primas unterstützte beide Kandidaturen, jedoch wurde recht bald deutlich, daß der Papst von Prohászkas Kandidatur nicht begeistert war, da drei seiner Werke⁸⁶ während seiner bischöflichen Tätigkeit auf den Index gesetzt worden waren. Zwar hatte sich Prohászka seinerzeit sofort der (ungerechten, wahrscheinlich durch Intrigen der Jesuiten verursachten⁸⁷) Entscheidung gefügt; trotzdem sprach es jetzt gegen ihn.

Da es sich um die erste Sedisvakanz nach dem Friedensvertrag handelte, kamen auch die Bischöfe ins Gespräch, die infolge der Gebietsabtretungen von den annektierenden Staaten ausgewiesen worden waren. Jedoch waren sich die Regierung und der Primas einig, daß es nicht sinnvoll sei, hier einen Präzedenzfall zu schaffen, um den Bischöfen, die noch unter schweren Bedingungen auf ihren Sitzen ausharrten, das Verlassen ihrer Bistümer nicht zu schmackhaft zu machen.

Gesandter Somssich wurde beauftragt mitzuteilen, daß sich die Regierung mit einem politischen Vetorecht keineswegs zufriedengeben könne. Hierbei berief man sich auch auf die von anderen Staaten erzielten Einflußrechte.

In Rom wurde bald klar, daß man besonders den Bischof von Fünfkirchen (Pécs), Graf Gyula Zichy, in Betracht zog. Auch Primas Csernoch, mit dem die Regierung zusammenwirkte, und der selbst für Prohászka in Rom eintrat, sah keine Erfolgsaussichten. Er überreichte ein Memorandum, in dem er erklärte, daß die Regierung zwar auf die Ausübung des Oberpatronatsrechtes, nicht aber auf das Recht selbst verzichtet habe, das der Krone und damit der ungarischen Nation nach wie vor zustünde.⁸⁸ – Dies war in der Zwischenzeit von

84 „Quae (privilegia) si etiam sollemnibus conventionibus collata a Sede Apostolica revocata sunt, multo magis illa tacite seu per dissimulationem concessa vim amisisse dicenda erunt.“ Szentirmai, S.289.

85 Zum Folgenden vgl. Csizmadia, S.85–113.

86 I.e. Unzulänglichkeit de Intellektualismus in Moral und Religion; Tötender Intellektualismus; Moderner Katholizismus; vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.69.

87 vgl. Csizmadia, S.89; Adriányi, Fünfzig Jahre, S.69, Anm.163.

88 vgl. Csizmadia, S.91 f.; auch zusammenfassende Darstellung: Adriányi, Der ungarische Episkopat, S.109 f.

Kardinalstaatssekretär Gasparri auch mündlich anerkannt worden.⁸⁹ – Csernoch hielt es nicht für richtig, daß der Regierung kein Mitspracherecht bei der Ernennung von Bischöfen eingeräumt würde, da die Bischöfe im Staat auch eine öffentlich-rechtliche Stellung einnehmen und von Staat auch finanziell unterstützt würden. Wenn der Hl. Stuhl nicht zu einem Zugeständnis bereit sei, so bedeute dies die Gefahr der Stärkung derjenigen Kräfte, die an einer radikalen Trennung von Kirche und Staat interessiert seien, was sonst keine Seite wünschen könne.

Gasparri erklärte sich bereit, die Wünsche der Regierung bezüglich der Ernennungen auf diplomatischem Wege zur Kenntnis zu nehmen und darüber Verhandlungen zu führen. Nachdem man die Aussichtslosigkeit der Kandidatur Prohászkas einsah, einigte man sich nun auf Vass, wobei man vorschlug, daß dieser vorher von seinem Ministeramt zurücktreten solle.⁹⁰ Trotzdem wurde seine Ernennung von Rom abgelehnt. Vielmehr wurde als offizieller Kandidat des Hl. Stuhls jetzt Zichy genannt. Die Regierung war über diesen Schritt empört, insbesondere als gleichzeitig schon ein Kandidat (János Mészáros) für Fünfkirchen genannt wurde, worüber noch gar nicht gesprochen worden war. So wurden Zichy und Mészáros ohne Angabe von Gründen abgelehnt. Gasparri zog daraufhin sämtliche Zugeständnisse zurück und antwortete: „Angesichts dessen, daß mangels eines Königs niemand das angebliche (!) Oberpatronatsrecht der Krone Stephans des Heiligen beanspruchen kann, ist es unverständlich, auf welcher Grundlage die ungarische Regierung jetzt in ihrer Stellungnahme darauf pocht, einen Einfluß auf die Wahl der ungarischen Bischöfe zu gewinnen.“⁹¹ Es sei ein Akt des guten Willens gewesen, daß der Gesandte formlos eine Kandidatenliste habe einreichen können und daß der Regierung die Möglichkeit gegeben worden sei, politische, nicht aber weitergehende Bedenken gegen den Kandidaten des Hl. Stuhls geltend zu machen.

Nachdem der Primas Gasparri beschwichtigt hatte, wurde die Ernennung wieder hinausgezögert. Gesandter Somssich wagte daraufhin einen erneuten Vorstoß wegen der Garantie des Fortbestandes des Oberpatronatsrechtes. Gasparri fand sich schließlich bereit, bezüglich des Ernennungsrechtes eine Erklärung abzugeben, „... che la Santa Sede, a suo tempo, se l'Ungheria avrà di nuovo il suo Re Apostolico coronato, è disposta a studiare se e quali diritti competano al Re in tale materia.“⁹²

Als Übergangslösung wurde Zichy im November 1923 zum Apostolischen Administrator von Kalocsa-Bács ernannt, blieb aber zugleich Bischof von Fünfkirchen. Auf Betreiben des Kultusministers ernannte der Hl. Stuhl Vass zum Domdekan von Kalocsa.

89 Zu einer schriftlichen Erklärung war Gasparri nicht bereit, um nicht den Eindruck zu erwecken, auf diesem Wege die Restauration der Habsburger Dynastie begünstigen zu wollen.

90 Ähnlich wie beim deutschen Minister Heinrich Brauns wollte der Hl. Stuhl das politische Engagement von Priestern nicht auch mit kirchlicher Promotion honorieren.

91 Brief Gasparri an Csernoch vom 21. Juni 1923; zit.: Csizmadia, S.99.

92 Brief Gasparri an Somssich vom Juli 1923; zit.: Csizmadia, S.102. Der Gesandte zeigte sich vom Inhalt der Note nicht befriedigt, darum erhielt er im September eine neue Note, in der die unterstrichenen Worte gestrichen waren.

Nachdem dieser Wunsch (bzw. Bedingung) der Regierung erfüllt war, weigerte sie sich aber weiterhin, die Pfründe von Kalocsa zu übergeben; denn sie wurde ja in der Zwischenzeit vom Kultusministerium verwaltet, was auch dem Primas recht angenehm war. (Zichy war nämlich nicht für gutes Wirtschaften bekannt, und mit dem Kultusminister arbeitete Csernoch gern und gut zusammen.) Die Regierung verlangte nun einen Treueid. „Als treuer Legitimist wollte aber Zichy dem Reichsverweser keinen Treueid leisten“, ⁹³ obwohl der Kultusminister erklärte, daß die Eidabnahme seitens der Regierung keine Handlung des Patrons bedeute. ⁹⁴ Man einigte sich schließlich auf eine der Eidesformeln, die der Hl. Stuhl schon im 19. Jahrhundert im Verkehr mit anderen Staaten anerkannt hatte. ⁹⁵ Diesen Eid leistete Zichy im Mai 1924, woraufhin die Angelegenheit vorerst abgeschlossen war. Im August 1925 fragte der Nuntius Orsenigo ⁹⁶ mündlich bei der Regierung an, ob sie gegen eine Ernennung Zichys zum Erzbischof Einwände erhebe. Dies war nicht der Fall, und so wurde er am 31. August ernannt, blieb aber zugleich Apostolischer Administrator von Fünfkirchen. ⁹⁷

Der Konflikt war damit vorläufig beigelegt. „Die freundlichen Beziehungen zwischen der Regierung in Budapest und dem Vatikan wurden dadurch ... nicht gestört.“ ⁹⁸

Es wurde klar, daß mit einer Ernennung Vass' zum Bischof von Fünfkirchen nicht zu rechnen war. Als aber im Februar 1926 wieder János Mészáros als offizieller Kandidat des Hl. Stuhls genannt wurde, berief sich die Regierung auf ihre schon 1923 erhobenen Einwände und legte Veto ein, weigerte sich aber, die politischen Gründe zu nennen. Obwohl das Einspruchsrecht nicht anerkannt wurde, zog der Hl. Stuhl daraufhin den Kandidaten zurück und gab als neuen Kandidaten Ferenc Virág bekannt, der nach der Zustimmung der Regierung am 27. März ⁹⁹ ernannt wurde.

b. Die „intesa semplice“ und die Ernennung des Bischofs von Stuhlweißenburg

Der kirchenrechtliche Berater bei der ungarischen Gesandtschaft, P. Jusztinián Serédi OSB, erreichte im November 1926 in einem Gespräch mit Gaspari dessen Zugeständnis an die Regierung, die Namen ihrer Kandidaten in nicht

⁹³ Csizmadia, S.108.

⁹⁴ Schmidlin hielt dies anscheinend für den eigentlichen Kern des Problems: „Freilich bedurfte das Land sehr der Verständigung ... wegen des Zwistes über die Besetzungsfrage, da die Regierung die alte Nominationsweise und Treueidformel beanspruchte, Rom aber von einem Übergang der habsburgischen Patronatsrechte an den Reststaat nichts wissen wollte und auf einem kirchlichen Bischofseid bestand, wie es namentlich bei Ernennung des Bischofs Zichy von Fünfkirchen zum Administrator von Kalocza zum Ausdruck kam.“ Josef Schmidlin, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, Bd. 4, München 1939, S.129 f.

⁹⁵ Es war der Eidestext für Haiti.

⁹⁶ Csizmadia, S.111, nennt Schioppa. Dieser war ab 3. Mai aber schon Internuntius in den Niederlanden. Am 2. Juni war Erzbischof Cesare Orsenigo zum Nuntius ernannt worden. Vgl. de Marchi, S.255.

⁹⁷ vgl. AAS 17 (1925), S.508.

⁹⁸ Staber, S.201.

⁹⁹ vgl. AAS 18 (1926), S.132.

amtlicher Form über die Nuntiatur oder die Gesandtschaft mitzuteilen; außerdem sei der Hl. Stuhl bereit, die Regierung über politische Einwände gegen seinen Kandidaten zu befragen.¹⁰⁰ Klebelsberg sprach im März 1927 noch einmal mit Gasparri, um eine endgültige Zusage zu bekommen; am 24. März willigte dieser ein, daß der Hl. Stuhl vor der Ernennung vertrauliche Gespräche mit der Regierung führen werde. „Das größte Ergebnis war jedoch, daß der Staatssekretär das Recht der Regierung anerkannte, gegen die Kandidaten des Vatikans (!) nicht nur politische, sondern auch anders geartete Einwände erheben zu dürfen.“¹⁰¹

Diese Regelung fand nun erstmals Anwendung nach dem plötzlichen Tod von Bischof Ottokár Prohászka am 2. April 1927.¹⁰² Am 5. Mai verständigte der Hl. Stuhl die Regierung, daß sein Kandidat der Budapester Pfarrer Lajos (Aloisius) Shvoy sei. Die Regierung hatte keine Einwände, so erfolgte die Ernennung am 20. Juni.¹⁰³

Da es offenbar zu Schwierigkeiten in der Auslegung der Vereinbarung kam, teilte Gasparri dem ungarischen Gesandten Elek Verseghi Nagy¹⁰⁴ am 10. Mai noch einmal den Standpunkt des Hl. Stuhles mit. Diese Note bezeichnete der Hl. Stuhl als „*intesa semplice*“ (einfaches Einverständnis). Darin billigte er der ungarischen Regierung das Recht zu, „binnen drei Monaten nach Erledigung eines Bischofssitzes Kandidaten vorzuschlagen, ohne daß jedoch der Heilige Stuhl daran gebunden sei. Im Fall wo das Staatssekretariat einen Geistlichen nominieren wollte, dessen Name in der von der Regierung proponierten Liste nicht enthalten war, wurde die ungarische Regierung vorerst vertraulich befragt, ob dem Anwärter gegenüber Einwände politischer Natur bestünden.“¹⁰⁵

„Außer politischen Gründen kann die Regierung auch gewichtige private ... Gegenargumente ... mitteilen.“ Der Hl. Stuhl behält sich das Recht vor, „diese und ähnliche Gründe zu prüfen und zu bewerten.“¹⁰⁶

Auf Anraten des Primas akzeptierte die Regierung diese Note, obwohl sie nach ungarischer Auffassung eine gewisse Einschränkung der am 24. März vereinbarten Rechte bedeutete.¹⁰⁷

Die *intesa semplice* wurde später (am 13. Juli 1935) durch ein mündliches Zugeständnis des Kardinalstaatssekretärs Eugenio Pacelli auch auf die vier Vertreter der großen Orden im Oberhaus ausgedehnt: auf den Erzabt von St.

100 vgl. Brief Serédis an Klebelsberg vom 20. November 1926; zit.: Csizmadia, S.114 f.

101 Csizmadia, S.116.

102 vgl. Dok. 23.

103 vgl. AAS 19 (1927), S.240.

104 So bei Csizmadia, S.119. Nach Szentirmai, Weltkirchenrecht (s.u.Anm.105), S.270, Anm.10, war der Gesandte György von Barcza.

105 Alexander Szentirmai, Weltkirchenrecht und ungarisches Partikularkirchenrecht im Lebenswerk des Kardinals Serédi: ÖAKR 8 (1957), 268–273, S.270, Anm.10.

106 Gasparri's Note an den ungarischen Gesandten vom 10. Mai 1927; zit.: Csizmadia, S.118 f. – Dort findet sich auch der vollständige Text der *intesa semplice*.

107 Es ist schleierhaft, wie Stehle den Inhalt der int. sempl. so darstellen kann, daß sich der Staat ein weitgehendes, auf königliches Patronat zurückgehendes Vorschlagsrecht gesichert habe. „der Papst hatte damals nur aus der Regierungsnamensliste auswählen dürfen“. Im Textzusammenhang soll dies die „*intesa pratica*“ von 1964 relativieren und rechtfertigen. Hansjakob Stehle, Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975, München-Zürich 1975, S.349.

Martinsberg (Pannonhalma, OSB), den Abt von Zirc (OCist), den Propst von Csorna (OPraem) und den Provinzial der Piaristen.¹⁰⁸

c. Die Ernennung des Primas

Am 25. Juli 1927 starb Fürstprimas János Kardinal Csernoch.¹⁰⁹

Damit wurde das höchste kirchliche Amt des Landes vakant.

Die Regierung wollte eine provisorische Lösung und schlug daher den 76-jährigen Erzbischof von Erlau (Eger), Lajos Szmrecsányi, vor. Als das päpstliche Staatssekretariat nach den Ferien wieder arbeitsfähig war und nachdem man beim Nuntius Erkundigungen eingezogen hatte, wurde vom Staatssekretariat P. Jusztinián Serédi als sein Kandidat genannt. Am 12. Oktober überreichte der Nuntius der Regierung die entsprechende Note und bat, etwaige Bedenken mitzuteilen. Die Regierung gab in ihrer Antwort ihrem Zweifel Ausdruck, ob der Kandidat über die für dieses Amt notwendigen politischen Erfahrungen verfüge. Man brachte statt dessen den Bischof von Csanád, Gyula Glattfelder ins Gespräch. Ein politischer Einwand kam deshalb nicht in Frage, da Serédi ja bis dato schon eine staatliche Vertrauensstellung innegehabt hatte. Gasparri kam der Regierung diplomatisch geschickt so weit entgegen, Serédi vorläufig nur zum Apostolischen Vikar von Gran (Esztergom) einsetzen zu wollen. Hierauf hatte die Regierung gemäß der *intesa semplice* keinen Einfluß. Die Regierung war aber auch an einer raschen Besetzung der Primatialwürde interessiert, was eine Apostolische Administration nicht gewährleistet hätte. Sie hielt aber an ihren Bedenken gegen Serédi fest. Gasparri dagegen brachte weiter beste Argumente für ihn, und am 29. November überreichte der Nuntius der Regierung die Note über die päpstliche Ernennung Serédis zum Erzbischof von Gran.

Für die Regierung kam dieses *fait accompli* sehr überraschend, und sie versuchte noch, einen Aufschub zu erwirken. Jedoch war die Veröffentlichung nicht mehr aufzuhalten: Am 1. Dezember stand es in allen Zeitungen.¹¹⁰ Der Mißerfolg der Regierung blieb auch der Presse nicht verborgen, wobei die katholischen Blätter bemühte waren, die Bevölkerung für die römische Entscheidung zu begeistern. Es gab tatsächlich in der Öffentlichkeit Vorwürfe, daß sie Regierung von dem Oberpatronatsrecht nicht den notwendigen Gebrauch gemacht habe. Die Reaktion war deswegen so gespalten, weil man überwiegend die Art der Ernennung, nicht aber die Person Serédis selbst kritisierte; im Gegenteil: Nach Serédis Erklärung, sich in seinem neuen Amt für die Interessen des Landes einsetzen zu wollen, hoffte auch Ministerpräsident Graf István Bethlen auf gute Zusammenarbeit. Die innenpolitische Unruhe suchte man Rom gegenüber zu nutzen, da auch der Hl. Stuhl an einer Destabilisierung der Regierung nicht interessiert sein konnte. Auch Serédi wurde die Notwendigkeit konstruktiver Kooperation klargemacht. Bei Gasparri versuchte man „zur Entschädigung“ wiederum, eine kirchliche Würde für Minister

108 vgl. Csizmadia, S.124 f.

109 vgl. Dok. 25 u. 26.

110 vgl. Dok. 27 u. 28.

Vass zu erreichen.¹¹¹ Es gelang aber auch diesmal nicht. Ebenso war der Versuch erfolglos, eine Ergänzung der *intesa semplice* zu erwirken, um eine Wiederholung einer derartigen Ernennung zu verhindern.¹¹²

4. Die Entwicklung unter Primas Serédi

Der ungarische Gesandte György von Barcza hatte die Motivation des Hl. Stuhles durchaus richtig erkannt, daß er die höheren Würden nur an solche Männer vergeben wolle, „von denen er im vornherein weiß, daß sie auf der Grundlage der strengsten kirchlichen Disziplin und des Gehorsams stehen und als unbeugsame Vertreter des Willens des Heiligen Stuhles und der Bestimmungen des kanonischen Rechts wirken werden.“¹¹³

Tatsächlich gelang es Serédi, die Primatialwürde mit neuem Leben zu erfüllen. Dafür hatte schon seine vorherige Arbeit am Codex Juris Canonici beigetragen. „Daß die in der Universalkirche heutzutage alleinstehenden Vorrechte des ungarischen Primas auch nach dem CIC. aufrechterhalten, ja vermehrt wurden, ist einer der wichtigsten Verdienste Serédis. Er hat mit der Tatsache Ernst gemacht, daß er über die Bischöfe des Landes eine reelle Jurisdiktion besitze. Sowohl dem Heiligen Stuhl als auch der ungarischen Regierung gegenüber hat er das entscheidende Wort bei den der Nominierung der Diözesanbischöfe vorausgehenden Verhandlungen und Informativprozessen gesprochen.“¹¹⁴

In einem „fast noch jugendlich zu nennenden Alter“¹¹⁵ gelang es Serédi, seine Position zu festigen. Das Vertrauen des Hl. Stuhls führte dazu, daß die Regierung nicht imstande war, „jemanden ohne den Primas oder wider seinen Willen ernennen zu lassen.“¹¹⁶ Sie war also diesbezüglich auf ein gutes Verhältnis zum Primas angewiesen, der seinerseits „sehr darauf achtete, daß der Einfluß der katholischen Kirche in Ungarn weiterhin dominierte – und zwar ungeachtet der Tatsache, daß Ungarns Staatsoberhaupt der reformierten Kirche angehörte. Serédi trat auch für die Beibehaltung der konservativen Gesellschaftsordnung mit allen seinen Begleiterscheinungen in Ungarn ein. In

111 Als Weihbischof cum iure successionis in Raab (Győr)

112 Die Darstellung Lamas erscheint doch zu oberflächlich: „die Besetzung des Graner Primatialstuhles nach dem Tode Kardinal Czernochs durch den Benediktiner P. Seredi vollzog sich nicht nur reibungslos, sondern in gutem Einvernehmen.“ Friedrich Ritter von Lama, Papst Pius XI., Sein Leben und Wirken, 2. Aufl., Augsburg 1930, S.170. Zum Person Serédis sowie zur Auseinandersetzung um das Ernennungsverfahren vgl. Dok. 28, 30, 31, 32; zur Kardinalserhebung: vgl. AAS 19 (1927), S.439; zur Bischofsernennung: vgl. ebd., S.441.

113 Bericht Barczas an das Außenministerium vom 5. Dezember 1927; zit.: Csizmadia, S.138.

114 Szentirmai, Weltkirchenrecht, S.270. Vgl. auch Ders., The Primate of Hungary: The Jurist 21 (Jan – Oct 1961), 27–46. „... most of the manuals and commentaries made by canon 271 (nisi iure particolari de aliquibus aliud constet) applies to the metropolitan of Esztergom ... as primate of Hungary, leaving to him his specialis iurisdictio.“ S.27; „By customary law it has been a prerogative of the Hungarian primate to exercise a deciding influence in appointing the bishops of the country. The suffragans of the other metropolitan have also been consecrated by the primate.“ S.44.

115 Dok. 32.

116 Brief Barczas an den Gesandten Graf Sándor Khuen-Héderváry vom 17. November 1933; zit.: Csizmadia, S.149.

keinem Fall durfte die Frage einer Agrarreform – auch aus dem progressiven katholischen Lager! – angedeutet werden, da ja die katholische Kirche eine der größten Großgrundbesitzer im Königreich war.“¹¹⁷

Da Serédi in der Königsfrage sowie bezüglich der gegenseitigen Beziehungen der Konfessionen dem Gesandten Barcza gegenüber „beruhigende“ Erklärungen abgegeben hatte,¹¹⁸ wurde auch das Verhältnis zum Reichsverweser entspannt.¹¹⁹

„Insbesondere das St. Emmerich-Jahr und der Budapester Eucharistische Kongreß im Jahre 1938 trugen zur Vertiefung der Beziehungen zwischen den ungarischen Regierungskreisen und nicht zuletzt zwischen Horthy und dem päpstlichen Legat, dem Kardinal-Staatssekretär Pacelli, dem späteren Papst Pius XII., bei.“¹²⁰

Csizmadia gibt zu, daß sie Regierung mit Serédi einen Primas erhielt, „mit dessen Einverständnis sie in vielen Fällen die Ernennung ihrer Kandidaten durchsetzen konnte.“¹²¹ Praktisch „wurden die Bischöfe ... durch die Regierungen bestellt.“¹²²

5. Der Widerstand gegen die Gründung einer Horthy-Dynastie

„Diese enge Zusammenarbeit zwischen Kirche und Staat bedeutete freilich nicht, daß die Kirche sich blindlings politischen Fehlentscheidungen unterworfen hätte ...“¹²³ Als 1941 deutlich wurde, daß der alternde Horthy seinen Nachfolger selbst bestimmen wollte, und zwar aus dem Kreise seiner eigenen Familie, stellte Serédi sich diesem Ansinnen entgegen. Er verdankte dieses Einflußrecht der historischen Verfassung, wodurch „Ministerpräsident und Parlament, die Präjudizierung der Wahl des Nachfolgers des Reichsverwesers dank der Interventionen des Kardinal-Fürstprimas Serédi, des ersten Bannerträgers der Nation, den Horthy, nach altem Rechtsbrauch auf seinen Wunsch unverzüglich empfangen mußte, vereiteln konnten.“¹²⁴ Serédi gelang es,

117 Peter Gosztony, Die handelnden Persönlichkeiten von Staat, Kirche und Armee 1919–1939: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 59–71, S.68.

118 vgl. Csizmadia, S.135.

119 „Het contact tussen de gereformeerde rijksregent en de katholieke kerk was na het overlijden van de Habsburgsgezinde kardinaal Csernoch en sinds de inauguratie van dr. Jusztinián Serédi beter geworden; Horthy luisterde graag naar de adviezen van de nieuwe kardinaal bij de meest delicate politieke vraagstukken.“ László Lajos Sándor Bartalits, Hongarije en de Ansluuf 1918–1938, Ungarn und der Ansluuf 1918–1938 mit einer deutschen und ungarischen Zusammenfassung, Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, Tilburg 1968, S.354, Anm.92. Vgl. auch Macartney, I, S.221, Anm.1: „It is noteworthy that since 1936 the Regent had begun to include Cardinal Serédi, the Prince Primate, among his political advisers on important problems.“

120 Csizmadia, S.63 f. Dessen Versuch, daraus eine Anlehnung der ungarischen katholischen Kirche an den italienischen Faschismus abzuleiten, ist jedoch sehr abenteuerlich! Zu den St.-Emmerich-Feiern vgl. Dok. 33–38.

121 Csizmadia, S.165.

122 Adriányi, Der ungarische Episkopat, S.110. Hier findet sich auch (S.110 ff.) eine Auflistung der jeweils durchgesetzten Kandidaten.

123 Adriányi, Fünfzig Jahre, S.66

124 Radvánszky, S.199.

Horthy scheinbar entgegenzukommen durch den Vorschlag der Einsetzung eines Stellvertreters.¹²⁵

Sicher war ein Grund für den Widerstand die Tatsache, daß Horthy Kalviner war, aber es zeigte sich hier doch auch die konservative monarchistische Grundhaltung. „Als Horthy Ende Oktober 1921 den damaligen Primas des Landes, den greisen Kardinal Csernoch, nach Tihany zum gefangenen König sandte, damit er den Herrscher zum Thronverzicht überrede, versprach Csernoch dem König, daß er die Krone des heiligen Stephan niemals auf das Haupt eines anderen Herrschers setzen werde. Diesem Versprechen blieb auch Csernochs Nachfolger treu.“¹²⁶

E. WÜRDIGUNG UND AUSBLICK

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß das Verhältnis zwischen ungarischem Staat und Episkopat im allgemeinen harmonisch verlief, wenn es auch nicht frei von Spannungen war. Daß die Regierung die vermögensrechtlichen Befugnisse des Oberpatronatsrechtes übernahm, wurde allgemein akzeptiert. Hingegen war die Ernennung der Bischöfe sehr umstritten. Während der Hl. Stuhl – wie überall – bestrebt war, die Regelungen des gerade promulgierten Codex Juris Canonici mit seiner zentralistischen Tendenz durchzusetzen, lag der Regierung des Königreiches an der Aufrechterhaltung der dem Apostolischen König übertragenen Privilegien. Diese Privilegien waren in der Tat höher als diejenigen anderer Herrscher, wenn auch das freie Nominationsrecht nie unumstritten war und die historisch-wissenschaftlichen Nachweisversuche sehr vage sind. Da das Land sich nach dem Krieg und mehreren Revolutionen in einem desolaten Zustand befand, schlug die neue Regierung mit ihrer „Idee von Szegedin“ (*szegedi göndolat*) einen „christlichen Kurs“ ein und rechnet auf die Zusammenarbeit mit den Kirchen, die dazu auch bereit waren. Besonders der katholische Episkopat (Csernoch, Mikes) setzte dabei aber auf die Rückkehr der Habsburger Dynastie. Das Parlament trug dem Rechnung (dies war zwar nicht der einzige Grund), indem es in GA 1 § 13 von 1920 dem Reichsverweser die Ausübung des Oberpatronatsrechtes absprach. Als sich aber die Lage im Lande konsolidierte und der GA 47 von 1921 (5.XI.) die Entthronung des Habsburger Hauses verkündete, versuchte die Regierung die königlichen Privilegien als Privilegien des Staatsoberhauptes umzuinterpretieren, um sie selbst in Anspruch zu nehmen. Dies widersprach sowohl den uni-

125 „Der Gedanke, das Amt eines Reichsverweser-Stellvertreters zu schaffen, dürfte tatsächlich von Serédi stammen, aber nicht im Interesse der Familie Horthy, sondern zur Verhinderung der Pläne Horthys... Der Fürstprimas Justinian Serédi hatte die die Pläne Horthys durchkreuzende Kompromißidee, man solle die Wünsche des Reichsverwesers in der Weise erfüllen, daß man einen Reichsverweser-Stellvertreter wähle und sich durch dieses Entgegenkommen auf halbem Wege das Recht erwerbe, die Wahl eines Nachfolgers zu verweigern.“ Emilio Vasari, *Ein Königsdrama im Schatten Hitlers, Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie*, Wien-München 1968, S.170.; vgl. auch Radvánszky, S.204: „... ausschlaggebend war ... wahrscheinlich diese Audienz von Serédi.“

126 Vasari, S.196.

versalkirchlichen Bestrebungen des Hl. Stuhls, der innerkirchliche Angelegenheiten wieder den kompetenten kirchlichen Stellen zuweisen wollte, als auch den Interessen des ungarischen Episkopates, der die Mitbestimmung in einem de facto republikanischen System nicht einer demokratischen Vertretungsinstitution zuerkennen wollte, zumal da der Reichsverweser wie auch der Ministerpräsident Graf Bethlen protestantisch waren.

Da dem Reichsverweser – völlig überflüssig, wie Klebelsberg später urteilte – die Ausübung des Oberpatronatsrechtes verweigert worden war, ging es offiziell sowieso nur um den theoretischen Fortbestand des Rechtes für den Fall, daß Ungarn wieder einen gekrönten Apostolischen König hätte. Praktisch bedeutete es aber das Bestreben der Regierung, mit der Garantie des Fortbestandes des Rechtes auch die Möglichkeit der Ausübung wiederzugewinnen. Auch die anerkannte staatliche Vermögensverwaltung wurde verschiedentlich als Druck- und Drohmittel eingesetzt.

Die Regierungsinterpretation des Privilegs konnte jedoch kein Recht schaffen. Für die Auslegung eines Privilegs ist natürlich nur der Spender kompetent. Dieser, der Hl. Stuhl, suchte aber auch gute Beziehungen zu unterhalten, da eine für die Kirche günstigere Situation – die Rückkehr des Königs wurde primär durch den Vorbehalt der Entente verhindert – kaum denkbar war. Zu einer wirklichen Autonomie, der einzigen Alternative, mochte man sich nicht durchringen: Selbstverwaltung bedeutete ja auch Eigenfinanzierung und Demokratisierung!

So kam es schon 1920 zu einer Einigung über die Vergabe der Domherrnwürden und schließlich 1927 zur *intesa semplice*, in der der Regierung das Recht zur Erhebung von politischen und anderen schwerwiegenden Einwände zuerkannt wurde. Praktisch bedeutete dies, daß von den 20 von der *intesa semplice* an bis 1945 ernannten Bischöfen 14 Vorschläge der Regierung waren und nur sechs auf Initiative des Hl. Stuhles ernannt wurden.

Primas Serédi war ein „derart geheimer Kandidat der Regierung ... daß davon selbst die Regierung nichts wußte.“¹²⁷ Nach seiner Ernennung wurde das Verhältnis zur Regierung noch besser.

Er selbst war nach seiner jahrzehntelangen Tätigkeit in vatikanischen Archiven nicht gerade eine pastoral herausragende Persönlichkeit. Auch seine Mitbrüder im Bischofsamt waren von seiner Ernennung nicht sehr begeistert, nachdem sie mit dem letzten Mönch auf dem Primatialstuhl (Klaudius Vaszary OSB, 1891–1912) nicht die besten Erfahrungen gemacht hatten.

Man kann nicht übersehen, daß in Anbetracht des konservativen Bündnisses, das insbesondere die dringend notwendige Bodenreform versäumte, der Episkopat gewisse feudale, ja barocke Züge trug, so daß dem Katholizismus der wirkliche Zugang zu den breiten Bevölkerungsschichten verwehrt blieb. Dagegen wurden grosse Teile der Oberschicht erfaßt.¹²⁸

¹²⁷ Esti Kurfr vom 14. Dezember 1927; zit.: Csizmadia, S.127.

¹²⁸ „Es ist nicht übertrieben, wenn man behauptet, daß über die Hälfte der geistigen Elite Ungarns zwischen beiden Weltkriegen aus katholischen Schulen hervorgegangen ist.“ Adriányi, Fünfzig Jahre, S.81.

Da der Hl. Stuhl schon gegenüber einer sehr freundlich gesinnten Regierung den Fortbestand des Oberpatronatsrechtes bestritten hatte, wobei die Existenz eines ursprünglichen Rechtstitels überhaupt in Zweifel gezogen wurde, ist es verwunderlich, woher die Ungarische Volksrepublik den Anspruch herleitet, auf die Ausübung des Oberpatronatsrechtes großzügig zu verzichten. Im Gesetz Nr. 22 vom 22. März 1957 heißt es: „... Deshalb üben die öffentlichen Organe nicht das Patronatsrecht aus, das die Staatsführer durch Jahrhunderte ausgeübt haben und das einen sehr starken Einfluß auf das Leben der katholischen Kirche gehabt hat.“¹²⁹ Dieses Gesetz interpretierte also, wie dies auch schon früher teilweise geschehen war, das Oberpatronatsrecht als allgemein „den Staatsführern“ zustehend. In demselben Gesetz wird zwar gleichzeitig der Verzicht auf die Ausübung dieses Rechtes ausgesprochen, jedoch ist, was die politische Praxis anbetrifft, das Bewußtsein des vermeintlichen Rechtsanspruches durchschlagend. Schon im selben Gesetz wird die Notwendigkeit betont, „die Souveränität des Staates bei den kirchlichen Ernennungen geltend zu machen.“¹³⁰ Was näherhin bedeutet, daß jede päpstliche Ernennung der Zustimmung der Regierung bedarf. Die Verordnung Nr. 18/1959 vom 6. März 1959 geht sogar noch weiter, indem sie bestimmt, daß die „kompetenten“ (?) staatlichen Stellen die nötigen Schritte zur Besorgung der Seelsorge und der kirchlichen Verwaltung unternehmen werden, wenn die kirchliche Obrigkeit eine wichtige Stelle innerhalb von 60 Tagen nicht besetzt! Das ist Staatsabsolutismus in Vollendung!

Hier soll aber auch nicht – fernab von jeder Realität – der totalen gegenseitigen Unabhängigkeit das Wort geredet werden (was zwar in Gesetz 22/1957 behauptet wurde). Auch die bürgerliche Rechtswissenschaft stellt fest: „... der neuere, sich der Souveränität als seines normalen Merkmals bewußt gewordene Staat erhebt und verwirklicht die Forderung der Überordnung über die Kirche ...“¹³¹ Diese Überordnung äußert sich in der sogenannten Kirchenhoheit (*jus /majesticum/ circa sacra*). Sie ist „die Befugnis des Staates, das Verhältnis der Kirche zum Staat und zu anderen sozialen Mächten innerhalb des Staates zu regeln und eine begrenzte Aufsicht über gewisse äußere Angelegenheiten der Kirche zu führen.“¹³² Im Zeitalter des Absolutismus wurde dieses Recht u.a. als *jus advocatiae* und als *jus cavendi et inspiciendi* ausgelegt; letzteres bedeutete das Recht des Staates, auf die Kirche Einfluß zu nehmen, um Schaden von sich abzuhalten. Die bürgerliche Rechtswissenschaft stellt fest, „daß der Staat diese Kirchenhoheit ... auch der katholischen Weltkirche gegenüber, die jenen Anspruch niemals anerkennen kann, behauptet und durchgesetzt hat.“¹³³ Wenn die Kirche diesen Anspruch schon grundsätzlich nicht anerkennen kann, um wieviel weniger dann gegenüber Institutionen, die von

129 Zit.: Tomko, S.119.

130 Zit.: Ebd., S.120.

131 Gustav Radbruch, Einführung in die Rechtswissenschaft, 12. Aufl., hg. v. Konrad Zweigert, Stuttgart 1969, S.210.

132 Ebd., S.219.

133 Ebd.

einer Ideologie geleitet sind, welche jegliche Religion als Feind der wahren Interessen des Volkes ansieht.

In dieser Spannung muß die Kirche leben. – Aber es gibt Grenzen, die ihr letztlich von ihrem Herrn, Jesus Christus, gesetzt sind. Er sagt: „Wie noch der Vater gesandt hat, so sende ich euch.“¹³⁴

Daraus schließt das II. Vatikanische Konzil:

„Cum apostolicum Episcoporum munus sit a Christo Domino institutum atque spiritualem et supernaturalem finem prosequatur, Sacrosancta Oecumenica Synodus declarat ius nominandi et instituendi Episcopos esse competenti Auctoritati ecclesiasticae proprium, peculiare et per se exclusivum.“¹³⁵

1. QUELLEN

Acta Apostolicae Sedis, Commentarium Officiale, Romae. (= AAS)

2. ZEITUNGEN, ZEITSCHRIFTEN

Der Donauraum, Wien.

Hochland, Kempten-München.

The Jurist, Washington, D. C.

Kirche im Osten, Göttingen.

Kölnische Volkszeitung, Köln.

Monitor Ecclesiasticus, Romae.

Österreichisches Archiv für Kirchenrecht, Wien. (= ÖAKR)

Stimmen der Zeit, Freiburg i. Br.

Ungarn-Jahrbuch, Bd. 1–6: Mainz, Bd. 7–9: München.

3. LITERATUR

Ádám, Magda u.a., Allianz Hitler – Horthy – Mussolini, Dokumente zur ungarischen Außenpolitik (1933–1944), Budapest 1966.

Adriányi, Gábor, Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855, Roma 1963.

Adriányi, Gabriel (Hg.), Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, Leverkusen-Bonn 1980.

Ders. (Hg.), Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas, München 1979.

Ders., Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945 = Georg Stadtmüller (Hg.), Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München, Bd. 6, Mainz 1974.

¹³⁴ Io 20,21; vgl. 17,18.

¹³⁵ Zweites Vatikanisches Konzil, Decretum de pastorali Episcoporum munere in Ecclesia, „Christus Dominus“, Art. 20.

- Ders., Die osteuropäische Kirchengeschichte und ihre Integration in die westeuropäische (Vortrag, gehalten als Antrittsvorlesung an der Universität Bonn am 3. 7. 1976): Ders. (Hg.), Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, 35–48.
- Ders., Der ungarische Episkopat nach dem Zweiten Weltkrieg: Ders. (Hg.), Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas, 107–129.
- Ders., Ungarn und das I. Vaticanum = Ernst Dassmann u.a. (Hg.), Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Bd. 5, Köln–Wien 1975.
- Balogh, Sándor, Die Stellung der Intelligenz in Ungarn während des Horthy-Regimes (1919–1944) = Martin-Luther-Universität-Hallesche Universitätsreden, hg. v. Rektor der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle-Wittenberg 1967.
- Barta, István u.a., Die Geschichte Ungarns, Corvina-Verlag (Budapest) 1971.
- Bartalits, László Lajos Sándor, Hongarije en de Ansluif 1918–1938, Ungarn und der Ansluif 1918–1938 mit einer deutschen und ungarischen Zusammenfassung, Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, Tilburg 1968.,
- von Bogvay, Thomas, Grundzüge der Geschichte Ungarns, 3. Aufl., Darmstadt 1977.
- Borbándi, Gyula, Geistige Bewegungen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 131–147.
- von Boroviczény, Aladár, De König und sein Reichsverweser, München 1924.
- Brück, Heinrich, Geschichte der katholischen Kirche in Deutschland im neunzehnten Jahrhundert, III., Mainz 1896.
- Bucsay, Mihály, Kirche und Gesellschaft in Ungarn 1848–1945 unter besonderer Berücksichtigung des Problems des Nationalismus: Kirche im Osten 18 (1975), 90–108.
- Buss, F.(ranz) J.(oseph), Österreichs Umbau im Verhältnis des Reichs zur Kirche, 1. Abteilung: Das Concordat, Wien 1862.
- Csizmadia, Andor, Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944, übersetzt von György Diódsi, Budapest 1971. (Rezensiert von Gabriel Adriányi: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972), 208–10.
- Fabiny, Tibor, Staat und Kirche in Geschichte und Gegenwart des ungarischen Luthertums: Kirche im Osten 21/22 (1978/79), 196–206.
- Gosztony, Peter, Die handelnden Persönlichkeiten von Staat, Kirche und Armee 1919–1939: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 59–71.
- von Horthy, Nikolaus, Ein Leben für Ungarn, Bonn 1953.
- Klebensberg, Kunó, Politikai hitvallás, Budapest, 1935.
- Köck, Heribert Franz, Die völkerrechtliche Stellung des Heiligen Stuhls, Berlin 1975.
- von Lama, Friedrich Ritter, Papst und Kurie in ihrer Politik nach dem Weltkrieg, Illertissen 1925.
- Ders., Papst Pius XI., Sein Leben und Wirken, 2. Aufl., Augsburg 1930.
- Leiber, Robert, Zur Konkordatsfrage: Stimmen der Zeit 113 (1927,2), 401–21.
- Lemberg, Hans u.a. (Hg.), Osteuropa in Geschichte und Gegenwart, Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag, Köln–Wien 1977.
- Macartney, C. A., A History of Hungary 1929–1945, Part I, New York, 1956.
- de Marchi, Giuseppe, Le Nunziature Apostoliche dal 1900 al 1956 = Sussidi Eruditi 13, Roma 1957.
- May, Georg, Die Konkordatspolitik des Heiligen Stuhls von 1918 bis 1974: Gabriel Adriányi u.a., Die Weltkirche im 20. Jahrhundert = Hubert Jedin, Konrad Repgen (Hg.), Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. VII, Freiburg–Basel–Wien 1979, 179–229.
- Meszlényi, Antal, Magyar szentek és szentéletű magyarok = Gabriel Adriányi (Ed.), Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, V., München 1976.

- Opitz, Alfred, Zusammenbruch und Neubeginn 1917/1919: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), 63–113.
- Overmans, Jakob, Ungarn als Vorbild im Kampf um die Presse: Stimmen der Zeit 96 (1919), 182–4.
- Plöchl, Willibald M., Abschluß und Auflösung von Konkordaten, Die Rechtslage beim österreichischen Konkordat: ÖAKR 8 (1957), 3–24.
- Ders., Geschichte des Kirchenrechts, Bd. III, Wien–München 1959.
- Ders., Reflections on the Nature and Status of Concordats: The Jurist 7 (1947), 10–44.
- Radbruch, Gustav, Einführung in die Rechtswissenschaft, 12. Aufl., hg. v. Konrad Zweigert, Stuttgart 1969.
- Radvánszky, Anton, Die Stellung der Familie Horthy in Ungarn 1920–1944: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), 197–206.
- Reinert-Tárnoky, Ilona, Ungarn nach dem ersten Weltkrieg und das Jahrzehnt der „Konsolidierung“ 1921–1931: Hans Lemberg u.a. (Hg.) Osteuropa in Geschichte und Gegenwart, 234–253.
- Schmidlin, Josef, Papstgeschichte der neuesten Zeit, Bd. 4, München 1939.
- Schütz, Anton, Ottokár Prohászka, Ein großer Bischof der Gegenwart: Hochland 28,1 (1930/31), 322–339.
- Staber, Joseph, Die katholische Kirche in Ungarn seit 1918: Der Donauraum 18 (1973), 200–219.
- Stehle, Hansjakob, Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975, München–Zürich 1975.
- Szentirmai, Alexander, De jure supremi patronatus regum Hungariae: Monitor Ecclesiasticus 86 (1961), 281–291.
- Ders., The Primate of Hungary: The Jurist 21 (Jan – Oct 1961), 27–46.
- Ders., Weltkirchenrecht und ungarisches Partikularkirchenrecht im Lebenswerk des Kardinals Serédi: ÖAKR 8 (1957), 268–273.
- Tomko, Josef, Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn = Kirche und Recht, Beihefte zum österreichischen Archiv für Kirchenrecht, Bd. 8, hg. v. Willibald M. Plöchl, Wien 1968.
- Vasari, Emilio, Ein Königsdrama im Schatten Hitlers, Die Versuche des Reichsverweisers Horthy zur Gründung einer Dynastie, Wien–München 1968.

WALTER DREESBACH:

THE RELATION OF THE STATE TO THE CHURCH IN HUNGARY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

A decisive historical factor of the relation between the the state and the Church has been the royal right of patronage having vested the king with the power of influencing the personal and financial conditions of the Church. There are, however, some experts who do not deem the right of patronage so mighty. They are of the opinion that since the rule of Saint Steven the enforcement of that right has developed in compliance with the general development of the canon law.

The expansion of the reformation and the Turkish rule in Hungary have changed the situation because the Pope became more dependent on the Hungarian kings, and he was forced to allow greater concessions in Church affairs, too.

The substantially extended right of patronage was immediately exploited in the era of absolutism, and the „patrons“ were endeavouring to compensate themselves by nominating even the local parish priests instead of the competent bishops. That situation was preserved up to 1848. Since then, however, the right of patronage has not been an advantageous privilege of the Church because the royal right of nomination has been charged with, and tied to the ministerial countersignature. As a consequence, the former situation, when the state (king) had been the

actual leader of the Church, has changed. Article 20 of the Constitution of 1848 has caused a rather strange situation in spite of the fact that it had been conceived in the spirit of liberalism, and as equals emancipated all the churches recognized by the state. The preservation of the royal right of patronage has involved the Catholic Church in a disadvantageous position as compared with the other autonomous churches, and actually subordinated it to the Ministry of Education.

This situation was changed after the Compromise of 1867 (of Hungary with the Austrian Empire). The Concordat of 1855 was officially suspended but the royal right of patronage was maintained up to the first world war.

The conflict of controversial views characterized the era of the revolution in October 1918. The official view of the Church was that the right of patronage has been a historical postulate accepted even by the Holy Seat, and only the Apostolic King has been entitled to that right. The controversial view was represented by the Octobrists who were alleging the national origin of that right, and, therefore, they regarded themselves as natural inheritors of the right of patronage.

The discussions concerning the forms of state control were suddenly interrupted by the so called councils' republic in March 1919. An unexpected consequence of that event was the establishing of a clerical council having demanded the introduction of a system where the bishops were elected by laymen and clergymen. The Marxist historiography emphasizes as an achievement that the Church has been separated from the state. The separation means here only a refined expression of interferences like liquidation of the religious teaching, cancelling taxes paid on behalf of the Church, the removal of the priests and nuns from the hospitals and schools.

As a reaction to those interferences are to be interpreted the efforts made by István Friedrich in Autumn of 1919 to organize the Party of Christian Hungarians.

The state itself revised the situation of the Church in the Act I of 1920, and declared that the Governor substituting the King of Hungary in the dignity of head of state was not to be entitled to exercise the patronage. In the meantime, however, the functions of patronage were simplified in some respects, because the country had been divided into several parts, and deprived of the territories where the bulk of the Uniates were living. The Minister of Education, Kunó Klebelsberg, wanted to involve the remaining historical churches (especially the Catholic and Calvinist Churches) in the struggle for the cultural supremacy.

In this new situation new controversies were generated between the state and the Church and among the different churches. Minister Fabinyi was of the opinion that those controversies were generated by the message of the „Christian Course”, by the struggle and campaign against the internationalist tendencies, as well as by the aspiration of the Roman Catholic Church to become a state religion. It is, however, remarkable that at the same time the key figures of the political elite were belonging to the protestant churches. The good relation of the executive power to the Catholic Church was based chiefly on political considerations, on the spiritual support of the revisionist efforts. These phenomena do not justify the attempts to discredit the Catholic Church's history by the Marxist historiography. Ottokár Prohászka and Béla Bangha had nothing to do with the fascism, but they have rendered great services to the case of agrarian reform and to the improvement of the social situation in the country.

Concerning the legal regulation of the relation of the state to the Church a new development was that Hungary have regarded the Concordat as invalid as a consequence of the defeat of the Austro-Hungarian Monarchy. At the same time the Holy Seat, having referred to security in law, has regarded the same Concordat as a living law. The right of concord had been deduced by István Friedrich from the former royal right of patronage, but he was warned by the Church that the state has been entitled to exercise the right of concord only on the basis of the Concordat.

If the Concordat is regarded as an international agreement between two states the extinction of one of the contracting parties's state will invalidate the agreement concerned. The Pope had been motivated by that accepted norm of the international law when he decided in 1920 to recall the Concordat. Because the Hungarian government had not been interested in maintaining the Concordat either that agreement has actually ceased to exist. The genuine question was therefore how the right of patronage was to be arranged.

The nomination of the Bishop of Pécs manifests that the Holy Seat has not been inclined to accept political pretenses concerning the bishop's person.

But Minister Klebelsberg was able in 1927 to get a promise of the Nuncio that confidential conversations would be held before nominating the bishops. Moreover, it was admitted that he had also right to express his political objections concerning the candidates of the Vatican. As a consequence, Bishop Lajos Shvoy was nominated by the Pope with the precondition that the government not raised any pretense against the nomination. By a „simple concordat” included in the Vatican’s note of May 10th 1927 it was permitted the government to put forward candidates for a vacant bishop’s seat within a three months term. But the Pope has not been obliged to accept that proposal. The government was obeying the Primate’s advice when it accepted that curtailment. Jusztnián Serédi has revitalized the Primate’s dignity. First of all preserved the Primate’s special privileges, for instance concerning the jurisdiction over the bishops. He could achieve, both at the government and at the Holy Seat, that he had the decisive words the conversations in connection with the nomination of the bishops were running.

Primate Serédi used his good contacts to the Holy Seat reinforce the supremacy of the Catholic Church, as well as to the preservation of its social status quo.

Among others, this was one of the reasons why the Church was opposing the idea of establishing a dynasty of the Horthy family.

Summing up all what has been written we may declare that the relation of the state to the Church was properly harmonized. The government’s competency concerning the law of property was recognized as an unchanged element of the patronage by both parties. The only point of controversies was the way of nominating the bishops: The original royal right of patronage has not been transferred to the governor but, at the same time, the government was adhering to the theoretical fiction of that right to further the regaining of the right to the actual use and exercise of the same.

KEREKES KÁROLY

ELŐSZÓ HELYETT

Szövetségújítás a Ciszterci Rend és Cikádor azaz Báticasék között

850 évvel ezelőtt léptek ciszterciek magyar földre. Rendünk akkor jegyezte el magának Cikádort, a mai Báticaséket, s vele a magyar népet – örök szeretettel.

Ennek a szent szövetségekötésnek megújítása zajlott le május 23-án és 24-én, rangos tudományos előadások során, templomi énekes áhitattal és hálaadó szentmisével, emléktábla leleplezéssel a templom falán és egy dombormű megkoszorúzásával a gimnázium udvarán. Méltó, hogy az előadásokat megörökítsük az utókor számára.

Templomi megemlékezésünkben abból indultunk ki, hogy Isten őszövetségi népe a babiloni fogság után (mintegy két és félezer évvel ezelőtt) az akkor újjáépített templomához, pontosabban annak oltártüze meggyújtásához kereszte és megtalálta az ősi szent tüzet, amely az iszapból-pernyéből is égre lobbanva egy szempillantás alatt elemésztette az oltárra helyezett áldozatokat. Akik a történelemben az elpusztíthatatlan élet titkát látni képesek, azok ilyesmit láthattak e szent hajlékban, az egykori cikádori ciszterci monostor helyén. Képletesen szólva ezen a történelmi helyen áll a Magyarországon 850 éves ciszterciek és Báticasék szövetségújításának frigyszekrénye, szent szövetségládája.

A Biblia tanúsága szerint akkor, 2500 évvel ezelőtt nem találták meg a frigyszekrényt, amelyben őrizték a pusztai vándorlás csodás égi ételének, a mannának egy tálnyi maradvékát, Áron kivirágzott vesszejét, és a Tízparancsot hordozó két kőtáblát. Nos, ezen a szent helyen itt van a manna eledellel előre jelzett „lelki manna”, itt áll az Áron kivirágzott vesszejével előképezett Szűz Mária szobra, s a szentmise után megszentelt kőtábla, amely minket a cikádori apátság 850 éves jubileumán keresztül mindenkor emlékeztessen arra, hogy csak ezek a törvények szolgálhatnak alapul minden maradandó építésnek és újjáépítésnek. Nemcsak Cikádor illetve Báticasék, de minden közösségünk – családunk, hazánk, Rendünk és Egyházunk – újjáépítésének is. Nincs más örökre megmaradó és örökre megtartó alap, csak amit Isten vetett nekünk.

A gimnáziumban megkoszorúztuk a cisztercieket Magyarországra telepítő II. Géza domborművét. Megemlékezve arról, és mindenkit emlékeztetve arra,

hogy 850 évvel ezelőtt Cikádorban elindult egy iskola, a „specialis schola caritatis”, a szeretet különleges iskolája, ahol azt tanították, hogy minden emberi tragédiából van út vissza az elveszett Paradicsomba! Csak az ember, „e sárkányvérből sarjadt fattya véres rögnék, aki elfeledte, hogy arca régen Isten arca volt”, térjen vissza Ahhoz, aki maga az Igazság, Jóság, Szépség és Szent-ség. Ezt tanították itt! Megélt jelszavuk volt: LÁNGOLJ ÉS VILÁGÍTS!

Ezt a szent elkötelezettséget sugározta a cikádor jeles napok minden előadója. Köszönet érte! – A ciszterci utódok így foglalják össze az itt porladó ősök üzenetét:

Légy tanúja annak, amit örököltünk,
új Édenkert lehet Siralomvölgy földünk;
égi harmatot hints, őrtüzeket állíts,
Szent Bernát szívével lángolj és világíts!

Zirc, 1992. okt. 8.

KÁROLY KERÉKES, ABBOT OF ZIRC

IN PLACE OF AN INTRODUCTION
RENEWING THE COVENANT OF THE CISTERCIAN ORDER
WITH CIKÁDOR CALLED TODAY BÁTASZÉK

The Cistercians appeared on Hungarian soil 850 years ago. The Order then became engaged with an everlasting love to Cikádor called today Bátaszék, and, together with that village, to the entire Hungarian people.

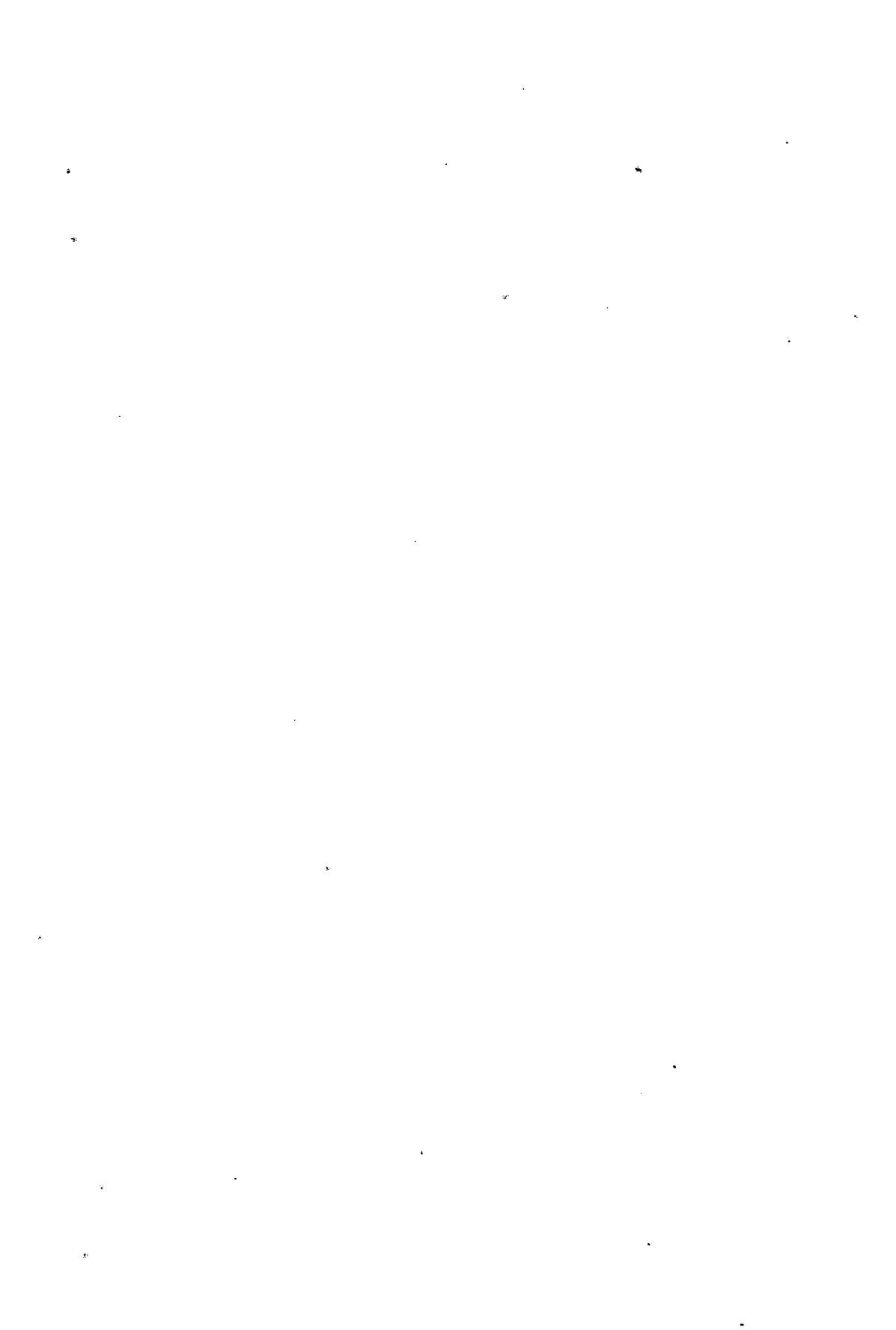
That holy engagement was renewed on May 23rd and 24th. Remarkable scientific lectures were held, religious songs were sung and a mass was celebrated in the church, a memorial tablet was unveiled on the wall of the church, as well as a high-relief was wreathed in the yard of the gymnasium. This prominent jubilee celebration deserves that the lectures delivered there be preserved for the future.

The starting thought of the commemorations held in the church was that after the Babilonian prisonership (about two and a half thousand years ago) God's people of the Old Testament was seeking and, finally, found the ancient holy fire to the newly reconstructed church, or rather, to the ignition of the altar-fire in that church. The fire of mud and ashes flamed up and reaches up to the heavens having consumes in a moment all the sacrificial presents having been put on the altar. Those people who are able to recognize in the history the secret of the imperishable life may have witnessed to a similar event in this holy church having been erected on the place of the Cistercian monastery of the ancient Cikádor. Symbolically speaking, the Ark of the Covenant, the Sacred Chest representing the renewal of the Covenant of the 850 years old Cistercian order with Bátaszék is now standing in this historical place.

According to the Bible's teaching the Ark of the Covenant having preserved a dishful rest of the manna, the miraculously supplied food of the Israelites in their journey through the desert, Aaron's miraculously blossoming rod and the two stonetablets preserving the Ten Commandments were not found 2500 years ago. Now, here, in this place we do have the spiritual manna having been symbolized by the manna of the desert, the Holy Virgin's statue having been presaged by Aaron's blossoming rod, as well as the stone tablet dedicated here after the holy mass. This latter has to commemorate us by this 850 years jubilee of the Cikádor's monastery that only these laws may be used as foundations for the everlasting construction and reconstructions. Only these laws are appropriate foundations not only for Cikádor, or rather, Bátaszék, but for all

efforts to rebuild the communities – families, the native country, monastic orders and churches. Only those are the everlasting and everpreserving foundations that have been founded for us by the almighty God.

We also wreathed in the gymnasium the high-relief of King Géza II who had invited the Cistercians into Hungary. We were emphasizing in our speeches, and everyone was warned that 850 years ago a new school, the „specialis schola caritatis” (the special school of love) was started in Cikádor to teach that there is a way back in the lost Paradise from all human tragedise. It is only the human being, „this bastard of the bloody soil fertilized by dragon’s blood who has forgottod that his face had formermly been similar to God’s face”. We have to return to God, to the Justice, Goodness, Beauty and Sanctity! These are the principles that had been instructed here! The living slogan has been: BE AFLAME AND RADIATE LIGHT.

KOSZTA LÁSZLÓ

CISZTERCI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON
A KOLOSTORAIK ALAPÍTÁSA IDEJÉN
1142–1270

(Áttekintés a rend magyarországi megtelepedésének 850. évfordulójára)

Magyarországon a kereszténység felvételétől (10–11. század fordulója) a 12. század 3. évtizedéig a világi papság mellett a szerzetességet a bencések és a görög ritusú baziliták kolostorai képviselték. Nyugati szerzetesség megújítását célzó 11. század végi reformtörekvések eredményeként megszerveződő ún. fehér szerzetesek közül a premontrieiek telepedtek meg először (1130) a Magyar Királyság területén.¹ Az őket jó egy évtizedes késéssel követték a ciszterek, akiknek első magyarországi kolostorát 1142-ben Cikádoron hozta létre II. Géza király a morimondi ághoz tartozó Bécs melletti Heiligenkreuz filiájaként.²

A Bécsi-erdőben fekvő anyakolostort, Heiligenkreuzot III. Lipót osztrák herceg alapította fia, a morimondi ciszterek közé belépő Ottó, a későbbi freisingi püspök ösztönzésére. Morimondból 1133-ban érkezhettek az első szerzetesek a terület megismerésére. A kolostor alapítási dátuma 1135. szeptember 11., s a következő év legelején, 1136-ban történhetett meg a kolostor alapkövetétele. III. Lipót azonban röviddel ezután elhunyt (1136. november 15.), s a herceg fiainak rivalizálása miatt az új alapítás nem kapott kellő támogatást. Ebben a helyzetben Gottschalk apát Magyarországra akart áttelepedni.³ A hagyomány szerint 1137. körül II. Béla is szeretett volna Heiligenkreuzból szerzeteseket kapni, azonban ezt IV. Lipót herceg megakadályozta,⁴ s ezzel párhuzamosan 1138-tól megteremtette adományaival az apja alapította monostor anyagai alapjait. Az osztrák-magyar külpolitikai kapcsolatok javulásának tudható be, hogy néhány évvel később II. Géza alatt már szerzetesek érkeztek a Babenbergekkel szoros kapcsolatban álló Heiligenkreuzból.⁵ Heiligenkreuz gyors meg-

1 Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontrieiek Árpád-kori történetéhez. in: Művészettörténeti Értesítő 6 (1957) 234.

2 Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécs 1894. (A továbbiakban Békefi 1894.) 28.

3 Hermann Watzl: Das Stift Heiligenkreuz. Mödling 1952. (a továbbiakban Watzl 1952.) 4–5.

4 Békefi Remig: A pásztói apátság története 1190–1702. Bp. 1898. (a továbbiakban Békefi 1898.) 28.

5 A ciszterek magyarországi megtelepedésükkel egy időben hozták létre első kolostoraikat Cseh- és Lengyelországban, valamint Európa más peremországaiban. Hervay F. Levente: A Ciszterci Rend története Magyarországon. in: Lékai Lajos: A ciszterciek. Bp. 1991. (a továbbiakban Hervay 1991.) 474.

erősödését mutatja, hogy 1138-ban Zwettlben, 1142-ben pedig Baumgartenbergben és Cikádoron is képesek voltak filiákat létrehozni. Az utóbbi két kolostor a Duna közelébe települt.⁶

A cikádori kolostor helyének kiválasztásában nem tudjuk, hogy az alapítónak, vagy a megtelepedő cisztereknek lehetett-e döntő szavuk. Az új kolostor közvetlenül egy királyi kegyuraság alatt álló monostor, a bátai bencés apátság mellé települt és nem messze volt tőle a szintén királyi – talán II. Béla alapította – (duna)földvári bencés apátság.⁷ Amennyiben II. Géza jelölte ki az új apátság helyét, és analógiák alapján ez a valószínűbb, akkor a két királyi monostor alapítása azt mutatja, hogy a Dunának ez a szakasza és a folyóval párhuzamosan dél felé a Balkánra menő, a régi római út nyomvonalát követő hadiút szerepe a 12. század 30-as, 40-es éveiben jelentősen megnövekedett a magyar uralkodók politikájában. A cikádori kolostor helye a cisztercieknek is megfelelő volt, mert könnyű volt a kapcsolattartás a Dunán és az említett útvonalon az anyakolostorral.

A cikádori apátság létrehozását majd négy évtizedig nem követte újabb ciszterci kolostor alapítása. Ennek okát részben a magyar szerzetesség történetében látjuk. A 12. század közepén még nem jelentkeznek a bencés rend Nyugat-Európában már nyilvánvaló válságjelei, így a ciszterek és premontreiek megtelepedését előkészítő reformtörekvésekről sem beszélhetünk.⁸ 1142 után pedig rövidesen a magyar-német jóviszonyt is ellenségeskedések váltják fel. Az 1140-es évek második felében kettős házassági kapcsolat jött létre a német és a bizánci császárság között. III. Konrád király sógornője, Sulzbach-i Berta lett Manuel császár felesége, másrészt II. Henrik osztrák herceg a bizánci császár unokahugát, Theodórát vette el. Mánuel trónralépte is hozzájárult az Árpádok és a Babenbergeknél kapcsolatainak elhidegüléséhez, majd a fegyveres összecsapáshoz.⁹ Így a Babenbergeknél családi kolostorának, Heiligenkreuznak és Cikádornak kapcsolattartása, a ciszterciek magyarországi elterjedése is megnehezült. II. Géza nyilvánvalóan rosszállással nézhette, hogy kegyurasága alá tartozó Cikádor életébe az atyaapátság jogán a Babenbergeknél érdekeit képviselő heiligenkreuzi apát beleszóljon. Így Cikádor, ellentétben a bencések és a premontreiek első magyar kolostorával (Pannonhalma 997, Váradelőhegy 1130), nem kapott vezető szerepet a rend magyar kolostorai között, noha még a 15. század elején is királyi kegyuraság alatt állt.¹⁰

6 Frederic Van de Meer: Atlas de l'Ordre Cistercien. Paris-Bruxelles 1965. (a továbbiakban Van de Meer Atlas) V. térkép.

7 Sörös Pongrácz: Elenyészett bencés apátságok. Bp. 1912. (a továbbiakban Sörös 1912.) 167–168.

8 A ciszterciek által hevesen bírált Cluny-i bencés irányzat is csak 1091-től, a somogyvári kolostor alapításától mutatható ki. Györffy György: A „lovagszent” uralkodása (1077–1095). in: Történelmi Szemle 1977. 554.

9 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1899. 258–264.; Hermann Watzl: Der Plan einer Verlegung der Cisterce Heiligenkreuz von Wienerwald nach Westungarn in den Jahren 1206–1209. in: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 34 (1958–1960) (a továbbiakban Watzl 1958.) 109–110.

10 Békefi 1894. 28.

A ciszterciek elterjedéséről csak az 1170-es évek végétől beszélhetünk. III. Béla uralkodása (1172–1196) alatt csak maga a király öt ciszterci kolostort alapított. Az új kolostorok tagjai nem a német ciszterci apátságokból települtek, hanem közvetlenül Franciaországból érkeztek. A ciszterek népszerűségének növekedését előkészítették a 12. század második felének intenzív francia-magyar kapcsolatai,¹¹ különösen pedig a dinasztikus házasságok. A kapcsolatfelvétel az Árpádok és a francia ciszterek között bizonyosan röviddel azután megtörténhetett, hogy III. Béla megszilárdította hatalmát. Ezt jelzi, hogy 1177/78-ban V. Lipót osztrák herceg vámmmentességet adott a Clairvaux-i szerzeteseknek.¹² Mivel az osztrák hercegség ciszterci kolostorai a morimondi ághoz tartoztak, így az említett kiváltság a Magyarországra tartó Clairvaux-i cisztereknek szólt. 1179-ben III. Béla Pontigny filiájaként alapította meg az egresi kolostort. A király első feleségének, Châtillon Annának családja Pontigny környékén volt birtokos, talán ezzel magyarázható miért innen kapott először szerzetese a király új monostora számára.¹³ A kevés filiával rendelkező Pontigny Egresen és a három, Róma közelében alapított kolostoron kívül csak Franciaországban hozott létre leányapátságokat.¹⁴

Az új kolostorok alapítása az 1180-as években gyorsult föl. 1182-be közvetlenül Clairvaux-ból települt Zirc,¹⁵ majd 1183-ban pedig Péter Citeaux-i apát vezetésével Magyarországon ciszterci küldöttség járt,¹⁶ vélhetően újabb kolostoralapítások előkészítése érdekében. A tárgyalások eredményeként 1184-ben Pilisen és Szentgotthárdon telepedtek meg a ciszterek.¹⁷ Az új alapítások életképességét mutatja, hogy hét évvel Pilis megalapítása után már innen népesítik be a pásztói, korábban bencések lakta monostort.¹⁸

Az alapítási hullám lendülete megtört az 1190-t követző évtizedekben. Még III. Béla alatt kezdődött meg az első magánykegyuraság alatt álló ciszterci kolostor, a borsmonostori (szentmáriahegyi) létrehozása, amely 1197-ben települt be.¹⁹ A 13. század első három évtizedében újabb négy kolostort hoztak létre (Kerc 1202; Toplica 1208; Keresztúr (Vértesszentkereszt) 1214; Szepes 1223), és 1204-ben hallunk az Esztergom mellett élő ciszterci szerzetesekről is, akik a nagykáptalan engedélyével az Esztergom-szentmáriamezei egyházba

11 III. Béla emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc, Bp. 1981. 31.

12 Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*. I. Wien 1950. nr. 50

13 Hervay Ferenc: Nyolcszáz éves a pilisi apátság. in: *Vigilia* 1984. (a továbbiakban Hervay 1984.) 830.

14 Van de Meer Atlas I. tábla.

15 Horváth Konstantin: *Zirc története*. Veszprém 1930. (a továbbiakban Horváth K. 1930.) 4.

16 A küldöttség tagjai Péter Citeaux-i apát, Ubcellus az elzászi Pairis-i kolostor apátja, Vilmos Citeaux-i perjel, Péter és Servius Citeaux-i szerzetesek. Békefi Remig: *A pilisi apátság története 1184–1541*. Pécs 1891. (a továbbiakban Békefi 1891.) 126.

17 Békefi 1891. 125–126.; Valter Ilona: *Szentgotthárd története a mohácsi vészig*. in: *Szentgotthárd*. Szerk.: Kuntár Lajos – Szabó László, Szombathely 1981. (a továbbiakban Valter 1981.) 39.

18 Békefi 1898. 50.

19 Kovács Ignác: *A borsmonostori apátság története*. Sopron 1910. (a továbbiakban 1910.) 3.; Szentpétery Imre: *A borsmonostori apátság árpádokori oklevelei*. Bp. 1916. (a továbbiakban Szentpétery 1916.) 7–13.

költöztek be.²⁰ Az 1230-as években viszont rövid idő alatt hat új kolostort alapítottak (Bélháromkút, Tisztesvölgy, Pétervárad, Pornó, Pozsony, Veszprémvölgy) és egy továbbinak a szervezését kezdték meg.²¹ 1232-ben visitation Magyarországon járt a Clairvaux-i és a Trois-fontaines-i apát.²² 1232 végétől pedig Pecorari Jakab bíboros, korábbi Citeaux-i szerzetes, majd Troisfontaine-i apát, tartózkodott legátusként az országban.²³ Nem véletlen, hogy Bélháromkút Pilisről települt, ahol a visitorok megfordultak, illetve Pétervárad Troisfontaine-ből kapott szerzeteseket. 1233-ban pedig maga Pacorari Jakab fordult a nagykáptalanhoz, hogy az 1221-ben a rendnek átadott pornói bencés apátságba ciszterek költözhessenek.²⁴

A tatárjárás (1241–42) okozta pusztítás után a rendnek inkább a már meglévő kolostorainak újjászervezésére kellett összpontosítania. A pusztítások helyrehozatala, úgy tűnik, néhány monostorban hosszú ideig váratott magára.²⁵ Így új alapításokra a rendnek kevesebb engergiája maradt. 1240 és 1303 között tíz kolostoralapítási kísérletről van tudomásunk,²⁶ amely mutatja, hogy a donátorok előtt továbbra is népszerű a rend. A ciszterciek magyarországi fénykorának végét jelzi azonban, hogy csak három alkalommal tudták kihasználni a lehetőségeket és új kolostorokat létrehozni (1253 Ercsi, 1256–73 Zágráb, 1270 Ábrahám). Az 1242 után alapított egyházak jelentőségükben azonban már nem hasonlíthatók a korábbiakhoz. 1270-es évek után pedig nincs tudomásuk a középkor folyamán újabb ciszterci férfi kolostor alapításáról. A 13. század után csak két kápolna alapítás történt. Az egyik Pozsonyban a 14. század elején, a másik Budán, talán szintén a 14. század első felében, bár adataink csak a 15. századból vannak rá. A két utóbbi kápolnát azonban nem a magyar kolostorok szerzetesei hozták létre, hanem a heiligenkreuziak pozsonyi, illetve budai udvarukban.²⁷

20 Josephus Canivez: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis*. I. Louvain 1934. (a továbbiakban Canivez) 303. (1204/35); Györffy György: *Adatok az esztergomi ciszterciekről*. in: *Építés-Építészettudomány* 12 (1980) (a továbbiakban Györffy 1980.) 229.; Fügedi Erik: *Sepelirunt corpus eius in proprio monasterio*. A nemzeti ségi monostor. in: *Századok* 125 (1991) 61. 24. jegyzet. Nem tekinti viszont önálló kolostornak az Esztergom–szentmártoni-amezeit Hervay L. Ferenc: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Bp.–Róma 1984. (a továbbiakban *Repertorium*) 40.

21 *Repertorium* 30–32.

22 Békefi 1891. 242–243.; Canivez II. 109. (1232/45.).

23 Almási Tibor: Pecorari Jakab bíboros diplomáciai pályája. in: *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged 1989. 59–60.

24 Canivez II. 115. (1233/21). A cisztereknek elterjedt, de Magyarországon ritkán jelentkező szokás volt, hogy kolostoraiknak szimbólikus nevet adtak, így a visitorok és Jakab legátus szerepét látják abban, hogy az 1230-as években létrehozott kolostorok egyike Háromkút (Bélháromkút), Pétervárad pedig a Bélakút nevet vette fel, míg a Gotón létrejött Tisztesvölgynek nevezték. Gergelyffy András: *Bélapátfalva*. Bp. 1960. (a továbbiakban Gergelyffy 1960.) 22.; Takács Miklós: *A bélakúti/pétervárad ciszterci monostor*. Újvidék 1989. (a továbbiakban Takács 1989.) 13–14.

25 Például több mint húsz esztendővel a tatárjárás után 1264-ben István ifjabb király a kerici monostort még teljesen elpusztultnak említi. Knauz Nándor: *A fogaras földi kertzi apátság*. in: *Magyar Sion* 6 (1868) 409.

26 *Repertorium* 40–42., 47., 98. és 200.

27 Hermann Watzl: *Über Beziehungen der Abtei Heiligenkreuz zu Altungarn*. in: *Sancta Crux* 33 (1971) (a továbbiakban Watzl 1971.) 13–17.

Az alapítók személyét vizsgálva az uralkodó család domináns szerepe emelhető ki. Összehasonlításként a szorosán vett Csehország tíz ciszterci kolostora közül csak három köszönheti létrejöttét a cseh uralkodónak,²⁸ addig a 19 – az esztergomit is beleszámítva – magyar férfi kolostor felét az Árpádok alapították és további három létrehozását tervezték.²⁹

A nem királyi alapítású ciszterci monastorok közül is többenél kimutatható az uralkodó befolyása. Az első magánkegyuraság alatt álló kolostort, az 1197-ben benépesített borsmonostort Miskolc nembeli Domonkos bán III. Béla király tanácsára és jóváhagyásával alapította.³⁰ Az uralkodó család ösztönzését sejthetjük II. András király tárnokmesterének Apod fia Dénesnek 1223-as szepesi (savniki) alapításában is, amelyet az is mutat, hogy II. András fia, Kálmán herceg és IV. Béla is birtokkal látta el a monostort.³¹ Az alapítók ehhez a csoportjához tartozik Ábrahám kegyura, Mojs nádor is.

A vértesszentkereszt kolostor 1214-es incorporálásában inkább a Csák nemzetség francia kapcsolatait kell hangsúlyoznunk. Csák nembeli Miklós második felesége francia volt, és végrendeletét a ciszterek egresi kolostora állítja ki.³² Ugyanezen nemzetség még egy, bár egy másik ághoz, az újlakihoz tartozó tagja, Csák Ugrin királyi alkancellár, kalocsai érsek (1219–1241) hasonló nevű unokaöccsét 12 évig taníttatja Párizsban. Ugrin érsek 1232-ben Gotón (Tisztesvölgy) alapít kolostort, de már a következő évben (1233) újabb ciszterci monostor létrehozására terjeszt be kérelmet a nagykaptalanhoz, majd érseksége egyik székvárosának, Bács kórházának vezetését két tisztesvölgyi ciszterci-re bízta.³³

A rend egyházi donátorai közé tartozik II. Killit egri püspök Bélháromkút alapításával,³⁴ Péter zágrábi főesperes, valamint Báncsa István esztergomi érsek a tatárjárás után elnéptelenedett ercsi, volt karthausi kolostor betelepítésével.³⁵ Pornó inkorporálását viszont a ciszterciek közé felvételét kérő és a szentgotthárdi monostor szerzetesévé lett kegyúr, Ják nembeli Csépán fia István kezdeményezte.³⁶ Az esztergomit pedig úgy tűnik, hogy a Szentemágocs nemzetség alapította, legalábbis egy 1291-es per tanúsága szerint.³⁷

28 Plasy 1144/5., Zlatá Koruná 1259/63., Zbraslav 1292. Jaroslav Čechura: Das Wirtschaftsmo-
del der Zisterziarklöster in Böhmen (1140–1419). in: Historia i kultura cystersow w dawnej
Polsce i europejskie związki. Szerk.: Jerzy Strzelczyk, Poznan 1987. (a továbbiakban
Strzelczyk 1987.) 91., viszont utóbb a magyar fejlődéssel éppen ellenkező folyamat figyelhető
meg Csehországban.

29 1259-ben IV. Béla, 1266-ban Macsó Anna hercegnő monostoralapítási szándékáról tudunk,
1271-ben pedig V. István a tihanyi bencés kolostort akarta átadni. Repertorium 41–42.

30 Kovács 1910. 3. 26. jegyzet, Szentpétery 1916. 96–101.

31 Deáky Honór: A savniki apátság története. Pécs 1937. (a továbbiakban Deáky 1937.) 6–7.;
Hervay 1991. 476.; Canivez II. 28. (1223/29.)

32 Solymosi László: Esztervótelek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertóriumáról.
Különnyomat a Levéltári Közlemények 50. évfolyamából. Bp. 1984. (a továbbiakban Solymosi
1984.) 243–244.

33 Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln. 1991. 117–131.; Canivez II.
124–125. (1233/65).

34 Gergelyffy 1960. 25.

35 Repertorium 98. és 200.

36 Horváth Ernő: A pornói apátság története. Pécs 1930. (a továbbiakban Horváth E. 1930.) 12.

37 Györfly Gy. 1980. 229.

Könnyen felismerhető, hogy a rend igyekezett elkerülni Magyarországon a magánkegyúri függést. A ciszterek szabályzatai, központosított szervezete, a nagykáptalan normatív szerepe, az atyaapátok visitációs jogukból származó befolyása jelentős mértékben korlátozta az alapítók hatalmát. Ez az oka annak, hogy a világi előkelők csak négy ciszterci kolostort hoztak létre Magyarországon. A magánalapítások nagyobb része egyházi személyekhez kapcsolódik.

A sajátosan magyar kolostortípusnak nevezhető ún. nemzetségi monostorok funkcióinak a bencések, a reformrendek közül pedig a premonstreiek jobban eleget tudtak tenni. Az úri nemzetségek szakrális igényei mellett, a ciszterciek templomaik puritán építészeti megjelenésével a kegyuri családok reprezentációját is csak korlátozottan elégítették ki. A rend elzárkózása a vizsgált korszakban a pasztorációs feladatoktól pedig nem engedte meg, hogy a patrónusaik birtokai épült plébániákon szolgáljanak, mint ahogy azt a premonstreiek gyakran megtették. A magyar ún. nemzetségi kolostorok talán legfontosabb feladata az volt, hogy temetkező helyet biztosítottak a kegyúr családjának, az ősök kultuszán keresztül pedig az ágakra, családokra bomló nemzetség összetartozástudatát erősítették. A ciszterci nagykáptalani határozatok ezzel szemben erősen korlátozták a templomaikban eltemethetők körét, így legfeljebb az alapító találhatott náluk örök nyugalmat. A nemzetségi kolostorokkal szemben támasztott igényekhez való alkalmazkodásban kereshetjük annak az okát, hogy a ciszterekkel együtt megjelenő premonstreiek az előbbieket 23 férfi és női kolostorával szemben a középkor végéig 39 monostort hoztak létre Magyarországon.³⁸

A királyi család számára viszont előszeretettel nyújtottak végső nyughelyet a 13. század első felében a ciszterci monostorok. Felvethető, hogy az 1184-ben Esztergom és Óbuda királyi központok közelében alapított pilisi monostornak szánták azt a feladatot, hogy a 12. században királyi temetkezőegyházként szolgáló székesfehérvári társaskáptalan szerepét átvegye.³⁹ Közép-Európában nem idegen, hogy a ciszterci kolostornak dinasztikus temetkezőegyház szerepét szánják. Példát a rend Bécs melletti monostorai szolgáltathattak, különösen pedig Heiligenkreuz,⁴⁰ amellyel a 12. század utolsó két évtizedében ismét szoros kapcsolatba kerültek az Árpádok.

38 Mezey László: Deáksg és Európa. Bp. 1979. 126–128. Különösen feltűnő, hogy míg Nyugat-Európában a kezdeti problémák után a női kolostorok száma néhol meghaladta a férfi monostorokét, addig Magyarországon a középkor folyamán csak négy apáca kolostort alapítottak, s ezek közül is csupán a veszprémi jelentősége emelhető ki. Lékai Lajos: A ciszterciek. Bp. 1991. (a továbbiakban Lékai 1991.) 334.; Székely Ottokár: A ciszterci apácák Magyarországon. in: A Ciszterci Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumának Évkönyve az 1941–42. iskolai évről. Bp. 1942. 56–77.

39 Marosi Ernő: A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. in: Studia comitatensia 17. Szentendre 1985. 556.

40 A 12. század második felétől a klosterneuburgi temetkezések után a Babenbergeket a heiligenkreuzi kolostor káptalantermében temették el, kivéve VI. Lipót herceget, akit a saját maga alapította lilienfeldi ciszterci kolostorba helyeztek örök nyugalomra. Watzl 1952. 13. és 43–47.; a Přemysleknél 1292-ben II. Vencel cseh király alapította a zbraslavi Aula Regia kolostort, amelynek hasonló funkciót szánt. H. Ječny – M. Tryml: Zur Rekonstruktion der Klosterkirche in Zbraslav (Königsaal). in: Strzelczyk 1987. 137.

Feltűnő és gyengíti a pilisi kolostor tervezett funkciójával kapcsolatos felvetést, hogy a ciszterciek legnagyobb magyarországi támogatóját, III. Bélát még az Árpádok 12. századi temetkezőegyházában, Székesfehérváron helyezik örök nyugalomra. A trónon őt követő idősebb fiát ugyan az egri székesegyházba temették el, de vélhetően az általa 1202-ben alapított kerci ciszterci kolostorba is elhelyezhették testének egy részét.⁴¹ II. András 1213-ban megvilkolt feleségét, Gertrúd királynét Pilisen temetik el, s a sírhely méltó kialakítására IV. Béla – talán még trónralépése előtt – a ciszterek támogatásával Villard de Honnecourt is Magyarországra hívja. A pilisi kolostor ásatásai alkalmával a káptalan terem közepén, a kolostor díszsírhelyén talált vörösmárvány lovagi sírkő a királyi család egy másik tagjának sírhelyét mutatja.⁴² II. András 1233-ban elhunyt második feleségét, Jolántát is a cisztereknekél (Egres) helyezi örök nyugalomra, ahová két esztendő múlva magát a királyt is eltemették.⁴³

A rend számára különösen Gertrud királyné temetkező helye lett jelentős. A merénylet miatt gyónás és az utolsó kenet felvétele nélkül elhalt, így bűnei miatt nem üdvözölhető királyné nagy lelki terhet jelentett a dinasztia, különösen fia, IV. Béla számára, aki Pilisen kívül több ciszterci kolostornak tett adomány azért, hogy anyja lelki üdvéért imádkozzanak.⁴⁴ A 13. század második felében azonban Magyarországon megszakadnak a ciszterci kolostorokban a királyi temetkezések és a továbbiakban a ciszterek helyet a koldulórendi templomokat választják a királyi család tagjai temetkezőhelyükül.

A ciszterci rend szigorúan előírásainak megfelelően a kolostorokat lakott településektől távoli folyók völgyeiben, megműveletlen területeken kellett létrehozni. A 19 magyar férfi kolostor közül azonban számos földrajzi környezete nem felelt meg a rendi kívánalmaknak. Cikádor 1142-ben egy jelentős bencés apátság, a Szent László alapította bátai kolostor közelében épült fel a Duna völgyében futó nemzetközi út mellé. Az ország belseje felé vezető utak vonalán fekszik a péterváradi, a szentgotthárdi, a topuszkói apátság; Egres a Maros folyó partján az Erdélyt és az ország középső vidékét összekötő elsősorban a sószállítás miatt jelentős út mellett jött létre, Zirc a Bakony hegységet átszelő út középpontjában, Szent Jakab sziget Zágráb közelében a Száva folyó egy fontos révénél található, Kerc pedig az Olt völgyében Erdélyt a Balkánnal összekötő kereskedelmi útvonalon.⁴⁵

A kolostorok közelében gyakran még a megtelepedés idején településeket találunk. Borsmonostort egy vásárhely mellé alapítják.⁴⁶ Hasonló figyelhető

41 Baumgartner Alán: A kerci apátság a középkorban. Bp. 1915. 29.

42 Gerevich László: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1987.² (a továbbiakban: Gerevich 1987.) 9–10. és 15.

43 Bósz Egyed: Az egresi ciszterci apátság története. Bp. 1911. (a továbbiakban Bósz 1911.) 22–24.; Hankó Ildikó: A magyar királýsýrok sorsa. Bp. 1987. 103.; Jolánta sírhelyének kiválasztásában az játszott döntő szerepet, hogy családja kapcsolatban volt Pontignyvel. A királyné apjához, Courtenay Péterhez tartozott az Auxerre-i grófság, amelyben Pontigny is feküdt, így Jolánta új hazájában szoros kapcsolatba került Pontigny magyar fiájával, az egresi kolostorral.

44 Békefi 1891. 217.; Takács 1989. 14.

45 Koppány Tibor: XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen. in: Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 11 (1972) (a továbbiakban Koppány 1972.) 143.; Takács 1989. 27.

meg Szentgotthárd esetében is, ahol a településen már plébániatemplom is állt a ciszterek megérkezésekor.⁴⁷ A Zircre költöző szerzetesek egy két évszázada fennálló királyi kúriát és az azt kiszolgáló falut kapták kolostoruk központjául.⁴⁸ Pilisen pedig egy olyan bencés monostort vettek át a ciszterek, amelyet egy település vett körbe, bár az új kolostor építésével a falut áttelepítették.⁴⁹ Pásztón is Pilishez hasonlóan egy a település központjában álló bencés apátságot népesítenek be.⁵⁰ A 12–13. század fordulójának egyik legjelentősebb városának, kereskedelmi központjának szomszédságában, Esztergom mellett is megtaláljuk a cisztercieket.⁵¹ Pétervárad Gertrúd királyné gyilkosának, Péter comesnek a birtokközpontja volt, ahol a kolostor alapítólevele egy királyi palatiumot említ.⁵² A magyar ciszterci rendházak kisebb részének fekvése felelt csak meg a rend szokásainak, mint például a szepesi apátság.⁵³ Úgy tűnik, hogy Magyarországon nem a ciszterek indították el kolostoraik környezetében a gazdasági fejlődést, hanem inkább kihasználták a gazdaságilag fellendülő helyeket.

A kolostorok földrajzi fekvése meghatározta a magyarországi ciszterciek gazdasági tevékenységét. Sajnos csupán egyetlen monostornak, a szentgotthárdinak gazdasági életét dolgozták föl,⁵⁴ ennek ellenére kitűnik, hogy Magyarországon nem meghatározó a saját munkára épülő, grangiák köré szerveződő hagyományos ciszterci gazdálkodás. Természetesen a magyar kolostorok közelében is találkozunk majorokkal, azonban ezekben inkább földesúri allodiumokat sejtethetünk.⁵⁵ Kimutatható az addig megműveletlen földek termővé fogása is, azonban nálunk a ciszterci gazdálkodás inkább a jobbágyfalvak adójára, a tizedbevételekre és a kereskedelemből származó haszonra épült.⁵⁶ Úgy tűnik már a korai időszakban is ezt tekinthetjük dominánsnak. Pilis birtokai három nagy tömbben feküdtek: a kolostor közelében, Pozsony megyében és Hont megyében.⁵⁷ Az utóbbi két területen már a távolság miatt is csak jobbágyok munkájával művelhették földjeiket. Szentgotthárdi apátság

46 Kovács 1910. 7.; Major Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. in: Településtudományi Közlemények 18 (1966) 64.

47 Valter 1981. 34–37.

48 Koppány 1972.. 141–143.

49 Gerevich 1987. 3–4.

50 Valter Ilona: Ciszterci kolostorok kutatása. in: Studia comitatensia 17. Szentendre 1985. 578.

51 Györffy 1980. 229.

52 Takács 1989. 11–12.

53 Deáky 1937. 5–6.

54 Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bp. 1932. (a továbbiakban Kalász E. 1932.)

55 Lakatos Dénes: A topuszkói ciszterci apátság története az Árpádok korában. Bp. 1911. (a továbbiakban Lakatos 1911.) 40.; Kalász 1932. 20–32.

56 Abban az időben, amikor a magyar ciszterci kolostorok gazdaságai kiépültek, általában megfigyelhető a saját munkára épülő ciszterci gazdálkodás átalakulása a rend feudalizálódása következtében. Hasonló a magyar helyzethez az Elba vidékén és Csehországban is parasztgazdálkodásra épült a ciszterci gazdaság. S. Epperlein: Zur Wirtschaftspolitik von Zisterzienserklöstern östlich und westlich der Elbe im 12. und 13. Jahrhundert. in: Strzelczyk 1987. 30.; Lékai 1991. 285.

57 Békefi 1891. 245–246.

közvetlen közelében a grangiák mellett ott találjuk Kedhely és Zsidófalva jobbagytelepüléseket.⁵⁸ 1213-ban a topuszkói monostor névadó településén élő hospesek adóját szabályozzák,⁵⁹ tehát még a kolostor közelében sem csak konversusok dolgoznak, hanem telepésekkel népesítik be a birtokot. Legnagyobb birtokkal a IV. Bélától 35 falut kapó Pétervárad rendelkezett.⁶⁰

A kolostorok jövedelmeinek jelentős részét képezték a tizedbevételek, az átengedett királyi adók, különösen pedig a királytól kapott vámok. A pilisi kolostoré volt az ország nyugati határánál, fontos külkereskedelmi utak mentén a pozsonyi, a csütörtökhelyi, a győri és az óvári vám harmada. Jelentőségüket mutatja, hogy az apátság jövedelmeinek nagyobb része származott a vámokból, mint a birtokai hasznából.⁶¹ A többi ciszterci kolostorhoz is tartoztak vámjövedelmek, így Cikádoré volt az eszéki vám,⁶² Péterváradé a kolostor közelében lévő rév,⁶³ Zircé a győri és az óvári vám harmada.⁶⁴

Néhány magyar ciszterci kolostor szőlőtermelése igen jelentősnek tűnik. Kálán pécsi püspök a 13. század elején szükségét látta, hogy III. Ince pápánál tiltakozzon, mert egyházmegyéjében a ciszterek (Cikádor) sok szőlőt összevásárolnak és ezek után nem fizetnek tizedet, következésképpen így jelentős veszteség éri a püspökséget. 1213-ban III. Ince fel is szólítja a szerzeteseket, hogy hagyjanak fel a szőlők felvásárlásával.⁶⁵ A cikádori és a két fontos bortermelő vidéken épült kolostoron, Bélháromkúton az egri borvidéken és a Szerémségben fekvő Péterváradon kívül még a topuszkói apátság bortermelése emelkedik ki.⁶⁶ Heiligenkreuznak pedig az ország nyugati határánál, Pozsony körül és a Fertő-tó közelében voltak jelentős szőlőskertjei.⁶⁷

A bortermelés nagysága már magában is a kolostorok kereskedelmi tevékenységének jelentőségét mutatja. A magyarországi ciszterek, hasonlóan a rend többi európai egyházához, birtokaik után nem fizettek tizedet. Így termékeikkel versenyképesebben tudtak megjelenni a piacokon. Ezt csak fokozta, hogy a királyi kolostorok legtöbbször vám- és adómentességet élvezett. A kolostorok földrajzi elhelyezkedésből – folyók völgyeiben és fontos kereskedelmi útvonalak közelsége – következő kedvező közlekedésföldrajzi helyzet predesztinálta a magyar cisztercieket arra, hogy bekapcsolódjanak a kereskedelembe. Említettük már, hogy Szentgotthárd és Borsmonostor hetipiacos helyek mellett (Kethely) jöttek létre, Borsmonostor pedig röviddel alapítása után Imre királytól két újabb falvában kapja meg a vásártartás jogát.⁶⁸ Hasonló kiváltságban részesült 1213-ban Bachus falvában a topuszkói apátság. Úgy látszik, Topusz-

58 Valter 1981. 34–37. és 60.

59 Lakatos, 1911. 30–32.

60 Takács 1989. 30–31.

61 1357-ben vámokból 440 aranyforint, míg a birtokból csak 260 aranyforint jövedelme volt az apátságnak. Békefi 1898. 70–74.; Hervay 1984. 832.

62 Békefi 1894. 83.

63 Takács 1989. 30.

64 Horváth K. 1930. 10–11.

65 Békefi 1894. 37.

66 Lakatos 1911. 41.

67 Watzl 1958. 117–119. és Watzl 1971. 13–14.

68 Szentpétery 1916. 17.

kó a távolsági kereskedelemben is részt vett. 1240-ben a magyar templomos nagymestertől a kolostor telket kapott az Adria tengeri Zengg kikötővárosban, hogy kereskedelmi lerakatot létesítsen.⁶⁹

Jelentős jövedelmek származtak a sószállítás és a sókereskedelem hasznából. A középkori Magyarországi sóbányái az ország keleti részében, Erdélyben voltak. A királyi bányákból az ország belsejébe és a határvidékre a sót az egyháziak szállították, jelentős jövedelemre szert téve. Nem egy ciszterci kolostor ezen felül külön is részesült sóadományban. Szentgotthárd az alapításakor 20 ezer nagy sókocka szállítására kapott jogot. 1233-ban ezt megerősítik, s 80 szárazföldön szállított kocka só után egy márka fuvarozási díj illette meg az apátság és ezen felül 2500 kockát adományba is kapott.⁷⁰ Borsmonostor 1224-ben 200 zuan sót kap a királytól, de egy eredményes oklevélhamisítás után sikerült ezt rövidesen 1000 zuanra növelni.⁷¹ Az egresi kolostor hat sószállító hajóval rendelkezett, amelyek évente három alkalommal vámmentesen szállíthattak sót.⁷² Pilis pedig templomának felszentelése alkalmából évi száz márkányi sót kapott a szalacsi raktárból.⁷³ Az 1233-ban Pecorari Jakab legátus és II. András király között létrejött úgynevezett beregi egyezmény a sószállítást is szabályozta. A ciszterci bíboros eredményesen tudta képviselni rendje kolostorainak érdekeit, Szentgotthárd 2500, Pilis és Zirc 2000, Pornó 1000 zuan, míg Egres 3 timinus só szállítására kapott engedélyt.⁷⁴ Összegezve a hazai ciszterci monostorok jövedelmeinek nagyobb része származott a vámok és a kereskedelem bevételeiből, mint birtokaik terményeiből.

A magyarországi kolostorokban élő szerzetesek és conversusok számát és származását még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani a vizsgált időszakban. Az első ilyen adatot nyújtó forrás Szigfried reini apát 1357-es visitációjáról készült jelentés, de ez már a kolostorok válságát, elnéptelenedését mutatja.⁷⁵ A szerzetesek etnikai és szociális származásának tanulmányozását a kevés forrás mellett az egyelemű névadás szokása is nehezíti. Csupán a keresztnevekből pedig nem, vagy csak erősen megkérdőjelezhető következtetéseket lehet levonni. A szakirodalomban korábban általános véleménnyel szemben, miszerint a magyar kolostorok mindvégig külföldről kapták szerzetesi utánpótlásukat,⁷⁶ az utóbbi időben megfogalmazódott olyan vélemény, hogy a hazai és a külföldi szerzetesek arányát még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani.⁷⁷ Magunk részéről csupán néhány megjegyzést kívánunk tenni. A Magyarországon a 19 férfi kolostor közül ellentétben a környező országokkal (osztrák hercegség, Csehország, Lengyelország) a német nyelvterületen domináns morimondi ághoz csak négy monostor tartozott (Cikádor, Borsmonostor,

69 Lakatos 1911. 48. és 70–71.

70 Valter 1981. 62–63.

71 Szentpétery 1916. 26–32.

72 Bósz 1911. 44–45.

73 Békefi 1891. 235–236.

74 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Ed. F. Knauz, Strigonii 1874. 294.

75 Békefi 1898. 70–74.

76 Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 215.; Repertorium 24.

77 Solymosi 1984. 241.

Szepes, Zágráb). A legtöbb, szám szerint 11 a Clairvax-i ághoz, míg három Pontigny-hez. Az utóbbiak közül hat közvetlenül Franciaországból települt. Ezen kolostorok alapító konventjei bizonyosan francia származású szerzetesekből álltak. Nem tudjuk, hogy a közvetlen szerzetesi utánpótlás meddig állt fönt a távoli anyakolostokkal, de figyelemre méltó, Zirc még az alapítása után 26 esztendővel is Clairvaux-ból kapott apátot Limoges-i János személyében. János tíz esztendei itt tartózkodása után visszatért Franciaországba, de az őt felváltó Guido is bizonyosan francia.⁷⁸ A magyar kolostorok és a francia atyaapátságok távolsága sejteti, hogy a kezdeti intenzív kapcsolatok sokáig nehezen voltak tarthatók. A magyarországi apátoknak csak háromévente kellett a Cîteaux-be rendezett nagykáptalanon megjelenni, de még így is hallunk a távolmaradás miatt kirótt büntetésekről. Az atyaapátok éves vizitációit pedig például Clairvaux esetében az alá tartozó filiák nagy száma is lehetetlenné tette, csak kirívó szabálytalanságok kivizsgálása esetén vállalták az atyaapátok a hosszú utazást. A 13. század közepére az addig erős francia-magyar kapcsolatok általában is meggyengülnek. A vallon telepesek és nyomukban papjaik is inkább a felszabaduló Hispániát választják Közép-Európa helyett.⁷⁹ Mindezek következtében a ciszterci kolostorok külföldi utánpótlása meggyengült. Ez akkor következik be, amikor a Magyarországon élő szerzetesek számát a tatárdúlás megtizedelte. 1234-ben létrehozott péterváradi monostor az utolsó, amely közvetlenül Franciaországból települt.

A 12. század végén, a 13. század elején felerősödik a heiligenkreuzi ciszterek magyarországi szerepe. V. Lipót osztrák herceg 1177-ben, majd 1188-ban megtiltja a kolostornak, hogy az apátságtól nyugatra is írtásokat végezzenek. Heiligenkreuz kolonizációs tevékenysége így csak keletre, Magyarország határai felé irányulhatott, s ez megkívánta a közeledést a magyar uralkodókhoz. III. Bélától kapnak egy királyi kúriát, s Imre, majd II. András is további adományokba részesíti a kolostort az addig jobbára csak gyepterületként gyérszámú besenyő lakossággal rendelkező nyugati határvidéken. A 13. század elején szinte már családi monostorként kezelik az Árpádok a Bécsi-erdőben fekvő monostort. Heiligenkreuz magyarországi aktivizálódását mutatja Borsmonostor már érintett alapítása. 1206. és 1209. között pedig felvetődött, hogy a szerzetesek áttelepülnek az egyik nyugat-magyarországi – valószínűleg Curia regis, Könighof – birtokukra. Az ügy a rendi nagykáptalan elé került. Az átköltözést részben gazdasági okok motiválták, a kiszemelt új kolostorhely környékének mezőgazdasági és ipari tevékenység folytatására kedvezőbb fekvése, részben az 1206-os szabálytalan apátválasztásban kifejeződő politikai okok. VI. Lipót herceg egy újabb ciszterci kolostor (Lilienfeld) alapítását kezdte meg, s így Heiligenkreuz és a Babenbergeknél kapcsolata meglazult. Magyarországon viszont II. András felesége, Gertrud királyné alatt a német befolyás erősödése kedvezett a heiligenkreuzi cisztereknek. Az áttelepülés az építkezések megkez-

78 Horváth Konstantin: Limoges-i János zirci apát (1208–1218). in: *Katholikus Szemle* 44 (1930) 98–99.

79 Fügedi Erik: A befogadó a középkori magyar királyság. in: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp. 1981. 401.

dése ellenére a morimondi atyaapátság ellenállásán meghiúsult,⁸⁰ de a Heiligenkreuz magyarországi expanziója tovább tartott. Toplicáról 1208. után elűzve a Clairvaux-i szerzeteseket megpróbálták az új alapítást saját joghatóságuk alá vonni, de 1211-ben a nagykáptalan tilalma miatt végül le kellett erről mondaniuk.⁸¹

Az is bizonyos, hogy a magyar ciszterci kolostorokra nem jellemző az az elzárkózás a hazai utánpótlás elől, mint amely a lengyelországi ún. kölni kolostoroknál megfigyelhető.⁸² Az egyik első magyar származású ciszterci szerzetesek közé tartozott a szentgotthárdi apátságba 1219-ben belépő Ják nembeli Csépán fia István.⁸³ Honfitársai közül mennyien követték példáját, nem tudjuk, de figyelemre méltó, hogy belépésével a rendhez átkerülő pornói apátságba csak 14 esztendő múlva tud a bencések felváltására ciszterci szerzeteseket küldeni Szentgotthárd.⁸⁴ A magyar monostorokban élő szerzetesek számának megállapításánál csak közvetett úton juthatunk információkhoz. Az utóbbi évtizedek régészeti kutatásai nyomán néhány kolostor alaprajzát ismerjük, amely legalább az építkezés idejére jelzi, milyen létszámú szerzetesi közösség talált ott otthont. Hasonló információkat nyújtanak a filiációs viszonyok, mivel a rend szabályzata szerint csak az a kolostor létesíthet filiát, amelyben legalább hatvan szerzetes élt. Magyarországon egyedül Pilis hozott létre három újabb apátságot. Az alapítás után az első filia, Pásztó benépesítése alig hét esztendő alatt megtörtént, a második Bélháromkút ezt 41 év múlva követi, míg a harmadik és egyben az utolsó középkori ciszterci kolostor, az ábrahámi 1270-ben történő betelepítésére újabb 38 esztendőt kellett várni. Egres két filiát bocsátott ki magából (Kerc 1202; Vértesszentkereszt 1214), egy-egy leányapátsággal rendelkezik Szentgotthárd, Zirc és Toplica. A filiák közül viszont már egy sem erősödik meg annyira, hogy újabb közösséget szervezzen, mindvégig másodlagosak maradtak.

Pilis templomhajójának hossza 56,80 m, refektoriuma 12x6,60 m. nagyságú terem,⁸⁵ Zirc templomának hossza kb. 60 m., káptlanterme 9x9 m, refektoriuma 9x19 m.⁸⁶ Pilis és Zirc volt a legnagyobb ciszterci kolostor Magyarországon, ezt mutatja, hogy Kercen kívül a feltárt templomok között csak itt talál-

80 Watzl 1958. 112–117.; Canivez I. 322. (1206/46.)

81 Watzl 1958. 113–114., Canivez I. 317. (1205/48), Canivez I. 381. (1211/13.); többek szerint a heiligenkreuzi apátság alá akarta helyezni III. Honorius pápa 1224-ben a kegyúr, Micha comes kérésére a telki bencés monostort. Sörös 1912. 453–454. és Watzl 1958. 117–119.; Hervay F. szerint viszont az említett kolostort a patrónus a vértesszentkeresztí ciszterciek alá akarta rendelni. Repertorium 121. Megfontolandó, hogy a magánkegyuraságához tartozó kolostort egy másik nemzetség felügyelete alatt álló egyház joghatósága alá helyezését kezdeményezte volna Micha comes, amennyiben viszont helyes a feltételezés, hogy Micha annak a Héder nemzetségnek volt a tagja, amely birtokai a nyugati határszélen feküdtek, akkor inkább a heiligenkreuzi ciszterek szerepét kell itt is látnunk.

82 Fügedi Erik: A nyugati szláv néphatár története. in: Magyarország és a szlávok. Szerk.: Szekfű Gyula, Bp. 1942. 70–71.; Die Cistercienser. Geschichte – Geist – Kunst. Hrsg. von A. Schneider, A. Wienand, W. Bickel, E. Coester, Köln 1977. 76–78.

83 Horváth E.: 1930. 12–13.; Canivez I. 514. (1219/56).

84 Canivez II. 115. (1233/21.).

85 Gerevich 1987. 6. és 13.

86 Horváth K. 1930. 5.; Hümpfner Tibor: A zirci apátsági templom átadása (1912–1913). in: Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 2 (1964) (a továbbiakban Hümpfner 1964.) 121.

lunk 2–2 kápolnapárt a főszentély mellett, amíg Bélháromkúton már csupán egy-egy-re volt szükség.

A konversusokra vonatkozó információink a szerzetesekéhez képest is jóval csekélyebbek. A nemesi származású monachusokkal ellentétben ők inkább a közrendűek közül kerültek ki, és nagyobb arányban kereshetünk köztük magyar származásúakat már a korai időszakban is. Francia területekről érkezők is akadtak azért köztük. 1205-ben Szentgotthárdon Argonne-ből és Troisfontaines-ből származó konversusokról tudunk.⁸⁷ A renden belül általában a 12–13. század folyamán a szerzetesek és a konversusok aránya 1:3, 2:3.⁸⁸ Magyarországon a megtért barátok jelentősége bizonyosan kisebb, mint láttuk, a magyar kolostorok gazdasága nem elsősorban a rendtagok saját munkájára épült. A nagyobb kolostorok mellett felépült műhelyekben, mint amilyet Pilisen is feltártak,⁸⁹ dolgozhattak nagyobb számban konversusok és nem a grangiákon. Ezzel értelmezhető a Pilis és a Zirc viszonylag nagyméretű, 29 illetve 24 m² alapterületű konversusi terme.⁹⁰

A rend mind szerzetes, mind konversus tagjainak hazai utánpótlása nehézségeinél ki kell hangsúlyozni: ennek nem a ciszterci rendnek a magyar társadalomtól, a helyi hagyományoktól való elzárkódása volt az oka.⁹¹ Ezek sokkal inkább a magyar egyház és a társadalom fejlődésében keresendők. A rend megtelepülésének idején a konversusi utánpótlást képező agrárnépesség jelentős része még kötött állású Magyarországon, nem rendelkezik szabad költözési joggal, így terhei ellenében nem választhatja a ciszterek kínálta alternatívát. A helyhezkött, servusok munkájára épülő prédiomok bomlása a 13. század második felében gyorsul fel és válik szabadabbá a magyar agrárnépesség. Viszont erre az időre a ciszterci kolostorok gazdaságainak már a korábbiakhoz képest sincs igényük a konversusokra. A tatárdúlás után jelentkező munkaerőhiány, a hospesjog, a telekrendszer és a városfejlődés teremtette lehetőségekkel szemben pedig a konversusi intézmény elveszítette vonzerejét. A 1230-as évektől kezdve mind a szerzetesi, mind a konversusi utánpótlásnál jelentkezik a Magyarországon is az egyre népszerűbbé váló koldulórendek elszívóhatása. A magyar egyháztörténet sajátossága, hogy a monasztikus szerzetesség reformrendjeinek, a cisztereknek és részben a premonstreieknek nem volt idejük a „kifutásra”, mielőtt igazán jelentőssé váltak volna, megjelentek a koldulórendek.

87 Canivez I. 315–316. (1205/40.); Valter 1981. 63–64.

88 M. Toepfer: *Die Konversen der Zisterzienser*. Berlin 1983. 53–58.

89 Gerevich 1987. 18–20.

90 Gerevich 1987. 13.; Horváth K. 1930. 5.; Hümpfner 1964. 133–136.

91 A helyi hagyományokhoz való kapcsolódást jelzi, hogy az egresi apát kérésére 1222-ben a rendi nagykáptalan megengedi a magyar kolostorokban Szent István király ünnepének megtartását. Canivez II. 20. (1222/36.)

THE HISTORY OF THE HUNGARIAN CISTERCIAN
ORDER IN THE PERIOD OF ESTABLISHING THEIR MONASTERIES 1142-1270

The first Cistercian monastery in Hungary was established by King Géza II in Cikádor, near to the Danube. It was founded as a filiation of the monastery of Heiligenkreuz, near to Vienna. Then, however, at least according to our information, no new monasteries were founded during the succeeding four decades. The reason of this has to be looked for in the history of the Hungarian monastic orders. In the middle of the XIIth century no sign of any crisis within the Hungarian Benedictine order was to be revealed yet. Otherwise the friendly Hungarian-German relations having characterized the time of the establishing of the monastery of Cikádor were followed up by hostilities. The actual settlement and expansion of the Cistercian order in Hungary can be dated to the end of the 1170-ies. A mighty sponsor of the order was King Béla III who established five Cistercian monasteries. The monks of the newly founded monasteries were coming, however, not from the German but directly from the French Cistercian monasteries. The second important period of establishing the monasteries were the 1230-ies. In those days two leading abbots of the order held visitations in Hungary, and at the same time the papal legate, the Cistercian Jakab Pecorari was visiting the country, too. In the XIIIth century the expansion of the order was interrupted. After 1242, i.e. after the devastation of the country by the Tartarian conquerors, the reorganization of some monasteries was delayed, too. In addition, the order was lacking the energy needed to the establishing of new monasteries. Most of the attempts to establish new monasteries were frustrated. The importance of the Cistercian monasteries established during the period from 1242 up to 1270 seems to be insignificant as compared to those that were established before 1242. The last Cistercian monastery was founded in 1270 in Ábrahám. Most of the Hungarian monasteries were established by the ruling dynasty. The royal inspiration and support, however, can be revealed in the case of the monasteries established by private landlords, too. The Cistercians were endeavouring to avoid the dependence on private patrons here, in Hungary. Most of the Cistercian monasteries were established in Hungary during the era when the order was already feudalized, and the importance of the self-contained estates was decreased. Mostly the geographic situation of the domestic monasteries was not in compliance with the severe rules of the order either. They had been often built up next to commercial roads, settlements and market places. It seems that here, in Hungary, it often was not the Cistercian order itself that had furthered the economic development in the vicinity of the monasteries: The Cistercians were rather exploiting the possibilities of the economically developing places. It is true that the presence of convents can be revealed and proven in the Hungarian monasteries, too. But their importance is slight because the monasteries were here preferring to have their lands cultivated by serfs. In some monasteries, however, the deforestation and the organization of granges can be demonstrated. The monasteries were gaining substantial incomes from salt deliveries and from customs. Moreover, these latter were becoming in the XIIIth century the chief incomes of some monasteries. The development of the order was interrupted in the middle of the XIIIth century. We have no information concerning the number of the monks and convents having lived in the monasteries. The strength of the monastic communities can be evaluated on the basis of the archeological explorations with due consideration of the sizes of the monasteries concerned. The monasteries of Pilis and Zirc may have been the two largest communities. In the middle of the XIIIth century the replacement of the monks may have been a great problem. The monasteries were replaced by monks still for several decades after their establishment from the French mother monasteries. In the 1230-ies the earlier intensive French-Hungarian relations were declining. The last monastery that was established by direct French intervention was organized in 1234. The foreign replacements of the monks was greatly hampered by the Tartarian devastation of Hungary in 1241-42. In that period a strong suction effect of the mendicant friars' order was to be felt. It is a special feature of the Hungarian history that the later established Cistercians had no time to a stronger expansion because the settlement of the mendicant friars prevented their reinforcement. As a consequence, the Cistercian order had been able to maintain in the medieval Hungary only 19 monasteries of the monks and 4 monasteries of the nuns.

ALMÁSI TIBOR

EGY CISZTERCI BÍBOROS A PÁPAI VILÁGHATALOM
SZOLGÁLATÁBAN

Pecorari Jakab magyarországi legációja

Előadásomban az 1232–1234 között Magyarországon működött ciszterci bíboros-diplomata, Pecorari Jakab pályáját igyekszem felvázolni. Először életútjának főbb mozzanatait foglalom össze, majd magyarországi legációjáról ejtek szót, végezetül itteni működésének ciszterci vonatkozásaira térek ki.

Pecorari Jakab gazdag piacentzai nemes család sarjaként született.¹ Szülőhelyére utal a forrásokban gyakran felbukkanó „Placentinus” előneve. Emlékét a piacentzai dóm falán ma is emléktábla őrzi.² A Pecorari név a Piacenza határában fekvő, a család birtokaihoz tartozó, dús legelőkben gazdag Pecoraria-völgyre utal. Pontos születési évét nem tudjuk; viselt tisztségei elnyerésének időpontjai 1185, illetve 1190 közötti születést valószínűsítenek. Jakab ifjan hátat fordítva a világi életnek egyházi pályára lépett, s a Piacenzához közeli Fidenzában, Szent Donnino egyházának lett először plébánosa. Innen emelkedett 1211-ben ravennai főesperessé, mely tisztségét 1219-ig említik neve mellett a források. Későbbi életrajzíróinak egybehangzó adatai szerint 1215-ben Franciaországba ment, s Clairvaux-ban csatlakozott a ciszterci rendhez. Az életút megrajzolása az ezt követő másfél évtizedben számos bizonytalanságot rejt, melyek döntően abból adódnak, hogy Jakab testvér működési helyének megjelölése nem egyértelmű. A helyzet csak 1231-től válik ismét kétségtelenül bizonyossá, amikor is IX. Gergely pápa Pecorari Jakabot bíborosává, s egyben Preneste püspökévé emelte.³ Kinevezéséről Albericus monachus világkrónikája

1 A Pecorari Jakabbal kapcsolatos életrajzi adatok: UGHELLI, F. – COLETI, N.: *Italia Sacra sive episcopi Italiae*. Tom. I., Venetiis, 1717. (a továbbiakban: UGHELLI) 207–208.; MORONI, C.: *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*. Tom. LII., Venezia, 1851. 30–31.; SÜTTERLIN, B.: *Die Politik Kaiser Friedrichs II. und die römischen Kardinäle in den Jahren 1239–1250*. Heidelberg, 1929. 131. (Heidelberger Abhandlungen. Heft 58.) (a továbbiakban: SÜTTERLIN); *Lessico Universale Italiano*. Tom. XVI. Roma, 1976. 336.; PARAVICINI BAGLIANI, A.: *Cardinali di Curia e 'familiae' cardinalizie dal 1227 al 1254*. I. Padova, 1972. (*Italia sacra studi e documenti di storia ecclesiastica*) 114–127. (a továbbiakban: PARAVICINI BAGLIANI); ALMÁSI T.: Pecorari Jakab bíboros diplomáciai pályája. in: *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged, 1989. 59–69. (a továbbiakban: ALMÁSI 1989.)

2 I papi a Piacenza. A cura di Giorgio FIORI e Carlo Emmanuele MANFREDI. Piacenza, 1988. 30.

3 PARAVICINI BAGLIANI 113., 119.

is említést tesz az 1231. évnél, ahol is elmondja: „Rome tres episcopi cardinales a papa electi sunt – köztük – domnus Jacobus abbas Trium Fontium in episcopum Prenestinum”.⁴ E híradás szerint Jakab közelebből ismeretlen időpontban Trium Fontium apátja lett, mely méltóságát egészen bíborossá kreálásáig őrizte. Mi itt a probléma? Az, ami már a korai életrajzírókat és későbbi történetírókat is megosztotta, tudniillik, hogy melyik, a latinban egyként Trium Fontium-ként hangzó ciszterci monostorban kell Jakab működési helyét keresnünk. A több helyen olvasható két lehetőség egyike, Albericus működési helye, a franciaországi Trois-Fontaines-i monostor, a másik pedig a Rómához közeli Tre Fontane-apátság. A számos biográfus munkáiban megörökített itáliai hagyomány egészen a legújabb időkig az utóbbit, tehát az itáliai monostort jelölte meg Jakab működési helyeként, azzal is erősítve az állítás igazát, hogy működése az 1220-as évektől III. Honorius pápa udvarához kötötte személyét, miután Jakab állítólag az ő káplánja, gyóntatója és jogásza volt. E feltevés logikáját követve tehát a ravennai főesperességből az immár ciszterci testvér közelebből ismeretlen időpontban – valószínűleg 1219–20 körül – a Róma melletti monostor élére került, majd a 20-as években már III. Honorius pápa környezetében működött, s e kúriai működése alapozta meg 1231-ben bíborossá emelését. A másik nézet nagy hangsúlyt akkor kapott, amikor 1874-ben a német tudós, Paulus Scheffer-Biochorst kiadta Albericus világkrónikáját a Monumenta Germaniae Historica forráskiadvány-sorozatban. Előszavában tévedésnek minősítette Pecorari Jakab Tre Fontane-hoz kapcsolását, s amellett foglalt állást, hogy helyes lokalizációként csak a francia Trois-Fontaines adódhat, s ő ez alapján vezeti vissza Albericus magyarországi híryanagát is Pecorari Jakabra mint forrásra. A magyar szaktudományban ez az álláspont vált Pauler Gyulától⁵ Hervay Ferencig⁶ elfogadottá. Folytassuk most anélkül a bíboros életpályájának vázlatoszerű követését, hogy megkísérelnénk az állásfoglalást e problémában, hiszen a magyarországi legáció ciszter vonatkozásainak említésekor úgyszólván szembe kell néznünk e kérdéssel. Pecorari Jakab 1231 után bíborosként elsősorban a pápai diplomáciában kapott szerepet. Első legatusi megbízatására már 1231-ben sor került, mégpedig olyan ügyben, amelynek alakulásában a további bő évtizedben végig meghatározó befolyással volt a palestrinai püspök. A II. Frigyes német-római császár és szicíliai király elleni küzdelmekről van szó. A császár hatalmi ambícióival szemben kérlelhetetlenül fellépő IX. Gergely pápa a legmegbízhatóbb szövetségesét találta meg új bíborosában. Itt nem pusztán arról van szó, hogy a guelf érzelmű, lombard nemesi család sarjaként Jakab természetszerűleg ellenszenvvel szemlélte a császárnak

4 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (a továbbiakban: MGH. SS.) Tom. XXIII. Hannoverae, 1874. Chronica Alberici monachi Trium Fontium a monachi Novi monasterii Hoiensis interpolata. (a továbbiakban: Chron. Alberici) 929., 1. még EUBEL, C.: Hierarchia catholica medii aevi sive Summorum Pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta. Tom. I. Regensburg, 1898. 6.

5 PAULER Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. II. 116–117. (a továbbiakban: PAULER).

6 HERVAY F. L.: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma, 1984. 31. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) (a továbbiakban: HERVAY).

Észak-Itália bekebelezésére irányuló törekvéseit, illetve opponálta a lombardiai császárbarát irányzat politikáját, hanem arról hogy mélyen, szívéből egyetértett IX. Gergelynek ama, a pápaság irányító szerepéről vallott felfogásával, amelyben az egyházfő magát nem az együttélés lehetőségeit kereső, „galamblelkű” III. Honorius, hanem rokona, a határozott és céltudatos III. Ince pápa örökösének tekintette. IX. Gergely cselekvési szabadságát jelentékenyen korlátozta e törekvései érvényesítésében, hogy a bíborosok testülete erősen megosztott volt az 1230-as években, így az egyházi irányításának egységét csak úgy őrizhette meg, ha a pápai politika határozottságát mérsékelni, fékezni akaró bíborosi szárnynak rendre engedményeket tett.⁷ A pápaság politikájában éppen emiatt sajátos hullámmás figyelhető meg a császárság irányában, hol határozottan konfrontációs, hol csendes, korlátozott együttműködést is lehetővé tevő periódusok váltják egymást. Szembeöltő, hogy Pecorari Jakab kivétel nélkül a konfrontációs időszakokban jutott szerephez.⁸ Működése 1231-es és 1236-os lombardiai legációja idején is az ellentétek elmélyülését eredményezte, ami miatt II. Frigyes 1236-tól legfőbb kúriai ellenségeként tartotta számon Jakabot. 1238-ban ez okból igyekezett – a végén eredményesen – megíjírtani Jakab bíboros Lombardiára, Provance-ra és Dél-Franciaországra joghatóságot biztosító legátusi felhatalmazását. A békés periódusokban, a császár és a pápa esetenkénti együttműködése idején a prenestei püspök neve sohasem tűnik fel a kapcsolattartás forrásaiban. Jakab bíboros magyarországi működésének bő másfél éve egyébként ugyancsak ilyen nyugalmi időszakra esett. Az események formálásának meghatározó alakjává bíborosunk azután azt követően válhatott, hogy IX. Gergely 1239 virágvasárnapján exkommunikálta II. Frigyeset. A császárral végleg leszámolni igyekvő pápa egyetemes zsinat keretében igyekezett megszabadulni nagy ellenfelétől, s ehhez a világi fejedelmek támogatását is megpróbálta megszerezni. Ennek érdekében 1239-ben legátusként Franciaországba küldte Jakab bíborost, hogy tárgyaljon a császár esetleges letételéről, toborozza össze a zsinati résztvevőket, illetve szerezzen anyagi és fegyveres támogatást az időközben Frigyes által megindított háború eredményes folytatásához. A zsinati készülődés egyébként – mint a tatárjárás belpolitikai előzményeire fényt vető forrásainkból ismert⁹ – Magyarországot sem hagyta érintetlenül. Jakab püspök álrúhában, igen viszontagságosan – egyetlen kíséreléssel – tudott csak átvergődni Észak-Itálián,¹⁰ ám francia földre jutva igen eredményesen propagálta a zsinati célokat, s tekintélyes támogatók mellett jelentékeny pénzadományokat is szerzett.¹¹ Arról is van híradásunk, hogy útjának eredményességéről hírt adva, a katonailag igen szorult helyzetbe került

7 A pápa és a bíborosok viszonyára: FEHLING, F.: Kaiser Friedrich II. und die römischen Cardinäle in den Jahren 1227 bis 1239. Berlin, 1901. (Historische Studien. Heft XXI.).

8 Bővebben ALMÁSI 1989. 61–66.

9 Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. E. SZENTPÉTERY, Bp. 1938. Vol. 2. Rogerii Carmen miserabile. Ed. L. JUHÁSZ, 560. (cap. 14.).

10 MGH. SS. XXIII. Hannoverae, 1872. Annales Sancti Pantaleonis Coloniensis 531. (a továbbiakban: Annal. S. Pantal. Col.); MGH. SS. XIX. Hanoverae, 1846. Ryccardi de Sancto Germano notarii chronica 371. (a továbbiakban: Rycc. S. Germ. Chron.).

11 MGH. SS. XVI. Hannoverae, 1859. Annales Stadenses 367.; Annal. S. Pantal. Col. 531.

pápát igyekezett az egyezkedéstől eltántorítani.¹² Az Angliából és Franciaországból a zsinatra igyekvő népes főpapi gyülekezet 1241 tavaszán érkezett Genovába. Innen hajóval folytatták az utat. Május 3-án azonban a pisai hajóhad megsemmisítő vereséget mért a főpapokat szállító flottára, s a számos egyháznagy – Jakab mellett még egy bíboros – császári fogságba került.¹³ Források sokaságában maradt fenn e példátlan skandallum emléke.¹⁴ A főpapok gyötrelmeit bőven részletező forrásokból egyértelműen kitetszik, hogy a császár Jakabot tekintette legértékesebb foglyának, s ennek megfelelően a legtöbb megaláztatás, a legembertelenebb bánásmód és a leghosszabb fogság is neki jutott osztályrészéül. Több mint két éven át, 1243 májusának végéig raboskodott a különböző apuliai erősségek börtöneiben.¹⁵ Eközben az egyház irányítása a legzűrzavarosabb időszakát élte. 1241. augusztus 22-én meghalt IX. Gergely pápa, a bíborosi kollégium két pártra szakadt, a pápai területek a császári seregek prédájává váltak, Szent Péter trónusa – eltekintve IV. Coelestin néhány napos pápaságától – közel két évig betöltetlen volt. A császárnak az új pápa személye körüli alkudozásai a bíborosokkal, akkor is Pecorari Jakabot tették az események kulcsfigurájává, ha maga a császári börtönök mélyén távol is volt az események formálásától.¹⁶ A császár a fogoly főpapok szabaddá tételével igyekezett zsarolva őket nyomást gyakorolni a bíborosokra, s garanciát szerezni egy számára is elfogadható új pápa megválasztására. Jóindulata jeleként fokozatosan elengedte a főpapokat, ám a prenestei püspök esetében hajthatatlan maradt. Nyilvánvalóan nem akarta vezérhez juttatni a császár-ellenes bíborosi szárnyat, illetve el kellett kerülnie annak kockázatát, hogy legkérlelhetlenebb ellenfele jusson a pápai trónra. A bíborosok viszont ragaszkodtak társuk pápaválasztás előtti szabadon bocsátásához. Hogy végül Frigyes engedett, abból következett, hogy a császárellenes bíborosok tábora időközben 2 főre olvadt, s a mérsékelt szárny főlénye biztosítottnak tetszett a választásnál. Így került sor egy hónappal Jakab bíboros elengedése után, 1243. június végén IV. Ince megválasztására, akire II. Frigyes is nagy reményekkel tekintett. Az elkövetkező hónapok egyezkedést kereső tárgyalásainak idejéből nincsenek adataink Pecorari Jakab működéséről. Valószínűbb, hogy ez esetben már nem egyszerűen arról van szó, hogy a kúria irányvonal nem kedvezett Pecorari Jakab aktívabb közreműködésének, hanem inkább arról, hogy a fogság embertelen bánásmódja aláásta egészségét. A szabadulás utáni időből egyetlen adat ismert róla, nevezetesen, hogy IV. Ince pápa római vikáriussá

12 MGH. SS. XXVIII. Hannoverae, 1888. Ex Mathei Parisiensis operibus. Ex Chronicis Maioribus 196–197. (a továbbiakban: Math. Par. Chron.).

13 MGH. SS. XVIII. Hannoverae, 1863. Annales Placentini Gibellini. 484–485.; Rycc. S. Germ. Chron. 381.

14 A legfontosabbak: MGH. Epistolae saeculi XIII. e regestris Pontificum Romanorum selectae. Tom. I. Berolini, 1883. 713–721. (812–820. sz.-k.); személy szerint Jakabról a császár: HUIILLARD-BRÉHOLLES, J.-L.-A.: Historia diplomatica Frederici secundi sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta, quae supersunt istius imperatoris et filiorum eius. Tom. V. 2. Paris, 1857. 1125., 1127.

15 Rycc. S. Germ. chron. 383–384.; Math. Par. Chron. 260–261. és Auszüge aus der grösseren Chronik des Matthaeus von Paris. Leipzig, 1890. 129–130.

16 A bíborosok és a császár alkudozásaira: SÜTTERLIN 62–66.

tette. 1244. június 26-án Rómában halt meg,¹⁷ néhány nappal a császárság és a pápaság újabb nagy viszályának kirobbanása előtt.

Térjünk ezek után át magyarországi működése legfőbb eseményeinek összefoglalására! Mi magyarázta, hogy 1232 nyarán a pápa legátust küldött az országba? A válasz egyfelől igen egyszerű, mert hogy II. András király maga kérte követ küldését IX. Gergelytől, másrészt viszont igen bonyolult, mert a király kérelme mögött nagyon súlyos belpolitikai ellentétek, illetve diplomáciai számítások álltak.¹⁸ Tudott dolog, hogy II. András újításokkal teli kormányzati rendszerét nem kísérte az egyház szimpátiája. A hazai klérus jelentékeny teret vesztett a birtokadományozások révén megerősödött világi arisztokráciával szemben, a király gazdasági újításai számos ponton sorvasztották az egyházi jövedelmeket, ráadásul a gazdaság újszerű kamarabérleti rendszere hiteltleneket, zsidókat és izmaelitákat juttatott pozíciókba. Az egyháziak III. Honorius idején a pápával egyetértésben a tórnörököst, Béla ifjabb királyt támogatták, akinek elképzelései ugyancsak szembenállottak apja kísérletező politikájával. Ismert, hogy 1228 és 1231 között András kénytelen volt teret engedni fia birtokrestaurációs politikájának, ami élvezte ekkor az egyháziak támogatását is. 1231-ben azonban fordulat állt be a király magatartásában. Tavasszal még – miután a pápa felhatalmazta Róbert esztergomi érseket, hogy akár egyházi fenytéssel is kényszerítheti Andrást az egyháziak nehezmenyezte problémák orvoslására – a király az egyházi érdekek javára módosítva újította meg az 1222-es Aranybullát, ugyanakkor azt a látszatot is keltette, hogy teljes egészében egyetért az 1228 óta Béla és hívei által érvényesített politikával. E királytól azonban – Knauz Nándor szavait idézve itt – „könnyű volt akár aranypecsétes okmányokat is kieszközölni, de igen nehéz azok végrehajtását létesíteni.” Most is így történt. Az okmány ideiglenesen lecsendesítette a működésével elégedetlen egyháziakat és világiakat is, és megalapozott hátteret adott a király 1231-es nyári halicsi felvonulása megindításának. A hadjárat eredményességét kihasználva azután András igyekezett mindent felszámolni abból, amit korábban Béla az ő politikája ellenében elért. Vissza tette helyükre korábban elmozdított hű embereit, újból bő kezekkel osztogatta – sokszor a visszavett földekből – adományait, helyükön maradtak hitetlen tisztségviselői is. Emiatt mondta ki Róbert esztergomi érsek 1232 februárjában az interdictumot az országra, s közösi tette ki az izmaeliták hivatalviselését támogató főembereket. A királynak csak hosszas alkudozások során sikerült kieszközölnie, hogy az érsek augusztus 20-ig felfüggeszse a büntetéseket. A magyar uralkodó így időt nyerve a pápához fordult, hogy vagy utasítsa az érseket döntése megváltoztatására, vagy küldjön legátust a panaszok kivizsgálására. Nem elhanyagolható szempont itt az sem, hogy éppen e hónapokban volt elmélyülőben az a lombardiai válság, amelynek rendezését a pápa Pecorari Jakabra bízta.¹⁹ Így

17 UGHELLI I. 207.

18 A korabeli magyar viszonyok áttekintését 1. PAULER II. 105–135.; BALICS L.: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. 1. Bp. 1888. 241–299.; KRISTÓ Gy.: Az aranybullák évszázada. Bp. 1976. 47–82. (Magyar história); és uő. in: Magyarország története tíz kötetben. II. 1273–1373.

19 ALMÁSI 1989. 61–62.

esetleg András abban reménykedhetett, hogy az akár háborús konfliktusig te-
rebélyesedhető Észak-Itáliai problémákban lekötött egyházi vezetés engedé-
kenységet fog irányában tanúsítani, s elkerüli majd a magyarországi egyházi
viszonyokba való komolyabb beavatkozást. Csakhogy 1232. máj. 13-án Padová-
ban sikerült egyházi közvetítéssel békét teremteni a császárral kapcsolatos
problémakörön túli gondok; így a magyarországi helyzet is. Július 22-én az
egyházfő értesíti Róbert érseket, hogy a lombard válság eredményes rendezésé-
ben tekintélyt szerzett Pecorari Jakabot küldi Magyarországra legátusként,
egyben felszólítja, hogy emiatt tekintsen el a büntetések ismételt foganatosítá-
sától.²⁰ Augusztusban a pápa biztosította II. Andrást, hogy a Szentszék enge-
délye nélkül senki sem közösinhető ki.²¹ A királynak e biztosíték kapóra jött,
mert innentől kezdve nem állt komolyan érdekében gyors és eredményes tár-
gyalások folytatása a bíborossal, sőt, éppen ellenkezőleg: mindenféle kifogások-
kal halasztgathatta a szorosabb együttműködést, az érdemi tárgyalásokat, hi-
szen tisztában volt vele, hogy a bíboros eszközei korlátozottak vele szemben.

Ez a körülmény igen nagy mértékben befolyásolta a legáció egész menetét.
Jakab bíboros 1232 augusztus végén, szeptember elején érkezhetett az ország-
ba. Sorra kereste fel a különböző egyházakat, részint hogy pontosabban tájéko-
zódjon a magyarországi helyzetről, részint hogy megbízása jogkörével élve ren-
dezzen olyan megoldatlan egyházi ügyeket, amelyek korábban a Szentszékig
jutottak, részint hogy zsinatokat tartson, részint pedig hogy döntéseket hozzon
a belső jogvitáikkal, megoldatlan problémáikkal öt megkereső egyházak ügyé-
ben. Így Jakab eljárta a kolozsmonostori apát és konvent, illetve az erdélyi
püspök között hosszú ideje meglévő ellentétek rendezésében; megvizsgálta az
erdélyi püspökválasztás ügyét,²² ahol a káptalan a pápa jelöltje ellenében a
maga választottját, Osl nembeli Benedeket ültette a püspöki székbe, közremű-
ködött a pannonhalmi apátság és annak népei között hosszú ideje folyó peres-
kedés lezárásában.²³ A pápa utasítására elmozdította helyéről az eretnekséggel
szemben nem kellő eréllyel fellépő boszniai püspököt, s helyébe János domon-
kos szerzetest állította a püspökség élére.²⁴ Esztergomban találkozik az egész
magyar püspöki karral, s átírja Róbert érsek interdictumot kimondó ítéletleve-
lét.²⁵ Hasonlóképp átírta II. Andrásnak az egyházi rend javára 1222-ben ki-
adott kiváltságlevelét.²⁶ 1233 májusában panaszt emelt a pápánál, mert a

20 THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungarica historiam sacram illustrantia*. (a továbbiakban: THEINER) I. Romae, 1859. 105. (181. sz.).

21 Uo. 106. (183. sz.).

22 Uo. 107 (186. sz.); a váradi püspökválasztási bonyodalomra FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (a továbbiakban: F. CD.) III. 2. 307.

23 A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (a továbbiakban: PRT.) I. Bp. 1902. 715–728. passim. (132., 133., 134., 139., 140. sz.-ok).

24 THEINER I. 113. (192. sz.); MARTÉNE, E. – DURAND, U.: *Veterum scriptorum et monumentum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio*. Tom. VI. Parisiis, 1729. *Brevis historia predicatorum*. Cap. VI. 354–356. és uo. Bernardi Guidonis libellus seu tractatus magistrorum ordinis Predicatorum necnon et priorum provincialium Provinciae seu Tolosanae. 407.

25 THEINER I. 107–111. (187. sz.).

26 Uo. 111–112. (190. sz.).

lovagrendek megtagadták tőle a pápai követet megillető összeg megfizetését.²⁷ Albericus híradása szerint valamikor 1233 első felében a bíboros jelenlétében meghalt Jolánta királyné, II. András király második felesége, akit az egresi ciszterci monostorban temettek el.²⁸ Utasítást kapott a követ arra is, hogy tájékoztódjék a Lukács egykori esztergomi érsek sírján történt csodák valóságát illetően.²⁹ Országos jelentőségű ügyben is el kellett járnia eközben, ugyanis Gergely pápa azzal is megbízta, hogy intézkedjék a német lovagrend Barcaságra vonatkozó jogainak helyreállításáról.³⁰ Hogy milyen lépéseket tett a cél megvalósítása érdekében, pontosan nem ismert, eredménytelensége azonban teljesen nyilvánvaló. Jakabnak kétségkívül fel kellett ismernie, hogy e pápai törekvés semmilyen támogatásra nem találhat a magyarok körében. Sem a kun térítések idején Erdély kormányzatát gyakorló Béla ifjabb király, sem a milkói kun püspökség felállításában szerepet vállaló Róbert érsek nem tanúsított semmiféle érdekeltséget az 1225-ben fegyverrel elűzött lovagrend jogainak visszaállításában. Miután a királlyal létrehozott későbbi egyezség sem tartalmazta e pápai igény teljesülését, csak arra gondolhatunk, hogy a magyar viszonyokban időközben alaposan tájékozódott bíboros helyesen ismerte fel a probléma időszerűtlenségét, s azt, hogy e kérdés kapcsán a magyar egyház és a pápai politika érdekei szembekerültek egymással.

A számos kisebb-nagyobb horderejű egyházi ügy intézése közepette Jakab bíborosnak látnia kellett, hogy a királynál nem egykönnyen lehet eredményt elérni. Azokat az ígéreteket, amelyek megtételében az 1232. februári kiközösítés óta oly nagy buzgalmat tanúsított a király, változatlanul nem teljesítette, ráadásul, mint Jakab a pápának panaszolta, egyes gonosz tanácsadók sugalmazásától vezérelve és elcsábítva folytonosan halogatja a panaszok orvoslásának határidejét. Az érdemi tárgyalások kilátásait csak rontotta, hogy a király 1233 nyarán ismét halicsi felvonulásra készülődött. A legátust ez csaknem lehetetlen helyzetbe hozta. Mivel kényszerítő eszköz hiányában képtelen volt Andrásnál eredményt elérni, a tervezett hadjárat kiszámíthatatlan hossza és bizonytalan kimenetele az egész legáció eredményességét kétségbe vonta, illetve alapjaiban veszélyeztette. A bíboros ezért július táján káplánját, – a Magyarországgal először ekkor kapcsolatba került – Rogeriust, a tatárjárás későbbi történetíróját, Rómába küldte jelentéstételre, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy beleegyezést szerezzen IX. Gergelytől a kiközösítés újbóli kimondására.³¹ Elképzelhető, hogy a római jelentéstételnek az esetlegesen a királyhoz is eljutó híre csak gyorsította a hadikészülődést. Augusztus elején a követ lépéshátrányba, illetve lépéskényszerbe került. A királyi hadak megindultak, Rómából viszont még semmilyen válasz nem érkezett. Tudjuk, hogy azok a pápai levelek, amelyekben a pápa lehetőséget adott a hatékonyabb büntetések alkalmazására, csak 1233. augusztus 12-én keltek.³² Ahhoz tehát túl későn, hogy az

27 Uo. 114. (194. sz.).

28 Chron. Alberici 933.

29 THEINER I. 111. (185. sz.).

30 Uo. 106–107. (185. sz.).

31 Uo. 115–116. (196. sz.).

32 Uo. 114–115. (195.sz.).

ÉK-i határ sűrű erdeiben eltűnő II. András még háborúja előtt értesülhessen tartalmukról. A pápa valójában szeretne volna elkerülni a király kiközösítését. Abból gondolhatunk erre, hogy két levelet küldött a mondott napon Jakabnak, egyet pedig a királynak. Mind a legátusnak szóló egyik, mind pedig a királynak szánt levél egyértelműen tartalmazza a kiközösítésre vonatkozó felhatalmazás megadását. A legátusnak szóló másik – nyilván bizalmas instrukciónak szánt – levél viszont óvatosságra inti a követet, s tartózkodásra szólítja fel a királyi személyek kiközösítésével kapcsolatban. Mindamellett így is későn jöttek a levelek; a legátusnak cselekednie kellett, ha eredményt akart elérni. E körülményeket látva meglepőnek kell tartanunk, hogy a köztudatban beregi egyezmény néven ismert megállapodás mégis létrejött 1233. augusztus 20-án. Hogyan sikerülhetett e rendkívül kemény feltételeket, számszerűen megfogalmazott követeléseket tartalmazó diktátumot elfogadtatni azzal a királlyal, aki lassan egy éve eredményesen hátrított el mindenféle tárgyalást és megállapodást a pápai legátussal? Különösen úgy, hogy a legátus ott sem volt a beregi erdőben, hanem személyét, meghatalmazottjait, Bertalan veszprémi püspök és egy másik káplánja, Cognoscens esztergomi olvasókanonok képviselték! Vélekedésük szerint csak egy nem kellően megalapozott ultimátum előterjesztésével. Amikor a királyi hadak eltűnőben voltak, a legátus nem várhatott tovább a remélt pápai felhatalmazás megadását is tartalmazó instrukciók megérkezésére. Önállóan kellett cselekednie. Ezért környezetéből megbízottakat indított a király után, hogy kényszerítsék őt az általa szabott feltételek elfogadására. II. András, akinek feltehetően volt tudomása a legátusi megbízott római jelentéstételéről, valószínűleg nem tudhatta, hogy a seregeit beérő meghatalmozottak, Bertalan püspök és Cognoscens kanonok nem teljesen megalapozottan fenyegetőznek az interdictum kimondásával. Sőt, úgy véljük bizonyossággként fogadta a hírt, hiszen csak ez magyarázhatja az egyezmény azonnali elfogadását. A legátus feltehetően szántsándékkal bízta a tárgyalásokat a hozzá képest kétségkívül kisebb súlyú püspökre és kanonokra. II. András kiközösítése vagy az ország interdictum alá helyezése a legátus részéről – ha az később mégsem találkozik a pápa akaratával – nehezen helyrehozható körülményeket teremtett volna, s utólag feltétlenül elhamarkodott lépésnek is bizonyul. Ezért nem vállalkozhatott hát ilyenre maga a bíboros. Abban az esetben viszont, ha a király a megállapodás mellett dönt, a legátus teljes sikert ért el, függetlenül a pápai instrukciók későbbben ismertté váló tartalmától. A beregi erdőben született megállapodások ugyanakkor biztosítékot tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a végső megerősítésnek, legkésőbb 25 napra a hadjáratból való visszatérés után, a legátus jelenlétében kell megtörténnie. Hogy az egyezmény tartalmát teljes egészében Pecorai Jakab bíboros határozta meg, alátámasztja majd későbbi megerősítése, amely semmit sem változtat az eredeti pontokon.³³ Erre szeptember végén, Esztergomban került sor, ami elárulja, hogy a megállapodás létrejöttével a katonai vállalkozásnak is azonnal végeszakadt. Joggal

33 A beregi erdőben kötött megállapodás szövege: KNAUZ N.: II. Endre szabadságlevelei. Pest, 1869. in: Akadémiai értekezések a történelmi tudományok köréből. I. 52–63.; az esztergomi megerősítésé: THEINER I. 116–119. (198. sz.)

kételkedhetünk tehát, hogy az egész halicsi felvonulás mögött más nyomós okot is kellene keresni azon kívül, hogy II. András ezen ürüggyel igyekezett kibújni a tárgyalások és a megegyezés kényszere alól.³⁴ Maga a diktátum rendkívül körültekintő szabályozással igyekezett javítani az egyházak helyzetén, s igen szigorú rendelkezések megtartását rőtta a királyra. Főbb pontjai erőteljes korlátozásokat tartalmaztak a zsidókra és az izmaelitákra nézve, tiltották alkalmazásukat a só-, adó- és vámhivatalokban, tilalmazták hogy keresztény szolgálók legyenek, s megkülönböztető jelek viselésére kötelezték őket. Más vonatkozásban az egyházak anyagi helyzetének javítását tűzte célul a megállapodás, elsősorban sókereskedelmi kiváltságuk újbóli érvényesítésével, s elmaradt bevételeikért visszamenőleges kárpótlásukkal. Ezen kívül szó esik az egyházak adómentességéről, továbbá bíraskodási kiváltságuk további szélesítéséről, hatáskörükbe utalva a hitbérrel és a házassággal kapcsolatos ügyeket. A megállapodással működését eredményessé tevő legátus nekilátott az írásban foglalt rendelkezések gyakorlati kivitelezéséhez. Széleskörű biztosítékokkal igyekezett gondoskodni az egyezmény érvényének fenntartásáról. Sorra eskette meg nemcsak a világi hatalmasságokat, Béla ifjabb királlyal és híveivel sem tévén kivételt, hanem az egyháznagyokat, érsekeket és püspököket is a megállapodás pontjainak megtartására. Október elejétől egymás után állította ki az okleveleket a sójövodelmekhez jutott egyes egyházak számára.³⁵ Az egyezmény végrehajtásának felügyeletét az általa állított, s számára feltétlenül megbízhatónak tűnő János boszniai püspökre bízta. 1233–34 telén, s az elkövetkező tavasszal amellet, hogy minden tekintetben a vállalt királyi ígéretek behajtásán munkálkodott, számos más intézkedést is hozott. 1234 februárjában Béla királyfi esküt tett neki, hogy az eretnekek kiirtásán, Magyarországról való kiűzésén lesz.³⁶ Sorra járva a magyar egyházakat szigorú vizsgálatokat tartott. Egy ilyen eljárása alkalmával 40 kanonokban szabta meg a jövodelmek alapján a fehérvári káptalan létszámát, előírta, hogy a karban fekete gallért viseljenek, s végleg távolítsák el a házas papi személyeket.³⁷ Március folyamán ismét tárgyalásokat folytatott II. Andrással, sürgetvén őt a megjavulásra, majd – bár bizonyosan voltak kétségei elért eredményei tartósságát illetően – elhagyta az országot. Távozsása minden valószínűség szerint 1234 márciusára tehető.³⁸ Magyarországi működése mérlegeként egyrészt megerősítést nyerhet az a kép, amelyet Jakab püspök személyét illetően az egyetemes egyház vezetésében játszott szerepéről nyertünk, nevezetesen hogy töretlen céltudatossággal és

34 A megegyezés körülményeiről: ALMÁSI T.: A beregi egyezmény megkötésének diplomáciai mozzanatai. in: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.* (a továbbiakban: AUSZ.) *Acta Historica* 83. (1986.) 31–40.

35 A pornói ciszterci monostor számára (WENZEL. G.: Árpád-kori új okmánytár. (a továbbiakban: ÁUO.) VI. 517–518. (330. sz.)), a szentgotthárdi monostor számára (SZENTPÉTERY I.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I. Bp. 1923. 161–162. (505. sz.)), a pannonthalmi apátság számára (PRT. I. 723. (137. sz.)), a szentkeresztii apátság számára (PRT. X. 519. (12. sz.)), a pilisi apátság számára (1236. febr. 8-i átiratban: THEINER I. 143. (254. sz.)).

36 THEINER I. 124. (209. sz.).

37 F. CD. III. 2. 387–388.

38 Utolsó ismert Magyarországon kiadott oklevele 1234. márc. 8-i keletű. PRT. I. 730. (142. sz.).

kérlelhetetlen szigorral működött az egyház súlyának, befolyásának növelésén, másrészt viszont színesíthetjük e képet annyival, hogy eltökéltsége kitűnő taktikai érzékkel, diplomáciai ügyességgel párosult. Az írott paragrafusok tekintetében a magyar egyház olyan előnyökhöz, pozíciókhoz jutott általa, amelyet önerejéből nem volt képes elérni, arról pedig a prenestei püspök tehetett legkevésbé, hogy a magyar társadalomban és gazdaságban ez idő tájt lezajló folyamatok és változások lassan mind tarthatatlanabbá teszik azt a helyzetet az egyház számára, amelyet Jakab bíboros és a magyar egyháznagyok igényeltek volna.

Végezetül röviden meg kell emlékeznünk a legáció némely ciszter vonatkozásáról. Három dologról tartom szükségesnek, hogy szót ejtsek. A beregi egyezményben számos, név szerint felsorolt egyház sójövodelmeiről történik említés. Fennmaradt néhány olyan oklevél, amely e jogosítványok gyakorlati érvényesítéséről gondoskodik. Feltűnő, hogy az egyezményben szereplő egyházak között sok ciszterci monostor szerepel, így az egresi, a szentgotthárdi, a pornói, a borsmonostori, a zirci, a pilisi és a szentkereszti monostorok. Azt is érdemes megjegyezni, hogy az október 1-re datált, sójövodelmeket biztosító fennmaradt oklevelek többsége ciszterci monostorok javadalmazásáról szól (Pornó, Szentgotthárd, Szentkereszt, Pilis),³⁹ ezek mellett ismert még a Pannonhalmát és Tihanyt jövodelmekhez juttató oklevél.⁴⁰ Úgy tűnik, tehát, hogy a bíboros külön gondot fordított arra, hogy rendjének monostorait biztos bevételekhez juttassa.

Nyilvánvalóan nem hagyható szó nélkül az sem, hogy éppen Pecorari Jakab magyarországi működésének éveiben jött létre négy ciszterci monostor, mégpedig 1232-ben a gotói – latin nevén Honesta Vallis – és a bélháromkúti – latinul Tres Fontes de Beel –, 1234-ben pedig a péterváradai – latin nevén Bele Fons –, valamint a pornói monostor.⁴¹ Ezen esetekben nemcsak arról van szó, hogy az időbeli egybeesésből adódóan természetsszerűleg felvethető a ciszterci bíboros közreműködése ezen apátságok létrejötténél, de a névadás és két esetben a filiációs szál is Trois-Fontaines-hez vezet vissza bennünket. S itt van az a pont, amelynél vissza kell utalni Jakab bíboros életútjának bizonytalanságára az 1220-as éveket illetően. Csábító lehet ugyanis éppen a magyarországi alapításokból megerősítését adni annak, hogy Jakab a francia monostor apátja volt 1231 előtt, s ebből magyarázni az 1232–34 közötti alapításokat. Előre kell bocsátanom, hogy a kérdés végleges eldöntéséhez, nevezetesen annak egyértelmű megválaszolásához, hogy Jakab az olasz Tre Fontane vagy a francia Trois-Fontaines apátja volt-e, még további igen tüzetes vizsgálatok szükségesek. Magam korábban amellet foglaltam állást, hogy a palestrinai püspök inkább az olasz monostor apátja lehetett bíborosi méltóságviselése előtt.⁴² Ebben nemcsak a korábbi itáliai egyháztörténészek véleménye befolyásolt, hanem elsősor-

39 L. a 35. sz. jegyzetben, a többi ciszterci monostor felsorolása az egyzmény szövegében (vö. 33. sz. jegyzet).

40 L. fentebb, a 35. sz. jegyzetben.

41 HERVAY 20–22.

42 ALMÁSI 1989. 60.

ban az a körülmény, hogy Albericus Jakabra vonatkozó híradásait keveselltem egy olyan főpap esetében, aki korábban épp a történetíró apátságának élén állt. Az igaz ugyan, hogy Albericus Jakabot minden magyarázatás nélkül Trium Fontium apátjaként említi, ez azonban akár így, akár úgy is értelmezhető. Mondhatjuk, hogy ha Albericus minden további pontosítás nélkül Trium Fontium-ot ír, azon csak saját monostorát értheti. De éppen úgy is be lehet állítani, hogy Jakab személyét nem ítélte olyan fontosnak – mert nem monostorának korábbi apátja volt –, hogy a latinban számos Trium Fontium nevű monostor közelebbi lokalizálásának is szükségét érezte volna. Feltűnő mindenesetre, hogy Jakab magyarországi működésén, illetve bíborossá kreálásának híréen kívül semmit sem mond róla. Különösen elgondolkodtató, hogy semmit sem ír róla a pápa és a császár küzdelmi kapcsán. Jakab az 1230-as években éppen a II. Friggyessel kapcsolatos politika meghatározó személyisége volt. Elbeszélő források és évkönyvek sokasága emlékezik meg ilyen irányú ténykedéséről. Hogy lehetséges, hogy egykori monostorának történetírója hallgat csak korábbi apátjuk küzdelmeiről? Nehéz erre használható választ adni, s ez volt a magyarázata, hogy inkább a Tre Fontane-i apátság mellett tettem le a garast. A kérdés további vizsgálata során viszont kissé meginogtam. Az újabb olasz egyháztörténeti kutatásban ugyanis érdekes eredmény született e kérdés vizsgálata kapcsán.⁴³ Kiderült ugyanis, hogy az 1220-as években mind a francia, mind az olasz Trium Fontium élén Jacobus nevű apát működése dokumentálható. Mégpedig Trois-Fontaines élén 1223 és 1232 között, Tre Fontane élén pedig 1220 és 1226 között. Így tehát két gyanúba jöhető személy közül kell kiválasztani azt, akiből 1231-ben IX. Gergely pápa bíborosa lett. A francia monostor apátjának működéséről egyelőre nincsenek közelebbi adataim. Az olasz Tre Fontane apátja viszont III. Honorius penitenciáriusa és káplánja volt, aki az 1220-as évek elején írországi és skóciai legátusként is működött.⁴⁴ Világosan látszik, hogy eszerint az életrajzi hagyományban teljesen összekeveredtek a két Jakab nevű apát pályájának állomásai. A mai olasz kutatás immár úgy tartja, hogy a prenestei püspök korábban a francia monostor apátja volt, s diplomáciai pályája csak bíborossá emelése után kezdődött. A Tre Fontane-i apát viszont már az 1220-as években bizalmi embere volt a pápának, s aktív diplomataként működött. Mindezen eredmények természetesen megkövetelik a probléma újragondolását, így a kérdést pillanatnyilag lezáratlannak kell tartanom. A későbbi vizsgálatoknak nyilvánvalóan ki kell terjedniük a két Jakab nevű apátról fellelhető adatok összegyűjtésére, az életrajzi hagyományban összekeveredett elemek szétválsztására, valamint Albericus világkrónikájának egy olyan szempontú értékelésére, hogy a monostor többi, korábbi apátjairól írottak fényében ítélhessük meg a Jakabra vonatkozó adatok hiányosságainak jelentőségét. Remélhetőleg e sok munkát igénylő vizsgálatok majd egyértelmű eredményt hoznak. Ezekben fontos szempontot adhatnak az 1232-34 közötti magyarországi ciszterci monostoralapítások is, ám most még –

43 PARAVICINI BAGLIANI 118.

44 Uo. 118–119. not. 2.

vagy már – tartózkodnék attól, hogy határozottan állást foglaljak Jakab apáti működésének lokalizációját illetően.

Végezetül egy érdekes momentumra szeretném még felhívni a figyelmet, anélkül, hogy messzemenő következtetést vonnék le belőle. A történetíró Rogerius életének ciszter vonatkozásairól van szó. Rogerius mindkét ismert bíboros felettese ciszterci szerzetes volt. Tudjuk, hogy már 1233-ban Pecorari Jakab mellett működött, s a hozzá fűződő tartósabb kapcsolatról tanúskodik az 1242–44 között keletkezett Siralmas ének ajánlása mellett az is, hogy IV. Ince pápa 1243-ban is Jakab káplánjaként említi Váradról történt áthelyezésekor a soproni főesperességbe.⁴⁵ Érdekes momentum, hogy az említett soproni áthelyezésről hírt adó pápai irat egyik címzettje – az esztergomi prépost mellett – a szentgotthárdi ciszterci apát. Jakab halála után – Spalatói Tamás híradása szerint⁴⁶ – Toletanus János angol ciszterci bíboros kíséretébe került,⁴⁷ akinek azután jótékony pártfogása segítette őt 1249-ben Spalató érseki székébe.⁴⁸ Mindebből annyit feltétlenül megállapíthatunk, hogy Rogeriust erős szálak fűzték a ciszterci rendhez, de minden esetleges további következtetésnek megálljt parancsol, hogy ennél többet a Siralmas ének szövege sem enged kiolvasni, és a Rogeriust személyesen ismerő Spalatói Tamás sem közöl róla írott életrajzában⁴⁹ semmit kötődéséről a ciszterci rendhez.

TIBOR ALMÁSI

CISTERCIAN CARDINAL IN THE SERVICE OF THE PAPAL WORLD-POWER The Legateship of Jacob Pecorari in Hungary

The paper deals with the curriculum vitae of Cardinal Jacob Pecorari born in Piacenza. The first part of the dissertation describes the posts where the Cistercian monk born in the years of about 1185–90 was working as a clergyman before obtaining the high dignity of cardinalship. Afterwards his diplomatic activities up to his death in 1244 are outlined. The surviving data have demonstrated that Cardinal Jacob has belonged to the circle of those leading diplomats of Pope Gregory IX who were advocating the idea of the Papal State's world-power having been adopted in the time when Innocent III had the dignity of the Pope, and who were making great efforts to realize that idea in the praxis. The Cardinal of Piacenza was vested with a high authority by Pope Gregory IX, first of all, in his struggle with Emperor Frederic II and chiefly in the periods of their mutual confrontations. As a consequence, Jacob was regarded by his contemporaries as the hardest adversary of the Emperor in the curia and, therefore, he also was being forced to suffer two very difficult years (1241–43) in the Emperor's prison. His person deserves the due consideration of the Hungarian historical research because he had been a legate in Hungary for almost two years in the period of 1232–34. The second part of the paper examines this phase of

45 THEINER I. 188. (350. sz.).

46 GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. (a továbbiakban: GOMBOS) III. Bp. 1938. 2250.

47 GRAUERT, H.: Meister Johann von Toledo. in: *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Classe der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*. München, 1902. 111–347.; káplánjairól 128–129.; PARAVICINI BAGLIANI 228–255., Rogeriusról 251–252.

48 A kinevezésre vonatkozó pápai oklevél F. CD. IV. 2. 57–58. L. még: ALMÁSI T.: *Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez*. in: AUSZ. *Acta Historica* 86. (1988.) 9–14.

49 GOMBOS III. 2250–2254.

his life outlining the Hungarian background having demanded from Pope Gregory IX in the summer of 1232 to send Jacob as a legate in the kingdom of András II. In addition to several affairs of the local Hungarian Church the legate had to achieve that the king had those violations remedied that the weakening Hungarian Church had suffered and tolerated in the first decades of the XIIIth century. Repeating delays were hampering the discussions, and the Cardinal had to make very risky tactical steps to achieve some results. Finally, he succeeded in making King András II to accept a dictate included in the so called agreement of Bereg that enabled the Cardinal to accomplish his aims. However, the Cardinal's endeavours to enforce the instructions of the forcefully concluded agreement have remained without the expected success and, so, his legateship has not furthered any expansion of power for the Hungarian local Church. The last part of the dissertation examines how Cardinal Jacob's legateship here, in Hungary, has been influencing the development of the Hungarian Cistercian order. It has been demonstrated that the Cardinal was making great efforts to reinforce and enrich the monasteries of his order when he was endeavouring to improve the situation of the Hungarian Church. It is remarkable that four new Cistercian monasteries were established during his legateship in Hungary. Two of them were filiations of the French Trois-Fontaines.

It is interesting to remark in this place that the literary sources show some uncertainties in connection with Cardinal Jacob's work-places of the 1220-ies. In some places the monastery Trium Fontium (Trois Fontaines) is mentioned as a French, in other places as an Italian monastery next to Rome. The recent Italian researches of the church history have manifested and proven that in the 1220-ies both the French and the Italian monasteries called Trium Fontium were headed by a certain Abbot Jacob. Their curricula vitae were however later confused by the biographers. Jacob Pecorari had been the Abbot of the French monastery. That statement can be proven by foundations of monasteries in Hungary, too. But the problem itself has not been solved yet because Albericus Trium Fontium – if it is true that Jacob had been the Abbot of that monastery – had written only a few words concerning his activities and, chiefly, because he had made no mention of his activities concerning the Empire in spite of the fact that exactly those activities had provoked so hot discussions of his era.

SÜMEGI JÓZSEF

ADALÉKOK BÁTA, CIKÁDOR ÉS ZEBEGÉNY
MONASTERIOLÓGIÁJÁHOZ

E tanulmány három középkori monostor történetéhez kíván szólni. Közös bennük az, hogy mindhárom környékünkön, egy viszonylag kis területen fekvő egymáshoz nagyon közel, mindhárom exempt apátság volt, s közülük kettő Bata és Cikádor (a mai Bátaszék) biztosan királyi alapítású.¹ E kettő a középkorban igen nagy jelentőségű volt.

Mindkettő történetével sokan foglalkoztak. Cikádor első monográfiáját Békefi Remig írta meg,² majd Hermann Egyed tárt fel sok érdekes részletet középkori történetéből.³

Bata első méltatója Sörös Pongrác volt,⁴ majd Kónyi Mária és Holub József foglalkozott az apátság történetével és a szent vér kultusszal.⁵ A közelmúltban Tüskés Gábor és Knapp Éva elevenítette fel történetét a magyarországi szent

1 A bátai bencés apátság minden bizonnyal Szent László király alapítása. Ezt látszik alátámasztani az 1093-ban kibocsátott, de hamisított formában fennmaradt oklevél, melyben a király a bátai egyháznak többek között Nyárád birtokot is odaajándékozta. (Zichy. I. 1.) Ezt a hagyományt erősíti XII. Benedek pápa 1337-ben kelt oklevele, mely a bátai egyházat egyértelműen Szent László alapításának tartja. (Koller. II. 467.) Ezt a középkorban általánosan elfogadhatták, hiszen Kónya bán fia Frank országbíró 1415-ben kelt oklevelében azt olvashatjuk, hogy Nagy Lajos 1367. szeptember 15-én átfírta Szent László király 1093. évi privilégiumlevelét, s ezt kiadta az apát részére. (Zichy V. 393–399.)

Győrffy György feltételezi, hogy az apátság „királyi udvarháznak monostor céljára való szentelése révén jött létre, de hogy maga az alapítás tényleg László műve volt-e, vagy László, csupán adományokat és oklevelet adott a már fennálló királyi apátságnak, az nem dönthető el egyértelműen a Szent László privilégiumára utaló szavakból.” (Győrffy György: A „lovag-szent” uralkodása. Történelmi Szemle 1977. 3–4. 554.)

A cikádori apátságot II. Géza magyar király alapította, legalábbis a ciszterciek megérkezése az ő uralkodása idején történt. (Fejér VII/4. 60.) Imre király 1196. évi oklevele viszont egyértelműen Gézát jelöli meg az eszéki vásár – és révvám adományozójának a cikádori monostor részére. (Fejér II. 303–304; OL.DL. 4157)

2 Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécs, 1894. (A kötet a legfontosabb oklevelek szövegét is tartalmazza.)

3 Hermann Egyed kéziratos anyaga a bátaszéki római katolikus plébánia levéltárában. N. 1. Bátaszék és környéke; N. 2. Bátaszék története; N. 3. Bátaszék emlékei; N. 4. Bátaszék lelkipásztorai. Ezekből részletek jelentek a Németországban kiadott, német nyelvű Bátaszék története I. kötetében. Lásd: Bátaszék, Redigiert von Johannes Göbel. é. n. I. 54–96.

4 Sörös Pongrác: A bátai apátság Krisztus vére ereklyéje = Religio 1907. 38–40. Lásd még: Sörös Pongrác: Elenyészett bencés apátságok. = A pannonthalmi Szent Benedek rend története. XII/B. Bp. 1912. 119–141.

5 Kónyi Mária – Holub József – Csalog József – Dercsényi Dezső: A bátai apátság és Krisztus vére ereklyéje. Szekszárd, 1940. 6–65.

vér kultusz kapcsán⁶, s jómagam is szenteltem már néhány tanulmányt a középkori bátai bencés apátság történetének.⁷

Most ebben az előadásban a két apátság történetének összehasonlításával szeretném bemutatni Báta és Cikádor egymáshoz való viszonyát, s adalékként szeretnék megvizsgálni egy-két mindez ideig kevésbé hangsúlyozott kérdést, mely felett eddig elsiklott a történelmi érdeklődés. Ilyen például a bátai apátság korai története, vagy mi történt például Cikádorral 1478 után.⁸

Régóta probléma volt számomra a kérdés, hogy e két egymástól néhány kilométerre lévő, s nagy jelentőségű kolostor hogyan élt egymás mellett a középkorban. Ha részletesen megvizsgáljuk mindkettő történetét, korszakokat tudunk elkülöníteni.

Báta esetében:

1093 – 1242	a névtelenség kora (adatokkal nem rendelkezünk)
1242–1311	a magánkegyuraság időszaka
1311–1400	küzdelem a felemelkedésért
1400–1539	országos hírvű kegyhely

Cikádor esetében:

1142–1242	királyok által támogatott apátság
1242–1320	a hiteleshely
1320–1416	küzdelem a fennmaradásért
1421–1542	a hanyatlás kora
1421–1456	bencés korszak
1456–1478	gubernátorok kora
1478–1542	a bátai apátság szolgálatában

Ha megfigyeltük, néhány év eltéréssel a korszakhatárok megegyeznek.

Elkészítettük ennek egy összehasonlító táblázatát úgy, hogy az egyes korszakokból fennmaradt források számák is meghatároztuk.⁹ Ez még tanulságosabb eredményre vezetett. Nézzük először a száraz adatokat:

6 Tüskés Gábor – Knapp Éva: A szent vér tisztelete Magyarországon = Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1986. 76–117. (Megfelelő részek.)

7 Sümegi József: Középkori hitélet, középkori misztika a magyarországi búcsújárások tükrében = Posztulátum (Főiskolai hallgatók tudományos munkái) Pécs II. 1981/1. 35. skk.; A búcsúk kérdéséhez = Aetas (A JATE történész hallgatók lapja) 1985/1. 8–35.; A középkori búcsúk kérdéséhez = Világtörténet 1989/4. 27–43.; Hol volt a cikádori csata (Történelmi tanulmány a csata 550. évfordulójára) A szerző kiadása 1990.; Mátyás egyházpolitikája = Belvedere kiskönyvtár I. (Kiadja a Juhász Gyula Tanárképző főiskola Történettudományi tanszéke) Szeged 1990. 38–51.; Az oltáriszentség és a szent vér tisztelete a középkori Magyarországon = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. 1992. 107–119. Adatok a magyarországi búcsúk történetéhez. (Megjelenés alatt)

8 Ugyanis Cikádor történetéből 1478 és 1535 között egyetlen adatot, információt sem ismerünk.

9 A források számának meghatározásánál a fennmaradt okleveleket, oklevélemlítéseket és egyéb, pl. krónikás hagyomány stb. vettük alapul, s az eddig publikált vagy előttünk ismert forrásokat határoztuk meg.

	Báta		Cikádor
korszak	fennmaradt oklevelek száma	korszak	fennmaradt oklevelek száma
1. 1093–1242	3 okleveles említés (alapító oklevelének későbbi említése, két oklevél, mely határait említi)	1142–1242	20 db. okleveles említés
2. 1242–1311	3 oklevél említi határait és kegyurait	1242–1320	10 oklevél hiteles helyi működéséről
3. 1311–1400	90 okleveles említés	1320–1416	75 okleveles említés
4. 1400–1539	341 okleveles említés Ebből 1400–1415 között 134 oklevél maradt fenn	1416–1542 1421–1456 1456–1478 1478–1542	49 okleveles említés 24 oklevél 25 oklevél egyetlen oklevél sem említi ¹⁰

Most hasonlítsuk össze a két apátság működését különös tekintettel az eddig kevésbé vizsgált korszakokra.

A bátai bencés apátságot Szent László király alapította a Dunántúli domb-ság Duna medencére néző utolsó lankájának egy kiemelkedő pontjára.¹¹ Alatta kanyarodott a Sárvíz egy utolsó, hogy rövid, pár száz méter után a Dunába szakadjon. A monostor tehát ebben az időben a Sárvíz torkolatában, s mint ilyen a Sárköz természetes fókuszában feküdt. Emellett a volt római hadiút is érintette az apátságot, s így az a vízi és szárazföldi utak találkozásában léte-sült. Jelentőségét még az is emelte, hogy az őskor óta az erdélyi só szállítására használt Káliz út itt érte el a Dunát, majd a réven átszállítva a Sárvízen hordták tovább a sót a Dunántúl belsejébe.¹²

Alapítási évét nem ismerjük. Fennmaradt ugyan egy privilégiumlevél említé-se, melyet Szent László király 1093-ban adott ki, s melyben Nyárad határle-

10 Itt jegyezzük meg, hogy még a híres 1519. évi augusztus 12-én kelt oklevél – mely a keresztesek pusztításainak kártérítését szabta ki az egyes mezővárosokra – sem említi Cikádort, csupán Bátát. Pedig kizárt dolog, hogy ne vettek volna részt ebben az akcióban, amikor a környék nagyobb helyei mind szerepelnek.

11 Mintegy 1,5–2 kilométerre a Sárvíz deltától, ahol Bátató falú feküdt. Erről már 1015-ből hallunk, amikor is a hamis pécsváradai adománylevél szerint Szent István király a pécsváradai apátságnak adta egy részét, s leírta határait. (ab Oriente terminatur Duna, ab Austra Azon-fey, ab Occidente Wt, a Sept. Püzis) Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Bp. 1987. I. 281.

12 A hely fontosságát mutatja, hogy az őskor óta ezen az úton szállított só útvonalának biztosítá-sára a hely a neolitikum óta lakott volt. Bátató, egy koravaskori, majd kelta földvár-ra épült rá, de ahogy az elmúlt évben megfigyelhettük, a bencés apátság közelében is komoly kelta előzmények láthatók még ma is.

írása olvasható,¹³ de ezen a privilégiumlevélen kívül 1093 és 1242 között mindössze két oklevél említi határait.¹⁴ Mi lehetett az alapítás célja? E forrás nélküli korszakból csak selythető.

Középkori hagyományra visszamenő megállapítás,¹⁵ hogy térítő apátságnak szánta Szent László, s a környéken letelepített besenyők megtérítésére alapította.

E korszak történetéhez szorgosan kapcsolódik a címben felvetett zebegényi monostor létrejötte.¹⁶ Minden valószínűség szerint még a tatárjárás előtt keletkezett, bár első említése csak 1278-ból való.¹⁷ Ekkor magánpatronátus alatt állott, mint Báta.¹⁸ Bencés szerzetesek számára alapították, s Szent Mihály arkangyal tiszteletére,¹⁹ ugyanúgy, mint Bátát. S valami nagyon szoros kapcsolat létezhetett a két apátság között. Feltűnő, hogy évszázadokon át a zebegényi apátok járnak el a bátai bencés apátok ügyeiben, ők a képviselői a perekben is. Először 1332-ben említik, hogy Benedek apát jár el László bátai apát ügyében,²⁰ de később 1409-ben²¹, sőt 1411-ben is ott találjuk István apátot, Pál bátai apát prókátoraként.²² Ezekre a tényekre alapozva úgy véljük, hogy a zebegényi alapítás, illetve a kolostor benépesítése a közeli Bátáról történt, s ezt a filiális viszonyt valamilyen formában a zebegényi apátság megőrizte még akkor is, amikor már biztosan királyi kegyuraság alá tartozott.²³

Tehát e forrás nélküli korszak egyik nagy eseménye lehetett ez a kirajzás, az új kolostor benépesítése.

A cikádori monostor alapításával kapcsolatban egy érdekes dologra kell felhívunk a figyelmet. Amikor 1142-ben a heiligenkreuzi szerzetesek Magyarországra, Cikádorra érkeztek, környékükön volt az egyik legsűrűb kolostorhálózat az országban. Egy kb. 30 kilométer átmérőjű körben 4 kolostor állt már, ezek közül kettő már I. Béla által alapított szekszárdi, s Szent László által alapított bátai királyi alapítás, de állhatott már a nyugatra levő zebegényi, s a keletre elhelyezkedő bátmonostori apátság is.²⁴ S ennek a kis 30 kilométer

13 Zichy I. 1.

14 ÁUO. I. 116–117.; Györffy: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. I. 328–329.

15 Danielik János Emlékkönyv. II. Pest, 1852. 381.

16 A középkorban ez az apátság a mai Szebény község helyén létezett (Baranya Megye) Bátától kb. 10 kilométer távolságban.

17 Zichy I. 40.

18 Báta monostorát a király a tatárjárás után adta magánkegyúr részére, bizonyosan a helyreállítás miatt. 1267-ben találkozunk először a kegyúr, Koronczói Péter fia, István említésével. (ÁUO. I. 172.; PRT XII/B. 120.) A tartományurak leverése után Károly Róbert visszavette a patronátust, ám Koronczói István nem nyugodott ebbe bele, s Bakóczai Egyeddel együtt kifosztották a kolostort, s „igaztalanul arra törekedtek, hogy a monostor kegyurai legyenek.” (Koller II. 467.)

19 Csánki II. 537.

20 Zichy I. 385. Itt jegyezzük meg, hogy ez a Benedek apát az első a zebegényi apátok közül, akit név szerint is ismerünk.

21 Zichy V. 530. István apát

22 Zichy VI. 84.

23 Az 1397-es esztergomi vizitáció a zebegényi apátot az esztergomi érsek joghatóságának alá tartozónak mondja. (Történelmi Tár 1901. 43.)

24 Itt jegyezzük meg, hogy a szakirodalomban vita van abban a kérdésben, hogy a bátmonostori ágostonos apátság létrejötte előtt bencések éltek volna ott. Fuxhoffer – Czinár Monasteriológiája szerint Bátmonostor Báta filiájaként jött létre. (Fuxhoffer – Czinár: Monasteriológiae

átmérőjű körnek a közepébe telepítí II. Géza a cisztercieket.²⁵ Vajon miért ide, hiszen a ciszterci életmódnak megfelelő helyet máshol is találhatott volna.

Békefi Remig az apátság földrajzi helyzetével magyarázza az alapítás tényét,²⁶ Koszta László a keresztes hadjáratok szervezésével hozza kapcsolatba létrejöttét.²⁷ Bár ezek még mindig nem magyarázzák meg, hogy miért éppen ide alapították Cikádort. Erre talán a magyarázatot Balics egyik megjegyzése adja – miszerint a ciszterciek betelepítésében a közvetítő János pécsi püspök volt, ki komoly osztrák kapcsolatokkal rendelkezett²⁸ – valamint az a tény, hogy az őket letelepíteni őhajtó II. (Vak) Béla király itt a közelben Tolnavárban tartotta a székhelyét.²⁹ Tehát ő, valamint utóda II. Géza – aki egyébként Tolnán született – magához közel akarta tudni az Európában ekkor már nagyon híres, s Magyarországon először megjelenő cisztercieket.³⁰

Ezt mutatja az is, hogy kiváltságlevelét, melyet II. Géza állított ki, III. István és III. Béla királyok megerősítik,³¹ valamint az a 20 okleveles információ, melyből a kolostor fontosságáról értesülhetünk. 1198-ban Kalán pécsi püspök a cikádori monostorba zárátja a földvári apátot bűnbánattartás végett.³² III. Ince pápa többször is ad megbízást a cikádori apátoknak nagyon fontos és kényes ügyekben, mint például a Kalán pécsi püspök ellenes vizsgálat, vagy Róbert veszprémi püspök és Uriás pannonhalmi apát közti tizedper, vagy például Lukács esztergomi érsek előéletének megvizsgálását is rájuk bízta a pápa, szentté avatása előtt.³³ A ciszterciumi nagykáptalan 1212-ben a cikádori apátot küldi ki egy ügy kivizsgálására az egresi monostorba, 1213-ban pedig maga a pápa figyelmezteti a cikádori szerzeteseket, hogy hagyjanak fel a szőlők összevásárlásával, nehogy az összeülőben lévő zsinat régi kiváltságait megszigorítsa, vagy esetleg el is törölje.

Második korszakunk a tatárjárás végétől (1242) a tartományúri hatalom felszámolásának idejéig tart. E korszak az újjáépítés kora. Báta monostorát a király nem tudaja segíteni, ezért az újjáépítés elősegítésére magánkegyúrra bízta. Ez először István, Koronczói Péter fia, majd tőle elveszi III. András király, s hívének Kemény baranyai ispánnak ajándékozza. E korszakból mindössze három okleveles említést ismerünk.

Cikádor viszonylag könnyebben heverte ki a pusztítást, s ekkor kezdi meg a konvent hiteleshelyi tevékenységét is. E korszakból tíz oklevelét, illetve oklevél említését ismerjük. Sőt a ciszterciumi nagykáptalan 1273-ban a heiligenkreuzi

Regni Hungariae. Strgonii, 1869. 304. (Sörös Pongrác azonban nem látja igazoltnak, Bátmonostor kezdeti bencés jellegét. (PRT. XII/B. 5.)

25 Balics azt is tudni véli, hogy 1142-ben János pécsi püspök közbenjárására jöttek az osztrák heiligenkreuzi ciszterciek Cikádorra. (Balics II./1. 112.)

26 Békefi i. m. 37.

27 Dr. Koszta László szíves közlése

28 Balics II./1. 112.

29 Képes Krónika. Helikon é. n. 42.

30 Kristó Gyula feltételezi, hogy itt nem is Tolnavár, hanem a megye volt Vak Béla szállásterületétül kijelölve. (U. o. 585. sz. jegyzet.)

31 Fejér II. 303–304.; Békefi i. m. 83.

32 Fejér II. 353–355.; Békefi i. m. 31–32.

33 Fejér II. 462.; III/1. 41–42.; III/1. 98.; III/1. 134–139.; III/1. 383.; III/2. 251–252.; ÁUO. I. 154–155.; II. 39–40.; II. 46–48.

apát mellé a cikádorit jelölte ki, hogy tartsanak vizsgálatot a magyarországi apátságokban a meglazult rendi fegyelem miatt, s tapasztalataikat terjesszék be írásban a jövő évi nagykáptalanra.³⁴

A harmadik korszak mindkét apátság életében a küzdelem, a harc korszaka; Bátánál a felemelkedésért, Cikádor esetében a fennmaradásért.

A bátai bencés apátság birtokait a tartományuraság időszakában sorra foglalták le. Apátit a kalocsai érsek,³⁵ Nyárádot a pécsi püspök, az apátság többi javait pedig Koronczói István, a volt kegyúr foglalta el.³⁶ Boleszló apátnak tehát a legnagyobb érdeme a birtokok visszaszerzése terén volt. XII. Benedek pápa őt, s a pannonhalmi apátot bízta meg a reformot előkészítő nagykáptalan megszervezésével.³⁷ Többször járt a pápai udvarban Avignonban, s ezt monostora jogainak védelmére használta fel. Utóda Fábián apát a királynál keres jogvédelmet, s átíratja vele 1367. szeptember 15-én Szent László király 1093. évi privilégiumlevelét.³⁸ A 70-es években apáti címet viselő II. Pál idején komoly, európai színvonalú művészi munka folyt az apátságban, amint ezt az apát fennmaradt, faragott sírköve is bizonyítja.³⁹ Ezen 1311-től 1400-ig terjedő korszakból 90 oklevél maradt fenn.

Ami Bátánál a felemelkedés, Cikádor esetében a lassú hanyatlás korszaka volt. 1320 és 1416 között 75 okleveles említést találunk. Az apátságnak komoly problémái adódtak a szomszéd Töttös családdal, aki az őt évre lekötött Pog és Bokod nevű Bodrog megyei birtokokat nem akarta visszaadni.⁴⁰ Úgy látszik a század közepére a dolgok rendeződtek, mert 1347 körül az apátság hozzákezdhetett a kolostor átépítéséhez, ugyanis Bátmonostori Töttös László 100 budai márkával segítette őket. Ebből helyreállították a kerengőt, s a templom falrepedését is kijavították.⁴¹ Ettől kezdve már csak birtokpererekről hallunk, melyek különböző intenzitással folytak. A ciszterci kormányzat válságát mutatja az a tény is, hogy 1367-ben Henrik pilisi apát a cikádori apátot, Andrást megfosztotta apátságától és saját emberét ültette az apáti székbe.⁴² Az 1378-as vizitáció, melyet Kálmán heiligenkreuzi apát végzett ugyancsak siralmas állapotot mutatott: „Ezután Cikádorra értünk, ahol az apátot öregnek, a világi javak kezelésében ugyan jónak, de a lelkiekben nagyon hanyagnak találtuk. Őt elaggott kora és hasznos munkája miatt pillanatnyilag megkíméltük, de meghagytuk neki, hogy a lelkiek megjavítása érdekében a következőket tegye meg: még ebben az évben legyen 12 fogadalmat tett szerzetese, más javítanivalókat hozzon helyre, a következő évben apáti tisztségéről mindenképpen mondjon le.

A monostor egy teljes évben 102 dénár fontot szed be az összes felajánlásokból...⁴³

34 Békefi i. m. 33.

35 1311-ben történhetett (Koller i.m. 467.)

36 U. o.

37 Knausz Nándor: A Garam melletti Szent Benedeki apátság története Bp. 1890. 71. (Az oklevél kelte: 1335. december 13.)

38 Zichy V. 393–399.

39 Évszázadokon át (Tolna megye történetének olvasókönyve) Szekszárd é. n. I. 61.

40 Zichy IV. 575–583.; Békefi i. m. 79.

41 Zichy IV. 579–580.; U. o. II. 150.

42 Fejér IX/4. 75.

A helyzet nem javult, egyre kevesebb szerzetes élt a kolostorban, csak birtokpereken találkozunk az apátság említésével, s az utolsó ciszterci apátról, Mátéről 1416-ban hallunk utoljára.⁴⁴

Az utolsó, negyedik korszakban Bába Szent Vér ereklyéje révén országos hírvé zarándokhelyé vált. Ezen 1400–1539-ig terjedő korszakból 341 okleveles említését ismerjük. S hogy mennyire felpozícionálta a szent vér csoda az apátság életét, mutatja az a tény, hogy a 341 adatból 134 arra a 15 évre esik, (1400 – 1415-ig) amikor az ereklye keletkezett.

A kultusz első említésének a Thuróczi krónika információját tartották, mely szerint Garai János 1415-ben „kiszabadulva spalatói fogságából, roppant nehéz bilincseit Bábára vitte fogadalmának beváltásaként, a mi Urunk és Megváltónk drága vérenek dicsőségére”.⁴⁵ Azonban már Rozgonyi Simon országbíró 1414-ben kelt oklevelében azt olvassuk, hogy a bátai egyház határai között megfordulók vámentességet élveznek.⁴⁶ Ez már a kultusz bizonyítéka.

Ezen kívül Bonfini szintén foglalkozik Garai fogadalmával, s részletesebben meséli el azt, mint a Thuróczi krónika. Eszerint Garai lábán súlyos vasgolyókkal szökött meg a spalatói várból, s szerencsésen megmenekült. Ezért ezeket a lábbilincseket a bátai egyházba vitte, s ott az ajtófélfára akasztotta, ahol még Bonfini idejében is láthatók voltak.⁴⁷

Ugyancsak újabb kutatási eredmény, hogy Bábán a középkorban két templom volt. A Szent Mihály tiszteletére szentelt bencés apátsági templom, a szent vér őrzési helye egy egyhajós, gótikus templom volt, nagyobb tömeg befogadására alkalmatlan. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy Bába mezővárosban, a kikötő közelében lévő Szent Margit szűz tiszteletére szentelt hatalmas egyház lehetett a kultusz másik központja,⁴⁸ ahová – közel lévén a kettő egymáshoz – körmenetben vitték át az ereklyét. Mellette lehetett azoknak a zarándokoknak a temetője, akik ott akartak nyugodni. Ezt támasztja alá a sírból előkerült Szent Benedek érem is.⁴⁹

Egyébként az ereklyét Ransanus püspök leírásából is ismerjük, aki így ír róla: „Bába kis falu ugyan, de előkelő az ott lévő bencés monostor miatt, mely nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, hogy a szentostyában Krisztus vére testének kis részecskéjével együtt látható, amint igen sokan állítják, akik látták.”⁵⁰ Sőt ábrázolások emléke is fennmaradt Vince apát 1500. évi pecsétlenyomatán.⁵¹

43 Évszázadokon át i. m. 59–60.

44 Fejér X/8. 564–570.

45 Thuróczy János: A magyarok krónikája Bp. 1978. 350.

46 Zichy VI. 166–167.

47 Antonius de Bonfinis: Rerum Hungaricarum Decades. Lipsiae, 1936. Tomus I. Decas 1. Liber 3. 61–62.

48 Gaál Attila: Késő középkori leletek Tolna megyéből 1. = A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. VIII–IX. 1977–1978. Szekszárd 1979. 109–129.

49 A Bábára történő szervezett zarándoklatokkal is foglalkozik a korábbi jegyzetekben említeteken kívül Fügedi Erik: Kapisztrán János csodái = Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. 19, 24, 40–41.

50 Ransanus: Epitoma rerum Hungaricarum. Kiadja: Kulcsár Péter. Bp. 1977. 61.

51 Holub József: A bátai apátság Krisztus vére ereklyéjének ábrázolások emléke = Kónyi-Kolub i. m. 38–49.

Ebben a korszakban a cikádori apátság sorsa, amelyet ekkor már széki apátsággként emlegetnek, igen válságosra fordult. A 15. század elején elhagyják a cisztrerciek, s kolostorában 1421 körül a Délvidékről, a török elől menekülő bencés szerzetesek telepednek meg,⁵² s birtokolják 35 évig apátjuk, Imre 1456-ban bekövetkező haláláig.⁵³ E 35 év történetéből 24 oklevél maradt fenn.

Egy igen jelentős változás is megfigyelhető az apátság életében, a király az apátság kegyuraságát Újlaki Miklósnak adományozta. Újlaki telepítette le a bencéseket Cikádoron, s Imre apátnak védelmére kelt, ugyanis ő midőn még a Szent Gergelyről nevezet bencés kolostor élén állott, két törököt, kik a monostor területére törtek, saját kezével levágott, a többi embereivel megszállasztotta. Ám nehogy ezek a kolostort újra megtámadják, üldözöbe vette őket, és kettőt ismét levágott. Az ügy hatalmas port vert föl, s V. Miklós pápa elé került, Újlaki azonban támogatta az apátot és így felmentették.⁵⁴

Ettől kezdve állandó hatalmaskodásairól hallunk. A szomszéd Töttös László jobbjait sanyargatta, „személyükben és vagyonukban úgy, hogy az egész birtok elpusztult.”⁵⁵ Azután Szentgyörgy, Mátyusháza és Borsod birtokokra vetette a szemét. A következő évben Karnián kalocsai érsekkel együtt ugyancsak végigpusztították Töttös birtokait, majd addig merészkedtek, hogy magát Töttös Jánost is elfogták és bilincsbe verték.⁵⁶ Az ő apáturasága idején zajlott le a közelben a cikádori csata.⁵⁷

Halála után a gubernátorok több mint két évtizedes kormányzása következett. E korszakból 25 oklevelet ismerünk. Imre apát halála után V. László királynak az volt a terve az apátsággal, hogy javait egyesíti az általa alapítandó budavári Szűz Mária társaskáptalan birtokaival,⁵⁸ ám tervét halála meg-hiusította, így a kegyúr, Újlaki, Berzsényi Porkoláb Kelement nevezte ki az apátság gubernátorává⁵⁹ (világi kormányzójává). Újlaki halála után Mátyás király először Csupor Demeter püspöknek ajánlja fel,⁶⁰ majd 1460-ban Debren-tei Tamás zágrábi püspök és pannonthalmi apát kapja meg az uralkodótól.⁶¹ Ám még Debren-tei Rómában járt egy ügyben, Vitéz János megtámadta a széki monostort, elfoglalta azt, s a benne lévő értékes tárgyakra, ingóságokra és

52 Imre apát első okleveles említése 1421. március 2-án történik (Békefi i. m. 47.)

53 Imre apát 1456 elején halhatott meg, ugyanis V. László márciusában levelet intézett III. Callixtus pápához, melyben kéri, hogy a pápa engedélyezze a budavári Szűz Mária templom társas káptalanná, prépostsággá alakítását, valamint a széki bencés apátság egyesítését a létrehozandó új egyházi intézmény javaival.

54 Koller III. 390–391.

55 Békefi i. m. 47. (1421. július)

56 U. o. 48. (1422.)

57 Lásd bővebben: Kónyi Mária: Hunyadi János bátai csatája. = Magyar kultúra 1937. 9. sz. 267–268.; Kónyi–Holub i. m. 31–35. Sümei József: Hol volt a cikádori csata. A szerző kiadása 1990.

58 Koller i. m. 416–425.

59 Békefi i. m. 52.; (1457) szeptember 6 előtt)

60 Békefi i. m. 55.; Koller i. m. IV. 205–206.

61 Békefi i. m. 56.; Koller i. m. IV. 67–68. (1460. január 13.)

barmokra rátette a kezét. A pápának kellett közbelépnie, hogy a rend helyre álljon.⁶² 1478. március 16-ig viselte a cikádori apáti címet.⁶³

Joggal vetődik fel bennünk a kérdés, hogy mi történt a széki monostorral 1478 március 16-a után. E korszakból, 1478-tól egészen az 1540-es évekig egyetlen forrás sem maradt fenn, a kolostort, vagy a mezővárost egyetlen oklevél sem említi; még a híres 1519. augusztus 12-én kelt oklevél sem, mely felsorolja a Dózsa háborúság idején a környék települései által okozott károkat. Itt csak Báta szerepel.⁶⁴ Ennek minden valószínűség szerint az volt az oka, hogy Mátyás király, ki nagy mecénasa volt a bátai apátságnak,⁶⁵ Debrenteitől elvéve a cikádori apátságot, a bátai monostornak adta. Miért? Miért voltak szüksége az apátságnak erre a birtokra. Mert a bátai kegyhelyhez vezető zárandokutak egyik csomópontja volt.⁶⁶

A középkori bátai bencés kolostort több útvonalon lehetett megközelíteni. Az Alföld irányából a zárandokok Szeremlénél kelhettek át a Dunán, s így érték el Báta mezővárost, majd az apátságot. Ezt bizonyítja az 1414-ben kelt, s már említett országbírói oklevél.⁶⁷ A Dunántúl felől a Pécs – széki úton lehetett megközelíteni,⁶⁸ melynek útvonalát kis középkori templomok sora jelzi.⁶⁹ Végül, a baranyai nagy út érdemel említést, mely észak-déli irányban kötötte össze a kegyhelyet az országgal.⁷⁰

S hogy mennyire igaz az állítás, hogy Szék ekkor a bátai búcsú lebonyolításának egyik mérföldköve volt, mutatja az a reneszánsz stílusú kegyérem, mely egyértelműen Bátához köthető, s Bátaszék határában került elő egy kis hajdani templom közelében.⁷¹

Ezen érme előlapján a kereszt, lándzsa, szivacsos nádbot, keresztről lelógó szegek, fogó és kalapács, korbács, s néhány bizonytalan rendeltetésű tárgy látható. Felirata: Passio Christi conforta me = Krisztus szenvedése erősíts engem. A másik oldalán keresztbe téve a létra s az ostromozás oszlopa, középen

62 Békefi i. m. 58.; Koller IV. 95–97. (1462. nyarán történt)

63 A cikádori apátság gubernátori címe ezen a napon még ott szerepel Debrethei neve mellett. Ugyanez év november 24-én már csak mint nyitrai püspök és szekszárdi gubernátor szerepel. (Békefi i. m. 60.)

64 Ez az oklevél a nagyobb helyek közül Bátmonostort, Garát, Baját, Bátát és Szeremlét említi a környékről. (Évszázadokon át i. m. 89–90.)

65 Mátyás király követve a Hunyadi család példáját nagy mecénasa volt az apátságnak. 1463. májusában kétszer is megfordult Bátán, (Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei Bp. é. n. 86. (s a híres szent vér erekleje előtt komoly adományokat tett: két színarannyal szőtt kamuka kazulát 200 Ft értékben, két bőven aranyozott bíborszínű, szederjes alapszövetű kazulát 10 Ft értékben, két aranyos damaszt dalmatikát 16 Ft értékben, két bársony kápat 26 Ft értékben, két dúsan aranyozott bársony oltároltöztetőt 100 Ft értékben (Knauz i. m. 48–49.)

66 Földrajzi fekvése, s korábbi története is ezt igazolja.

67 Zichy VI. 166–167.

68 Ebből ágazott ki a bátai Dunaréven átkelő pécs – bátmonostori út is. (Gláser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata Bp. é. n. 270–271.)

69 Dr. Csanádi György szíves közlése nyomán: Szék – Dolina – Leperd – Dömörkapu – Zsibrik – Ófalu – Széplak (Cikó) – Mecseknádasd

70 Gláser i. m. 10–11. (Garai nádor 1381. évi oklevele alapján: Kesztlőc – Szék – Szekcső – Csele – Mohács

71 Az érme Dr. Csanádi György tulajdona, s magángyűjteményében található.

Veronika kendője, azután Krisztus köntöse, a három játékkocka, kancsó és kézmosó tál, s kehely látható.

Ezt a díszítő motívumot láthatjuk a siklósi ablakkereten is, melynek keletkezéstörténetét Szőnyi Ottó az elrabolt és Siklóstra szállított bátai szent vér ereklyével hozza kapcsolatba.⁷² A siklósi ablakkeret két oldalán egy-egy dom-borművekkel díszített pilaszter húzódik, s ezek reliefjei Krisztus kínszenvedésének eszközeit ábrázolják. Legfelül egy-egy angyalfejecske látható, melynek állai allatt szalag lóg le, s a szalagra egymás alatt a kínszenvedés eszközei vannak felkötve; a kehely, kereszt, létra, harapófogó és kalapács, a töviskoszorú három szeggel, lándzsa és szivacsos nádböt, néhány bizonytalan rendeltetésű tárgyon kívül Veronika kendője, a keresztfelirat tekercse, két gombosvégű korbács, Krisztus köntöse, s a három játékkocka.⁷³

A motívumok teljesen megegyeznek a kegyérem motívumaival, még elhelyezésük is hasonló. Sőt, Bátán 1937-ben a bencés apátság romjainak feltárása-kor Dr. Csalog József ugyancsak talált egy kőlapot, melynek díszítése teljesen megegyezik a felsoroltakkal, s rendeltetése szerint mézeskalácssütő forma lehetett⁷⁴ (negatív kép van a kőbe vésve).

Szék tehát e névtelen, s forrás nélküli korszakban minden bizonnyal fontos szerepet játszott a bátai zárandoklat lebonyolításában, s e szoros kapcsolat eredményeként kezdték használni nevét a korábbi Szék alak helyett Batha Szék-ként. Először forrásban 1535-ben fordul elő.⁷⁵

Áttekintettük tehát e két kolostor történetét összehasonlítva és ebbe a sorba próbáltuk belekapcsolni a harmadik (szomszédos) zebegényi monostor históri-áját. Ha a rendelkezésre álló forrásokat összehasonlítjuk, megállapítható, hogy a két királyi alapítású kolostor közül a 13. század végéig Cikádor volt a je-lentősebb; apátjai pápai ügyekben járnak el, sok birtokadományt kap, s még hiteleshelyi tevékenységet is folytat.

A 14. század mindkét apátság életében a küzdelem korszaka, Cikádor ekkor hanyatlik, nincs rendszeres ciszterci utánpótlás, Báta pedig fokozatosan erősödik, ami kiváló apát egyéniségeinek és híres ereklyéjének köszönhető.

S az utolsó, a török hódításig terjedő korszakunkban Báta monostora veszi át azt a szerepet, amit korábban Cikádor töltött be. Országos hírév kegyhellyé válik, s Cikádort, melyet ekkor már Széknek, majd Báticaszéknek neveznek, magába is olvasztja, hogy e két javadalom együtt éljen a török időkben, a javadalmas apátok kormányzása alatt, s később a teréziánumi korszakban is.⁷⁶

72 Szőnyi Ottó: Ismeretlen siklósi renaissance kémlékek = Magyar művészet 1933. 176–178.

73 Leírását lásd ugyanott

74 Csalog József: Tolna vármegye múzeumának bátai ásatása = Kőnyí – Holub i. m. 53.

75 Collectio Hevenesiana. T. 18. N. 2. 232–242. Egyetemi Könyvtár Budapest)

76 Amint láttuk a két apátság még a 15. század folyamán egyesült, s a török hódoltság idején is egy javadalmat képezett. Úgy hogy a cikádori, vagy széki apátság léte is feledésbe merült. A török kiűzése után bátai apátokat neveztek ki, akik viszont az apátság székhelyéül Báticaszék-
ket választották ki. Jány Jakab apát még rezidenciát is építtetett, s a rációk itt gyilkolták meg 1726-ban. Halála után Kollonics Zsigmond bécsi érsek kapta meg a javadalmat, majd 1751-ben bekövetkezett halála után a kancellária nem nevezett ki újabb javadalmas apátot, nem adta vissza a rendnek, hanem lekötötte jövedelmét, s a bécsi Theresianum-ba kebelezte be. Ehhez tartozott 1939-ig. Az apátság pedig csak címében élt tovább. (PRT XII/B 139–141.)

A JELZETT FORRÁSKIAADVÁNYOK FELOLDÁSA:

AUO = Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk.; Wenczel G. Pest-Budapest, 1860–1864

Fejér = G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I.–XI. Budae 1829–1844.

Koller = Koller Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis, Pozsony – Pest, 1782–1812.

Zichy = A zichy és vásónkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII Pest – Budapest 1871–1931.

JÓZSEF SÜMEGI

CONTRIBUTION TO THE MONASTERIOLOGY OF BÁTA, CIKÁDOR AND ZEBEGÉNY

The autor has undertaken the task of analyzing the history of three medieval ecclesiastic institutions, as well as to explore the ties connecting one to the other because the three monasteries concerned were lying on a relatively small territory. Two of them were undoubtedly established by the king. These are Bata and Cikádor the history of which may be divided into several phases. On the basis of the surviving sources we can draw some interesting conclusions demonstrating the mutual relations of these two abbeys.

Báta	1. 1093–1242	the era of anonymity	as mentioned by three documents
	2. 1242–1311	the era of private patronage	as mentioned by three documents
	3. 1311–1400	struggle for a rise	as mentioned by 90 documents
	4. 1400–1539	a shrine known in the entire country	as mentioned by 341 documents
Cikádor	1. 1142–1242	abbacy patronized by the kings	as mentioned by 20 documents
	2. 1242–1320	authentic place	10 documents issued by the authentic place
	3. 1320–1410	struggle for survival	as mentioned by 70 documents
	4. 1416–1542	era of declining	as mentioned by 49 documents
		1421–1456 Benedictine era	24 documents
		1456–1478 era of governors	25 documents
		1478–1542 in service of the abbacy of Bata.	No mentioning has been revealed in the documents.

Concerning the 1st era it is remarkable that while practically no source has survived for us from the history of the earlier Benedictine abbacy having been established in about 1092 the Cistercian monastery of Cikádor established by King Géza II was, in the same epoch, an ecclesiastic institution privileged and supported by kings and popes. A very important event may have happened in that anonymous era of the Abbacy of Bata, and the importance of that event has not been recognized by the historians yet. The monastery of Zebegény has been established for the Benedictine monks and dedicated in honour of Archangel Saint Michael similarly to the monastery of Bata. It is surprising that during several centuries the abbots of Zebegény were doing the business of the Benedictine abbots of Bata, and they were representing the Benedictines even in the lawsuits. Taking these facts into consideration it seems that the established and the supply with monks if the Zebegény monastery had been carried out by the neighbouring monastery of

Báta, and that filial relation was being maintained by the monastery of Zebegény even in the era when it was belonging already to the patronage of the king.

Cikádor was preserving its superiority even in the second epoch lasting from the Tartarian devastation of Hungary up to the defeat of the ruling private patrons: the abbots of Cikádor were running the affairs in the curia, the monastery was granted with several land estates and it was entitled to do all the activities of the authentic places. In the same time Báta was subordinated to private patrons and forced to tolerate all the devastations and agressions by the patrons and neighbours.

The XIVth century was an epoch of continuous struggle for both abbacies. Cikádor was declining. No regular replacement of Cistercian monks was provided for. At the same time Báta was progressively strengthened thanks to the prominent abbots and to the relic of its famous shrine.

In the last epoch lasting up to the Turkish conquest the monastery of Báta was progressively taking over the role of Cikádor. In that time Báta was already a shrine well known all over the country, and finally, it could manage to incorporate Cikádor called in those days already Szék and, later Bátaszék. As consequence, the once famous abbacy has become to one of the important stations organizing the pilgrimages of Báta.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1993/1-2

BARNA GÁBOR – HERMANN EGYED

A BÁTASZÉKIEK MÁRIACELLI BÚCSÚJÁRÁSA*

I.

Rövid előadásom inkább csak afféle ajánlás kíván lenni a Bátaszék jeles szülöttének Hermann Egyednek – tudomásom szerint mindmáig kéziratban lévő – tanulmányához. Ennek kapcsán arra is szeretnék emlékeztetni, hogy pár év múlva, 1995-*ben* lesz a jeles egyháztörténész születésének századik évfordulója, s a centenáris jubileum megülvése talán egy tanulmánykötet közreadásával, válogatott tanulmányainak kiadásával lenne a legméltóbb Hermman Egyed emlékéhez.

Hermann Egyed 1895. február 17-én született Bátaszéken.¹ A keresztségben az István nevet kapta. A jászóvári premontrei rendbe 1914-ben lépett be, ahol az Egyed rendi nevet vette fel. 1918-ban szentelték pappá. Mozgalmas rendi élete során a hittudományi tanulmányait az innsbrucki egyetemen fejezte be (1919–1921) és itt szerzett teológiai doktorátust. Majd négy év tanítás következett a rend jászói kolostorában, amely ekkor már csehszlovák uralom alá került. 1924-ben tanári pályáját az időközben létrehozott gödöllői premontrei gimnáziumban folytatta. Párhuzamosan a Pázmány Péter Tudományegyetemen történelmet hallgatott, történelem tanári képesítést és bölcsészdoktori oklevelet is szerzett. Ettől kezdve mind a gimnáziumban, mind a rendi főiskolán tanított történelmet.

Bár történetírói publikációs tevékenysége megkezdődött már az 1920-as években, igazán az 1930-as évektől kezdve bontakozott ki. Érdeklődési területe igen széles volt. Rendtörténeti (premontrei) vonatkozású tanulmányok mellett foglalkozott Kurbély György veszprémi püspök tevékenységével, a veszprémi egyházmegye népoktatásának XVIII–XIX. századfordulós helyzetével, az egyházmegyei papság könyvkultúrájának és könyvállományának mult század eleji állapotával, az 1822. évi erdélyi egyházmegyei zsinat kérdéseivel, a liturgiátörténészként is jól ismert csanádi püspök Lonovics József római küldetésé-

¹ Az önéletrajzot ADRIÁNYI Gábortól idézem (ADRIÁNYI Gábor: A Kiadó előszava. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora Könyvek, München 1973. Második javított kiadás I–II. oldal), csupán néhány ponton egészítettem ki azt.

* A tanulmány első része Barna Gábor bevezetője (I), a második rész Hermann Egyed eredeti tanulmánya (II)

nek (1840–1841) belpolitikai és diplomáciai előkészítésével (a reverzális nélküli vegyes házasságok kérdése), egyéb egyházpolitikai kérdésekkel, a magyar katolikus papságnak a szabadságharc leverése utáni helyzetével, Baranya (Pécsvárad) és a Temesköz (Bánság–Bánát) kolonizációs és egyházszervezési kérdéseivel, a barokk kori ember vallásosságával. Ez nem egy hiánytalan felsorolása vagy bibliográfiája akar lenni szerteágazó, ám inkább újkorra vonatkozó történetírói érdeklődésének, hanem vázlatos jelzése a kutatói tematikának.²

1934-től kezdve tagja volt a Szekfü Gyula és a Balanyi György által vezetett Magyar Katolikus Történetírók Munkaközösségének. A munkaközösség évkönyvében, a *Regnum*-ban is publikált. 1933-ban a budapesti teológiai karon nyert magántanári képesítést. 1938-ban rendkívüli tanár, 1940-től kezdve pedig egészen 1949-ig a szegedi egyetem magyar történeti tanszékének volt tanszékvezető tanára. Ekkor nyugdíjazták. Előbb Veszprémben, majd haláláig szülővárosában, Bátaszéken élt. 1970. március 22-én érte a halál.

Hermann Egyed 1956-ban írta meg Bátaszék–Máriacell című kb. félféves, jegyzetekkel ellátott tanulmányát, amelyben a szülőváros Máriacellbe vezetett zarándokútjainak állított emléket. Cell történetének rövid összefoglalása után alapos elemzésben muttta be a gyalogos, oda-vissza háromhetes zarándokút lefolyását. A kéziratra Bálint Sándor hagyatékában bukkantam a máriacelli adatokat tartalmazó dossziében. Bálint Sándor – aki az 1940-es években egyetemi tanártársa volt Hermann Egyednek Szegeden – nyilvánvalóan a szerzőtől kapta meg a tanulmány kéziratát.³ Kettejük kapcsolatának érdemes volna alkalmasint utána nézni.

2 Az alábbi felsorolás csupán válogatás HERMANN Egyed szerteágazó irodalmi munkásságából, amelynek teljes bibliográfiáját véleményem szerint a szegedi egyetem történeti tanszékének volna ildomos összeállítani az 1995. évi születési centenáriumra.

Hermann Egyed: A magyar hadsereg tábori főlelkészei 1848–49-ben (Katolikus Szemle, 1931).

Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében, Gödöllő, 1932.

Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840–1841) belpolitikai és diplomáciai előkészítése, Budapest, 1934.

Hermann Egyed: Százéves katolikus magyar bibliafordítási kísérletek (Theologia, 1935).

Hermann Egyed: A bécsi államtanács és Báró Andrássy Antal rozsnói püspök sequestrációja (Regnum, 1936) 356–392.

Hermann Egyed: Telepítések a XVIII. században (Katolikus Szemle, 1936. ápr.–máj).

Hermann Egyed: Staatliche Klosterreform in Ungarn 1814–1827 (Gr. Klebelsberg K. Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 1937.)

Hermann Egyed – *Artner Edgár*: A hittudományi kar története, Budapest, 1938.

Hermann Egyed: Szerzetesség és lekipásztorkodás a koldulórendek fellépésig (Kny. Theologia, 1938)

Hermann Egyed: Ciszterci charta charitatis, premontrei statútumok, domokos constitutiók (Theologia, 1940.)

Hermann Egyed: A vallásos ember a barokk korban (Magyar Művelődéstörténet, IV. k.) Budapest, 1942.

Hermann Egyed: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében A XIX. század elején (Regnum, 1942–1943). 389–422.

Hermann Egyed: Kurbély György veszprémi püspök (1755–1821) A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 11. sz., Veszprém, 1947.

3 Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Bálint Sándor hagyatéka.

Közép-Európa máig egyik legnagyobb búcsújáróhelyének⁴ kapcsolata Magyarországgal a XIV. századig nyúlik vissza. A celli Szűzanya a Magyarok Nagyasszonya (Magna Domina Hungarorum), jöllehet kultusza erős az osztrák és a szlovén, horvát Mária-tiszteletben is. Máriacell a pannon térség szakrális központja.

Megalapítását a legendás hagyomány 1157-re teszi. Ennek megfelelően ülték meg 6–7–8 százados évfordulóit. Máriacell első írásos emléke 1266-ból származik (egy Mária-oltár felszenteléséről tudósít), míg első plébánosát 1278-ból említik. A korabeli szóhasználatban Zell – Zellen olyan szerzetesi közösséget jelöl, amely a kibocsátó anyakolostortól (St. Lambrecht) függő viszonyban marad, függő viszonyban van.

Máriacell eredetéről szóló legendák a Cell (Zell) nevet általában az első letelepedő bencés szerzetesek által a máig tisztelt Mária-szobor számára készített kis kápolnával, cellával hozzák kapcsolatba. A szobor hársfából készült, a trónon ülő Máriát ábrázolja, jobbján a kis Jézussal, akinek kezében egy alma van, ezt anyjának nyújtja, akinek bal kezéből egy körtét vesz át.

Máriacell települését 1342-ben mezővárosi rangra emelték. 1366-ban épült fel gótikus kegykápolnája, amelyet Nagy Lajos magyar király a törökök fölött aratott győzelme emlékére fogadalomból emelt. A világ Mária-kegyképeinek ismertetése során 1696-ban Esterházy Pál herceg, nádor – maga is a celli Szűzanya nagy tisztelője – így emlékezik meg Nagy Lajos fogadalmáról: „az Dicsőséges Király is Istennek hálákat adván, táborával együtt Czelben ment, az az holott azon képet, melyet az Boldogságos Szűz mellére tött, oda adta, sok szép Királyi ajándékokkal, és nyert Zászlókkal együtt. Végre azt a' Szentegyházat, amely most-is fön áll, az Boldogságos Szűz tiszteletire föl-épéttette. Az Ezer három száz hatvan ötödik esztendőben. Ezen Szent kép pedig mostanság-is az oltári kincs között tartatik, kihez számtalan Bucsú járók közönségesen ugyan, de az Magyarok kiváltképpen való aétatossággal viseltetnek.”⁵

Ekkor tehette Nagy Lajos királyunk aacheni alapítását is, s erre az időre esik Czeszochowa, Máriavölgy és Budaszentlőrinc megalapítása és nagyarányú támogatása is.

Ettől az eseménytől, ettől az időszaktól kezdve számíthatjuk tehát a magyarországiak nagyobb arányú máriacelli zarándoklatait, amelyek időben egybeestek a kegyhely hírének általános növekedésével. A fellendülő zarándoklást jelzi nemcsak az 1346. évi pápai búcsú kiváltság (VI. Kelemen pápa), a zarándokok számlának felfutása, hanem a búcsújárással kapcsolatos kereskedelem megnövekedése, a templom körüli árusító bódék elszaporodása. A XV. században megjelennek az első máriacelli mirákulumoskönyvek, amelyek a hely történetét és a kegyhely lejegyzett csodáit tartalmazzák. Egy 1500 körül keletke-

4 SZAMOSI József: Magyar zarándoklatok Máriacellbe. *Katolikus Szemle* 1987. 4. szám 318–338. további – bár még jócskán kiegészítésre szoruló – irodalommal. Elsősorban osztrák vonatkozásban lásd még: BLAUMAUER-MONTENAVE, Liselotte: *Bibliographie des Wallfahrtsortes Mariazell*. Wien, 1973. *Miscellanea aus dem Kirchenhistorischen Institut der Katholischen-theologischen Fakultät Wien* (Manuscript)

5 ESTERHÁZY Pál: *Mennyei Korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti ...* (h.n.) 1696. 45–47.

zett feljegyzés felsorolja mindazokat az országokat és tartományokat, ahonnan búcsúsok érkeznek Máriacellbe – köztük olvashatjuk Magyarország nevét is. A XV. század végén erdélyi (Brassó) gyóntatók híveiket bűneik bocsánatáért vezeklésül zarándoklatra kötelezték. Ennek egyik állomása Máriacell lehetett.⁶ A máriacelli bucsujárás rövid időre a XVI. század elején a regensburgi Szép Mária hirtelen fellobbanó és hamar elhamvadó kultusza miatt csupán vissza. Ezt váltotta ki a reformáció mind erősebb hatása is, valamint a török hódoltság beköszöntő évszázada a Magyar Királyságban. Újabb fellendülés majd csak a XVII. század végétől, a barokk korban újrászerveződő katolikus egyházban, a katolikus restaurációban jött el. A templomot a XVII. század második felében átépítették. Az újjáépítés tovább erősítette a magyar jelleget, hiszen a tizenegy oldalkápolnából négyet magyar főurak alapítottak, s ebből hármat magyar szentek (Szent István, Szent Imre és Szent László) tiszteletére.

Magyarországi főurak, papi renden lévők mellett mind nagyobb számban látogattak Máriacellbe az egyszerűbb emberek is. A kegyhely vonzáskörzete majdnem az egész országra kiterjedt. Árusok révén magyarországi búcsúsok kezébe is eljuthatott az a Bécsben több kiadást is megért német nyelvű útikönyv, amely részletesen ismerteti a Bécsből kiinduló gyalogos zarándoklatozat Máriacellbe, leírja a hely történetét, az úti és a celli látnivalókat. Párhuzamosan út- és óramutatót is nyújt a zarándokoknak. Felhívja figyelmüket a balesetveszélyekre. E könyvre azért utalok, mert valószínűleg ez hathatott a bátaszékiek mult századi gyakorlatára, illetőleg a zarándoklat leírására. Az ilyen típusú útikönyvek segítettek a bármilyen renden lévő zarándokok útrakeelésében.⁷

Valószínű, hogy a bátaszékiek máriacelli zarándoklata visszanyúlhat a XVIII. századra. 1832-ben ugyanis, amikor ennek társulati formájával is találkozunk, ez egy állandósult gyakorlatot mutat Hermann Egyed értelmezése szerint. Ugyanakkor ez az időszak az, amikor a XVIII. század utolsó harmadában Mária Terézia és II. József tiltó rendelkezéseinek hatása mindinkább enyhült, s a vallásos élet keretei, formái újjászerveződtek.

Én magam a bátaszékiek máriacelli társulatának eredeti iratanyagát nem ismerem, csak Hermann Egyed közlésében. Ezt az írásos ill. nyomtatott emléanyagot azonban páratlan értékűnek tarthatjuk. Az általam ismert társulatok iratanyagából csupán a barkai Skapuláre Társulat (XVIII–XIX–XX. század, máig élő),⁸ ill. a kunszentmártoni Élő Rózsafűzér Társulat (1851–1944, iratképződés nélkül máig él),⁹ ill. a tállyai Fáklyás Társulat (XVIII. századi

6 PÁSZTOR Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940. 113.

7 Vö. GRÜNN, Helene, SCHMIDT, Leopold, SCHNEEWEIS, Emil, FEUCHTMÜLLER, Rupert: Via Sacra. Das Wallfahrtsmuseum in Kleinmariazell. Wien, 1977. Zweite vermehrte Auflage. A fentebb említett szerzők tanulmányaival.

8 Vö.: BARNA Gábor: A búcsújáráshelyek tájszervező szerepe. Barka példáján. (Kézirat, sajtó alatt); BÁLINT Sándor: Kultusznyomok Rozsnyó vidékén. in: Sacra Hungaria. Kassa, é.n. 92.

9 BARNA Gábor: A megújuló rózsafűzér (Az élő lelki rózsafűzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban.) in: BÁRDOS István – BEKE Margit: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 319–322.

előzmények után, szórványos múlt századi feljegyzés mellett jelentősebb XX. századi jegyzőkönyvi és egyéb társulati irattal¹⁰ a Kecskemétri Hajósra zárandoklók társulata¹¹ sorolható Bátaszék mellé. Bizonyára léteztek és léteznek máig hasonló társulatok másutt is, akár gazdagabb írott forrásokkal, ám feldolgozásuk és elemzésük nem történt meg. (Bizonyos törekvéseket a barokk kori társulatok feldolgozására látunk.¹²) Ezért nagyon fontos volt Hermann Egyed tanulmányának mielőbbi kiadása, kiegészítve a máriacelli társulat meglévő teljes irattal együtt. Tanulmányában Hermann Egyed elsősorban a máriacelli zárandokút leírását vállalta fel, a társulat működéséről csupán röviden emlékezett meg. Egy 1872-ből fennmaradt társulati nyomtatványt idéz. Ezen szerepel a társulat neve: Verbündniss der frommen Mariannischen Gesellschaft zu Bátaszék unter der Benennung Mariazeller Bruderschaft.

Eszerint a társulat célja a Szentháromság és a Szűz Mária tiszteletét növelni, a katolikusok épülését és a halhatatlan lelkek üdvét előmozdítani. A társulati tagok kötelességei a következők voltak:

1. naponként felkelteni a jószándékot, jámbor, istenfélő életet élni, s erre a házanépét is buzdítani;
2. szentségimádáson résztvenni;
3. Nagyboldogasszony és Mária nevenapja alkalmából gyónni és áldozni;
4. tagtárs temetésén résztvenni, s a temetést követő vasárnap az elhunyt lelke üdvéért a templomban mondott rózsafüzéren résztvenni;
5. május 1-én a társulati elhunyt tagokért misét mondani és azon résztvenni.

A társulati tagok egymást Bruder-nek és Schwester-nek szólították. A társulat bizonyos vagyontárgyakkal is rendelkezett: lobogó, ez máig megvan, társulati lámpák.

A fenti kötelességek azt jelzik, hogy nagyfokú hasonlóság volt a bátaszéki máriacelli zárandoktársulat és több más fentebb említett ájtatos egyesület között. E társulatok elsősorban a közösség legvallásosabb, vallásgyakorlásban legaktívabb tagjait fogták össze. Fontos feladatuk volt egymás segítése, főleg temetés után a hozzátartozók támogatása. Az Eucharisztia tiszteletének erősége a Tridentinum utáni szellemet idézi, jóllehet az Oltáriszentség tisztelete a múlt század második felétől ismét sokféle formában felerősödött. Nem volt idegen tehát a XIX. század vallásosságától sem.

A máriacelli búcsújárás kezdetéről megbízható pontos adat nem maradt fenn. Általában 2–3 éves időközönként indult útnak egy-egy 45–50 fős csoport Bátaszékről, utoljára Schwartz György vezetésével 1912-ben. Az 1908. évi zárandokutat Michéli Mihály vezette, aki saját tapasztalata alapján leírta gyalo-

10 BARNA Gábor: A Fáklyás Társulat Hegyalján. Borsodi Művelődés X. évf. 3. szám 1985. 31–33.; BARNA Gábor: A tályai Fáklyás Társulat szerepe a község társadalmi életében. in: LOVIK Sándor – HORVÁTH Pál (szerk.) Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon. Budapest, 1990. 62–76.

11 Katona József Múzeum Néprajzi Adattára, Kecskemét.

12 TŰSKÉS Gábor és KNAPP Éva jelenleg folyó kutatásait lehet említeni.

gos útvonalukat, gyalogos zárandoklatukat. Ezt a kéziratos útleírást elemzi tanulmányában Hermann Egyed, s egészíti ki a szájhagyomány, a szóbeliség emlékeivel.

A bátaszékiek a Nagyboldogasszony napi, augusztus 15-i búcsút látogatták. Kilenc napig tartó útjuk miatt erre már augusztus 5. körül elindultak. Induláskor a pap és a kántor kikísérte a csoportot a falu északi végén fekvő Reiser-kápolnáig, s itt búcsúztatta el őket. A búcsúvezető Cecétől vette át a csoport irányítását. A rendkívül alapos útleírás, az ókeresztény korig visszanyúló itinerárium műfaj kései változata, órában adja meg az egyes települések egymástól való távolságát, utal az útkereszteződésekre, s a pontos tájékozódást segítő építményekre. Cecéig vagy Simontornyáig szekerekkel vitték a búcsúsokat, s elébük is mentek eddig a hazaútban. A csoportot egy-két fogadott kocsi elkísérte, ez vitte a búcsúsok holmiját, s a szálláshely előkészítése érdekében ezen ment előre mindig egy-két ember. Szekeresek ilyenfajta részvételéről a búcsújárásban másutt is tudunk, de szerepük részletes leírását kevés helyről ismerjük. Az Alföld keleti peremén, a Körös völgyből Máriaradnára vezetett zárandoklatok esetében találkozunk még hasonló szervezettséggel, de lehetséges, hogy újabb néprajzi leírások más vidékről is felszínre hozhatják emléküket.

A máriacelli zárandokutak 2–3 évenkénti megtartását annak tekintélyes költségei magyarázzák. Az évenkénti utat nem tudták finanszírozni. Hermann Egyed számításai alapján a közös kiadások (poggyászvivő szekerek, szálláspénz, útiköltség 1908-ban hajón vissza) 31 aranyforintot jelentettek. Ehhez járult még a személyes kiadások és étellemezés köre, kegytárgyak, búcsúfiák vásárlása.

A máriacelli zárandokút elmaradását az első világháborút követő politikai viszonyokkal, a bejött útlevél és vízumkényszerrel magyarázza Hermann Egyed, s egyet kell vele értenünk. Jóllehet, hogy a közlekedési lehetőségek épp századunk elejére megkönnyítették a tömeges búcsújárást, az első világháború előtt ismeretlen adminisztratív körülmények kedvét szegték sok külföldre induló zárandoknak. Ezen csak rövid ideig segített a belügyminiszter 20-as évek eleji rendelete, miszerint celli zárandokok celli zárandokigazolvánnyal, s plébánosi igazolással átléphettek a magyar-osztrák határt.

A bátaszékiek gyalogos útvonalát nyilvánvalóan hosszú évtizedek gyakorlata és tapasztalata véglegesítette. Michéli Mihály útleírásában számos településnevet ugyan eltorzítva talált Hermann Egyed, abban a formában, ahogyan érteni vélték a bátaszékiek. Ez szintén nemcsak itteni tapasztalat. Ugyanezt találjuk egy kunszentmártoni énekesember, búcsúvezető kéziratos könyvében is, amely a Máriaradna előtti német és román települések eléggé eltorzított neveit tartalmazza. Mindkét esetben a nyelvi különbségek is közrejátszhattak.¹³

A leírást figyelembe véve átlagosan napi 10 órát gyalogoltak. Ez kicsit több volt, mint más települések átlaga, ami általában 30 km-t jelentett. Így napi 40

13 Vö.: BARNÁ GÁBOR: A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. Budapest, 1991. 215.

km-t tettek meg – bár volt nap, amikor 60-at is – és így tudták teljesíteni a Bátaszék–Máriacell kb. 350 km-es távolságot 9 nap alatt.

A gyalogos és hosszú zarándokút egyszerre volt *via sacra* és *via purgativa*. Az útközben meglátogatott templomok – mindegyikbe bementek –, az út mentén talált keresztek, szentek szobrai, temetők mellett végzett ájtatosságok, valamint a napi gyalogút során elmondott 4–4 rózsafüzér és több litánia mind a test és lélek felkészülését szolgálta a vezeklésen keresztül is a Szenttel való találkozásra. Így a kegyhelyen töltött két-két és fél nap alatt ki-ki a Celli Szűzanya lábához rakhatta örömét, gondját, egyéni baját és kérését. Ezért volt minden töredelem, a kilenc napos út minden fáradalma.

A zarándokút utolsó szakasza Kaumbergtől egybeesett az Észak-Dunántúlról, Felvidékről érkező búcsúszok útvonálával. Az utolsó szakasz volt az igazi lelki felkészítő szakasz a Celli Szűzanyával való találkozásra: Annaberg, Joachimberg, Josefsberg – s néhány kisebb állomás után: Máriacell. Még Máriacell előtt, a stájer határnál van a bátaszékiek itineráriumában is megemlített die verdammte Wiese, azaz Elátkozott rét. Az északkelet felől érkező búcsúszok általában itt öltöztek át magukkal hozott ünneplő ruhájukba, amit a hosszú gyalogos úton eddig kíméltek, batyujukban tartottak. Innen ünneplőbe öltözve vonultak be a kegyhelyre. E szokásról, valamint a korábbi útszakasz Tüornitz és Annaberg közti részének szentkútjáról, ahol az először Máriacellbe zarándokló fiatalokat jelképesen megkeresztelték¹⁴ – a bátaszéki tudósítások nem szólnak.

A hazaút a század eleji feljegyzések szerint már gyorsabb volt, hiszen igénybe vehettek vasutat, hajóutat is.

A bátaszékiek celli búcsús kapcsolatait erősíthette a tolnai szakrális táj számos celli kapcsolata, amely Öreg-Máriacell (Gross-Mariazell) kultuszának kisugárzását mutatja. A celli Mária-szobor másolatai megtalálhatók a szekszárdi Szőlőhegyi vagy Remete-kápolnában, ahová az kalandos úton a bécsi ispita kápolnájából került. A magyarországiakat kicsit a celli Kincstári Madonna kegyképére (Schatzkammerbild) s ezáltal a Nagy Lajos-i gyökekre emlékeztette a Dunántúlon többfelé is megtalálható Segítő Boldogasszony (Mariahilf) kegyképének másolata. Bátaszékhez legközelebb pl. a Szakály-Hőgyész melletti Csicsón.¹⁵

Máriacelli jelentőségét a magyarországi búcsújáró gyakorlatban nem lehet eléggé hangsúlyozni. Fontossága nemcsak kisugárzásainak, filiációinak (Celldömölk, Óbuda-Kiscell, Eger, Miskolc, Kapuvár, Pozsony–Mélyút, Mikháza, Sátoraljaújhely stb.) nagy számában mutatkozik meg,¹⁶ hanem abban is, hogy az ott tapasztalt devóció mintául szolgált, egyfajta modellt jelentett a vallásgyakorlás számára a máshonnan érkezett búcsúszok között. Ez pedig Máriacell

14 BARNÁ GÁBOR: A búcsúkereszttség. in: HALÁSZ PÉTER (szerk.) A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, 1991. 557–562.

15 SZILÁRDFY ZOLTÁN értelmezése, kézírata sajtó alatt. Lásd még: BARNÁ GÁBOR: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest, 1990. 49–50.

16 SZILÁRDFY ZOLTÁN kézírata, sajtó alatt. Lásd még: BARNÁ GÁBOR: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon i.m. 45–46.

vonzáskörzetében eléggé egységesítőleg hathatott: a Bánságtól, a Maros mentétől végig az Alföldön, az Ipoly mentétől kezdve a Nyugati Felvidékig.

A máriacelli zarándoklatok kutatása ezért is nagyon fontos feladata lehet a vallási néprajzi kutatásoknak. Írásos és szóbeli forráscsoportok megfelelő kiaknázása, köztük Hermann Egyed tanulmányának kiadása ehhez vezető fontos lépés.

BÁTASZÉK – MÁRIACELL

II.

Bátaszék vallási életének történetében érdekes színfoltot jelentenek a Máriacelli Társulat és a zarándoklatok a stájer kegyhelyre.

A stájerországi St. Lambrecht bencés monostor apátja 1157 táján egy szerzetesét észak felé küldte, hogy új letelepülési helyet keressen. A szerzetes egy hársfából faragott, kb. fél méter magas Mária-szobrot vitt magával s a legenda szerint ez a szobor jelölte meg neki a helyet. A szerzetes itt egy kis kunyhót (cellát) épített magának s benne helyezte el a szobrot (innét a kegyhely neve: Mária in der Zelle – Maria Zell).¹⁷

A kis cella helyén Wladislaw (Ulaszló) morva őrgróf építette hálából 1200-ban az első templomot. Betegségében a legenda szerint figyelmét Szt. Vencel irányította egy jelenésben a már akkor csodatevő hírben álló szentélyre.

A hír egyre terjedt. 1342-ben II. Albrecht osztrák herceg megépítette a kegyoltárt, s nemsokára Nagy Lajos magyar király adományából kezdtek a ma is álló óriási gótikus templom és minden valószínűség szerint a 82 méter magas középső torony építéséhez. A király ugyanis 1377-ben a Morava völgyén áthaladva valahol a Balkánon fényes győzelmet aratott a törökökön, úgyhogy Murád szultán tíz évig elkerülte a balkáni magyar tartományokat. Lajos király ezt a jelentős győzelmet a Szűz Mária pártfogásának tulajdonította, ezért építette hálából a celli templomot és ajándékozta meg az 1335-ben már biztosan fennálló kincstárat, amikor 1378 nyarán lányával, Hedviggel Hainburgban meglátogatta ennek első vőlegényét, Habsburg Vilmos herceget.¹⁸ Ajándékaiból a kincstárban ma is megvan kis oltárra helyezve az a Mária-kép, melyet a király hadjárataiban mindig magával hordott. Mária Terézia az oltárocskához vert ezüst antependiumot készíttetett, rajta 38 medaillonban az ő, férje, fiai és leányai, meg más rokonai képeivel. Nagy Lajos ideajándékozta még felesége menyasszonyi ruháját és egy miseruhát is. A templomi kegyszobor finom filig-

¹⁷ A kegyhely történetére egyelőre modernebb monografia, sajnos nem áll rendelkezésemre. Különösen kíváncsok lennének át tanulmányozni *Steinhorz*; König Ludwig I. von Ungarn und seine Weihegeschenke für Maria Zell (*Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, XXXV., 1887). Addig is két népszerű összefoglalást használtam: *Hartl Wilhelm*, *Illustrierter Führer der Mariazeller Bahn*, Wien, 1925 és *Wallisch Friedrich*, *Das Gnadenbild Mariazell, Weihestätte des Abendlandes* (St. Michael-Kalender, 1954, St. Gabriel B/Wien).

¹⁸ Hóman-Szekfü, *Magyar történet* II.k. 238., 244.

rán koronái a B. Szűz és a kis Jézus fején szintén régi magyar fogadalmi ajándékok.

Így lett a hovatovább világhírű kegyhely valósággal magyar búcsújáró helyé, s az maradt a mai napig. Hogy nyugati magyar városokból, pl. Sopronból¹⁹ már a középkorban is csoportos búcsújárások zarándokoltak ide, egészen természetes. De vannak adataink arra is, hogy a XV. század végén brassói gyónatatók híveiket Máriacellbe küldték zarándoklatra, hogy bűneik bocsánatát elnyerjék. Ebből a korból van Máriacellben két magyar vonatkozású emléktábla is.²⁰

A mohácsi vész után a török igába került országrészekből és Erdélyből a magyar zarándoklatok lassanként természetesen elmaradtak, de a szabad országból tovább is felkeresték a stájer kegyhelyet. Sopron város plébánosa, Senyei István (1621–1623) évenként mezitláb zarándokolt Cellbe, s a soproni hívek évenként augusztus 19-én csoportos búcsújárással fejezték ki hódolatu-
kat a celli Szűzanya előtt az egész XVII. és XVIII. századon át.²¹ A XVII. század végétől, az ország felszabadítása után már barokkos pompájú országos zarándoklatokról is tudósítanak a források. A zalánkeméni győzelemért hálából folyt le 1691. augusztus 27-én a „nádori processio”. Esterházy Pál nádor, a nagy Mária-tisztelő, maga vezette a 8766 hívőből álló zarándoklatot, melyben a nádor családi címerével díszítve több száz zászlót vittek, s részt vettek benne négy apát (köztük a pannonthalmi is), a nádor négy fia, több más Esterházy, Zichy gróf, az Eszterházy család nőtagjai, 665 fehér ruhás, kibontott hajú hajadon, jelmezes csoportok szenttárgyú viasszobrok körül, tizenöt vörös-fehé-arany ruhás alak a szentolvasó misztériumait jelképezve.²²

A XVII. sz. közepétől különben a kegytemplom jelentősen kibővült – részben ismét tekintélyes magyar adományokból. Benedek St. Lamprocht-i apát III. Ferdinánd kívánságára 1654-ben fogott mai alakjának kiépítéséhez: a két barokk oldaltorony, a tíz barokk oldalkápolna ebből az időből való. Az egyik kápolnát Szelepcsényi György magyar prímás (1685) építtette saját sírkápolnájának, benne Szt. László magyar király szobra áll. Egy másodikban Boernemissa János síremléke van Szt. István király szobrával.²³ Ekkor került a főbejárat elé jobb oldalon Wladislaw morva őrgróf, bal oldalon Nagy Lajos ércszobra, a főbejárat belső kapuja fölé pedig köreliefben a magyar király győzelme a törökök felett.²⁴

A barokk világ színes vallási életének sok szépségét II. József pusztította el. Mint császár és anyjának uralkodótársa háromszor is járt Magyarország déli és erdélyi részein. A Bánátban sok mindent kifogásolt a hitéletben, így a búcsújárásokat is. Megtudta, hogy egyesek Máriacellig is elmentek.²⁵ Mária Terézia

19 *Házi Jenő*, Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából IV.1.) Sopron, 1939, 307.

20 *Pásztor Lajos*, A magyarság vallásos élete a Jagellók korában, Budapest, 1940, 129. köv.

21 *Bán János*, Sopron újkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából IV.2.), Sopron, 1939, 152, 203, 259, 353.

22 *Hóman-Szekfü*, IV. 408.

23 *Wallisch* i.m.

24 *Hartl* 61.

halála után (1780) szabadkezet kapott az osztrák örökös tartományokban és hazánkban is. Már 1782-ben eltiltotta a búcsújárásokat, köztük a máriacellit is.²⁶

A máriacelli tilalmat I. Ferenc 1796-ban visszavonta,²⁷ úgyhogy a kegyhelyet ismét felkereshették a magyar hívek is. Érdekes, hogy ezekben a zarándoklatokban a gyanakvó bécsi kormány néha magyar hazafias ügyet is szimatolt. Így pl. a szabadságharcot követő önkényuralom idején, 1857. szeptemberében Scitovszky János bíborosprímás vezetett nemzeti zarándoklatot Cellbe. Kempen altábornagy Haynau egykori helyettese, majd osztrák rendőrmíniszter ezt a zarándoklatot egyenesen magyar hazafias tüntetésnek minősítette.²⁸

Az osztrák nép és a máriacelliek azonban nem gyanakvással, hanem mindig katolikus szeretettel fogadták az évszázadok óta jól ismert magyarországi búcsúkat. Tudomásunk szerint a máriacelli iskolák egy időben még a magyar nyelvet is tanították fakultatív tantárgyként, hogy a lakosság némiképpen megértse a magyar zarándokokat. Mert egészen a második világháborúig minden évben sok zarándokcsoport jött el hazánkból a celli Szűzanyához.

Külön említést érdemel egy egyszerű magyar szerzetes, Guba Pál piarista buzgólkodása, aki hosszú éveken át egymaga számos búcsújárást szervezett és vezetett Cellbe. Emlékét márványtábla örökíti meg a kegytemplomban. A kincstárban az említettekén kívül sok más magyar fogadalmi tárgy is tanúskodik a magyar búcsúsok hálájáról a celli Szűzanya iránt.

* * *

Hogyan illeszkedik ebbe az általános magyar képbe a bátaszéki hívek celli buzgósága? Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ez is érdemes legalább az írásbeli megörökítésre, annál is inkább, mert egyre ritkul azoknak száma, akik elbeszélésekből tudnak róla, méginkább azoké, akik valaha tevékeny részt vettek benne.

Történeti tény, hogy a bátaszéki katolikusok celli tisztelete igen régi, s hogy 1832-ben már szervezet formájában is megnyilvánult. Ebben az időben a jozeфинista nyomás már enyhült. A császár által eltiltott vallásos társulatok részben felújultak, s mellettük újak is támadtak. Kimutathatóan a mondott 1832-ik évben alakult meg a bátaszéki németajkú hívek körében a Máriacelli Társulat. Az alapítás évében 59 tagja volt, akik egymást „Bruder”-nak és „Schwester”-nek szólítottak.²⁹

1872-ből fennmaradt egy molyrágta társulati nyomtatvány.³⁰ Eszerint a társulat célja a Szentháromság és Szűz Mária tiszteletét növelni, a katolikusok

25 *Szentkláray Jenő*, Száz év Délmagyarország történetéből. Temesvár 1 79, 202, 208. köv., 21. köv. 11.

26 *Hartl* 59.

27 *Hartl*, u.ott.

28 *Berzeviczy Albert*, Az abszolutizmus kora Magyarországon, Budapest, 1925, 153, 161. köv.

29 Fennmaradt, sajnos, igen hiányos társulati könyveit a két világháború közt Beck Antal egykori társulati előljáró őrizte. Adataikat élőszóbeli elbeszélésekkel egészítettem ki.

épülését és halhatatlan lelkek üdvét előmozdítani. A tag kötelességei: 1. naponként felkelti a jószándékot, hogy jámbor, istenfélő életet él és erre házaspárát is buzdítja, 2. a szentségimádási napon résztvesz az imádásban, 3. Nagyboldogasszony és Mária nevenapja ünnepén gyónik, áldozik, 4. minden tag temetésén megjelenik és a temetést követő vasárnap délutánján résztvesz a templomban érte mondandó rózsafüzéren. 5. A társulat évenként május 1-én az elhunyt tagokért együttesen ünnepélyes gyászmisét mondat, s ugyancsak ilyen tartat minden tag halála után.

A társulati könyvek szerint minden tág a belépéskor 1 forintot és évenként 4 krajcár tagdíjat fizetett.³¹ A befolyt pénzből fedezték a társulati kiadásokat (gyertyákat stb.). 1863-ban két társulati lámpát (Windlichter) vettek 24 forintért, de ezek költségeihez minden tag külön 30 krajcárt adott. A társulati lámpákat a férfi tagok tartották úrnapi, újholdvasárnap körmeneteken, a temetéseken és gyászmiséken. A temetésekről az előljáró utasítására egy-egy nő, tag értesítette a tagságot. Minden ilyen nő hírnök (Einsagerin) alá 10–10 ház tartozott.

A társulat az első világháborúig működött, azután csendesesen elaludt. De emléket ma is ébrentartják a társulati lámpák, a társulati zászló³² és végül az új templom számára 600 arany koronáért vett, díszes szentségmutató (monstrancia).³³

Nincsenek ilyen látható emlékei a máriacelli búcsújárásoknak, pedig a bátaszékiek buzgalmának éppen ezek teszik a különleges színeit. Talán az utolsó órában kíséreljük meg írásbeli rögzítésüket.

Ha azt kérdezzük: mikor indultak a bátaszékiek először a hosszú zárándokútnak, nem vagyunk abban a helyzetben, mint a társulatnál: nem tudunk határozott évszámot megadni. De talán nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy legalább a társulat megalakulásától – ha nem előbb – már rótták eleink a celli utat. A szájhagyomány mindenesetre határozottan tudja, hogy már akkor is zárándokoltak, mikor vasút még nem volt. Majdnem az egész utat oda-vissza gyalog tették meg, s az ott tartózkodással teljes három hetet vett igénybe. Csak Cecéig, vagy Simontornyáig vitték őket szekerek, s hozták onnét a visszatérőket hazáig. Emlegettek egy asszonyt, aki háromszor is elzarándokolt így Máriacellbe.

Amikor a Bátaszék-Sárbogárdi vasútvonalat megépítették, akkor is csak Cecéig vették igénybe a vonatot, s onnét vágtag gyalog nyugatnak. Visszafelé ekkor már nem gyalog jöttek, hanem nagyjából vonaton és hajón.

Cece? Miért csak és éppen ettől a jelentéktelen falutól indultak nyugat felé? Megnyugtató feleletet az egykori zárándokoktól nem tudtam kapni, amikor

30 Verbündniss der frommen Marianischen Gesellschaft zu Bättaszék unter der Benennung Mariazeller Bruderschaft, Pécs, Ramazettor ny.

31 A felvett tagot így jegyezték be: „N.N. hat sich eingekauft...”

32 A templomban a Szt. Antal oltár leckeoldalán, arannyal hímzett vörös selyemből, egyik oldalán a Szentháromság, a másik oldalán a celli kegyzsobor ovális alakú, olajba festett képe. A hitközségi jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy ez a zászló 1904-ben készült, de lehetett a társulatnak már a régi templomban is zászlaja.

33 Jóó Károly, Emléklapok, Bátaszék-Szekszárd, 1903. 42.

ennek okát kutattam. Egyesek szerint azért, mert ezen az útvonalon több látnivaló akadt. Azonban az útvonal 1908-as leírásában, mely rendelkezésemre állt, csak Veszprém és Sopron a látnivalókat kínáló városok, de semmi jele annak, mintha ezekben a városokban hosszabb időre megálltak volna. Csak átvonultak rajtuk, mert a világi látnivalók, legalább is odafelé, nem igen érdekelték őket.³⁴ Amikor aztán térképre próbáltam vetíteni az utat, azt hiszem, megtaláltam a kielégítő magyarázatot, melyet azonban a kései búcsúsok már nem ismertek. Ha ugyanis Bátaszékről északnyugati irányban, „toronyirányt” vágtak volna Máriacellnek, nekimentek volna a Balaton derekának, s a tó körüljárásával nagyot kellett volna kerülniök. A Cecétől kiinduló útvonalon viszont Balatonkenesénél éppen csak érintették a Balaton északi csúcsát, a Fertőnél pedig a déli csúcs mellett haladtak el. Tehát egyik tónál sem volt szükség nagy kerültre, s így aránylag legrövidebb idő alatt értek Máriacellbe, ami azonban így is kilenc napos gyalogutat jelentett.

Fel kell persze tennünk, hogy az útvonal csak többszörös tapasztalatok árán alakult ki. De aztán legalább lényegében rögzítették és ragaszkodtak hozzá. Eléggé át nem gondolt eltérés az útvonaltól kellemetlen következményekkel járhatott. Egyszer pl. valakinek az ajánlatára egy útrövidítést akartak felhasználni, de eltévedtek, méghozzá egy erdőben, úgyhogy alig találtak vissza az útvonalra. Emellett szól az is, hogy a teljes gyalogzarándoklatok idején – a celli tartózkodás leszámításával – az odavezető út és a visszatérés szintén kb. 9–9 napot vett igénybe.

A búcsúsokat mindig egy férfirésztvevő vezette, aki elődei útvonalát pontosan lemásolta. 1908-ban Michéli Mihály vezette a 26 főnyi (12 férfiből és 14 nőből) álló zarándokcsapatot. Az ő útleírása maradt ránk. Utána gyalog már csak 1912-ben indultak el a zarándokok Máriacellbe Schwartz György vezetésével. Öregek elbeszélése szerint általában 2–3 éves időközben történtek a búcsújárások, aszerint, hogy elegendő résztvevő jelentkezett-e. Értesülés van 40–50 főnyi részvevőről is.

A költségek sem voltak megvetendőek. A régi – aranyforintos világban – elbeszélés szerint a közös kiadások (podgyászvivő szekerek, szálláspénz, úti-költség visszafelé) személyenként 31 forintot tettek ki. Ehhez járultak természetesen a személyi kiadások (élelem – hazulról csak néhány napra való élelmet vittek – kegytárgyak stb.) Az első világháború, az utána következő helyzet (útlevél – és vízumkényszer – mindez a háború előtt ismeretlen dolog volt!), a politikai viszonyok elriasztották a bátaszékieket elődeik jámbor gyakorlatától. Azóta gyalogos búcsújárásról nem tudunk.

Próbáljuk meg végigkísérni búcsúsainkat a hosszú úton. Romaisz Ferenc egykori bátaszéki plébános feljegyzései szerint³⁵ az elindulás szertartása idők folyamán így alakult ki: A búcsúsok augusztus 5-ike körül szoktak indulni,

³⁴ De pl. Ausztriában látták az akkor nálunk még nem divatos gőzekeszántást. Felébredt bennük a szántóvető gazda kíváncsisága és megálltak, de inkább csak a fiatalok – tette hozzá az elbeszélő.

³⁵ A bátaszéki rk. istentiszteletek rendje és helyi különlegességei, 1907. Kézirat a bátaszéki plébánia irattárában.

tehát arra törekedtek, hogy augusztus 15-én Nagyboldogasszony ünnepén a kegyhelyen legyenek. A község északi végén fekvő Reiser-kápolnáig harangzúgás közben elkísérte őket a pap, kántor és sekrestyés. Útközben a Mindenszentek litániáját énekelték. A kápolnánál, ima után, a pap rövid búcsúztató beszédet tartott, majd a feszülettel adott áldással útnak bocsátotta őket.

Cecéig – amikor már vonatok jártak – nem volt szükség különleges vezetésre. Ott állt munkába a zarándoklatvezető. Annak érzékeltetésére, hogy ő hogyan tájékozódott, lássuk a Michéliféle feljegyzés első három napját szó szerinti magyar fordításban és az útbaeső helységek helyes neveivel.³⁶

„Isten velünk! Bátaszékről Cecéig vonattal, onnét Igarig. Itt éjszaka szállás. Első nap – Onnét egyenesen Szilasbalhásig 1 óra, ott kiérve két út van, balról elhagyunk egy házat, jobb irányban megyünk egy hídig, balról elhagyunk egy malmot, azután 5 és fél óra múlva Enying következik, azontúl két út, a jobb-felőlín fél óra Balatonbozsok, onnét kifelé két út, az egyenes országúton egy csárdáig, ezután bal irányban megyünk és balról fekszik a Balaton, azután 3 és fél óra után következik Kenese. Éjjeli szállás. Második nap – Azután megyünk az egyenes országúton és 2 és fél óra után elmarad Litér község, azután az országúton 2 és háromnegyed óra után Veszprém, ott az országúton 1 és fél óra után Márkó, majd fél óra után Bánd, azután egyenesen országúton 1 óra alatt Herend, utána az országúton 1 és fél óra után Városlőd. Éjjeli szállás. Harmadik nap.”

Átlagosan tehát (az út további szakaszain is) napi tíz órát gyalogoltak. Az egész út Cecétől kb. 350 kilométert tehetett ki. Pontos számot nehéz megadni, mert felméretlen dűlőutakat is felhasználtak. Eszerint napjában átlagosan 40 kilométert gyalogoltak, de néha többet is, sőt volt eset, hogy 60 kilométert is. Ez azonban – így beszélték – már sok volt és másnap érezte hatását a fáradtság. A napi átlag túlteljesítését azért vállalták, hogy néha a szokott útvonaltól némileg távoleső (persze vallási szempontból érdekes) látnivalót kereshessenek fel és mégis idejében érjenek Máriacellbe. Így jutott egyszer idejük arra, hogy (valószínűleg Pápáról) ellátogassanak Kiscellbe, a híres hazai búcsújáróhelyre. Ez már Nagycellre emlékeztető lelki örömet jelentett számukra.

Útközben délelőtt négy és délután ugyancsak négy rózsafüzért, litániákat énekelték. Minden útbaeső templomba betértek rövid ájtatosságra. Ausztriában mindenütt pap fogadta őket áldással. Az út utolsó szakaszán már közel Máriacellhez az Annabergre mentek fel, itt felváltva minden búcsús vitte egy darabig a körmeneti keresztet, az asszonyok pedig tizedenként felváltva imádkozták a rózsafüzért. Egyszer úgy értek fel a hegyre, hogy egy asszonyra már nem jutott előimádkozás – igen kesergett emiatt.

Mindennap korán reggel indultak. Útközben csak ebédidőben tartottak hosszabb pihenőt. Az éjszakai szállás előkészítésére mindig két legényt küldtek előre fogadott szekéren. Ez a szekér vitte a batyukat és az esetleg gyengélkedőket is. Előfordult, hogy a felfogadott szekeres négy napig is velük ment. Éjszakai szállást Igaron, Balatonkenesén, Városlődön, Marcalfőn, Vitnyédén,

³⁶ A helységneveket hallomás után írták le, sokszor torzítva. A teljes útleírás eredeti szövegét l. a Függelékben.

Czinfalván, majd Ebenfurtnál átlépve az országhatárt Sollenauban, Kaumbergben, Tümnitzben tartottak. Bejárták Fehérmegye déli csücskét, Veszprém és Sopron megyéket, Alsóausztria déli részét és Stájerország kis északi darabját. Utjukba csak Magyarország területén estek jelentősebb helységek: Veszprém, Pápa, Sopron, Kismarton.³⁷

A kegyhelyen két és fél napig időztek. Közös misét mondatnak, meggyóntak, megáldoztak és bizonyára alaposan megnézték a kegytemplomot és a híres kincstárat, meg a többi látnivalókat. Ki-ki a Szűzanya lábai elé rakta egyéni gondjait, kéréseit. Máriacelli tartózkodásuk idején, a nagy Mária-ünnep körül, bizonyára sok más magyar és osztrák búcsús csapat is megfordult a kegyhelyen. Ezek sajátos ájtatosságainak szemlélete is lelki gazdagodást jelenthetett számukra.

Így bőven kárpótolva a hosszú zarándoklás fáradalmaiért és megrakodva emléktárgyakkal az otthoniak számára is, elindultak hazafelé. Annak ellenére, 1907 után Máriacellból St. Pöltenen át már vasúton juthattak volna Bécsig,³⁸ a Michéli-féle leírás még 1908-ban is két más útirányt ad meg. Az egyik az alsóausztriai Heiligenkreuzon keresztül – egy éjszakázással – gyalog vezetett Mödlingig. Innét vasúton mentek Bécsig, majd hajón Budapestig, végül vasúton Bátaszékig. Bécsben és Budapesten megálltak. A császárvárosban más nevezetességek mellett augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján rendszerint végignézték a fényes katonai parádét, Budapesten pedig augusztus 20-án a Szent István-napi körmenetet.

A másik útvonal Bécsig egybeesett az elsővel. Bécsből a régi magyar határig (Brück–Királyhida) vasúton utaztak. Onnét megint gyalogszerrel indultak tovább, s Magyaróváron, Győrön, Mórón, Székesfehérváron át eljutottak Sárboárdig, ahonnét aztán a vonat hozta őket haza.

Itthon a Reiser-kápolnánál várta a búcsúsokat a pap, kántor, s természetesen a rokonok és más hívek serege. Énekszóval vonultak a templomba, ahol Te Deum-mal és szentségi áldással fejezték be a sok lemondással, fáradtsággal járó, de szép élményekkel gazdagító búcsújárást. Nem egy résztvevő ismételten is magára vállalta a hosszú utat, annyira megszerette a celli kegyhelyet.

* * *

Mint említettük az első világháború véget vetett a bátaszékiek régi celli búcsújárásának. Azóta csak egyszer láttak a stájer hegyek bátaszéki búcsús csapatot, de ez már modern közlekedési eszközön: külön autóbuszon tette meg az utat.

A zarándoklást dr. Hauser Imre bátaszéki plébános hirdette meg, s a búcsúsok az ő és Michéli Mihály vezetésével, miután reggel fél 5 órakor misét hallgattak, 1937. szeptember 10-én indultak el. Magukkal vitték a Máriacelli Társulat zászlaját is. Odafele Bécsen keresztül utaztak. Máriacellben a község

37 A részletes útvonalat l. a mellékelt térképen. Aláhúzva az éjszakázó helyek.

38 A St. Pölten–Máriacell-i vasútvonal utolsó szakasza 1907-ben épült ki. *Harth*, 3.

végétől zászló alatt, énekszóval vonultak a kegytemplomba. Szeptember 12-én vasárnapon, Mária névünnepén Hauser Imre a kegyoltárnál misét mondott és két nyelven, magyarul és németül prédikált.

Visszafelé Grácon keresztül jöttek a búcsúsok, s szeptember 14-én, kedden, este érkeztek Bátaszékre. A régi búcsújárások emlékeként most is a Reiser-kápolnánál fogadta őket az itthonmaradt papság és a hívősereg, s gyertyás körmenettel kísérte őket a templomba. Az út tehát hasonlíthatatlanul könnyebb és lényegesen rövidebb volt, mint régen: mindössze öt napig tartott. Az útiköltéség személyenként 38 pengőbe került.³⁹

FÜGGELÉK

*Weganzeiger zu dem Wallfahrtsorte nach Gross Maria Zell.*⁴⁰

1908. VIII. 5.

Gott mit uns!

Von Bátaszék nach Cece mit der Eisenbahn, von dort nach Igaró (Igar).
Übernacht. I. Tag.

Dort gerade nach Szilasi (Szilasbalhás) 1 Stund, dort hinaus sind zwei Wege, links bleibt das Haus, rechts gehen wir zu einer Brücke, links bleibt eine Mühle liegen, dann nach 5 einhalb Stund Enying (Enying), dort hinaus sind zwei Wege, den rechts nach einhalb Stund Poschog (Balatonbozsok), dort hinaus sind zwei Wege, der geraden Strassen bis zum Wirtshaus, dann links gehen wir und links bleibt Plattensee, dann 3 einhalb Stund Kenese (Balatonkenese).
Übernacht. II. Tag.

Dann gehen wir der geraden Strassen und links nach 2 einhalb Stund bleibt der Ort Litör (Litér), dann gehen wir der Strassen nach 2 dreiviertel Stund Veszprém, dort der Strassen nach 1 einhalb Stund Márkó, dann nach einer Halben Stund Banda (Bánd), dann der geraden Strassen nach 1 Stund Herend, dann, der Strasse nach 1 einhalb Stund Városlőd. Übernacht. III. Tag.

Dann der Strasse nach 2 Stund Wirtshäusel (?), dann eine halbe Stund Jaga (Bakonyjákó), der Strasse nach 2 einhalb Stund Tapolcafé, dann kommen wir zu einem Wirtshaus, das bleibt rechts, dann der bis zu einer Dampf-mühle, dann nach 1 einhalb Stund Bopa (Pápa) der Strasse nach der Pusztá, links ein Krauz, dann der Strasse nach 4 Stund Marcatil (Marcaltó). Übernacht. IV. Tag.

Dort hinaus sind zwei Wege, rechts nach 1 dreiviertel Stund Sány (Szany), dann der Strasse nach 2 einhalb Stund Szili-Sárkány (Szilsárkány), dann sind zwei Wege, rechts der Strasse nach 1 dreiviertel Stund Potjoszló (Bogyoszló),

39 A zarándoklat lefolyásának vázlatos leírását csak az 1937-es templomi hirdetések alapján lehetett összeállítani. Részleteit a plébános a plébániatörténetben – sajnos – nem örököltette meg, s lelkipásztori szempontból sem értékelte ki.

40 A leírásban szereplő helységnevek helyes neveit zárójelbe tettük. Részletes térkép híján Ausztria területén azonban néhány helység nevét egyelőre nem sikerült kétségtelen bizonyossággal megállapítani. Ezek mögé kérdőjelet tettünk.

dann gehen wir bei der Kirsche links um das Wirtshaus, der Strasse nach 2 Stund Babat-Ordod, nach dreiviertel Stund Gordó (Garta), dann sind wir über der Brücke, wo das Wasser Raab geflossen ist, über der Brücke ist Kapuvár, dann nach 1 Stund Vitnyéd. Übernacht. V. Tag.

Draussen an der Strasse steht eine Heilig-Dreifaltigkeit, rechts nach 1 einhalb Stund Endred (Fertőendréd), nach einer halben Stund Süttör, nach viertel Stund Esterház, nach halb Stund Siblak (Fertőszéplak), nach ein viertel Hegi (Hegykő), nach ein halb Stund Homog (Fertőhomok), dann nach 1 Stund Hidegsöck (Hidegség), nach dreiviertel Stund Bof (Fertőboz), nach einhalb Stund Pálf (Balf), dann nach 1 einhalb Stund Ödenburg (Sopron), dann aufs Wiener Tor zu, dann nach 1 einhalb Stund Klingensdorf (Klingensbach, Kelén-patak), nach 1 einhalb Siegendorf (Cinfalva). Übernacht. VI. Tag.

Dann der Strasse nach 2 Stund Eisenstadt (Kismarton), nach viertel Stund Kleinhöflein (Kishöflány), nach viertel Stund Grosshöflein (Nagyhöflány), dann der geraden Strassen nach 1 einhalb Stund Miltendorf (Müllendorf, Szárazvám), dann gehen wir bei der Kirche der Strasse gerade nach, dann zwei Strassen, der links nach und links auf der Höhe Steht eine kleine Kapelle, dann nach 1 einhalb Stund Neufeld (Lajtaufalu), dann nach ein halb Stunde Ebenfurt, wo auch die Grenze Ungarns sint. Dann sind drei Strassen, der mittleren nach ein halb Stund Hasendorf (?), dann der Strassen nach links bleibt eine Kaserne, dann gerade 2 Stunde Salanau (Sollonau). Übernacht. VII. Tag.

Dann links der Strasse auf der Hutweid hinaus auf die Kapelle zu, welche Maria Gnadenbrunnen genannt wird, dann nach 1 dreiviertel Stund Leobendorf (Leobersdorf), wo eine Seidenfabrik ist, dann über den Graben, dann durch eine Eisenbahnbrücke, nach ein halb Stund Hirtenstein (?). Steinberg Anfang, dann nach ein halb Stunde Sanctfeit (St. Veit), dann nach ein Stund Perendorf (Berndorf) dann nach ein halb Stund Bottenstein (Pottenstein), dann nach ein halb Stund Farafeld (?) dann nach ein halb Stund Eeissenbach, dann nach ein halb Stund Sltenmard (Altenmarkt), nach viertel Stund Teneberg (?), dann nach 1 dreiviertel Stund Kamberg (Kaumberg). Übernacht VIII. Tag.

Dann nach 2 dreiviertel Stund Heinfeld (Hainfeld), von dort nach 2 Stunde Sanktfeit (St. Veit), dort sind zwei Strassen, dann nach links halb Stund Traisen (?), von dort nach 1 einhalb Stund Lilienfeld, nach 2 viertel Stund Mosbach (?), von dort 2 Stund Tirnitz (Türnitz). Übernacht. IX. Tag.

Dann 3 einhalb Stund Annaberg, von dort 1 Stund Joachimsberg (?), dann 1 einviertel Stund Josefsberg, dann 1 einviertel Stund Minderbach (Mitterbach), die verdammte Wiesen und Steinermark, von dort 1 einviertel Stund Sebastiani-berg (?), nach einviertel Stund Gross Maria Zell.

Bátszék, 1908. VIII. 5.

Michéli Mihály.

Namens- Verzeichnis Der Wallfahrtsmitglieder nach Gross Maria Zell:

Michéli Mihály
Michéli Magdolna
Michéli József
Michéli Magdolna (alt)
Liebhauser János
Liebhauser Teréz
Gilbert Klára
Gerner Péter
Zotter Éva
Thész Imre
Góbelt Lőrinc
Hermann Éva
Góbelt Mihály

Góbelt Katalin
Mayer Georg
Mayer Teréz
Schuster Anton
Schuster Éva
Berg Magdolna
Schuster Barbara
Schmidt Elisabetha
Mayer Borbála
Szugfill Klára
Hohmann Bálint
Trazer Adam
Faidt Henrik

A bátorfőszékiek máriacelli zarándoklatának útvonala
(Hermann Egyed alapján rajzolta Barna Gábor)

GÁBOR BARNA-EGYED HERMANN

THE PILGRIMAGE BY THE POPULATION OF BÁTASZÉK TO MARIAZELL

Gábor Barna has written an Introduction to this original, never-published dissertation Egyed Hermann was born in Bátorfőszék on February 17th 1895. He was christianed István. In 1914 he joined the Premonstratensian order of Jászóvár, and adopted the monastic name of Egyed. He was ordained in 1917. During his very eventful monastic life he finished the theological studies in the Innsbruck (Austria) University (1919-1921) and obtained the Doctor of Theology degree.

His huge survey of Church history titled "The History of the Catholic Church in Hungary up to 1914" was published by Gábor Adriányi, professor of history in the Bonn University, in 1973

1982. Professor Adriányi is of the opinion that this book has been "the best and most essential universal history of the Hungarian Church" written up to now.

Egyed Hermann wrote a dissertation titled *Bátaszék-Máriazell* in 1956. The extent of that paper was not more than about half a section, and it was completed with appropriate notes. In that paper he was perpetuating the pilgrimages by the population of his native town to Máriazell. After having described the brief history of Máriazell he was analyzing the pilgrimages made on foot having lasted there-and-back three weeks. The manuscript had been revealed by Gábor Barna in a dossier containing data on Máriazell and belonging to the legacy of Sándor Bálint. Professzor Bálint was in the 1940-ies a colleague of professor Egyed Hermann in the Szeged University, and has obviously obtained the manuscript personally from the author.

The connection of Máriazell, one of the most frequented shrine of Central Europe, to Hungary dates back to the XIVth century. The Holy Virgine of Máriazell has been regarded as *Patrona Hungariae* (*Magna Domina Hungarorum*) but, at the same time, She has had a strong and living cult among the Austrian, Slovenian, Croatian worshippers, too. Máriazell has been regarded here as the sacral center of the whole Pannonian region.

Besides the Hungarian aristocrats, clergymen always more and more commoners were participating in the pilgrimages to Máriazell. The attractiveness of the shrine was to be felt almost all over the country. A guide-book written in German language was published in Vienna in several editions concerning the pilgrimages lead from Vienna to Máriazell. That book describes in details the pilgrimages mad on foot, the history of the place and the spots worth to be seen along thy way and in the town of Máriazell. Hungarian pilgrims could also obtain that book from the peddlers.

It is probable that the population of Bátaszék was participating in those pilgrimages to Máriazell already in the XIIIth century. According to Egyed Hermann's interpretation it may have been already a usual practice when the collective form of that pilgrimage was first mentioned in 1832. It was the same epoch when the effect of the prohibitory orders issued by Queen Maria-Theresa and King József (Joseph) II in the last third of the XVIIIth century were weakening, and the frames and forms of the religious life were progressively reorganized. These written and printed commemorative materials have to be regarded, however, as uniquely important sources of the Church history.

Egyed Hermann was describing only the pilgrimage to Máriazell in details. The activities of the Máriazell Society were only briefly mentioned in his dissertation. He repeated a quotation published in a printes matter in 1872. In that quotation the the name of the Society had been given as: *Verbündniß der frommen Marianischen Gesellschaft zu Bátaszék unter der Benennung Máriazeller Bruderschaft*.

The aim of the Society was to enhance the honour of the Holy Trinity and of the Holy Virgine, as well as to further the spiritual development of the Catholic believers and the salvation of the immortal souls.

The pilgrimages to Máriazell were organized only once in every second or third year because the expences of the pilgrimages were amounting to a very high sum. Therefore, it would have been impossible to finance a pilgrimage every year. According to Egyed Hermann's own calculations the collective expenditures (to the carts carrying the lugaggess, to the accomodations of the pilgrims, to the fares of the returning by ship in 1908, etc.) amounted to 31 gold forints. To these expenses we have to add the individual expenditures: costs of provision, buying objects and souvenirs by the pilgrims, etc.

The abandoning of the pilgrimages to Máriazell has been interpreted by Egyed Hermann with the political situation having followed the first world war and by the introduction of the compulsory passport and visa system.

The effect of Máriazell on the behaviour and praxis of the Hungarian pilgrims has been immense. It can be proven not only with the high number of the shrine's filiation (for instance *Celldömök, Óbuda-Kiscell, Eger, Miskolc, Kapuvár, Pozsony-Mélykút, Mikháza, Sátoraljaújhely*, etc.) but also with the ways of devotion adopted there by the pilgrims: The way of devotion used in Máriazell has been regarded as a model for the pilgrims having arrived from other places. Moreover, that model has had a unifying effect within Máriazell's sphere of attraction and had been spread on a territory extending from the *Bánság* and from the river *Maros*, through the Great Hungarian Plains, and from the river *Ipoly* quite up to the Western Highland.

ARATÓ ORBÁN O. Cist.

CISZTERCI LELKISÉG – CISZTERCI KÜLDETÉSTUDAT

A Citeaux-i alapító atyák vissza akartak térni 1098-ban a szent benedeki Regula egyszerű, kemény szerzeteséletéhez. De a történelemben minden visszatérés egyben megújulás is. Citeaux nem akart új szerzetesrendet, s hogy nem maradt csupán egy bencés reform-monostor, az Szent Bernátnak köszönhető. Ez a burgundiai, jól képzett, zseniális fiatalember felismeri hivatását a szigorú, szegény Citeaux-ba és lelkesedésével 30 művelt nemes ifjút vonz magával s kéri felvételét a nagy megpróbáltatásokat megélt Citeaux-i monostorba.

Amit ciszterci lelkiségnek nevezhetünk, az elsősorban Szent Bernát gazdag lelkivilágából kirajzolódó életérzés. Amíg kortársának, a premontrai rend alapítójának, Szent Norbertnek, a hagiográfusok szerint egyetlen hiteles írása sem maradt fenn, addig Szent Bernát rendkívül gazdag írásbeli anyagot hagyott ránk: 5 nagyobb szabású művén kívül 300 beszéde és 500 levele maradt ránk. Ezek olvasása, tanulmányozása évszázadok óta állandó lelkiéleti forrása a ciszterci rend tagjainak. Születésének 900. évfordulója alkalmat adott arra, hogy összes művét latin és modern nyelvű fordításban kiadják.

1. Szent Bernát noviciátusa és első szerzetesi évei a bűnbánat és nem egyszerű túlzó aszkézis ideje volt számára (ez utóbbitól később óvta is szerzeteseit). Újra és újra felteszi a kérdést magának: „Bernarde, ad quid venisti?” Bernát miért jöttél ide? *Egyedül Istenért.* Hogyan találsz meg Istent? Ha megtöröd szenvedélyeidet, gőgödet és szabadá teszed lelkedet az Isten szeretete számára. Egyedül Isten – imában, a számára szokatlan kemény fizikai munkában, a böjtben, a virrasztásban, az elhagyott erdő csendjében. „Tapasztalatom szerint az erdőben többet fogsz tanulni, mint a könyvekben. A fák és a kövek megtanítanak arra, amit nem tanulsz meg a tanítóktól”, írja a 106. levelében. E szavakban arról a magányról van szó, mely egyedül válik javára a szerzetesnek. Szent Bernát vonzódik a természethez, élvezzi a tavasz ébredését, táplálja télen didergő madarakat, megmenti a vadász elől menekülő nyulat. A közép-kor számára ez az új életérzés első nyomai Szent Bernátnál találhatók, száz év múlva Assiszi szent Ferencnél virágozik ki. Isten – magány – természet; ima – közösség – munka: Szent Bernát szerzetesi életének első vonásai. Talán szeretlen mindenben, de apátja, Harding Szent István felismeri a fiatal szerzetes karizmáját, életszentségét és zsenialitását. A három éve szerzetes Bernátot pappá szentelteti, 25 évesen apátnak nevezi ki és elküldi Clairvaux monostorának megalapítására 12 társával együtt.

2. Az éveken keresztül épülő monostor közössége egyre gyarapszik. Bernát lelkesedése, szerzetestestvéreinek naponta adott tanítása (ez nem volt más monostorokban szokás), beszédei, egyre kiterjedtebb levelezése egyre többeket vonzanak a Charta Caritatis-szal 1119-ben a pápa által is elismert új szerzetesrendbe. Harding Sz. István szervezőmunkájában legfőbb társa a Clairvaux-i apát, Bernát. Már maga az is jellemző, hogy a monostorok egymás közti és belső rendjét szabályzó Chartát „Szeretet-Okmányoknak” nevezik. Bernát egész lelkiségét meghatározza a forró izással lobogó *szeretet*, mely az egész középkori lelkiség megújítását eredményezi. Önmagától azt kívánja, hogy ne csak atyja, hanem számunkra különös módon anyja is legyen a rábizottaknak. „Ne szomorkodjatok, – mondja egy szerzetesjelölt szüleinek, – ne sírjatok, Gaufridetek örömsre siet, nem szomorúságra. Én vagyok atyja, anyja, testvére, nővére. Egyenessé teszem, ami számára görbe és kiegyenesítem, ami göröngyös, mindent úgy mérsékelek és úgy osztok be, hogy lelke előbbre jusson, teste pedig ne rokkanjon meg.” Gaufrid erre így válaszolt: „Most már teljes bizonyossággal tudom, mostantól fogva sohasem leszek szomorú.” A ciszterci lelkiségnek páratlan szép kifejezése Bernát szava. A lelket felemelni szándékozik, a személy képességeihez igazodó irányítás, mely vigyáz, hogy ne törjön össze semmit, hanem a szeretettel megnemesítsen az emberben. Ez jellemezte a legutóbbi időig a ciszterci pedagógiát. Az elmúlt napokban mondta egy öregdiák: „Négy évet más szerzetesiskolába jártam a cisztercieknél. Az előbbieken felnéztem tanárain nagy tudására, az utóbbiakat úgy szerettem, mintha nagybátyáim volnának.”

3. Bernát lelkiségének legnagyobb ujdonsága abban a Szentírásból merítő misztikus életérzésben nyilvánul meg, mely e téren felülmúlja Sz. Ágoston, Sz. Anzelmet, Damiáni Sz. Pétert. Misztikáját elsősorban abban a 86 beszédben tárja fel – vonakodva – amelyben az Őszövetség szerelmet magasztaló költeményét, az Énekek Énekét, magyarázza szerzeteseinek. Az érzéki szerelem síkjáról felemelkedik az Isten és a lélek természetfeletti „szerelem” kapcsolata. *Megtapasztalható-e az Isten?* – örök kérdésére beszédeiben – nagyon szerényen – kitér saját tapasztalataira. Ő maga sem tudja, hogyan jön el hozzá az Ige és vele Atyja. De ha a Szentírás eddig nem sejtett értelme felragyog előtte, ha a megismert igazságok lángragyújtják lelkét s azok ellenállhatatlan erővel törnek ki ajkán páratlan édes stílusban, ha lelke mélyén szemlélheti Isten titkait, akkor tudja, hogy *Jézus nála van*. A kereszténység eddig is ismerte Isten és a lélek belső egyesülését a misztikus megtapasztalásban. Bernátnál tűnik fel először a keresztény misztikában Jézus, mint Völegény, a lélek jegyese kertjébe (a Szentírás megértésére), boros házába (józan ittaságra), majd végül belső kamrájába (a lélekkel való legbelsőbb egyesülésre) vezeti. Nem tudja, hogyan jön a Völegény jegyeséhez, nem tudja mikor érkezik, de szeretettől megsebzett szívével átéli, hogy nála van, megtapasztalja és visszaemlékszik, hogy izzó szavakkal és édes elragadtatással bevezesse e titokba szerzetestestvéreit. Számára ez az intuitív átélés végtelenül több, mint a teológia filozófiai elmeélő, racionális tanulmányozása. Ezért is áll oly élesen szembe a skolasztika filozófus-teológia első nagy egyéniségével, a szerencsétlen sorsú, kisiklott életű Abelarddal. „*Lángolj és világíts*” a jelszava, mely a szeretetben átélt teológiai felismerések kisugárzásáról tanúskodik.

4. De Jézussal való kapcsolata más téren is lelki iskolát teremt. A keresztény ókor és középkor eleje Krisztusban a mindenható Urat, a Pantokrátort látta. Bernát az első, aki megható közelségbe jut Krisztus emberségével. Már fiatal korában látomásban szemléli a betlehemi Gyermekeket és később a *keresztfán véresen gyötrődő Istenembert*.¹ Nézzetek rá, milyen piszkos a ruhája, csupa kék véraláfutás a teste, csupa nyál a köpésektől, holtápadt² – ilyen drámai, konkrét módon ő szól először Jézus kereszthaláláról az Énekek énekéről mondott 25. beszédében. „Az én legmagasabb filozófiám: Jézust ismerni, a megfeszítettet” – ismétli Szent Pált. És ez nemcsak a régmúlt felidézése, hanem a szenvedő Úrnak a szívében való birtoklása. Nemcsoda, ha a kereszt előtt elragadottan imádkozó Bernát átéli, amint lehajol hozzá az Üdvözítő, hogy átölelje őt – akárcsak később Assiszi Sz. Ferencet.

5. A középkori trubadur költői hódolatát fejezi ki a kiváztott úrnő előtt. Az eszményített hölgyhöz intézett szerelmes énekek az elérhetetlen személy iránti vágy dalai, amit az úrnő hűvös magasból hallgat, és kegyes bólintással vagy mosollyal jutalmaz. Szent Bernát kora fia. Az ő *választott Úrnője Szűz Mária*. Az iránta érzett hódoló lángolás azonban már nem trubadur-játék, hanem az Ige megtestülése előtti ámuló rajongás. Citeaux volt az első monostor nyugaton, melyet alapításakor a Szent Szűz oltalmába ajánlottak, s azóta minden ciszterci monostor Úrnője, minden ciszterci templom patronája a mennybe felvett Szent Szűz. Az a nagyszerű Sz. Bernát Mária-tiszteletében, hogy mindent a Megtestesülés központi misztériumának fényében él át. Isten „neked adta Krisztust, Mária által, lelked javára” (3 Vig. Nat.) Ismeri az arányokat: sok száz beszéde közül csak 18 szól az Istenanyáról, a Szent Szűzről. De éppen ezekben a beszédekben tud az Úrnő trubadurjaként a legköltőibben szárnyalni.

Mindezek a vonások jellemzik a ciszterci lelkiséget, melyet más rendi lelki írók színezték, Saint-Thierry-i Vilmos, Rievaulx-i Sz. Elréd angol apát, „észak Sz. Bernátja” különösen a Lelki barátságról írt művével, Gueric d'Igny és Isaac de Stella apátok, vagy akár napjainkban a népszerű amerikai Thomas Merton.

6. Szent Bernátot – annak ellenére, hogy lelki igénye a monostor csendes magányába vonzotta – az egyház korabeli ügyei és konfliktusai sokszor szólították az aktív élet porondjára. A történelem elkerülhetetlenül új és új feladatokat állít a szerzetesrendek elé, még akkor is, ha a II. Vatikáni Zsinat felszólítja őket, hogy legyenek hűségesek alapítási karizmájukhoz.

Bár az elvonultságra és magányos közösségre berendezkedett ciszterci monostorok – éppen a csend megőrzése miatt – eléggé elzárkóztak tanulni vágyó gyerekek és fiatalok befogadása elől, de ezt előbb-utóbb mégsem kerülhették el. A rend alapítása után száz évvel – a Generális Káptalanok tiltakozásának ellenére – egyre több monostor mellett találunk iskolaházat. A 14. és 15. században már nagyhírű és egyre nagyobb létszámú iskolákat találunk több monostor mellett. Az osztrák Zwettl apátsága a 14. században fiukból álló énekkart szervezet, mely egyben iskola is volt. Túlélte a reformációt is, és ez a hagyomány mind a mai napig folytatódik: a „Zwettler Sängerknaben” kórusának művészi színvonala nemzetközileg elismert. De a 18. századig mindig kivételes eset volt, hogy ciszterci apátság nevelőintézetet tartson fenn. Ez az

általános elutasító magatartás azonban tevékeny érdeklődéssé változott a felvilágosodás korában. A jezsuita rend 1773-ban bekövetkezett eltörlése erőteljes indítást adott a cisztercieknek, hogy átvegyék az elhagyott jezsuita iskolákat. A Habsburg birodalom több ciszterci rendháza fordult a nevelés felé. Ez aztán a 19. sz.-ban tagjaik többségének főfoglalkozása lett. Így vált lassan hazánkban is – monasztikus jellegének megtartására igyekezve – egyre inkább sajátos stílusú tanítórenddé. A pásztói ciszterciek 1776-ban elfogadják a volt jezsuita egri gimnázium vezetését, majd 1814-ben a pécsi és székesfehérvári intézményt kapják meg, 1879-ben átveszik a bajai gimnáziumot, Békefi Remig apát 1912-ben pedig Budán megalapítja az első önálló kezdeményezésű ciszterci gimnáziumot. Ezek az intézményeket a két világháború közt vagy korszerűen felújítja a rend, vagy 1929-ben Budán, 1935-ben Pécsen és 1939-ben Székesfehérváron teljesen új, a modern pedagógiai követelményeknek megfelelő gimnáziumokat épít. Mindezeket az intézményeket 1948-ban államosították.

7. Ugyancsak a történelem követelménye volt, hogy egyre több ciszterci szerzetespap lekipásztori szolgálatot vállaljon. Hazánkban elsősorban Zircen és környékén, valamint a rendi birtokok közelében vettek át ciszterciek plébániákat, majd a budai Szent Imre plébánia megalapításával 15-re emelkedett a ciszterciek által vezetett lelkészségek száma. A lelkészségek sorsa kedvezőbben alakult a rendháznál és a gimnáziumoknál. Az egyházmegyék – ahogy lehetett – figyelembe vették a rendi plébániákat és nem egy olyan lelkészség volt, ahol mind a mai napig mindig ciszterci plébánosok működtek.

8. És végül, mi ma Magyarországon az 1989. októberében szabadságát, jogi személyiségét visszanyert Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának törekvése? Negyven év nemcsak az intézményeitől, ezek anyagi alapjától fosztotta meg a rendet, hanem a feloszlatakor mintegy 250 rendtagból ötven idős atya maradt meg, nagyrészüket világi munkakörben, kisebb részük egyházmegyei szolgálatban, legnagyobb részük nyugdíjban. A rendi élet helyreállítása emberfeletti feladatokat kíván azoktól, akik átérték, túlérték a kommunizmus 40-45 évét. Az első törekvés a rendi utánpótlás megszervezése, noviciátus felállítása. Ez a nagyvenyimi rendi plébánia padlásterében kiépített cellákban vált lehetővé. 1989 augusztusában öltözött a noviciusok fehér ruhájába az első 4 újonc, majd 1990-ben hárman, 1991-ben négyen léptek a rendbe. A noviciátus éve és az első fogadalom után – más hely hiányában – a római generalicián laknak klerikusaink (most heten) és járnak a bencés Sz. Anzelm egyetemre. Nagyvenyimben pedig 3 novicius készül augusztusban fogadalmat tenni. Biztató jel a 10 növedék, a jövő reménysége.

A második törekvés legalább egyes helyeken kisebb-nagyobb rendi közösségek létrehozása, ami nem kis nehézségbe ütközik, hisz a mai napig egyetlen házunkat se kaptuk vissza. Zircen használatba vehetett az apátság épületében 5 atya kisebb cellákat, Nagyvenyimben 3 atya él a noviciusokkal, Budán a rendi plébániát 3 atya vezeti, néhány idősebb atya pedig besegít a lekipásztori munkába, a pécsi rendházban ketten vannak rendtársak.

Az 1991. XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok funkcióval való átvételét teszi lehetővé. E téren számos tárgyalás után is minimális az eredmény. Eddig a bajai rendházon kívül igazi visszaadásról nem lehet beszélni, oda ez év során

költözhet két atya. Egyházi osztályok ciszterci vezetéssel indultak 1991-ben Pécsen és Egerben, 1992-től ez a folyamat erősödött. A pécsi önkormányzat készségét fejezte ki, hogy 1993. július 15-ig visszaadja a rendnek a gimnáziumot és a rendházat, amelyben fiúkollégium működik ciszterci nevelőtanárral. A székesfehérvári önkormányzat kész az ottani gimnázium átadására, de a feltételek még nem eléggé biztosítottak. Legfontosabb lenne rendi életünk anyamostorának, Zircnek, legalább részben való visszakapása, hisz monasztikus élet nélkül elképzelhetetlen a ciszterci élet. Az ottlévő szakmunkásképző iskola és kollégium áthelyezése azonban súlyos akadályt jelent.

Addig is míg továbbléphetünk, legalább minden gimnáziumban törekszünk ciszterci hittanárok működését elkezdni, folytatni, jelen lenni a fehér-fekete rendi ruhával abban a nemzedékben, mely már nem is hallhatott róluk. Jelen lenni a lelkipásztori munka megújításában, amint egyik kiváló rendtársunk az Országos Lelkipásztori Intézet igazgatójaként egyik fő mozgatója a korszerű lelkipásztorkodásnak. Ciszterci Pedagógiai Műhely(ek)kel pedagógusok számára adni átképzést, hogy egyre több világi tanár legyen alkalmas ciszterci gimnáziumban munkatársi karcsolatra.

Mik a törekvéseink? Ciszterci atyáink hagyományaihoz híven egyházunk és hazánk szolgálata. Munkásai akarunk lenni annak az újjáépítésnek, amit lelkiekben, kulturában, erkölcsiekben, katolikus hit- és magyarságtudatban oly súlyosan elpusztítottak. Szent Bernát és atyáink lelkületével újra égni és világítani, ahogy Isten kegyelme és erőnk engedi...

ORBÁN ARATÓ, O. Cist.

CISTERCIAN SPIRITUALITY — CISTERCIAN MISSIONARY BELIEF

The founding fathers of Cîteaux were attempting to return in 1098 to the puritanic, hard monastic life according to the Rule of Saint Benedict. In the history, however, every return is a renewal. No one of the fathers in Cîteaux had wanted to establish a new monastic order. But, thanks to Saint Bernard, Cîteaux has not remained a so called reformed Benedictine monastery.

St. Bernard, this highly gifted and educated Burgundian young man, had revealed his genuine vocation in the austere and poor Cîteaux, asked to be admitted in the monastery of Cîteaux having suffered so much hardship, and attracted by his enthusiasm still another 30 highly educated, young gentlemen.

The Cistercian spirituality is, first of all, the attitude towards life having been generated by St. Bernard's rich inner life. While his contemporary, the founding father of the Premonstratensian order, Saint Norbert died without having left, at least according to the hagiographers, any authentic writing at all Saint Bernard has left us a very rich thesaurus of written sources: in addition to his greater works there are still 300 speeches and 500 letters in his legacy. The reading and studying of his legacy has served during several centuries as sources of the spiritual life for members of the Cistercian order.

Although St. Bernard, following his inner claims, had been rather inclining to retire in the still loneliness of the monastery the current affairs and conflicts of his epoch were often forcing him to participate in the active struggles.

The history unavoidably sets newer and newer tasks for the monastic orders, and they have to participate in the accomplishing of them in spite of their duty to remain faithful to the rules of foundation as it had been ordered by the Second Vatican Synod.

What is our aspiration? To serve our Church and mother country in compliance with the traditions of our Cistercian fathers. We want to participate in reconstructing and restoring the spiritual, cultural and moral values, as well as the Catholic faith and the Hungarian conscience that were so gravely ruined during the past decades. We want to flame and enlighten with the spirituality of St. Bernard and our ancestors again by God's grace and our own strength...

DÓKA KLÁRA

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK FORRÁSÉRTÉKE A
SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPöksÉG DOKUMENTUMAI ALAPJÁN
(1778–1868)

A különböző tudományágak művelői egyre többször használják forrásként a canonica visitatió-k jegyzőkönyveit, mindenki saját szempontjait emelve ki, és készülnek e dokumentumokból forráskiadványok is. Az iratok szétszórtsága miatt azonban a néprajzosok, művészettörténészek, egyháztörténészek, sőt olykor egy-egy község történetének kutatói is gyakran kerülnek nehéz helyzetbe, ha a rendelkezésre álló forrásokat számba kívánják venni.¹

A canonica visitatió-k keletkezési körülményei ismertek, azok jelentőségéről, általános jellemzőiről a két világháború közti időszakban és újabban egy sor elemző tanulmány született. Az újabb feldolgozások közül elsősorban Varga Imre főesperes munkáit említhetjük.²

Mint e feldolgozásokból tudjuk, a canonica visitatio az egyházkormányzat legősibb formája volt. Már a VIII. században találkozunk egyes helységekben látogatásokkal, melyeket kezdetben csak a püspökök végeztek. Magyarországon a XII. századtól említenek visitatió-kat, sőt a következő évszázadban ez viszonylag rendszeres tevékenységgé vált.

A plébániák számának növekedésével a gyakori látogatásokat a püspökök már nem tudták megoldani, ezért gyakran főesperesekre bízták. E korai időszakban a főesperes és püspök jogköre gyakorta egybeesett, így a főesperes szintén teljhatalommal vizsgálta a plébániákat. Az egyes faluközösségek, plébánosok sokszor nem szívesen fogadták a látogatókat, akiknek ellátása még külön gondot is jelentett.

A XIII. századig az uralkodók arra törekedtek, hogy az egyházi és világi közigazgatás egymással szoros kapcsolatban működjék. A kutatók véleménye szerint a vármegyék és a főesperességek területe egybeesett. A nemesség megerősödésével, a világi nagy – birtokrendszer kialakulásával azonban a főesperesek vesztek tekintélyükből. Ugyanakkor nőtt az egyházi birtokok területe, a

1 Ezen a problémán szeretne segíteni egy levéltári kollektíva, mely a plébániai iratok, térkép-katalógusok elkészítése után kísérletet tesz az egyházlátogatási jegyzőkönyvek jegyzékének összeállítására.

2 pl. Varga Imre: A canonica visitatio. Vigilia, 1977. 2. sz. 104–108. p.
u.ő.: A canonica visitatio. (In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. köt. Budapest, 1989. 337–353. p.)

u.ő.: A canonica visitatio értelmező szótára. Vigilia 1978. 3.sz. 200–204.; 4.sz. 270–273. p.)

lakosság növekedésével egyre több lett a tizedből származó jövedelem, a korábban püspökök mellett élő kanonokok testülete, a káptalan adománybirtokokkal rendelkezett és jogi személlyé vált. A főesperesek igyekeztek a központokba kerülve e testületek soraiba lépni. Így a vidéki papságból helyettest választottak, akit espereseknek, alespereseknek, sőt a XVIII. század végéig – a rang eredetének megfelelően – vice-archidiakonusnak neveztek.³

Közben a plébániák egy része elérte, hogy kikerült a főesperes joghatósága alól. A királyi és királynői birtokon lévők közvetlenül a püspöknek voltak alárendelve, sőt a szerzetesek exempt plébániái ennél is nagyobb függetlenséget élveztek.

A canonica visitatio-k rendjében a tridenti zsinat (1545–1563) hozott változást. Rendelkezései értelmében a főesperesek már nem saját hatáskörükben, hanem a püspökök utasításai alapján ellenőrizték a plébániákat. A püspöktől kapták meg a szempontokat, vagy az utasítást azok összeállítására, melyekre írásban kellett válaszolni.

A reformáció térhódításával a vizitáció egyre inkább politikai kérdéssé vált. Az 1548. évi VI., X., 1559. évi XLI. törvényben az országgyűlés sürgette a püspököket, hogy mielőbb végezzék vagy végeztessék el a vidéki plébániák meglátogatását.

A XVIII. század végéig a vizitációk egy részéhez a király adott felhatalmazást. Az ilyen felméréseket „visitatio generalis”-nak nevezték, és az ilyen felhatalmazás birtokában a vizitátor a nem katolikus helységekben is jelentkezhetett. A XVI. század végétől a katolikus plébánosok részéről már nem volt ellenállás. A főesperes vagy püspök megjelenése a vegyes vallású községekben a katolikusok tekintélyét növelte, másrészt a tridenti zsinat rendelkezett a plébánosok jövedelméről, melynek alakulását a vizitátorok is figyelemmel kísérték. A protestáns és vegyes vallású községek nem katolikus lakói viszont tiltakoztak a katolikus püspök vagy főesperes fellépésekor. Adataikat csak bizonyos vonatkozásokban közölték, aminek konkrét megnyilvánulásával a későbbiek során még foglalkozunk.

A plébániai jövedelmek kérdése azonban a tridenti zsinattal nem oldódott meg. Mivel még a XVIII. század elején sok volt a panasz, III. Károly 1733-ban felállította a „Cassa parochorum”-ot, mely e problémán próbált segíteni. III. Károly egyúttal azt is előírta, hogy az egyházlátogatásokon a püspökön és kíséretén kívül a megyei és városi tisztviselők is jelen legyenek. Mária Terézia 1747-ben elrendelte, hogy az illetékes földesúr, a kegyúr (vagy képviselője) szintén vegyenek részt az egyes vizsgálatokon. az uralkodó rendelkezett arról is, hogy az egyházi épületek felépítése, nagyobb javítása a kegyúr kötelessége. A plébánosnak, tanítónak a közös területekből kell földet adni, és a község lakói vállalják el annak megművelését.⁴

Az elmondottakból látszik, hogy a falusi papság viszonyainak normalizálása mellett a XVIII. század közepére kialakultak azon elvek, melyek alapján a püspökök vagy megbízásukkal a főesperesek az egyházlátogatásokat végezték.

3 Varga Imre, 1989. i.m. 342–344. p.

4 Varga Imre, 1977. i.m. 106–107. p.

A sok egyéb teendő miatt azonban az esperesek a XVIII. század végén, XIX. század elején „vice-archidakonus” minőségben újra bekapcsolódtak a vizitációkba, bár – mint példáinkon a későbbiekben látni fogjuk, vizsgálatuk kevesebb szempontra terjedt ki, mint a püspököké vagy főespereseké.

* * *

A református egyházban az egyházlátogatások fontosságát már a 16. századi zsinatok hangsúlyozták. 1597-ben a debreceni zsinaton vetették fel, hogy az esperesek, alesperesek vizsgálják meg a lelkészek tevékenységét, jövedelmeit, majd a kérdések köre fokozatosan kibővült. A türelmi rendelet kiadása után a protestánsok e területeken is szélesebb jogokat kaptak, de a vizitációt a későbbiekben is az esperesek, tanácsbírák végezték. Átvettek a katolikus gyakorlatból egy sor, náluk is megválaszolható pontot, és azokat saját szempontjaikkal kiegészítették.⁵

Hasonló a helyzet az evangélikus egyházban, ahol a 17. század eleje óta vannak jegyzőkönyvek. Ezek kezdetben rövidek, átfogó jellegűek, a kérdések csak néhány főbb területre szorítkoznak, majd a XIX. század elejétől találkozunk részletesebb leírásokkal.⁶

* * *

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek levéltári őrzőhelyei elsődlegesen a katolikusoknál a püspöki, a protestánsoknál az egyházmegyei gyűjtemények. A levéltárakban általános rendezési elv, hogy az azonos típusú iratokat tartalmi és formai jegyek alapján állagokká vonják össze. A nagyobb egyházi levéltárakban a canonica visitatio-k esetében ez a válogatás és összevonás már a múlt században megtörtént, így a 17–18. századi anyagok külön egységekben találhatóak. Minden felekezetenél tudunk azonban olyan vizitációkról, melynek dokumentumait egyéb állagokba sorolták.

A külön állagokba összevont jegyzőkönyveknél általában kétféle tárolási módot alkalmaztak: vagy községenként csoportosították, vagy időrendben kötetbe kötötték őket. A községenként rendezett iratok tartalmazzák a mellékleteket is, míg a bekötött jegyzőkönyvekbe legfeljebb azok lényegesebb darabjait sorolták. A jegyzőkönyvek időrendi csoportosítása egy-egy korszakkal foglalkozó szaktörténészek munkáját segíti elő, míg a községenként rendezett dokumentumok elsősorban a helytörténet kutatóinak fontosak.

A katolikus püspöki levéltárakban összesen 47,33 iratfolyóméter canonica visitatio-t őriznek, melyből az esztergomi gyűjtemény 17,30 iratfolyómétert tesz ki. A református egyházmegyei gyűjteményekben szintén tekintélyes mennyiségű – 32,15 folyóméter – elkülönített jegyzőkönyv van, melyek közül a

5 Takács Béla: Canonica visitatiók a magyar református egyházban. (In: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 399–401. p.)

6 Vető Béla: Az evangélikus canonica visitatiók. (In: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 403–405.p.)

legkorábbiak a XVII. század második feléből származnak. 5,24 folyómétert tesz ki az Evangélikus Országos Levéltár gyűjteménye.

A különkezelt katolikus vizitációkat, illetve azok jelentősebb köteteit a Magyar Országos Levéltár 1971-ben mikrofilmre vette. A kb. 340 000 felvételből álló gyűjtemény páratlan kincs a fővárosban dolgozó kutatók számára. A filmleltárak szerint az esetek nagyobb részében teljes állagokat filmeztek vagy válogatott felvételeket készítettek. Ha az anyagot a községek ábécé rendjében tárolták, akkor a teljes fotózás bizonyult egyszerűbb megoldásnak, ha viszont bekötött jegyzőkönyvekről készültek a felvételek, akkor a be nem kötött mellékleteket nem filmezték.⁷

Az egyházmegyei levéltárakban az esperesi jegyzőkönyveket általában külön kezelik a püspöki anyagoktól. Ezek bekötésére ritkán kerül sor, hiszen csak kiegészítő az egyéb dokumentumoknak.⁸ Veszprémben e jegyzőkönyvek mindenütt az Acta parochialia állagban vannak, mely időrendben tartalmazza az egyes települések egyházaira vonatkozó levelezést, felsőbb utasításokat, szerződéseket, plébánosi kinevezéseket és egyéb iratokat.⁹

Található minimális mennyiségű vizitáció a káptalani levéltárakban és helyenként a szerzetesi gyűjteményekben is. Másolatokat vagy eredeti kéziratokat – esetleg más egyházmegyből – őriznek a püspöki könyvtárak kéziratтары is.¹⁰ Fel kell hívni végül a figyelmet a plébániákon lévő egyházlátogatási jegyzőkönyvekre is, melyek általában nem teljes gyűjtemények, de néha találunk olyan dokumentumokkal, melyek a püspöki levéltárakban nem fordulnak elő.¹¹

A canonica visitatio-k feltárásának, kutatásának kérdéseit a továbbiakban részletesen a Székesfehérvári egyházmegye 1778–1868 közti dokumentumaiban vizsgáljuk. Mint ismeretes a püspökséget 1777-ben Mária Terézia alapította oly módon, hogy a veszprémi egyházmegye keleti részét, a székesfehérvári és a budai főesperességet leválasztotta. Maga a püspökség kevés saját birtokkal rendelkezett, csupán Sárkeresztúrt, Tést és az eltörölt jezsuita rend székesfehérvári szőlőjét kapta meg a királynőtől. Joghatósága Fejér megyére, Pest megye pilisi részeire, valamint a Csepel-szigetre terjedt ki. Kivételt képezett néhány kamarai birtokon létesült plébánia (pl. Óbuda, Budaörs, Békásmegyér, Visegrád stb.), melyek az esztergomi egyházmegyéhez tartoztak.¹² A püspöki széket az első 100 évben a következők töltötték be:

Nagy Ignác	1777–1789
Milassin Miklós	1790–1811

7 Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár, 1991. 70–77.p.

8 A Váci Püspöki Levéltárban.

9 A Veszprémi Püspöki Levéltár plébániákra vonatkozó iratai, 1974-ben Rajci Pál jegyzéket készített hozzájuk.

10 Pl. Győri Egyházmegyei Könyvtár Ms.I.62. (Zseliz, 1777).

11 Segédanyag... i.m. 75.p.

12 Pauer, Johannes: Historia Dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877. Alba-Regiae. 1877. 211–221.p.

Vurum József	1816–1821
Kopácsy József	1821–1825
Szusits Pál	1827–1830
Horváth János	1831–1835
Barkóczy László	1837–1847
Karner Antal	1848
Farkas Imre	1851–1866
Jekelfalusy Vince	1867–1874

Az egyházmegyében 1778-ban 67 plébánia működött, melyek megoszlása (a hozzájuk tartozó filiákkal együtt) espereskerületenként a következő volt:

Székesfehérvári főesperesség:

Székesfehérvári espereskerület: Aba (Sárkeresztúr, Szentágota, Báránd, Bögd, Kajtor, Petele, Szentiván), Székesfehérvár–Felsőváros, Csór, Füle (Polgárdi, Csajág), Iszkaszentgyörgy (Moha), Isztimér (Kuti, Gut), Kálóz (Kishörcsök, Nagyhörcsök, Hatvan, Örs), Láng (Külsőláng, Csósz, Soponya), Szabadbattyán (Falubattyán, Föveny, Szentmihály, Tác), Sárpenetele (Urhida), Simontornyai adminisztráció (Vám, Dád), Egres, Igar (adminisztráció).

Csákvári espereskerület: Bicske (Mány, Felcsút, Barok, Csapdi, Vát, Szentgyörgy, Hatvan), Bodajk (Curgó, Balinka, Csókakő, Seréd), Csákberény (Zámoly, Gánt, Kápolna), Csákvár (Forna), Kozma (Kóhányás), Magyarlámás (Karacs), Mór (Pusztavám, Sárkány, Veleg, Árki), Szár (Újfalu).

Lovasberényi espereskerület: Acsa (Alcsút), Boglár (Bodmér), Lovasberény, Nadap (Sukoró), Pátka (Pákozd, Csala, Kisfalud), Pázmánd (Vereb, Felsőpettend, Alsópettend), Velence (Nyék, Gárdony, Agárd).

Váli espereskerület: Ercsi, Martonvásár, Ráckeresztúr (Felsőbesnyő, Göbolyjárás, Ágszentpéter, Rácszentpéter, Szentmiklós, Szentlászló, Szentiván, Baracska), Sókút (Zámor), Tárnok, Vál (Kajászsószentpéter, Tabajd, Tordas, Gyúró, Kuldó, Doboz, Kálóz).

Adonyi espereskerület: Adony (Alsó-, Felsőszabolcs, Besnyő, Cikola, Iváncsa, Szentmihály), Előszállás, Hantos (Sismánd, Kishantos, Lók, Kislók, Kisvenyin, Alsó-, Felsőtöböröcsök, Körtvélyes), Dunapentele (Rácalmás, Nagyvenyin, Baracs), Perkáta (Daja), Sárosd (Szolgaegyháza, Jakabszállás), Seregélyes (Börgönd, Dinnyés, Szerecsen), Szentmiklós (Bogárd, Tinord), Vajta (Alap, Cece, Szentiván).

Budai főesperesség:

Szigeti espereskerület: Erd (Batta), Csepel, Budafok, Ráckeve (Becse, Makád, Lóré), Tétény (Diós, Tököl, Szigetszentmiklós), Újfalu (Szentiván, Csép).

Budai felső espereskerület: Bogdán, Csaba (Jászfalu), Monostor (Pócsmegeyer, Tótfalu), Perbál (Tinnye), Pomáz (Csobánka, Kalász), Szentlászló, Szántó (Pilisszentkereszt), Borosjenő (Üröm), Vörösvár (Szentiván).

Budai alsó espereskerület: Budakeszi, Etyek (Bód), Hidegkút, Kovácsi, Solymár, Kistorbágy (Páty, Bia), Törökbálint, Zsámbék.¹³

13 Székesfehérvári Püspöki Levéltár, pos. 4697. Püspöki vizitációk kerületenként, bevezetés 1780.

Bár a filiák önállósodásával a plébániák száma nőtt, a beosztás az 1950-es évekig nem változott lényegében. Munkánk során – melyben e szervezetet tekintjük kiindulás alapnak – csak az egyházmegye megalakulásától az 1868-ig (1870-ig) terjedő korszakot vizsgáljuk olyan meggondolásból, hogy a későbbi évek dokumentumai esetlegeseek, a levéltári gyűjteményben csak néhány településről maradtak fenn.

A korábban idézett adatok szerint a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban összesen 5,20 iratfolyóméter püspöki (főesperesi) canonica visitatio található, községenkénti csoportosításban. 1778-ból két kötet összekötött jegyzőkönyv tartozik hozzájuk, melyek az első székesfehérvári püspök, Nagy Ignác generális vizsgálatának dokumentumait tartalmazzák.¹⁴ Az említettekhez a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmek állnak rendelkezésre.¹⁵

A felsoroltakon kívül még három egységnyi elkülönített canonica visitatio-t őriznek, sőt az egyházkormányzati egyéb iratokban is találunk vonatkozó egységeket. Ide tartoznak:

- a) A veszprémi püspökségtől átvett, 1744–1771 közt keletkezett jegyzőkönyvek, iratok.
- b) A püspöki és főesperesi vizitációk espereskerületenként csoportosított összefoglalói (1791, 1796, 1798, 1799).
- c) Esperesi vizitációk (1780–1781).
- d) Egyházkormányzati iratok:

pos. 390. – Püspöki látogatások, levelezés	1789–1819
pos. 4695. – Esperesi látogatások, levelezés	1806–1865
pos. 4697/A. Milassin Miklós vizitációi	1805
pos. 4697/B. Egyházkerületek vizitációja	1800–1804
pos. 5075/A. Vurum József vizitációi	1817–1819
pos. 5081/A. Kopátsy József vizitációi	1823–1824
pos. 5083. Szusits Pál vizitációi	1829–1830
pos. 5083/A. Horváth János vizitációi	1832
pos. 5083/B. Barkóczy László vizitációi	1838–1847
pos. 5083/C. Jekelfalusy Vince vizitációi	1868–1870
pos. 5123. Főesperesi vizitációk, levelezés	1833–1868 ¹⁶

A felsorolásból látszik, hogy az 1848–1867 közti időszakot leszámítva valamennyi püspök végzett egyházlátogatást. Bár az egyházmegye területe kicsi volt, így annak bejárása hosszú időt nem vett igénybe, az előkészületek gyakran elhúzódtak. A fennmaradt dokumentumok nagy hányada is az előzményekre vonatkozik. Olyan gyakorlat alakult ki ugyanis, hogy a püspök vagy főesperes által megfogalmazott kérdőpontokat az esperesek, plébánosok megkapták, és azokra összeállították a válaszokat. Az így készült szövegeket „praeliminariá”-knak nevezték. Ilyen összeállítások olyan évekből is fennmarad-

14 A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. 1.rész. Érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek levéltárai. Szerk.: Nagy Lajos. Budapest, 1983. 53–54.p. (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.)

15 Magyar Országos Levéltár X 7593.

16 A Székesfehérvári Püspökség Levéltára. Összeállította: Nagy Lajos. Budapest, 1858. (Levéltári leltárak 6.)

tak, amikor nem is került sor a tényleges vizitációra. (pl. 1793-ban, 1839-ben). A közölt információk az előiratokban és a püspök által aláírt jegyzőkönyvekben forrásérték szempontjából nem különböznek egymástól, hiszen az azonos szövegű, hitelesített jegyzőkönyvek adatbázisa is a helyi tényeken alapult.

A kötetekbe kötött jegyzőkönyvek a felmérések kerületenként csoportosított tisztázati példányai, melyek fogalmazványaival is gyakran találkozunk. Érdeemes megfigyelni, hogy a fogalmazványok javítottak, sok az áthúzott rész, mely végül nem került be a jegyzőkönyvbe. A fogalmazványok ugyanakkor a vizitátorok helyi benyomásait jobban tükrözik.¹⁷

A székesfehérvári püspökség gyakorlatában 1799 után nem találkozunk a vizitációk kötetekben tárolt formáival. Ennek oka az, hogy a plébániák száma megnőtt, a kérdések köre kibővült, a vizsgálati anyagok mind hosszabbak lettek. A jegyzőkönyvekhez egyre több mellékletet (leltárt, szerződést, bizonylatot, statisztikát) csatoltak. Ezeket az iratokat sem átmásolni, sem összekötni nem lehetett. A szomszéd egyházmegyében, Veszprémben ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy a mellékletek közül a lényegeseket lemásolták, a kevésbé fontosak pedig csak a kísérelőiratoknál találhatók.¹⁸

Mint említettük, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek fontos lelőhelyei a plébániai levéltárak. Nyilvántartásaink szerint a székesfehérvári egyházmegyében az 1778–1868 közti időszakból 71 településen vannak ilyen dokumentumok. Legtöbb helyen az 1818-as látogatás jegyzőkönyveit őrzik, míg a 18. század közepéről, még a veszprémi püspökség idejéből származó vizitációk csak a csákvári, pilisborosjenői, az egyházmegye megalakulásának évéből valók is csak a bicskei, kálózi, lovasberényi, perkáti, sárosdi, törökbálinti plébánián vannak.¹⁹ A jegyzékek összehasonlításából úgy tűnik, a székesfehérvári egyházmegye plébániáin nincsenek olyan vizitációs jegyzőkönyvek, melyek a püspökségen nem volnának meg.

Az egyházmegyében, mint említettük, már 1778-ban sor került az első püspöki látogatásra. Nagy Ignác püspök valamennyi plébániát felkeresett, és ott a legfontosabb adatokat rendelkezésére bocsátották. A kérdőpontok főbb egységei a következők voltak:

- az anyaegyházról
- a plébánia és a hozzá tartozó javak
- a plébános és a hívek
- a filiák.

A leírásokban viszonylag kevés az adat a templom történetéről, az iskoláról, az egyház alkalmazásában álló személyekről. Hasznosak viszont a templom berendezések leírásai, melyek még a különböző szertartáskönyveket is magukba foglalják, és részletes adatokat találhatunk a lakosságról is. Ilyen

17 Ennek példájával találkozunk a veszprémi püspökségtől 1778 után Székesfehérvárra átadott anyagban. A Padányi Biró Márton püspök által készített vizitációkban a javítások különösen a protestáns falvak esetében érdekesek.

18 Veszprémi Püspöki Levéltár 8.A. 1815–1816-os év.

19 A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. (Plébániai levéltárak „B”. Szerk.: Dóka Klára. Budapest, 1987. 57–76.p.) Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.

vonatkozásban a vizsgált kiterjedt a protestánsokra és katolikusokra egyaránt. Megjelölték a jegyzőkönyvekben, van-e református vagy evangélikus pap, tanító a faluban, ha a vallási összetétel indokolta. E jegyzőkönyvek mellékleteket nem tartalmaznak. Készült ugyan róluk egy másolat még ebben az évben, de ide is csak a püspöki látogatás alkalmával megbérmáltak jegyzékét csatolták.²⁰

1778-ban még egy kérdéssor készült, melyre az egyházmegyéből 59 helyen válaszoltak. E jegyzőkönyvekhez sem tartoznak mellékletek, a fontosabb, számszerű adatokat a szöveges részben közlik. A kérdések viszont rendkívül széles skálán mozognak, azokat minden részletre kiterjedően, a következő formában fogalmazták meg:

1. Milyen a templom épülete, mikor építették, restaurálták, ki és mikor szentelte, vagy csak meg van áldva, elegendő-e a lakosság befogadására; vannak-e alapítványok?
2. Mi a templom titulusa, kinek tiszteletére vannak szentelve az oltárok? Vannak-e szőnyegek, terítők, hordozható oltárok?
3. Van-e külön búcsúja, vannak-e ereklyék?
4. Milyen az istentiszteletek nyelve, rendje, milyen nyelven gyóntatnak; tartanak-e rózsafüzért?
5. Tisztelettel őrzik-e az oltáriszentséget, ég-e az örökmécses?
6. Milyen a templom felszerelése?
7. Van-e gyóntatószék, ha nincs, hol lehet gyónni; van-e kriptá?
8. Van-e torony vagy harangláb; a harangok száma, súlya, mikor szentelték, kinek a tiszteletére?
9. Hol van a temető, a templom körül, vagy az új rendelkezéseknek megfelelően kívül a falun?
10. Vannak-e egyéb templomok, kápolnák, keresztek, szobrok?
11. Ki és mikor alapította a plébániát, tartozik-e hozzá valamely alapítvány; van-e kápláni állás?
12. Élnek-e szerzetesek, van-e szegényház, iskola, van-e rájuk alapítvány?
13. Van-e más vallású pap, tanító; élnek-e lakosok vegyes házasságban?
14. Van-e a plébánosnak beltelke?
15. Van-e kültelke, ha igen, ki műveli, mennyi a jövedelem?
16. Szerzetes-e a plébános, vagy világi pap, milyen nemzetiségű, hol szolgált eddig, hol tanult?
17. Milyen nyelven beszél, hogyan él, méltón tartja-e az istentiszteleteket?
18. Hogyan vezeti az anyakönyveket, jegyzőkönyveket, elkészíti-e a szükséges leltárakat?
19. A hívek járnak-e istentiszteletekre, a gyerekeket elküldik-e az iskolába, vannak-e elváltak; mennyi a lakosság létszáma?
20. Ki a templomgondnok, sekrestyés, harangozó, hogyan végzik feladatukat?
21. Ki a tanító, mi a végzettsége, mennyi a jövedelem?
22. A bába milyen vallású, érti-e dolgát?
23. A filiák adatai.

20 Az eredeti és másolati sorozat nem teljes és nem fedt egymást. Tíz plébánia nincs benne az eredetiben, és 24 hiányzik a másolatok közül.

Milassin Miklós, aki 1790-ben foglalta el a püspöki széket, már 1793-ban tervezte az egyházlátogatást, de ez nem valósult meg. Csákváron, Érden, Etyeken, Perkátán, Száron, Torbágyon, Törökbálinton, Vérteskozmán, Zsámbékon – tehát elsősorban a budai alsó kerületben készültek praelimináriák, majd 1796-ban, 1797-ben valóban sor került néhány község meglátogatására.

Gazdag anyag van viszont 1799-ből, melynek kerületenként csoportosított összefoglalása külön is megtalálható. A kérdések sora kibővült, főként az adományokra, anyagi helyzetre, kegýúr személyére, jogaira, kötelezettségeire vonatkozó pontokkal:

„Az anyaegyházról.

1. Ki a kegýúr, jogai, kötelezettségei
 2. Mi a templom titulusa, szilárd anyagból épült-e, elegendő-e a hívek befogadására, ki és mikor szentelte, vagy csak megvan áldva?
 3. Tartoznak-e a templomhoz alapítványok, adományok?
 4. A szent dolgokat megfelelően őrzik-e?
 5. Tiszteletben tartják-e az oltáriszentséget?
 6. Van-e keresztelőkút, szószék, gyóntatószék?
 7. A szenteltvíztartóhoz a hívek hozzáférnek-e, tisztán tartják-e?
 8. A hívek a templomban vagy a plébánián szoktak-e gyülekezni?
 9. Milyen a templom felszerelése?
 10. Vannak-e ereklyék?
 11. Milyenek a perselyek?
 12. Van-e torony vagy harangláb, fából vagy szilárd anyagból?
- Van-e rajta kereszt?
13. Hány harang van, mi a súlyuk, mikor készültek, mikor szentelték?
 14. Milyen az istentiszteletek rendje télen, nyáron?
 15. Mire előtt vannak-e ájtatosságok?
 16. Van-e kápolna, mi a titulusa, milyen anyagból épült, nyilvános-e vagy magán?
 - 17.–24. (A kápolnára vonatkozó kérdések, mint a templomnál)
 25. Vannak-e egyéb szertartások?
 26. Milyen keresztetek, szobrok vannak az anyaegyház területén?

A plébánosról

1. Szerzetes-e vagy világi pap, hol született, hol tanult és tevékenykedett eddig?
2. Milyen a viszonya a főesperessel, a plébánián lakik-e?
3. Tart-e szentbeszédet, időben kezdi-e a szertartásokat?
4. Látogatja-e az iskolát, nem maradnak-e a gyerekek szentségek nélkül?
5. Látogatja-e a betegeket?
6. Tisztességes életmódot folytat-e cselédsége?
7. Vezeti-e az anyakönyveket, jegyzőkönyveket?

A plébániáról

1. Milyen adományokkal rendelkezik a kegýúrtól (föld, tőke)?
2. Milyen egyéb jövedelmei vannak? (keresztelés, stóla stb.)
3. Van-e szerződése, ez állandó-e vagy évenként megújítják?

4. Megkapja-e a tizedből az öt megillető részt?
5. A plébániaépület milyen anyagból készült, milyen az állapota?
6. Van-e káplán, hány éves, hol tanult, a plébániához tartozik-e?
7. Van-e egyéb egyházi személy?

A tanítóról

1. Neve, végzettsége, nyelvtudása, hogyan tanít?
2. Vannak-e földjei a kegyúrtól, milyen egyéb jövedelmei vannak?
3. Mik a kötelezettségei és hogyan tesz nekik eleget?
4. A tanításon kívül van-e egyéb kötelezettsége?
5. Milyen az iskola épülete?

A templomgondnok, sekrestyés, bábák.

A hívekről

1. Tisztelik-e papjukat?
2. Látogatják-e az istentiszteleteket, meggyónnak-e húsvétkor?
3. Nem viselkednek-e botrányosan?
4. Nincsenek-e elváltak?
5. A szülők megkereszteltetik és katolikus szellemben nevelik-e gyerekeiket?

A temetőről

1. Hol fekszik, meg van-e áldva, elég nagy-e?
2. Van-e sírásó?

A kálváriáról

1. Van-e kálvária, fel van-e szentelve?
2. Van-e rá alapítvány, van-e rajta kápolna?

A lakosság száma, másvallásúak

A szükséges nyelv

A filiák

1805-ben Milassin Miklós újabb egyházlátogatást kezdett, melyhez a korábban tagoltabb, tartalmában azonban csak néhány ponton eltérő kérdéseket bocsátott ki. A vizitációt csaknem minden plébánián végrehajtották, a lényeges új kérdések pedig a következők voltak:

- Van-e a templomban orgona?
- Van-e a temetőben kereszt?
- Ha több nyelvet használnak, melyik a legfontosabb?
- Mi a többség vallása?
- Van-e szegényház?
- Az iskolában a hagyományos módszer szerint tanítanak-e?
- Vallási ügyekben nincs-e vita a lakosok között?
- A templomgondnok megfelelően kezeli-e a pénztárt?

Nem véletlen, hogy a püspökség a plébániáknak elsősorban az 1818-as vizitációk jegyzőkönyveit küldte meg, mivel ezek a legrészletezőbbek. Az egyes kérdések nem szöveges megfogalmazásban, hanem tagoltan, pontonként szerepelnek, és így a válaszokból semmi lényeges ki nem maradhatott. Részlete-

sen leírják az istentiszteletek rendjét, amit ebben az évben szabályoztak. A lakosság vallási életén kívül foglalkoznak a szokásokkal, életmóddal, gazdasági helyzettel, kereskedelemmel, egészségüggyel stb.

A részletes válaszokat igénylő pontok a következők voltak:

I. rész: Plébánia templom

I. fejezet: A templom helyzete, fekvése, épülete

1. Az anyaegyház templomának fekvése, a temető
2. A templom külső alakja
3. A templom belseje.
4. Felszerelés

II. fejezet: Alapítványok, aktívum, passzívum

1. Aktivumok
2. A gondnok
3. Passzívumok

III. fejezet: Az istentiszteletek rendje

II. rész: Plébánia, filiák, intézetek, szobrok, keresztek

I. fejezet: A plébánia

1. A plébánia
2. A plébáni ház
3. A könyvek
4. Az alapítványok

II. fejezet: A filiák

III. fejezet: Az intézetek

1. Imahelyek, kápolnák
2. Szerzetesek
3. A szegények intézetei

IV. fejezet

1. Szobrok, keresztek

V. fejezet

1. A plébánia népe, nyelve
2. A lakosság száma

VI. fejezet

1. Patrónus és földesúr

VII. fejezet

1. A plébános képességei, műveltsége, könyvei
2. A káplán
3. A plébános házanépe

III. rész: Iskola, tanító, szolgák

1. Az iskola
2. A tanító és jövedelme
3. A segédtanító
4. Az iskolába járó gyerekek száma
5. Sekrestyés, harangozó, sírásó
6. A bábák.

A községek jelentős részéről találhatók jegyzőkönyvek az 1829-es és 1839-es évekből, melyek Szusits Pál illetve Barkóczy László látogatásait dokumentál-

ják. A felvett jegyzőkönyvek egyre rövidebbek, sok az utalás az előző vizsgálatokra.

Ugyanez mondható el az 1845-ös egyházlátogatásról is, melynek az az érdekessége, hogy a jegyzőkönyveket magyar nyelven készítették. A mindössze 24 pontból álló összefoglalók az előző dokumentumokhoz képest kevés új információt adnak. Itt találkozunk először hosszabb-rövidebb plébánia történettel, vannak leltárak a könyvekről, néha a berendezésről. Hiányoznak viszont az adatok a lakosság nyelvéről, a nem katolikusok számáról stb.

Az általunk vizsgált korszakban az utolsó canonica visitatiókat Jekelfalusy Vince végezte, illetve az általa összeállított kérdésekre válaszoltak a megkérdezettek. Szemben az 1845 évvel, e jegyzőkönyvek újra részletesek. A röviden megfogalmazott pontokra alapos és kifejtő válaszokat adtak, különösen a következő területeken:

- a plébánia története
- az istentiszteletek rendje
- a hívek életmódja
- a plébános a szentségek kiszolgáltatásában
- a plébános, káplán, tanító jövedelmei
- a jövedelmek forrása
- az iskola befogadóképessége, berendezése, a tanított ismeretek stb.

A templom történetéről az 1868-as jegyzőkönyvek sem árulnak el sokat. Általában csak az utolsó években történt változásokat rögzítik, megjelölve a költségeket, az esetlegesen még fennálló adósságokat.

* * *

A felsorolt és részletesen ismertetett kérdőpontok mind püspöki vizitációk alkalmával keletkeztek, melyeknél az esperesi (főesperesi) vizsgálatok kevésbé voltak részletezők. Főesperesi vizsgálat volt például 1833-ban, esperesiek – mint említettük – 1780-ban, 1781-ben. Elsősorban az a különbség, hogy az esperesek főként a plébános tevékenységére, jövedelmére, életmódjára voltak kíváncsiak, míg a püspökök gyakorlatilag az egész katolikus közösség életét vizsgálták.

A következőkben néhány példával szemléltetjük, hogy a kérdésekre adott válaszok mennyire teljesek, milyen jellegű adatokat remélhet belőlük a kutató. Elsőként a régészeti és építészettörténeti vonatkozásokat emelhetjük ki. A templomok külső leírása több-kevesebb részletességgel minden jegyzőkönyvben szerepel. Meghatározzák, hogy az a közösségben hol helyezkedik el, milyen a formája, milyen anyagból épült, egy vagy két tornya van. A vizsgált területen a templomok zöme a falu közepén, kisebb-nagyobb magaslaton épült, hogy a tűztől, a Duna közelében az árvízről mentes legyen. Az eredeti építési év általában nincs feltüntetve, hiszen az egyházmegye legtöbb községében már a korábbi években is volt templom. Mivel a török korban megmaradt, kisszámú lakosság általában protestáns vallást vett fel, a 18. század első harmadáig ők használták a templomokat is.

A visszavétel, a restauráció időpontját a jegyzőkönyvek rendszerint már megjelölik. Ennek időpontja a visszatérő földesúr vallásától függött, de szükség volt arra is, hogy a falvakba katolikus lakosság költözzön. Hogy a vitáknak elejét vegyék, a katolikus földesúr és az új beköltözők egy sor településen a 18. század második felében – a gazdasági helyzet normalizálódásával – új templomot emeltek. Ezek az új épületek már szilárd anyagból készültek, még a tornyok esetében is ritkán fordul elő a fa. A belső térelosztásban a hajó – szentéj – kórus beosztás a szokványos, és a legtöbb esetben vannak sekrestyék. Belső kápolnát csak akkor létesítettek, ha arra a földesúr családjának volt szüksége (pl. Zámoly).

A templomok titulusa minden egyházmegyében külön tanulmányt igényelne. Székesfehérvárott – úgy tűnik – a legtöbb templomot Mária tiszteletére szentelték (nevenapja, születése, mennybemenetele, látogatása stb.). Ezután következik Keresztelő Szent János, majd a magyar szentek közül István király és László. Szó van a leírásokban az oltárokról, azok díszítéséről, titulusáról, és a különböző szentek tiszteletére megáldott harangokról is. Nem derül ki viszont, ki tervezte a templomot, csak a legritkábban, hogy ki festette a képeket, a freskókat.

A 18. század elejéig a templomokat temetők vették körül, azonban Mária Terézia úgy rendelkezett, hogy azokat egészségügyi szempontból a lakott területen kívülre kell helyezni. Így a temetőkre vonatkozó kérdés megválaszolása elsősorban a 18. században volt érdekes. Ekkor leírták a temető nagyságát, helyét, megnyitásának évét, azt, hogy be van-e kerítve, egyedül használják-e vagy a protestánsokkal közösen.

A szakrális létesítmények között fontosak voltak a kápolnák. Ezek egy része földesúri magánkápolna volt, melyet a kastélyban alakítottak ki, más részük nyilvános, a hívek számára. Helyenként a templomot helyettesítette és a falu közepén épült, máskor a temetőben, a szőlőhegyen, nagyobb majorban vagy a kálvárián. A nyilvános kápolnát templom alakúra formálták, kis toronnyal látták el, vagy harangláb tartozott hozzá. Néha oratórium (imaház) is volt a községben, melyet közönséges házból alakítottak ki.

A canonica visitatio-k megemlékeznek a szobrokról, keresztekről is. A legtöbb falusi szobor a pásztorok védőszentjét, Szent Vendelt ábrázolja, míg a folyók, patakok mellett – mint az ország más területein – itt is Nepomuki Szent János szobrát helyezték el. A falvak határában, az utak mentén található kőalapon rögzített Mária-képek, sőt a nagyobb helységekben, mezővárosokban voltak Szentháromság szobrok is.

A dombos vidéken sokhelyütt alakítottak ki kálváriát, melyek közül az 1736-ban épített bodajki emelkedik ki. Kereszteket jegyezték fel a vizitátorok az utak mellett, a temetőkben, a templom és plébánia előtt, a kántor házában stb. A különféle szakrális létesítményeket – több-kevesebb részletességgel – felsorolják a jegyzőkönyvek a filiákon is.

Az egyházmegye megalakulásakor a filiák egy része népes község vagy mezőváros volt, ahol protestánsok éltek többségben, és így nem volt szükség katolikus plébániára (pl. Polgárdi, Cece). Másik részük puszta vagy kisebb falu, ahol eleve kevés lakos élt (pl. Érd mellett Batta, Velencénél Gárdony, Agárd,

Nyék). A filiák számának alakulásában kettős tendencia figyelhető meg.: az egyre népesedő falvakban új plébániák alakulnak, míg a XIX. század második felétől sorra kiépülő majorok új filiaként csatlakoznak az anyaegyházhoz.

A filiákon legtöbbször csak harang és harangláb volt, melyet alacsony népességszám esetén közösen használtak a protestánsokkal. Az anyaszentegyházakhoz hasonlóan már a XVIII. században létesítettek a településen kívül temetőket. A népesebb falvakban templomok, másutt kápolnák, vagy vegyes vallású lakosság esetén oratóriumok voltak a katolikusok számára. A filiákon is gyakran találkozunk keresztekkel. A filiák templomainak leírása általában következetes, azonban haranglábakat nem mindig és a temetőket is legtöbbször csak akkor említik, ha bennük kereszt vagy szobor állt.

Az 1778-as canonica visitatio-kban, mint a kérdésekből láttuk – számbavezszik a protestáns papokat és tanítókat, a templomokkal, vallási életükkel kapcsolatos feljegyzések azonban nem szerepelnek. A protestánsok részéről a katolikus püspöknek, főesperesnek szóló adatszolgáltatás tehát – míg a türelmi rendelet kiadása előtt sem – volt teljeskörű. A XIX. század elejétől a jegyzőkönyvekben még ilyen részletezéssel sem találkozunk.

A plébániák alakulásának éve minden esetben szerepel a jegyzőkönyvben. Mivel az egyházmegye területén török uralom volt, azok jogfolytonosság alapján nem működhettek. Elsőként – 1692-ben – a vörösvári plébánia újjászervezésére került sor, majd 1778-ig még 66 létesítésről született döntés.

1788-ban a helytartótanács az egyházmegyében a plébániák revízióját rendelte el.²¹ Célja az volt, hogy a vallásos lakosság ellátottsága minél jobb legyen, és a plébániák + filiák között – népességszám szempontjából – ne alakuljanak ki túl nagy különbségek. Ezért egyes filiákat átcsatoltak, ahol pedig a feltételeket biztosítani lehetett, új plébániák jöttek létre.

A plébánia létesítése elsősorban a kegyúr feladata volt. Ő gondoskodott a templom fenntartásáról, a plébániaház megépítéséről, földet kellett biztosítani. Az úrberendezés után a papi földek általában a kegyúr uradalmi területéből származtak. A művelésről továbbra is a község gondoskodott. Mivel a robot mennyisége kötött volt, és azt a földesúr vette igénybe, így e földek művelését külön szerződésben kellett rögzíteni.

A templomok építése általában megelőzte a plébániakét. Hogy az istentiszteleteket zökkenő nélkül megtarthassák, először helyi káplánságokat szerveztek, ahol szerzetesek látták el a szolgálatot. Ellátásuk a rend feladata volt. 1788-ban, az említett revízió idején helyi káplánság működött Martonvásár, Csór, Seregélyes, Zámoly, Gánt stb. községekben. A püspöki látogatások és ellenőrzések e káplánságokra a plébániákhoz hasonlóan kiterjedtek. A káplánságok mellett nem teljes jogú plébániák voltak az adminisztratúrák sem, ahol plébánoshelyettes (adminisztrátor) látta el a teendőket. A plébánia tényleges alapítási évét az első nem szerzetes plébános kinevezésétől számítják. (Például Velence 1775-ig Pázmánd filiája, ekkor önálló lett, 1788-ban nevezték ki világi plébánost, és Nyék, Gárdony, Agárd helységeket filiaként hozzácsatolták. Sza-

21 Magyar Országos Levéltár C 71. Helytartótanács, Departamentum ecclesiasticae 1788. No.2.

badbattyán 1756-ig volt filia, ekkor elszakadt az anyaegyházról. 1808-ig működött káplánságként.)

Ha a hívek száma az 1000 főt meghaladta, nagy volt a filiák száma, a központtól való távolsága, akkor a plébános segítséget kapott káplán, vagy „correpetátor” személyében. A káplán jövedelméről a kegyuraknak kellett hosszabb távra gondoskodni, míg a correpetátor kinevezése ideiglenes volt. Káplánok néha a kastélyokban is laktak, „házi káplán”-ként ők látták el az uradalmi kápolnában a szolgálatot. Míg a jegyzőkönyvek a plébánián lakó papok adatait rendszeresen közlik, addig az uradalmi káplánoknak nevét is csak elvétve tartalmazzák.

Érdekes kultúrtörténeti adatok találhatók a jegyzőkönyvekben a papság képesítéséről, műveltségéről. Részletesen leírják származásukat, iskolai végzettségüket, korábbi állomáshelyeiket. A kötelező latin nyelv mellett a vizsgált időszakban valamennyi székesfehérvári megyés pap tudott magyarul és németül, sőt a legtöbbször a falujában használatos más nyelven is. Magas volt a tanítók képesítése. A jegyzőkönyvek leírásai szerint általában valamelyik vidéki akadémián tanultak, és a papokhoz hasonlóan ők is rendelkeztek megfelelő nyelvismerettel. Az ő jövedelmük is elsősorban a kegyúrtól kapott földből származott.

A canonica visitatio-kban általában megjelölték a kegyúr személyét. Ha az illető község földesura katolikus volt, akkor ő volt a kegyúr. Személyük az anyaegyházban és a filián nem feltétlenül esett egybe, hiszen még egy közeli pusztának is lehetett más a földesura. Fejér megyében a XVIII. század végén igen sok faluban a Zichy-család volt a kegyúr (Adony, Egres, Inota, Isztimér, Kálóz, Kuti, Seregélyes, Szentmihály, Szentmiklós, Tác), de több esetben találkozzunk Batthyány (Bicske, Falubattyán, Mány, Szabadbattyán stb.) és Eszterházy (Balinka, Kozma, Moha, Sárosd stb.) birtokokkal is.²²

Pest megyében sok esetben volt birtokos a kamara (Bogdány, Csaba, Budakeszi, Monostor, Békásmegyer, Perbál stb.) és Krisztina főhercegnő is (Csepely, Budafok, Tököl stb.). Ezen kívül tartoztak falvak különféle egyházi uradalmakhoz (pl. Acsa, Alcsút, Pilisszentlászló a pesti pálosok, Etyek, Gyúró, Pákozd, Pázmánd, Sósút, Sukoró, Vál, Vereb pedig 1779-ig a komáromi jezsuiták területe, majd ettől kezdve a székesfehérvári káptalan birtoka lett).²³

Két vagy három földesúr esetén az egyik látta el a kegyúri teendőket. A jegyzőkönyvek egy részében a kegyúr neve nincs feltüntetve, vagy arról tudósítanak a leírások, hogy a plébániának nincs patrónusa. Pomáz, Kovácsi, Budakalász helységek földesura az evangélikus Vattay-család volt, így a plébániát a község alapította és ők is tartották fenn. Hasonló volt a helyzet a közbirtokos Rácszentpéteren.

A plébános, káplán, tanító jövedelmét, a templom fenntartásához szükséges összegeket azonban nemcsak a kegyúr biztosította, hanem voltak egyéb forrá-

22 Vö. Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Szerk.: Felhő Ibolya. I. Dunántúl. Budapest, 1970.

23 Dányi Dezső – Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest, 1960.

sok is. Egyiket az alapítványok jelentették, melyeket az adakozók legtöbbször a templom javítására, egyes misékre, kápláni állásra, az iskola céljaira tettek. Előfordult, hogy a templom fenntartásához egyes végrendelkezők ingatlan birtokokat ajánlottak fel. E terület legtöbbször szőlő volt, mely nem volt része a jobbágyteleknek, és így tulajdonosa szabadon rendelkezhetett vele. Szántókat, réteket a nemesek ajánlottak fel – viszonylag ritkán – a templom javára.

Alapítványt pénzben is lehetett tenni, és ilyenkor az összeg kamatai illették a kedvezményezettet. A templom fő jövedelmét a perselypénz jelentette, melyet a pénztárban külön őriztek. Egyes családok vagy testületek a templom számára különböző szakrális tárgyakat készítettek és adományoztak. Ennek legjellemzőbb példái a szabad királyi és mezővárosokban a céhektől származó zászlók, bár e szervezetek az egyházat egyéb adományokkal is támogatták.

A katolikus lakosok a plébános számára meghatározott összeget, párbért fizettek, a tanító pedig az iskolaköteles gyerekek száma szerint részesült adományokban. A papoknak jövedelmet biztosított a különböző szentségek kiszolgáltatásáért járó pénz (pl. temetés, keresztelő, esküvő), bár a XVIII. század végéig ennek szedését általában elítélték. Végül meg kell említeni a püspökség által folyósított kongruát és az egyházi tized plébánost megillető részét is. Időben előre haladva a jövedelmek leírása az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben mindig nagyobb súllyal szerepel.

A templomi pénzek kezelése a vizsgált időszakban már nem a plébános, hanem a gondnok feladata volt. 1805-től már rendszeresen találkozunk személyének megnevezésével, jellemzésével. Ő gondoskodott a templomi kiadások, számlák kiegyenlítéséről (pl. gyertyák, kegysszerek beszerzése, kisebb javítások), rögzítette a párbérből, alapítványok kamataiból befolyó jövedelmeket, de lehetősége volt arra is, hogy a pénzt forgassa, kamatra kihelyezze. A kölcsönvevőkről részletes és pontos leírások készültek, amit a püspök szigorúan ellenőrzött. E listák tanulsága szerint a kölcsönvevők egy része a legszegényebbekből került ki, akik szorult helyzetük miatt voltak kénytelenek kölcsönért folyamodni, pl. valamely elemi csapás után. Másik részük azonban állatok vásárlására, mezőgazdasági eszközök beszerzésére, ipari üzemek kibővítésére, tehát egyfajta vállalkozáshoz kérte a pénzt, a megfelelő kamat ellenében.

Az egyház alkalmazottjai voltak – a tanítón kívül – a sekrestyés, kántor, harangozó, sírásó és a bába is. Közismert, hogy a tanítókat általában kántorként is alkalmazták. Fontos volt szerepük a filiákon egyes szertartásoknál, ahová nem tudott rendszeresen kimenni plébános vagy káplán. Gyakran tudósítanak a jegyzőkönyvek arról, hogy ők vezették a litániákat, rózsafüzér ájtatosságokat és egyéb közös imádságokat a pap nélküli filiákon. Néhány településen a tanító harangozó is volt (pl. Vajtán, Törökbálinton), sőt Törökbálinton sekrestyési teendőiket is ellátott. Sekrestyési harangozói, sírásói feladatokkal – némi anyagi ellenszolgáltatásért – a község lakóit szokták egyébként alkalmanként megbízni az anyaegyházban és filiákon egyaránt.

A vizsgált időszakban az egyházi alkalmazottak közé sorolták a bábákat. Általában 200–300 lakosonként volt egy-egy bába a különböző felekezetekből. Az előírások szerint hivatalos vizsgát kellett tenniük, de a kisebb falvak bábái csak gyakorlattal rendelkeztek. Munkájuk ellenszolgáltatása pénz és sok falu-

ban gyermekenként egy-egy kenyér volt. A plébános felügyelt arra, hogy a rendellenes világrajött gyermekeket – életveszély esetén – a bába megkeresztelje, különben a keresztények temetőjében nem temethették el őket.

A XIX. századi jegyzőkönyvekben sokat olvashatunk a szertartásokról, a szentségek kiszolgálásáról. A jegyzőkönyvek leírják a misék rendjét télen, nyáron, ünnepeken, hétköznapiokon. Szólnak a keresztutakról, rorátékról, litániákról, rózsafüzér ájtatosságokról. Rögzítik mindezt a filiákon is, figyelembe véve a távolságokat és a korabeli közlekedési lehetőségeket.

A szentségek kiszolgálásával kapcsolatban elsősorban azt ellenőrizték, hogy a papok és káplánok betartják-e az egyházi törvényeket. A keresztségnél vizsgálták a keresztszülők kiválasztásának módját, azok vallását, életvitelét. Az első áldozás, bérálás esetében azt, hogy a fiatalokat kioktatták-e, rendelkeznek-e megfelelő ismeretekkel. A gyónásnál, hogy a pap nem oldoz-e fel olyan bűnök alól, melyre felsőbb egyházi személy illetékes. Házasságkötésnél, hogy megtörtént-e a háromszori hirdetés, nincsenek-e házassági akadályok, protesztáns-katolikus felek egybekelésénél megtartják-e a vonatkozó előírásokat.

Fontos kérdés volt, hogy a pap rendszeresen látogatja-e a betegeket, az utolsó kenet szentségét a haldoklók megkapják-e. A temetéseknel ellenőrizték, megtartják-e a halál beálltától számított 48 órát, ha ezen belül temetnek, vannak-e orvosi igazolások.

Néprajzi szempontból rendkívül érdekes egyes helyi szokások (búcsúk, körmenetek, kenyér, buza, borszentelések) leírása. Több falunál olvashatjuk, hogy a hívek közösen járnak búcsúra más helységekre. Az egyházmegyében ebben az időszakban a legfontosabb búcsújáró hely Bodajk volt, majd 1828-tól Ercsibe is vezetett a búcsúutak útja.

A XIX. század elejétől a canonica visitatio-kban egyre többet olvashatunk a plébánosok, tanítók életviteléről, lakásáról, berendezési tárgyairól, a szolgáló személyzetről. Ha a plébániához filiák tartoztak, ezeket a pap csak lovaskocsin tudta megközelíteni. A fogatokról ritkább esetekben a települések gondoskodtak, de gyakoribb volt, hogy maga a plébános tartott lovakat. Az állatok gondozásához, a ház körüli teendők ellátásához megfelelő személyzet kellett (szolga, szakácsnő, kertész stb.)

A canonica visitatio-k részletesen leírják a plébániaépületek beosztását, helyenként a bútorokat, és a XVIII. század végétől szinte minden esetben könyvtárak is készültek. Sok esetben megkülönböztették a plébános saját könyveit és a plébániához tartozó köteteket. Mindenütt leírták az anyakönyveket, protokollumokat és egyéb ügyviteli könyvet is. A teológiai munkák mellett általában voltak a plébániákon törvénytárak, szótárak, nyelvkönyvek, orvosi könyvek, helyenként történeti munkák, sőt szépirodalmi alkotások is. (pl. Tudományos Gyűjtemény, Kisfaludy Sándor, Verseghy művei, Katona István történeti munkái stb.)

A templomokról készült leltárak elsősorban a művészettörténet számára jelentenek sokat. Részletesen szerepel bennük a templomi zászlók, képek, szobrok, gyertyatartók, keresztelőkút, padok, imazsámolyok leírása, ezen kívül leltárba vették a miseruhákat, oltárterítőket, kelyheket, szentségtartókat és egyéb szakrális tárgyakat is.

A canonica visitatio-k kutatók által leginkább használatos fejezetei az iskolákra vonatkoznak. Az általunk vizsgált időszakban az egyes falvakban és nagyobb pusztákban mindenütt volt egy vagy két tanító, a lakosság vallási összetételének megfelelően.²⁴ Az 1870-es években 146 katolikus iskola működött, az iskolakötelesek száma pedig 18 196 fő volt.²⁵

A jegyzőkönyvek részletesen leírják, milyen épületben működik az iskola, hány szobából áll, milyen a tanító lakása. Vannak-e padok, tábla, elegendő-e a fűtés. A filiákról a gyerekek meg tudják-e közelíteni az iskolát, vagy szükség van ott helyben újak létesítésére. Leírják az egyes tantárgyakat, a több nemzetiségű községekben néha szólnak a tanítás nyelvéről. A XIX. századi jegyzőkönyvekben szinte minden esetben szerepel a tanköteles gyerekek létszáma, külön a fiúké, külön a lányoké, és megjelölik, hogy közülük hány jár iskolába. Az egyházmegyében ilyen vonatkozásban viszonylag jó arányokkal találkozunk. Télen több látogatója volt az iskolának, mint nyáron, amikor a gyerekek a mezőgazdaságban segítettek, és a fiúk nagyobb százalékban jártak iskolába, mint a lányok. Télen a meleg ruha hiánya és a rossz útviszonyok akadályozták az iskolába járást, ami különösen a tanyai gyerekek elmaradozásában mutatkozott meg.

Végül szólni kell a canonica visitatio-k lakosságra vonatkozó adatairól. A türelmi rendelet előtt keletkezett generális jegyzőkönyvek az ország valamennyi egyházmegyéjében tartalmazzák a nem katolikus népességi adatait, majd a XVIII. végétől az összesítésekből már csak a katolikusok szerepelnek. A székesfehérvári egyházmegyében azonban a népességre vonatkozó adatszolgáltatás teljes a XIX. században is, az anyaegyházban és a filiákon egyaránt. Általában a következő rovatokat alkalmazták:

- a népességszám vallás szerint
- = a katolikusok kor szerint (gyónóképese, gyónásra még nem képesek, vagy béráltak, még nem béráltak)
- = a katolikus házaspárok száma
- a népességszám nemzetiség szerint
- a népességszám nemzetiség és vallás szerint.

A lakosság nyelvének megállapítása az egyházlátogatások fontos eleme volt. A plébánosok, káplánok kinevezésénél ezt figyelembe kellett venni, hogy szót tudjanak érteni saját híveikkel. A jegyzőkönyvek részletesen meghatározzák, hol milyen nyelven kell misézni, gyóntatni, megtartani a halottak búcsúztatóját stb.

A vizsgált területen a települések kb. fele részben voltak kizárólag magyar nyelvűek. Ide tartoztak az uradalmi központok, a mezővárosok, a Duna és a Velencei-tó melletti települések. (pl. Ráckeve, Csákvár, Monostor, Csepel, Adony, Martonvásár, Velence, Agárd), és magyar nyelvűek voltak a református falvak is (Cece, Polgárdi, Sárosd, Sárkeresztúr). Szlovákok éltek az evangélikus többségi filiákon, valamint Tárnokon, Sósúton és egyes pilisi falvakban (Pilisszántó, Pilisszentkereszt). Németek Mórón, Zsámbékon, Hidegkúton, Bo-

24 Lexicon locorum. Magyarország helységneveinek 1773-ban készült összefrása. Budapest, 1920.

25 Pauer, i.m. 496.p.

rosjenón, Vörösváron, Ürömben, Budafokon, sőt Érd, Batta, Törökbálint, Tököl, Rácalmás stb. helységekben „illir”-nek nevezett délszláv nyelvvel is találkozunk.

A vizitátorok ellenőrizték, hogyan osztják meg a papok a miséket az egyes nemzetiségek között. Tárnokon például elítélték azt a gyakorlatot, hogy a mise egyik fele magyar, a másik szlovák volt. Azt kérte a püspök, inkább tartsák egyik héten magyar, a másikon szlovák nyelven.

A vizsgált időszakban a jegyzőkönyvek részletesen beszámolnak a lakosság életmódjáról. Szorgalmasan dolgoznak-e, jó-e viszonyuk a földesúrral, teljesítik-e az úrbéri kötelezettségeket, fizetik-e rendesen az adót. Milyen a kapcsolat a felekezetek között, vannak-e vegyes házasságok, élnek-e elváltak. Látoztatják-e a szentmisét, elvégzik-e a húsvéti gyónást, járatják-e a gyerekeket iskolába, azok megkapták-e a himlő elleni kötelező oltást. Vannak-e búcsúkor vásárok, milyen egyéb vásárokat tartanak. Említik például a Dunamenti településeken az 1838-as árvizet, az érintett falvakban az 1831-es, 1866-os kolerát, a nagyobb tűzvészeket. Az 1868-as canonica visitatio-k felsorolják a polgári forradalom helyi eseményeit, megemlékeznek arról, ha a helyi plébános vagy tanító részt vett a harcokban.

Az egyházlátogatások alkalmával az is kérdés volt, vannak-e szegényházak, árvaházak a településen. A székesfehérvári egyházmegyében erre mindenütt nemleges volt a válasz. Több helyen azonban leírták, milyen alkalmi vagy rendszeres adományokkal támogatják a falvak elesettjeit, sőt pl. Tárnokon a szegényekről és özvegyekről külön nyilvántartást is vezettek.

Néhány esetben a püspök tapasztalatait „megjegyzések, konklúziók” címen külön összefoglalta, ahol a plébános és helyenként a hívek számára is utasításokat adott. Velence jegyzőkönyvéhez Barkóczy László 1845-ben a következőket fűzte:

- Az istentiszteletek rendjét jónak találta, azt kérte, hogy az első áldozást a gyerekek számára tegyék ünnepélyesebbé.
- Függesszék ki a sekrestyében az alapítványi misék rendjét, hogy azok mindig sorra kerüljenek.
- A templompénztár állapota megfelelő, de gondoskodni kell arról, hogy az orgona felújításának díját minél előbb kiegyenlítsék.
- Az 1827-es törvények szerint az anyakönyvek egy példányát be kell adni a levéltárba. Ennek megfelelően olvasható, szép írással állítsák elő a másodpéldányokat, és hajtsák végre a rendelkezést.
- Négy filián az iskolakötelesek száma magasra emelkedett, de a gyerekek nehezen jutnak el a velencei iskolába. A faluban mielőbb meg kell oldani helyben az oktatást.
- A plébánia területén többen – esküvő nélkül – élettársi viszonyt tartanak fenn. A plébános tegye meg a lépéseket ezek felszámolására, ha pedig egyedül nem boldogul, hívja segítségül a törvényhatóságot.

Mint a fentiekből látszik, a canonica visitatio-k kutatása megéri a fáradságot. Az egyes jegyzőkönyvek tanulmányozásával olyan adatok birtokába juthat a kutató, melyek más forrásokból nem nyerhetők. A vizsgált korszakban, amikor a falvak újjátelepítése után az élet normalizálódott, vallási szempontból a

népesség is stabillá vált. Már nem voltak tömeges áttérések, a templomok 1778 után nem cseréltek gazdát, nem volt hadvonulás, nagyobb arányú migráció, így lassú, békés fejlődés bontakozhatott ki. Az egyes községek viszonyait jól tükröző jegyzőkönyvek éppen e mindennapokba adnak bepillantást, és teszik eddig kialakult képünket életszerűbbé.

KLÁRA DÓKA:

THE DOCUMENTARY VALUE OF THE VISITATORIAL RECORDS ON THE BASIS OF
DOCUMENTS (FROM 1778 UNTIL 1868) PRESERVED BY THE EPISCOPAT OF
SZÉKESFEHÉRVÁR

Scholars cultivating different disciplines are using in increasing quantities records of the visitations (*canonica visitatio*) as source materials. These scholars are usually emphasizing their own views. In addition, lists of references are also published on the basis of such documents. The documents, however, had been dispersed in different archives and, therefore, the ethnographers, art historians, church historians, moreover people researching the history of the communities have often great troubles if they want to survey and sum up all the available sources.

As we have learned from the compilations the visitation (*canonica visitatio*) has been the most ancient form of the church administration. There are signs of such visitations in some places already from the VIIIth century. In the ancient time the visitations were made only by bishops. Here, in Hungary, we have written proofs of such visitations, however, first only from the XIIth century. In the later centuries the visitations became already regular activities.

Because of the increasing number of the parishes the bishops have become unable to accomplish all the visitations personally. Therefore, they often have transferred that authority to archdeacons. In the early era of the Christianity the competency of the bishops and archdeacons were often overlapping each other. Consequently, the archdeacons were entitled to accomplish the visitations with full power. Some communities and parish priests were sometimes not delighted by the arrival of the visitors whose board and lodging presented an additional burden for them.

The visitational records have been preserved by the Catholic Church, first of all, in the episcopal archives, and by the protestant churches in the diocesan collections. It has been a general rule of the archives that the documents of identical character were to be arranged and classified in groups according to their contents and formal marks. The more important church archives carried out the selection and regrouping of the documents concerning the visitations (*canonica visitatio*) already in the past century. Therefore, the sources of the XVIIth and XVIIIth centuries can be found already in separate units. We know, however, that all churches have even such documents of the visitations that had been classified in some other stocks.

The records classified in separate stocks have been stored in one or other of the two following ways: they were either regrouped according to communities or compiled within the volume concerned by time order. The documents arranged and stored according to the communities contain their annexes, too. But if the records had been compiled in a volume in time order then only the most important pieces were annexed. The way of arranging and classifying the records in time order is very useful for those historians who are chiefly interested in some selected historical era. On the other hand, the documents having been arranged according to the communities concerned do enhance chiefly the work of those researchers who are interested in the history of some communities.

In the following section we analyze the problems of examining the visitations (*canonicae visitationes*) in the documents of the period 1778 – 1868 having been preserved by the diocese of Székesfehérvár. As it is known that diocese was established by Queen Maria-Theresa in 1777 by uniting the eastern part of the diocese of Veszprém with the Archdeaconries of Székesfehérvár and Buda.

As it has been proven by the preceeding sections the research of the visitations (canonicae visitationes) is worth the trouble. By studying the records the researcher can obtain very valuable information which can not be revealed in other sources. In the epoch we were studying above when the life had begun to become normal in the rearranged and resettled villages the population has been stabilized in its religion, too. The mass conversions were stopped. After 1778 the churches have not passed into the possession of another religion any more. There were no large-scale troop movements and migrations, and, consequently, a slow, peaceful development has started. The records of the visitations faithfully characterize the existing situation and the everyday life of the villages serving as useful complements to our earlier conceptions.

JESZENKOVITS TERÉZ

AZ 1948–56 KÖZÖTTI ÉVEK

Intézetünk növendékei 1948 tavaszán örömmel hagyták el az internátust. Mi is örültünk a nagyhét csendjének. Húsvét után minden megváltozott. Amikor a gyermekek visszatértek, többen sírva mesélték, hogy szüleiktől mindent elvettek.

Nagypénteken megjelent az Államrendőrség a gyárakban, nagykereskedésekben stb. elvette a kasszakulcsot és felszólította a tulajdonost, hogy vegye a kalapját és távozzék. Sok ember lett percek alatt szegény. Volt növendékünk, aki már nem tudta megfizetni a tartásdíjat. Ezzel megkezdődött a magántulajdon elkobzása.

Hamarosan jött a hír a privátiskolák államosításának tervéről. Szakadatlan imádkozással, naponta a keresztúton növendékeinkkel együtt térdenállva kértük Istent, hogy ezt a megpróbáltatást vegye el tőlünk. Vasárnaponként a szentmisében Mindszenty kardinális Úr pásztorleveleiben keményen küzdött a katolikus iskolák fenntartásáért és a szerzetesekért. Mindez nem használt semmit. Minden egyházi iskolában felszólítást kaptunk hogy aláírásunkkal tagadjuk meg az államosított iskolákban való működésünket. Kevés kivétellel szívesen vállaltuk a hitvalló „nem”-et. Ezzel lemondtunk tanítói hivatalunkról. Ennek következtében több ezer szerzetes hagyta el az iskolát. Az iskola és minden felszerelése az állam tulajdonává vált.

Nehéz szívvel láttuk, hogy növendékeink szeptember 8.-án az évnitó szent misére nélkülünk, a hitoktató vezetésével jönnek az intézet templomába. Ez alkalommal az utolsó garasukat is bedobták a perselybe, későbben mesélték leánykáink, hogy néhányan gyalog mentek haza, mert a villamospénzüket is feláldozták.

Iskolánkba már csak 1–2 rendtárs léphetett be, akik ott hittant tanítottak. Az átjárókat a zárdából az iskolába mind befalazták. Zárdaépületünk harmadik emeletén az internátus helyiségeiben bábaképzőt rendeztek be, ennek nagyon rossz következményei lettek. Kis kertünkben már nem lehetett tartózkodni. Minden fajta szemetet dobáltak le, csúfolódtak, gúnyos megjegyzéseket, ocsmány szavakat kiáltottak le. Gyakran meghúzták a harangkongású házi csengőt, gyakran még éjszaka is, csakhogy keserítsék életünket.

Majd megindult a foglalkozás, a mindennapi kenyérről való gondoskodás. A fiatalabb rendtestvérek plébániákon sekrestyésként, egyházközségi segítőként helyezkedtek el. – A zárdá ajtaján hirdetést tettünk ki, hogy fehérművarrást és javítást, mindenfajta hímzést, kötést stb. vállalunk. A Munkaügyi Hivatal

kézimunkaoklevelem alapján adott iparendélyt nevemre. Mindnyájan nagyon szorgalmasan dolgoztunk, a varrógép egész nap berregett. De volt növendékeink is jelentkeztek egymás után és nagyon kérték egykori tanáraikat magánórák adására. Én magam leginkább egyházi ruhákat hímeztem, matematika órákat adtam. Legszívesebben a gyermekekkel foglalkoztam 3–8 éves korú gyermekeket, 10–15-t is gyűjtöttem magam köré és hetenként 4–5-ször is jöttek németül játszani és hittant tanulni. Vasárnaponként egy kis kápolnába jártam a szent misén az éneket harmoniummal kísérrni és mise után hittanórát tartani. Néhány rendtárs vidéki plébánián dolgozott. Főnöknőnk megbízatásából buzgalommal szereztek számunkra élelmet. Az 1950-es szent év alkalmából gyertyákat készítettünk és a templomok előtt árultuk. Mindig boldogan hoztuk a mindennapi kenyérre való pénzt.

1950 tavaszán az a hír járta, hogy az ország határvidékein néhány zárdát kiűritettek, tudhattuk, hogy mi vár ránk. Kezdtük menteni, amit lehetett, amennyire az feltűnés nélkül mehetett. Értékes tárgyakat, bútorokat helyeztünk el megbízhatóknak hitt családoknál. Hogy abból mennyi minden veszett el, azt senki sem tudja. A házban rejtékhelyen értékes templomi tárgyakat falaztak be, amit későbben meg is találtak, de a templomnak visszaadtak. Értékes könyvtárunkat hordta boldog-boldogtalan. A hangulat mind izgatottabbá vált. Főnöknőnk ismételten felszólított bennünket, hogy aki fél, nyugodtan elhagyhatja a házat, de felajánlotta, hogy szívesen gondoskodik biztos elhelyezésünkről. Jöttek is barátok, rokonok, szívesen kínálták, sőt unszoltak bennünket náluk menedéket keresni.

Dánielné a Makarenko-utcában fogadott engem 2–3 napig. Majd Zakar Janóné Tatabányára hívott meg, leányaihoz nevelőnőnek, kiket Zugligetben tanítottam. Két napi ottartózkodás után, amikor reggel a templomban apácákat láttam, összeszorult a szívem és gyáva kutyának éreztem magamat, elkészöntem és június 17.-én visszatértem Váci-utcai intézetünkbe. Már a kapuban letettem a kosztümöt és szívesen vettem fel újra szerzetesi ruhámat.

1950. jún. 18.-án Jézus Szíve vasárnapján, mint minden évben ismét megrendezték Jézus Szíve tiszteletére a körmenetet. Eddig nem látott tömeg, véget nem érő menetben vonult el a Jézus Szíve templomból a Körúton, Üllői-úton, majd a Kalvintéren át vissza a templomba. Ez volt az utolsó nyilvános hitvalló felvonulás Budapest utcáin. Otthon feltűnt, hogy az iskola épületben sok fegyveres katona álldogál és néz le az udvarra. Vacsora után nehezen szakadtunk el a templomtól, de fáradtan hamarosan lefeküdtünk. Mint már napok óta ezen az éjszakán is virrasztott egy közülünk az Oltáriszentség előtt a templomban.

Éjfél tájt a ház előtt zajt hallottam. A porta felett 2. emeleti szobában laktam Dr. Király Ilonkával, aki a Ward Kollégium Hitoktatóképző igazgatója volt. Kinéztem az ablakon. Nehéz csizmájában egy katona dübörgött el a ház előtt és fordult be a templommelletti utcába. Visszafeküdtem. Néhány perc múlva vészesen kongott a házicsengő. „Ilonka, értünk jönnek!” Ébresztgettem alvótársamat. M. Gerzso csengetett, és ő szólt be riasztva minden szobába. Ilonka hivatalos papírokat gyűrt össze és gyűjtött meg a kályhában. Én pedig az amerikai megrendelésre készülő tűfestéssel hímezett magyar címeres zászlót

tömtem be az égő kályhába. Ekkor már egy katona fegyverével döngette az ajtónkat. „Azonnal jöjjenek le a díszterembe!” A katonák, mivel nem kaptak a Váci-utcai kapun bebocsátást, az iskola udvar felől betörték a kaput, és azon keresztül özönlöttek el a zárdát.

Idegesen kapkodva öltözködtünk, mert már zavartak bennünket. Mindnyájan ott voltunk, amikor Dr. Witz Béla Érseki helynök is megjelent, aki mint a Szt. Jobb őre – melyet kápolnánkban páncélszekrényben őriztünk – volt nálunk megszállva. Amikor mindnyájan együtt voltunk, a Belügyminiszter megbízottja tudunkra adta, hogy jelenlétünk a városban a Népi demokrátiát veszélyezteti, ezért az nem kívánatos, és gondoskodnak azonnali elszállításunkról. M. Dellamartina Anna főnöknőnk minden igyekezetével el akarta háritani az elhurcoltatást. Többször elismételte, hajlandók vagyunk reggel eltávozni, de nem éjjel...

Dr. Witz Béla, tudva hogy az Állam rendelkezésével szemben nem lehet semmit tenni, csendesítette és hallgatásra buzdította a főnöknőt. Ezután mindegyikünknek egy végzést adtak, amit sajátkezűleg kellett aláírunk: „Tudomásul veszem, hogy jelenlétemmel a közbiztonságot veszélyeztetem, ezért készen vagyok a zárdát elhagyni.” Kb. így hangzott a szöveg. Remegő kézzel írtuk azt alá, azét is, aki erre már nem volt képes. Ezután 5 percre visszatérhettünk szobánkba, a legszükségesebbek összecsomagolására. A katonák megnyugtattak – akik már mindenütt őrséget álltak – hogy ahová visznek, ott mindennel ellátnak, így nincsen semmire szükségünk. Amíg a díszteremben voltunk a katonák minden szobát átkutattak. Nálunk a vödörben levő mozdóvízzel eloltották a tüzet és kihúzták a kályha elé a pernyét. Idegességemben mi sem volt számomra szükségesebb, mint ezt gyorsan összesepreni. A katonák már ott álltak mellettünk és zavartak le az első emeletre. Névsorolás után kettőssorba állítottak bennünket. Lekísérték a sort az udvarra, ahol nyolcas sorban kellett felállnunk. Nagyon sokáig álltunk itt. M. Schwalbe mellett meg szólal: „Itt most bennünket agyonlőnek?” Megnyugtattam, hogy a város közepében ezt biztosan nem teszik. Közben a Molnárutcai nagy kapunál már 5 tehergépkocsi ponyvával letakarva várt ránk. Kocsinként 20-an szálltunk be nem éppen udvarias segítséggel. Ezután leengedték a ponyvát. Elöl és hátul fegyveres katona őrzött bennünket. M. Sombor keservesen panaszkodott, hogy megfullad, nem kap levegőt!” Ez nem hatotta meg őrzőnket. Hangosan akartunk imádkozni, de a katona azonnal leintett bennünket. Valahol – talán a Főkapitányság előtt lehetett – hosszú ideig álltunk. Nem tudtuk hova visznek bennünket, azt hittük Oroszország előtt meg sem állunk. Hajnali 4 óra volt, amikor a Mária-Besnyői templom előtt – Bp-től kb. 40 km – megálltunk. Onnan tovább irányítottak bennünket a Salvator apácák zárdájába. Kiszállásnál ismét névsort olvastak. Teherautónkat sok apáca vette körül. Angolkisasszonyok is, akiket már előző délután hoztak el egri intézetünkéből. A Salvator apácáknak a zarándoktemplom felett volt a noviziatus számára egy 50 személyre berendezett házuk. Ezt az épületet jelölték ki 500 személy számára internálótáborként. – Első utunk a kápolnába vezetett, ahol elénekeltük: „Uram, jó nekünk itt lennünk, a Te szent hajlékodban...” majd elimádkoztuk a „Te Deumot”. Két termet bocsátottak rendelkezésünkre. Estére szalmát szór-

tak a padlóra, sőt az egyikbe matracok is kerültek. Itt feküdtünk szépen egymás mellett. Reggel egy vödör vizet kaptunk, amiben egymás után mosakodhattunk. Így indult el lágeréletünk. Élménydús nehéz napok és éjszakák következtek. A kápolna kicsi volt mindnyájunk befogadására, így a rendek egymás után kerültek sorra, de még így is többen kiszorultak a reggeli szentmiséről. Legnagyobb élményünk a napi szentmise volt. Közkedvelt volt az Iskolanővérek szentmiséje. Gaudiosa nővér csodás hangokat csalt ki a nővérekből. Nem győztük hallgatni, aztán velük énekelni: „Szívünk kitárjuk, Urunkat várjuk, hozzuk az életünk neki!” Napközben is gyakran vidítottak fel bennünket madárcsicsergésű dalaikkal. Odavarázsolták nekünk az erdőt, amikor Szent Ferenc természetszeretetét adták elő dalokban.

A zarándok templom mellett egy Kapucinus zárda állt. A templomot a Kapucinusatyák gondozták. Ebbe a zárdába is több férfirendet internáltak. Későbbben megengedték, hogy kijárhassunk a templomba, így naponként több szent misében is volt részünk. A fogság – a házfőnöknő volt felelős, hogy senki ne menjen el – sok vigaszt is nyújtott. Minden második nap Szentségimádást tartottunk, időnk bőven volt az imára. Gyakran látogattak zarándokcsoportok a mi kis kápolnánkba is. Résztvételüket sokszor hangos zokogással nyilvánították. Egy alkalommal az értünk való ima így hangzott: „Imádkozzunk nővéreink üldöztetéséért.” Ez bennünket is mosolyra derített. Hasonló eset többször is előfordult. Minden nap meghozta a maga gondját és szenvedését. Az 1950-es év nyara nagyon meleg és száraz volt, a vidék pedig igen vízszegény. Mosdásra alig jutott víz, mert az ivásra és főzésre kellett. Mekkora volt az öröm, mikor egy alkalommal befűtötték a mosókonyhát és fejet, hátat lehetett mosni. Ellátásunk sem volt egyszerű. Egy hét után a főnöknő kihirdette, hogy imádkozunk, mert a kamra kiürült, másnap a reggelihez már nem tud kenyeret adni. – Az Állam azért nem őriztetett bennünket, hogy ne kelljen rólunk gondoskodnia. – Szent Józsefhez folyamodtunk. Következő nap reggel a zárda mindkét kapujánál 1–1 kocsi állt kenyérrel és élelmiszerrel. Ezek után a főnöknőnek már csak arra volt gondja, hogy minden elfogyjon, amit odahordtak az emberek. T. i. a környék plébánosai kihirdették a templomban, hogy 500-nál több embert gyűjtött össze a rendőrség és nem gondoskodik ellátásukról. Azért az sem feledkezett meg rólunk. 6–8 nappal az elhurcolás után, éjjeliőrünk – arról mindig gondoskodtunk – felriasztott bennünket hogy nagy teherautó közeledik házukhoz. Mindent amit lehetett magunkra öltöttünk, arra számítva, hogy tovább hurcolnak bennünket. Egy bizottság érkezett és az ebédlőben foglalt helyet. Mindnyájunkat bezsúfoltak az ebédlőbe. Névsorolvasással győződtek meg arról, hogy mindnyájan megvagyunk-e. Ezután rábeszélés következett, hogy hagyjuk el a rendet, ami sok előnyt biztosít számunkra. Mindnyájan némák maradtunk. A bizottság türelme kitartó volt. Többször megismételték rábeszélésüket. Mivel nem értek el eredményt, egyenként kellett a bizottság előtt elhaladnunk és a nem-et személyesen kimondanunk. Ezek után és az öröm miatt, hogy senki sem tagadta meg a hivatását, már nem tudtunk aludni. Későbbben az előljárók rábeszélésére néhány idős beteg elhagyta a lágert, hisz ez csak erőszak miatt történt. Különösen nyugtalanító volt, amikor 2 éjszaka egymásután ismétlődött meg a látogatás.

Ismerősök, rokonok, vigaszt és segítséget hoztak látogatásukkal. Így tudtuk meg, hogy az intézet környéke hogyan reagált éjszakai elhurcoltatásunkra. Mindenütt az ablakokból figyelték a történeteket. Reggel a templom zárva maradt. Sok ember térdelt sírva a zárt kapu előtt. A rendőr elzavarta őket. De már mások virágot, égő gyertyát hoztak, annyit, hogy még az uttestre is jutott. Ez napokig megismétlődött, amíg csak ki nem nyitották a templomot. Attól kezdve naponta mondtak szentmisét a templomban. Dr. Witz Béla az elhurcolás utáni napon a Szt. Jobbot az egyetemi-templomba vitte és ő is a szemináriumban kapott szállást.

Bosszantás mellett szórakoztatásunkról is gondoskodott az állami rendőrség. Kérelmünkre, hogy a zárdában maradt dolgainkat megkaphassuk, hamarosan egy teherautó érkezett a Váci-utcai zárdánkból. Kíváncsian álltuk körül a kocsit, mert úgy hírlett, hogy mindent amit csak találtak, elhoztak. Íme, az internátus színházi ruhatárát hozták minden színes szakadt ócska ernyővel, ruhával. Derűvel fogadtuk a szállítmányt és énekeltünk: „Az Istent szeretőknak minden javukra szolgál!”

Nagy vigaszt jelentett minden este a templomban végzett ájtatosság és P. Vilmos kapucinus házfőnök információjá. Jó Atyánk volt, aki gondoskodott testünk és lelkünk jólétéről. Vigasztalt, erősített bennünket, így mindig tudtuk milyen az egyházpolitikai helyzet. Gyakran festette rózsaszínre az eget, de aztán megintcsak jelezte a fekete felhőket. Egyházi előjáróságtól is jöttek látogatók. Hogylétünkről érdeklődtek és tájékoztattak bennünket az egyház és állam tárgyalásairól. Segítségükkel is sikerült néhány betegnek elhagynia a lágert. Az éjszakai vizitek csak meg-megismétlődtek. Az aug. 15.-ét megelőző éjszaka igen meleg volt. Nagyon sok zarándok gyűlt össze a búcsú napjára és azt megelőző éjszakai szentségimádásra, amit kint tartottak a templom melleti téren. Ezen mi is résztvehettünk. A hajnali órákban, amikor már derengett, riasztva megszólal a házicsengő. Éjjeli őrünk jelezte, hogy 8–10 teherautó közeledik az országúton a zárda felé. Biztosak voltunk – bár sok búcsús lett volna a szemtanú – hogy értünk jönnek. Ismét indulásra készültünk. De annál nagyobb volt a meglepetés amikor láttuk, hogy kb. 100 nővért hoztak az „Isteni-szeretet Leányai” zárdából. Öregek, betegek mind, sőt néhányat hordágyon hoztak. A ház telt, sehol talpalatnyi hely, csupán a ravatalozóban tudták őket elhelyezni. Kettő közülük hamarosan a temetőbe került. A lágerben 17 rend volt képviselve. A környező falvak lakói mind sűrűbben jöttek élelemmel, kedveskedéssel, hogy együttérzésüket éreztessék velünk. Sok jótevőnk volt vendégeink révén. Anyagi támaszt és erkölcsi segítséget jelentettek. Tanácsokat adtak a jövőt illetőleg. Zakar Jenőné ismét megjelent, hogy amint lehet, akár mindjárt, jöjjen hozzájuk.

Nagy eseményt hozott szept. 7.-e. Vilmos Atya este az udvaron egy asztal-telején állva kihirdette: „Szept. 7.-i hatállyal Magyarországon a törvény minden zárdát megszüntet és megtiltja a zárdai életet.” Ezután csendesen vonultunk a kápolnába.

Küzdelmes tárgyalásokkal egyezett meg az egyház és az állam, hogy 8 katolikus egyházi iskolát engedélyez. A Piaristák, Ferencesek, Bencések és a Szegény Iskolanővérek 2–2 iskolát a gymnasium 4 felső osztályával nyithatnak.

Szeptember 7.-ét követő napokban leltározták a házat, így 11.-étől mindenki szabadon elhagyhatta a lágert. A munkakedv többeket a láger hamaros elhagyására készítetett. A legtöbben megszokták, megszerették és nehezen hagyták el a közösséget. Mária nevenapját még ott töltöttem imában, összeszedettségben. Szept. 13.-án nővérem jött értem. Nehéz szívvel távoztam. Apám nagyon szívesen fogadott, de mostohaanyám félt, hogy jelenlétem káros lehet számukra. Volt növendékem, Szabó Márta, majd Balaton Böske kalapüzletes kínáltak lakást. Számomra egyik sem volt elfogadható. Okt. 1.-én Dr. Pintér József hitoktató tanárunknál kaptam egy manzard szobát. Boldog voltam, hogy olyan házban lakhatom, ahol „Dicsértésekkel” köszönve járhatok ki és be. A jó öreg Úr atyailag gondoskodott rólam. Este befűtött, mi több, még takarítani is akart, de azt már nem engedtem meg. Nagyon kevés lakbért fizettem, de azt sem akarta elfogadni. Vasárnaponként a zugligeti Tartományházba vagy a besnyői lágerbe látogattam. Zugliget szintén kisebb méretű gyűjtőtábor volt. Ott még néhány órára felvehettem a szerzetesi ruhát és rendtársaimmal imádkozhattam. Mária-Besnyőn szept. végén nagy meglepetés ért. Az Államrendőrség kívánta, hogy szept. 28.-án letegyék a szent ruhát. Elmondották, milyen ünnepélyesen ment az végbe. Éjfélig a templomban imádkoztak. Vilmos Atya a következő gondolatokkal tartott szent beszédet. „Isten érdemeink nélkül adta a szent ruhát, most visszakerül. Örömmel teljesítjük szent akaratát, de kérjük, hogy azt minél előbb visszakaphassuk.” A nővérek egyenként vonultak az oltárhoz és 1–1 darabot vetettek le és tettek az oltárra. A legmegrendítőbb volt, amikor egy irgalmas nővér a kornettjét adta oda. Novemberben üríteni kellett a lágert. Ezt Zugligetben értem meg. Egész éjjel imádkoztunk, abban a templomban, ahol Isten annyi kegyelemmel ajándékozott meg bennünket. Ott öltöztünk be, ott tettük fogadalmainkat. Reggel megérkezett a rendőrség. Szemünk láttára pecsételték le a szobákat.

Megindult a küzdelem az étellel, mindenkinek a saját lábán kellett megállnia. Egyesek visszamentek családjukhoz. Mások háztartásba mentek segíteni. Idősebbek jótékony embereknél találtak menedéket, anyagi támogatásukat a fiatalabbak vállalták, holott azok is minden támogatás nélkül indultak. Kis német tanítványaim szülei szívesen fogadtak és kis csoportokban folytattam a tanítást. A nevemre kiváltott iparengedély alapján folytattam az ipart is, bár mind kevesebbet varrtam és mind többet tanítottam. Mint házi varrónő, minden veszély nélkül járhattam a családokhoz. Így sikerült továbbra is hittant tanítani, szent áldozásra előkészíteni és a gyermeknevelésből részemem kivenni.

Az eljárókkal való kapcsolatot továbbra is szorosan tartottuk. Beszámoltunk dolgainkról, tanácsot kértünk és engedélyt nagyobb dolgokra. Örömmel teljesítettem Tartományfőnöknőnk kérését. Néhányunknak megbízást adott emlékeink és gondolataink megírására: „Hogyan látom visszapillantva szerzetesi életünket, milyennek kívánnám, ha lehetőség lesz rá.”

Kisebb csoportokban gyakran találkoztunk, lelkinapokat tartottunk, egyszerűen együtt akartunk lenni. Szívesen mentünk többször is vissza Mária-Besnyőre, ahol Vilmos Atya szívesen fogadott éjszakai szentségimádáson. Amikor az Állam öreg zárdákban, vagy más egyházi épületekben megalapította a Szoc. Otthonokat, öregeink közül többen kerültek oda. Ezek az otthonok kedves

kirándulóhelyeinkké váltak. De az egyedül élő testvéreket is meg-meglátogattuk. A Szoc. Otthonokban a gondozás és ellátás jó volt. Nagyobb termekben még napi szentmiséjükről is gondoskodtak. Bár nagyon kényelmetlen volt, hogy 1-1 szobában 10-20-an is voltak. A temetések bár szomorú, mégis jó alkalmak voltak a találkozásra. Számunkat nemcsak a halál csökkentette. A fiatalok közül néhányan nem újjították meg fogadalmaikat, más életutat választottak.

A GYÁRBAN

1951-ben rossz hírek jártak. Sok gazdag családot éjjel elhurcoltak, messzire deportáltak. Nem voltam gazdag, de ilyen múltú „magániparos” rokonaim aggódtak miattam, rábeszéltek, hogy állást kell vállalnom. Legszívesebben iskolába mentem volna, hisz nem tiltotta senki és voltak is testvérek akik tanítottak. Mégis inkább újsághirdetésre varrónőnek jelentkeztem. Varrógépet kértek. „Micsoda varrónő, ha még varrógépe sincsen.” Ezzel már el is bocsátottak. Néhány próbálkozás után elvesztettem a kedvem. De tanítványaim szülei szívükön viselték sorsomat. 2-3 nap múlva már kaptam egy címet: „Április 4 Gépgyár”. Intézetünk régi jó ismerőse egyengeti majd ott az utamat. M. Főnöknő nem tudott tanácsot adni. „Próbálja meg!” 1951 jún. 16.-án jelentkeztem a gyár bejáratánál. A felvételi irodában sok kérdést tettek, majd életrajzot irattak. Protektorom megmondotta mit kell írnom, hogy részvétet váltssak ki. Szegény családból származom, mint varrónő keveset kerestem, a gyártól jobb életet várok és a szocializmus építésével a közjónak akarok javára válni. „Nem lenne mégis könnyebb tüvel kenyeret keresni, mint a nehéz vassal?” Mindenképpen gyárimunkásnő akartam lenni. Mint anyagmozgatót alkalmaztak. Dicsekedtem mindenfelé, hogy vasgyárban leszek anyagmozgató. Akkor még nem tudtam, hogy ez a szocializmus nyelvén trogert jelent. Jún. 19.-én – elhurcolásunk évfordulóján – korán reggel felvételi cédulámmal álltam a gyár kapujában. A portás már nyújtotta is a belépő-igazolványomat. Ezzel együtt adta az utasítást: „Erre balra, menjen le a pincébe és kiabálja Lemlein!” Elegáns fekete kostümben – t.i. aznap d.u. temettük igazgatómat, M. Richtert – botorkáltam le a pincébe. Félhomályban egy padon férfiak ültek. „Engem ideküldtek!” „Üljön le, majd jön Lemlein”. Egyik sarokban átöltöztem és leültem. Csakhamar megjelent Lemlein. Neveket olvasott, kiosztotta a munkát. Félénken eléje álltam. „Engem ide küldtek!” „Megint egy nő ehhez a nehéz munkához, mit csináljak magával?” „Én erős vagyok, amit más tud, azt én is tudom. Majd elvezetett egy fakuckóhoz. Oda kellett betennem a táskámat és a belegyömöszölt kosztümöt. Jól megfigyeltem, két kuckó közül az elsőbe. Kiadta a parancsot: „Menjen Odorral és Mudronnyal a portához, ott kapnak szerszámot. Takarítsák ki az új műhelyt, de az olyan legyen, mint egy gyúródeszka.” Mindjárt átvettem a kommandot, mert az a kettő kissé ütődött volt. Ők lapátoltak és én utánuk sepertem. Lemlein gyakran elsétált mellettünk. 10 óra körül egy fiatal nővel jött és rám mutatott: „Ez az!” Lengyelne (Végh Jolán, egykori novicia, akit összes társával elküldtek fertőzés-veszély miatt)

volt az, aki felvételemet közvetítette. Megkérdezte a nevemet és mint volt növendékünk bemutatkozott. Kérte, legyen türelemmel, majd jobb helyre kerülök. 1/2 12-kor megszólalt a sziréna. Ebédszünet. Kerestem a kis kuckót. Eltűnt! Egy munkás mutatta meg, hogy a tolóvágányon 100 m-rel odább áll. Táskámból kenyeret, szalonnát vettem elő. Leültem egy létra alsó fokára és kés híján rágni kezdtem a szalonnát és kenyeret. Szabóné könyörült meg és hozott egy kést. Anyámra gondoltam, ha ő most látna! Ismét szólt a sziréna. Munkatársaim eltűntek. Elveszetten vándoroltam a műhelyek között. Lemlein jött felém. Nem ismertem meg. Panaszkodtam, hogy szívesen dolgoznék, de senki nem mondja mit tegyek. Részvétellel nézett rám: „Maga ilyen munkát még soha nem végzett. Ez magának nehéz. Menjen be az irodámba, írnom szabadságra megy, őt fogja helyettesíteni.” Szerény kis szoba volt ez az iroda. Egy öreg ember ült ott. Megmondtam miért jöttem. Helyet kínált és első kérdése volt: „Tud maga számolni, mert a nők nemigen tudnak.” Majd jött Lemlein. Többek között azt kérdezte: „Maga nem apáca?” Zavartan feleltem, igent. Egy hétig tartott a munkába való bevezetés. Ekkor ment Simon írnok szabadságra. Jelentéktelen munka volt. Egyedül maradtam az irodában. Következő nap megjelent Csók bácsi a szakszervezeti pénztáros. Bemutatkozott és mindjárt elmondta véleményét a kommunista-rendszerrel. De hozzáfűzte: „Remélem maga nem fog engem elárulni!”

Két hét múlva visszajött Simon az írnok. A két hét alatt hányszor jött Lemlein gondterhelten. „Mit tegyek magával?” Több helyen ajánlott beírónak de nem mert senki vállalni. Végül az öntödében még számolási próbát is kellett tennem. Megkérdeztek, hogy tudok ilyen gyorsan és jól számolni. Be is osztottak, de másnap reggel a munkaügyi osztály elutasított. Lemlein sopánkodott a legtöbbit. Továbbra is kint dolgoztam 8–10 férfival és egy nővel. Ha nehezet kellett emelni, a férfiak eltoltak bennünket. Lemlein folyton a nyomomban járt nem esik-e nehezemre a munka. De én jókedvűen segitettem. Munkatársaim szívesen láttak. Kedvemért kis figyelmeztetésre, nem káromkodtak és rendezebben beszéltek. Pluhar a csoportvezető gyakran mondotta: „Hallgassatok, itt a Terézke.” Ha noteszt vettem a kezembe, már kérdezték, itt is imádkozik? Munkaköpenyemben mindig ott pergettem a rózsafüzért. Ha a lábamra ráment a kis koci kereke, amivel a vasat szállítottuk, felkiáltottam: „Jézus segíts!” és repült a rózsafüzér a magasba. Gyakran szólítottak meg, hogy kerülök ilyen munkához? Lemlein, hogy napjaimat könnyebbé tegye, gyakran küldött ki a városba. Nem kell visszasietnie! Máskor meg kocsikísérője voltam egy fuvarnak. Ilyenkor fent ültem a bakon a kocsis mellett. Az első vendéglőnél már alkudozott, „Szálljunk le egy pohár borra.” „Maga mehet, majd én várok.” Ajánlotta, hogy kihoz egy pohár sört. Aztán tovább hajtott. Közben beszélgettünk. „Maga olyan más mint a többi nő!” Vasárnapra meghívott szórakozni. Nem értette meg miért zárkozik így el egy magányos nő. „Maga olyan egyházi személy lehet.” Egyéb élményeim is akadtak. Póos Árpád az öntvénytisztító szólított meg egyszer. „Én magát annyit figyeltem, maga olyan egyedül van, és én is, semmi akadály, hogy összeházasodjunk. Maga olyan jól kijönne a mamámmal.” De az elvált Selmezi is ajánlkozott. Házát, kertjét örökölhetném. Az öreg púpos zsidó Weil irodájába akart venni. Nagyon sajnálta, hogy semmihez

sem értek. De azért minden nap megvárt és meghívott egy kávéra. Elgondoltam, milyen jól nézne az ki, bakon sört inni és egy ilyen alakkal kávéházban ülni. Más szemmel nézett rám Wachtler a főkönyvelő. Gyakran, ahol csak látott, megszólított. „Én szívesen segítek magának, akkor a jó Isten nekem is fog segíteni?” Gyakran provokált vallási vitákkal. Mondogatta, magát a völegénye elfelejtette, hűtlen lett magához Jézus. Egy alkalommal: „Én tudnék magának segíteni egy kis hazugsággal.” „Azt nem szabad” – válaszoltam. „Még egy kommunistának sem?” „Nem, mert az is lehet jó ember.” Az anyagmozgatók csoportjában sok menedéket kereső kapott munkát. A grófnak csúfolt Gróf Aichelburg is ott dolgozott egy ideig. Ott nagyképűsködött a hosszú Gyurka a rendőrtiszt. Vele hurcoltuk át Ugornné irattárát, aki a pártiskola után takarítónőből lett bérmegállapító főnök. Gyurka minden alkalmat megragadott, hogy „Nagyságos asszonyomnak” szólítsa. Hamar megkapta a rendreutasítást. „Kikérem magamnak, hogy engem így szólítson, én nem vagyok olyan ganaj, mint azok voltak.”

Teltek a napok, elérkezett aug. 15.-e. Egész nap Gábor fogorvosunk fiával vasrudakat raktunk és szállítottunk el egy waggonból. Bizony panaszkodtam is a Szűz Anyának, hogy ilyen nagy ünnepen ezt kívánja tőlem. Könyörögtem, segítsen rajtam. Aug 20.-ára meghívtak Pulayék Zamárdiba. Lemlein, hogy érdemes legyen leutazni, 2 napot adott hozzá, bár szabadság még nem járt volna. Nehéz szívvel tértem vissza a gyárba. Éppen felvettem munkaköpenyememet, amikor hallom: „Megérkezett a Terike?” Varjas Géza a regiellenőrzés főnöke munkaerőt kért Lemleintől. Nem érdekelte ki az, csak tudjon valamit. Lemlein kezeskedett értem. Varjas bevitt az irodájába, bemutatott a kollegáknak és munkát adott. Számolnom kellett és anyagcédulákat rendezgetni. D.u. a főosztályvezető Porjesz jött le, hogy szemügyre vegyen. Megkérdezte, eddig mit csináltam. Nagyon feszélyezett voltam, nem jött szó az ajkamra. Még ő bátorított, hogy csak nyugodtan mondjam meg ki vagyok.

Ebben az irodában nagyon kedélyes, kellemes hangulat uralkodott. Mellettem Fehér mérnök, mindig volt mit kérdeznie. A kövér Tóth Gyula a nagyevő, Bakos a nagyhangú mint üzemvezetők ki-bejártak az irodában. Rébi Laci a technikus matematikai problémákkal szórakoztatott. Hantay mérnök csak látogatóba jött, keveset beszélt, csak azt hajtogatta: „ugyi?” Herczeg Pista a közvetlen kolléga nagyokat sóhajtott – felesége elhagyta, fiát az oroszok vitték el, egyedül tengődött – aztán ami a kezébe akadt, váratlanul nagy erővel az asztalra csapta mondván: „Na ugye!”

Gyakran szólt be a szomszéd szobából Takács Pista az üzemfenntartó mérnök, hogy csendesebben kasszinozzunk. Ő is jó volt hozzám. Mindig angyali jósnak szólított. Ünnepeken pedig figyelmeztetett, megnézi este ott lesz-e a Ferences templomban a misén. Mindig megengedte, hogy az irodájából egyenesen a városba telefonálhassak. Teltek a hetek. Noszogattam Varjast, az átminősítés miatt. Féltettem Lemleint, ki még mindig mint anyagmozgatót számolt el. Szabálytalanság miatt állásával játszott. Más munkát kerestem. Mindig vágyódtam templomi szolgálatra. Agárdon a Velencei tó mentén a plébános fel is vett kántori-, sekrestyési- és templomtakarítói munkára. M. Krygovszky tartományfőnöknő örömmel látta, M. Dellamartina f.nő ellenezte

ezt a tervemet. Egy Lazarista Atya tanácsát kértem. Bár nem ismert, de erősen ellenezte ezt a változtatást. A jó Istenre bíztam ügyemet. Ha a mai napon átminősítenek, akkor a gyárban kell maradnom. Reggel vidáman újságotam Varjasnak, nov. 1.-én megyek. Nagyon meglepődött. Csapkodta az asztalt, hogy ez mégis borzasztó, szemtelenek, gyalázatosak, hogy az értékes munkaerőt nem becsülik. Utolsó mentőgondolta volt: „Menjünk el Panca elvtárshoz, a káder igazgatóhoz.” Bemutatott, feldicsért és sürgős elintézetést kért. 1/2 4 órakor szólt a telefon. J. T.-t átminősítettük, jöjjön holnap dolgozni.

Varjas boldog volt, én pedig megnyugodtam. Következett a bérmegállapítás. Ugronné a „Nagyságosasszony” jön be hozzánk. Meglepődve látja, hogy az anyagmozgató Teréznek kell megállapítani a bérét. „Te itt dolgozol? Tudod te ezt csinálni?” Géza felel: „Milyen nagyszerűen!” „Milyen képzettséged van?” Elképedve ismétli: „Tanár, de akkor miért nem tanítasz?” Mint mindig, most is rossz idegeimre hivatkoztam. Jóváltában 520,- Ft-t állapított meg. Kis idő múlva elmentem Porjeszhez, tőle kértem jobb fizetést. Hivatkoztam szüleimre és öreg rendtársaimra, akiket támogatnom kell. Felelete ez volt: „Én Dachauban jártam és ott megfogadtuk, hogy minden kereszténynek a homlokára tüzes vassal égetjük a keresztet. Tőlem segítséget ne várjon.” De annál inkább segített Wachtler. 2-3 év múlva megkétszereződött a fizetésem. De Porjesz is megenyhült. Rátett a premizáltak listájára. Jóságát megháláltam. 1956 decemberében megjelent St. Pöltenben. Mindenemet nekiadtam, amivel én átjöttem a határon. Januárban már Kremsben voltam, ott jelentkezett. Ajánlást kért, mert mint aktív párt-tagnak és főosztályvezetőnek nem adtak kivándorlási engedélyt Kanadába. Főnöknőm M. Rauch bizonyította, hogy jó volt hozzám, segített. Hamarosan kijutott Kanadába, ahonnan 1-2-szer írt is.

Damásdi a párttitkár nem jó szemmel nézte az apácát a gyárban. Ki akart tenni. Ismét Wachtler állt mellém. Pedig figyelmeztették, tudja-e hogy ki az akit pártfogol? Tudta! Mikor mondtam neki: „Jézus megígérte, mindig melled állítom akire szükséged van”, mosolyogva felelte: „Akkor én mellém is áll a jó Isten. De Terike magának a gyárban kell maradnia.” Maradtam, mert szerettek. Sok jó emberrel kerültem össze, amellet továbbra is szorgalmasan jártam tanítani, családokat látogatni. Csaknem minden este két családnál is jártam, hittant, németet tanítottam és zongora órát is adtam. Legnagyobb örömmel az első szt. áldozásra való előkészítést vállaltam. De azért az iskola utáni vágy továbbra is ott élt bennem. Nehéz volt a hívásnak ellene állni. Volt növendékeim, mint iskolaigazgatók kerestek meg: „Éppen ilyen tanárra volna az iskolánkban szükség.” Budavári S.: „halálos vétek ilyen tanárnak gyárban és nem iskolában dolgozni, minden kapcsolatomban megvan, hogy azonnal állást szerezzek.” Hát büszke is voltam, hogy állami autón vitt haza, de tanítani megsemm mentem. Pedig Lengyelne a gyárban is rábeszélte. Fiának a gimnasiunban egyik tanára „volt” piarista! A fiú szerint ennek a tanárnak az órájában tanultak legtöbbet, ott volt a legjobb fegyelem, sőt még a levegő is más volt. Hibáztatott hogy vétünk az ifjúság ellen. Takács Pista a gyárban szintén rábeszélte egy csoport tanításának elvállalására. Öreg munkásoknak adtam számtanórát. Egyik kollega Kiss Dezső, kinek fia a Központi Pártbizott-

ságnak aktív tagja volt, ugyancsak megszólított: „Hallom, maga nagyon szeretne tanítani. Fiam nagyon szívesen segít, és ott taníthat, ahol csak akar”. „Dezső bácsi én zárdaiskolában akarok tanítani!” Sajnos, abban nem segíthettek! volt a válasz. Ahol látott mindenütt megszólított, segítőkész volt, jó embernek ismertem meg.

Sok szép élményben volt részem a gyári kirándulások alkalmával. Vasárnap reggel 6 órakor a szentmisén indulás előtt gyakran találkoztam kollégákkal. Kirándulásainkon szívesen látogattuk meg a templomokat, sőt még búcsújáróhelyre is eljutottunk és velük tartottunk. Azért csak figyelt ránk a rendőrség. Egyik este a házmesterné faggat, hogy mi újság a gyárban. Semmi különös, minden rendben van. Nagy nehezen, – bár megtiltották, hogy szóljon – elmondja, hogy detektív érdeklődött utánam, kik járnak hozzám, milyen körökben forgolódom stb. A következő vasárnapra tervezett lelkinapot sürgősen le akartam mondani. Ezt nem engedte meg. Majd ő figyel! De már másnap reggel a kapuval szemben egy gyanús alak állt. Elkísért az egyetemi templomig, megvárta míg kijöttem a miséről, aztán eltűnt. Azért esténként nyugtalanul fektüdtem le, vajjon éjjel nem jönnek-e értem? Minden rendben ment, a gyárban sehol nem volt semmi kifogás. Bár felhívtak a személyzeti osztályra és nem tudtak kibékülni a gondolattal, hogy miért nem mentem férjhez. A segéd munkások akikkel együtt dolgoztam, szintén szívesen látogattak meg az irodában. Ügyes-bajos dolgaikkal kerestek meg: Egyiknek levelet, másiknak kérvényt, harmadiknak segélettem, mert az ügyvéd nem jól intézte az ügyet. Szóval, sokat segíthettem. De ha egyszerű gyári feladatukkal jöttek be az irodába és kint igen hideg volt, bizony nagyon megvárakoztattam őket a jó meleg szobában.

1955. februárjában elindult a nagy felmondási hullám. Hamarosan megtudtam, hogy rajta vagyok a felmondási listán. De Varjas hozta a hírt, hogy Wachtler nem enged kitenni, ő vesz át a könyvelésre, ahol 200,- Ft-tal kevesebbet kapok. Végre – gondoltam boldogan – itt az idő, ők tesznek ki, könnyebben hagyhatom itt a gyárat. Könyörögtem Wachtlernek engedjen el. Másnap már mondja nem engedem elmenni. Elintézem és marad a fizetése. Mesélték, hogy keményen harcolt értem, hogy ilyen munakerőt nem lehet az utcára tenni, mert ilyent nem lehet ott összeszedni. Varjas sietett az eredménnyel Porjeszhez. Ha már a gyárban maradhatok, akkor miért nem továbbra is nála. Porjesz szívesen hozzájárult. Az igazgató pedig nem engedett senkit a helyemre a könyvelésből.

Most már be kellett volna lépnem a szakszervezetbe, annál is inkább, mert Varjas szerette volna, ha egy másik gyárrészlegben megszerveztem és bevezettem volna a rezsiellenőrzést. Nem vállaltam semmi nagyobb felelősséggel járó munkát és a szakszervezetbe sem léptem be. A politikai helyzet labilissá vált. Meg volt a lehetőség, meghívó levél alapján külföldre utazni. Régi vágyam teljesült. Feljutottam a Felvidékre. Kassán a Domban Rákóczy sírját, Jászon szlovák rendtársainkat látogattam meg. Lőcsére menetrendszerinti busszal mentem. A búcsúsok végig énekelték, imádkozták az utat és senki sem gátolta őket ebben. Lőcsén az egész éjszakát a templom kövén töltötték imádkozva és aludva. Meglátogattam Késmarkon a Tökölyi kastélyt. Élveztem a kulturáltan

rendezett utakt a Kárpátokban. Gyönyörű volt a Djemanovai csepkőbarlang, Dobsinai jégbarlang, Popradito, Csorbató a Tarpataki vízesés. Krasznahorka büszke vára, az Andrassy mauzeum felejthetetlen élményt jelentett. De még mást is eredményezett ez a kirándulás. Az útlevéhez a gyárból kellett ajánlás. Ehhez az októberi forradalom útján jutottam hozzá.

1956. március 3.

Varga Józsefné

Szem.o.

282/956

Véleményezés Jeszenkovits Terézről.

Nevezett 1951-től áll vállalatunk alkalmazásában, a regi-ellenőrzésben, mint adminisztrátor dolgozik.

Csendes, szorgalmas, munkájának élő dolgozó. Munkatársaihoz a viszonya jó. Az itt eltöltött idő alatt sem politikailag, sem gazdaságilag személye ellen kifogás nem merült fel.

Ezen igazolást útlevél kiadása céljából adtuk.

Eltvársi üdvözléssel:

Vne.s.k.

Lökös Lajos

személyzeti o.v.

Pecsét: „ÁPRILIS 4.” GÉPGYÁR
személyzeti osztály

Június közepén érkeztem vissza a Felvidékről. Itthon azzal fogadtak, hogy erősen mozgolódik az ifjúság. A „Petőfi-körben” komoly terveket szőnek a forradalmi felkeléshez. Ez a forradalom sok magyarnak, de főleg hazánknak súlyos veszteséget hozott. A nagynak, szépnek, szentnek tervezett felkelést az oroszok vérbe fojtották.

Elöljáróim óhaját követve nehéz szívvel én is elindultam. Tudtam, hogy a határainkon túl, ha nem is hazát, de otthont találok, ahol hitre és jóra taníthatom a gyermekeket. Érdemes volt elmennem, mégis életem legnagyobb boldogsága az volt, hogy 1990-ben hazajöhettem. Még ma is a magyar fiatalság testi-lelki javát szolgálom és vele a jobb, a szebb és boldogabb magyar jövőt építhetem.

Szívesen idéznék az Ausztriába utánam küldött levelekből, melyek sok meleg érzést váltottak ki annak idején belőlem.

A szerző gyerekekkel 1950-ben

Teréz nővér Budapesten 1954-ben világi ruhában

Búcsú Bodajkon, 1955-ben immár civilben

TERÉZ JESZENKOVITS

THE YEARS 1948–56

The author who has been living abroad since 1956 was earlier a nun and schoolmistress in the Budaoest Institute of the Blessed Virgine Mary order. The persecutions were begun on Easter-day of the year 1948. The schools maintained by the churches were nationalized. As a consequence, the nuns had to look for some job to acquire some income needed for their living. Temporarily it was permitted them to stay in the convent. After the spring of 1950, however, their accomodation was not safe either. On June 18th 1948 the last Heart-of-Jesus procession was held in Budapest with the participation of a huge crowd. The next night the nuns were deported. At early dawn 5 lorries having carried the nuns stopped in front of the church of Mária-Besnyő. From these they were interned there in a novice-house having built to accomodate 50 persons. They had to live there amidst most primitive circumstances. The population of the neighbouring settlement was supplying them with food. Many attempts were made by the authorities to persuade the nuns to leave the order, but without any success. Father Vilmos (Williams), the Franciscan Prior was helping the deportees in their hardships by all possible means. Soon afterwards members of 17 orders were already deported into the same camp. From September 11th on it permitted them to leave the place. The author found accomodation in the house of an elderly teacher of religion. On september 28th they were forced to take off the monastic cloths, and to look for some secular job. The author was employed first as a „navvy” in the Machine Factory Április 4 (April 4th). There an employee called Lemlein helped her to get a white -colar job. It was, however, only a short-term occupation. Some employees of the factory were attempting even to make court to her, moreover, to marry her. Towards the end of August she became an employee of the bureau of a high-rank official, the head of the department supervising the overhead expenses. Her life became there more supportable, and, because of her excellent performance, her person was appreciated, too. Meanwhile she was pondering the idea of undertaking some church service but she was dissuaded from that idea by others. Her official status in the factory was later changed to a pay-roll clerk, and her salary was raised, moreover, some bonus was allotted her, too. In the evening she used to visit families to teach there, and to prepare children for their first communion, etc., but she has not undertaken any job in schools even notwithstanding the repeated requests. In the factory she was meeting many well-intentioned and helpful people. Otherwise she was under a permanent police supervision. In February 1955 her dismissal from the factory was beeing prepared, but her principals succeeded to prevent the dismissal by having referred to her good performances. After the political situation had become uncertain she even had an opportunity to visit Slovakia. In October 1956 she received the visa because the factory had given the recommendation required to her application.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ACTA HISTORICA.

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus XC.
(Szeged, 1990. 83 p.)

E folyóirat jellegének megfelelően a gyűjteményes kötetből csak az egyház-történeti, vagy az ilyen vonatkozású tanulmányokkal kívánunk foglalkozni.

Makk Ferenc cikkében (Megjegyzések I. András történetéhez) Szent István halála után válságos esztendőket élt át az ország. Péter második uralkodása idején, 1045 tavaszán a német birodalom vazallusa lett, hogy ingatag trónját magának biztosítsa. Ezzel a Kárpát-medencében élő magyarság másfél évszázad után első ízben vesztette el függetlenségét és állami önállóságát. A magyar vezetőréteg erre rögvest Péter ellen fordult, és a hatalmat Vászoly (Vazul) idegenbe menekült fiának, Andrásnak (Endre) hercegnek kívánta átadni, aki Kijevben élt, és felvette az ortodox kereszténységet.

1046-ban az elégedetlen köznép is felkelt Péter ellen. A felkelők élére Vata állt, aki megtartotta pogány hitét. A jelentős számú orosz zsoldos sereggel érkező András kezdetben kénytelen megalkudni a lázadókkal. A megállapodás értelmében Vataék vállalták, hogy Andrást támogatják, miután megengedte nekik pogány szokásaik megtartását és a keresztény egyházi személyek üldözését. 1046 őszén András kerül a trónra, aki azonban törvényeink szerint csak akkor vált valóságos királlyá, ha megkoronázták. Eszmei-ideológiai átállása uralmának megerősödése után csakhamar megtörtént, amit 1047-ben történt koronázása bizonyít a legékezebben. A pogányüldözést túlélő három püspök végezte a szertartást. Makk Ferenc cikkében (Megjegyzések I. András történetéhez) jelzi, hogy összesen három püspök maradt csak életben a Vata-lázadás után, ami a főpapság 60-70%-ának elpusztítását jelenti. Ebből következően a kevésbé védett helyeken élő alsópapság körében az egyháziak lemeszárlása még nagyobb arányú lehetett – véli a szerző. Úgy gondoljuk ez túlzás, hiszen nem az ország egészét foglalták el a lázadók, s feltételezhetően a kisebb méltóságokat viselő papok is könnyebben elvegyülhettek a nép között, és túléltek a vérengzéseket. A Vata-lázadás bőven számítva legfeljebb háromnegyed évig tartott. András trónra lépte után felmondta a kényszerű szövetséget. 1047 tavaszán hadsereggel vonult ellenük, és szérszórta őket, az elfogott vezetőket pedig kiméletlenül kivégeztette. Törvényben mondotta ki, hogy mindenkinnek vissza kell térnie Krisztus vallására, aki pedig pogány hite mellett kitart, azt halálbüntetéssel sújtják.

A pogánylázadás után a mélyen vallásos uralkodónak szinte újjá kellett szerveznie a magyar egyházat, ki kellett egészítenie a püspöki kart, pótolnia kellett a klérus embervesztéseit. Miután a német uralkodóval ellenséges viszonyban állt, francia-vallon területről hívatott papokat Magyarországra. Lotharingiából csoportosan érkeztek hívására, közöttük Leidvin, akit András csakhamar bihari püspökké nevezett ki. Számos kutató szerint ő volt a bihari egyházmegye megszervezője. 1055-ben Tihanyban Szent Ányos és Szűz Mária tiszteletére kolostort alapított, melyet bencésekre bízott, de mellette otthont létesített bazilita, görög rítusú szerzeteseknek is. A belpolitikai válság megoldása után tehát András az egyház korábbi jogait is visszaállította.

Kifejezetten egyháztörténeti indíttatású Kristó Gyulának a nagyobbik és a Hartvik-féle Szent István-legenda szövegkapcsolatáról szóló tanulmánya. Ismeretes, hogy első királyunkról három legenda maradt ránk: a nagyobbik (maior), a kisebb (minor) és a Hartvik püspök által írott. A kutatók hosszú sora foglalkozott a három szöveg viszonyával, keletkezésük sorrendjével. Nem tudjuk itt nyomon követni az aprólékos, szavak összehasonlításáig elmenő elemzést, csak végkövetkeztetései felidézéseit vállalhatjuk. A szerző hajlik annak feltételezésére, hogy a nagyobbik legenda jelenlegi formájában csonka, eredeti szövege 1083 után íródott, s Hartvik a XII. század elején még a csonkítatlan, eredeti legenda szöveget használta. A Hartvik-legenda zárórészét, amely István végakaratairól, haláláról, szentté avatásáról és az ennek kapcsán történt csodákról szól, túlnyomórészt a nagyobbik legenda szerzőjének tulajdonítja. Az egész mű keletkezését pedig Kálmán király idejére teszi, akinek az uralkodása alatt több kódex keletkezett, hiszen nem véletlenül nevezték „könyvesnek” utódai.

Az 1957-ben megindított kiváló sorozatnak ez a 90-ik kötete, és számos, elsősorban a hazai, de az egyetemes történetre vonatkozó kérdés megoldását segítette elő.

Kőhegyi Mihály

EGYHÁZAK A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

(Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom 1991. 594. p.)

Ezzel a címmel rendeztek 1991. május végén háromnapos egyháztörténeti konferenciát Esztergomban. A konferencia több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bírt.

A pártállam idején az egyháztörténelem a történettudomány elhanyagolt testülete volt. Ha művelték is – a legutóbbi évek kivételével – az ideológiai alapok, vagy a politikai kényszerítő hatások miatt, sok hamis megállapítás került benne megfogalmazásra. Az utóbbi, több mint negyven évben, ez volt az első egyháztörténeti konferencia, mely teljesen szabad szellemi légkörben ültetett össze.

Szellemi életünk kiemelkedő eseményévé tette a konferenciát ökumenikus jellege is. Különböző vallási felekezetek egyházi és világi képviselői, hívő és

nem hívő emberek, történészek, irodalmárok és más tudományok művelői gyűltek össze, hogy egymás előtt számot adjanak arról, hol tartanak egyházukban a kutatások, hogy megmériessék eredményeiket. Igaz, a pártállam idején is voltak, reprezentatív egyházi ünnepeken, ökumenikus jellegű rendezvények, de ezekből mindig kiéreződött az „atyai bot” terelő hatása. Hosszú évek óta ez volt az első olyan tudományos konferencia, mely a magyarországi egyházak önálló kezdeményezésére, mindenféle külső kényszerítő eszköz alkalmazása nélkül ült össze.

Kiemelkedő eseménnyé tette a konferenciát mérete is. A három nap alatt, a különböző témákból, 120 előadás illetve korreferátum hangzott el. Amennyire helyeseljük azonban a résztvevők heterogénitását, annyira vitatjuk az előadások magas számának helyességét. Egyetlen konferencián, legyen az három napos is, nem lehet ugyanis ennyi témát érdemben vitatni, 10-20 perces előadás keretében egy-egy problémát kifejteni. Ha viszont a szervezők úgy gondolták – és erre voltak is utalások –, hogy e konferencia csupán a kezdet, a problémák fölvetését, a kutatások fölmérését jelenti, melyet majd az egyes témakörök részletesebb megvitatása követ, akkor teljes mértékben egyetértünk szándékaikkal.

Milyen témakörök kerültek megvitatásra?

A plenáris ülésen, melyet a különböző vallásfelekezetek vezető személyiségei is megtiszteltek jelenlétükkel, az egyes egyházak képviselői egyházi életük egy-egy sarkalatos kérdését vetették föl. Ezek között olyanok szerepeltek, mint a kereszténység fölvétele, az egyház szerepe az országos politikában és honvédelem a középkor végén, a reformáció és a vallásszabadság eszméje, a katolikus és a református egyház továbbélése a II. világháború után.

A plenáris ülés előadásait a tíz szekcióban elhangzott korreferátumok követték. Terjedelmi okok miatt, az egyes szekciókból csak egy-egy előadást tudunk megemlíteni. A kiemelés eléggé esetleges és szubjektív. Egyúttal elnézést kérünk azoktól az előadóktól, akikről nem tudunk említést tenni, hiszen valamennyi előadás rendkívül érdekes volt, és a maga témakörén belül magas tudományos értékű is.

Az egyes szekciók a következők voltak:

1. Árpád kor

A szekcióból Rácz Lajos: Egyház-állam-közigazgatás c. előadását emelném ki. Ebben a szerző az állami és egyházi adminisztráció fejlődését tekinti át az államalapítástól a XIII. sz.-ig. Érdekes megállapítása, hogy az egyházmegyék és a vármegyék határai közötti eltérésben az játszik döntő szerepet, hogy az egyházmegyék határainak kijelölésénél a római hatás érvényesült, ahol a folyó határ (limes) szerepét játszotta, míg a vármegyéknél a központ (szálláshelyek közötti legeltetési főirány) szerepét töltötte be.

2. Kései közép-kor

Az itt elhangzott előadások közül Selmeczi László: A jászok keresztény hitre térítése a XIII-XV. században c. előadását említenénk.

Az előadó az elmúlt évtized kutatásai (régészeti) eredményeinek alapján a megtérés folyamatát a következőképpen összegezi: A tatárok elől menekülő jászok a Magyarországra történő betelepülés előtt, fő tömegeiket tekintve, már keresztények voltak, igaz bizánci keresztények. A betelepülés után rögtön megkezdődött római hitre térítésük. A jászok azonban ragaszkodtak ősi hitvilági elemekkel kevert bizánci hitükhöz, így a térítési folyamat elhúzódott, és lényegében a jászberényi ferences templom és rendház felszenteléséig (1472) tartott.

3. Kereszténység és Kelet-Európa

Békés Géza: Pogánylázadások Magyarországon c. előadásában új merész hipotézist igyekszik megalapozni. Lényege, hogy az államalapítást követő pogánylázadások nem a régi pogány vallás visszaállításáért folytak, hanem ezek a lázadások a bizánci szertartásúak küzdelmei voltak a nyugati (római) iránnyal szemben, mely a német függőség veszélyét hordozta magában.

4. Egyházi életünk, történelem

E szekcióban elsőként hangzott el Szakály Ferencnek: A katolikus hierarchia a török hódoltságban c. előadása.

Az előadó bemutatta, hogy a Habsburg-házból való magyar uralkodók – élve az egyházfők kinevezésének gyakorlatával – a hódoltsági területekre is kinevezték az egyházfőket. A kinevezést jövedelemkiegészítésnek tekintették, és udvari szolgálatot vártak az egyházfőktől, akik így nem is látogatták egyházkerületüket. A hódoltsági területek egyházi szervezete felbomlott, hitélete mélypontra zuhant. Nehezítette a helyzetet a reformáció térhódítása is.

E nehéz helyzetben a Vatikán a hódoltsági részt misszionárius területnek nyilvánította, és az 1624-ben felállított belgrádi missziós püspökség joghatósága alá helyezte, mely főleg a ferences rendházak segítségére támaszkodott. A belgrádi missziós püspökség hatására a magyar egyházi vezetés is aktivizálódott, és ha a püspökök nem is mentek egyházmegyéjükbe, de maguk helyett az ügyek intézésére, irányítására helynököket (vicarius) küldtek.

5. Népi vallásosság, művelődés

Erdélyi Zsuzsanna az itt elhangzott Későközépkori szakrális hagyományaink népköltészeti kapcsolatai a Kárpát-medencében c. előadásában meggyőzően igazolja, hogy nemcsak nálunk, de a szomszéd népeknél is, az életről továbbított, és a nép kollektív emlékezetében fennmaradt szellemi örökség sokszor hűbben közvetít valós információkat a letűnt időkről, az egykori irodalmi gyakorlatról és a középkori áhítat megnyilvánulásairól, mint az írott emlékek – ha azok egyáltalán fennmaradtak.

6. Szimbolika, heraldika, művészettörténet

Tomisa Ilona: A zászló mint jelkép a falusi és városi közösségek életében c. előadásában a különböző vallási közösségek – egyházközösségek, szövetségek, társaságok – jelképeit kutatta föl, és szerepüket konkrét példákon keresztül mutatta be.

7. Egyháztörténeti források, módszertan

Lotz Antal: A Dél-Alföld krónikásainak és historikusainak speciális problémái c. előadásában saját tapasztalatai alapján tíz csoportba gyűjtötte össze azokat a szempontokat, melyeket az egyháztörténelem tanulmányozásánál figyelembe kell venni. Megállapításai, következtetései túlmentek Dél-Alföld régióján, figyelembevételük minden egyháztörténész számára hasznos.

8. Művelődés – iskola

Tonk Sándor: Iskolaügy Erdélyben a reformáció korában c. előadásában az erdélyi reformáció és az iskolaügy bonyolult szövevényének fölfejtéséhez a külföldi egyetemjárás és a hazai iskolázás összefüggéseinek bemutatásával járult hozzá.

Előadásában olyan érdekes tényadatokat ismerhetünk meg, mint például, hogy a XII. sz. végétől a XVI. sz. végéig közel négyezer erdélyi diák külföldi egyetemeken való tanulásáról rendelkezünk adatokkal. Az előadó szólt a különféle iskolatípusokról, közte a külföldi egyetemrejárást egyre inkább fölváltó, illetve helyettesítő kollégiumi iskolatípusról.

9. Egyház és társadalom

Ebben a szekcióban hangzott el a legtöbb előadás (16), ezért innen kettőt is említenénk. Az egyi Gergely Jenőnek: A Rerum novarum és a magyarországi keresztényszocialista egyesületek (1903-1946) c. előadása.

Az ismert egyháztörténész, a kandidátusi és nagydoktori értekezésének témáját képező hazai keresztényszocialista mozgalom félévszázados pályafutását összegezte tömören, vázaltszerűen. Végigvezetve a hallgatóságot az alakulás időszakán, a hullámhegyek és hullámvölgyek évein, az előadó azt a következtetést vonta le, hogy a keresztényszocializmusban objektív igényeket kielégítő mozgalmat kell látnunk. Benne azoknak a vallásos, az egyházhoz ragaszkodó munkás, kispolgári és alkalmazotti csoportoknak az érdeke jutott kifejezésre, akik számára nem volt elfogadható a magát ateistának valló szociáldemokrácia. A keresztényszocializmus tehát organikus része volt a polgári magyar társadalomnak és méginkább a katolikus közéletnek.

A másik előadást, melyet kiemelnék, Lehardt Vilmos tartotta – Az egyház és a demokrácia címmel. Előadásában egyrészt az egyháznak a modern demokráciával kapcsolatos álláspontját mutatta be, főleg XII. Pius és II. János Pál pápa enciklikái és más megnyilvánulásai alapján. Másrészt az egyházon belüli demokrácia kérdésével foglalkozott. XII. Pius nyomán azt hangsúlyozta, hogy nem az egyházi hatalom eredetében szükséges a demokratizálás, hanem a hatalom gyakorlásának módjában. Hiszen tulajdonképpen ez az igazi demokrácia követelménye is.

10. Személyiségek az egyházban

Mona Ilona: Slachta Margit közéleti működése a huszadik századi magyar politikai katolicizmus egyik legjelentősebb képviselője volt. Számos keresztény női szervezet alapítója, illetve vezető személyisége. Ezek egyike – a Keresztény Női Tábor – parlamenti mandátumhoz is juttatta. Keresztényi alapon állva, az

attól két irányban eltérő álláspont (nemzeti szocializmus, kommunizmus) ellen folytatott szenvedélyes harcot. Az előadó utalt arra, hogy személyiségét sok támadás érte, különösen 1945 után, de előadásának végén, a Magyar Nemzet 1948. jan. 9-i számát idézve, így összegezte a Slachta Margitról alkotott képét: „... Politikai magatartása sok támadás és kritika tárgya, de senki sem vonhatja kétségbe őszinteségét, meggyőződését, erkölcsi erejét. Valami különlegesen szelíd atmoszféra lebeg körülötte, szinte szentferenci alázat és naív áhítat varázsa. Legkeményebb politikai ellenfelei is elismerik szelídségét és lényéből kisugárzó krisztusi szeretetet.”

Az említett előadásokból is meggyőződhet az olvasó arról, hogy a konferencia szép példáját adta annak, hogyan lehet az egyháztörténetet türelmesen, egymás kölcsönös megbecsülésével, de meggyőződésünk megtartásával magas szinten művelni.

Örvendetes tény, hogy a konferencia anyagát a szervezőbizottság – Komárom – Esztergom Megye Önkormányzatának és a tatabányai József Attila Megyei Könyvtárnak közreműködésével – megjelentette. Nehezen érthető azonban az, hogy miért ilyen reprezentatív formában, és miért csak ennyi (300 számozott és 200 számozatlan) példányban jelent meg, tehát a köznap ember számára nehezen hozzáférhető módon. Reméljük a rövidesen megrendezésre kerülő újabb egyháztörténeti konferencia anyagát az olvasók szélesebb köre kézbe veheti.

A kis példányszám miatti sajnálkozásunk azonban nem tompíthatja abbéli örömünket, hogy a még mindig nem eléggé széleskörű egyháztörténeti irodalmunk egy új, gazdag tartalmú kötetel gyarapodott.

Pál József

GERGELY JENŐ

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON 1944 UTÁN (Budapest, 1991. 36 p.)

Gergely Jenő könyve a katolikus egyház 1945-1971 közötti történetéről 1985-ben jelent meg. Akkor az alapvető források feltáratlansága és részbeni hiánya, továbbá a politikai megkötöttségek nem tették lehetővé, hogy megírja mindazt, ami történt s aminek a szerző már akkor a birtokában volt, vagy legalábbis felsejlett előtte. Sajnos Esztergomban, a magyar katolikus egyház legfontosabb levéltárában, zömmel üres palliumok maradtak csak, a fontosabb, főként politikai kérdéseket érintő anyagokat, iratokat a hatóságok kiemelték, s az egyházi személyek elleni perekben nyomozati anyagá váltak. A véglegesen meg nem semmisült iratok kisebb része a Párttörténeti Archivumba, nagyobb részük azonban a Belügyminisztérium levéltárába került. Hosszú ideig ezekhez nem lehetett hozzáférni, és most is csak bizonyos ügyek esetében nyerhetnek betekintést élvonalbeli kutatóink. Az időközben visszaadott anyag (pl. Grósz József iratai, naplója) kutathatatlan, mert előbb az egyház kívánja

rendezni és átnézni. A katolikus egyház 1945 utáni történetének megírásához az alapvető forrásbázis az ÁEH (Állami Egyházügyi Hivatal) irattára lesz, bár a „bajuszos püspökök” inkább telefonon vagy személyesen intézkedtek a legtöbb ügyben, s így legfeljebb abban reménykedhetünk, hogy egyikük-másikuk személyes feljegyzéseket, vagy naplót vezetett.

A történetírásnak persze, ha valóban az, szembe kell néznie a források hiánya okozta nehézségekkel, és mindent el kell követnie, hogy tágítsa lehetőségeit. Bizonyára számos adatot fog találni a kutató a kalocsai és egri érsekség iratai között, de nem elhanyagolandók a szerzetesi levéltárak sem.

A II. világháború végén fellendült a katolikus hitélet, megélénkült a kereszténydemokrata pártok tevékenysége. Ebben az alsópapságanak, a szerzeteseknek, az egyesületeknek volt döntő szerepe. A 20. század elején kibontakozó megújulású törekvéseket Prohászka Ottokár fémjelezte. A katolicizmus reneszánszának a Horthy-korszakban az állami hatalomra is sikerült befolyást gyakorolnia, sőt jelentős pozíciókat elérnie, aminek azonban voltak negatív vonásai is. Nem sikerült megoldania az egyházi nagybirtok kérdését, elmaradt a régen időszerű földreform. Következésképpen az egyház nagybirtokosként került az új helyzetbe. Mindszenty tevékenysége pedig tovább súlyosbította a helyzetet. Az egyház több mint 800.000 kataszteri holdját 1945-ben kárpótlás nélkül elvették, ami gazdaságilag megrendítette, hiszen a plébániák kezelésében megmaradt kevés föld nem biztosította a megélhetést. Az évente megszavazott államsegély viszont alig a létminimumot biztosította, s kilátásba helyezett megvonása a zsarolás korlátlan lehetőségét jelentette.

A KALOT, KALÁSZ, a Kolping Legényegylet, az Emericana, a katolikus Népszövetség, a Mária Kongregáció, a Keresztényszocialista egyesületek és szakszervezetek háttérbe szorítása, lassú elsorvasztása, majd rendeleti úton történő megszüntetése a katolikus egyház közéleti tevékenységét bénította meg.

A harmadik csapást az egyház oktató-nevelő munkájára mérték. A mindvégig egyeduralomra törekvő kommunista párt még a fordulat évében államosította az iskolákat. Ez volt talán a legérzékenyebb pont, mely nem csak az egyházat érintette, hanem a nevelésügy egészét a mélypontra süllyesztette, hiszen a szerzetesek elhurcolásával képzetlen, vagy legfeljebb tanítói képesítéssel rendelkező „tanárok” tömegét kellett átirányítani a középiskolákba. Az apácák tevékenységét – tanításon kívül számos szociális intézményben (kórház, szeretetotthon) is pótolni kellett. Az állami iskolák száma nem volt olyan nagy, hogy fennakadás nélkül felvehetné volna a fényes szelek nemzedékének tudásszomjával átitatott tömegeit. Ráadásul az Eötvös hirdette „szabad egyház a szabad államban” elvét és eszméjét teljesen félrelékték és megkezdődött – szovjet mintára – a vallásüldözés. Az egyház mielőbbi megfojtása érdekében minden lehető eszközt alkalmazni lehetett, sőt kívánatos és dicséretes volt.

1948-tól azután kezdetét vette a proletárdiktatúrának nevezett hatalom egyik végcéljának megvalósítása: az egyházak felszámolása. A bevett módszerek közé tartozott a zaklatás, internálás, bebörtönzés és mindezek kísérői, a látványos koncepciós perek. A szerzetesek szétszórása, a kriptókommunista békepapok munkálkodása megtörte az egyház erejét és ellenállását. Rákosiék

taktikája az volt, hogy az egyházi személyek elleni fellépést politikai kérdésekkel kapcsolják össze. A nyitányt a pócspetri rendőrgyilkosság (1948. július 3.) jelentette, amelyet csakhamar a Mihálovics-per követte. Mihálovics Zsigmond pápai prelátus, esztergomi kanonok az Actio Catholica országos igazgatója Mindszenty bizalmasa, tanácsadója volt. A politikai életben és a kommunisták módszereiben járatosak előtt világos volt, hogy Mindszenty hercegprímás következik. 1951 nyarán a püspök-kari elnököt, Grósz Józsefet tartóztatták le. A per koreográfiájának összeállításában Péter Gáborék meglehetősen fantáziaszegényeknek bizonyultak. A vádak ugyanazok, mint Mindszenty esetében. A kommunista állam nem tűrt meg másfajta egyházat, mint amit a rangban harmadik Czapik Gyula egri érsek kormányzása jelentett: a létezés érdekében való teljes alárendelődést – véli a szerző. S ha abban igaza is van, hogy Czapik működése az egyház teljes állami felügyeletének elfogadása jegyében telt el, de ne feledjük, hogy ez a megmaradásnak, s szűk keretek közötti működésnek volt az egyetlen formája és lehetősége, hiszen vele állt egyedül szóba Rákosi Mátyás, és így bizonyos engedményeket mégis elért.

A teljes kiszolgáltatottságon 1956 után változtattak az akkori vezetők. Az 1964-ben a Szentszékkal kötött megállapodás azután a konszolidáció lehetőségét jelentette. De ez már egy másik fejezete a magyar katolikus egyház történetének.

A Magyar Tudományos Akadémia mellett működő Történettudományi Intézet következetesen megbízza egy-egy témában a legjáratosabb kutatóit, hogy legújabb eredményeit megvitatásra a szakemberek elé tárja. Gergely Jenő előadása ebbe a sorba illeszkedik. Dicséretes, hogy ezeket külön sorozatban adják közre. Sajnos eléggé vontatottan.

Kőhegyi Mihály

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON

(Szerk. Somorjai Ádám és Zombori István, Budapest, 1991. 160 p.)

Évtizedekig hiányoztak könyvespolcainkról – az előző rendszer politikájának következményképpen – a honi egyháztörténelmet, irodalmat, hagyományt és művészetet sokoldalúan feldolgozó szakmunkák.

A Szentatya 1991. évi látogatása Magyarországon, és a változó politikai helyzet kedvező alkalmat adtak és lehetőséget biztosítanak hiányaink pótlására, elmaradásaink felszámolására.

Ebbe az új sorozatba illeszkedik bele „A Katolikus Egyház Magyarországon” c. tanulmánykötet is, melynek külön érdekessége, hogy eredetileg egy nem is hazánkban, hanem külföldön, mégpedig Olaszországban rendezett előadás-sorozat anyagát öleli fel. Ezt a konferenciát a VI. Pál Ambrozián Alapítvány szervezte, 1990 szeptemberében. Hűen évtizedes hagyományaikhoz, az elhangzott előadások anyagát önálló kötetben, olasz nyelven meg is jelentették. Velük párhuzamosan látott napvilágot a magyar nyelvű változat, melyet az induló Ecclesia Sancta c. sorozatban illesztettek be. Utóbbi a tervek szerint a kör-

nyező népek egyházi kulturáját felmutató tanulmánykötetekkel fog gyarapodni, mégpedig az Ambrozián Alapítvány segítségével, s olaszból fordítva az előadások anyagait.

A magyar katolicizmussal foglalkozó kötet olasz változata Itáliában úttörő jellegű, hiszen az ottani szakértők kevésbé ismerhették a magyar egyházi viszonyokat, történelmet és hagyományokat. Szemléletesen hatnak a táblázatok és némi fehér-fekete képanyag (utóbbi a magyar nyelvű változatokból kimaradt). Meg kell jegyeznünk, hogy a honi kiadás kissé jobban tagoltnak tűnik, amennyiben világosabban elkülöníti az egyháztörténeti, valamint az ezen kívüleső egyházi irodalmi és művészeti jellegű tanulmányokat. Az olasz kiadás viszont tartalmaz olyan, a magyar változatban nem szereplő munkákat, mely az itáliai olvasóknak jelentenek kiváló kortörténeti elhelyezést, kiegészítő tájékoztatást. Ilyen Somorjai Ádám előadása, melyben a magyar nyelvet, történelmet, földrajzi behatárolást stb. vizsgálta nagy vonalakban. A mi szempontunkból érdekes és értékes ebben a körben Antonietta Moretti dolgozata a három-kulturájú Erdélyről. Összeségében az olasz kiadás gazdagabb hét előadás anyagával. A magyar megjelentetés inkább egy reprezentatív jellegű válogatásnak tűnik, mely kevésbé közismert adatok közrebocsátásával jeleskedik, s ezáltal adhat újabb ösztönzéseket egyháztörténészeink és kutatóink számára.

„A Katolikus Egyház Magyarországon” előre mutató olyan szempontból is, hogy számos civil szerző vált egyenrangú munkatársává, jelezve, hogy a „katolikus témákkal” való foglalkozás nem csak egy bizonyos csoport „privilegiuma”. (Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy e téren van mit tanulnunk Nyugattól.) Olyan kiváló tudosok és kutatók munkásságának egy-egy részletét kapjuk kézhez, mint a történész Fügedi Erik, a néprajzos Erdélyi Zsuzsanna, a művészettörténész Hajnóczi Gábor, a teológus irodalomtörténész Lukács László, hogy még a legismertebbeket is mintegy „rostálva” említsük csak meg. Kada Lajos római érsek mondta a megnyitó beszédet a konferencián, s ez nem lehetett véletlen: nagy szerepe lehetett abban, hogy a különböző humán tudományok legjobbjai közül való magyar szakembereket hívjanak meg a rendezők.

Nagyon nehéz feladat előadások szövegeit nyomtatásban rögzíteni, mivel a szóbeli kifejezésforma egészen másféle követelményekkel lép fel, mint az írásos. Azonban erről a kötetről elmondható, hogy szerencsésen lépett túl ezen az akadályon, sikerült a szerkesztőknek a szövegeket egyenletessé tenniük.

Az egyes tanulmányok többségének végén pontos és részletes hivatkozás-, megjegyzés-anyag található. A magyar nyelvű változatot a jezsuita Szabó Ferencnek, a Vatikáni Rádió szerkesztőjének olasz nyelvű összefoglalása egészíti ki. Nem csupán szakembernek, hanem minden, Egyházáért felelőséget érző katolikusnak, illetőleg a magyar katolicizmus iránt érdeklődőknek ajánljuk ezt az elérhető áron, 175,- forintért kapható tanulmánykötetet.

Sávai János

HISTORIA DOMUS BAJENSIS
(Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Band I. 1694-1840.
Baja, 1991. 610 p.)

A bajai Türr István múzeum kiadásában (Bajai Dolgozatok 7.) megjelent forrásközlés tudományos tekintetben igen értékes mű. Kiadói, Kapocs Nándor és Kőhegyi Mihály a ferencesrend ottani konventjének 1694-től 1950-ig, a rend feloszlatásáig *Historia Domusa* 1840-nel záruló első részét jelentették meg. A német nyelvű Bevezetést és a lapalji jegyzeteket Kőhegyi Mihály írta. A kötet végén megtalálható a rövidítések jegyzéke, továbbá terjedelmes irodalmi tájékoztató, valamint a személynevek és a földrajzi nevek jegyzéke, ami jelentősen megkönnyíti a forrás használatát.

Az előttünk levő *Historia Domus* a konvent tagjaira és az ottani eseményekre vonatkozó hivatalos jellegű feljegyzéseken kívül sokszor elég élesen reagál a politikai eseményekre is. Mindjárt az elején említi, hogy 1708-ban a „rebellisek” (tehát Rákócziék) a Szent Antal kolostort lerombolták. 1745-ben szól Lotharingiai Ferenc frankfurti császárkoronázásáról, de feltűnő, hogy hallgat Mária Terézia haláláról. Szorongással vesz tudomást az 1788 nyarán történő török portyázásokról szóló hírekről, viszont örömmel értesít a következő évben Belgrád visszaszerzéséről és 1790-ben a Szent Korona Budára hozataláról. Érthető, hogy nagyon röviden foglalkozik II. József halálával. Közli II. Lipót császárrá és magyar királlyá való koronázását, valamint korai halálát, utána I. Ferencnek mindkét koronázását. – A kor francia eseményeit is érinti, különösen XVI. Lajos fogságát, perét és kivégzését részletesen, mély részvéttel írja le. 1807-ben röviden megemlíti Napoleon békekötéseit és hogy kiket tett királyokká, de feltűnő, hogy az ezután következő eseményekről, Napoleon bukásáról egy szót sem szól, csak 1821-ben olvashatunk az osztrák haderő itáliai háborújáról. – Igen meleg részvét hangján emlékezik 1835. március 7-én I. Ferenc király haláláról, uralkodói érdemeit részletesen méltatja. 1839-ben szó van a magyar nyelv használatának a kívánásáról.

Ezek a politikai jellegű kitéréseken kívül még néhány érdekesebb mozzanatot szeretnék a *Historia Domus*ból említeni. – 1746-ban leverten szól arról, hogy az éppen hivatalba lépő Csáky Miklós kalocsai érsek Csávolyt és Szentivánt „a barátok konventjétől és szájától elragadta.” – Az 1780-as évektől kezdve rendszeresen beszámol az időjárásról: – Olvassuk, hogy 1790-ben Rudich Mátyás vezetésével nemesi bandérium indult Budára, 1791 októberében Belgrádot „súlyos és titkos okok miatt” átadták a töröknek. – Megemlíti, az 1825-ös jubileumi évet. – Részletesen ismerteti az 1831. évi kolerajárványt terjedésével és lassú múlásával együtt, de megemlékezik az 1837-es influenzajárványról is. Két ízben betörésekről, rablásról kapunk beszámolót. Olvasunk tüzesetekről, a legrészletesebben a patetikus hangon közölt 1840. május havi bajai tűzvészről, melyben a konvent is súlyos károsodásokat szenvedett.

Csak sajnálni lehet, hogy az igényes megjelenésű, nyilvánvalóan nemcsak a hazai szakmabelieknek szánt forráskiadvány, a már említett rövid bevezetésen kívül semmiféle tanulmánnyal nincs ellátva. Az adott korszak bajai viszonyait, azok reális, vagy éppen hiányos tükrözését a forrásban értékelni kellett volna.

A közreadóknak feltételezhetően nem jelentett volna gondot a terjedelmes és Baja történeti forrásai között előkelő helyet foglaló Historia Domus átfogó értékelése, forrásértékének, hibáinak és erényeinek szakavatott bemutatása. Akár szerénységből, akár hely- (pénz) hiányából marad el, a kötet használói látják kárát.

A kiadvány a Kulturális és Történeti Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program támogatásával jelent meg.

Lakatos Pál

A RENDKIVÜLI EGYHÁZI ÜGYEK SZENT KONGREGÁCIÓJA
LEVÉLTÁRÁNAK (Vatikánváros) A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAKRA
VONATKOZÓ FORRÁSAI
1803-1903

(Összeállította: Dr. Eördögh István, Szeged, 1992. 115 p.)

Eördögh István többéves vatikáni kutatás alapján állította össze fenti kötetét, mely egy sor intézet és alapítvány támogatásával látott napvilágot (Kulturális és Történelmi Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program, Magyarságkutatás Programiroda, Európa Alapítvány stb.).

A szerző a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának a Vatikáni levéltárban őrzött gyűjteményéből a Fondo Austria nevű irategyüttest dolgozta fel és jelen összeállításában – a pozíciószámok, csomók. hely, időpont és tárgy megjelölésével – adta közre a Magyarországra vonatkozó tételeket. A fordítás Galamb György munkája.

A kötet bevezetőjéből megtudjuk, hogy a Kongregációt VII. Piusz pápa 1814-ben hozta létre, a Szentszék és az egyes uralkodók, kormányok közti kapcsolattartás céljából. Feladatkörébe tartozott püspökségek létesítése, megosztása, püspökök kinevezése, a polgári törvényekkel, konkordátumokkal összefüggő tárgyalások lebonyolítása. 1908-ban szervezetében annyi változás történt, hogy X. Szent Pius megszervezte a vatikáni Államtitkárságot és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja ennek részeként működött tovább.

Levéltárban a magyar történelemre és különösen az egyháztörténetre vonatkozóan sok fontos irat található. Ezeket a szerző négy fő csoportra osztotta, hogy az egyébként időrendben haladó felsorolásban az eligazodást megkönnyítse.

Első csoportba a Szentszék és a magyar állam kapcsolatát reprezentáló iratok sorolhatók. Itt találhatók – többek között –

- a püspökök kinevezései (1770-1810)
- az egyházi tisztségekre tett javaslatok
- a bécsi Apostoli Nunciatura tevékenységére vonatkozó iratok
- egyes nemzetiségi ügyek.

Második egységbe kerültek a magyar katolikus egyház belső szervezettségét, hierarchiáját, az oktatásban játszott szerepét tükröző dokumentumok, köztük

a Magyar Királyság különböző részeiben végzett vizitációk, püspökségek helyzetéről szóló jelentések, egyházmegyéek sematizmusai stb.

A harmadik témakör egyházpolitikai kérdésekkel, elsősorban a polgári házassággal, állami anyakönyvezéssel, egyházi autonómiával kapcsolatos, de találhatók itt szentszéki körlevelek, kongresszusi jegyzőkönyvek is.

A negyedik csoport – a szerző megfogalmazásában – a „nemzetközi ügyek” címet viseli és négy részre tagolódik. Első része az ausztriai egyházpolitikával kapcsolatos, így magában foglalja az osztrák császárság egyházügyi helyzetének leírását, az 1846-os galíciai felkeléssel, az 1848. évi magyar forradalommal kapcsolatos állásfoglalást, a protestánsokra vonatkozó, 1861. évi pápens kommentárjait, az osztrák birodalomban tartott püspöki konferenciák jegyzőkönyveit, a pápák és a Habsburg uralkodók levelezését.

Ezt követi az erdélyi, a szamosújvári, fogarasi, gyulafehérvári, nagyváradi és lugosi egyházmegyéek ügyei, melyek hűen dokumentálják a román nemzetté válás első jelenségeit, valamint a magyarok és a románok közt ennek nyomán kialakult feszültségeket. Az egykori Felvidékre, a mai Szlovákiára vonatkozó iratok közt meg lehet különböztetni

- a felvidéki (nyitrai, kassai, rozsnyói és szepesi) egyházmegyéek ügyeit,
- a különböző egyházi méltóságokba történő kinevezéseket, – a szlovákokról szóló jelentéseket stb.

A Kárpátaljával kapcsolatos dokumentumok között fontosak a keleti hatásokat, görögkeleti kapcsolatokat tükröző darabok, melyekből a katolikus vallás egyre erősebb befolyása és az unitizmus is nyomon kísérhető.

A délszláv területekre vonatkozó iratokból szintén egyértelműen látszik a nemzeti tudat megerősödése. Ez főként abban jelentkezett, hogy minden – egymással is harcban álló nemzetiség – saját nyelvét kívánta használni a liturgiában Horvátország, Dalmácia területén.

A szép kiállítású kötetet névmutató egészíti ki, valamint a szerző külön listát közöl azon iratok jelzeteiről, melyek a Monarchián kívüli területekre (Bulgáriára, Montenegróra, Szerbiára, Törökországra) tartalmaznak adatokat.

A munka jelentősége elsősorban az, hogy a Rómában történő kutatást megkönnyíti, lehetőséget ad arra, hogy a speciális területeket tanulmányozók információkhoz jussanak, és a részletes regeszták bizonyos fókig pótolják is az iratokat. Az ideális megoldás ugyanis azok mikrofilmezése lehetne, melynek azonban – ilyen mennyiség esetén – a technikai és pénzügyi korlátok még sokáig határt fognak szabni.

Rádyné Rácz Katalin

PAPI SORSOK A HOROGKERESZT ÉS A VÖRÖS CSILLAG
ÁRNYÉKÁBAN. I.

(Lámpás Kiadó, Abaliget, 1992. 592 p.)

Napjainkban az állami kiadó felszámolásával oly sok magánkiadó jelent meg a könyves szakmában, hogy azt alig győzzük számontartani. Ezek sorában szeretném felhívni a figyelmet az Abaligeten, „Lámpás” néven működőre, mely magánadományokat is felhasználva egyházi tárgyú munkákat tesz közzé.

E kiadó gondozásában jelenik meg Hetényi Varga Károly „Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában” című, négy kötetesre tervezett sorozata, melynek a közelmúltban az első kötete látott napvilágot. Alcíme értelmében az esztergomi érseki tartományra (esztergomi főegyházmegyére, győri, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, veszprémi, valamint a görög-katolikus egyházmegyékre) vonatkozik, és összesen 679 személy adatait foglalja nagában.

A Baranyai megyei születésű szerző, akit 1968-ban politikai okokból kényszernyugdíjaztak – két és fél évtizede foglalkozik az egyházi ellenállás történetével. 1968 óta jelentek meg ilyen témájú cikkei a Vigiliában, a rendszerváltás óta az Igen című katolikus ifjúsági lapban és más folyóiratokban. A korábbi évtizedekben publikált írásai főként a II. világháborúban meghurcolt papok szenvedéseivel foglalkoznak. e tárgyban legfontosabb az „Akiket üldözték az igazságért” című könyve, mely 1985-ben az Ecclesia Kiadó gondozásában jelent meg.

Az utóbbi években közreadott dolgozataiban egyre inkább az 1945 utáni események kerülnek előtérbe, és e sorba tartozik jelen kötet is. Bevezetője szerint mindazon ismert és eddig ismeretlen papokról, kispapokról ír, akiknek életét a mindenkori hatalom elvette, akiket letartóztattak, bántalmaztak, elítéltek, bebörtönöztek vagy internáltak.

„Mivel érdemelték ki mindezt?” – teszi fel a szerző a kérdést, majd így folytatja: „Azzal, hogy nemet mondtak minden isten- és emberellenes ideológiára, szószéken és iskolában, sajtóban és magánbeszélgetésekben hirdették Isten fensőbbiségét minden diktátor felett; vigasztaltak, mentettek bennünket hamis keresztlevéllel, bújattak bennünket pincékben és padláson; visszahoztak a halálmenetből, kicsempészték a gettóból; nem voltak hajlandók megtagadni a római katolikus anyaszentegyházat; nem ítélték el nyilvánosan bebörtönözött főpásztorait, külön állami engedély nélkül hitre, erkölcsre, istenfélelemre oktattak;... és egyáltalán: kétségbe vonták az egyedül üdvözítőnek kikiáltott, rendőri fegyverekkel és idegen katonai megszállással életben tartott „szocializmus” magasabbrendűségét a kinyilatkoztatott isteni igazságokkal szemben.”

A kötetben egyházmegyéként csoportosítva ábécé sorrendben szerepelnek az egyes személyek, függetlenül attól, hogy magasabb egyházi tisztséget viseltek, helyi plébánosok vagy káplánok, hitoktatók vagy teológiai hallgatók voltak-e. A

szerző csupán adatokat sorol fel, szándékosan nem értékeli, csak érintőlegesen foglalkozik az illető személyek teljes pályafutásával.

Hetényi Varga Károly a rendelkezésére álló és hozzáférhető írásos forrásokat teljes egészében felhasználta, a helyi és országos sajtótól kezdve a levéltári iratokig. Élő személyek esetében támaszkodik a visszaemlékezésekre, és figyelembe veszi az egykori sorstársak nyilatkozatait is.

A tárgyalt események közül legrégebbiek a II. világháború korszakára vonatkoznak, amikor a papság egy része nyíltan vagy titkosan szembe mert szállni a náci vagy velük szimpatizáló helyi vezetőkkel, főként a zsidók elhurcolása ügyében. A háború után papokat is elvittek „kicsi robotra” a szovjet légerekbe, majd az iskolák államosításával, a szerzetesrendek felszámolásával, Mindenszenty és más egyházi vezetők letartóztatásával kapcsolatos események következtek, melyeknek szintén megvoltak a helyi áldozatai. Sok papot vontak felelőségre 1957-ben a pufajkások segítségével, és voltak – különféle koholt vádak alapján – letartozások az 1960-as években is.

A szerző felhívja a figyelmet az ellenállás vonatkozásában – az egyes egyházmegyék közti különbségekre. Esztergomban, Szombathelyen a többszörös területi változások következtében a határokon kívülre került magyar anyanyelvű papság helyzete különösen nehéz volt. Problémák voltak a német anyanyelvű helységekben, ahol könnyen hívekre talált a nyilas-mozgalom, sőt az 1950-es években eltérések voltak a hívek viselkedésében az egyes községek között is.

A kötetben rögzített adatok rendkívül hasznosak az egyháztörténetírás számára. A szerző az utolsó órában szólaltatta meg a még élő, de nagyon idős egykori vádlottakat és helytállásuk tanúit, példát mutatva a későbbi korok számára is.

A leírások olvasása során két gondolat vetődik fel. Ismerve a papi békemozgalom történetét, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy – mint szerző maga is említi több helyen – a korábban börtönviselt, internált, elhurcolt papok egy része ennél az irányzatnál kötött ki, sőt helyenként a mozgalom „élharcosa” lett. Egy későbbi kutatás során érdemes lenne azt a kérdést is felvetni, mi vezette ide a kérdéses személyeket, a félelem, a realitások felmérése, vagy netán karriervágy?

Szintén célszerű volna a pártállam utolsó két évtizedével, az 1970-es évekkel is hasonló módon foglalkozni, amikor a „puha diktatúra” már nem koncepciós perekkal, börtönnel próbált az egyház ellen fellépni, hanem a papság megosztásával, a meg nem alkuvók lehetetlenné tételével, áthelyeztetésével, a fiatalokkal való foglalkozás akadályozásával stb. legalább olyan kárt okozva, mint a korábbi időszak „kemény” módszerei.

Kovács János

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

1. kötet

HORVÁTH Tibor

Lectori salutem

TANULMÁNYOK

DANKÓ László

KOVÁCS Imre

BAJÁK László

PUSZTASZERI László

SZÉKELY András

Bertalan

BÁNK József

BERTÉNYI Iván

CSORDÁS Eörs

MÉSZÁROS István

RÁSZLAY Tibor

Szarvasi róm. kat. plébánia története

A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története

Szerémi György világképe

Scitovszky János hercegprímás politikai portréja

Egy humanista a nyugati végeken

Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében

Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karocon a professzorok?

Heraldika és középkori egyháztörténet

Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patrónánk

A magyarországi római katolikus tanügy igazgatás történeti áttekintése

Az irgalmasság erőnye az Árpád-korban

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám–

UZSOKI András

ADRIÁNYI Gábor

VARGA Imre

UZSOKI András

A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben

Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana

A plébániatörténetírás követelményei

A Canonica Visitatio

A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra

FORRÁSOK

MAGYAR István

Lénárd

TÜSKÉS Gábor–

KNAPP Éva

VÁTH János

Az alvinci ferences krónika

A barokk búcsújárás forrásai

A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

2. kötet

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése)
TÓTH Endre	A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről
UZSOKI András	A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása
AZZOLA, K. Fr.	Die Scheibenkreutzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran)
UDVARDY József	A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban
KOVÁCS Imre	Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban
ADRIÁNYI Gábor	A magyar királyok apostoli címe
BERTÉNYI Iván	Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához (A magyar királyok apostoli címe)
JÓZSA László	A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada
HEREIN Gyula	Budakeszi Makkos Mária története
BÁN László	Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében

FORRÁSOK

VARGA Imre– REICHARDT Gyula	A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban (Michael Nagy: Conscriptio... c. latin munkájának magyar fordítása)
MÉSZÁROS István	Katolikus oktatási–nevelési emlékek a reformkori Zalából (Részletek Lendvay József emlékirataiból)
DÓKA Klára	Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig)
GERGELY Jenő	A „Paritások Bizottság” jegyzőkönyvei (1950. szeptember–november)

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

3. kötet

TANULMÁNYOK

KÁPOLNAI Iván	Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében
SIKLÓSI Gyula	Kara Musztafa basa tornya és a Szent Donatus kápolna Székesfehérváron
PROKOPPP Mária	Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe)
KOSZTA László	Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század. elején
MÉSZÁROS István	Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1990)
SÜMEGI József	Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon
ADRIÁNYI Gábor	A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton (1870)
MONA Ilona	Slichta Margit és az iskolák államosítása
NAGY Ferenc	Tanácskozások a Bernardinumban (1891–1933)

A KUNSZENTMÁRTONI EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KÓSA Károly	Szerzetes rendek és házaik Jász–Nagykun–Szolnok megye területén 1920–1950 között
JÓZSA László	A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története
SZILÁRDFI Zoltán	A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája
BARNA Gábor	A kunszentmártoniak radnai búcsújárása

MÓDSZERTAN

HORVÁTH Tibor	METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok
LOTZ Antal:	Történetíró papok Csanád egyházmegyében

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

4. kötet

TANULMÁNYOK

BOBA Imre	Szent András-Zoerard: lengyel volt-e vagy isztriai?
LOTZ Antal	Ribóssy József nagysárréti esperes élete (1775–1830)
SZILÁGYI István	Szent lépcsők – szentlépcsők
GLÜCK Jenő	Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból (1792 - 1848)
BEKE Margit	Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX. században
MÉSZÁROS István	Középkori örökség protestáns kollégiumainkban
ORBÁN Imre	Egy érdekes kultuszkeveredésről (Antochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései)
TAMÁS Szabó	Antonio Possevinos Bemühungen Um Die Erneuerung Des Katholizismus In Siebenbürgen

EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

JAMES L. John	Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága
SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (kiegészítés)

FORRÁSOK

SÁVAI János	P. Jego Ézsaiás: Én itt maradtam (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből)
JANKA György – LAKATOS Pál	A makói görög katolikus egyházközség canonica visitációja 1844-ben
VIDA István	Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935-1949)
VAJK Gyula	Az 1956-os események és következményei
P. DUDÁS Bertalan OSBM	A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM) kiadványai:

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Budapest, 1989. 432 old. ára: 398 Ft
(kifogyóban)
- 2. sz. Budapest, 1990. 232 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1991 novemberben
- 3. sz. Budapest, 1991. 290 old.
megjelent: 1992 novemberben
- 4. sz. Budapest, 1992. 280 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1993 februárban

METEM Könyvek:

1. Szabó Ferenc S.J., A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, ára: 398 Ft
Róma, 1990. 356 old.
2. Sóllymos László Szilveszter-Várszegi Imre Asztrik, ára: 280 ft
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuz Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950),
Budapest, 1990. 370 old.
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskápolna ára: 180 Ft
története a középkorban,
Budapest, 1992. 152 old.
4. Boba Imre, Nagymorávia története új megvilágításban,
(Előkészültben) Megjelenik: 1993-ban

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

2. sz.: Farkas Gábor, A római katolikus egyház története
Sümegcsehin
Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: Sümegcsehi plébánián

Egyéb METEM kiadványok

Uzsoki András (szerk.), Klempa Károly
és a keszthelyi premontre gimnázium,
Budapest 1991. 165 old. ára 120 Ft

A METEM kiadványok megrendelhetők (Plébániatörténeti Kiskönyvtár kivételével) a Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatára címen

Pannonhalmi Főapátság. Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON

Ecclesia Sancta 1.

*A kötet szerkesztői: Somorjai Ádám és Zombori István
160 oldal, ára fűzve: 175.-Ft (14,5x21 cm)*

A kötet egyháztörténeti áttekintést nyújt az érdeklődő kutatóknak és a nagyközönségnek egyaránt, gyorsjelentés az egyház rég- és közelmúltjáról. Kada Lajos érsek (Vatikán) beköszöntője és Dankó László érsek (Kalocsa) tanulmánya keretezik az egyes korszakok neves szakértőinek előadásait, amelyek 1990 szeptemberében hangzottak el az észak-itáliai Gazzadában.

Egy készülő sorozat első kötete, a tervezett második kötet: Az egyház története Lengyelországban. Tervezett megjelenés: 1993. második felében.

Kiadó a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága.

Sorozatszerkesztők:

- Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát, a Bizottság elnöke,
- Török József professzor, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia, Budapest
- Somorjai Ádám, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma,
- Zombori István Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged

A kötet szerzői: Kada Lajos, Alzati Cesare, Érszegi Géza, Fügedi Erik, Péter Katalin, Katus László, Dankó László, Lukács László, Holl Béla, Szabó Ferenc, Sárközy Péter, Erdélyi Zsuzsanna, Hajnóczi Gábor.

Megrendelhető:

Pannonhalmi Főapátság. Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

A Pannonhalmi Bencés Kiadó kínálatából

- *Útban Európa felé.* Remények és távolságok. Katolikus Szemle 1991/1–2 szám. A húsvét hetében Győr–Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában. Fűzve 220 old. ára: 185 Ft
- *Tomka Miklós, Magyar katolicizmus 1991.* Gyorsmérleg a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról. Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old. ára: 170 Ft
- *Korzenszky Richárd–Somorjai Ádám, Magyar sorskérdések.* A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhíhető erővel. Fűzve 150 old. ára: 135 Ft
- *Somorjai Ádám, Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns.* Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old. ára: 260 Ft.
- *Pacomio, L.–Vanetti, P. S.J. Kis Bibliai Atlasz.* Nélkülözhetetlen kalauz a bibliai történekek helyszíneinek megismeréséhez, bibliaismerethez, a bibliai tájak azonosításához. Hitoktatási és kultúrtörténeti segédkönyv. Terj.: 64 old. (184 színes illusztrációt, rajzot, fényképet és térképet tartalmaz) ára: 248 Ft
- *Szívárványhíd Pannonhalmra és Debrecen között.* Válogatott dokumentumok a római katolikusok és reformátusok párbeszéde történetéből Magyarországon 1898–1943 közötti évek időszakából. Előszavát dr. Kocsis Elemér, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke írta, bevezetőjét Barcza József. A kötet egyik szerzője Kelemen Kriszostom. Az alábbiakat írásából idézzük: „A nagy magyar lelki egység, ha ennek keresztyén szempontból értelme van, csak a Krisztusban való egység lehet.” Terj.: 140 old. ára: 150 Ft

- *Az ezeréves Pannonhalma.* A kis könyv az apátság történetét mutatja be röviden, képekkel illusztrálva. Tartalmaz bizonyos gyakorlati útmutatót is, valamint ismertetőt az idegenforgalmi szolgáltatásokról. Terj.: 78 old. (feket-fehér) ára: 75 Ft
- *Reisner Ferenc, Csernoch János hercegprímás és IV. Károly.* Terj.: 228 old ára 290 Ft
- *Jákli István „...a magyarokhoz küldetett”* (Johann Weissenburger fa metszeteivel (1515) Szent Wolfgang életéről és működéséről hosszabb idő óta először olvashatunk a Németországban élő szerző tollából, a Szent halálának 1994-ben esedékes 1000. évfordulójára készülében. 972 tavaszán nem jámbor hithirdetőként ment a pogány magyarok közé, hanem I. Ottó német császár diplomáciai küldöttként járt Géza nagyfejedelem udvarában, a magyarországi keresztény hittérítés feltételeinek megtárgyalására. Terj.: 176 old, 19 metszet ára: 210 Ft
- *Békés Gellért O.S.B–Boór János (szerk.)* Keresztények és szabadság. Történelem – Bölcsélet – Társadalomtudomány – Lelkiség. A 34. Magyar PAX ROMANA kongresszuson (Lillafüred, 1992. ápr. 20–26.) elhangzott előadások, a Katolikus Szemle 1992. évi 1–2. száma. *Előadók:* Göncz Á, Andrásfalvy B, Nyíri T, Katus L, Csorba L, Surján L, Nagy E, Bence Gy, Weissmahr B, Vajda M, Tomka M, Isépy T, Órsy L, Balogh Z. *Kerekasztal résztvevői:* Boór J, Gyulay E, Jelenits I, Horváth Á, Farkas B, Merza J, Csepeli Gy. *Igét hirdettek:* Békés G, Seregély I, Hafenscher K, Bacsóka P, Tenke S. Terj.: 224 old ára 185 Ft
- *Mészáros István* Iskola Szent Márton hegyén Előszavát Korzenszky Richárd írta. A könyv a gimnáziumról történeti és szociológiai áttekintést nyújt. *Magyar Bencés Gimnáziumok sorozat 2. kötete.* Terj.: 147 old. ára: 120 Ft
- *Tarnay Brunó O.S.B* Katolicizmus és kultuszok „E rövid munka a kereszténység egyetemességét, katolicitását állítja mintaként és mérceként az olvasó elé.” A hazai keresztény és nem keresztény gyülekezetekről térképet és statisztikai kimutatásokat közöl, Losteiner Mónika kutatásai eredményeit először publikálva. Terj.: 128 old. ára 165 Ft

- *Békés Gellért OSB-Kovács K. Zoltán* (szerkesztő)
Keresztények és a demokrácia. Politika és erkölcs, Hit és elkötelezettség, Szociálpolitika, gazdasági fejlődés, Veszélyeztetett jövőnk, Egyetemes keresztényi felelősség. Barankovics Akadémia, 1. Tanulmányi hétvége, Leányfalu, 1992. november 6–8. A Katolikus Szemle 1992. évi 3–4. száma. Terjedeleme: kb 120 oldal, fűzve: ára: kb
200 Ft.- Ft.
- *A Katolikus Szemle* korábbi évfolyamai megrendelhetők pannonhalmi címünkön.
- *Zsolnay Imre: Bizáncról a bolsevizmusig.* A szerző kiadása Zsolnay Imre nyugalmazott történész, pedagógiaszakos tanár. Kézirata majd harminc éven át hevert a fiókban, érthető módon nem láthatott nyomdafestéket. Az ortodox, a keleti kereszténység kultúrájának elemzését találjuk meg e kötetben. Bizánc szellemének kisugárzásával és annak kritikájával ismerkedhetünk meg benne. Műfaj: egyháztörténelem, köztörténet, politikatörténet. Terjedeleme: 200 oldal, fűzve ára: 350.- Ft.

A Szent Gellért Egyházi Kiadó könyvajánlata

I. M. Angelini: A katolicizmus

Könyvünk folytatása a Gondolat Kiadónál megjelent *A világ nagy vallásai* népszerű sorozatnak. Megmagyarázza a katolikus vallás alapvető fogalmainak, hittételeinek jelentését. Részletesen leírja a katolicizmus történetét legősibb forrásaitól kezdve, a középkori és újkori változásokon keresztül a napjainkban tapasztalható megújulásig. A kötetet időrendi táblázat, a katolicizmus leggyakrabban használatos kifejezéseinek magyarázata, valamint több mint száz színes kép teszi könnyen érthetővé és olvasmányossá. 210 Ft.

Tótfalusi István: Vallási vademecum

Vallási témájú szakszótárunk segítheti a hitoktatás munkáját azzal, hogy az idegen – főleg latin és görög – eredetű szavakat népszerűen értelmezi, és származásukkal, kiejtésükkel, használatukkal kapcsolatban gyakorlatiasan igazít el. A magyarázatok jobb megértését gazdag képanyag segíti. Kemény táblás kötéssel 210 Ft.

Puskely Mária: 1000 év misztikájából

A könyv második évezred tizenkét nagy misztikusát mutatja be és szóltatja meg. Olyanokat, akikről a magyar olvasóközönség – egy-két kivételtől eltekintve – alig vagy semmit sem hallott. Megismerkedhetünk életükkel, mégpedig mindig korabeli források alapján, majd egy vagy esetleg két művükkel. A művet közel félszáz szócikk *Kislexikon* egészíti ki. 223 Ft.

Gyürki László: A Biblia földjén

Szentföldi útikalauzunk izgalmas olvasmány zárandokoknak és „ittthonmaradóknak” egyaránt. 170 Ft.

Karácsony Sándor: Az irodalmi nevelés

Irodalomra csak irodalommal lehet nevelni s az irodalom elemzése (az irodalmi élmény tudatosítása) mindig csak nyelvi elemzés lehet. Ez Karácsony Sándor könyvének alapgondolata. 120 Ft.

Szolnoky Erzsébet: Fellebbezés helyett

Apor Vilmos, a vértanú győri püspök élete.

108 Ft.

*A kötetek megvásárolhatók, ill. megrendelhetők
a Szent Gellért Könyvesboltokban:*

6720 Szeged

Aradi vértanúk tere 2.

Telefon: (62) 313-598

1053 Budapest, Ferenciek tere 4.

(Kárpátia-udvar)

1089 Budapest

Bláthy O. u. 10.

(„Betánia”, a Rezső téri templom mellett)

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901*. Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4S 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

5. ÉVFOLYAM

1993

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/370-022. Fax: 96/370-011.

Előfizetés, tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1993/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Budapest
és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
HORVÁTH TIBOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gábor, Érszegi Géza,
Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor,
Kostya Sándor, Vlossák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás;
ITALY: Eördögh István, Kiss Ulrich, Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik*

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1993.
ISSN 0865-5277

Szedés, nyomás és kötés:
AGAPÉ Kft., Szeged

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

MÉSZÁROS István	Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei <i>Saint Stephen and the Initial Phases of the Pedagogics in Hungary</i>	5
GLÜCK Jenő	Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól <i>Informative Data Concerning Gabriel Bucelins' Papers Written on Bishop Saint Gerard</i>	19
PUSZTAI Bertalan	Gálocs történeti etnodemográfiája (1747–1989) <i>The Historical Ethno-Demography of Village Gálocs (1747–1989)</i>	27
MONA Ilona	A „Rerum Novarum” hatása a magyar társadalomra <i>The Influence of the Papal Encyclic "Rerum Novarum" on the Hungarian Society</i>	45
KIRÁLY László	Az újszegedi római katolikus egyházközség oktatási intézményei 1948-ig <i>The Educational Institutions of the Roman Catholic Parish of Ujszeged up to 1948</i>	51
ELEK Lajos	Nyitra nagykér – település- és plébániatörténet <i>Nyitra nagykér (Veliki Kyr, Slovakia) – the History of the Settlement and Parish</i>	71

FORRÁSOK – SOURCES

GERGELY Jenő	Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944 <i>The Legal Status and the Grievances of the North Transylvanian Rumanian Greek Catholic Dioceses (1940–1944)</i>	83
VAJK Gyula	Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre (1943–1961) <i>Reminiscences of Bishop Lajos Shvoy (1943–1961)</i>	95

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

HORVÁTH Tibor:	METEM kutatás, plébániatörténet <i>METEM Encyclopedia and METEM Vázlatok. Essays in Church History in Hungary. History of Parishes</i>	125
----------------	---	-----

CSÁSZTVAY Tünde	Itáliában a magyar művelődés és a kereszténység kapcsolatáról <i>The Interdependencies of the Hungarian Culture with the Christianity in Italy</i>	199
FLAGA Jerzy	A Lublini Katolikus Egyetem lengyel egyháztörténeti-földrajzi intézete <i>The Church Historian-Geographical Institute in the Catholic University of Lublin</i>	201
KLOCZOWSKI Jerzy	Kelet-közép európa társadalom- és vallástörténeti atlasza <i>The Social- and Religion-historical Atlas of Eastern and Central Europe</i>	213
SOMORJAI Ádám	Szent Adalbert műve és jelentősége <i>The formation of Christian Europe. Oeuvre and importance of Saint Adalbert</i>	223
TÓTH, Ferenc	Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök <i>József Lonovics, Bishop of Csanád was born two hundred years ago</i>	229
--	Glattfelder emlékkonferencia szegeden <i>The Memory of Archbishop Gyula Glattfelder in Szeged</i>	235
--	A felekezeti együttélés az erdélyi fejedelemségben <i>The Coexistence of the Religions in the Principality of Transylvania</i>	237
SZILAS László S.J.	† P. Arató Pál S.J. (1914–1993)	239

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK BOOK REVIEW

RÁCZ Imre: Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hodóscsépány története egyházi levéltári források tükrében (Ism.: Galcsik Zsolt)	241
BURA László: Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja (Ism.: Lotz Antal)	243
DÓKA Klára: Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban (Ism.: Horváth Erzsébet)	249
SIMOR JÁNOS Emlékkönyv (Ism.: Lakatos Pál)	250
KOMOLY Pál: Pitvarosi tanulmányok (Ism.: Kőhegyi Mihály)	251
STUDIA JUDAICA I. – STUDIA JUDAICA II. (Ism.: Glück Jenő)	252
SZENT LÁSZLÓ király (Ism.: Lakatos Pál)	256
GERGELY Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon (Ism.: Pál József)	257
LÁSZLÓ Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei (Ism.: Orbán Imre)	262
ACTA HISTORICA (Ism.: Kőhegyi Mihály)	265

MÉSZÁROS ISTVÁN

SZENT ISTVÁN ÉS A MAGYAR NEVELÉSÜGY KEZDETEI

Az első ezredfordulón, a magyar állam létrejöttével, illetőleg a magyar egyház megszerveződésével kezdődött el a magyarországi iskolaügy története. Nyugaton már megszületett az új Európa, s már korábban kialakult, a 9–10. századra pedig megszilárdult az oktatás-nevelés új modellje a nyugateurópai feudális államokban. Eszerint az *iskola az egyházi szervezet része*, az iskolák vezetői, oktatói egyháziak, azaz *klerikusok*, s az iskolák tanulói mind az egyházi pályára készülnek. Az iskolák a korabeli *klerikus-műveltséget* nyújtották növendékeiknek.

Szent István uralkodása idején, szándékai szerint alakult ki a hazai iskolarendszer, maig érzékelhető hatással; tulajdonképpen a mai iskolarendszer alapjait rakta le.

AZ ISKOLARENDSZER MEGALAPOZÁSA

Szent István szemei előtt – amikor Koppány legyőzése után hálaadásra visszatért a Szent Márton hegyi kolostor oltára elé, vagy az esztergomi királykoronázás ünnepi pillanataiban – egy minden tekintetben erős és tekintélyes Magyarország kép lebegett.

Iskolatípusok

Számos ok indokolta, hogy e feladat megvalósítása érdekében az új feudális magyar állam uralkodója hazánkban is meghonosítsa a nyugaturópai országokban már régebben kialakult intézményes oktatási-nevelési rendszert, amely tehát a katolikus egyház szerves részét alkotta.

Az egyik fő ok: István király fontos szerepet szánt országában a katolikus egyháznak, az ország lakossága keresztény hitre térítésének a létrehozandó új társadalmi rendben. Az egyházi szervezet létrehozása viszont *együtt járt* az iskolarendszer létesítésével.

Ugyanakkor az új feudális államszervezet megteremtése és működtetése jelentős számú, megfelelő tanultságú *értelmiségi szakembert* kívánt. Ezt az igényt csakis az iskolák tudták kielégíteni.

Továbbá: fontos *világi* feladatokat láttak el – egyházi-vallási funkcióik mellett – az érseki-püspöki központok papjai, a nagyobb kolostorok szerzetesei. E

sajátos feladatok elvégzésére folyamatosan fel kellett készíteni a kiszemelt hazai ifjakat, hogy a külföldieket mihamarább magyar szakemberekkel válthassák fel.

S alapvetően egyházi-vallási tevékenységük mellett ugyancsak fontos, de másfajta világi-társadalmi feladatokat töltöttek be a lakosság körében tevékenykedő *plébánosok*. E falusi papok tömeges kiképzéséről is intézményesen kellett gondoskodni.

István király a hazai keresztény egyház megszervezésével nemcsak a keresztény hitre térítette és bekapcsolta a magyarságot a nyugati keresztény közösségbe, de *megteremtette a nyugateurópai oktatási-nevelési rendszer hazai meggyökereztetésének lehetőségét* is.

Nyugat-Európában ekkorra már kialakult az oktatás-nevelés jól bevált intézményrendszere. A Szent Benedek-rendi szerzetesek kolostorai behálózták egész Nyugat-Európát, falaik között mindenütt *kolostori iskola* is működött; Nagy Károly már 200 évvel korábban elrendelte, hogy minden érseki-püspöki székhelyen a káptalan tartson fenn *káptalani iskolát*. S ugyanakkor már kialakult a klerikus-képzés legegyszerűbb, legalsóbb formája, a *plébániai iskola* is.¹

Hazánkban a kolostori, káptalani és plébániai iskolák hálózatának erős alapjait Szent István király vetette meg. Tudjuk, hogy *Szent Márton hegyén* (a mai Pannonthalmán) a kolostor 996-ban történt fundálása után hamarosan megindult az élet a kolostori iskolában. Talán egyszerűbb tartalmú iskolázás folyt már Szent István király korában *Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél* és *Nyitra* mellett *Zobor* bencés kolostoraiban is. Adatokkal tudjuk valószínűsíteni ebből az időszakból az *esztergomi, pécsi, csanádi és székesfehérvári káptalani iskola* működését. S a *plébániai iskolák* hálózatának főbb csomópontjai is kialakultak már ekkor a jelentősebb településeken (amelyek nem voltak káptalani székhelyek).

Milyenek lehettek ezek a plébániai iskolák? A plébánosok egy-egy falusi fiúnak, vagy fiúk kis csoportjának, továbbadták saját olvasás- és énektudásukat, bevezették őket az egyházi szertartások ismeretébe, megtanították nekik az alapvető latin egyházi szókincset, a liturgikus szövegeket és énekeket; de a falusi fiatalemberkorú iskolások fontos szerepet játszottak a falusi templomban a pap vezetésével végzett szertartások bemutatásában is.

Így váltak a fiatalemberképzés eredményeként alkalmassá a papszentelésre, amely a püspöki székesegyházban történt. Ezek után mint plébánosok visszatértek a falvakba, volt sorstársaik közé, akik közül maguk is származtak.

1 Ezekről az iskolatípusokról részletesebben ld. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981. 17–37. – A témát érintő irodalomtörténeti megközelítésű monográfia: Mezey László: Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp. 1979.

A középkor értelmiségi embereinek nemzetközi nyelve a latin volt. Ezen a nyelven történt a törvényhozás, az államigazgatás, a bírászkodás; ez volt a teológusok és a tudósok, s természetesen az egyház, a liturgia nyelve; ezen a nyelven folyt a tanítás a kolostori és a káptalani iskolákban. A korábbi Karoling-kori, illetőleg a Szent István-kori falusi plébániai iskolák, a bennük folyó oktatás azonban egy sajátos probléma vizsgálatára irányítja a figyelmet, amit eddig – érdekes módon – nem vizsgáltak.

Vajon milyen nyelven szólt Szent István korában a falusi papok igehirdetése? Gellért püspökről tudjuk, hogy nem beszélt magyarul, prédikációit tolmácsolni kellett. De minden falusi pap mellé nem állíthattak tolmácsot. Tehát nekik magyarul kellett prédikálniuk, gyóntatniuk, temetési beszédet és imát mondaniuk!

A plébániai iskolák összes tanulója, a káptalani iskolák növendékeinek egyik része falusi plébános lett. A falusi papoknak – plébánosi teendőik lényegéhez tartozóan – használniuk kellett anyanyelvüket, illetőleg a lakosság nyelvét, a települések jelentős részében a magyart. Erre tehát fel kellett készíteni őket az iskolai oktatás-képzés során.

A Gellért-életrajzban olvassuk, hogy a csanádi falvak első plébániáit Gellért püspök bencés szerzetes munkatársai szervezték meg. Közülük ketten Pécsváradról, ketten Zalavárról, ketten Bakonybélből, négyen pedig Pannonhalmáról jöttek.² Felszentelt papok és tanult férfiak – „presbyteri et viri literati” – voltak, tanultságukat nyilván ott, azokban a kolostorokban szerezték, ahonnan jöttek. De nem csupán a latin szövegekben és énekekben voltak járatosak. A hiteles történeti dokumentum szövegében ugyanis olvasható, hogy az említett tíz szerzetesből *heten magyarul prédikálták „az Isten igéjét a népnek”*. S tovább így folytatja a beszámoló szerzője: e magyarul szóló papok szava által „az egész csanádi tartományt elárasztotta a szent Igének folyama”.³

De kibővíthetjük a kört: a Szent István-kori magyarul szóló bencés szerzetesek, valamint a falusi plébánosok szava által a hazai tájakat „elárasztotta a

2 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Apadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. II. Bp. 1938. 493.* – A Gellért-legendák szövegének újabb kiadása Szabó Flóris fordításában: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. 2. kiad. Bp. 1987. 68–94.*

3 *Scriptores II. 494.* – Vita tárgya, hogy a nagyobb Gellért-legendá vajú az 1030-as évek állapotát tükrözi-e, vagy pedig keletkezésének későbbi idejét. A vita kimenetele nem változtat a lényegen: a köznép közötti pasztoráció elindítása aligha történhetett másképpen Csanádban (éppen úgy, mint más tájakon), csakis az itt leírt módon. A Gellért-legendák szakirodalmát kritikailag újabban Györffy György ismertette: István király és műve. Bp. 1977. 563. Saját véleménye a nagyobb Gellért-legendáról: „csak ott van forrásértéke, ahol maga is régebbi kútfőkből merít”, ilyen többek között a csanádi egyházmegye megszervezését tárgyaló rész (ebben van szó a káptalani iskolákról is), ennek forrása „a csanádi egyházak kezdeteit tárgyaló XI. századi csanádi monostori feljegyzés vagy egy korai elvesztett legendaváltozat” lehetett (uo. 296). Mezey László szerint feltételezhetjük, hogy a legendaszöveget továbbalakító „egymást követő interpolátorok nem elsősorban az eredeti szöveg iskolatörténeti adatainak megváltoztatásával igyekeztek céljukat elérni”. Mezey i.m. 109.

szent Igének folyama”, a *Biblia magyar nyelvű történeteivel való ismerkedés első nagy hullámát indítva el hazánkban a nép között.*

Ezen a nyelven hangzott el a mise evangéliuma, ezen szólt a prédikáció. A „szent Ige” hirdetése ugyanis elsősorban természetesen a vasárnapi és ünnepnapra mise evangéliumának magyarul való elmondását és magyarázatát jelentette. Karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor s a többi kisebb-nagyobb ünnepen, valamint az összes vasárnapon a plébánosok elmondták az ekkorra kijelölt szentírási alaptörténeteket, majd kifejtették ezeket. Karácsonykor, vízkeresztkor például a Biblia betlehemi történetét s a három királyok históriáját tartalmazta a mise evangéliuma, ezért e történeteket a falusi plébánosoknak nyilván magyarul is jól kellett ismerniük, legalább parafrázisszerűen, hogy magyarázhassa – vagy legalább „elmesélhesse” – azokat.

Ismeretes, hogy Szent István második törvénykönyvének rendelkezése szerint minden tíz falu lakossága köteles volt templomot építeni.⁴ Györffy György szerint az első törvénykönyvet alkotó István király még „feltételezte, hogy egy-egy vármegye területén van annyi templom – jobbra a város, vásáros és udvarhelyeken –, hogy a falvak népe vasárnap rendszeresen tud templomba menni.” Az ilyen helyek sűrűsége – folytatja Györffy –, „a 11. század elején már el kellett érje azt a fokot, hogy a legtöbb falutól 3–4 óra járásnyira, 15–24 km-re lehetett templomot találni.” Ez azonban nem volt elegendő a rendszeres templomlátogatás biztosítására, ezért rendelte el a király második törvénykönyve első paragrafusával, hogy minden tíz falu építsen templomot.⁵

Ugyane törvénykönyv és törvény szerint a püspök köteles *kiképzett* papot küldeni e falusi templomokba plébánosnak. Ez természetesen csakis magyarul, illetőleg anyanyelvükön tudott a falusiakkal beszélni, de papi feladatainak végzése során is igénybe kellett vennie a népi nyelvet. Többek között a mise evangéliumának magyarul való felolvasása során. Ezért írta elő István király törvénye a falvak lakosságának: „Azok, akik misehallgatásra a templomba menve, ott a mise szertartása alatt egymás között sugdolóznak és pletykákat fecseggve másokat zavarnak és nem figyelve a szent olvasmányokra s így nem élnek az egyház által nyújtott (e lelki) táplálékkal”, azok büntetést kapnak.⁶

Néhány évtized múlva, a 11. század végi esztergomi zsinat már pontosabban részletezte a plébánosok ezirányú anyanyelvű oktatótevékenységét (amely tehát lényegében már Szent István korában megvolt): a plébánosoknak a *templomban minden vasárnap és ünnepen az evangéliumot, az apostoli levelet, a Hiszekegy ágazatait, valamint a Miatyánkot kell magyarázniuk a népnek.*⁷

Mindebből következik, hogy a vasárnapi és ünnepnapra misék keretében latinul kötelezően felolvasott szentírási szövegeknek tehát *igen korai magyar nyelvű szóbeli hagyománya kellett hogy legyen.* Amikor ezeket a 14–15. szá-

4 Második törvénykönyv, 1. pont. Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 153.

5 Györffy i.m. 186.

6 Első törvénykönyv, 19. pont. Závodszy i.m. 147.

7 Uo. 198. „Ut omni dominico die in maioribus ecclesiis evangelium et epistola et fides exponantur populo, in minoribus vero ecclesiis fides et oratio dominica”.

zadban először leírták, már megállapodott, több évszázados magyar fordításuk volt.

Mikor jelentek meg tehát előszóban (nem írásban!) először magyarul bibliai szövegek? Nem a ránk maradt első bibliafordítások idején, a 14–15. században; nem a reformáció éveiben a 16. század közepén, hanem *Szent István korában, a 11. században*. A magyarul szóló bencés szerzetesek, s a falusi plébánosok ismertették meg népünkkel első ízben a magyar nyelvű bibliai szövegeket. Ezekkel tehát *már kiképzésük során, a plébániai és a káptalani iskolákban* foglalkozniuk kellett.

Egy további „tananyag”

Szent István király világi törvényben írta elő mindenki számára a *gyónást*, ami nyilvánvalóan anyanyelven ment végbe. Ha pedig valaki gyónás nélkül halt meg, hozzátartozóinak – egyéb, büntetésül kirótt feladatok teljesítése mellett – *imádságokat* kellett elmondaniuk az elhunytért, nyilván saját anyanyelvükön, a pap által korábban megtanított imádságokkal.⁸

Az kétségtelen, hogy a főimádság, a *Miatyánk* volt az az ima, amelyet e Szent István-kori papok legelőször megtanítottak híveiknek. De latinul, ahogyan az a szertartáskönyvekben rendelkezésünkre állt? Ebből a lakosság egyetlen szót sem értett. Joggal tételezhetjük fel, hogy *a 11. század első felében a nép között tevékenykedő, magyarul tudó falusi plébánosoknak köszönhető a Miatyánk magyar szövegének elterjesztése*; lefordítása pedig alighanem a térítő – ugyancsak magyarul tudó, esetleg magyar anyanyelvű – bencés szerzetesek érdeme. Az általuk készített szövegváltozatok terjedtek el országszerte, amelyek – talán már a 11. század folyamán – többé-kevésbé egységesedtek.

Az nyilvánvaló, hogy a Miatyánkot a 11. század elejétől kezdve magyarul imádkozták szerte az országban az egész középkoron át. Ezért első hallásra talán meglepő, de végiggondolva mégis egészen természetes, hogy csak aránylag késői időszakból, a 15. századból való a magyar Miatyánk első leírása. De ekkor sem mint imádságot írták le a Müncheni-kódexben, hanem a szentírásfordítás során vált ez szükségessé (Mt 6,11, Lk 11,3).

Ez egészen magától értetődő: ezt az imát mindenki olyan biztosan tudta kívülről, hogy leírása teljesen fölösleges volt. Imádságként csak a 16. század elejei, magyar nyelvű imákat-elmélkedéseket tartalmazó kódexekben kerül elénk írásban a magyar Miatyánk. Ez a kódex-műfaj ekkoriban jelent meg. Csak ettől kezdve mondták volna a latinul mitsem tudó emberek magyarul a Miatyánkot? Szó sincs róla: magyarul imádkozták ezt kezdettől, csak nem írták le. De miért is rögzítették volna papírra?

E történeti-vallásszociológiai megállapításokkal teljesen egybevágunk az irodalomtudományi-nyelvtörténeti feltárások eredményei.

8 Első törvénykönyv, 12. pont. Uo. 145.

Tarnai Andor említi könyvében⁹ saját kutatásai mellett Décsy Gyula munkáit. Ezek szerint is a Miatyánk magyar szövegű szóbeli változata valószínűleg már a 11. század *elején* megvolt.¹⁰

Vajon hogyan hangzott ez a Szent István-kori magyar Miatyánk? Külföldi példák nyomán is állítják a szakemberek, hogy az a nagyon ősi szöveg, amely igen aprólékosan, szinte tükörszerűen, teljesen szolgaian követi a latint. Nos, a Miatyánk még mai formájában is igen pontosan követi az eredetit, pedig ezen már a kilenc és fél évszázados használat is alakított valamelyest. Ha egymás mellé tesszük a latin és a mai magyar szöveget, rögtön szembetűnik ez a szinte végletekig hű megfelelés.

Itt van mindjárt a legelső kifejezés kirívó latinizmusa: *pater noster* – *mi atyánk*. A latin birtokos névmásnak megfelelő magyar szó mindig szerepel a magyar szövegben, jöllehet itt ez teljesen fölösleges: *nomen tuum* – *te neved*; *regnum tuum* – *te országod*; *voluntas tua* – *te akaratom*.

De a 16. század elejei kódexek még pontosabban rögzítették az ősi, a 11. századi szöveget, teljesen szolgai magyarázatukkal. Például: *dimitte nobis debitoribus nostris* (ma: bocsásd meg a mi vétkeinket) = bocsássad *műnekönk*; vagy: bocsássad meg *mű nekönk* ... Így szerepel a Peer, a Debreceni, a Nagyszombati, az Érsekújvári és a Székelyudvarhelyi kódexben a 16. század *elején*.¹¹

Egy másik példa: *sicut in coelo et in terra* (ma: miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is) = *miként* mennyben és földön. Ez található az Érsekújvári, a Debreceni, a Székelyudvarhelyi és a Nagyszombati kódexben; *miképpen* mennyben és földön – így a Peer-kódexben.

De a legbiztosabb nyoma a régiségnek e rész magyarázata: *panem nostrum quotidianum* (ma: mindennapi kenyerünket). A 11. századi fordítók nem boldogultak a jelzőként alkalmazott „*quotidianum*” szóval. Ez nem is csoda, hiszen akkoriban még nem állt rendelkezésükre az ennek megfelelő jelentésű magyar szó; ugyanakkor ezt bele kellett foglalni a jelzős szerkezetbe. Ezért a 11. századi fordítók mint a latin szavak pontos tükörképét sorolták egymás mellé a magyar szavakat; így őrizte meg a Debreceni-kódex ezt, még a 16. század *elején* is élő változatot: *mi kenyerünket naponkéntijét*. A többi 16. század *eleji* kódexben pedig így olvasható: *mi kenyerünket mindennapiját*...

Aligha kétséges: *a legrégibb szóbelileg élő magyar Miatyánk-szövegek a 11. század elején keletkeztek*. Ez élt tovább a középkor századaiban, s lényegében ezt az örökségül kapott, már többszáz éves Miatyánk-szöveget olvashatjuk a 16. század *elején* írt Peer-kódexben. Jól érzékelhető: a magyar nyelv eszközei-

9 Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp. 1984. 239–240.

10 Gyula Décsy: Der älteste ungarische Text des Vaterunsers. Orbis scriptus. Dmitrij Tschizewskij-Festschrift. München, 1966. 155–161.

11 A Miatyánk-szöveggel kapcsolatban itt említett 16. század *elejei* kódexek nyomtatott kiadása: Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerk. Budenz József, Szarvas Gábor, Szilády Áron. Bp. 1874–1908. Ebben a Miatyánk szövege: Peer-kódex: II. 92., Nagyszombati-kódex: III. 108–110., Érsekújvári-kódex: IX. 137–141., Debreceni-kódex: XI. 229., Székelyudvarhelyi-kódex: XV. 38–39. -Vö. Szerecz Alajos Imre: Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. Bp. 1916. 21–22.

vel ennél hűségesebb, szolgálba fordítás aligha készíthető, ez is jelzi ősi voltát. Még a névelők sem szerepelnek benne, mivel ilyenek a latinban nincsenek. Mintha a 11. század eleji falusi papokat, iskolásaikat s a falvak népét hallanánk a Peer-kódex sorain keresztül:

„Mi atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen te akaratom miképpen mennyben és földön. Mi kenyerünket mindennapiját adjad nekünk ma, és bocsássad minekünk mi vétetönket, miként mi is bocsátunk nekünk véteteknek; és ne vígy minket kísértetbe, de szabadíts minket gonosztól.”

Lényegében ugyanez a szöveg szerepel a *Telegdi Miklós* által készített s 1562-ben nyomtatásban kiadott első magyar nyelvű katolikus katekizmusban is,¹² amely azután tovább élte e valószínűleg 11. századi változatot. Ez található Telegdi Miklós katekizmusában:

„Mi atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen te akaratom miként mennyben, azonképpen földön is. Mi kenyerünket mindennapiját adjad nekünk ma, és bocsásd meg nekünk az mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk nekünk véteteknek; és ne vígy minket kísértetbe, de szabadítsd gonosztól.”

Ezt az ősi szövegváltozatot vitték magukkal moldvai új hazájukba a *csángók*, s tovább őrizték, egészen a 20. századig. Csúry Bálint, a neves néprajzkutató nem kis meglepetéssel fedezte fel, hogy még 1930-ban is ez a Miatyánk élt a *bukovinai Bogdánfalván*. Egy kislány, Kerekes Ilona diktálta le neki:

„Mi atyánk, ki vagy mennyekben, megszenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen meg szent akaratom, miképpen mennyben, azonképpen földön is. *Mi kenyerünket mindennapit* adjad nekünk, és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek; és ne vígy Uram kísértetbe, megszabadíts gonosztól.”

A hangtanilag egészen pontos lejegyzés a Magyar Nyelv című folyóirat 1930-i évfolyamában jelent meg.¹³ Nyomában a lap hasábjain többen jelezték, hogy az ország más tájain is él még ez az ősi változat, például Zalában, Veszprém megyében, de az Alföldön is. „Édesanyámtól így tanultam: Mi kenyerünket mindennapit, és így imádkoztunk az elemi iskolában is” – írta az egyik zalai levélíró.

Aligha tudhatta a csángó kislány, Kerekes Ilona s a zalai levélíró, hogy tulajdonképpen a *Szent István-kori magyar ajkú falusi papok magyar Miatyánkja* jutott el hozzájuk, kilenc évszázad távolából; azoktól a 11. századi papoktól, akik ezt mint „alapvető tananyagot” tanították a Szent István-kori plébániai iskolákban.

De joggal feltételezhetjük – az irodalomtörténeti kutatások ezt is alátámasztják¹⁴ –, hogy a Szent István-kori plébániai iskolák tananyagában nem-

12 Telegdi Miklós: Az keresztyénségnek fundamentomiról való rövid könyvecske. Bécs, 1562.

13 Csúry Bálint: A csángó Miatyánk. Magyar Nyelv 1930. 170–172.; a hozzászólások: 335., 419.

14 Tarnai i.m. 241., Szerecz i.m. 24–25.

csak a vasárnapi és ünnepi szentírási szövegek és a Miatyánk, hanem a *Tízparancsolat*, valamint a *Hiszkegy* is szerepelt, mégpedig magyar nyelven.

* * *

Törzsanyagában az egyházi szertartások szövegeit és előírásait tartalmazza latin nyelven a magyar irodalomtörténetből jól ismert *Pray-kódex*, amelynek alapszövegét egy ma már ismeretlen mintapéldányról másolták 1195 körül. Az újabb kutatók fényt derítettek magára a mintapéldányra is. Mezey László megállapítása szerint azt a *váci székesegyházban* használták 1083 és az 1150-es évek között.¹⁵

Azt nem tudjuk, hogy a *Halotti beszéd és könyörgés* szövege benne volt-e már a váci székesegyház mintapéldányában vagy sem. 1195 után a kódex már egy bencés kolostorban volt, ott azonban aligha lehetett szükség ezekre a magyar nyelvű temetési szövegekre.

Tehát okkal feltételezhető, hogy a *Halotti beszéd és könyörgés* magyar szövege még *Vácott*, a székesegyházban, illetőleg a káptalani iskolában került a kódexbe. S talán nem alap nélküli az a feltételezés sem, hogy a váci káptalani iskola klerikusképzésének is köze lehetett első összefüggő magyar nyelvemlékünk írásbafoglalásához. Alighanem *anyanyelvű temetési mintaprédikációként és mintaimádságként* jegyezték le és tanulmányozták a váci káptalani iskola klerikus-növendékei, a leendő falusi-városi plébánosok, a nép között tevékenykedő majdani papok 1083 és az 1150-es évek között.

Mezey László szerint a *Pray-kódex* váci székesegyházi mintapéldányának mintája egy rajnai frank alapszöveg lehetett, amely még a 11. század második fele előtt keletkezett. Így a *Pray-kódex* „egészében véve István király egyházszervező munkájának idejét és kulturális kapcsolatait idézi mint távolabbi előzményt.”¹⁶

Szent István uralkodása idején, a 11. század első évtizedeiben létrejött tehát a korszerű, európai mintájú – káptalani, kolostori és plébániai iskolákból álló – oktatási-nevelési intézményhálózat. István királynak köszönhető a hazai modern iskolarendszer alapjainak lerakása, a klerikus-képzés megszervezése, a klerikus-műveltség szétterjesztése, a magyar értelmiségi réteg kialakítása, a magyar nyelv fejlesztése, az európai kultúrába oltott, de ősi hagyományokat is továbbvivő magyar műveltség megalapozása.

AZ ELSŐ HAZAI PEDAGÓGIAI IRAT

De Szent István nemcsak az iskolarendszer megszervezésével szerepel a magyar nevelés- és iskolatörténetben. Nevéhez fűződik, tőle származik az első hazai pedagógiai szakmunka, nevelési tanulmány. Nem más ez, mint a fiához,

¹⁵ Mezey László: A *Pray-kódex* keletkezése. Magyar Könyvszemle 1971. 109–123.

¹⁶ Uo. 123.

Szent Imre herceghez szóló „Intelmek”. Ebben Szent István *mint apa* is előttünk áll, sajátos modellt nyújtva a kor főúri apa-pedagógiájáról, a családban folyó nevelésről.

Főúri magánnevelők

A magyar társadalom 11. századi világi vezetőrétegébe tartozók gyermekeinek általában nem volt szükségük különösebb szellemi-tudományos műveltség-re, sem a fiúknak, sem a leányoknak. A fiúk, fiatalemberek a társadalmi életben nekik szánt szerepet, az előttük álló, felnőtt korukban megvalósítandó feladatokat akkor tudták a legjobban betölteni, ha jól forgatták a fegyvert, értettek a harchoz, a hadviseléshez. E „tanulmányok” legfőbb tananyaga ezért *a fegyverforgatás*, színtere pedig a harc, a háború volt.

Az uralkodó, valamint a legtekintélyesebb feudális urak egyike-másika azonban olyan *udvari papot, klerikust* tartott maga mellett, akinek főfeladata a királyi-főnemesi gyermekek nevelése volt. Ez a nevelés elsősorban vallási-erkölcsi jellegű volt, de nem nélkülözte bizonyos *művelődési alapelemek* megtanítását sem.

A 12. század elején keletkezett Szent Imre-legendában, valamint az ugyanakkortájt írt kisebb Szent István-legendában például egyformán ez a kifejezés jelzi a világi oktatás legmagasabb szintjét: István király is, Imre herceg is „már gyermekkorában teljesen elmerült a (latin) nyelvtan tudományában”.¹⁷ A latin nyelvű szövegekkel tehát – valamiféle egyszerű szinten – illet megismerkedniük már ebben az évszázadban is a királyi és főúri ifjaknak, hogy *olvasni* tudjanak.

Erre utal az 1077 körül szerkesztett nagyobb Szent István-legenda: „S hogy ilyen nagy uralom kormányát majd erősebben kézben tarthassa, rávette (István Imrét), hogy az igazhitű férfiak tanítását mindkét füllel hallgassa mindennapos olvasás által.”¹⁸

A dajkák és más asszonynépek gondoskodása alól 5–6 éves korban került a korabeli főúri fiú a klerikus nevelő keze alá: az foglalkozott hitbeli és erkölcsi nevelésével, hogy az említett „mindennapos olvasásra” is alkalmassá váljék. Kamaszkorban azután elkezdődtek a fegyvergyakorlatok is.

„Királytükör”

A Nagyobb Legendában olvassuk: „Az atyai szeretet lángjától ösztönöskélve” maga István király „erkölcstanító könyvecskét szerkesztett” fia számára.¹⁹ Ennek a „*Libellus de institutione morum ad Emericum ducem*” című „erkölcstanító” könyvecskének első része ránk maradt, a hagyományos szakirodalom „Intelmek” címen ismeri. *Ez a magyar pedagógiatörténet első nevelési-nevelői célzattal készített írásműve.*²⁰

17 Scriptores II. 394., 407., 449.

18 Uo. II. 391.

19 Uo. II. 391., 449–450.

Szövegét valamelyik tudós klerikus készítette az esztergomi királyi várban az 1010-es években, a nyugati uralkodói udvarokban szokásos úgynevezett „királytükörök” mintájára. Ezekben a trónvárományosok számára foglalták össze – különféle szempontok alapján – kötelezettségeiket, jövőendő feladataikat.

István király – az esztergomi udvari klerikus megfogalmazásában, az erkölcsnevelő könyvecskén keresztül – fia lelkére kötötte a következőket: őrizze hűségesen katolikus hitét, becsülje az egyházi és világi tisztségviselőket, legyen igazságos, ugyanakkor megértő az ítélezésben, gyámolítsa országában a más-honnan jötteket, mindig támaszkodjék a királyi tanács tagjainak tisztelettel kikért véleményére, kövesse az ősök nemes hagyományait, gyakorolja tiszta szívvel az erényeket.

Nem maga István király fogalmazta meg az „Intelmek” végső, ránk maradt szövegét, hanem az udvari pap, mégis *felelősséggel teljes gondolatai, bensőségei apai szeretete és féltő gondoskodása* átsugárzik a könyvecske sorain.

„...Fogadj szót, fiam; gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, minden gyönyörűségben dédelgetve és nevelve; nem tapasztaltad a hadjáratok fáradalmait s a különféle népek támadásait, melyekben én szinte egész életemet lemorzsoltam – kezdi fiához intézett szavait a király –. Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá és finnyássá tehet, ez pedig a férfiaság elvesztegetése s a bűnök csihilója és a törvények megvetése; hanem itassanak meg olykor fanyar borral is”, vagyis jöjjön most már a tanulás, a szellemi munka, a kemény testi edzés, a fegyverforgatás.²¹

Sokféleképpen olvasták az „Intelmek”-et a történelem folyamán, különféle korszakokban különféle vonatkozásokat emelve ki. Másként olvasták a történészek, a politikusok, másként az egyháziak, másként a világiak, másként a háborús, másként békés a békés időkben.

Vajon milyen *pedagógiai olvasata* van ennek az alapvetően *pedagógiai műnek*?

Apa-fiú kapcsolat

Kétségtelen, hogy aki pedagógus-szemmel, nevelői érdeklődéssel olvassa ennek a nemsokára ezer esztendőös iratnak a sorait, az előtt egy *egészen modern apa-fiú kapcsolat-problematika* bontakozik ki.

István király, az apa, szinte könyörög fiának: hallgasson rá, ne menjen a saját feje után, vagy más, rosszirányú eltérítő hatások irányába! Olvasva István király szavait, egyértelműen kiérezhető belőlük: fia előtt igazolnia kell, hogy joga van neki parancsolni, utasításokat adni, fölötte rendelkezni.

20 A róla szóló szakirodalom: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. Szerk. Vargha Kálmán és V. Windisch Éva. I. Bp. 1972. 171–172.; Györffy i.m. 369–370., 570.

21 Az „Intelmek” latin szövegét közölte Závodszy i.m. 131–152.; Kurcz Ágnes által készített magyar fordításának legújabb kiadása az „Árpád-kori legendák és intelmek” említett kötetében, idézeteink innen valók: 54–55., 60–61.

Többek között ezt írja: „...bizonyosan tudom, hogy minden rendben a föld bármely részén, bármilyen méltóságot viseljenek, nemcsak kíséretüknek, híveiknek, szolgálóknak parancsolnak, tanácsolnak, javasolnak, hanem fiaiknak is; úgy hát én sem resteltem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsed.”

Majd így folytatja a gondolatot: „Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe vésd apád parancsait ... Észbe veheted, hogy ha azt, amit atyai gyöngédséggel parancsolok, megveted – távol legyen! –, nem szívelnek többé sem Isten, sem az emberek.” Majd példák következnek, az apai parancsokat, rendelkezéseket, intelmeket megszegők keserves sorsát illusztrálva.

S „A fiúk kövessék az elődöket” című fejezet szinte kizárólag erről szól: *a fiúk alapvető kötelessége az apa tanácsainak, parancsainak követése, teljesítése*. A legnagyobb ékesség az apát utánózni. Aki ugyanis megveti azt, amit megszabtak „atyai elődei”, az az isteni törvényekre sem ügyel, mások jogait sem tiszteli, szétfilázja a társadalmat. Éppen ezért az engedetlenség valójában pestis, súlyos baj, nagy veszedelem. „Ezért, kedves fiam, apád rendeletei, vagyis az én rendeleteim mindig legyenek szemed előtt, hogy szerencsédet mindenütt királyi gyeplő igazgassa.”

Igy zárul István király gondolat-sora: „Az én szokásaimat pedig, melyekről látod, hogy a királyi méltósággal összeférnek, a kétkedés minden béklyója nélkül kövessed!”

Vajon miért kellett ennyire hangsúlyoznia mindezt az apának, Istvánnak? Minden valószínűség szerint azért, mert a kamasz Imre herceg – mint minden ilyen korú fiatalember –, egy, *a saját útját önállóan járni akaró, az apától különbözni kívánó, hús-vér fiatalember* lehetett. Vajon nem ezért hangoztatja István király az „atyai gyeplő” szükségességét, mert fia ezt a gyeplőt le-le akarta vetni magáról? S miért került szóba a szülői szavakban való „kétkedés béklyója”? Ez sem lehetett ismeretlen a szentéletű herceg serdülőkori magatartásában.

Talán nem járunk messze az igazságtól: ha ennyire szükséges volt hangoztatni-hangsúlyozni *az apai tekintélyt*, akkor bizonyára a kamasz Imre hercegen megvolt a hajlandóság ezt az erőteljes apai vezetést megkérdőjelezni, az ettől való szabadulás szándékának jeleit adni.

Erőteljes *autokratizmus*, tekintélyelvűség hatotta át tehát – a középkori pedagógiának megfelelően – István király apa-pedagógiáját. Indítéka azonban ez volt: „*az atyai szeretet lángjától ösztökélve*” fogalmazta meg elvárásait, igényeit, parancsait fiával szemben.

Imre herceg 10–12 esztendőes fiú lehetett, amikor az „Intelmek” gondolatait magyarázni kezdte számára nevelője – talán Szent Gellért – az esztergomi királyi udvarban nevelkedve. További feladatai is voltak ezekben az években: a vallási-erkölcsi elvekkel való ismerkedés, a latin nyelvtan és nyelvtudás elsajátítása, valamint a könyvek olvasása.

De még egy fontos lecke várt rá ezekben a kamaszkori esztendőkből (miközben apja nevelési gondolatait eszébe-szívébe forgatta), melyről ugyancsak az „Intelmek”-ben beszélt neki édesapja: „kiki életkorának megfelelő dolgokban forgolódjék, tudnillik az ifjak *fegyverben*, a vének a tanácsban...”

S erre is buzdítja koronájának örökösét: „Imádkozz azért is, hogy a tétlenséget, tünységet elkerüljél tőled (Isten), megajándékozzon az erények összességének segédelmével, s így legyőzhed látható és láthatatlan ellenségeidet. Hogy valamennyi alattvalóddal együtt gondtalanul, ellenséges támadásoktól nem háborgatva, békében végezhesd életed pályáját.”

István király – fiához írt – „erkölcstanító könyvecské”-jével indult el a *magyar pedagógiai szakirodalom* mába torkolló, hosszú folyama.

* * *

Végezetül nem tudom elhallgatni egy személyes benyomásomat. Az elmúlt évtizedekben sokfelé számos jeles pedagógusról tartottam neveléstörténeti előadást országszerte. De most különleges helyzetben lehetek, lehetünk.*

Itt van előttünk, itt van közöttünk az a kéz, amely egy évezreddel ezelőtt a kis Imre herceg arcát megsímogatta, amikor nevelése 6–7 éves korában elkezdődött; a kéz, amely dicsérve pihent meg Imre vállán serdülő korában; a kéz, amely intően emelkedett fel, ha a kamaszfiút figyelmeztetni kellett; az a kéz, amely kezébe adta a kardot, amikor elérte a férfikor küszöbét; az a kéz, amely lezárta a halott fiatalember, édes fia, Imre herceg szemét.

Egy nagy magyar nevelő keze ez, egy nagy magyar nevelő jobbja, akinek sokat köszönhet a magyar nevelésügy, a magyar kultúra.

ISTVÁN MÉSZÁROS

SAINT STEPHEN AND THE INITIAL PHASES OF THE PEDAGOGICS IN HUNGARY

The history of the Hungarian pedagogics was initiated by the establishing of the Hungarian state. In that time the school was a part of the institutional church, and the school masters and the instructors were ecclesiastical people, i. e. clergymen. All the students belonging to those schools were being prepared to some ecclesiastic profession.

The establishing of the church organization was being accompanied with the foundation of the school system. It was only the schools that were able to instruct the needed intellectuals. The institutional mass instruction of the rural priests was in those days a further requirement.

King Stephen rendered the introduction of the Western European educational system possible, too. After the foundation of the monastery on Saint Martin's hill (the present-day Pannonhalma) in the year of 996, already in the year of the millenium the monastery's school started to teach the new students.

Parish schools: The parish priests imparted their own knowledges and abilities of reading and singing to selected boys or to groups of boys belonging to their parishes. They were initiating them into the skills of the ecclesiastic services, teaching them most important and indispensable ecclesiastic Latin vocabulary, as well as, the texts and songs of the liturgy. Some of those students later became rural parish priests. Otherwise, for the rural priests it was indispensable to use the language of the rural population, i. e. the Hungarian. By using the Hungarian language the monks of the Benedictine order were initiating in our country, already in Saint Stephen's time, a process which furthered that the population be acquainted with the biblical stories in Hungarian

* Az előadás a budapesti Szent István Bazilika Szent János-kápolnájában hangzott el.

language. A synod held at the end of the 11-th century in Esztergom already rather accurately specified the educational activities of the parish priests to be performed in the mother tongue of the population. On Sundays and holidays the parish had to explain in their churches to the worshippers the Gospel, the Credo and the Lord's prayer.

Thanks to the parish priests who were working among the rural population, and who were using the Hungarian language, the Hungarian text of the Lord's prayer was spread all over the country already in the first half of the 11-th century. The first written text of the Lord's prayer in Hungarian language dates back to the 15-th century. That text is almost only a literal, moreover servile, translation of the original Latin text. A several centuries old Lord's prayer in Hungarian language is to be read in the Peer-codex written at the beginning of the 16-th century. The same text can be found in the first Hungarian-language catholic catechism compiled by Miklós Telegdi and published in printed form in the year of 1562. The same ancient text had been taken by the Csángós (Hungarian speaking natives of Moldavia) in their new Moldavian homes and was saved by them up to the 20-th century. The educational subject-matter used and studied in the parish school of Saint Stephen's time contained not only texts of the Bible and the Lord's prayer to be explained on Sundays and holidays but also the Hungarian language texts of the Ten Commandments and the Credo.

The Texts and rules of the ecclesiastical services are contained in the Pray-codex in Latin language. According to László Mezei's statement that codex was being used in the cathedral of Vác from 1083 up to 1150. The Hungarian-language text of the Funeral Oration (the earliest literary monument of the Hungarian language) was included in the codex still in the cathedral of Vác. It was written as an exemplary text for funeral sermons and prayers, and was studied in the network of educational and teaching institutions consisting of capitular, monasterial and parish schools.

King Stephen has compiled a "booklet for moral education" for his son. The first part of this "Libellus de institutionibus morum ad Emericum ducem" to be used for "moral education" has been saved for us. This is the first writing of the Hungarian history of pedagogics which had been written with the intention of education and teaching.

GLÜCK JENŐ

ADATOK GABRIEL BUCELIN SZENT GELLÉRTRŐL
SZÓLÓ ÍRÁSAIRÓL

A szent Gellért legendával kapcsolatos kutatás eddig aránylag keveset foglalkozott Gabriel Bucelin benedekrendi szerzetes feldolgozásaival, amelyek a 17. század termékei.

A tudós szerzetesről aránylag bőséges életrajzi adatok állnak rendelkezésünkre, habár több adat még tisztázásra szorul. Az elért világosság P. Thomas Stump weingarteni szerzetes társának köszönhető, aki a II. világháborút követő időszakban életrajzát eredeti okmányok és naplója alapján igyekezett tisztázni.¹

Bucelin a Rajna-menti Diessenhofenben született 1599. december 27-én és a keresztségben János nevet kapta, amelyet rendjébe léptekor Gabrielre változtatott (1616). Tehetős szülei 1612-ben Weingartenben beírátták az apátság híres iskolájába.

Együttal a kolostorral életreszóló kapcsolatot létesített és 1617-ben fogadalmmal pecsételte meg. Ezt követően Dillingenben a jezsuitáknál teológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott, majd 1624-ben elmondta első miséjét.

Kevéssel később a St. Frupert kolostorba küldték mint az újoncok mesterét, de néhány hónap múlva ugyanazon megbízással Weingartenbe rendelték (1625–1631).

Felszentelés után megkezdte egész életét betöltő tudományos működését, amely főképp a rendtörténet, genealógia, hagiográfia, cartográfia és a művészettörténet egyes területeit ölelte fel. Érdemes megjegyezni, hogy 1626-ban, Gellért írói álnevét használta, aki a legkedvesebb szentje volt, sőt nemsokára rövidebb írást szentelt neki (1627).²

A tehetséges szerzetes további feladatokat kap, többek között az apát is titkárral választja. A harmincéves háború (1618–1648) a svéd királyság beavatkozása nyomán kiterjedt Dél-Németországra is. Gabriel Bucelin öt alkalommal kénytelen menekülni, főképp az egyháziakkal nem éppen kesztyűs kézzel bánó svédek elől (1632, 1633, 1634–36, 1643, 1647–48). Menekülései alkalmával is

1 Stump, Thomas: Pater Gabriel Bucelin (1599–1681). Festschrift zu 900 Jahr – Reier der Abtei. Weingarten. Abtei Weingarten, 1956. 370–395. Idem: Mit Stift und Zirkel. Gabriel Bucelin (1599–1681) als Zeichner und Kartograph, Architekt und Kunstfreund. Siegmaringen, 1976.

2 Stump, Thomas: Pater Gabriel Bucelin, Sonderdruck, 6, 18, 26. A kézirat eredetije Würtembergische Landesbibliothek. Stuttgart. Kézirattár H. B. V. 3.

fontos megbízatásokat teljesít. Így pl. 1643-ban rábízák a kolostor kincsét képező Krisztus Szent Vérének ereklyéjét és azt biztonságba helyezi.

Munkássága széles körű érdeklődést váltott ki. Így 1643-ban meghívást kapott Bécsbe, sőt a császár is többször fogadta. A háború végeztével (1648) nem tért vissza Weingartenbe, hanem eleget akart tenni egy Rómába szóló meghívásnak. Valójában csak Velencéig jutott, ahol másfél évet töltött (1649. július 2. – 1650. november 28). Jelenléte a lagunák városában témánk számára döntő szakaszt jelentett.

Érdekes megjegyezni, hogy érkezése után máris érdeklődött szent Gellért nyomai felől. Megdöbbenésére a Szent György kolostor szerzetesei nem tudtak kellő felvilágosítással szolgálni, sőt azt állították, hogy azt hiszik, ereklyéi Magyarországon maradtak. Bucelin azonban más forrásból tudta, hogy az ereklyét már évszázadok óta Murano szigetén, a S. Maria e Donato templomban vannak, ahol meg is találta azokat. A későbbiekben is több lépést tett szent Gellért tiszteletének méltó biztosítására, így 1662-ben tárgyalta a csanádi püspökkel, a magyar kancellária korabeli vezetőjével.³

Hazatérte után a tiroli Feldkirchen-be került perjelnek (1651–1681), de ottani működését tudományos kapcsolatai következtében számos alkalommal szakította meg. Halála előtt néhány hónappal visszatért Weingartenbe, ahol az apátsági templom kriptájában nyugszik (1681. június 9).

Gabriel Bucelin mintegy 85–90 művet írt. Pontos számuk meghatározása azért lehetetlen, mivel egy részük elveszett. Kéziratait halála előtt magával vitte Weingartenbe és a könyvtárban helyezte el.

A Napóleon-i szekularizáció (1803) nyomán szétszórták az ott található 843 kéziratot és ezekből 531 Stuttgartba, 146 Fuldába, a többi más (hat) könyvtárba került, míg egyesek eltűntek.⁴ A nyomtatott könyvek – köztük Bucelin művei – még sanyarúbb sorsra jutottak és ma Szent-Pétervártól New York-ig számos gyűjteményben találhatók meg.⁵ Bucelin kéziratai közül 22 kötet a mai stuttgarti Landesbibliothekbe került (1901) és átvészelte a II. világháborút.⁶ Kiderült, hogy néhány kézirat a helybeli állami levéltár, az innsbrucki Ferdinandeum, valamint az admonti, einsiedelni és a St. Lambrecht kolostorok tulajdona.⁷

E tartalmas életműből két olyan szöveg maradt fenn a stuttgarti könyvtárban, amely iszent Gellért életével foglalkozik. Az első szöveg 11 oldalon tárgyalja a kérdést és minden valószínűség szerint azonos a már említett szent Gellérttel foglalkozó 1627-es kézirrattal. E megállapítást arra alapozhatjuk, hogy az évszámmal ellátott többi, vele egy kötetben lévő kézirat 1630-ban

3 H. B. V. 15. 493.

4 Löffler, Karl: Die Handschriften des Klosters Weingarten. Leipzig, 1912. 10, 19, 32.

5 Stump, Thomas: Aus der Geschichte des Weingartner Klosterbibliothek. Festschrift. 328–332.

6 Irtenkauf, Wolfgang – Krekler, Ingeborg: Die Handschriften der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart. 2, 2 Codice historici (H. B. 1–105.) Wiesbaden, 1975. (Kör. Irtenkauf). Bucelin kéziratjai: H. B. 1–4, 4a, 5–6, 6a, 7–9, 9a-b, 10–15, 15a, 16–17. *Analecta Bollandiana*. Tomus 94. Fasc. 1–2/1976. 174–175.

7 Stump, Thomas: Mit Stif... 129.

készült. Tudomásunk szerint e szöveg nyomtatásban nem jelent meg és arra gyanakszunk, hogy élete egyik főművének a „Menologium Benedictinum...” (Veldkirchen, 1645) egyik előmunkálata.⁸

A kutatás nem bizonyította, hogy a weingarteni kolostor korabeli könyvtára rendelkezett volna szent Gellértre vonatkozó anyaggal, de a németországi források ismeretében biztosan állíthatjuk, hogy különösebb nehézség nélkül hozzájuthatott a nagy legenda egyik példányához, amelyből szemmel láthatóan merített.

Bucelin szövege említést tesz szent Gellért tartózkodásáról a bencések velencei kolostorában és ezután életútjának elmondása következik, elsősorban vértanúságának részletes ismertetése. Hágiografikus műről van szó és ezért nem meglepő Ajtony szereplésének hiánya. Maga a cím is arra mutat, hogy egy „lectióról” beszélhetünk. Annál meglepőbb szentünk összekapcsolása a Sagredo családdal („Secetis”), amely egyik legendában sem szerepel és a szerző csupán más forrásból meríthette. Ugyanis e családi származás először Petrus de Natalibus „Catalogus sanctorum et gestorum eorum” művének 1516-os kiadásában jelenik meg.⁹

Ma már világos, hogy a Sagredo családnak felemelkedéséhez nemcsak növekvő vagyona, hanem tiszteletreméltó ősökre is szüksége volt. A nagytanácsban 1297 óta helyet foglaló családfő nem éppen előkelő felmenői Dalmáciából (Sebenico), Aquileiaból, vagy szláv közegekből származtak.¹⁰ A 16–17. században a család már a legfőbb állami méltóságokat célozta meg és sikerült neki megfelelő tekintély birtokában Nicolot dózsev (1675–1676) és Alviset pátriárkává (1678–1681) választatni.¹¹ Kimutatható, hogy a család több szerző rendelkezésére bocsátotta a legenda egyes példányait „megfelelő magyarázattal”. Talán így kötődik szent Gellért a Sagredo családhoz, Arnoldus Wion (1597) és Guido Casoni (1598) könyveiben.¹² Hasonló a helyzet a híres spanyol hagiografus, Alonso Vigliegás (1534–1603 ?) főművének velencei kiadásában is (pl. 1683).¹³

Bucelin említett szövege nagyjából tiszteletben tartja a nagy legenda elemeit. Tartalmaz azonban meghökkentő elemeket is. Így például Olaszországból Magyarországra tartó útvonalát Németországon keresztül vezeti („Teutonia”). Szerepltet más, fiktív földrajzi elemeket is. Lényegében ismétli szent István marasztaló közbelépését és a szent remete életét Beelben.

8 H. B. V. 3 – 319v – 324v (másik számozás szerint 327r–336r.), Irtenkauf, 5–6.

9 Egy példánya Biblioteca Apostolica Vaticanában. G. Musolino – A. Niero – S. Framontin: Sancti et beati venesiani. Quaranta profili. Venezia, 1963. 117.

10 Istituto per la storia della società e dello stato Veneziano. Microfilmoteca, Foscalini alap, cod. 6565, 75., Florio Bánfi: Vita di S. Gerardo da Venezia nel codice 1622. della Biblioteca Universitaria di Padova., Benedictina 3–4/1948. 263., New-Catholic Encyclopedia, 6 k., Washington, 1967. 377.

11 Il Patriarcato di Venezia. Venezia, 1974. 40., Cozzi, Caetano: Il doge Nicolo Contarini. Venezia – Roma, 1958. 49, 57, 145, 297.

12 Wion, Arnoldus: Sancti Gerardi Sagredo... Vita. Venezia, 1597., Casoni, Guido: Vita del glorioso sancto Gerardo Sagredo... Venezia, 1598.

13 Il perfetto leggendario della vita e fatti di N. S. Giusu Christo e di tutti sancti. Venezia, 1683.

Olaszos módon „canadiensinek” nevezett egyházmegyéje élén is megmaradt szent Gellért alázatos és önmegtartóztató szerzetesnek, Bucelin jellemzése szerint „testének esküdt ellensége”. Csodálattal ecseteli hatalmas tevékenységét annak ellenére, hogy „beteges” alkatú volt. Ami ideje maradt „ügyei mellett”, jórészt „szent tanulmányokkal” töltötte ki. Valószínű, hogy éppen e tény ragadta meg Bucelint szent Gellért életéből. Felmelíti templomépítkezéseit is.

A szöveg legterjedelmesebb része szent Gellért Mária tiszteletének előadása. A legenda többi elemeit összefoglaló szerző e kérdésben nem fukarkodott a terjedelemmel és felsőfokú jelzőkkel látta el. Az ismertetést összekapcsolata a csanádi templomba bevezetett Mária tisztelettel, ezt azonban a Szent Szűz képéhez kapcsolta. Kissé túlzással „Asszonyunk” (Domina Nostra) megszólítása az Istenanyának a nép nyelvén szent Gellért kezdeményezésének tulajdonítja. Nem mulasztja el megemlíteni, hogy Magyarországot „Mária családjának” tekinti. Figyelmeztet szent Gellért gondoskodására, az istentisztelet fényének emelésére és élénken ecseteli a püspök fájdalmát a hanyag kocsis megkorbácsolása láttán. Feljegyezte a kézimalmot kezelő rabnő lelkijerjét tükröző ének iránti csodálatát is. Elég tág teret engedett a királlyal szemben mutatott kemény kiállásának. Ugyanakkor mellőzte látnoki jóslatát a közelgő pogánylázadással kapcsolatban.

Vértanúságának – már említett – részletes leírását, holttestének viszontagságait, majd felmagasztalását elmondó elemek következnek. Érdeemes megjegyezni, hogy vértanúságához vezető útja utolsó előtti állomását Gyodnak nevezi, ami 1417 előtti helységnév. Ebből arra következtethetünk, hogy Bucelin forrása a bécsi és müncheni kódexeket megelőző időszakból származik, ahol az említett helységnév már újabb alakjában szerepel.

Bucelin Velencébe érkezése után kapcsolatba került Pietro Sagredoval, aki állami főméltóságot viselt. 1649. december 1-én hozzákezdett szent Gellért életrajzának megírásához. Nehéz körülmények között dolgozott, mivel csak egy távoli kolostor fogadta be és naponta öt órát utazott, hogy eljuthasson a San Marco térig, ahol feltehetően a híres könyvtárban is dolgozott. Művét már december 28-án befejezte.¹⁴

Ezután a kéziratot gyönyörűen lemásolva és több illusztrációval kiegészítve 1650. január 27-én átadta Pietro Sagredo-nak.¹⁵ Nem világos, hogy csupán személyes elhatározása, vagy éppen Pietro Sagredo felszólítására készítette újabb művét. Tény az, hogy a kézirat elfeküdt és csupán 22 év múltán, 1672-ben látott napvilágot St. Gallenben.¹⁶ Ekkor viszont a kiadásra az ottani bencések vállalkoztak, 1641-ben alakult nyomdájuk segítségével.¹⁷ Így magya-

14 H. B. V – 15 516r, 525r, 534 v., 439 v.

15 Stump, Thomas: Mit Stift... 49.

16 Vita et res praeclare gestae S. Gerardi Sagredi patritii Veneti, ascetaie atque abbatis E. Georgii, vulgo Majoris, Canadiensis postea episcopii, magni Ungarorum apostoli, protomartyris Venetorum, cultus mariani promotoris mirifici, genere, vitae, sanctitate et miraculorum gloria vere illustrissimi.

17 Groling, Moriz: Die Buchdruckerei des Klosters St. Gallen (1633–1800) 7. Die Typographia (1641–1800), Studien zur St. Gallischen Geschichte. St. Gallen, 1934. 25–40., Glück, Eugen: Noi cercetari privind izvoarele istoriei Banatului din secolul al XI-lea. Stradii de istoria Banatului. Tomus 11. 1985. 22–24.

rázható, hogy szent Gellért útvonalán Magyarország felé Neagidim és Vereroche szerepel, csakúgy, mint az archaikus Gyod.¹⁸

Ha összehasonlítjuk a stuttgarti kéziratot az említett kiadással, világosan kiderül, hogy leszámítva a könyv előszavát, a két szöveg valójában azonos. Tartalmilag vitathatatlan, hogy ez alkalommal is a nagy legenda képezte alapvető forrását. Valószínűleg valamelyik Itáliában elterjedt variánsról lehet szó, vagy esetleg éppen a Sagredo család birtokában lévő példányról, melyből Arnoldus Wion merített.¹⁹

A püspök segítségére 1030-ban érkezett 12 szerzetes felsorolása teljes, beleértve Walterus az iskola vezetőjének származását is, amely a későbbi variánsokból kimaradt.²⁰ Több korjelző adatot tartalmazó Ajtony-féle részlet újólag érdeklődési körén kívül esett.

Az eredeti kézirat 38 folio oldalra terjed, míg a könyv 32 fejezetben 47 oldalra.

A szerző ez alkalommal is elfogadta a Sagredo származást és a család jelentőségét ismételten hangsúlyozta, igen nagy elismeréssel, sőt tárgyalja az utószóban is. Magával a szent életével meglehetősen szubektív módon foglalkozik és a Magyarországra érkezése előtti részt valósággal felhívítja. Természetesen nem tudhatta, hogy e rész mennyire megkérdőjelezhető, különben nem szentelte volna e kérdéseknek munkája közel 40%-át, míg a nagy legendában ez az anyag egy-egyedet sem éri el.

A szöveg legfontosabb része a 16. fejezettel kezdődik. A püspökség alapítását bemutatva a későreneszánsz, vagy a korai barokk modorában szól „felszentelése nagy pompájáról”, „valóságos pátriárka” mivoltáról, segítőit pedig „érsekeknek” címezi.²¹ Így kevesebb tér jut a pogányok megkeresztelése és a pasztoráció bemutatására. Részletesebben szól a templomok és az iskola létrehozásáról. A mélységesen Mária tisztelő Bucelin terjedelmesen méltatja szentje ez irányú tevékenységét, sőt állítja, hogy ő buzdította a királyt arra, hogy országát a „Nagyasszonynak” felajánlja.²²

A szerző hangsúlyozza, hogy szent Gellért mindvégig egyszerű szerzetes maradt. A továbbiakban ecseteli prófétai ihletét és leírja a pogánylázadás jövedőlését, szinte szó szerint a nagy legenda nyomán.²³ Tekintélyes részt szentel bátor kiállásának a királlyal szemben és természetesen vértanúságának. Ez utóbbi rész a mű csúcspontjának tekinthető, annál is inkább, hogy pontosabban követi a véres esemény valamennyi mozzanatát a nagy legenda alapján. Az utolsó fejezetek erreklyéinek sorsát, szentté avatását és 1361-ben díszes síremlékének felállítását tartalmazzák. Külön kiemeli, hogy ünnepét 1092 óta Magyarország főünnepei közé iktatták.²⁴

18 H. B. V. 15, 471 r., 480 v.

19 Idem: Izvoare narative din secolul al XI.-referitoare la istoria Transilvaniei. Renóta Arhivelor 4/1979. 393.

20 Ibidem 474 v.

21 Ibidem 465 v – 472 v.

22 Ibidem 475 r.

23 Ibidem 477 r – 478 v.

24 Ibidem 482 v.

Ugyanakkor más forrásból merítette adatait szent Gellért ereklyéjének Muranoba történt átviteléről (1400) és egyes részeknek különböző helyekre történt adományozásáról.

A kézirat és a könyv végső fejezetei szent Gellért apoteozisát tartalmazzák.²⁵ Zárószavában legfőbb érdemének a Mária tisztelet előmozdítását jelöli meg.²⁶

Kétségtelen, Bucelin munkája jelentős hozzájárulás volt szent Gellért működésének európai megismeréséhez. Valójában az előző évszázadok már említett szerzőinek munkásságát újította meg 1672-ben kiadott könyve. A mű elterjedt nemcsak a katolikus, hanem protestáns közegekben is. (Pl London) Szövegkritikai szempontból felhasználható a nagy legenda kéziratai egyes kérdéseinek taglalásához is.

Mindenesetre a két említett kézirat kiadása hozzájárulna a kérdések tisztázásához.

A kéziratok xerox másolata megtalálható a „Vázlatok” szerkesztőségében. Publikálására, illetve kézírata kiegészítésére a Szerző nem talált módot, azonban a Szerkesztőség – kiegészítések nélkül is – alkalmasnak találta a cikket arra, hogy felhívja a figyelmet G. Bucelinra.

JENŐ GLÜCK

INFORMATIVE DATA CONCERNING GABRIEL BUCELIN' PAPERS WRITTEN ON BISHOP SAINT GERARD

The Benedictine monk Gabriel Bucelin was born on December 27 1599 in Diessenhofen at the river Rhine. He was christianed John. When he joined the Benedictine order he adopted the monk's name Gabriel. His first mass was celebrated in 1624. Later he was ordered to do services in St. Frupert (?) Weingarten (1625–1631). The most important domains of his activity were the history of the order, the genealogy, the hagiography, the cartography, as well as some branches of the history. He had chosen the name Gerard to use it as a penname. Later he was appointed by the abbot to secretary. In 1643 he was invited to live in Vienna but he could get only as far as Venice where he was staying for one and a half year (from July 2nd 1649 until November 28th 1650).

He was eagerly looking for Saint Gerard's traces. The monks of the Saint George monastery were of the opinion that Saint Gerard's relics had been left in Hungary. However he found them in the church dedicated to S. Maria e Donato.

After having returned home he was serving as a prior in Feldkirchen (Tyrol, Austria), from 1651 until 1681.

About 85–90 papers were written by him. Many of them have been lost. His remaining writings are to be found in several collections all over the world from Saint Petersburg up to New York. Two of his works are dealing with Saint Gerard's life. The data concerning the saint are to be found on the first 11 pages. It had been a hagiographic investigation. It is astonishing, however, that he had connected the life of our saint to the family Sagredo.

25 Ibidem 483 r – 487 v.

26 Ibidem 486 v – 487 v.

Bucelin's text, by and large, respects the elements of the Greater Legend. He also mentioned some fictive geographical elements. Repeatedly mentioned elements of the Greater Legend are that Saint Stephen had been asking Bishop Gerard to stay longer in Hungary, as well as the description of Saint Gerard's life in Beel. Gerard has been characterized there as a humble and abstinent bishop of his diocese called by Bucelin as "Canadiensis" who had been an "arch-enemy of his own body".

Most lengthy has been described Saint Gerard's deep honour towards the Holy Virgine. But his great admiration towards the slave girls handling a hand-mill has also been recorded.

Bucelin started to write Saint Gerard's biography on December 1st 1649 in Venice. This work was finished by him already on December 28th. He completed his work with several appropriate illustrations, and handed over it to Pietro Sagredo on January 27th 1650. The work was published only 22 years later, in 1672, in St. Gallen. The most essential source had been the Greater Legend again.

The original manuscript had consisted of 38 folio pages, and the book was published on 47 pages with 32 chapters.

He was describing the life of the Saint in a rather peculiar subjective way. The time having preceded his arrival in Hungary has been substantially diluted. The essential part of the description has been begun at the XVI-th chapter. The establishing of churches and that of the school is described in details. A prominent part has been dedicated to his courageous behaviour against King Peter and, naturally, to his martyrdom. The fate of his relics, his canonization and the erection of his splendid sepulchral monument of the year 1361 have been described in the last chapters. The data concerning the transfer of Saint Gerard's relics into Murano (in 1400) had been taken from other sources.

The final chapters of the manuscript and book are actually an apotheosis of Saint Gerard. The concluding words are emphasizing his deep honour towards the Holy Virgine, and the furthering of this honour is being regarded as his most prominent merit.

PUSZTAI BERTALAN

GÁLOCS TÖRTÉNETI ETNODEMOGRÁFIÁJA¹ (1747–1989)

I. A XVIII. század közepén Fényes Elek így mutatta be Ung megyét: „Földe a síkságon termékeny, fekete agyag, itt-ott szikes és iszapos földdel keverve... Levegője, a mocsaras helyeket kivéve, egészséges, éghajlata mérséklett, ...”² Gálocs is egyike a síkság termékeny földű falvainak. Földrajzilag az Ung-Latorca között fekszik, Ungvár közelében. Első említése a XIII. század második felében történik, akkor az Aba-nemzetség javainak egyike és az Ungvártól északra fekvő Nevicke várához tartozik. Az Abák bukása után a Drugetheké lett Gálocs és környéke.³

Az 1427. évi adóösszeíráskor még a Homonnai-Drugetheké volt a falu Galoch néven. Két része ismert 1451-ből: Naghygalocz és Kysgalocz.⁴ Homonnai György volt a falu földesura 1599-ben, melynek jobbágy része nyolc házból állt. A következő híradás éppen egy évszázaddal későbből, 1696-ból származik. Ebben az időben tizenegy jobbágylakosa van, melyekből négynek neve ruszin. Az 1715-ben ott lakó nyolc jobbágycsalád közül négy ruszin, négy magyar nevű volt.⁵

Gálocs etnikumának változását 1747-től kíséreltem meg nyomon követni. Az ezt megelőző századokból talált adatokat – szórványos voltuk miatt – nem használhattam elemzéseimhez. Kétségtelen, hogy a szórványos adatok már a XVIII. század előttről egy kevert etnikai képről tudósítanak minket. A kiválasztott időtartam elég jelentős ahhoz, hogy a Gálocson lakó népesség egymásra hatását alaposan megvizsgáljuk. A nyelvi- és vallási kölcsönhatás megismerése az asszimilálódás fokozatainak feltárása mellett a néprajzi kapcsolatok felderítéséhez is értékes adalékokat szolgáltatathat.

Az etnikai változások vizsgálata közben a rutén, ukrán, kisorosz, ruszin népr neveket közül minden esetben a ruszint használom.

II. Gálocs etnikumának változását két forrásfélére, a statisztikákra, helységnévtárakra és az egyházi schematizmusokra támaszkodva mutatom be.

1 A tanulmány a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával készült 1992. januárjában.
2 Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. 2. 313.
3 Csíkvári Antal (ed.): Ungvár és Ung vármegye. Bp. 1941. 182.
4 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1890. 2. 390.
5 Csíkvári 1941. i.m. 182.

Statisztikai forrásaim közül csak azok használhatók, melyek településekre lebontva közlik adataikat.⁶ Mivel célom a kiválasztott helység etnikai változását figyelemmel követni, ezért csak az ilyen információt is hordozó munkákat vettem figyelembe.⁷

Az első használható összeírás a *Lexicon locorum*. Ez a munka 1772 márciusától 1773 szeptemberéig készült. Az ország településeit megyei, és ezen belül járási bontásban közli. A helység neve mellett⁸ jelzi közigazgatási jellegét, uralkodó nyelvét, továbbá azt, hogy van-e iskolamestere és hogy milyen felekezethez tartozó parókiák vannak az adott helységben. Hátránya, hogy a nyelvi adatok alapján csak a nyelvhatárt lehet meghatározni, a kisebbségben élő nemzetiségekről nem ad információt.

Még a XVIII. század és a XIX. század fordulójáról tudósít Korabinsky helységnévtára és Atlasa. Mindkettő a legjellemzőbb etnikumot és vallásokat jelöli.⁹

Viszonylag nagy, harminc éves szünet után, 1836 és 40 között jelent meg Fényes Elek hatalmas ismeretanyagot tartalmazó hatkötetes munkája. Az eddigiekkel ellentétben Fényes a kisebbségi vallások hívőinek számát is pontosan feltünteti és az etnikai összetételnél is differenciáltabb képet ad. A szerző a változásokat mindig jelezve, többször is kiadta munkáját.¹⁰

Az 1849 utáni első, 1850/51-es népszámlálás megbízhatatlan eredményeket hozott. A magyarul akadozva beszélőket és akik szláv hangzású előnevet viseltek, nem magyarokként írták össze. A magyar nemzetiségű görög katolikusokat teljes egészében ruszinnak, vagy romának vették.¹¹ A visszaélések és hibák miatt 1857-ben megismételték a népszámlálást, de a nemzetiségi hovatartozás nem szerepelt a kérdések között.¹² Hornyánsky 1858-ban kiadott munkája ennek ellenére tartalmazott etnikai adatokat, melyek a legtöbb helyen Fényes húsz évvel korábbi adatait igazolták.¹³

6 Schwartner, A. 1798-ban, Csaplovics J. 1821-ben, Magda P. 1834-ben kiadott összesített felméréseit itt nem tudom hasznosítani.

7 Ezért az igen megbízhatónak tartott II. József-kori (1784–87) népszámlálás eredményeit és a *conscriptio animarum*okat sem használtam fel. Kovacsovics József: Bevezetés a történeti demográfia forrásainak tanulmányozásába. In: Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1963. 9.

8 Latin és magyar, illetve nemzetiségi nevét is feltünteti.

9 Korabinsky János Mátyás: *Geographisches-historisches und Produkt-Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786. és *Atlas Regni Hungariae portabilis*. Wien, 1805.

10 Rövidebb-hosszabb változatai: Fényes Elek: *Magyarországnak' s a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota* statisztikai és geographiai tekintetben 1–4. Pesten, 1836–40.; *Magyarország statisztikája* 1–3. Pest, 1842–43.; *Magyarország geographiai szótára*, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. 1–4. Pesten, 1851.; *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pesten, 1867.

11 Czoernig, K. F.: *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie* 1–3. Wien, 1855., 1857. című munkája is még az 1850/51. évi népszámlálás alapján készült, bár már javítva a nemzetiségi arányokon. Fényes 1867. i.m. 10.

12 Kovacsics J. 1963. i.m. 13.

13 Hornyánszky V.: *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn*. Pest, 1858.

Az 1863-as, BRAP jelzettel kiadott helységnévtár nemzetiségi adatokat nem közölt a kisebbségekről. Járási összesítései jelentősen eltértek Fényes négy évvel később közölt adataitól.¹⁴

A Magyar Statisztikai Hivatal 1867-es felállítása után a második, 1880-as népszámlálástól az anyanyelv már szerepelt a kérdések között.¹⁵ Ettől kezdve az egyre részletesebb kérdéssor és feldolgozás miatt már jól követhetők az etnikai változások.¹⁶

Másik forrás az egyházi schematizmusok. Ezeket az összeírásokat a parókusok, plébánosok készítették és a püspökségek gyűjtötték be. Megbízhatóságukra jó példa az, hogy Fényes már említett munkáját is egyházi schematizmusok alapján készítette el. Az egyházak által bizonyos időközönként összeállított schematizmusok közül csak a görög katolikus egyházét használtam, mert Gállocs esetében ezek adatai segítenek az etnikai változások felderítésében.¹⁷ Néprajzi adatokban kétségtelenül a magyarul még közzé nem tett 1751-es összeírás a leggazdagabb. A történeti etnodemográfia számára az 1806. évi összeírás fontos forrás lehet, mivel minden egyes helység prédikációs nyelvét is tartalmazta, amely kivételes esetektől eltekintve, azonos a görög katolikus lakosság által használt nyelvvel.¹⁸

III. Gállocs etnikai összetételének történeti vizsgálatánál négy kérdésre igyekeztem választ találni:

1. Mikor települtek be Gálocsra a mai magyar görög katolikusok ruszin ősei?
2. Milyen tényezők hatására asszimilálódott a gálocsi ruszinság a XIX. században? Etnikai helyzet a XX. század közepéig.
3. A lakosság összetételének változásai a II. világháború után.
4. Milyen tanulságot hordoz ez a folyamat számunkra?

1. A ruszin népesség számának változását a görög katolikus egyházi schematizmusokkal kísérelem meg felderíteni.

14 Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a XVIII-XIX. században a mai Magyarország északkeleti részén. In: Népi kultúra – népi társadalom 7. Bp. 1973. 348.

15 Paládi-Kovács Attila 1973. i.m. 349., Kollerffy M. – Jekelfalussy J.: A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Bp. 1887.; Keleti Károly: A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján. In: Értekezések a társadalmi tudományok köréből 7/2. Bp. 1881.

16 Dvorzsák János: Magyarország helységnévtára. Bp. é.n. [1893].; Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Bp. 1902.; A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Bp. 1913.; Az 1941. évi népszámlálás. Kézirat, 1947.

17 Az összeírások időrendjében: Ember Győző: A munkácsi görög katolikus püspökség leköszékeinek 1747. évi összeírása. In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. Bp. 1947. 95–117.; Gadzsega, V.: Dodatki k isztoriji Ruszinov i ruszkih cerkvej v Uzsanszkoj zsupi – Sztugyiji isztorcino-archivnyi. In: Naukovi zapiszki Tovariszstva „Proszvita” 2. Ungvár, 1923. 1–64.; Consignatio parochorum, parochiarum, et filialium, numeri animarum, nec non parochialium proventuum almae dioecesis Munkaciensis per respectivos Comitatum continens eorum subdivisionem in vice-archi-diaconatum facta die 1-a 7-bis. 1792.; Udvari István (ed.): A munkácsi görög katolikus püspökség leköszékeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990. A görög katolikus egyház 1751., 1792. és 1915. évi összeírásainak Gálocsra vonatkozó adatai Udvari István szíves közlése.

18 Udvari I. 1990. i.m. 64.

Az első, 1747. évi összeírás szerint Gálócson tíz görög katolikus család élt.¹⁹ Elfogadva és alkalmazva Udvari István adatait az ungvári esperesi kerület görög katolikus családjainak XIX. század eleji nagyságáról,²⁰ a falu görög katolikus lakossága ekkor (1747-ben) feltehetőleg nem haladta meg az 50–60 főt.

Ennek az értéknek a jelentősége akkor lesz nyilvánvaló, ha összevetjük a négy évvel későbbi adatokkal. Ekkor Gálóc és filiáinak (Bátfa, Sislóc) gyónásra képes görög katolikus lakossága 244 fő volt.²¹

Udvari az 1806. évi adatok alapján a gyónásra képes népesség számát a hívők összlétszámának 72,73 %-ában határozta meg.²² Így a gálóczi parókia alá tartozó területen körülbelül 335 görög katolikus hívő élhetett ekkor. A parókia és a filiák jobbagyitelkeinek száma alapján a gálóczi görög katolikusok száma 1751-ben 120–125 fő körül lehetett.²³

Fontos információt nyerhetünk tehát mindjárt az első két egyházi összeírásból a görög katolikus ruszinok Gálócra való betelepedésével kapcsolatban. Számításaim szerint a falu görög katolikus népessége négy év alatt (1747-től 1751-ig) – a természetes szaporodással nem magyarázhatóan – megkétszereződött. A kor települési irányait alapul véve a beköltöző görög katolikus népesség valószínűleg ruszin volt.²⁴

Thirring Gusztáv számításai alapján a II. József-féle népszámlálástól 1804-ig Ung vármegye népességének szaporulata 39 %-kal az első között volt az országban.²⁵ Paládi-Kovács Attila szerint a nagymértékű növekedést a ruszin betelepülés okozta.²⁶ A gálóczi adatok vizsgálata után valószínűsíthető, hogy ez a betelepülés Ung vármegye északi részét érintette elsősorban.

Jól alátámasztja ezt az, hogy a Lexicon locorumban jelzett nyelvhatár – mely pontosan a kérdéses ruszin betelepülés előtti helyzetet jelzi –, a XX. század elejéig nem változott.²⁷ Mivel az Ung vármegyei ruszinok 1646-ban csatlakoztak Rómához,²⁸ ezért az esetleges bevándorlásból adódó létszámnövekedésüket a görög katolikus schematizmusoknak jelezni kellene. A XVIII. század végi bevándorlás azonban nem érintette Gálócot. Az 1751-ben 120–125 főt kitevő görög katolikus lakosság száma 1792-ben 118-ra, 1806-ban 129-re, 1836-ban 132-re, 1858-ban 130 főre változott.

19 Ember Gy. 1947. i.m. 101.

20 Udvari I. 1990. i.m. 84.

21 Gadzsega, V. 1923. i.m. 60–61.

22 Udvari I. 1990. i.m. 61.

23 A pápa egyházfőségét a XVII-XVIII. században elfogadó ortodox hívőket nevezzük összefoglaló néven görög katolikusnak. Az egyesülés mellett szertartásukat, egyházi nyelvüket és bizonyos szokásaikat (pl. papok nősülése) megtarthatták az egyesültek (unitusok). Pontos nevük ezért: bizánci szertartású katolikusok.

24 A jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem bizonyítható egyértelműen, hogy az 1747–51 között betelepülő görög katolikusok ruszinok voltak; ám a XVIII. századi migrációs irányokat figyelembe véve ez a legvalószínűbb.

25 Thirring Gusztáv: Az 1804. évi népösszeírás. In: Magyar Statisztikai Szemle, 14. évf. 1. 1936. 7.

26 Paládi-Kovács A. 1973. i.m. 339.

27 Petrov nyomán Paládi-Kovács A. 1973. i.m. 337.

28 Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Bp. é.n. 147.

Forrásaink alapján a gálócsi görög katolikusok betelepedésének két szakasza különíthető el. Az első a XVIII. század közepéig tartott. Ekkor került Gálocsra az 1747-ben még tíz családnyi görög katolikus is. A második 1747 és 1751 között történt. További kutatásokkal esetleg választ lehetne találni arra, hogy e betelepülés szervezett telepítésekkel, vagy szervezetlen migrációval történt-e.

2. A gálócsi görög katolikus ruszinság asszimilálódásánál négy kérdést kellett vizsgálnom:

- a) Milyen etnikai összetételű volt a falu a XVIII-XIX. században?
- b) Milyen szerepe volt az egyházzervezeti változásoknak az asszimilációban?
- c) Hogyan alakulhatott ki és mit eredményezett a görög katolikusok két-nyelvűsége?
- d) Az asszimiláció utolsó szakasza.

a) A falu etnikai összetételének meghatározásánál elsődleges forrásként a statisztikákat, helységnévtárakat használtam. Az így kialakított kép finomításához volt szükségem az egyházi összeírásokra.

Első összeírásunk a *Lexicon locorum* szerint Gálocs 1773-ban magyar nyelvű falu volt, ahol egyik felekezetnek sincs parókusa.²⁹ A *Lexicon locorum* nyelvi adatait térképre vetítve azt látjuk, hogy Gálocs a magyar-ruszin nyelvhatártól nem messze, nyugatra fekszik, de magyar nyelvű területen. (1. térkép)

Hasonlóan a *Lexicon locorum*hoz, Korabinsky két munkájában is azt találjuk, hogy Gálocs magyar falu. Az 1805-ben megjelent Atlasból azt is megtudhatjuk, hogy a falu lakói katolikus és református vallásúak³⁰ voltak. Harminc évvel az Atlas után jelent meg Fényes Elek hatkötetes munkája Magyarország statisztikájáról és geográfiájáról. E munka szerint Gálocs magyar-ruszin falu.³¹ A különbség oka nem ruszin betelepülés, ezt jól bizonyítja a gálócsi görög katolikusok 1751 és 1858 között alig változó száma. A változás a statisztikai módszerek finomodása miatt történt. Alátámasztja ezt a munkácsi püspökség 1806. évi összeírása, mely részletes adatsorával jó segítséget ad az etnikai folyamatok vizsgálatához. Az összeírás szerint ugyanis Gálocs filia prédikációs nyelve kettős: magyar és ruszin.³² Azaz már a Korabinsky-féle Atlas készítésekor időpontjában is éltek ott ruszinok. Még egy tanulságot is hordoz azonban ez a tény. Azt, hogy a görög katolikus vallású ruszinok a *Lexicon locorum* készülésekor időpontjában (1772-73) kisebbségben voltak Gálacson. Ez a kisebbség az 1806-os egyházi összeírás után csak 1836-ban Fényes Eleknél válik láthatóvá. Ekkor a falu 550 lakosából 132 volt görög katolikus, tehát a falu

29 *Lexicon locorum regni Hungariae populosorum*. Bp. 1920. 290.

30 Korabinsky J. 1786. i.m. 192. és 1805. XXXIX. Az Atlas görög és római katolikusokat nem különböztet meg.

31 Fényes E. 1836-40. i.m. 3. 365.

32 Udvari I. 1990. i.m. 140.

össznépességének 24 %-a. Több mint húsz évvel később Hornyánsky szinte teljesen azonos arányokról tudósít.

A XVIII. század közepén befejeződött ruszin betelepülés után a XIX. század közepéig a ruszin lakosság észlelhetően jelen volt Gálócson, de a falu etnikai összetételét alapvetően nem változtatta meg, újabb migrációs hullámok nem érkeztek, fokozatos beolvadása mellett ekkor még őrizte nyelvét.

b) A gálócsi görögkatolikusok asszimilációjánál feltétlenül szólnunk kell az egyházi változások és az asszimilálódás kapcsolatáról. Gálocs az 1747. évi összeírás szerint görögkatolikus parókia volt.³³ Ugyanez volt a helyzet még 1751-ben is.³⁴ A *Lexicon locorum* szerint azonban 1773-ban már egyik felekezetnek sincs Gálócson parókusa.³⁵

Azután, hogy 1751 és 1773 között Gálocs megszűnt parókia lenni, többé sosem volt itt görög katolikus anyaegyház. A parókia megszűnésétől valószínűleg, de 1806-tól bizonyíthatóan Palágy filiája volt a falu.

Gálocs filiává válása jól illeszkedett abba a XVIII. századi folyamatba, melynek célja az volt, hogy a jobbágyi sorban élő, és sokaságuk miatt egymás helyzetét is rontó „batykókat” képzett, biztos jövedelmű parókusokkal váltsák fel. A görög katolikus papság nevelésének és a parókiák szervezésének kezdete a De Camelis János püspök közbenjárására 1692. augusztus 23-án I. Lipót által kiadott kiváltságlevéltől számítható.³⁶ A papnevelő intézet felállítása, tehát a rendszeres papképzés megvalósulása azonban Mária Terézia uralkodásáig váratott magára.³⁷ A XVIII. század második felére teremtdtek meg a feltételek a parókiák reformjához.

A munkácsi egyházmegyében 1751 és 1806 között a parókiák száma 134-gyel csökkent. Megnőtt viszont az egyházas filiák (és általában a filiák) száma, ami valószínűsíti, hogy ezeken a helyeken egykor parókiák voltak.³⁸

Ez az egyházszervezeti változás, a filiává válás hatása döntő volt a ruszinok asszimilációja szempontjából. Ezzel megváltozott a görög katolikus vallás helyzete (tekintélye) Gálócson. Hiszen egészen más egy egyházközség megítélése a falujában, ha a híveken kívül állandóan jelenlévő papja is van. Elég, ha ezzel kapcsolatban a papoknak a helyi vezetőréteget, értelmiséget betöltő szerepére gondolunk, különösen a csekély számú nemességgel rendelkező ruszinság körében. Ha a pap, a közösség vezetője eltűnik, akkor a vallás megítélése jelentősen megváltozik.

A filiává válással összefüggő fontos változás volt az is, hogy megszűnt a rendszeres nyelvgyakorlás biztos lehetősége, a misén belüli anyanyelvi prédikáció. A ritkán,³⁹ több hét elteltével, esetleg havonta tartott szertartások már

33 Ember Gy. 1947. i.m. 101.

34 Gadzsega, V. 1923. i.m. 60–61.

35 *Lexicon locorum* 1920. i.m. 290.

36 Csúkvári A. 1941. i.m. 133–134.

37 Olsavszky Manuel püspök alatt 1744-től kezdődik Munkácson. Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. Nyíregyháza, 1990. 151.

38 Ungban 1792-ben 67 filiából 36 egyházas volt, köztük Gálocs is. Udvari I. 1990. i.m. 64.

39 Palágyinak (Gálocs is ide tartozik) az 1806. évi összeírás szerint tizenhárom filiája volt, összesen 1285 hívővel. A társadalmi, családi kapcsolatok szempontjából valószínűleg a falvak azonos vallású lakosai játszották a legnagyobb szerepet a gálócsi görög katoliku-

elvesztették a nyelvet megtartó szerepüket. Különösen nő az anyanyelvi kultúra elvesztésének veszélye, ha hiányzik a görög katolikus felekezeti oktatás, és a katekizáció sem folyik,⁴⁰ márpedig Gálacson 1806-ban mind a kettő hiányzott.⁴¹ Felekezeti iskolája ezután sem lett a görög katolikusoknak.⁴²

A más pap közelsége miatt a vele való kereszteltetés, temettetés mellett a vegyesházasságok lehetősége is nőtt azzal párhuzamosan, ahogy a pap által összetartott egynyelvű közösség a ritkább (az összetartozás tudatát is erősítő) találkozási lehetőségek megszűnte miatt kezdett széthullani. A ritkább misékel, a vegyesházasságokkal, esetleg más templomba való járással megszűnt a vallás addigi közösséget formáló ereje, és meggyengült a falu egyéb lakóitól elkülönítő szerepe.

c) „Vedd el a nemzet nyelvét, s a nemzet megszűnt az lenni, ami volt: nyom nélkül elenyézik, beolvad, belehal az őt környező népek tengerébe.”⁴³ Vegyük most vizsgálat alá az egyik legfontosabb etnikai specifikumot, a nyelvet! A görög katolikus lakosság nyelvi helyzetéről először az 1806. évi összeírásból értesülhetünk. Eszerint Gálacs prédikációs nyelve a magyar és ruszin. Amint

sok életében.

I. görög katolikus hívek száma

II. a filiák távolsága a parókiától (1/4 órában)

III. milyen más vallású pap volt a községben

	I	II	III
Palágy	88	–	ref
Palágykomoróc	36	–	ref
Szürte	358	4	–
Csap	12	16	–
Kiss zelmenc	98	2	–
Nagyszelmenc	173	3	–
Ptruska	162	7	–
Buro	6	7	–
Doboruszka	36	3	rk
Mocsár	15	6	–
Ásvány	2	15	ref
Sislóc	116	7	–
Bártfa	54	7	ref
Gálacs	129	4	ref

(Forrás: Udvari I. 1990. i.m. 141.)

Az adatokat elemezve megállapíthatjuk, hogy Gálacs a negyedik legnépesebb filia (több görög katolikus él itt, mint a parókián). A falu a parókiától egy órán belül elérhető öt település közé tartozott. Mindezek azt sejtetik, hogy a nagyon terhelt Palágy tizenhárom filiája közül még a jobb helyzetűek közé tartozott.

40 Udvari I. 1990. i.m. 67.

41 Uo. 190.

42 A gálacsi református eklézsia jegyzőkönyve szerint 1826 előtt az egyház levitájához jártak tanulni „minden vallású gyerekek”. Ebben az évben a református iskolának jelöltek ki helyet a falu földesurai, azzal a kikötéssel, hogy „mint eddig, úgy ezen túl is az építendő Református Oskolába mint a Római, úgy a Görög Catholikus gyerekek is szabadon járhasanak tanulás végett”. Ez az iskola lett 1870-ben községi, végül állami iskola, a falu egyetlen iskolájának őse. Haraszty Károly (ed.): Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez. Nagykapos, 1931. 194.

43 Tolnai Vilmos: Halhatatlan magyar nyelv. Bp. 1928.

ezzel már a fentiekben is foglalkoztunk, a XVIII. század közepén betelepülő görög katolikus lakosság valószínűleg ruszin volt. A magyar-ruszin prédikációs nyelv vagy a görögkatolikus lakosság magyar és ruszin voltát, vagy a gálócsi ruszin görög katolikusok magyar környezetben történő nyelvi térvesztését mutatja. Forrásaink hiányában erre a kérdésre nem tudunk választ adni.

Ha Gálócson már a XVIII. század közepén élt magyar nyelvű görög katolikus népesség,⁴⁴ úgy a ruszinok nyelvváltása ezek miatt jelentősen gyorsulhatott.⁴⁵

A kettős prédikációs nyelv 1806-ban éppen a javarészt magyar nyelvű görög katolikusok lakta Szabolcs vármegye szomszédságában fekvő palágyi, őri és minaji parókiákon volt elterjedve, amely mintegy „átmeneti területet” alkotott a görög katolikus vallású magyar és ruszin etnikum között.⁴⁶ (2. térkép)

A nyelvi változások szempontjából fontos a vegyes házasságok aránya.⁴⁷ Bár az 1806. évi összeírás szerint Gálócson ez a szám éppen alacsony volt,⁴⁸ de mivel a vármegye magyar lakosságának döntő többsége az Ung vonalától délre lakott, ezért a vegyes házasságoknak és így az asszimilálódásnak is ezen a területén volt legnagyobb az esélye.⁴⁹ Különösen így van ez, ha a jelentős számú magyar, illetve kétnyelvű görög katolikusra gondolunk, akik mind az Ungtól délre éltek.

A gálócsi görög katolikusok tehát már a XIX. század elejére a kétnyelvűség állapotába jutottak.⁵⁰ Ennek okai a valószínűsíthetően magyar nyelvű görög katolikusokkal való kapcsolat mellett a vegyesházasságok nagyobb lehetősége, továbbá a már említett egyházi változások és a falun belüli kisebbségi helyzet voltak. Bár forrásaink 1806-tól 1882-ig jelzik a ruszin etnikum jelenlétét Gálócson, ennek létszáma – már a XIX. század elején is meglévő kétnyelvűségre gondolva –, egyre csökkenő lehetett.

d) A gálócsi görög katolikus vallású ruszinság a már vázolt okok miatt a XIX. század második felében valószínűleg teljesen elvesztette nyelvi- és ezzel együtt nemzetiségi különállását. A BRAP jelzettel 1863-ban kiadott helységnévtár Gálóc „divatos nyelve”-ként már csak a magyart említi, a település lélekszámának jelentős csökkenése mellett.⁵¹

44 Pontosabban fogalmazva: ha eddig már elmagyarosodott az itt élő görög katolikus ruszinság. Ezek elmagyarosodása feltételezhető, hiszen az unió száz évvel korábban volt és a XVIII. század közepi beköltözés előtt kevés (mindössze tíz családnál) görög katolikus élt Gálócson.

45 Ennek példáját a korszakban Szabolcs és Szatmár vármegyében lásd: Udvari I. 1990. i.m. 8.

46 Az említett három parókiából csak a palágyin és ennek filiáin volt a kettős prédikációs nyelv közül fontosabb a magyar. Udvari I. 1990. i.m. 164.

47 Uo. 65.

48 21 görög katolikus házaspár mellett mindössze két római katolikus–görög katolikus vegyesházasságot regisztráltak. Uo. 140.

49 Az 1806. évi összeírás szerint csak Ung vármegye ungvári esperesi kerületében volt 90 % alatt a tiszta görög katolikus házaspárok aránya. Uo. 84.

50 Uo. 65.

51 Öt év alatt (1858–1863) 555-ről 344-re csökkent. A lakosság számának így mérvű csökkenése kétségtelenül teszi a forrás által közölt adatot. BRAP: Magyarország helynévtára. Pest, 1863.

Az 1882-ben kiadott helységnévtár a lélekszám tetemes gyarapodásáról számol be. A magyar-ruszin falunak mondott Gálacson ekkor 491 lakost jelez.⁵² A népesség számának növekedésével jelentősen változnak a vallási arányok is. A római katolikus és református vallás (mely továbbra is a legnépesebb felekezet marad), visszaszorulása mellett megnő a görög katolikusok száma (156 fő – 31,7%). Talán ez a változás összefüggésben volt azzal, hogy Gálocs újra magyar-ruszin faluvá vált.⁵³

Az 1890-es évek elejéről származó következő felmérés a falu lakosságának újabb jelentős csökkenését regisztrálta.⁵⁴ A görög katolikus vallású lakosság száma szinte pontosan a 30–35 évvel korábbi szintre esett vissza.⁵⁵ Balogh Pál munkája alapján azonban figyelemre méltó, hogy a tíz-tizenöt évvel korábban még az etnikai képet jelentősen befolyásoló ruszinság a XX. század elejére már csak szórványok szintjén van jelen.

Feltűnik viszont a szlovák etnikum, mely a század fordulóján a lakosság 1–9 %-át alkotta.⁵⁶ Ezzel összefüggésben a *Lexicon locorum* (1773) alapján készült nyelvi térképet (1. térkép) összehasonlítva a Balogh Pál által 1902-ben közzétett (3. térkép), a magyar-szlovák nyelvhatár délre tolódását figyelhetjük meg.

Az 1913-ban kiadott helységnévtár szerint a lakosság száma húsz év alatt számottevően nőtt (1893: 427; 1913: 542 fő). Ez a gyarapodás azonban, ellentétben a korábbi hasonló folyamatokkal, nem járt az etnikai helyzet megváltozásával. Gálocs ekkor magyar falu.⁵⁷ Az utolsó magyar népszámlálás 1941-ben 529 lakost talált. A 189 görög katolikus a falu második legnépesebb felekezetét alkotta. A népszámlálás ekkor két fő ruszin lakost talált, de a századfordulón körülbelül 50 fős szlovák kisebbségnek már nem volt nyoma.⁵⁸ Ez, tekintve, hogy Gálocs is 1920-tól 1938-ig szlovák fennhatóság alatt volt, meglepő.

A XIX. század utolsó harmadában tehát felgyorsult a gálóczi ruszinok asszimilálódása. A ruszinok vallásuk megtartása mellett veszítették el nyelvüket és váltak magyarrá. A folyamat befejeződését regisztrálta az 1941-es népszámlálás. Gálocs mai tösgyökeres görög katolikus lakói kivétel nélkül magyarnak tartják magukat. Helyszíni gyűjtéseim során a görög katolikus vallás emlékei után kutatva, eddig semmilyen ósláv, vagy ruszin nyelvű írásos emléket nem találtam. A Bibliák, imakönyvek, szentkép aláírások magyar nyelvűek.

3. A második világháború vége után a falu a Szovjetunió része lett. Ez a politikai változás a későbbiekben az etnikai képet is jelentősen befolyásolta.

52 Kollerffy M. – Jekelfalussy J. 1882. i.m. 259.

53 Dvorzsák J. 1893. 737.

54 Az összlakosság 427 fő. Dvorzsák J. 1893. i.m. 484. A XIX. század utolsó harmadának jelentős népességcsökkenései valószínűleg összefüggésben vannak a Kárpátalja területéről a magyarok és a ruszinok körében egyaránt jelentős Amerikába történő kivándorlással. Vö. Szabó Oreszt: A magyar oroszokról. (Ruthének) Bp. 1913. 247–260. és Haraszy K. 1931. 195.

55 1858 – 130, 1882 – 156, 1893 – 128 a görög katolikus vallású lakos.

56 Balogh P. 1902. i.m. 590.

57 A Magyar Szent Korona ... 1913. i.m. 598.

58 Az 1941. évi ... 1947. i.m. 180.

A háború utáni helyzet felvázolása előtt azonban meg kell emlékeznünk Gálóc lakosságának egy mindeddig nem említett részéről, a zsidókról. A falu népességének a vizsgált korszak alatt számában talán legkevésbé változó csoportja ez. Fényes Elek a XIX. század közepén már 60 zsidót említ.⁵⁹ Az első csökkenést a XIX. század utolsó évtizedében tapasztalhatjuk, majd az 1941. évi népszámlálás jelzi az újabb fogyatkozást.⁶⁰ A 30-as évek végétől egyre szigorodó törvények elől való menekülésre már a falu lakói is emlékeznek. A háború után a gálóczi zsidóság nyolc fő körüliire fogyott.

Az elmúlt negyvenöt év változásait elemezve megfigyelhetjük, hogy a magyar nemzetiségű lakosok fogyásával párhuzamosan a háborút túlélte egy-két zsidó család is kivándorol. A korábban homogén faluból pedig az északi területről meginduló betelepülés vegyes lakosságú települést hoz létre. Bár a falu döntő többsége⁶¹ még ma is magyar anyanyelvű, de jelentős egyéb kisebbségek is képződtek. (1. ábra)

4. Megvizsgálva Gálóc etnikai változásait és követve a ruszinok asszimilálódását, két – a nemzetiségek megmaradása szempontjából nagyon fontos – intézmény: az egyház és az iskola helyzetére kell felhívnom a figyelmet. A nemzeti nyelv továbbélésének e két letéteményesét már kétszáz éve sem birtokolta a gálóczi ruszinság. Az apró falu a fent említett okok miatt a XX. század elejére teljesen homogénné vált.

A ruszinok két évszázados asszimilációjának vizsgálata azért fontos, mert a kárpátaljai kisebbségi magyarság az utóbbi években – leginkább az elvándorlás miatt – gyors ütemben fogyatkozott.⁶² Bár a gálóczi lakosság döntő többsége még magyar, a jelen Kárpátalja szociológusai azonban ezt a falut is veszélyeztetettek közé sorolják.⁶³ A fent jelzett két intézmény hiánya gyorsítja az asszimilálódás folyamatát.

IV. Az elmúlt harmadfél száz év változásait figyelve megállapíthatjuk, hogy Gálóc össznépessége kétszer csökkent nagymértékben. Számomra egyelőre ismeretlen okból 1857 és 1863 között, és valószínűleg Amerika vonzása miatt, 1881 és 1893 között. A 2. világháborúban kilenc gálóczi férfi esett el, a zsidó kisebbséget elhurcolták, a malenkij robotra azonban innen senkit sem vittek el. Jól látható, hogy a falu népessége most is a százötven évvel ezelőtti érték körül mozog. A természetes szaporulat többletét valamilyen sorsforduló mindig elvitte a faluból. (2. ábra)

A görög katolikus hívek számának és etnikai összetételének vizsgálata alapján két betelepülési hullámmal: egy 1747 előttivel⁶⁴ és egy 1747 és 1751

59 1836 – 60, 1852 – 60, 1882 – 63.

60 1893 – 45, 1941 – 41.

61 545 főből 480 (430 magyar és kb. 45–50 magyarul beszélő cigány) használja rendszeresen ezt a nyelvet. Ez a lakosság 88 %-a.

62 S. Benedek András: A megmaradás esélyei. In: Hatodik Síp, 1991/2. 2.

63 Dupka György – Horváth Sándor – Mórincz Kálmán: Sorsközösség. Ungvár, 1990. 48–49.

64 Természetesen arról, hogy az 1747-ben már Gálócson élő tíz családnál görög katolikus egyszerre vagy szóróványosan érkezett, nem tudunk semmit.

közöttivel számolhatunk. Így alakul ki az a 120–130 fős görög katolikus vallású csoport, melynek száma csak a XX. század első felében változik meg. A nyelvi folyamatok alapján valószínűleg kétszeri asszimilálódás történt a görög katolikusok körében: az 1747-re már ott élő ruszinok ekkorra már elmagyarosodtak és ők már valószínűleg magyar anyanyelvüként gyorsítják a XVIII. század közepén betelepülők nyelv váltását. (3. ábra) A kettős helyzetet jelzi a munkácsi püspökség 1806. évi összeírása.

A vallások arányát vizsgálva a görög katolikusság számának kétszáz év alatt való megnégyszereződését tapasztalhatjuk. A reformátusok számának jelentős visszaesése mellett gyorsan eltűnik a csekély létszámú evangélikusság, már a háború előtt fogyni kezd az izraelita hívek száma és stagnál a római katolikus vallású csoport létszáma. (4. ábra)

Az okleveles adatok tanúsága szerint a ma javarészt ruszinoknak tartott szláv etnikum a XIII. századtól tűnik fel a Kárpát-medence északkeleti hegyvidékén. A kenézeknek nevezett „vállalkozók” vezetésével települtek be ekkortól a történelmi Ung vármegye területére. A folyamatos szervezett telepítés mellett, a jelentős szervezetlen migráció is gyarapította a ruszinok számát.

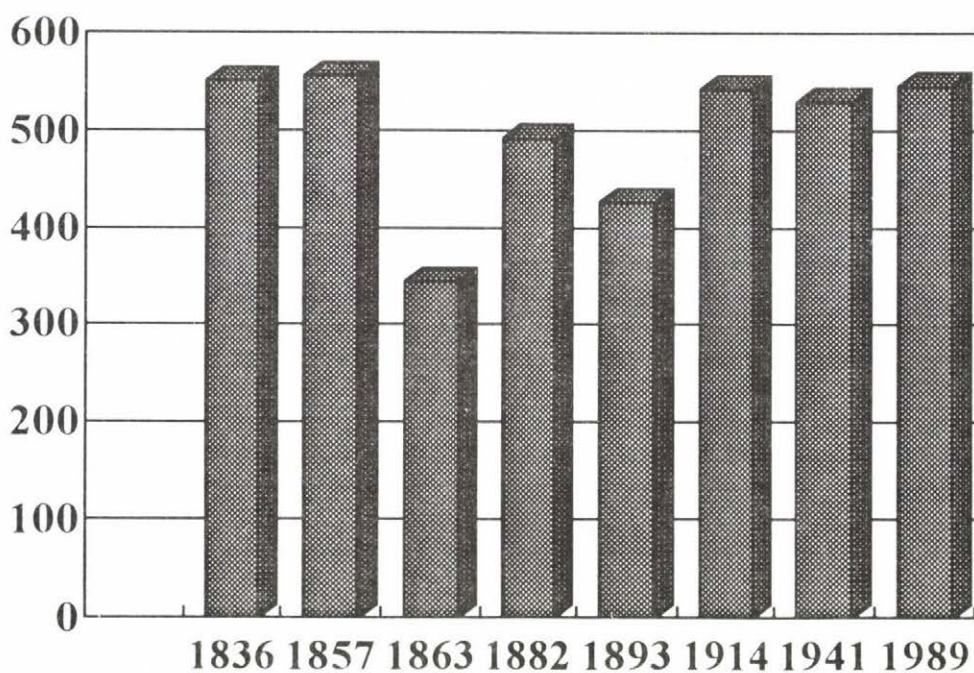
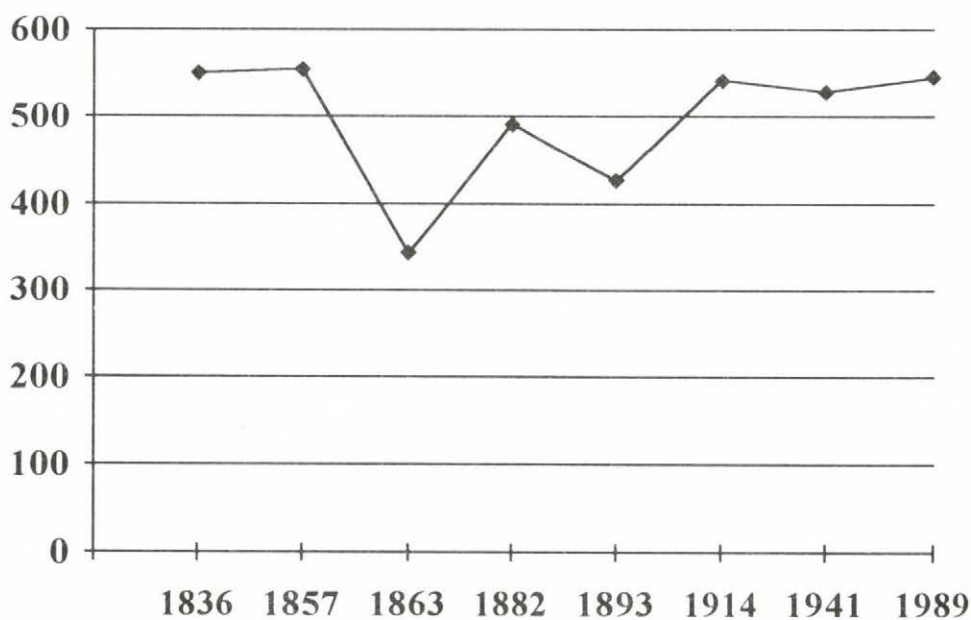
Az északkeleti hegyvidék betelepülése után a XV–XVI. században még szóróványosan, a XVII–XVIII. században pedig egyre nagyobb számban tűnnek fel az alföldi részekben is.⁶⁵ A hegyvidékhez közel fekvő Gálócson már ezelőtt is megjelenhettek, bár első említésük a XVIII. század végén történik.

A gálócsi etnikai arányok változása alátámasztja azt a véleményt, mely szerint a Lexicon locorumban jelzett nyelvhatár a XX. század elejéig nem változik, a szórványok azonban beolvadnak.⁶⁶ Ehhez képest egyetlen jelentős változás a magyar-szlovák nyelvhatár délre tolódása (vö. 1. és 3. térkép). Ezzel összefüggésben Gálócson is feltűnik a szlovák etnikum.

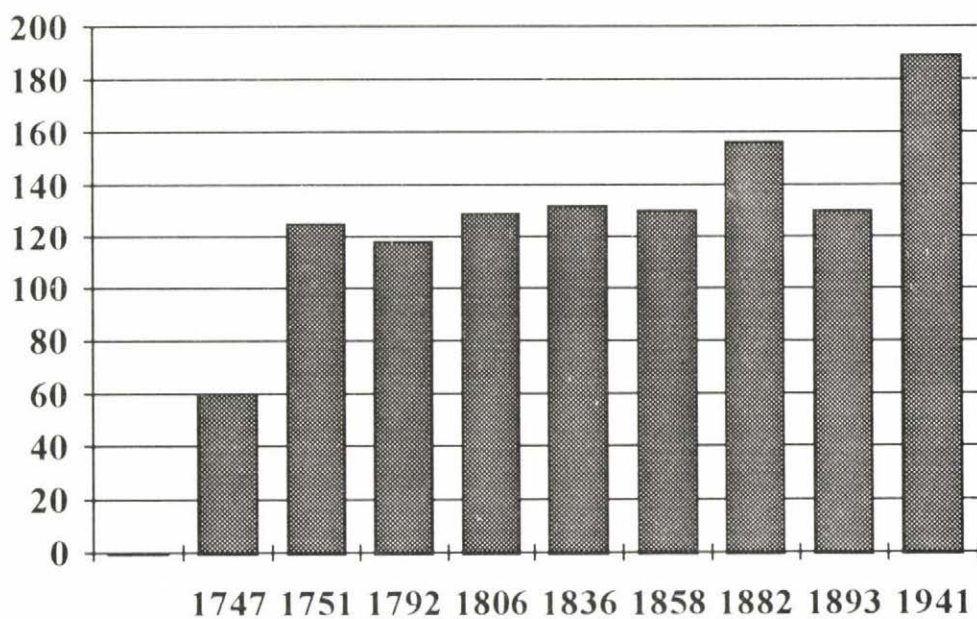
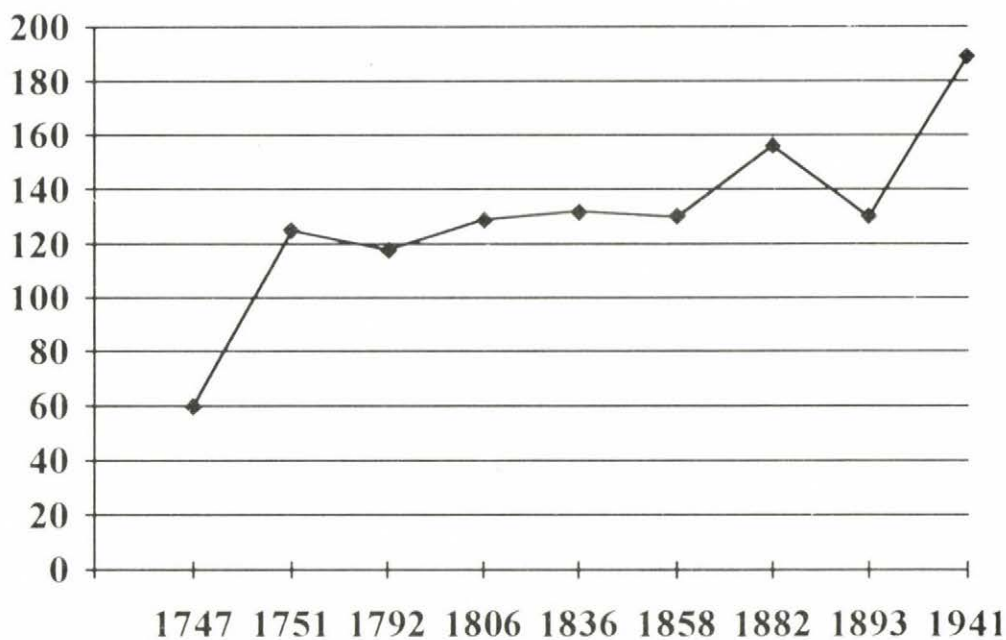
A kárpát-medencei népek életmódja, szokásai, szokincse szempontjából rendkívül jelentős interetnikus kapcsolatok felderítéséhez szeretne eredményeivel ez a tanulmány is hozzájárulni. Csak egyes falvak mikrovizsgálatait elvégezve remélhetjük azt, hogy a múltat tisztázva a jelenben is emberi módon tudjanak együttélni magyarok, ruszinok és szlovákok, tudva – de nem egymás ellen felhasználva –, hogy ki mikor hol élt az elmúlt századok során.

65 Paládi-Kovács A. 1973. i.m. 331–333.

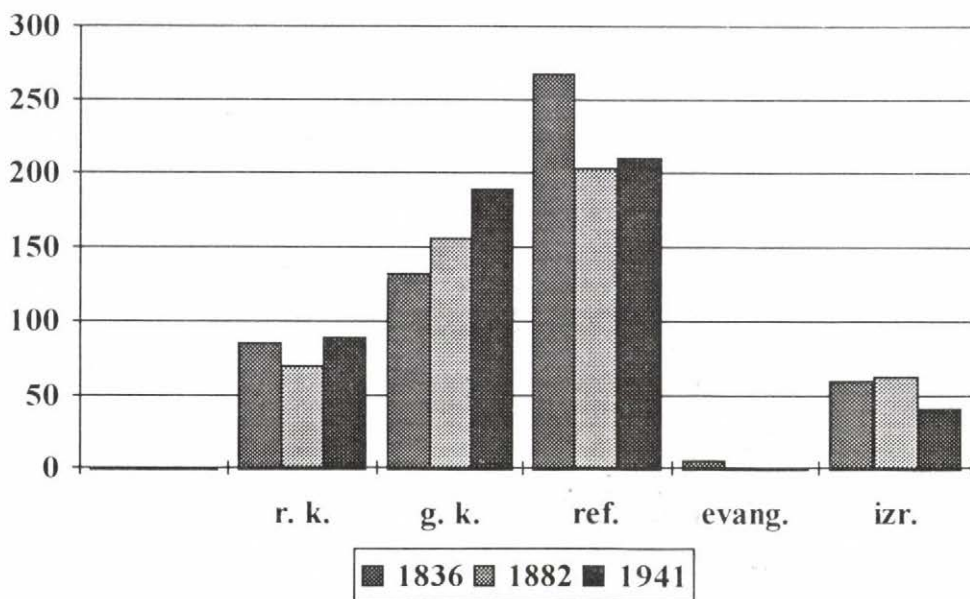
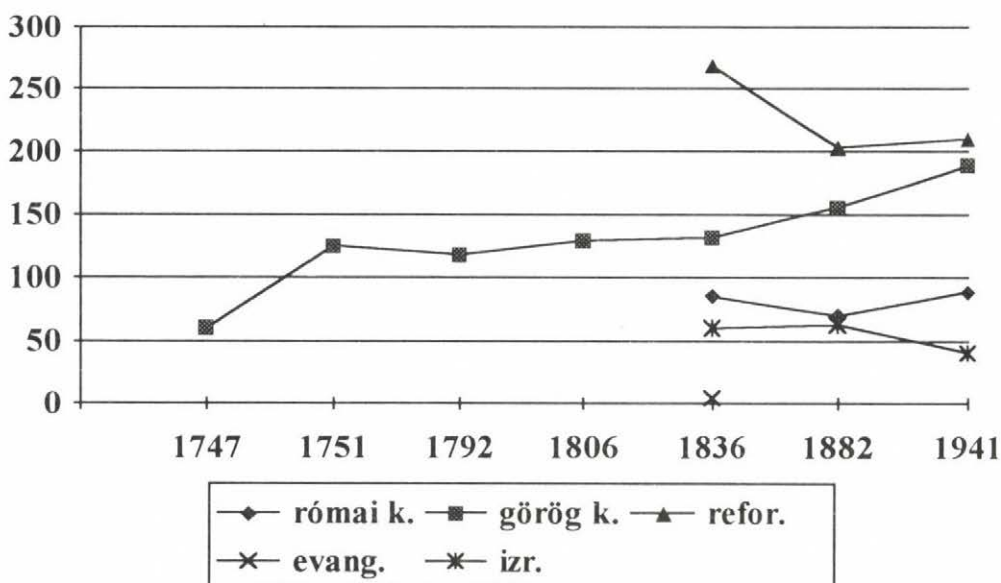
66 Első megfogalmazója ennek a nézetnek Petrov. Idézi: Paládi-Kovács A. 1973. i.m. 337.

Gállocs népessége a XIX.-XX. században

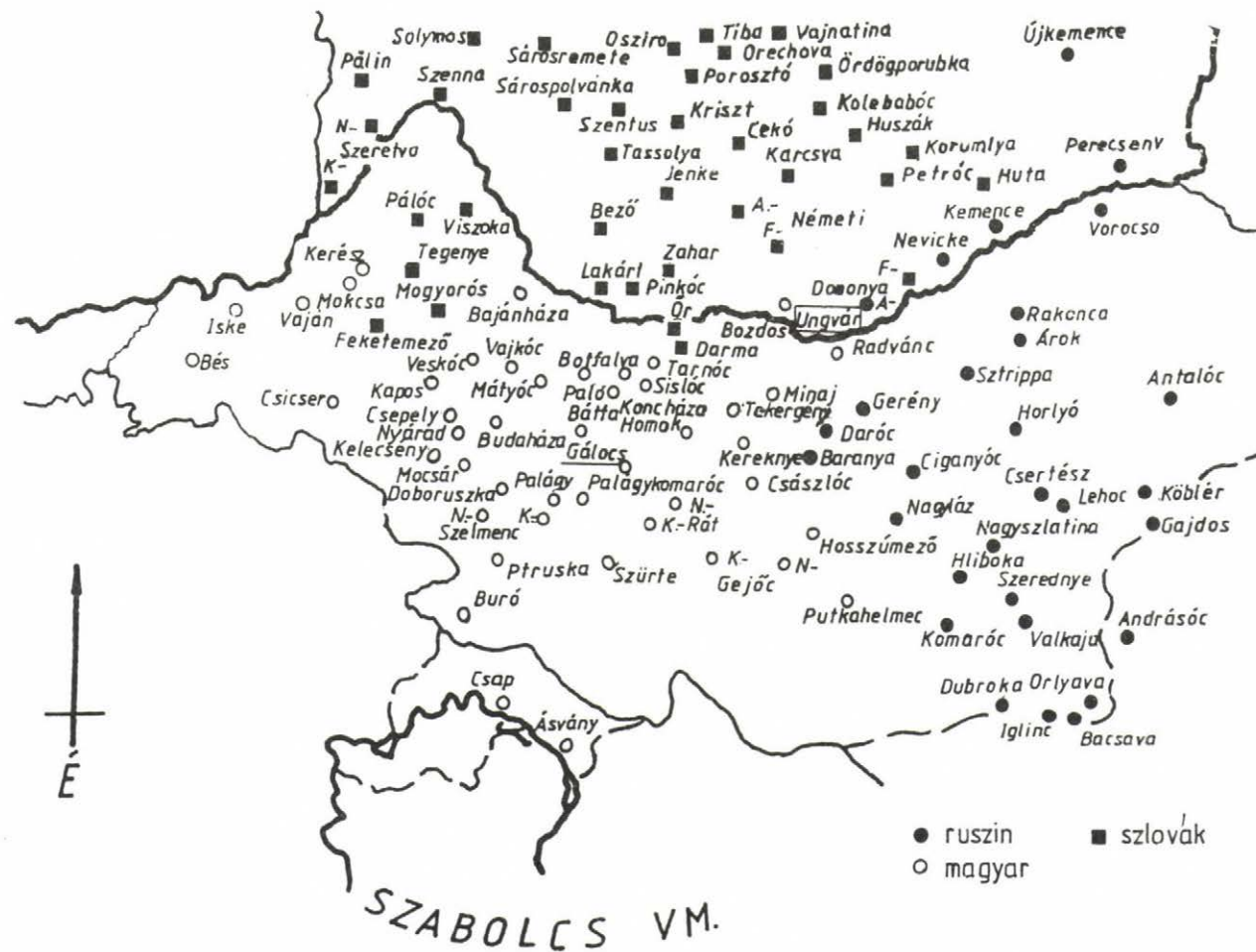
A görög katolikusok számának változása 1747-1941

A hívők számának változása egyházanként Gálocson
a XIX.-XX. században

2. térkép: Ung vármegye parochiáinak és filiáinak nyelvi megoszlása a prédikáció nyelve szerint
(A Munkácsi... 1990. 164.)

3. térkép: Ung vármegye községeinek nyelvi megoszlása Balogh P. (1902) adatai szerint

THE HISTORICAL ETHNO-DEMOGRAPHY OF VILLAGE GÁLOCS
(1747–1989)

The north-eastern chains of the Carpathian mountains and the lowlands extending in their foreground, i. e. a large territory having belonged to counties Ung, Bereg, Ugocsa and Máramaros is called Subcarpathian. That territory before 1918 was a part of the historical Hungary, after 1918 it was belonging to Czechoslovakia, after 1945 to the Soviet Union, and since 1992 it is a part of Ukraine. From 1938 until 1945 it was constituting a part of Hungary again. Similarly to other regions of the Carpathian basin in our era (from the middle of the 18-th century up to the end of the 20-th century) the population of that territory was ethnically mixed. The Roman Catholic and Calvinist population was regarded as Hungarians. The bulk of the Greek Catholic population was Ruthenian but even a minor part of them was belonging to the Hungarian nationality. After the establishing of the Hungarian diocese of Hajdudorog (1912) these Greek Catholic Hungarians became because of the above-mentioned political changes members of such dioceses where the Ruthenian population forms the majority. In 1948 the Greek Catholic Church of Subcarpathian was forced to the reunion (i. e. to unite with the Greek Orthodox Church of the Soviet Union).

In this paper the author attempts to describe how the ethnical and religious composition was changing during the history in the village of Gálocs inhabited by about half-a-thousand people. Special attention was paid to the history of the Greek Catholic families were living there but later, in a few years, because of immigration, this population was growing to the double (to about 110–120 worshippers). The immigrants were mostly Ruthenians. Half-a-century later (1806) the sermons were delivered in the Greek Catholic church of Gálocs primarily in Hungarian, and only secondarily in the Ruthenian language. That change had been caused by the following reasons: The worshippers who were following the other religions and were belonging to the Hungarian majority had influenced the use of the language; the Greek Catholic vicarage had ceased to exist; a part of the Greek Catholic population had probably adopted the Hungarian language. In course of the 19-th century the Ruthenian Greek Catholic worshippers having represented about 25–30 per cent of the population were progressively adopting the Hungarian language but, at the same time, they have saved their ancient religion. In the year of 1902 already all the Greek Catholic worshippers declared themselves to be Hungarians. At the beginning of the 20-th century a parallel phenomenon was to be noticed: The proportion of the Slovakian population was growing. (In the Hungarian villages having belonged to the western part of county Ung this was in that time a common phenomenon.)

The situation concerning the religion of the population later was influenced by two further abrupt changes: at the end of the second world war the earlier, by and large, permanent (about 60 persons) Izraelite population of the settlement disappeared (emigrated or was deported). In the year of 1949 the second largest religious population, i. e. the Greek Catholic worshippers were deprived of all the means of survival (their religion was simply abolished all over the country, all their churches were closed and their priests were deported). Since then the Greek Catholic worshippers of Gálocs have joined their Roman Catholic brethren, and have been visiting their mass. Since 1991 the practice of the Greek Catholic religion has not been forbidden any more, and it would be possible for the Greek Catholic worshippers the building of a church. But it is only the population over 50–60 that had been bred up in that religion, and they do not adhere to that claim any more.

The natural processes on home-making and religion are examined in this essay from the ethnical view-point. It is exactly the Greek Catholic population that is most characteristic to those processes taking place in a community during centuries because of their ethnically mixed composition. If we take the changes of the centuries into consideration we shall understand why so many Hungarian-speaking citizens of the village have Ruthenian family names.

MONA ILONA

A „RERUM NOVARUM” HATÁSA A MAGYAR TÁRSADALOMRA

Gróf Pálffy Pálné által elindított magyar, katolikus nővédelmi munka,
1896–1944

A szociális kérdés katolikus szellemű megoldásának megindítója XIII. Leó pápa „Rerum novarum” kezdetű körlevele volt. Sajnos nincs itt terünk az előzmények ismertetésére, de talán nincs is rá szükség. Az enciklika befejező soraiban a nagy pápa ezt írja: „...megmutattuk ..., hogy ennek az igen nehéz kérdésnek megoldásában kiknek és mily irányelvek szerint kell dolgozniok. *Mindenki lásson azonnal munkához* (kiemelés tőlem: MI), mert a baj folyton súlyosbodik s gyógyítása még nehezebb lesz, mint amilyen ma...”¹ Magyarországon ezt a felhívást gr. Pálffy Pálné Károlyi Geraldine fogadta meg, és a hazai nőtársadalmat segítségre buzdítva, megkezdte a munkát. A grófnő 1836-ban született és 1915-ig élt.² 11 évi boldog házasság után maradt özvegyen 6 gyermekkel. Hosszabb külföldi útjain megismerkedett az ott már élő szociális-karitatív módszerekkel. Hazatérve, 1899-ben megszervezte a „Munkásnőket védő egyesület”-et az Európában megismert *patronázs*³-ok példájára. Először osztályának hölgyeiből toborozta a patronesszket, majd mindjobban támaszkodott az akkor már meglehetősen számban lévő értelmiségi nőkre, elsősorban a pedagógusokra. A patronázs először csak vasárnap délutáni foglalkozást jelentett kis uzsonnával, de a védenectől megismervén életük nehézségeit, a grófnő igyekezett az egyesület tevékenységét ezek megoldására kiterjeszteni. 1903-ban már Katolikus Nővédő Egyesület címmel adják közre Évkönyvüket,⁴ ebben már 5 Szakosztály munkájáról számolnak be: 1. Munkásnőket védő egyesület, 2. Védőegyesület elárúsítók és üzleti alkalmazottaknak, 3. Otthonok, 4. Cselédek védő egyesület, 5. Katolikus munkásnők egyesülete. 1904-ben már ezek a tevékenységek tovább bővülnek, legfőképpen pedig megindul a patronázs munka a főváros után vidéken is. 1906-ban már Országos Katolikus Nővédő Egyesületként jelentkeznek, szervezeteik már behálózják az egész történelmi Magyarország területét. A patronesszek törzsgárdáját, mint mondtuk, az értelmiségi nők képezték, közülük választotta ki munkatársának

1 XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről. (Rerum novarum). Ford. Prohászka Ottokár. Bp. 1931. 61.

2 Zichy Sarolta: Gr. Pálffy Pálné élete. Bp. 1915.

3 Patronage: a) pártfogói tevékenység, b) a hely, ahol ez történik.

4 A Katolikus Nővédő-Egyesület öt évi működéséről szóló Jelentése. 1899–1903. Bp. 1904.

1902-ben Farkas Editet,⁵ aki rövidesen jelentős szerepet kapott a szervezet irányításában, majd a grófnő megbízásából bejárta az országot, hogy a patronázs gondolatának megnyerje az ország hölgyeit. Mivel Farkas Edit ilyen széles körű szervezőmunkát folytatott, a feudális Magyarországon a „nyilvános szerepléshez szükséges társadalmi állványt kellett felállítani”, írja Folba János,⁶ aki a pozsonyi levéltárban kutatta ki azokat a dokumentumokat, amelyek alapján gróf Pálffyné – aki Erzsébet királyné udvarhölgye volt –, 1907-ben megszervezhette Farkas Editnek a Graz-i Nemes Hölgyalapítványi tagságot, az ezzel járó anyagiakat és a méltóságos címet. A Nővédő az akkor szokásos módon szervezkedik: védelnöke, az egyik királyi hercegnő és a bíboros prímás. Tiszteletbeli elnökei államférfiak feleségei és arisztokrata hölgyek, örökös alapító elnöke gr. Pálffy Pálné, ügyvezető elnöke Farkas Edit, egyúttal a Patronázs-szakosztály elnöke. A Patronázs-tevékenység két részre oszlik: a patronázs-hölgyek vasárnap délután cselédekkel és munkásnőkkel foglalkoznak: ez némi hittanítást jelent, valamint szellemi képzést, kézimunkát-játékot és uzsonnát, másrészt a börtönmisszió: a börtönben lévő nők, az onnan szabadulók, a fiatalkorú nőbűnözők gondozása. 1904-ben kéri fel a grófnő Prohászka Ottokár központi szemináriumú spirituálist, hogy a patronessz-hölgyeknek tartson konferenciákat. Ez egészen a lánglelkű püspök haláláig gyakorlatban marad. 1906-ban már Országos Katolikus Nővédő Egyesület a szervezet neve. A felsorolaton túl már több otthont is tartanak fenn: munkásnőknek, üzleti és kereskedelmi alkalmazottaknak, egyetemi hallgatónőknek, cselédeknek, így tevékenységük az akkori egész nőtársadalmat érinti. A patronessz-mivolt népszerűségére jellemző, hogy a Rózsavölgyi-kiadó „Patronessz-keringőt” jelentetett meg, és a tevékenység az irodalomban is megjelent. Farkas Edit az akkor már betegeskedő grófnő megbízásából az ország nagyobb városaiban és tanító és tanárképző intézeteiben előadásokat tartott a patronázs-ról, mindenütt megnyerve a hölgyeket és a „fiatal képezdésznőket”,⁷ ahogy a korabeli sajtó írja. Így nyerte meg Kalocsán többek között Slachta Margit végzős tanárképzőst, aki 1906 őszén Győrött kezdett el tanítani (francia-német nyelvmester volt), és részt vett a győri patronázs megszervezésében és munkájában.⁸ 1907 őszén már a Csalogány-utcai tanítóképző nevelő-tanára. Innen küldi ki őt a Nővédő Korányi Saroltával együtt Berlinbe, hogy ott elvégezzék a Munkásnő-titkári tanfolyamot.⁹ Farkas Edit, aki a munkatársak széles gárdáját kézben tartotta, egyre jobban felismerte, hogy igazi eredményt csak akkor tud elérni, ha olyan munkatársai lesznek, akik egész életüket ennek a munkának szentelik, valamilyen egyházi jellegű keretben. Ennek a gondolatnak igyekezett megnyerni a patronesszek közül azokat, akiket idevalónak gondolt.

Hasonló gondolat született meg egy győri kármelita pater Nagy Imre Leó lelkében is,¹⁰ aki a századfordulón Győr egyik népszerű lelkiatyja volt. Ő

5 Keresztény Nő. 15. évf. 2. 1927. febr.

6 Folba János: Farkas Edit helye történelmünkben. In: Keresztény Nő, 31. évf. 3. 1943. 20.

7 Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület. Bp. 1907. 37.

8 Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület jelentése 1906–1907. évi működéséről. Bp. 1907. 28.

9 Uaz. 1907–1908. évi működéséről. Bp. 1908. 11.

kármelita harmadrendi alapon akart létrehozni egy női szervezetet, akik szegénygondozással és házi betegápolással foglalkoznak. Gyónólányai közül már összegyűjtött 10–12 vállalkozót, de még nem volt közülük főnöknőnek való és tartományfőnöke, P. Soós nagyon ellenezte a kezdeményezést. A győri karmeliták kegyurai is a Pálffy grófok voltak, a grófnő viszont nagyon pártolta az eszmét, így 1906-ban a Pater megtalálta az alkalmas főnöknőnek valót Tóth Etelka személyében. A csoportot: a „Szentlélekről nevezett kármelita harmadrendi nővérek”-et felküldte Pestre, hogy a grófnő pártfogása alatti kórházban dolgozzanak, de már 1907-ben az Elnök-utca 11-ben létesített fogházmissziós átmeneti otthont bízta rájuk az Országos Katolikus Nővédő Egyesület.¹¹ Ugyanez év nyarán volt a Kármeliták egyetemes Káptalanja Rómában, ahová P. Soós is hivatalos volt. Itt a Róma melletti Papa di Rocca-ban megismerte a Jézus Szívéről nevezett Kármelita Harmadrendi Nővéreket és az alapítót: Szent Józsefről nevezett Teréziát (Maria Tauscher), akit azonnal meghívott Magyarországra, hogy vegye át a P. Leó féle alapítást, aki 1907. augusztus 2-án már Budapesten volt az Elnök-utcában. Látva a szegényes helyzetet és a jelentkezőket, azonnal más lehetőség után nézett. Újpesten talált egy céljaiknak megfelelő házat, amit megvett, berendezett, majd kiválasztott nyolcat az Elnök-utcaiak közül és azokkal úgy hagyták el a házat, hogy a többiek csak reggel vették észre, hogy egyedül maradtak. Szent Józsefről nevezett Terézia önéletrajzában sajnálkozik, hogy a várplébános (Kanter Károly) és P. Soós nem készítette elő a néhány otthagytat az ő távozásukra.¹² Az ottmaradtak végezték, ahogy tudták a feladatukat. Farkas Edit felkereste őket, és a P. Leó által főnöknőnek kiszemelt Tóth Etelkának elmondotta saját tervét, és javallotta, hogy csatlakozzanak. Etelka azt felelte, hogy ők már fogadalmat tettek P. Leó kezébe, velük csak a Pater rendelkezhet. Farkas Edit kapcsolatot teremtett P. Leóval, aki azt üzenté, hogy csatlakozzanak Farkas Edithez. De mire idejutottak, eltelt egy év.¹³

Az új gondolat néhány patronessznek is a szívéhez szólt, ezek között volt Slachta Margit is, akik csatlakoztak a győriek maradékához és 1908. november 19-én megkezdték a közös életet, mint a „Katolikus Nők Misszió Társulata”, az Országos Katolikus Nővédő egyik szerve.¹⁴ Az új társulat ígéretesen fejlődött, 1909-től a nevük már Szociális Missziótársulat, elnöke: Farkas Edit, alelnöke: Slachta Margit. Az alapító-elnöknő így fogalmazza meg a Társulat szükségességét: „Mindinkább előtérbe lép a laikus elem óriási fontossága és szerepe, a hitélet és a szociális feladatok mezején. Ebből következik, hogy olyan szerzetesek kellenek nekünk, kik a világ szemében nem egyháziak és az egyház szemében nem világiak ... akik mély lelkeségűek, de ugyanakkor nagy szociális érzékűek és alkalmazkodnak a modern világ alkotásaihoz ... Mi mind-

10 Tóth Etelka kéziratoss emlékezése, szerző tulajdonában. Uerről lásd még: 2. jegyz. 13.

11 1906-tól már Országos Katolikus Nővédő ... címmel jelennek meg az Évkönyvek.

12 The Servant of God, Mother Mary Teresa of St. Joseph, ... An Autobiography, tr. Bittle, B. Wauwatosa WN, 1953. 158–175.: Magyarország c. 12. fejezet.

13 Ld. a 10. sz. jegyz.

14 Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület és a vele kapcsolatos önálló intézmények évkönyve. 1909. 77.

azt, ami a Szentek a lelki üdvösségre vezetőnek mondtak, átvesszük, mi csak a külső életben, a formában, a világgal való kapcsolatban lépünk új ösvényekre. Erre a nővédelem terén szerzett tapasztalatok vezéreltek...”¹⁵

A Szociális Missziótársulat megalakulásával megkezdődött hazánkban a rendszeres, átgondolt, folyamatos, katolikus karitatív-szociális- és nőmozgalmi munka.

Ezt a munkát az első világháború sem állította meg, sőt kiterjesztette állampolgári területekre is. Az alapító Főnöknő táplálta ezt a gondolatot, ami testet a Károlyi forradalomban öltött. A III. sz. néptörvény megadta a nőknek a szavazati jogot, a nővérek szociális-karitatív szervezeteiket Slachta Margit nővér vezetésével a keresztény-szociális gondolat szervezeteivé tették. Margit nővér megalapította a Keresztény Női Tábor, a Katolikus Nők Pártját, a városokat körzetekre osztották, a körzeteket utcákra. A körzetek vezetőihez tartoztak az utca- és a házmegbízottak. Ezzel a rendszerrel nemcsak a szociális szükségleteket derítették ki, hanem közvetlen nőnevelést és állampolgári felvilágosító munkát is tudtak folytatni. Az „első kommün” vetett véget a szépen meginduló folyamatnak. Kun Béláék bukása után, 1919 októberében a Páris-i Ötös Tanács Magyarországra küldte Sir George Clark-ot, hogy tájékozódjon az egyensúlyát veszített országban a közhangulatról.¹⁶ A Keresztény Női Tábor szervezetei útján – bár gyülekezési tilalom volt a román megszállás alatt nyögő országban – összehívta budapest asszonyait, magyar és keresztény voltuk mellett tüntetni. Kiki egy kis nemzeti zászlót hozott magával a muffjában. Tizenötös sorokban, zászlót lengetve, egyetlen hang nélkül 27 percig vonultak Clark irodája előtt, majd átnyújtották neki a magyar nők kiáltványát.¹⁷ Ezek a lelkes nők juttatták győzelemre a keresztény szocialista pártot is, s mikor kiderült, hogy Haller István, akit három helyen is megválasztottak, egy mandátumról, a budai I. kerületiről lemondott – nőképviselőt juttattak be a Parlamentbe Slachta Margit személyében. A Keresztény Női Tábor (Katolikus Női Párt) olyan közéletért küzdött, melyben a krisztusi igazságok és a

15 Máty Engelbert iratai. Pannonhalma. Bk. 484/III. [Farkas Edit]: A Katolikus Női Missziótársulat szervezetének és alapszabályainak tervezete.

16 Ránki György: A Clerk-misszió történetéhez. In: Történelmi Szemle, 1967. 156–187.

17 A tüntetésről: Nemzeti Újság, 1919. X. 29., Bandholz Harry Hill: An Undiplomatic Diary by the Inter-Allied Military Mission to Hungary 1919–1920. N.Y. 1933. 136., Magyar Nő, 1919. 11. sz. 2–3. A Clerk-nek átnyújtott kiáltvány szövege a következő: „A letiport Magyarország rab asszonyai a szabad Anglia szabad fiához, Clarkhoz! Megértést, igazságot, szabadságot kérünk! Legjobbaink egy ötéves háború alatt elvérztettek; mindenünket elvesztettük; ezeréves országunk szétdarabolva; élesztáraink üresek – leverve és koldus-szegényen megkínzott és kifosztott a bolsevik had; – megmaradt igaz magyar testvéreink ARAD KOLOZSVÁR ÉS BRASSÓ KAZAMATÁIBAN SÍNYLÓDNEK; utolsó javunktól, a szabad sajtótól és gyülekezési jogtól megfosztottak és végül a keresztény kormánytól is el akarják szakítani vértanú nemzetünket. Pedig soha kormány és nép egymáshoz oly közel nem volt, mint most. De sohasem dolgozott oly mesterségesen e gonoszság és pénz, hogy megérdemelt, törvényes büntetésből kimentse azokat, kik sokszoros hazaárulással a végső szerencsétlenségben sfrunkat megásták. Mi, egy maroknyi mártír-nemzet asszonyai fel-emeljük szavunkat a szabad angol nemzethez: mi tudunk szenvedni és bűneinkért vezekelni, tudunk hazánkért meghalni, mint tudtak anyáink, a hős magyar nagyasszonyok, de élni CSAK MINT KERESZTÉNYEK, MAGYAROK ÉS SZABADOK TUDUNK. Angliának szabad fia, a letiport magyar nemzet rab asszonyainak kiáltása hozzád: Megértést! Igazságot! Szabadságot! Több millió magyar nő nevében A „MAGYAR NŐ”.

keresztény jogelviség érvényesül, tiszteletben tartva a jogfolytonosságot. Programja: szociális reformok, gyermek-, nő- és családvédelem, a krisztusi szellem érvényesítése a politikában, az állami és magánéletben, és a közéleti tisztaság.¹⁸

1923-ban a Missziótársulat alapító Főnöknője 180 fokok fordulatával változtatta meg a Társaság életét. Az Angolkisasszonyokéval egyező új szabályzatot adott és egyházjogilag is kongregációvá formálta át a Társaság szervezetét. A munkateret is a karitatív munkára szűkítette le. Azok a nők, akik az eredeti irányzathoz ragaszkodtak, újrászerveződtek Szociális Testvérek Társasága névvel, Slachta Margit vezetésével.¹⁹ Néhány évi alapozó munka után újrászervezték a Tanácsköztársaság alatt szétszórta katolikus munkásnőket, Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége néven (DLN),²⁰ megőrizték a Keresztény Női Tábor folytonosságát,²¹ 1937-ben megnyitották a szociális munkásokat kibocsátó Katolikus Női Szociális Képzőt,²² sőt a Szociális leányliceum is megvalósult.²³ Mivel a Társaság célja az, hogy munkásokat adjon az egyháznak és a társadalomnak, nem saját nevük alatt dolgoztak, hanem különböző szociális és karitatív szervezetben, pl. a cselédekért a sz. Zita körökben, az értelmiségi nőkért a Katolikus Leányok Országos Szövetségében (KLOSz), ott voltak a Vasúti Misszióban, az egyházközségi, a városi, a megyei szociális-karitatív munkában, majd az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCsA) szakgárdájában.

Előadásom elején említettem, hogy a Katolikus Nővédő, majd a Szociális Missziótársulat szervezetei behálózta az egész történelmi Magyarországot. Erdélyben, az elcsatolás után ezen az alapon kezdett újra munkához Ikrich Augusztina testvér. Mivel az új törvények értelmében szervezeti egységben nem lehetett magyarországi központtal, szellemben és irányzatban maradtak egységben a román belügyminisztériumtól jóváhagyott szervezeti szabályzat alapján.²⁴ Csak 1926 után jöhetett újra létre a szervezeti egység. A Testvérek ott felújítva a régi női szervezetek működését, őrizve magyarságukat, szolgálva ideigvaló és örök javukat.²⁵

A történelmi Felvidéken a magyarul lakta területek nőmozgalmát, a Szlovénországi Katolikus Ifjúsági Egyesületek (SzkIE) női szervezeteit az ottani püspöki kar 1931-ben a szociális testvérekre bízta, első moderatora az 1944-ben mártírhalt Salkaházi Sára testvér volt.²⁶

18 Slachta Margit, az első magyar nőképviselő. Bp. é.n. [1922].

19 Prímási jóváhagyás: 2001/1923.

20 A mozgalmról összefoglaló kötet még nem jelent meg. Jolsvai Hedvig – Mona Ilona: A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége: A DN és DL. In: Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása. A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye. Róma, 1990. 106–110.

21 Sorakozzál a front védelmére. Világnézeti Tanulmányok I. Bp. 1942.

22 Slachta Margit: A Katolikus Női Szociális Képző. Bp. é.n. [1938].

23 A Szentlélekről nevezett Szociális Leányliceum 1944–1948-ig állt fenn.

24 A Nap. A „Vasárnap” szociális melléklete. [Temesvár-Timisoara] 1921. Húsvét. Címlap.

25 Leányvédelem. (Ezer Székely Leány Napja, Bukaresti munkaközvetítő, Leányotthonok, Vasúti Misszió stb.).

26 Mona Ilona – Szeghalmi Elemér: Vértanú kortársunk Salkaházi Sára élete és munkássága. Bp. é.n. [1990]. Krisztus mai tanúi sorozat. 27–28.

XIII. Leó felszólításának eleget téve, a gr. Pálffy Pálné által elindított mozgalom így járta meg a karitástól a katolikus nőmozgalomig vezető utat. Azonban úgy látszik világtörvény, hogy semmiben sincs egyenesvonalú fejlődés. Az elmúlt 40 év romjai szinte mindent betemettek. Feladatunk, hogy mint a régész, feltárjuk a múltat, hogy a múlt tanulságain elkezdhessük a jövőt építeni.

ILONA MONA

THE INFLUENCE OF THE PAPAL ENCYCLIC "RERUM NOVARUM" ON THE
HUNGARIAN SOCIETY.
THE HUNGARIAN CATHOLIC MOVEMENT FOR THE PROTECTION OF WOMEN
INITIATED BY THE WIFE OF COUNT PÁL PÁLFFY, 1896-1944

A solution of the social problems in Catholic spirit has been initiated by Pope Leo XIII's Encyclic "Rerum Novarum". That warning was followed most of all by count Pál Pálffy's wife, Géraldine Károlyi. She had been acquainted with the social-caritative methods during her long journeys abroad. Returning home in 1899 she organized the "Association for Protection the Working Women" following like that the example of the European *patronages*. In the year of 1906 the initial associations were already united for a National Catholic Union for Protection the Women. Their local organizations were to be found all over the territory of the historical Hungary. The staff of the union was being formed by intellectual women. The actual task of the patronage was consisting of two activities: the patronizing ladies were busy with the problems of maid servants and working women on sundays in the afternoon, and the prison mission was the second domain of their activities. They were maintaining several homes for the women, too.

The vice president of the organization, Edit Farkas, had recognized that a genuine result was to be achieved only if her collaborators would dedicated their whole life to that occupation in some ecclesiastical framework.

The Carmelite monk, Imre Leo Nagy was of a similar opinion. He selected of his confessants 10-12 women to that task. The group called "The Carmelite Tertiaries of the Holy Spirit" was sent to Budapest to work in a hospital under the patronage of the countess.

After 1909 their name was already the "Social Missionary Association" under the leadership of Edit Farkas. The vice president of the Association was Margit Slachta.

With the establishing of the Social Missionary Association the systematic, well-considered, continuous, Catholic caritative-social work of women has been initiated in our country. Sister Margit established the Christian Women Camp, the Party of Catholic Women. They delegated a representative, Margit Slachta, in the Parliament. The sisters were reorganized in the framework of Social Sisters' Association under the leadership of Margit Slachta. During the communist take-over of the power in 1919 the Catholic women's organizations were abolished. After the defeat of the so called "Soviet Republic" of 1919 the dispersed Catholic working women were reorganized. In 1937 the Catholic Institution for Instructing Feminine Social Workers was opened.

In Transylvania, after the disannexation, sister Augusta Ikrich commenced the work of organization again. A structural unity of the organizational activities with the Hungarian center could be restored, however, only after 1926.

By the peace treaty of Trianon Northern Hungary was allotted to Czechoslovakia. On that territory the organizational work of the Hungarian women's movement was entrusted by the local Bench of Bishops in 1931 to the social sisters together with all the organizations of the Slovakian Catholic Youth Associations (SZKIE).

The movement started by the wife of count Pál Pálffy, following the warning by Pope Leo XIII, has lead like that from the caritative activities to the Catholic women's movement.

KIRÁLY LÁSZLÓ

AZ ÚJSZEGEDI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG OKTATÁSI
INTÉZMÉNYEI 1948-IG

Szeged az ország egyik legjelentősebb régi nagy városa a Tisza két partján. A folyó bal parti, tiszántúli része Újszeged. A jobb parti résznél sokkal fiatalabb, kisebb. Eredetileg vizes árterület, ezért csak később vált lakott területté. Egyes adatok szerint már a török időkben is létezett, de írásos adatok csak 1773-tól vannak: a csanádi kincstári prefektus igazolványa szerint akkor Újszeged települése 14 házból állott. Húsz év múlva 1796-ban a bécsi kamara már mezőgazdasági városi rangra emelte a fejlődő, stratégiaileg mindig is jelentős települést.

A török uralom megszűnése után a 18–19. században osztrák kincstári birtok lett. Szeged város először csak bérelte a kincstártól Újszegedet, majd hosszas tárgyalások után földcsere révén szerezte meg azt saját birtokának. A terület ekkor a város földesúri birtoka lett, de közigazgatásilag továbbra is a tiszántúli Torontál vármegyéhez tartozott. Csak 1880-ban egyesült végleg Szeged várossal, nagy ünnepségek közepette.

Térképileg a Tisza-Maros képezte háromszögben a folyók által határolva fekszik mintegy 1200 hektárnyi területe. Délkeletről és nyugatról a Kamara-töltés a határ Szőreg és Újszeged között, délnyugaton az Alsóbánáti földekkel határos.

A folyó szabályozások után lényegesen megváltozott a terület helyzete, fokozatosan mezőgazdasági kultúra alá került az egykori árterület. (Dohánykertészet, faiskolai kultúra, virágkertészet.)

A 19. században alakult ki Újszeged mai lakossága, főleg Szeged-Alsóvárosból, a lakosság csaknem teljesen színmagyar, és túlnyomóan római katolikus.

Egyházilag a 20. század elején a Szeged Belvárosi plébánia területe volt Újszeged. A század elején alakult a Magyar Szent Erzsébet Templom Egyesület, és közadakozásból felépítette Újszeged katolikus templomát 1908–1910-ig. A templom védőszentje Árpádházi Szent Erzsébet. 1910-ben áldotta meg Jáaszai Géza választott püspök. Templom volt, de plébánia nem, így 1910-től 1930-ig a Szeged Belvárosi plébánia negyedik káplánja látta el az újszegedi hívek lelki gondozását, és törődött az újszegedi filiálissal. Az un. szerb megszállás alatt sem hagyta magára. Történt ugyanis, hogy a trianoni béke kihirdetése, életbelépése előtt 1918–1921-ig Újszeged szerb megszállás alá került. A megszállók a hidat lezárták és kihirdették, hogy Újszeged önálló község, és az S.H.S. királysághoz tartozik. A hívek megnyugtatóra és a vallásos élet fenn-

tartására érkezett a belvárosi plébániáról Ugi Géza s. lelkész (a 30-as évek későbbi plébánosa), aki a megszállás ideje alatt Újszegeden tartózkodott. A trianoni békekötés után egy évre megszűnt a megszállás (1921. augusztus 20.)

Nagy előhaladást jelentett a hitélet számára, hogy Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923-ban állandó szolgálatra Újszegedre küldte Karácsonyi Guidó lelkészt, akinek a pasztorálásokon kívül kezdettől fogva törekvése és feladata volt az újszegedi plébánia megszervezése. 1926-ban kezdődött Újszegeden az anyakönyvvezetés a lelkészségen.

Az újszegedi katolikus hívek lélekszámára 1922-től vannak adatok; éspedig az egyházmegyei évkönyvek szerint: 1922-ben 2374, 1936-ban 3760 és 1947-ban 5400 katolikus élt Újszegeden. (Napjainkban a megkeresztelt katolikusok száma kb. 12.000).

Karácsonyi lelkész hatalmas úttörő munkát végzett a hitélet területén. Pasztorálás, egyesületek alapítása és vezetése, szociális munka, katolikus óvoda alapítása stb. Munkájában – főleg pasztorációban – segítségére voltak az – akkor már Újszegeden működő – Királyi Katolikus Tanítóképző tanárai, elsősorban a hittanár. A rendkívül nehéz gazdasági viszonyok miatt lassan haladt a szervezés, végre 1930-ban elkészült a plébánia épület a Torontál téren, a híd mellett. Ennek megtörténtével a Csanádi Püspökség az addigi lelkészséget plébániai rangra emelte. Eddigi plébánosok: 1930–1958-ig Ugi Géza, 1958–1968-ig László János, 1968–1988-ig Havass Géza, 1988-tól napjainkig Katona Nándor. Általában a plébános segítése volt egy káplán, de 1993-ra a paphiány miatt a plébános egyedül szolgálja az egyházközséget. Működik az egyházközségi képviselő-testület (a 40-es, 50-es években is, bár szerény mértékben). Korlátozott mértékben a 2. világháború után is folyt hitoktatás (templomi) és elég élénk volt a hitélet.

Az egyházközség területén több katolikus oktatási intézmény működött: Királyi Katolikus Tanítóképző és annak gyakorlóiskolája, katolikus óvoda (Kalogocsi nővérek vezetésével), kisseminárium; a középiskolás papnövendékek újszegedi otthona a tanítóképzőben. Kulturális intézménye volt a Szent Vince kultúrház és a Katolikus ház. Szerzetesrendjei: Miasszonyunk szegény iskolanővérek, Kalocsai Miasszonyunk szegény iskolanővérek és Keresztény Iskolatestvérek.

Az egyház Újszegeden sem az oktatási, sem a kulturális intézményeket, sem pedig a szerzetes rendek házait ezideig (1993) nem kapta vissza.

1. KIRÁLYI KATOLIKUS TANÍTÓKÉPZŐ

Hazánkban az oktatás-nevelés kezdetben az egyház feladata volt. ("Tanítsatok minden nemzetet...") Szent István királyunk rendelete szerint minden 10 falunak templomot kellett építenie, és a templom mellett egy iskolát is fenntartania. Ezek voltak a plébániai iskolák, későbbi elnevezéssel: „fárai iskolák”. (Pfarre = plébánia, németül). A papok voltak az első tanítók is.

A Monarchia oktatásügye idők folyamán fokozatos fejlődésen ment keresztül. Az első jelentős oktatási törvény az I. Ratio Educationis (1777) foglalkozik

az iskolai tanítók képzésével. Kilenc tankerületet szerveztek és azok székhelyein 4 osztályos mintaiskolát (normál iskola) létesítettek. Ezekben képezték 3-4 hónapos tanfolyamon a főtanítók keze alatt a már működő, de eddig képesítés nélküli tanítókat. Mindez azonban kevés volt.

Bár az egyes hitfelekezetek már régebben is tartottak fenn tanítóképzőt, államilag is szükséges volt, hogy törvényesen szabályozzák a rendszeres tanítóképzés ügyét. Ebből eredően az 1832–36-i országgyűlésen elhatározták rendes tanítóképzők felállítását. Terveik szerint elemi iskolákban csak tanítóképzőt végzett tanítók alkalmazhatók. Ezek alapján 1842 januárjában 5 királyi-tanulmányalapú tanítóképző felállítását határozták el: Miskolcon, Érsekújvárott, Nagykanizsán, Pesten és Szegeden. (V. Ferdinánd király 1842 januárjában kelt rendelete). A tanulmányalap: a II. József által fölosztatott szerzetesrendek vagyonából képzett alap. Vallási és oktatási célt szolgált.

A király rendeletétől még 2 évnek kellett eltelnie az előkészületekkel, anyagi, oktatási feltételek megteremtésével ahhoz, hogy *1844 őszén* megkezdhesse működését a „Szegedi Mesterképző Intézet”. Az iskola fenntartási költségei kezdetben az államra (Tanulmányi alap) és a város áldozatkészségére hárultak. Az induláskor a város készséggel vállalta a terheket, a Boldogasszony sugárút 3. szám alatt már 1843 októberétől bérbe vette a Csajovszky-házat. Ugyanez évben gondoskodtak a tantermekké átalakított helyiségek szolid beburkolásáról is.

Az intézet első igazgatója Kreminger Antal belvárosi plébános lett. Országos pályázat útján kialakult a tantestület: 2 tanár és 1 zenemester. Első tanárok: Menyhárt Agoston szegedi kegyesrendi tanár és Soltész Dániel ügyvéd, polgári iskolai tanító. Zenemester: Weber János.

Az alakulás idején Lonovics József volt a csanádi püspök, aki egyszersmind mint nagyváradi főigazgató mindenkor nagy érdeklődést tanúsított a tanítóképzés ügye iránt. Ő és a kinevezett igazgató nagyon sokat tettek az előkészítés és szervezés nehéz munkájában.

1844. október 2-án volt az első iskolai alakuló ülés, utána megnyílt a Szegedi Királyi Mesterképző Intézet. A képzés 2 évfolyamos volt. Az első évre beírt növendékek száma 33 volt.

A kezdet nehéz volt, hamarosan súlyos anyagi gondok jelentkeztek. Tüzelőanyag és hangszerek hiánya miatt akadozott a tanítás. Kreminger igazgató saját költségén vásárolt tüzelőanyagot, és bérelt zongorákat.

Lonovics püspök, főigazgató 1844 őszén meglátogatta a szegedi tanítóképzőt. Nem sokkal utána rábírta a helytartó-tanácsot, hogy küldje tanulmányútra az 5 királyi képző 10 tanárát az első tanév befejezése után Bajorországba, hogy tapasztalataikkal gyarapítsák szakmai műveltségüket. Az 1 hónapos tanulmányút során 4 tanítóképzőt látogattak meg (Freising, Lauingen, Eichstätt, Straubing) éppen vizsgaidőszakban. Több közbeeső helyen – főleg Münchenben –, az elemi iskolák munkáját is tanulmányozták, és gazdag tapasztalatokkal tértek haza.

Lonovics püspök pedagógiai és gazdasági szaktekintély volt, őt bízták meg a tanterv elkészítésével, amelyhez a bajorországi tapasztalatok is jó anyagot szolgáltattak.

Az első évek kezdeti nehézségeinél még nagyobb megpróbáltatásokat hoztak az 1848–49-i történelmi események. A tavaszi forradalom mozgásba hozta az emberek szellemi életét is. A továbbiakban Szeged fontos események színterévé vált, sokszor került országos érdeklődés központjába. A lakosság a márciusi események hírére mámoros lelkesedésben élt napokon keresztül.

A történelmi események híre eljutott az iskolákba is. Ime néhány feljegyzés az iskola életéből az 1848–49-es tanévről: „E tanévben a forradalmi mozgalmak miatt a tanítás kétszer szakadt meg, az előadások befejezetlenek maradtak”. Az anyakönyv adatai végén találjuk ezt a bejegyzést: „Ezen intézet az 1848–49 tanévben csak mintegy harmadfél hónapig folytatta tanítását.”

Március végén a képezdei és bölcsész hallgató ifjak közül 170-en jelentkeztek a nemzetőrség soraiba. 1848 október közepén a tanulók a forradalmi események miatt hazamentek, a tanítás megszűnt, 1849 januárjában ismét megkezdődött a tanítás de már február elején a Szegedre rohanó szerb csapatok miatt azt folytatni nem lehetett.

Az intézeti épületeket nemzeti tanintézetnek, később kórháznak foglalták le, miéért a tanítás a belvárosi plébánián folytatódott. A plébánia biztosította a fűtőanyagot is.

Kreminger igazgató a forradalom idején összeütközésbe került az egyre erősödő nemzeti irányzattal. Tartózkodott minden újítástól, a politikának a szószékre való felvitelétől. Már 1836-ban beszüntette a német prédikációkat, és énekeket. Mégis a forradalom idején egyre népszerűtlenebbé lett a plébános. Hazafiatlansággal vádolták, majd nyílt ellenségeskedés vette körül. Széltében elterjedt róla a hír, hogy egy felkelő honvéd gyermekének temetését megtagadta, mondván hogy olyan embernek, aki a király ellen harcol, nem temeti el gyermekét ingyen. Később kiderült, hogy nem volt igaz a vád, de a hír nagy ingerültséget keltett a katonák között, akik kijelentették, hogy ha elégtételt nem kapnak, a plébánost bántalmazzák. Osztrovszky segéd kormánybiztos megfenyegette a túl merész fellépőket, hogy hadi törvényszék elé állítja őket, ha Kreminger plébánosnak a legcsekélyebb bántódása esnék. Ennek ellenére gróf Batthyány Kázmér miniszter gyors intézkedéssel megfosztotta Kreminger plébánost állásától. A plébános nyílt levélben keményen válaszolt a vádra. Horváth Mihály közoktatási miniszter ösztönzésére az igazgató vizsgálatot kért maga ellen, s amíg nem tisztázódott ügye, betegszabadságot vett ki. Mire az lejárt a szabadságharc csillaga is leáldozott, ő pedig elfoglalhatta régi állását. De ettől kezdve elkeseredett emberré vált, majd plébánosi teendőire hivatkozva lemondott igazgatói tisztségéről. Utóda Tóth János piarista tanár lett, aki 1856–1870-ig igazgatta az intézetet. (Ő volt a szegedi tanyai iskolarendszer létrehozója.) Kreminger pedig mint püspöki biztos továbbra is kapcsolatban maradt régi iskolájával 1885-ben bekövetkezett haláláig.

A szabadságharc bukása lényeges változást hozott az iskolák életében is. A Bach-korszakban német lett a hivatalos nyelv (rendeletek, irattár, levelezés). Az önkényuralom légköre rányomta bélyegét az oktatásra. Még a püspöki iskolákat sem tartották megbízhatónak. Ez kitűnik abból a helytartótanácsi rendeletről, amely az 5 királyi képző munkájával sem volt megelégedve. Ebből csak a megsemmisítő rendelet származhatott, 1856. február 18-i keltezéssel: „Az öt királyi képezde megszűnik, helyükbe a pesti, esztergomi és kalocsai fő

elemi tanodákkal kapcsolatos képezdei tanfolyamok állíttatnak.” Az iskola neve az önkényuralom napjaiban: Császári-királyi tanítóképző.

Ekkor már Csajághy Sándor volt a csanádi püspök (1810–1860). Fájdalmasan érintette a szegedi tanítóképzőt megszüntető határozat. Javasolta azért, hogy a városi tanács és a püspökség közös erővel lépjen fel, és a tanítóképzőt tartsák meg Szegeden. A városi tanács megvitatta a javaslatot, vállalta az intézet fűtését, takarítását. Ezek után adta be a püspök iratát a helytartó-tanácsnak, amelyben kérte a szegedi tanítóképző meghagyását. Egyidejűleg pedig 10.000 Ft névértékű földtehermentesítési kötvényt ajánlott fel az ifjúsági nevelés céljára, hogy a tanítóképző további fenntartását biztosítsa. Reménye nem hiúsult meg. A helytartó-tanács felkarolta az üdvös ügyet; a cs. és kir. minisztériumhoz felterjesztést intézett, amely 1856. május 9-i leirattal a szegedi képezde fennállását helybenhagyta.

1856 őszén az intézet ismét megnyitotta kapuit. Csajághy püspököt történelmi hasonlattal „második honalapítónak” tekinthetjük. Az ő felterjesztése és alapítványa nélkül a szegedi tanítóképző is a megszűnés sorsára jutott volna. Az utókor hálásan véste be nevét az iskola történetébe: az iskolai cserkészcsapat megalakulásától kezdve Csajághy Sándor nevét viselte.

A nevelési és oktatási tudományok fejlődése megkívánta a képzés magasabb szintre emelését. 1844–67-ig 2 évfolyamos, 1868-tól 3 évfolyamos, 1884-től 4 évfolyamos, 1923-tól 5 évfolyamos volt a tanítás. 1920-ban a képzés idejét a VKM rendelettel 6 évre emelte, ami azonban sohasem valósult meg.

A tanítási idő emelése mindenkor személyi és anyagi megterhelést jelentett, de a püspökség és a város is hathatós anyagi áldozatokkal igyekezett a tanítóképzőt továbbra is megtartani.

A nyomasztó Bach-korszak után a kiegyezés (1867) általános fellendülést hozott az ország kulturális életében is. Br. Eötvös József kultuszminiszteri jelentésében beszámolt az országgyűlésnek a hazai közoktatásügy állapotáról. Rámutatott a tanítóképzés elmaradt voltára, főleg a felekezeti tanítóképzőknél. Megállapításának volt valami alapja, de ez nem volt általánosítható, másrészt az állami iskolák sokkal előnyösebb anyagi feltételekkel rendelkeztek, így eredményekben is előbbre jutottak.

Mégis ebben az időben az iskola jövőjét az államosítás veszélye árnyékolta be. Eötvös tiszteletben tartotta ugyan az új állami képzők mellett a hitfelekezetek iskolaszervező jogát, de ez utóbbiakban is egységes, állami művelődési szempontokat szeretett volna érvényre juttatni.

Az államosítás terve Szegeden is lelkesedőkre talált. A Szegedi Híradóban cikksorozat jelent meg: „Szeged állami képezdét kíván” címmel. Hasonlóan lelkesedett az államosításért a városi közgyűlés is: állami iskolákat, köztük „királyi tanítóképzőt” kívántak –, ez állami képzőt jelentett volna. Ez időben ösztöndíj hiányában a növendékek létszáma erősen megcsappant, a két évfolyamban 24 növendék maradt, a többiek az állami képzőkbe vándoroltak.

Az államosítással egyre jobban fenyegető gondok közepette ismét a csanádi püspök segített a válság megoldásában.

Bonnaz Sándor püspök (1860–89) a nívó emelésére a tanítóképző 3 évfolyamra való átszervezését a saját pénztára terhére vállalta.

1873-ban elnéptelenedett, majd megszűnt a verseci kat. tanítóképző. A püspöknek sikerült megszereznie annak fenntartási alapját a szegedi tanítóképző részére. Közben átalakítási munkák is voltak, ezek összege 1627 Ft-ot tett ki, és ez is a püspöki pénztárt terhelte. Eötvös miniszter még 1870-ben meglátogatta a szegedi tanítóképzőt. Felmérve a püspöki ígéreteket, a látott, hallott tapasztalatokat, úgy nyilatkozott az államosítást óhajtoknak: ne kérjen Szeged állami tanítóképzőt!

A csanádi püspök nagylelkű adományai új lendületet adtak az intézet fejlődésének; a sajtó és a tanács szemléletet változtatott, emelkedett a növendékek létszáma, és lassan elmúlt az államosítás veszélye.

Az 1879-es nagy árvíz az intézetet is tönkretette, a könyveket, felszerelési tárgyakat megrongálta. A víz 4 láb (kb. 120 cm) magasságig hatolt az épületbe, a gerendák leszakadtak, a bútorok megrongálódtak. Az árvíz után a makói püspöki nyaralóban kapott menedéket az intézet, ott voltak a vizsgák is. Az intézet helyreállítására, berendezésekre, további fenntartásra 70.000 Ft-os alapítványt létesített a püspökség. Megemlíti még Rózsa József egyházi író, magyarbánsági plébános (sz. Szegeden 1848), aki a tanítóképző támogatására 10.000 Ft-os (akkori forint) alapítványt tett a növendékek állandó segélyezésére.

Jelentős az 1882–83-as tanév, akkor létesült a gyakorlóiskola – a katolikus tanítóképzők között elsőként – Szegeden. Ennek költségeit Németh József felszentelt püspök fedezte évi 300 Ft-tal. Ugyanő nagyobb mennyiségű könyvet adományozott az iskolai könyvtár számára és a fizikai szertár részére több eszköz beszerzésének költségeit is fedezte.

A labilis gazdasági viszonyok, a kezdeti nehézségek, a szabadságharc és az árvíz miatt az intézet helye többször változott. A Boldogasszony sugárútról 1857-ben Hier Ágnes házába költözött. Innen a Szegfű utca 2. szám földszint alá. (Ez az utca a mai klinikai park helyén volt, ma már nincs meg). Szabó Mihály igazgató saját házába vitte a képzőt Apáca utca 12. szám alá, majd Desewffy Sándor püspök (1890–1907) 1893-ban vásárolta meg a képző számára a Boldogasszony sugárúti Alemann-féle házat 35.000 Ft-ért a püspöki költségvetés terehére. Itt tágasabb helye lett az intézetnek. Ugyanő nagyobb összeget biztosított szertárak felszerelésére, internátusi segélyezésre és épület átalakításokra is.

A múlt század 90-es éveiben a Temesváron felállított állami tanítóképző sok növendéket vont el Szegedről. Azóta főleg Torontál vármegye adott növendékeket, így a csökkenés átmeneti volt.

Ebben az időben a tanári kar általában világiakból állott. A nyugdíjas tanárok illetménye a püspöki pénztárt terhelte. A püspök célirányú törekvése volt mindinkább paptanárok alkalmazása. Ennek megfelelően 1892-ben Galler Kristóf (1 év múlva igazgató), továbbá Bartha István, Niedermayer Antal, Berecz Károly, Becker Hugó, Waldmann György, Naszády József kerültek alkalmazásba.

Az első világháború és az azt követő megszállás nagyon megnehezítette az iskolák munkáját. A megszállás ideje alatt – akkor még Szegeden –, a megszálló franciák étkező helye volt a tanítóképző. A szekrénybe zárt értékes könyv-

tári könyveket tűzgyújtásra használta a francia konyhaszemélyzet. Akadozott a tanítás, az épület le volt foglalva, átmenetileg a közművelődési egyesület (DMKE) adott helyet az oktatásnak. Tanítvány volt, de kevés volt a tanár.

A nehéz idők püspöke az újszegedi tanítóképző alapítója és fenntartója Glattfelder Gyula püspök (1911–1943). Nagy szervező egyéniség (papi szeminárium, Szent Imre kollégiumok), ifjúsági nevelő és szónok. Temesvári székfoglalása után nyomban a szegedi tanítóképző felé fordult figyelme. Az intézet akkori épülete kicsinek, elégtelennek bizonyult. Sokkal nagyobb épületre és felszerelésre gondolt a tanítóképzés jövője érdekében. Telket kért a várostól, ahol az oktatási épületek és az internátus is elhelyezhetők lesznek.

A város készséges volt az igény kielégítésében, és az 1910-es években az újszegedi liget szomszédságában kijelölt telken hamarosan megkezdődött az építkezés. Az épület tető alá került ugyan, de a háborús események és a szerb megszállás miatt a munkát nem tudták befejezni. A félkész épület alagsorát istállónak használták a megszálló csapatok.

A püspöki gondosság és támogatás addig is folyt, amíg a régi helyén (Boldogasszony sugárút) állt az intézet. 1921-ben pl. 35.000 K értékű támogatást nyújtott a püspök.

A tantestület is kiegészült, főleg a megszállt területekről. Horváth János Iglóról, Kövessy Jenő Temesvárról, Becker Vendel Aradról, majd Várady József, Szelenyi Dezső, Mandola Aladár, Vadász Zoltán, Bocskay István, Straub Ferenc, Geyer Béla érkeztek Temesvárról és Nagyváradról.

Lassan az újszegedi építkezés folytatódott, majd be is fejeződött.

Négy egymástól különálló épület állt a telken: az oktatási- és internátusi épület 2 emeletes, a gyakorló iskola 1 emeletes volt (később még egy emeletet húztak rá), és külön a sportcsarnok.

Az épületek között tágas udvar, vadgesztenyefákkal szegélyezett utak, sziklakert és virágágyak voltak. Az udvaron kívül játszótér és futópálya állt az ifjúság rendelkezésére.

1930-ban fúrtak saját ártézi kutat a városi hálózattól független vízellátás biztosítására, növények öntözésére, vízmedence vizének biztosítására.

A főpásztor az eddig magánvállalkozásban lévő internátust püspökivé alakította, és saját ellenőrzése alá vonta. Évi 3.000 K internátusi segéllyel támogatta az intézetet.

A nehéz újszegedi kezdetet tovább nehezítette a háború utáni gazdasági válság. Az illetmények folyamatos biztosítása érdekében a püspök kérte a kultuszminisztériumot: valamennyi tanár részére biztosítsa a tanulmányalapitást. Kérésére a minisztérium végérvényesen biztosította az intézeti tanárok illetményét, sőt az alap költségvetésébe internátusi és beszerzési tételeket is felvett.

A gazdasági oktatás céljára az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) 34 kh földet juttatott az intézetnek Békésszentandrás-Kiskirálýságon. A Szegedtől való nagy távolság miatt az egyébként is szikes terület nem volt szerencsés megoldás a gyakorlati oktatás elősegítésére. Ezért az intézet igazgatója 1937-ben kérte a távoli területnek szegedire való becserélését. Erre azonban nem került sor.

Közelebb – Újszegeden – két gazdasági gyakorlóterület szolgált a gyakorlati oktatást: a Kállay-liget mellett 5 és fél holdas kertészet (gyümölcs, zöldség, virág), már a 20-as években is megvolt. Jóval későbbi volt a 2 kh-as gyakorlóterület az iskolához közel (Bérkert utca). Mindkét helyen egyéni parcellák is voltak önálló tanuló-munkák bemutatására, és az elméleti ismeretek kiegészítésére.

A város ének-zene kulturájának kialakításában jelentős szerepet játszott a katolikus tanítóképző. Az első belvárosi egyházi énekkart Niedermayer Antal tanítóképzőintézeti ének-zenetanár szervezte meg 1901-ben MÁV internátusi, városi árvaházi és tanítóképzős növendékekből. Az énekkar feladata volt: énekes-zenés misék ellátása a kórusi éneklés bevezetésével. Később Naszády József ugyancsak tanítóképzőintézeti ének-zenetanár vegyeskart alapított diákokból és a hozzájuk csatlakozó műkedvelő és hivatásos énekesnőkből. Ez a kar az első világháború közepette feloszlott. 1920-ban Hajabács Ernő újszegedi kántor toborzott új kórus-társaságot, amely aztán önállóan tovább működött.

Az intézet ifjúsága élénk irodalmi tevékenységet folytatott. 1926. december 1-én jelent meg a Szegedi Tanítójelöltek Lapja, amelyben az intézet tanulói kifejehtették irodalmi munkásságukat, olvashatták az iskolával kapcsolatos híreket (sport, rendezvények stb.). A havonta megjelenő ifjúsági folyóirat első szerkesztője Deák Bárdos Gábor volt. A lap a 7. számtól kezdve országos lappá vált, címe ekkor: Magyar Tanítójelöltek Lapjára változott. Innentől kezdve az ország tanító- (és tanítónő-) képző intézetei bekapcsolódtak a lap szerkesztőségébe, de a főszerkesztő mindig újszegedi diák volt. 1926-tól kezdve 12 éven át folyamatosan évi 10 alkalommal jelent meg a lap. 1938 júniusában megszűnt az ifjúság kedvelt lapja (amely addig csaknem mindenkinek járt), és amelynek életrehívásában és a szerkesztők munkájának segítésében Horváth B. Kristóf szerzetestanár tevékenykedett. A lap megszűnése a második világháború előtt 1 évvel az idők jele volt: „inter arma silent musae”...

A trianoni béke után általában zavartalanul folyt a tanítás, de nyomasztó volt a gazdasági válság és az ezzel együttjáró munkanélküliség, állástalanság korszaka (különösen 1929–1933). Nem volt munkanélküli segély, csak esetleges „inségmunka”, vagy rendkívüli munka (hótakarítás). Akár 10 évet is várhatott az állástalan diplomás végleges munkaviszonyra. Az állástalan tanítók a legváltozatosabb munkakörökben kerestek megélhetést (malomellenőr, vándorszínész, drogista stb.), sokan a hivatásos katonai pályára jelentkeztek, mások kivándoroltak. A munkanélküliség csak az évtized vége felé kezdett enyhülni, sajnos ekkor kitört a második világháború (1939. szeptember 1.) mérhetetlen szenvedést zúdítva az emberiségre. A háború évei meglehetősen zavarokat hoztak az oktatásban is. Tantervek katonai szolgálata, légiriadók, kényszerszünetek stb.

A háború és az azt követő idők lényeges (később látjuk: végzetes) változást hoztak a katolikus tanítóképző történetében is. A harcok során az épületek megrongálódtak, a tantermek, szertárak tönkrementek, ezért az 1944–45-ös tanév a katolikus testvérintézetben, a Miasszonyunk Iskolanővérek alsóvárosi tanítónőképzőjében folyt, az internátus pedig a szegedi Siketnémák Intézetében kapott otthont. Az újszegedi épületek javítása, rendbehozatala után 1945 őszén ismét Újszegeden folytatódott a tanítás.

Az iskolák államosítási törvénye (1948) alapján az újszegedi katolikus tanítóképzőt is államosították. Neve ekkor I. számú Pedagógiai Gimnázium lett. 1959-ig működött tovább ebben a minőségben, majd összevonták az alsóvárosi tanítónőképzővel és újabb neve: Felsőfokú Tanítóképző. Ez a státus sem maradt sokáig, mert 1963. augusztus 1-i hatállyal a művelődésügyi miniszter végleg megszüntette a 120 évet megért intézetet! Személyi és tárgyi állományával beolvadt a Szegedi Tanárképző Főiskolába, jogutódja pedig a bajai felsőfokú tanítóképző lett (oda kerültek az okmányok, anyakönyvek, hivatalos iratok).

A már említett háborús károkkal és főleg az intézet megszüntetésével nagy veszteségek érték az intézetet, egyúttal a katolikus oktatásügyet.

A könyvtárak és szertárak állagáról az 1943–44. tanévi évkönyv közöl adatokat:

A./ Könyvtárak:

Tanári könyvtár	2065 db
Ifjúsági könyvtár	1245 db
Gyakorlóiskolai	319 db

B./ Szertárak:

Fizikai	692 db
Természettudományi	415 db
Ásványtan-kémiai	803 db
Gazdasági	150 db
Ének-zenei művek	5345 db

Az államosítás után az ideológiai rosta miatt számos, rendkívül értékes, tudományos, vallásos tárgyú könyv került zúzdába.

A tanári könyvtár részére járt 32 folyóirat. Ezek közül néhány nevezetesebb: Nevelésügyi Szemle, Cselekvés Iskolája, Tanáregyesületi Közlöny, Katolikus Szemle, Vigilia, Búvár, Természettudományi Közlöny, Kertészet és Növényvédelem. Az ifjúsági olvasóterem részére járt 9 folyóirat és néhány napilap. Ilyenek: Magyar Kultúra, Képes Krónika, Emericana, Szegedi Új Nemzedék ...

Megszűntek az oktatást kiegészítő gazdasági gyakorlóterületek is: szövetkezeti, vagy állami tulajdonba kerültek. A Bérkert utcai gyakorlóterületen lakóházak épültek és orvosi rendelő, a Kállay-liget melletti terület helyén pedig folyamatosan épül a dél-újszegedi lakótelep. A megszüntetett tanítóképző helyére került a nagy létszámú Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola.

Tanügyi hatóságok a 1943–44-es tanévben:

Az intézet fenntartója a Csanádi Püspökség

Katolikus főhatóság: Elnöke: Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek

A hitoktatás püspöki biztosa: Henny Ferenc főesperes

Katolikus Tanügyi Főigazgatóság: Elnök, főigazgató: Kürti Menyhért c. tankerületi kir. főigazgató

A Dunáninnen kerület főigazgatója: Tihanyi Béla tanügyi főtanácsos, teológus és pedagógus

Állami felügyeleti hatóság: VKM miniszter: Antal István.

Tankerületi királyi főigazgató: Balogh Ányos szegedi tankerületi kir. főigazgató

A népi demokratikus korszak első szegedi polgármestere Valentiny Ágoston 1944. október 28-án megbízta Becker Vendelt, a tanítóképző igazgatóját a tankerület főigazgatói teendőinek ellátásával. Egy év múlva papi voltára hivatkozva lemondásra kényszerítették. Az ő személye külön is említésre méltó, hiszen hosszú időn keresztül meghatározó egyénisége volt a katolikus tanítóképzőnek.

Sokgyermekes német családból származott Temes vármegyéből (1878–1957). 1902-ben szentelték pappá; földrajz-történelem szakos tanári oklevelet szerzett a budapesti tudományegyetemen. 1914-ben került Szegedre. Az intézetben 1919-től megbízott, 1921-től végleges igazgató, így közel 30 évig volt az intézet vezetője. Cikkek, cikksorozatok sokaságával küzdött a felsőfokú tanítóképzés ügyéért. Elgondolásai, törekvései – legalább részben – csak halála után valósultak meg.

Fő törekvése a sokoldalú képzés volt. A tanítói képesítés mellett volt: kántorképzés, népművelő- és hitoktatóképzés, sőt a tanítói oklevél mellett a tanítójelöltek beletanultak a hitelszövetkezeti könyvelésbe, háztartási és gazdasági ismeretekbe, még a háziiparba is.

Rendkívül szociális érzékű volt; ösztöndíjak, kedvezmények biztosításával karolta fel a szegénysorsú diákok ügyét. Szociális érzékére jellemző, hogy a nagy létszámú városi dohánygyárban ő szervezte meg (valószínűleg az országban elsőként), a gyári csecsemővédő otthont, és fenntartásáról is éveken át gondoskodott. Nem szűnt meg tanítványaival való kapcsolata az oklevél kiadása után. Továbbra is mindenkiről tudott, írt, ajánlt, segített, az állástalan korszakban, számos volt tanítványt juttatott ideiglenes, vagy végleges kenyérhez.

A nyilas-korszakban biztatták, hogy lépjen be a Volksbundba (a szervezett magyarországi németek szélsőséges irányú politikai tömörülése). Határozott „nem”-et mondott a hívásra, sőt ennek ellentétéként hozta létre a Magyar Katolikus Szent Gellért Alapítványt Vedresháza és Ószentiván (Tiszasziget) határában. 1940. január 2-án kelt rendelkezésével 111 kh saját birtokát a szegedi tanítóképző számára, szegénysorsú tanulók segélyezésére hagyományozta. Alapító rendelkezésében kifejezte abbeli szándékát, hogy ezzel kívánja meghálálni a magyar haza jóságát, amellyel idegen származású tagjait is felkarolja, és számukra a boldogulás útját biztosítja.

1946-ban nyugdíjazták, ezután visszavonultan, magányosan élt szerény, bérelt újszegedi otthonában. Idejét ez időben is munka töltötte ki: a mezőgazdasági szakoktatás és a demokratikus iskolaügy köréből írt számos cikket, tanulmányt 1957. október 11-én bekövetkezett haláláig.

Mint igazgató kiváló tanári testületet alakított ki intézetében, amelynek tagjai tudományos, erkölcsi, nemzeti szempontból kiemelkedően végezték oktató-nevelő munkájukat. Csak irodalmi munkásság után tudunk néhány nevet felsorolni a megszűntetés előtti évekből: Kövessy Jenő (Számolás és mérés a

mindennapi életben), Straub Ferenc és Vadász Zoltán (Vezérkönyvek a természetrajz tanításához) népiskolai tanítók részére. Az intézet tanára volt Bálint Sándor, a nagy néprajztudós (A szögedi nemzet, Néprajzi szótár, Népünk ünnepei stb.), Gazsó István (számos matematikai tanulmány szerzője).

A kiváló oktató-nevelő munka eredményeként számos növendékből lett az ország neves tudósa, egyetemi tanár, rektor. Voltak, akik a tanítói hivatást megtoldva: papi pályára léptek.

Egyesületek

Az iskolai önképzőkör mellett vallásos- és egyéb egyesületbe tömörülhettek a növendékek, tanulhattak, szórakozhattak, fejleszthették képességeiket, segíthettek a közösségnek, vagy az arra rászorulóknak.

A *Mária Kongregáció* (vezetője a hittanár), vallásos egyesület, tagjai havonta 1–2 gyűlést rendeztek a Mária tisztelet elmélyítése jegyében.

Az *Americana* gyűlései (curalis) havonta, vagy alkalmakhoz kötve voltak. Irodalmi és főleg társadalmi témájú előadások mellett művészi számok tették színessé, változatossá az üléseket. Többször részt vettek az akkoriban rendszeres adventi kulturális előadásokon, szabadegyetemi előadásokon.

A *cserkész* mindenkor élénk munkát folytatott; saját munkáik mellett bekapcsolódtak az újszegedi társadalmi szervezetek (MANSz, KLOSz) által rendezett műsorokban a szomszédos Szent Vince kultúrházban (pl. Mécs László-est). A gödöllői jamboree (1933), a rendszeres nyári táborozások (Csik m. 1943) maradandó élményeket jelentettek a cserkészeknek.

A *Vöröskereszt* régi időktől kedvelt ifjúsági egyesület, amely része a szép és fontos nemzetközi szervezetnek. Az intézetben ők segítettek az elsősegély nyújtásban.

A *sportkör* különböző szakosztályokkal állt az ifjúság rendelkezésére. Ki-ki abba a szakosztályba lépett, amely képességeinek legjobban megfelelt (atlétika, úszás, labdarúgás stb.).

Iskolatársak Szövetsége működéséről a régebbi feljegyzésekben, évkönyvekben 1930-ban is, 1937-ben is olvashatunk, pl. hogyan tevékenykedtek ünnepségek rendezésében. A második világháború után az egyesület lassan feledésbe merült, de napjainkban, főleg az indokolatlanul megszüntetett tanítóképző volt növendékeinek élénk érdeklődése mellett újjáalakult, mint Szegedi Tanítóképzőintézet Volt Hallgatóinak Baráti Köre (1991. május 25.). Díszelnöke: Gyulai Endre csanádi püspök.

Az intézet oktatási-nevelési rendszerét a keresztény szellem hatotta át. (Katolikus tanterv és tankönyvek). Mind a testi, mind a lelki-szellemi nevelésre egyaránt nagy gondot fordítottak. Évente rendszeresek voltak a lelkigyakorlatok a katolikus ifjúság részére. Az akkori idők neves szónokai szóltak az ifjúsághoz: P. Elßasser Gyula, Koszterszitz József, Pintér László, Izay Géza stb.

Az év Veni Sancte-vel kezdődött és Tedeummal végződött, de egész éven át a vallásos-erkölcsös nevelésre törekedtek. Nagyobb ünnepeken (emléknapokon) az intézet közösen vett részt a székesegyházi püspöki miséken. Emlékezetes közös ifjúsági szereplés volt 1930. október 24-én a szegedi fogadalmi temp-

lom felszentelésének napján, amikor más iskolákkal együtt többezres tagú énekkarban énekeltek a szentmisén.

Külön is törődtek az ifjúság lelki gondozásával: szombat délutánonként kijárt a városból P. Révay József neves ifjúságnevelő piarista gyóntatóatyja. Másvallású tanulók is voltak a katolikus intézetben, akik a legnagyobb mértékű vallási türelmet s szabad vallásgyakorlatot élveztek.

Az internátusi nevelést is a keresztény szellem hatotta át. A katolikus internátus pótolta a tanulás ideje alatt a családi nevelést. Az ország minden részéből, nagy távolságból voltak tanulók (Vas, Zala, Nógrád, Hajdú vm.). Az igazgatóság minden törekvése az volt, hogy a növendékeknek internátusi elhelyezést biztosítsanak. Előfordult, hogy a kétemeletes internátusi épület sem volt elegendő a növendékek elhelyezésére. Ilyenkor az intézethez közel lakó valamely katolikus családnál (tanárnál) kaptak átmenetileg elhelyezést (externátus) természetesen az internátusi rend keretében. Az évi internátusi létszám 100 körül volt. 1925-től a Miasszonyunk iskolanővérek vezették az internátusi gazdaságot, élelmezést.

A nevelés szigorú jellegű és aszketikus volt. A napirend kora reggel tornával kezdődött – a legnagyobb hidegben is –, az igazgató felügyeletével. Ezt követte a reggeli szentmise, majd reggeli tanulás (stúdium), majd a délelőtti oktatás. Délután 2 stúdium között szabadidő, majd esti ima után 3/4 9-kor központi villanyoltás.

Az élelmezés egyszerű, de megfelelő volt, a gazdasági területek és a házi állattartás (a nővérek és néhány alkalmazott munkájával) nagy mértékben önellátóvá tették az internátus konyháját.

A tanulók általános felügyelője a prefektus volt, aki intézte a tanulók felügyeletét, ügyeit, kéréseit, elhelyezését stb. Segítségére voltak a növendékekből szervezett szolgálat tagjai (főduktor, duktorok, sekrestyés, ökonómus, ebédlői hetes szolgálat stb.) Városi kimenő szombat délután volt (sport, színház, fürdő). Évi szabadság: mindenszentek, karácsony, húsvét ünnepeire a szokásos szünidei napok.

Az egész intézet nevelési rendszere korántsem volt egyoldalú. A tanítójelöltek rendszeresen szerepeltek a „világban”: színjátszás, hangverseny, kultur-délutánok, tánciskola.

Igen fejlett volt a sportélet: atlétikai versenyek, megyei, kerületi és országos bajnokságok. (Labdarúgásban 1934-ben országos bajnoki cím).

Az új idők ideológiai harcai keményebbek voltak mint az eredetileg is állami intézetekben. A fakultatív hitoktatás elleni tüntetések hevesek voltak, nagy számban vettek részt rajta a diákok; ugyanígy hárult rájuk a megtorlás is erősebben.

Az államosított tanítóképzőben változtak a vezetők is. Becker Vendel igazgató után Katona Miklós (világi) igen nehéz körülmények között kifogástalan, keresztény szellemben vezette az intézetet. Nem is maradt sokáig, több fél é helyezették, helyére más igazgató került. A tantestület tagjai keresztény-nemzeti szellemben oktattak, neveltek, de később szélsőséges irányt képviselők is beke-rültek a testületbe. Mozgalmi gyűlések, szemináriumok stb. szinte ideológiai harctérre változtatták a volt katolikus iskolát.

Egy pap-tanárt – már iskolai működésének megszűnése után – súlyosan bántalmaztak (megsüketült). Egy tanárt munkájából felmentettek. Egy már nyugdíjas történelem szakos tanárt Budapest ostroma alatt (talán tudósítás közben) lelőttek, egy másik ugyancsak nyugdíjas tanár őrizetbe vétele után nyomtalanul eltűnt. A nyugdíjas hittanárt, annak ellenére, hogy világi pap volt, a szerzetesekkel együtt internálták.

Néhány kiváló tanítóképzőintézeti tanár, személyi- és egyéb változások közben a tanárképző főiskolára került, de a magukkal vitt keresztény szellem és pedagógia nem volt kívánatos, így ott érte őket utól az üldöző hatalom. Kimagasló tudományos és erkölcsi értékeik ellenére a főiskolai oktatásból kizárták őket.

Nagyon szomorú, hogy a világháborúk nagy számban oltottak ki fiatal életeket az intézet növendékei közül. Az első világháború 44 hősi halottjának 1931-ben állítottak emlékművet az iskola udvarán. Jelmondata: „A hazáért mindent, a hazát semmiért!” A második világháború áldozatainak emléktáblája 1990-ben készült el. Nagy tömeg közös gyászünnepe volt 1990. május 12-e, amikor Gyulai Endre csanádi püspök áldotta meg az emléktáblát, amelyre eddig 42 név került. Mindkét esetben hosszú időt vett igénybe a szervezés nagy munkája.

Az első világháború hősi halottainak emlékműve Pörzsölt Géza c. igazgató, tanítóképzőintézeti tanár szervező munkájával készült 1930–31-ben. A második világháború áldozatainak évtizedekig nem állíthattunk emléket. Amikor erre a legkisebb lehetőség nyílt, azonnal megkezdte a szervező munkát két volt tanítóképzős növendék: Biró János (v. 1934) és Kadosa (Kiss) Árpád (v. 1933). A szervezők nagy munkáját, az emléktábla leleplezési országos ünnepségének megrendezését az utókor nevében is hálás köszönet illeti meg.

Az ünnepség és arra az egész országból összejött nagy, kegyeletes találkozó hozta felszínre, hogy a megszüntetett tanítóképzőt ma már csak egy egyesület képviselheti, hiszen az Alma Mater falai nincsenek meg. Ezért szervezte újjá Biró János (v. 1934) volt növendék, a második világháború előtt alakult, egyébként is lazább szervezetű, azóta gyakorlatilag megszűnt egyesületet, amelynek új neve: Szegeden Végzett Tanítók Baráti Köre. Az egyesület 1991. augusztus 25-én megtartott alakuló közgyűlése óta hatóságilag bejegyzett jogi személyként működik.

A baráti kör célja: a volt katolikus tanítóképző oktatási és nevelési szellemének képviselete, ápolása, az intézettel kapcsolatos közérdekű ügyek erkölcsi, anyagi támogatása, s főleg, mint jogi személynek, a 120 éves működés után megszüntetett katolikus tanítóképzőnek visszaállítása érdekében való tevékenység.

120 év dióhéjban leírt története sok viszontagságot, nehézséget, örömet-szomorúságot takar. Nyilvánvaló, hogy 120 év tengernyi munkája nem volt hiábavaló. Mégis szomorú a zárszó, amikor a fentiek miatt az évszázados oktatási intézet történetét csak múltja alapján írhattuk meg. Hisszük a jelenlegi állapot csak átmeneti, gondoljunk reménnyel a jövőre, amikor régi alapjain újra ott folytathatja áldásos munkáját, ahol kényszerűségből 1963. augusztus 1-én abahagyta.

A Királyi Katholikus Tanítóképző Gyakorlóiskolája

A tanítóképzővel szorosan összefüggött, igazgatóságilag vele egy intézmény volt annak gyakorlóiskolája. Státusa szerint alsó fokú (elemi), általános iskola, katolikus intézmény volt.

Célja: alkalmat adni a tanítójelölteknek az iskolai légkör megismerésére, főként pedig a tanítási gyakorlat elsajátítására. A szegedi gyakorlóiskola országos viszonylatban korán, az 1882–83-as tanévben létesült.

A felsőbb osztályokba járó tanítóképzősök rendszeres óralátogatásokkal (hospitálás) ismerték meg majdani munkakörük miliójét, az elméletben tanultak gyakorlati alkalmazását, főleg pedig önálló tanításokkal készültek fel hivatásukra. Az iskola hármas tagozatú volt: „A” tagozat: I-II-III-IV. osztályosok, „B” tagozat: III-IV-V-VI. osztályosok, „C” tagozat: I-II-III-IV. osztály. Valamennyi osztatlan iskola, vegyes osztályokkal, az akkori országos viszonyoknak megfelelően.

A gyakorló szorosan összefüggött a tanítóképzővel, ünnepeik közősek voltak, külön ünnepelték a hősök napját és tavasszal a madarak és fák napját.

Mindhárom tagozatnak külön tanítója volt, akik magasabb fokú gyakorlóiskolai tanítói vizsgával rendelkeztek, és az oktatás-nevelés gyakorlatában is kimagaslót nyújtottak.

Az 1943-44. tanév statisztikájából: a gyakorlóiskolai tanulók létszáma: 99, magyar anyanyelvű: 99, római katolikus: 99.

A gyakorlóiskola együtt szűnt meg a tanítóképzővel, helyén a Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola végzi a középfokú oktatást.

2. RÓMAI KATOLIKUS ÓVODA

Az újszegedi római katolikus lelkészség már az 1920-as években szorgalmazta katolikus oktatási intézmény létesítését, egyúttal katolikus apácarend megalapítását.

1928-ban megvalósulni látszott az óhaj: a város 30.000 P építési segélyt szavazott meg a katolikus iskola létesítése céljára. Ezért a lelkészség egyidejűleg felkérte a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővéreket az Újszegedi József főherceg telepen (a későbbi József Attila telep) létesítendő katolikus iskola vezetésére. A nővérek azonban a meghívást valamilyen okból nem fogadták el. (Ugyanúgy a Szociális Testvérek és a Keresztes Nővérek sem.) Így az egyház a katolikus iskola ügyében lemondott a város javára.

Az újszegedi lelkész (Karácsonyi Guidó) ekkor kat. óvodát tervezett alapítani Újszegeden. Előzetes tárgyalások után a vallás- és közoktatásügyi miniszter 24.785/1928.VIII.a. számú rendelete óvoda építéséről rendelkezik, éspedig úgy, hogy az új óvodát úgy kell megépíteni, hogy az a kisdiednevelés ellátásán felül egy női szerzetesrend óvónői és főiskolán tanuló növendékei részére szállást biztosítson.

A leirat megtárgyalásáról és végrehajtásáról a közgyűlés meghozta 200- és 350/1928. számú határozatát: Az újszegedi óvoda mielőbbi létesítése érdekében

egyidejűleg elhatározta a törvényhatósági bizottság, hogy a már meglévő Újszegedi Szent Vince Egyesület mellett 520 négyszögöl területet a római katolikus jelleggel működő napközi otthonos óvoda céljára átenged az egyháznak. A város vállalta a napközi otthon fenntartásával felmerülő költségeket, valamint az óvoda dologi szükségleteivel járó kiadásokat a városi költségvetésből. A biztosított anyagi javakért viszonzásul kikötötte, hogy az óvodát a gyermekek felekezeti különbség nélkül látogathassák.

Karácsonyi lelkész óhajára maga Klebelsberg Kunó miniszter kérte fel ugyancsak a Kalocsai Iskolánővéreket, akik vállalták a már épülő óvoda vezetését.

Kotál Henrik budapesti műépítész tervei szerint 1930 áprilisában megkezdtek az építést, és az év őszére elkészült az épület a Temesvári körúton; így módon 3 egyházi intézmény állt egymás mellett: a Katolikus Tanítóképző, az újszegedi óvoda és a Szent Vince kultúrház.

Az új épület megfelelt a kettős célnak: óvoda és zárda. Az óvodát a földszinti részen helyezték el, két egyenként 56 m²-es „foglalkoztatót”, továbbá ebédlőt, konyhát, előteret, pihenőt, kiegészítő helyiségeket foglalt magában.

Az emeleten a zárda kapott helyet. Az itt lakó nővérek részére 6 cellát alakítottak ki, mindegyikben volt kis házi oltár. Később boltíves házi kápolna és keresztút is készült a zárdai részben.

Az épület alagsorában tágas pincék voltak (sajnos ezek később szükség-óvóhelyként szolgáltak), még később itt alakult ki az óvoda tornaterme.

Az udvar két részből állt: előkert és játszótér. Az előtérben feltűnően szép virágos szegélyezés volt, főleg a hatalmasra növő hortenziákból. Az épületet szobrok díszítették: „Glattfelder Gyula csanádi püspök”, „Nővér gyermekekkel”. Ezeket az 50-es években eltávolították, de a püspöki palota kertjében ma is megvannak.

Az óvodát vezető nővérek túlnyomóan önellátók voltak, ezért az udvar elkülönített részében baromfiakat tartottak.

Valamivel később, 1934. augusztus 29-én az óvoda üzemeltetésére szerződést kötöttek a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolánővérek Szerzetes Társulatának generális főnöknője és az Újszegedi Egyházközség, Ugi Géza akkori plébános jelenlétében.

Ennek főbb pontjai: az Újszegedi Római Katolikus Egyházközség, mint óvoda fenntartó, az óvoda vezetését az iskolánővérekre bízta, az esetleg megüresedő állásokat is szintén velük kell betölteni. Az egyházközség kötelezi magát az óvoda római katolikus jellegének biztosítására. Az óvoda a püspöki hatóság felügyelete alá tartozik. Az óvoda igazgatója a mindenkor újszegedi plébános, hacsak az egyházmegyei főhatóság másként nem rendelkezik.

A kisdédóvi állások után az egyházközség biztosítja az alapfizetést. Ez az összeg, az akkori XI. fizetési osztály 3. fokozata „A” csoportjának megfelelő összeg 10 %-a. Az egyházközség kötelezi magát, hogy az iskolánővérek államsegélyének ügyében eljár. Amennyiben az állam csökkenti, vagy megszünteti az államsegélyt, az egyházközség anyagi erejéhez mérten pótolja, de legalább az államsegéllyel együtt az előírt összeg 80 %-ára kiegészíti azt. A segédóvónők díjazását is az egyházközség fedezi, ennek összege havi 40 P.

A nővérek lakóhelyiségének bútorait a zárda szerezte be, azok kizárólag a nővérek tulajdonai. A kápolnát – államsegéllyel – szintén a nővérek rendezték be, felszerelésekkel együtt szintén zárdai tulajdonnak kell tekinteni.

A napközi otthon személyi feltételeinek biztosítása céljából Szeged szabad királyi város egy dajkát alkalmaz, aki takarít és télen fűt.

A Kalocsai Iskolanővérek Szerzetes Társulata kötelezi magát, hogy a kisded-óvói állásokra megfelelő képesítéssel rendelkező nővéreket ad, a segédóvónői állásra arra alkalmas nővért, vagy szerzetes jelöltöt.

A szerzetes nővérek kinevezését, alkalmazását, visszahívását, összes fegyelmi ügyeit az Iskolanővérek Szerzetes Társulatának generális főnöknője intézi. Ez azonban nem érinti az egyházmegyei tanügyi főhatóság jogkörét.

A zárda-óvoda oktató-nevelő munkáját a „Kat. népiskolák és óvodák részére kiadott rendszabályok” határozzák meg. Néhány szempont ezekből: A kat. óvodák feladata a 3–6 éves gyermekeket a szülők távollétében őket érhető veszélyektől óvni, rendre, tisztaságra szoktatni; ügyesség, értelem fejlesztése által testi, szellemi, erkölcsi fejlődésükben elősegíteni.

Az óvodában nincsenek tantárgyak, de a többoldalú foglalkoztatás szükségessége több munkakörre tagolja az óvónő munkáját. Ilyenek: ima, beszélgetés, mese, vers, dal, játék, alaki munka, rajz, testgyakorlás.

Az óvodai ünnepélyek tartós élményeket adnak, ápolják a családi érzést, nemesítik a gyermekek érzelmi világát. Ébresszék fel lelkükben a vallásos és hazafias érzés csírait, és az egymás iránti szeretet érzését.

Az első szerzetes óvónők: Ugri Mária és Faddi Mária Ágnes voltak. Újszeged lakossága nagy örömmel fogadta a katolikus óvoda létesítését és a szerzetes nővérek megtelepedését.

A katolikus óvoda életéről, munkásságáról régen működött, ma nyugdíjas óvónők szolgáltatott adatokat visszaemlékezéseik alapján (Szalay Istvánné, Für Béláné, Szrenka Gyuláné, Szántó Lajosné.)

Két csoport volt az óvodában, 1–1 csoportban 80–90 gyermek volt. Ezek a létszámadatok mutatják, hogy nehéz körülmények között kellett dolgozniuk a kezdeti időkben. Az óvoda reggel 7-től du. 16-ig volt nyitva. Az ide járó gyermekek mind újszegediek voltak, szüleik főleg az újszegedi kendergyár munkásai, virágkertészek, kisebb számban ügyvédek, pedagógusok. Az óvoda vezetősége és a gyermekek szülei között mindenkor bensőséges kapcsolat volt. Az óvónő fontos segítsége volt a dajka, a nagy létszámú csoportok foglalkoztatásában, nevelésében. A fizikai munkát végző nővérek takarítottak, a padlós termeket súrolták, naponta mindent letöröltettek, szellőztettek, rendet tartottak. Nyáron az udvart rendben tartották, virágokat öntöztek, télen havat takarítottak és fűtöttek.

A foglalkoztatók berendezése egyszerű, szegényes volt. A fal mellett hosszú padokat helyeztek el, előttük nehéz, keresztlábas asztalok álltak. Szűkében voltak a foglalkozásokhoz szükséges eszközöknek (ceruza, festék, papíros, játékok.) Szívesen használtak ezért egyszerű anyagokat (nád, kukorica csuhé, csutka, makk, papír, rongy).

Gyakoriak voltak a népi játékok. Testnevelés, zenés mozgás, játékos torna sűrűn szerepeltek a napi foglalkozásokban. A versek, mesék, mindig oktató-nevelő célzatúak voltak.

Újszeged szép környezete, a liget szomszédsága miatt gyakoriak voltak a szabad foglalkozások a természetben: séta, gyűjtés, megfigyelések. Az óvodában is gyakori volt a szabad foglalkozás: homokozás, virágöntözés stb.

Nagy gondot fordítottak az ünnepek megünneplésére (Mikulás, karácsony, húsvét). Év végén „vizsga” volt a szülők előtt, amikor is az egész évben tanultakról, munkákról, fejlődésről adtak számot az óvodások.

Az óvodát rendszeresen látogatta az orvos, aki tisztasági szemlét tartott.

A háború alatt igen nehéz körülmények között, de folyt az óvodai munka, a háború utáni nehéz időkben rendszeresen kaptak UNRA segélycsomagokat (tejpor, kakaó, konzerv).

Így folyt az óvoda szép, és mindenkire nézve hasznos munkája az 1948-as államosításig. Az államosított óvodában a nővérek nem vállalták a munkát, világiak vették át munkájukat és folytatják egészen napjainkig.

A közelmúlt első terve volt az egyház részéről ennek az óvodának a visszaszerzése, ez azonban váratlan nehézségek miatt még nem történt meg.

3. KISSZEMINÁRIUM

Kisebb létszámú egyházi intézmény volt a Katolikus tanítóképző épületében. Glattfelder püspök (1874–1943) szervezte az 1920-as években, miután püspöki székhelyét (Temesvárt) Trianon után kénytelen volt elhagyni. A püspök bírálta a trianoni békekötést, igazságtalannak tartotta az ország és egyházmegyéje felosztását. Az új államhatalom (Románia) ezt sérelmezte, mire XI. Pius pápa a kényes kérdésben úgy rendelkezett, hogy Glattfelder püspök hagyja el eddigi székhelyét: Temesvárt. Ez meg is történt 1923. március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján, és Szeged lett a Csanádi püspökség új székhelye.

A püspök érkezése után hamarosan befejeztette a katolikus tanítóképző építkezését és mellé létesítette a kisszemináriumot, gimnazista papjelöltek részére. 15–20 növendék lakott a gyakorlóiskola épületének emeleti részén. Tanulmányaikat a városban végezték, a stúdiumok után Újszeged volt otthonuk. Külön internátusi helyük és rendjük volt, velük lakott spirituálisuk is: v. Kiss Gyula.

Jelenlétük, fegyelmezett, példás magatartásuk jó hatást gyakorolt a tanítójelöltekre is.

IRODALOM

Reizner János: Szeged története 1–3.

Kis Ferenc – Tonelli Sándor – Szigethy Vilmos: Magyar városok monográfiája. Szeged.

Bálint Sándor: A szegedi nemzet 1–3.

Vass József: A szegedi tanítóképző első 40 éve (kézirat)

Huszka László: A szegedi tanítóképző kezdetei 1842–49. (Somogyi Könyvtári-Műhely).

Huszka László: A tanítóképző az önkényuralom korában. (Somogyi Könyvtári-Műhely).

Gácsér J.: A szegedi tanítóképző. (Csongrád megyei pedagógusképzők története).

Historia Domus – Az újszegedi Rk. Plébánia feljegyzései 1923-tól.

LÁSZLÓ KIRÁLY

THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH OF UJSZEGED UP TO 1948

Szeged is one of the most important cities of Hungary. This ancient Hungarian city lies along the two banks of the river Tisza. The left-side part of the city is called Ujszeged. This is younger and much smaller than the right side-part of the city. Originally it was an inundation area of the river, and only later became inhabited. There are certain data which allege that the settlement existed already in the time when the country was being dominated by the Ottoman Turks, but we have written sources to prove the existence of the settlement only from the year of 1773: according to the verification by the treasury prefect of county Csanád the settlement of Ujszeged was consisting in those days of 14 houses. About twenty years later, in 1796, the developing and strategically always very important settlement was raised by the Treasury of Vienna to the rank of an agricultural town.

After the liberation of our country from the Turkish occupation the settlement became in the 18–19-th century to an estate of the Austrian Treasury. Initially city of Szeged was only leasing Ujszeged from the Treasury. Later, after lengthy discussion, the Szegedians acquired Ujszeged as their own property by way of land exchange. The territory became a manorial estate of the city. Administratively, however, it was belonging to county Torontál of beyond the river Tisza. The union with the city took part only in 1880 in frame of solemn ceremonies.

Geographically Ujszeged lies on a territory of about 1200 hectares in a triangle bounded by the rivers Tisza and Maros. From the south-east and from the west the Kamara-embankment is the boundary between Szőreg and Ujszeged. On the south-west it is contiguous to the Low-Bánátian lands.

The situation of the territory was significantly changed by the several regulations of riverways: the earlier inundation area has progressively become an agricultural land. (Tobacco-growing, nursery of young trees and floriculture are the chief branches.)

The present population of Ujszeged was developing during the 19-th century. The bulk of the population came from lower part of Szeged. Their nationality is almost completely Hungarian, their religion is mostly Catholic.

Until the beginning of the 20-th century Ujszeged was regarded as an outer part of the Szegedian city parish. At the beginning of the century an Association of the Hungarian Saint Elisabeth Church was organized, and that association, as consequence of a public subscription, had the Catholic church of Ujszeged built in the years of 1908–1910. The patron saint of the church is Saint Elisabeth of the Árpád-dynasty. It was dedicated in the year of 1910 by elected bishop Géza Jászai. There was a church, but there was no parsonage. Therefore between the years of 1910–1930 the spiritual care of the worshippers in Ujszeged was managed by the fourth chaplain of the Szegedian City Parish. He was administering the Ujszeged filiation, too. He did not neglect this task and office during the so called serbian occupation either. Namely, before the official promulgation of the peace treaty of Trianon, during the year of 1918–1921, Ujszeged was being occupied by the Serbians. The occupational troops were closing the bridge, and declared that Ujszeged was to be regarded as a separate, self-contained community belonging to the Serbo-Croatian Kingdom. For calming the worshippers, as well as for maintaining the religious life, Géza Ugi, a curate of the Szegedian City Parish (who later, in the 1930-ies was the parish priest of the community) moved Ujszeged, and was staying there during the occupation of the

town. One year after the Trianon peace treaty (August 20-th 1921) the Serbian occupation came to an end.

The religious life in the community was greatly furthered by Gyula Glattfelder, bishop of Csanád, in 1923, when appointed Guidó Karácsonyi to serve permanently and continuously in Ujszeged. Beside his task of pastorate he was making great efforts to organize the parish of Ujszeged, too. The registration in the ministry of Ujszeged was begun in 1926.

The number of the Catholic worshippers of Ujszeged have been registered since 1922. According to the year-books of the episcopate the number of the worshippers of Ujszeged

in 1922 was	2374
in 1936 was	3760
in 1947 was	5400.

(Nowadays the number of the christened Catholic population of Ujszeged is about 12000).

Priest Karácsonyi was making an immense pioneer work in the religious life of the community. He was very successful in the pastorate, in establishing associations, in the social work, in the foundation of a Catholic kindergarten etc. In his work, especially in the pastorate, he was being supported by the teachers, and first of all by the teacher of religion of the Royal Catholic Teachers' Training College which was working already in Ujszeged. The work of organization was progressing only slowly because of the difficult economic situation. Finally in 1930 the pastorate building was finished on the Torontál square, next to the bridge. The achievement made possible that the ministry be raised by the Episcopate of Csanád to the rank of a parish. The list of the parish priests from 1930 up to our days is, as follows: Géza Ugi 1930–1958, János László 1958–1968, Géza Havass 1968–1988 and Nándor Katona from 1988 up to now.

The parish priest was generally assisted in his work by the chaplain but since the year of 1993, because of the lack of priests, the community has been served only by the parish priest. The parish has an active body of representatives (such a body was working also in the forties and fifties, but only a rather modest degree). The teaching of religion, although in very limited degree (in the church), was continued after the second world war, too, and the religious life was rather lively.

Several Catholic educational institutions were working on the territory of the parish: the Royal Catholic Teachers' Training College and the training school belonging to the same, the Catholic kindergarten (under the supervision of the sisters of Kalocsa), a minor seminary, as well as a home in the Teachers' Training College of Ujszeged for the seminarists studying in the high-school. Like cultural institutions were working there the Saint Vincent culture center and the Catholic center. The community's monastic orders were the Our Lady's Poor Schools Sisters, the Our Lady's Poor School Sisters of Kalocsa and the Christian School Fraters.

The educational and cultural institutions and the convents of the monastic orders have not been given back to the Church up to now (1993) yet.

ELEK LAJOS

NYITRANAGYKÉR – TELEPÜLÉS- ÉS PLÉBÁNIATÖRTÉNET*

A 19. századtól egészen korunkig ívelően a helytörténeti kutatás iránti érdeklődés egyre nőtt, hiszen az egyes régiók, területek és települések históriája szervesen épül a nemzet egészének történetébe. Az egyes településtörténeti tanulmányok – így az alábbi értekezés is –, olyan építőkövekként kívánnak a történettudományi irodalom részévé válni, melyeknek segítségével a jövődő történésze biztos kiindulópontokat találhat és néhány érdekes és hasznos információra tehet szert. Nyitra-nyagykér (Velký Kýr, Szlovákia) története bizonyára szolgálhat sok adattal és kuriózzummal azok számára, akik a Felvidék tájainak és múltjának lelkes kutatói.

„Alig van a hazában a kegyes természet által bővebben megáldott, s szépeszeti szempontból bájosabb s regényesebb vidék, mint a Nyitra-völgyének alsó része. Valóban lelki élvezet itt keresztül utazva látni a tengerként hullámzó, gyönyörű vetéseket, s szemlélni a Nyitra s Czetényke hajjai által öntözött viruló terjedelmes rétségeket, és fölváltva követő fűzfaberkek, s lombos erdők festői csoportozatát. Jobbról s balról pedig, számos fehér hajlokkal ellátott jólművelt szőlőhegyek szegélyezik a bájos völgyet, melynek véghatárát éjszakeről a történelmi Zobor hegység sziklás ormai képzik, délről pedig az érsekújvári síkságba olvad” – ezt a szemléletes képet festi a krónikás, Novák Lajos a Magyar Sion hasábjain a múlt század derekán arról a tájról, ahol maga Nagy-nyagykér is fekszik.¹ E vidék már a legkorábbi időktől lakott volt, ezt bizonyítja számos kő- és bronzkori maradvány is. Amidőn a rómaiak kiterjesztették a birodalom határait a Dunáig, a vidéket germán törzsek – kvádok és markomannok – lakták, az ő nyomukat is föllelték Nagy-nyagykén és környékén.² Amíg Pannónia római provincia volt a település az un. Limes Romanus zónájába esett és katonai telep is létesült itt, amely illeszkedett a Duna északi előterében kialakított védelmi állomások láncolatába. A mai vízrajzi viszonyok a római katonai telep elhelyezkedésére nem adnak magyarázatot, csak az ókori kútfők és egyéb segédforrások révén derül ki, hogy hajdan a Vág folyót kiterjedt mocsár választotta el a Dunától, így Kér az átlagos birodalmi határsávon,

* A szerkesztőség köszönetet mond Püspöki Nagy Péter professzornak és Joó Andrásnak, akik a kézirat gondozásában komoly szerepet vállaltak.

1 Novák Lajos: Nagy-nyagykér. Magyar Sion 1869. Esztergom. Szerk. Knauz Nándor. 349.

2 Tacitus után. Ld. Novák L. Eredetileg: Episc. Nitr. Memoria 1830. i.6 és köv.1.

amely 14–7 km szélességben követte a Duna bal partját, jóval kívül, attól északra helyezkedett el; a korabeli viszonyok folytán a határsáv külső vonala Hetény, Érsekújvár, Nyitrakér, Sellye, Galánta és Stomfa vonalán húzható meg.³ A castellumot és környékét régészeti ásatásokkal is feltárták.⁴

A népvándorlás viharait követően a 8. század végén Nagy Károly frank birodalma az avarok hatalmát megtörve ellenőrzése alá vonta a területet; hittérítők érkeztek Passauból és Adalram salzburgi érsek Nyitrán templomot szentelt a 828. évben.⁵

A magyarság első megtelepedése a Nyitra folyó völgyében a 10–11. században történt.⁶ Maga a helység neve bizonyosan ősi magyar eredetű, hiszen A Kér név a honfoglaló törzsek egyikét jelölte és több – egymástól meglehetősen távol eső – helynévben éppúgy megtalálható. Már Biborbanszületett Konstantin bizánci császár (913–959) is említi „A birodalom kormányzása” című munkájában.⁷

40. A kabarok és a türkök törzseiről

„Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt, előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtgyermatue, ötödik a Tarjáné, hatodik Jeneh, hetedik Keri, nyolcadik Keszi.”

A 10. századi magyar betelepülők tehát hozták magukkal törzsi nevüket is, ama nevezetes hetedikét. A falut illetően pontos adataink azonban csak a 11. század végének állapotáról vannak. Az un. zobori oklevél és egy 1156-ból származó másik oklevél,⁸ mely a nyitrai és barsi főesperességek egyházait sorolja fel és a tized szerint nagyságukat megkülönbözteti; azok, amelyeket „meliores”, illetve „mediocres” névvel illet bizonyosan léteztek már a 11. században.⁹ Kálmán királyunk pedig 1113-ban oklevelében emlékezik meg Kérről: „in ville Ker est terminus de suburbanis Ker lapis et alter terminus est in monte de terra factus”. (Könyves Kálmán ezen oklevele IV. Béla 1249. évi átiratából ismert).¹⁰ Az 1156-os oklevél pedig annak okán készült, hogy Martirius esztergomi érsek a székeskáptalan kanonokjai javára hetven község tizedét adta: „Martirius archiepiscopus Strigoniensis, canonicis ecclesiae Strigonien-

3 Püspöki Nagy Péter: A Csallóköz vízrajzi képének története Strabón Geographicájától IV. Béla király koráig. Új Mindenes Gyűjtemény 4. Madách, 1985. 74.

4 Kolník, Titus: Römische und germanische Kunst in der Slowakei. Bratislava, 1984. Tatran. Ld. térkép (Milanovce); ld. még uő: Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahre 1956–57.

5 Nyitra múltja és nyitravármegyei monográfia. Megjegyzések Czeizel Gábortól. Lny. Nyitravármegyei Szemle, Nyitra, 1900.

6 Fügedi Erik: Nyitra vármegye betelepülése. Bp. 1938. Klny. Századok. 273–319, 488–509.

7 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rend. Györffy György és munkatársai. Ford. Moravcsik Gyula. Bp. 1986, Gondolat. kritikai kiadás: Bp. 1950.

8 Fügedi, ill. eredetileg Knauz F.: Monumenta ecclesiae Strig. 1–3. köt. 569 p.

9 Fügedi i. m.

10 Oklevélkiadások: Smilauer, V.: Vodopis Stareho Slovenska. Bratislava, 1932. 106 p. 20 térk. (Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tom 1. Inde ab a. DCCCXV usq. a. MCCXXXV. ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae, 1971. Sumptibus Acad. Scient. Slovacae. 67 p. (A, 67, 1/113).; Szentpétery I.: Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 1928. sz. (Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. MTA Ért. a Tört. tud. Köréből. 15. köt. 5. sz. 55–62.) Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hung. ecclesiasticus ac civilis VII/5. 84–90., VII. 309–318.

sis cum consensu Geisae 11., regis Hungariae, decimas septuaginta villarum confert.” 1269-ben a település földjeinek egy részét, mely a nyitrai vár birtoka volt, az esztergomi érsek kapta meg.¹¹ 1349-ben a zoborhegyi apát, bizonyos Tamás úr, tizedjogok fejében Telegdy Csanád esztergomi érseknek engedte át, és az a rákövetkező évszázadok során meg is maradt az érsekek fennhatósága alatt.¹² A község ekkor már Szt. Kelemen tiszteletére felszentelt templommal is bírt. Az, hogy a török dúlások előestéjén, de még később is jelentős település maradt, kitűnik abból, hogy már a 16–17. század során „oppidum” név alatt szerepel, s 1671-ből származó pecsétnyomója is e feliratot viseli: „Sigillum Oppidi Nagy Kériensis”, a korabeli visitatiókból pedig kiderül, hogy a plébánia sok lelket számlált.¹³ Kéren állítólag kolostor is létezett a középkorban, és hozzá tartozhatott a fentebb említett Szt. Kelemen templom, erre utalhat annak a helynek a máig is élő elnevezése, ahol valószínűleg állott, a „Kelemenke”, valamint a körülötte levő temető maradványai; a hozzá vezető utca is mindmáig „Apáti utca” néven ismeretes. Egyes munkálatok alkalmával olyan nyomokra akadtak, amelyek igazolják, hogy ott nagyobb szabású építmény lehetett.¹⁴

Mohácsot követően Nyitra megye a legsúlyosabb megpróbáltatás korát élte. Néhány évvel a végzetes csata után a török már Érsekújvár környékén pusztított. Az 1533. évi dicalis összeírás a mai (értsd 1940) érsekújvári járás északi karéjában, ahol Kér is fekszik, 114 elhagyott és 327 leégett udvarházat említ. Nyitra megye 1554 és 1569 között állandó rettegésben élt. 1594-től ismét komoly harcok folytak; a megye rendjeinek Pálffy Miklóssal az élen komoly áldozatokat kellett hozniuk.¹⁵ Magáról Kérről 1560-ban így szól a visitator: „A Boldogságos Szűz egyházának középső része leromboltatott és a megmaradt részek romként emelkednek csak ki, és így az nemsokára az oszlopok pusztulásával összedől.”¹⁶ Bél Mátyástól Nagyker egy későbbi – a tizenötéves háború során történt – feldúlásáról értesülünk: „Vicium utrumque, Nagy-Kér, et Ivanka, Turcas evastavisse, cum anno MDXCIX. sancta impressione, regionem hanc everrverant, Istvánffyus (a.) auctor est.”¹⁷ 1605-ben Bocskai vezére, Rédey Ferenc a bányavárosok meghódoltatása után, bevette Nyitrát és ezt követően Érsekújvár ellen fordult, a hajdúk jelentős pusztítást vittek véghez a Nyitra völgyében.

Miközben a háború tüzei ellankadtak, a hitviták lángoló szözei annál erősebben dörögtek, csakúgy a jezsuita atyák, mint a protestáns prédikátorok

11 Árpádkori Új Okmánytár (Mon. Hung. Hist.) 3. köt. 200. Kiad. a MTA Tört.tud. Biz. megbízásából Wenzel Gusztáv. Pest, 1862.

12 Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1870. 1. köt. Eggenberger: 640., ill. Fejér: Cod. Dipl. toldaléka: 390.

13 Novák L. i. m.

14 A szerző saját kiadatlan kútfői.

15 Nyitra-Pozsony közigazgatásilag egylőre egyesített vármegye. Szerk. K. Thury György. Kiad. a Felvidéki Egyesületek Szövetsége. Bp. 1940. 66 p. A Felvidéki Útmutató Gyűjteménye.

16 Némethy, Ludovicus: Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque ad annum MDCCCXCIV. Strigonii, 1894.; Nagyker a komáromi esperesi kerületben és az érsekújvári alesperességben; 180–181.

17 Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae geographico historica Part 1. Cis-Danubianae. Tom. 4., Com. Nitr. Pars. spec. Memb. I. Sect. III. 403 p.

szájából. Egy ízben állítólag maga Pázmány Péter tartott Kéren, a szabad ég alatt, egy roppant nagy hatású beszédet, melynek hatására számos komjáti kálvinista, akiket a kíváncsiság hozott oda, rögtön áttért a katolikus hitre, ezen esemény írásos nyomai egyesek szerint a 19. század elején még fellelhetők voltak a kéri plébánia levéltárában, de jelenleg már nincsenek meg; noha biz. Veresmarthy Mihály, aki azelőtt kálvinista prédikátor volt, később pedig, áttérően, pozsonyi kanonok lett, önéletírásában említi, hogy Pázmány 1608–9-ben hosszabb időt töltött Komjáton Forgách érsek társaságában (Komját, mint fiókegyház tartozott Kérhez).

1620–21 fordulóján Bethlen Gábor csatapai vívtak itt küzdelmet.¹⁸ 1663-ban Köprülü Ahmed nagyvezér bevette Érsekújvárt, csaknem egész Nyitra török kézre jutott. A következő évben megfordult ugyan a hadiszerencse és a török Nyitra várát feladta, de Érsekújvár továbbra is a török uralom alatt maradt, környékét a várórség állandó jelleggel prédálta. Kér egyik régi anyakönyvében a következőket lehet olvasni: „Nullus habitavit in oppido propter bella illius temporis.” 1685 júliusának végén Lotharingiai Károly visszavette a töröktől Újvárt, így véget ért a 150 évig tartó török háborúk sora, az oszmánok többé nem fenyegették már az országnak ezt a részét. A török pusztításai alkalmával magával vitte a kéri templom harangját is, amelyet később Abony községben leltek föl, erről hiteles okirat számol be 1714-ből.¹⁹

A török távozását követően lassanként megindult az újjáéledés. 1690 után bizonyos kiváltságos területek a vármegye hatáskörén kívül, külön igazgatási és bíraskodási jogkörökkel bírtak, az esztergomi érsekség területén több ilyen volt a 18. század folyamán. Birtokpereikben és alapvető jogaikat illető ügyekben, a főpapi oktavalis törvényszékek bíraskodtak, sőt saját hatóságaik útján vármegyei jogokat gyakoroltak. Kér az un. verebélyi székhez tartozott (ld. Bél Mátyás) és kiváltságokat élvezett, így pl. prédiális telkeire nézve adómentes volt, valamint mentesült a kötelező katonai beszállásolás alól is, lakóinak védője pedig azonos volt a nemesekével.²⁰

1691–92-ben, Franyó Mihály plébános alatt, megkezdődött a templom újjáépítése is.²¹ De a békés időszak nem tartott sokáig. A Rákóczi szabadságharc hadi eseményeinek jelentős része zajlott a Felvidéken. Bercsényi Miklós már 1704. augusztus 24-én elfoglalta Nyitra várát és Érsekújvár felé fordult. 1705. január 13-án szemlét tartott Nyitra és Surány között levő csapatai felett. 1706-ban újabb támadást szervez és csapatait éppen Kér és Ivánka között rendezi.²² 1708. április 14-én Bercsényi Jelenti Besztercebányáról, hogy Ebec-ki és Balogh István „brigádái” Kér és Komjáti közé lesznek vezényelve.²³

18 Novák L. i. m.

19 Uő.

20 Novák, ill. Thury: Nyitra-Pozsony, p. 66.

21 A szerző.

22 Archivum Rakócianum 4. 16–17., 288.; Uo. 5. 114. – Archivum Rakócianum. Szerk. Thaly Kálmán. Bp. 1875. MTA. 4–5. köt. Székesi Gr. Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez (1704–1712).; 5. köt. 1877.

23 Uo. 5. köt. 631.

Százados harcok után állt be a várva várt béke a Nyitra völgyében. A község végre fejlődhetett, lakossága a 18–19. század során többszöröződött, a termékeny sík vidéken pedig eredményes földművelés folyt. 1732-ben Kérnek már 935 lakosa volt.²⁴ A 19. század egyre bővülő statisztikai irodalmának köszönhetően a történész figyelemmel kísérheti, hogy mennyire dinamikusan fejlődött a község.²⁵ 1828-ban 1165 lakosa volt, ebből 8 volt zsidó, a többi római katolikus; Nagy- és Kiskéren együttesen 167 ház állt.²⁶ Fényes Elek, 1843-ban, a két községben, amelyek a Nyitra bal partján fekszenek összesen 1165 lakost tart nyilván; 1158 katolikust és 7 izraelita vallásút, a határa „első osztálybeli”, bővelkedik árpában, kölesben, búzában, kukoricában, vannak rétjei és sok szarvasmarhája.²⁷ A két évszám között megfigyelhető lakosságnövekedés nincsen. Ennek egyik oka az lehetett, hogy itt is végigvonult az 1831-es nagy felvidéki kolerajárvány, amely 1831 júliusában érte el Kért.²⁸ Ennek emlékére fogadalmi szobrot avatott Nagy- és Kiskér község Szt. Annának, minthogy a vész idején sokat fohászkodtak a szenthez, a homokkőből készült szobrát, amelynek talpázatán a következő írás olvasható: „Ex voto Paulo Skultéty Juliannae Tarkó Anno 1807”. Ma is áll ez a szobor az Érsekújvárról Nyitra felé vezető főút mentén egy kertben. A falu népe fogadalmat tett – és ezt máig meg is tartja –, hogy Szt. Anna napján, július 26-án, munkaszünetet tart, misén vesz részt; (s amíg engedélyezték) körmenetet is tartottak, ennek végén pedig könyörgő ájtatosságot végeztek.²⁹

A 18. század végétől a technika vívmányai is nagy szerepet kaptak a falu életében. 1778 óta létezett a községben vízimalom, melyet később diesel motorral hajtottak. 1951-ig üzemelt, 1962-ben elbontották és anyagából lakóházakat építettek. Az 1875–76 között épült vasút a temető és a plébánia földjein ment keresztül.³⁰ Szilágyi Jenő, helybeli plébános, feljegyzései alapján 1883. január elsején indult meg a postaforgalom. Eleinte az asszonyok, később (1887-től) a kántor-iskolamester vezették a posta ügyeit. Volt olyan időszak is, amikor Komjáton volt a postahivatal, mint 1883 előtt.³¹ Az esztergomi főegyházmegye schematizmusa is Komjátot említi, mint a legutolsó postahivatalt az 1877-es évre vonatkozólag. Ugyanezen schematizmus szerint Nagykérnek, Kiskérnek, valamint a környező kisebb lélekszámú prédiomoknak (pl. Jattó, Virágoshalom, Alsótarány) összesen 1767 lakosa volt, ebből 1660 volt katolikus.³² 1860-ban a zsidó közösség zsinagógát emelt Nagykéren.³³

24 A szerző.

25 A statisztikára ld. Csaplovics, Korabinsky, L. Nagy, Fényes Elek stb.

26 Nagy, Ludovicus: *Notitiae politico-geographico statisticae inclyti Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum*. Tom 1. Budae, 1828, Landerer. 226. Com. Nitr. „Kér”.

27 Fényes Elek: *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Kiad. Fényes Elek. Pest, 1843, Trattner – Károlyi, Nyitra vm. 2. köt. 291.

28 Nagy József: *A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig*. Nyitra, 1876. Özv. Neugebauer E. 27.

29 A szerző.

30 A szerző.

31 A szerző.

32 *Schematismus cleri archidioecesis Strig. pro anno a Christo nato 1877*. Strigoni, 1877, typ. G. Buzárovits. 62.

33 *Nyitravármegye. = Magyarország Vármegyéi és Városai. Monographia*. Szerk. Sziklay

Nagykér történetében előkelő helyet foglal el és jelentős szerepet tölt be a templom. A kegyúr a leghosszabb időn át az esztergomi érsek, akinek nemcsak a papok kiküldésére és a templomépületre volt gondja, hanem más intézményekre is, így pl. az iskolára, járványok és elemi csapások idején pedig a lakosság mindig számíthatott támogatására.

Amikor 1349-ben Telegdy Csanád érsek a zobori konventtől megkapta Kért, akkor már itt Szt. Kelemen pápa tiszteletére emelt kőtemplom állott, de ez nem azonos a község jelenlegi anyatemplomával. Egy 1691-ből származó visitációs okiratban azt olvashatjuk, hogy Kér egyháza „kőből épült, régi építmény”. Az eredetileg román stílusú építmény az évszázak során számos átépítést ért meg. 1697-ben eredetileg zárt, tömör északi falába ablakokat vágtak, a főbejárat fölé pedig Mária szobrát helyezték el. A török uralom alatt csaknem teljesen elpusztult templom felújításához Széchenyi György primás 100 forinttal járult hozzá. 1768-ban a templom leégett, de rövidesen helyreállították; a munkálatokhoz a kamara 3000 forinttal járult hozzá, minthogy ekkor az esztergomi érseki szék éppen üresedésben volt. Valószínű, hogy ezt követően határozták el, hogy a sírboltjába többé nem temetkeznek és azt végleg betemetik, ugyanis a Nyitra folyó közelsége miatt a víz gyakorta elöntötte (*“ut in ea defuntorum tumbos navis adinstar cicumnatare observatum fuerit”*).³⁴

Régen a templomnak három oltára volt: a főoltár a Szent Kereszt Felmagasztalásának, a mellékoltárok közül az egyik Szűz Máriának, a másik Árpád-házi Szt. Erzsébetnek a tiszteletére emelve. Mária oltárát később bizonyos Kántor Ferenc a sasvári Fájdalmas Szűz díszes képével ékesítette. A főoltárt a múlt század hatvanas éveiben biz. Röhmann Ferenc festő képével díszítették, ugyancsak ő festette a templom falképeit is. Az egyház ékszerai közül említésre méltóak: 1) egy mesterien kimunkált monstrancia, melyet 1718-ban Setét (vagy Sötét) Ferenc, aki a primási javak igazgatója volt, adományozott a templomnak, 2) két kehely, melyek közül az egyik azelőtt Telegdy János püspök tulajdona volt, állítólag Esztergom ostrománál Rákóczi katonáinak birtokába jutott, akiktől később a fentebb említett jószágigazgató vette meg és ajándékozta a kéri templomnak. Mindezekon kívül egy harmadik mívés kehely is létezett, ezt azonban az egyház a hadi költségek miatt teljesen kimerült államkincstárnak adta 1810-ben. Az anyakönyv 1674-től kezdődik.³⁵

A török korszakban és valószínűleg azt megelőzően is a temetők a mostani templom körül voltak, amelyet kőfal övezett. A 18. század során, egészen 1776-ig, a templom kriptájába temetkezett annak számos jötevője, köztük Setét (vagy Sötét) Ferenc, akit 1734. február 18-án temettek itt el. 1778-tól új temetőbe temetkeztek, az elhalt plébánosokat is ott helyezték végső nyugalomra. A múlt században külön temetőkápolna is épült, biz. Kántor Ferenc emeltette az érseki helynök engedélyével, Hóderman Lajos plébános alatt ezt a

János, Borovszky Samu. Bp. Apolló. 53.

34 Novák L. i. m.

35 Uő.

temetőt kibővítették. Jelenleg három temető létezik. Az un. régi temető (a 18. század végétől), mivel azt a vasút kettészeli, ezért a köztudatban ez két temetőnek számít; és az új temető, a ravatalozóval, ez utóbbi a régiektől néhány lépésre a szőlőhegyen fekszik.³⁶

AZ OKTATÁSÜGY

Az 1868. évi XXXVIII. tc. alapján a kéri egyházközség mellett egészen 1949-ig katolikus elemi iskola működött. A fentebb nevezett törvény pedig kimondotta:³⁷

A hitfelekezetek, mindazon községben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthattak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket, az ily tanintézetek felállítására és fenntartására híveik anyagi hozzájárulását a saját képviselők által meghatározandó módon és arányban (...) ezentúl is igénybe vehetik, azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják, azok fizetését maguk határozhatják meg...

1877-ben az iskolaszéknek hat nagykeri és két kiskéri tagja volt. Az elnök mindig, hivatalánál fogva, a mindenkori plébános, alelnöke világi ember, legtöbbször a falu jegyzője; jegyzőkönyveit a kántortanító vezette, aki egyben az iskola igazgatója is volt, mindezekon kívül szavazati joggal bírt még a főgondnok és az algondnok, akiket a falu egyszerű lakói közül választottak. Az elnök és helyettesének feladata az iskolaszéki gyűléseket egybehívni, azokat vezetni és az ott meghozott határozatok végrehajtásáról gondoskodni. A helybeli gondnok feladata az anyagi természetű ügyekben való intézkedés, illetve az iskola és a tanítói lakás karbantartása.

Az iskola régi épülete egészen 1980-ig állt, eredetileg két tágas terme volt, de később több átalakítás történt. 1980-ban az épületet teljes egészében elbontották és helyére egy új kultúrházat építettek. Egy 1877 áprilisából származó feljegyzés szerint szó volt egy úgynevezett tornatér létesítéséről is, melyet a kántortanító lakásával egy irányban, községi területen terveztek megvalósítani. A szükséges tornaszereket az iskolamulasztások büntetéspénzeiből kívánták megvásárolni. Az indokolatlan hiányzás elég gyakori volt, mégis a kirótt bírságok kifizetésétől a községi előjáróság gyakorta kénytelen volt eltekinteni, a szegénység miatt. 1877-ben 208, 1886-ban már 218 tanulója volt az iskolának, néha azonban hosszabb ideig 30–40 diák is hiányzott. Az iskolakötelesek száma így is egyre nőtt: 1895-ben felépült a harmadik, 1908-ban pedig a negyedik terem.

Eleinte az oktatást csupán egy tanerő biztosította, aki egyben kántor is volt. Ezt a megfizetendő feladatot 1877-től 1906-ig Zórád Ferenc látta el. A növekvő

36 A szerző.

37 Ld. Corp. Iuris Hung. 1868.

számú iskolakötelesre való tekintettel volt mellette később egy segédtanító is. Az 1868. évi XXXVIII. tc. 11. paragrafusa alapján és a Püspöki Kar Rendszabályainak 21. paragrafusa szerint a segédtanítói állás (később a tanítói is) betöltése pályázat alapján történt. A kántori tisztséghez jövedelmek is járultak, ezek 1914-es adatok szerint tömören a következők: 1) lakás három szobával, konyhával, kamrával, pincével és padlással, valamint istállóval; 2) szántóföld és rét, 29 kat. hold 809 négyszögöl, 1948 korona haszonbérrel; 3) 106 négyszögölnyi kert használata; 4) 72 korona un. faváltság; ezeken kívül 100 korona a községtől, valamint stóla jövedelem (250 kr), misealapítványok, ismétlőiskolákba való munkáért járó pénzek.

Az első világháborút követően az iskola számos viszontagságot élt meg a Csehszlovák Köztársaság uralma alatt. A tanfelügyelőség már 1919. november 5-én kelt 178. számú rendelkezésének 11. pontjában a magyar iskolákban a szlovák nyelv heti hat órában történő kötelező oktatását írja elő. Az iskolaszék 1920. április 11-én tartott ülésén tiltakozott a szlovák nyelv kötelezővé tétele ellen. A trianoni békeszerződés aláírását követően azonban már nem volt értelme reménykedni abban, hogy az új csehszlovák iskolaügyi hatóságok uralma csak rövid epizód lesz; új pecsét és órarend készült, a falakra T. G. Masaryk elnök képe került, a régi jelvényeket egyúttal el kellett távolítani. Ugyanakkor az iskola megmaradt az egyházközség intézményének, így autonómiáját nagyrészt megőrizhette. 1923-ban igazgatót választhatott az iskolaszék Bellus István kántortanító személyében. Az egyházi iskolák tanítói azonban nem lehettek egyenrangúak az állami tanítókkal, 1925. február 2-i ülésén éppen erre vonatkozó követelésének ad hangot az iskolaszék, ennek ellenére még a következő évben sem kaptak az államtól semmiféle fizetést.³⁸

1938 novemberében az első bécsi döntést követően Nyitra nagykér visszakerült Magyarországhoz, ekkor néhány évre elhárultak azok a veszélyek, amelyeket az idegen uralom jelentett – nem fenyegetett pl. az iskola államosításának szándéka – amely Csehszlovákiában 1933 után komolyan felmerült –, de a háború egyre inkább éreztette hatását, kevés volt a tüzelő, a behívások miatt állandósult a tanárhiány.

Az iskola a háborús éveket követő története egybefonódott a felvidéki magyarság tragikus sorsával, mely ezeket az esztendőket jellemezte. Megindult az un. „reszlovakizáció”, a község lakosságának egy részét kitelepítették, lakásaikat egyszerűen elvették; szlovák nyelvű oktatást vezettek be az iskolában és a templomban is a szlovák miséket szorgalmazták. 1946. január 11-én Ernst Sándor iskolaigazgatónak az érsekújvári 1. számú tanfelügyelősége felszólítására és nyomására el kellett hagynia állását és a tanítói lakást is, később tudott csak tanítói állást kapni. 1947-ben az emeletes új iskola kigyulladt és teljesen leégett. 1949-ben már az államé a tanintézmény, s azt az újdonsült ideológia, a kommunizmus jelképei díszítették.³⁹

38 A szerző.

39 Uő.

APPENDIX I.

Nevezetes kéri családok:

1) A nemes apáti-kéri Bottlik család; címeres levelés III. Ferdinándtól kapta Bottlik Imre (Nyitra vm.) 1646. április 25-én, az 1754/55. évi orsz. nemesi összeírás említi a családot Nyitra vármegyében. Ld. Kempelen B.: Magyar nemes családok. Bp. 1911–15.

2) A Szórád (vagy Zórád) család; címeres levele 1696-ból való (ld. Nagy I. X/840), mint nyitra vármegyei nemesek 1802. február 12-én ismét igazoltattak (ld. Kempelen B.)

Nagyhírű, Kéren született személyek:

1) **Kántor Imre** – Született 1860. február 28-án, Nagykéren, az Országos Statisztikai Hivatal vezető tisztviselője. Munkái: Az én világom (1881), Örök-kévalóság (1881), Legújabb költemények, Életem, Szerelem, Dicsőség (1894). Ld. Szinyei: Magyar írók.

2) **Hanák János** – Piarista tanár, zoológus, tudós és író. Született 1812-ben Kiskéren. Ld. Szinyei: Magyar írók.

3) **Craus (vagy Crausz) István**, 1890-től előnévként: nagykéri. Nyugal-mazott alispán, aki ugyan Nyitrán született 1848. októberében, de családja és élete összekapcsolódott Kérrel, 1887–1896 között Nyitra vm. alispánja, 1896-tól szabadelvű párti képviselő az érsekújvári választókerületben. Ld. Sturm: Országgyűlési Almanach. Bp. 1897, Pallas 17., Bp. 1900, Kempelen B. A család címeres levelét Rudolftól nyeri 1592-ben (Szepesi kpt. Levéltára és OL. 1085/1888. Ld. még Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1935.

4) **Kéri Sámuel** – Született Kéren, a Szórád (vagy Zórád) családból. 1645-ben Sopronban lépett be a ferences rendbe, nevét ekkor változtatta Kérire, szónok, teológiai bölcslő, 1670-ben tartományfőnök. Meghalt 1671-ben.

APPENDIX II.

Nevezetes tűzesetek Nagykéren:⁴⁰

- 1869: a plébános szőlőhegyi pincéjének leégése
- 1873: a nagykéri híddal szembeni, un. „prímási” kocsmá égése (szeptem-ber 27.)
- 1880, 1883: ezután alakul a Nagykéri Önkéntes Tűzoltó Egylet

Néhány tűzoltóparancsnok:

- Száraz Antal 1905–1910, utána pár évig biz. Pán Béla
- Obert Kálmán tanító 1937-ben
- 1950–1979: Bocz István, majd őt követte Csebík Viktor

A tűzoltóság 1928-ban vált szervezetté, 1951-ben kapott modern, motorizált eszközöket, tűzoltózenekar is van.

Kiegészítések az oktatásügyhöz:

- 1926-ban kerül szóba az iskolaszék ülésén egy szlovák nyelvű tanterem nyitása, a kiskéri magyar iskola mellett létesül is egy szlovák osztály
- 1932-ben megnyílt a nyolcadik osztály, a tanulók száma ekkor 462
- 1939. szeptember 30-án Obert Kálmán 11 évi tanítósága után⁴¹ állami szolgálatba lépett át, ahol Nyitra-Pozsony e.e. vármegye népművelődési titkára lett, a kultúra terén nagy tevékenységet fejtett ki, különösen a helyi színjátszásban, egyike volt a kultúrház megépítését szorgalmazóknak.
- Kopasz Elemér az ének és a zene oktatásának volt kiemelkedő képviselője Kéren.

LAJOS ELEK

NYITRANAGYKÉR (VELIKI KÝR, SLOVAKIA) THE HISTORY OF THE SETTLEMENT AND PARISH

This region has been inhabited since the very ancient time. The traces of German tribes – those of the Kvad and Markomann tribes – have been found in Nagykér and in the surroundings, too. A Roman military settlement has also been established in that region. The castellum and its vicinity has also been discovered by archeological excavations.

At the end of the 8-th century, following the tempest of the great migrations, missionaries were coming from Passau. The name of the village has undoubtedly an ancient Hungarian origine. The Hungarian immigrants of the 10-th century were adhering to their origine tribal names. Our King Kálmán was mentioning in his Diploma of 1113 the settlement of Kér. A part of the lands belonging to the village was donated by the king in 1269 to the archbishop of Esztergom. In the year of 1349 the settlement had already a church, too which had been dedicated to the honour of Saint Clement. In the 16-t and 17-th centuries it was mentioned with the name "Oppidum", and the same denomination is to be seen on the sigil of the community originating from the year of 1671.

After the tragic defeat at Mohács the occupational Turkish army was devastating our country in the vicinity of Érsekújvár, and soon they occupied the village Kér, too. At this occasion, after having devastated the village, they also took with themselves the bells of the church.

After the liberation of the country from the Turkish occupation the revitalization of the village was commenced. In 1691–92, when Mihály Franyó was the parish priest, the rebuilding of the church was also begun. The population of the settlement was multiplied during the 18-th and 19-th centuries. The fertile lowlands were cultivated with a very good result. In 1828 the population of the village amounted to 1165. Eight of them were Jews, and the other Roman Catholics. In the time of the great cholera epidemic devastating the Northern Hungarian region in 1831 many inhabitants of the region were praying to the helping Saints, especially to Saint Anna. The population of the village made the vow that on Saint Anna's days, i. e. on June 26th, they would celebrate the Saint with holiday, and participate in a mass. Since the year of 1778 the village was maintaining and operating a water-mill. In the years 1875–76 the rail-road was constructed, and January 1st 1883 the postal service was commenced.

41 Thury: Nyitra-Pozsony.

The church has a very prominent place in the history of Nagyker. The patron of the church was the archbishop of Esztergom. In the time of epidemics and elementary disasters the population has always been assisted by him. In a visitation record of the year 1691 it is to be read that the church of Ker „had been made of stone; it had been an old building”. In 1768 the church was devastated by a fire but it was soon rebuilt. Formerly the church included three altars. The church was surrounded by the cemetery, and the cemetery was bordered by a stone wall. Nowadays there are three cemeteries of the village. The so called old cemetery consisting of two parts and the new cemetery with the building of the mortuary.

Following the rules of law XXXVIII of the year 1868 the parish of village Ker was maintaining a Catholic elementary school up to the year 1949. In 1877 the school board was consisting of six members of Nagyker and two members of Kisker. The earlier building of the school was being maintained up to 1980. In that year the building worshipper completely demolished. At the beginning the teaching was being done only by one person who simultaneously had to do the task of the parish choir-master too. Later he was assisted by an assistant teacher.

Since the first world war the school has met many grave vicissitudes. The school-inspectorate has ordered to teach in the Hungarian schools the Slovakian language in six lessons weekly. The school was able to save its autonomy.

In November 1938 Nyitranagyker returned to Hungary for some years.

In 1947 the two-story school building was completely devastated by fire. The educational institution of the village was taken in state property in the year 1949.

GERGELY JENŐ

AZ ÉSZAK-ERDÉLYI GÖRÖG KATOLIKUS ROMÁN EGYHÁZMEGYÉK
JOGÁLLÁSA ÉS SÉRELMEIK 1940-1944

Forrásközlemény

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés értelmében 43 591 km² területen 2 185 546 lakos tért vissza Magyarországhoz. Közülük 1 123 216 (51,4 %) magyar, 1 045 102 (42,1 %) pedig román nemzetiségű volt. A visszacsatolt több mint egymillió román közül felekezetileg körülbelül 450 000 ortodox és 550 000 görög katolikus vallású volt.

Az impériumváltozás elsősorban a görög katolikus román egyházszervezetet érintette érzékenyen. A metropólia székhelye, Balázsfalva továbbra is Romániához tartozott. A gyulafehérvári-fogarasi érsekség számos parókiája azonban átkerült Magyarországra, amelyeknek kormányzásával Josif Popp (Papp József) nagyváradi gör. kat. kanonokot bízták meg. Ő azután mint „marosvásárhelyi apostoli kormányzói helynök” irányította a rész-egyházmegyét. Az érsekség suffragán püspökségei közül a lugosi Romániában maradt, míg a máramarosi (Nagybánya), a kolozsvár-szamosújvári és a nagyváradi Magyarországhoz került. Az első kettő valamennyi parókiájával, míg a nagyváradi csak nagyobb részben.

A forrásközlemény által érintett években a balázsfalvi érsekséget apostoli kormányzó irányította. A kolozsvár-szamosújvári püspök 1917-től Juliu Hossu (Hosszú Gyula, 1885–1970) volt. Mint rangidős és pápai trónálló, ő tekintendő az erdélyi gör. kat. román egyház tényleges első emberének. A visszatérés után ő lett csak tagja a magyar törvényhozás felsőházának is. Ugyancsak ő volt az üresedésben lévő nagyváradi gör. kat. püspökség apostoli kormányzója. Bonyolultabb a másik püspök, Alexander Rusu (Rusu Sándor) máramarosi ordinarius helyzete. Az ő egyházmegyéjét ugyanis – az 1929-es konkordátum értelmében – 1930-ban állították föl. Mint ilyen, tehát a román impérium alatt keletkezett, és a visszacsatoláskor (s tegyük hozzá, hogy később, 1944-ig sem) nem nyerte el a magyar törvényhozás jogi megerősítését. Magyar állami szempontból tehát „nem létezett”. Serédi bíboros ennek ellenére, az egyházbírói faktumot szem előtt tartva, Rusu püspököt is legálisnak ismerte el, és rendszeresen meghívta a püspöki kar tanácskozásaira.¹

1 A magyarországi gör. kat. egyház szervezetről lásd Régió, 1991/3. sz. Gergely Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház, továbbá James Nissen, Sebők László, Lestyán Ferenc tanulmányait.

Közismert, hogy a visszatért Észak-Erdélyben komoly nemzetiségi és ezekkel adekvát felekezeti ellentétek feszültek és robbantak ki. Elég csak ezzel kapcsolatban gróf Teleki Pál akkori miniszterelnök óvó szavaira utalnunk. Az általunk közzétett dokumentum részint tükrözi e konfliktus egyházjogi aspektusait, részben a nemzeti sérelmeket. Egyházjogilag a dolog lényege abban állt, hogy az 1853-ban felállított önálló erdélyi román gör. kat. metropólia – az érsekségre emelt gyulafehérvár-fogarasi püspökség, és a suffragánként alárendelt nagyváradi gör. kat. püspökség kikerült az addigi esztergomi érseki suffragáneumból, s egyúttal ide került beosztásra az ekkor alapított lugosi gör. kat. püspökség is. (Amint nyilván az 1930-ban felállított máramarosi püspökség is.)

Ebben tulajdonképpen semmiféle egyházjogi probléma nem állt fenn. A kérdés az volt, hogy a mindenkori esztergomi érsek, mint Magyarország hercegprímása, gyakorolhatja-e primási joghatóságát az újonnan keletkezett metropólia felett? (Ezen jogosítványok egyike pl. a harmadfokú fellebbezési fórum.) A magyar értelmezés szerint a primási joghatóság a mindenkori magyar impérium területén élő katolikus egyházra kiterjed. Ennek a történelem folyamán a magyar primások érvényt is szereztek, és Róma ezt tudomásul vette. Ugyanakkor már 1853-tól, a külön román gör. kat. hierarchia felállításakor – akkor az abszolutizmus idején Bécs által támogatva a magyar érdekekkel szemben is – már felmerült a dokumentumban előadott értelmezés. Mindaddig azonban, amíg a történelmi Magyarország fennállt, az ennek határai között élő gör. kat. román egyház részét képezte az egész magyarországi katolikus egyháznak. Nyilvánvaló, hogy az elszakadás után, Nagy-Románia keretei között az abszolút önállóság értelmezése nyert politikailag is alátámasztást. A magyar primási jurisdikció értelmezésének széleskörű irodalma van, de a konkrét vitának a fejleményei megtalálhatók az 1940–1941. évi püspökkari konferenciák jegyzőkönyveiben és azok háttéranyagában.²

A nem jelentéktelen egyházjogi nézeteltérések mellett vagy mögött azonban súlyos politikai véleménykülönbségek is voltak. Észak-Erdély visszatérése után nyilvánvaló volt az érdekazonosság az állam és az egyházak között a tekintetben, hogy az állami-nemzeti egység (újraegyesülés) megszilárdítását előmozdítsák. Ennek egyik fontos eleme volt az ottani gör. kat. egyház integrálása az anyaországiba, annak egyébként objektíve meglévő nemzeti sajátosságai tiszteletben tartásával. E törekvés megnyilatkozása volt az ottani püspökök meghívása a magyar püspöki konferenciára; azon elvárás, hogy tagolódjanak be a hazai *Actio Catholicaba*; avagy vegyenek részt a magyar katolicizmus szokásos évi seregszemlén, a Katolikus Nagygyűlésen.

Ezzel szemben az erdélyi románságnak csak a kisebbségét kitevő görög katolikus román egyház megszerveződésétől kezdve egyfajta versenyhelyzetbe kényszerült az ortodoxiával, amely magát a kizárólagos román nemzeti egyháznak tekintette. Ennek a sajátos versenyfutásnak lett a következménye,

2 Lásd Esztergomi Primási Levéltár /EPL/ 1940. október 16., 1941. március 12., 1941. október 8. jkv. Az idevágó napirendi pontokat közli Gergely Jenő szerk. A püspöki kar tanácskozásai. Bp. 1984.

hogyan az ottani hierarchia messzmenő szerepet vállalt a román nemzeti mozgalmakban. 1918 után pedig még inkább bizonyítania kellett „nemzeti” jellegét, hiszen ekkor hivatalosan is az ortodox lett az államegyház. 1940-től pedig immár a magyar állam keretei között kellett megőriznie nemzeti karakterét. Az is nyilvánvaló a memorandumból, hogy elsősorban a román értelmiség, de hívő tömegeik is úgy tekintettek a gör. kat. egyházukra, mint a román nemzeti érdekek talán leghatékonyabb védelmi instrumentumára. (Miután az átkerült ortodox egyház még nehezebb helyzetben volt és nagyrészt passzivitásra szorult.) Így aligha tekinthető véletlennek, hogy az érintett püspökök megértést kértek, s igyekeztek rámutatni bonyolult, ellentmondásos helyzetükre. A dolog lényege mégis csak az volt, hogy a magyar állam iránti engedelmesség és hűség leszögezése mellett, annak keretei között a román nemzeti érdekek letéteményeseinek tekintették magukat.

Végül ami a felsorolt sérelmeket illeti, azokról is meg kell állapítani, hogy nem voltak megalapozatlanok. Az ott élő népek tragédiája volt és maradt a mindenkori törlesztés vágya és kényszere, hiszen 1918 után a románok vélt vagy valós sérelmeiket „orvosolták” a magyarok rovására, s 1940 után legtöbb esetben az 1918 előtti állapotok visszaállítása is revánsnak tűnt a románság szemében. (Hogy az ördögi kör további spiráljait itt most ne is említsük). A dokumentum minden esetre nem tanulságok nélkül való a térség jelenlegi helyzetében sem.

Végül ami a közreadott dokumentumot illeti, az terjedelmét tekintve 6 oldal és öt sor, másfeles sortávolsággal gépelt szöveg. Ehhez járul a külön íven lévő kísérőlevél. Mi a Czapik Gyula akkori veszprémi püspöknek szóló példány xerox másolatával rendelkezünk, de az anyagból nyilvánvaló, hogy azt megküldték a püspöki konferencia valamennyi tagjának. Így elvileg valamennyi egyházmegyei levéltárban fellelhető, illetve ott, ahová a korszak püspöki konferenciáinak nyomtatott eljárással készült sokszorosított példányai eljutottak (vagy elhurcolták). A dokumentumon saját levéltári jelzet, vagy dátum egyébként sem található.

A dokumentumot szöveghű formában közöljük, a kiemelések az eredetiben találhatóak. Jegyzeteink csak a legszükségesebbnek tűnő információkat tartalmaznak. A latin szövegrészek fordításáért és ellenőrzéséért Waigand József főtisztelendő úrnak tartozunk köszönettel.

DOKUMENTUM

Kiegészítő hozzászólás az 1941 őszi püspökkari értekezleten tett elnöki jelentések i) pontjához.

A folyó évi október 8-án tartott püspöki konferencia elnöki jelentésében címünkre, a gör. kat. román püspöki kar³ címére tett megjegyzésekre és vádakra – melyekre egyáltalán nem voltunk elkészülve – igyekeztünk ott azonnal megadni a szükséges magyarázó felvilágításokat és, véleményünk

3 Gör. kat. román „püspöki kar” nem létezett, nyilván az illető ordinariusok esetenkénti tanácskozásait aposztrofálták imígyen. A magyar katolikus püspöki kar konferenciáinak elnöke a hercegprímás, Serédi Jusztinián bíboros volt.

szerint, ezek nagyban enyhítették az elnöki megállapítások nyomán támadt feszültséget.⁴

Mivel azonban említett megállapítások reánk nézve felette sérelmesek, szabadjon azokra most utólag – miután az elnök Úr Ó Eminenciájának jóvoltából már előbb kézhez kaptuk és közelebről megismerhettük az időközben megküldött Jegyzőkönyvben⁵ közzétett hiteles szövegüket – a következő, már a konferencián beigért, kiegészítő választ megadnunk.

A mostani Magyarország területén lévő nagyvárad, kolozsvár-szamosújvári és máramarosi⁶ gör. kat. román egyházmegyék, illetve azoknak részei, valamint a blaj-i (régi magyar elnevezés szerint balázsfalvi) érseki egyházmegye egyes részei⁷ az Alba Iulia és Făgăraș-i (régi magyar elnevezés szerint gyulafehérvári-fogarasi) egyháztartományhoz tartoztak és ennek még mindig szerves részét képezik. Ezen 1853-ban létesített egyháztartomány pedig, illetve az azt (az akkor létesített új lugosi és szamosújvári egyházmegyékkel együtt) képező balázsfalvi és nagyvárad egyházmegyék – melyek előbb az esztergomi érseki körzetbe tartoztak⁸ – az alapító „Ecclesiam Christi” pápai bulla értelmében kivonattak az esztergomi érsekség joghatósága alól, „ita ut ... a pristina, cui antea suberant Metropolitae Strigoniensis iurisdictione et quavis alia potestate et praerogativa iurisdictionali in perpetuum ... exemptae sint et libertae”.⁹

Ezen, az esztergomi érseki joghatóság és „a quavis alia potestate et praerogativa iurisdictionali” alóli kivonást az 1872-ben kiadott első tartományi zsinatunk aztán, direkt utalással az említett pápai bulla ezen szavaira, a következő szövegezésben szögezi le: „Una (haec Synodus) sollemniter declarat Provinciam gr.-catholicam Alba-Iuliensem et Fogarasiensem authonomam atque a cuiuscunque alterius ecclesiasticae Provinciae iurisdictione independen-

4 EPL Ppki jkv. 1941. október 3. 1. napirendi pont: Elnöki jelentések, i) alpontja, 4–6. fol.

5 A püspöki kar értekezleteiről felvett, az elnök és két hitelesítő tag aláírásával ellátott jegyzőkönyvet mintegy 60 példányban az esztergomi Buzárovits-cég nyomdai úton sokszorosította, s azt két példányban megküldték a konferencia valamennyi tagjának, így az érintett erdélyi gör. kat. ordinariusoknak is.

6 A máramarosi püspökség székhelye Nagyszeben volt.

7 A balázsfalvi érseki egyházmegyének csak töredéke került át Magyarországra a határmódosulás következtében.

8 A király 1701-ben nevezte ki az első erdélyi gör. kat. román püspököt, akit Gyulafehérváron iktattak be. 1717-ben székhelyét áttette Fogarasra. 1721-ben XIII. Ince pápa Ratione congruit kezdetű bullájával állította fel a fogarasi gör. kat. püspökséget, amely 1738-tól Balázsfalvára került át. Az 1777. június 16-án kelt Indefessum kezdtű pápai bullával kanonizálták az 1775-ben felállított nagyvárad gör. kat. román püspökséget. Mindkét egyházmegye – épp úgy, mint az 1771-ben feállított munkácsi és az 1815-ben szervezett eperjesi gör. kat. (rutén) egyházmegyék az esztergomi érseki tartományba nyertek felvételt. I. Ferenc József – nem utolsó sorban az erdélyi románság 1848–49-es magatartásának jutalmazásaként – 1850-ben a balázsfalvi püspökség érseki rangra emelésével felállította az erdélyi gör. kat. román metropolíát. IX. Pius pápa 1853. november 26-án kelt Ecclesiam Christi kezdetű bullájával kanonizálta a gyulafehérvár-fogarasi (balázsfalvi) érsekséget, és az érseki tartományba osztotta be az esztergomiból kiemelt nagyvárad gör. kat. püspökséget, illetve az ezzel egyidejűleg (1853-ban) feállított lugosi gör. kat. püspökséget. (Nyilvánvaló, hogy ezen aktusok következtében Balázsfalva ab ovo kikerült az esztergomi érseki tartományból is.)

9 „olyképpen..., hogy az esztergomi főegyházmegye korábbi joghatósága alól, mely alá tartoztak, és minden egyéb joghatósági kiváltság alól minden időre ... ki vannak véve és szabaddá téve.” Ezt úgy értelmezték, hogy a primási joghatóság alól is!

tem esse *solique ac immediate S. Sedi Apostolicae subiectam*, quemadmodum in Bulla quoque Pontificia cuius initium Ecclesiam Christi... declaratum est". (Tit. II. cap. III. 7.)¹⁰ A zsinat ezen kijelentését, egyéb határozmányaival együtt, aztán a S. Congregatio de Propaganda Fide pro Negotiis Ritus Orientalis „ad exemen revocavit ... recognovit” és a Szent Atyának (XIII. Leo) engedélyével, aki „eam in omnibus probavit et ratam haberi voluit, contrariis quibuscunque non obstantibus”, az 1881. március 19-én kiadott Decretum-ával közzétette, „ut ab omnibus ad quos pertinet inviolabiliter observantur”.¹¹

Midőn azután a kat. autonómia körüli harcok idejében¹² egyháztartományunk – mely minden erejével ellenezte, hogy ezen autonómia keretébe bevessék¹³ – a Szentszékkal való Uniónak 200 éves jubileuma¹⁴ alkalmából harmadik zsinatát tartotta (1900-ban), ennek a „directa subiectio”-nak egy egész Titulust szentelt és azt minden oldaláról tüzetesen megvilágította. Ez a „De iuribus et integritate provinciae ecclesiasticae metropolitanae gr.-catholicae romenae Alba-Iuliensis et Fogarasiensis” címmel ellátott II. Titulus már bevezetőjében hálát ad a Gondviselésnek, hogy egy „suae legis ac a cuiusvis alius provinciae ecclesiasticae iurisdictione independens” egyháztartományt adott nekünk a római Szentszék jóvoltából. Határozmányaink első fejezetében pedig, hivatkozással az előbbi tartományi zsinatokra, ezeket jelenti ki: „Ratio Provinciae metropolitanae graeco-catholicae Alba-Iuliensis et Fogarasiensis, seu Ecclesiae particularis erga ceteras Ecclesias particulares regni non potest alia admitti, nisi quae in Const. pontificia Pii Papae IX. Ecclesiam Christi edita VI-on Kal. Decembris 1853 definita est, qua ist haec Prov. metrop. ...ab Archiepiscopi Strigoniensis iurisdictionae et quavis alia praerogativa iurisdictionali exempta fuit. His congruenter in Provinciam metropolitanam Alba-Iulensem et Fogarasiensem praeter Sanctam Sede Apostolicam Romanam (eiusque proinde Nuntios et Delegatos) cui haec immediate subiicitur, non potest alia admitti auctoritas ecclesiastica superior, praeter synodum eius-

10 „Ez a szinódus egyúttal ünnepélyesen kijelenti, hogy a gyulafehérvári és fogarasi görögkatolikus egyháztartomány autonóm, és minden más egyháztartomány joghatósága alól független. Egyedül és közvetlenül az Apostoli Szentszékeknek van alávetve, amint azt az Ecclesiam Christi kezdetű pápai bulla kinyilvánítja”. (II. cím, III. fejezet).

11 A zsinat ezen kijelentését, egyéb határozmányaival együtt azután a Hitterjesztési Kongregációnak a keleti egyházakkal (foglalkozó) részlege „megvizsgálta és ... elismerte”, és a Szentatyának (XIII. Leó) engedélyével, aki „azt részleteiben megvizsgálta és jóváhagyta, úgy, hogy semmi ezzel ellentétes (okmány) ezt nem gátolja.” Az 1891. március 19-én kiadott dekrétumával közzétette, „hogy mindazok, akikre tartozik, sértetlenül megtartsák”.

12 A katolikus egyház önkormányzata bonyolult kérdéskörének hatalmas irodalma van. Az autonómia megalkotása akkor került előtérbe, amikor nehézségek adódtak az egyház és az állam viszonyában. Így 1848–49-ben, 1867 után, a századfordulón, majd 1918–19-ben. Megalkotására egyik vagy másik fél, vagy éppen a Szentszék ellenzése miatt, nem került sor. Csupán „alapsejtjeinek”, a katolikus egyházközségeknek a megszervezése kezdődött meg 1919-ben.

13 Mivel a tervezett katolikus autonómia nemcsak lokális (plébániai) és regionális (egyház-megyei) szervezet lett volna, hanem országos is, így az erdélyi gör. kat. román főpásztorok ebben megint csak különállásuk és függetlenségük veszélyeztetését vélték felfedezni, kvázi ellenezték.

14 1900-ban volt az erdélyi gör. kat. románok 1700. szeptember 4–15. között tartott gyulafehérvári „nagy zsinat”-ának 200. éves fordulója, ahol elfogadták az uniós okmányokat.

dem provincialam” (7.1.)¹⁵ Ugyanilyen értelemben állapítja meg ezen fejezet második pontja az egyháztartományban előforduló peres ügyek fellebbezési rendjét,¹⁶ a harmadik pontja pedig mindennemű intézményeihez való kizárólagos jogát. Ezen indítóokkal is alátámasztott pontnak kijelentéseit szintén jónak látjuk itt a következőkben leszögezni: „*Excepta Apostolica Sede eiusque Legatis nulla alia suctoritna ecclesiastica, praeter illam Provinciae nostre ecclesiasticae, habet ius ullam potestatem ac iurisdictionem exercendi, aut se inmiscendi institutionibus Provinciae nostrae metropolitanae... hoc enim athonomiae, qua gaudet Provincia nostrae ecclesiastica, necnon manifesti Sanctae Unionis editi 7 Oct. 1698 violationem contineret, vi eius manifesti omnes institutiones ecclesiae romenae pro omnibus liberare esse debent ab omni inmixtione alius iurisdictionis ecclesiasticae, quae ad illam ecclesiam Romae unitam non pertinet*”.¹⁷

Mivel pedig ezen zsinati határozatok szintén elnyerték a Szentszék jóváhagyását (a S. Congr. de Prop. Fide pro Negotiis Ritus Orientalis 1905. december 21-i Decretumában) még pedig „*actis ipsis et decretis mature accurateque perpensis*”,¹⁸ egyháztartományunknak autonom, „*sui iuris*” volta és a Szent-széken kívül minden más joghatósági felsőbbség alóli kiváltsága teljesen tisztázottnak, és véleményünk szerint, minden kétségen felülinek tekintendő.

Ezen biztos alapon nyugszik a múlt 1940 őszi püspöki konferencián tett *ismert elvi nyilatkozatunk*,¹⁹ melyet alaposan átgondoltunk annak idején és

15 Ez a „Gyulafehérvári és fogarasi görög katolikus érseki tartomány jogairól és érinthetlenségéről” címmel ellátott II. Titulus már bevezetőjében hálát ad a Gondviselésnek, hogy „*egy saját jogú és minden más egyháztartomány joghatóságától független*” egyháztartományt adott nekünk a római Szentszék jóvoltából. Határozmányainak első fejezetében pedig, hivatkozással az előbbi tartományi zsinatra, ezeket jelentette ki: „A gyulafehérvári és fogarasi görög katolikus egyháztartománnyal kapcsolatban, az ország többi egyház(ke-rülete) részéről, kölcsönös viszonyunkban, semmi más nem engedhető meg, mint ami benn-foglaltatik IX. Pius pápa Ecclesiam Christi pápai konstitúciójában, amely 1853. december 6-án jelent meg. Ebben (kinyilvánítja), hogy ez az egyháztartomány ... *az esztergomi érsek-ség joghatósága és minden más joghatóság alól ki van véve.*” Ennek megfelelően a gyulafe-hérvári és fogarasi egyháztartományban *semmiféle felsőbb tekintély nem enged-hető meg a saját tartományi zsinatát kivéve, csupán a római Apostoli Szentszéké* (annak nunciussain és delegátusain keresztül is), melynek közvetlenül van alávetve.” (7.1.)

16 Az elsőfokú bíraskodási fórum a püspöki szentszék, a másodfokú az érseki főszentszék (az érseki tartományban lévő suffragán egyházmegyék számára), s a harmadik a primási főszentszék az egész magyarországi katolikus egyház számára. A memorandum szerzői ezt vonták kétségbe.

17 „*Az Apostoli Szentszék és annak legátusai kivételével semmiféle más egyházi tekintély, saját egyháztartományunkén kívül, nem gyakorolhat joghatóságot és nem avatkozhat be saját érseki tartományunk intézményeibe, ... ez ugyanis sérelmet jelentene azon az autonómián, amelynek egyháztartományunk örvend, és sérelmet okozna a szent unióról szóló 1698. október 7-i Nyilatkozaton, mely nyilatkozat értelmében a román egyház minden intézménye minden időre szabad kell hogy legyen minden más egyházi joghatósági beavatkozás alól, mely nem tartozik a Rómával egyesült egyházhoz.*”

18 még pedig „gondosan és alaposan mérlegelve magukat az okmányokat és dekrétumokat”...

19 EPL Ppki jkv. 1940. október 16., 1. napirendi pont. Az elnöklő Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás köszöntötte az Észak-Erdély visszatérte nyomán a püspöki értekezleten első ízben megjelent ottani ordinariusokat, közöttük Hossu Gyula gör. szert. kolozsvár-szamo-sujvári és Rusu Sándor gör. szert. máramarosi megyéspüspököket. Az üdvözlésre Hossu püspök válaszolt, amelyben köszönetet mondott a meghívásért és elvi deklarációt tett az erdélyi gör. kat. egyházmegyék, illetve érseki tartomány különállásáról.

amelyhez – mint a római Szentszék által következetesen továbbra is fenntartott állásponthoz –, minden ellenvetés dacára, szent kötelességünknek tartjuk továbbra is ragaszkodni. Tehetjük ezt annál is inkább, mert ezen nyilatkozatunkkal egyenesen utat nyitottunk azon püspöki konferenciák felé, melyek révén eleget akartunk tenni jelzett III. tartományi zsinatunk következő, az előbb felsorolt kijelentésekkel összefüggő 5-ik pontjának, mely így szól: „Insimul declaramus, nos hisce decretis synodalibus praeiudicare nolle iuri et officio, quae Praesulibus nostris incumbunt, cooperandi nempe Praesulibus Ecclesiae catholicae ritus latini in omnibus causis quae bonum generale Ecclesiae catholicae Hungariae attinent, prouti in illis quoque, quae Provinciae nostrae ecclesiasticae cum Ecclesia catholica ritus latini communis sunt”.²⁰ Ez a zsinati kijelentés természetesen nem magyarázható ugyanazon zsinatnak előbbi fontosabb elvi megállapításainak rovására, de azért jelentőségét senki sem akarja lekicsinyelni. Az itt említett „ius et officium” mindenesetre irányítás és ennek a szellemében tettünk mi eleget a hercegrímás Úr Ó Eminenciája szíves meghívásának és, amikor nem voltunk akadályozva, megjelentünk a hazai Nagyméltóságú püspöki kar értekezletein.²¹ Tettül pedig ezt annak dacára, hogy ottani megjelenésünk nem igen volt alkalmas arra, hogy – a hercegrímás Úr Óeminenciája szavaival élve – „népszerűségünket növelje”.

A közös püspöki értekezleten való megjelenésünk azonban természetesen nem preiudikálhatott a fent kifejezett jogi helyzetünknek és azért szükségesnek tartottuk azt magyarázó elvi nyilatkozatunkkal kísérni. Ezen nyilatkozatunkra adott válaszában a hercegrímás Úr Óeminenciája nem akarta álláspontunk helyességét elismerni, prímási joghatóságára hivatkozva, kifogást emelt ellene.²² Mi erről tudomást vettünk és, anélkül hogy álláspontunkról lemondtunk volna, annak idején nem tartottuk helyénvalónak a kérdést bővebb vita tárgyává tenni. Ez hiba volt részünkről, mert hallgatásunk úgy látszik félre lett értve és így elsősorban saját magunkat kell okolnunk az utolsó püspöki konferencián reánk vonatkozó korholó elnöki figyelmeztetésért,²³ melyet nem tartunk jogosultnak és melyet semmiképen nem érdemeltünk meg. A minket érintő vádló megjegyzések jogosulatlanságát illetően szabadjon egyszerűen a fenti részletes fejtegetéseinkre utalnunk, melyekkel a kérdést részünkről lezártak akarjuk tekinteni. Ami pedig azt illeti, hogy nem érdemeltük meg a címünkre tett megjegyzéseket, szükségesnek tartjuk, hogy –

20 „Egyidejűleg kinyilvánítjuk, hogy e szinódusi határozatokat hatályon kívül helyezni akkor sincs jogunk, és (hozzájuk ragaszkodni) kötelességünk, ha az a feladat terheli is főpásztorainkat: működjenek együtt a latin rítusu katolikus egyház püspökeivel minden olyan ügyben, mely a magyar katolikus egyház javát szolgálja, és azon dolgokban, amelyek között saját egyháztartományunk és a latin rítus egyházai között.”

21 Az 1940 őszi konferencián mint említettük Hossu és Rusu püspökök jelentek meg. Az utolsó, 1944. március 14-i értekezleten – érthetően – egyetlen erdélyi ordinarius sem tudott részt venni. A közben tartott 7 konferencia mindegyikén részt vett Hossu püspök, 5 alkalommal Rusu püspök s 4 esetben Papp József helynök.

22 Lásd az említett 1940. október 16-i értekezlet 1. pontját!

23 Az ugyancsak említett 1941. október 8-i értekezlet I/i. napirendi pontjáról van szó. Egyébként Hossu és Rusu püspökök a hercegrímás „korholó elnöki figyelmeztetését” nem fogadták hallgatással, hanem nyomban – ha kellő tisztelettel is, de – vitába szálltak vele. Lásd uott.

mivel ezekre az idei katolikus nagygyűlésről való távolmaradásunk²⁴ szolgált kiindulási pontul – itt ismételtelen leszögezhezzük a konferencián is kifejtett álláspontunkat, hogy *a nagygyűlésen való megjelenésünk a mostani helyzetben részünkről erkölcsi lehetetlenség volt.* A vonatkozó bécsi döntés²⁵ világos határozmányai ellenére ugyanis a (túlnyomóan híveinket képező) hazai románok alsóbbrendű polgároknak tekintettek, kiknek templomait büntetlenül le lehetett rombolni,²⁶ kegytárgyait pedig árverés alá bocsátani és kiknek papjait, püspökeikkel együtt, hosszú ideig megalázó és tekintélyromboló bizonytalanságban és fizetés nélküli helyzetben lehetett tartani.²⁷ A román intellektüelek (hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, tanítók stb.) többnyire meg lettek fosztva állásaiktól, az iparosok és munkások pedig, elenyésző csekély kivétellel, ki lettek téve műhelyeikből, az ipartelepekről és gyárakból, úgy hogy máról-holnapra földönfutókká lettek. Ünnepelesen elhangzott ígérek ellenére, a román nyelvű felekezeti elemi és középiskolák létesítését és megnyitását – bár ezeket törvényes rendelkezések szabályozzák – mindeddig nem engedélyezték, azok pedig, akik az állami iskolákban román nyelvű oktatás iránt kérelmeket terjesztettek elő, vizsgálat alá lettek véve, meg lettek fenytve és az állam iránt kötelező lojalitás hiányával lettek megbélyegezve. Egyházi sajtónk pedig – bár teljesen politikamentesen, szigorúan hitelvi alapon állt és kizárólag erkölcsi, hitszónoklati stb. célokat szolgált –, egyszerűen le lett tiltva és, minden igyekezetünk dacára, egyetlen termékét sem sikerült még megjelentetnünk. A hazai románsággal szemben követett ezen, anyagi és szellemi pauperizálás jegyében érvényesülő, indokolatlan mostoha elbánás minket román püspököket – kik állásunknál fogva saját személyünkben érezzük az intézményeinken és híveinken esett összes halomszámra idézhető sérelmeket és megaláztatásokat – abba a helyzetbe juttatott, hogy lelkileg képtelenek vagyunk magyar ünnepi megnyilvánulásokon, ha azok katolikusok is, egyhamar részt venni, vagy azok pláne magas védnöki tisztségében tetszelegni. Senki, aki helyzetünket ismeri és azt jóindulattal tekinti,²⁸ nem várhatta és nem várhatja ezt tőlünk és ezért

24 1941. október 5–7. között tartották Budapesten sorban a 29. Katolikus Nagygyűlést. A konferenciára ennek másnapján, 8-án került sor. Serédi joggal mondhatta, hogy a román püspökök távolmaradása politikai okokból történt, hiszen nyilvánvalóan Budapesten tartózkodtak! A magyarországi Katolikus Nagygyűléseket a német és osztrák Katholikentagok mintájára honosították meg. Az I. 1900. augusztus 17–19. között volt Budapesten, az utolsó a 31. 1943. szeptember 30 – október 2. között ugyancsak a fővárosban. Valamennyire lásd Adriányi, Gabriel: Fünzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz, 1974. 42–52., 81–90.

25 A bevezetőben említett 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésről van szó, amit akkor természetesen a román fél is elfogadott.

26 Valóban sor került ilyen jellegű atrocitásokra is, amelynek hátterében az állt, hogy a magyar katolikusok vissza akarták szerezni a román impérium alatt elvett templomaikat, vagy éppen az ő megadóztatásukból épültek a románok számára újak. Erről lásd Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. Dissertationes III. 55–104.

27 A kongrua folyósítását a magyar állami szervek addig nem engedélyezhették, amíg helyre nem állt Észak-Erdélyben a polgári közigazgatás.

28 Az erdélyi gör. kat. román püspökök valóban ellentmondásos helyzetbe kerültek, de a magyar katolikus ordináriusok sem tehettek a nyilvánvaló politikai nyomás mellett mást, mint az együvé tartozás hangsúlyozását.

nagyon fáj, hogy ezt a megértést ott sem találtuk, ahol ezen felette nehéz helyzetünk, saját teljes bizalommal tett ismételt közléseinkből, már előbb is ismeretes volt.

Őszinte és – apostolutódokhoz méltóan – nyíltan beszélünk. A közelmúltban sok kellemetlenségnek voltunk kitéve azért, mert *katolikusok voltunk*,²⁹ de álltuk a sarat és soha semmit sem engedtünk hitelveinkből. Most az a baj, hogy *románok* vagyunk – amit nem szégyellünk megvallani – és ezért kell szenvednünk. Isten bölcs akaratában megnyugodva, viselni fogjuk – mert főpásztori kötelességünk – ezt a megpróbáltatást is. Ha ezt mások bűnnek tartják, melyért vád illethet, felelünk érte, de kötelességünk *meg nem engedni, hogy olyan vádak elé legyünk állítva, melyek a valóságban nem léteznek és melyektől távol állunk*. Hogy nem vettünk részt a kat. nagygyűlésen, igaz, de hogy *nem vettünk volna tudomást róla* – amint állítattott – helyesbítésre szorul, amennyiben a kapott, nagyon is megtisztelő, meghívó közlésre kötelességszerűen feleltünk és, katolikus érzéseinknek teljesen megfelelően, örömmel nyílvánítottuk a katolikus ünnepi megmozdulás felett, melyre Isten áldását kértük. Ha ez a bizonyára tudomásulvételnek betudható feleletünk – amivel nem akartuk a hercegprímás Úr Ő Eminenciáját személyesen terhelni³⁰ – nem hozott, amint kellett volna, magas tudomására, vagy pláne ha egyenesen más-képen lett volna informálva, ez nem róható fel hibául. Ha pedig az *Unio Cleri*-be³¹ és az *Actio Catholica*-ba³² nem kapcsolódtunk be, annak egyszerű oka – melyet be is jelentettünk annak idején –, hogy nem akartunk és nem akarunk prejudikálni a római Szentszékhez intézett kérvényünkre adandó válasznak, melyben fent ismertetett jogi helyzetünknek megfelelő és a román katolikum jövője szempontjából megkívánt különálló szervezetek engedélyezését reméljük. Erre vonatkozóan tehát semmiféle figyelmeztetést nem vehetünk figyelembe, anélkül, hogy ezért valami megróvást érdemelnénk. *Rómától viszont nem kértünk semmi néven nevezendő más útbaigazítást a magyarországi kat. testvéreinkkel való együttműködésre vonatkozóan* és fogalmunk sincs mire célozhatott e tekintetben az elnöki jelentésnek eme része,³³ melyet korholó

29 A román állam minden eszközzel igyekezett az uniált gör. kat. egyházat visszavinni a román ortodox egyházba, s őket egyfajta „árulással” vádolta. Lásd bővebben Salacz i.m.

30 A román püspökök arra utalnak, hogy feleletüket a meghívásra nem Serédinek címezték, hanem a Katolikus Nagygyűlést rendező szervnek, az Actio Catholica Országos Elnökségének. Ez a „védekezés” azonban eléggé gyenge lábakon állt.

31 Az Unio Cleri pro Missionibus (a Papok Hitterjesztési Egyesülete) missziótámogató szervezet. Célja, hogy a Propaganda Fide római irányításával a világi hívek missziós tevékenységét megszervezzék. Szervezete országos volt.

32 Az Actio Catholica (Katolikus Akció) a világi katolikusok apostoli tevékenységének szervezete, szoros hierarchiai irányítás alatt. Nálunk 1935-től működött és virágkorát az 1940-es évek közepéig élte. Gyakorlatilag a katolikusok közéleti, társadalmi, szociális és kulturális, de főként hitbuzgalmi működésének a püspöki kar irányításával történő szervezését és koordinálását végezte. Alapegységei a plébánia mellett lévő egyházközségek voltak. Létrehozta egyházmegyei szervezeteit és külön budapesti szervezetét is. Az egész AC országosan központosított apparátussal működött, élén a hercegprímás és világi társelnök állt.

33 Serédi szó szerint ezeket mondta: „Csodálja, hogy Rómától kellett megkérdezniök, vajjon együttműködhetnek-e, vagy együttműködjenek-e a magyarországi katolikus testvérekkel.” EPL Ppki jkv. 1941. október 8. I./i. pont, 4. fol. Serédit nyilván Rómából már informálták a román püspökök beadványáról.

színezete miatt szintén ki kellett emelnünk. Ami pedig az *A.C.-nak kihangsúlyozott országos jellegét illeti*, szabadjon ismételtén rámutatni a romániai helyzetre, ahol a gör. kat. román ACRU-nak³⁴ keresztelt A.C.-ja szépen megfér és tudtunkkal máig is megfér a rom. kat. egyházmegyéék Actio Catholica-jával, amint a volt Cseh-Szlovákiában szépen dolgozott egymás mellett három nemzeti alapu különálló A.C. szervezet,³⁵ anélkül, hogy az illető állam valamelyiket politizálással gyanúsította volna. Reméljük tehát, hogy – majd ha a háborúszülte idegesség megszűnik és a mostani bizonytalanságot a végleges rendezések váltják fel – a magyar államhatalom is meg fogja kímélni a román ACRU-nkat a politizálás gyanújától és ez kifejtheti majd a közös programban lefektetett áldásos egyházszilárdító munkáját. Mindezt persze csak akkor remélhetjük, ha a hercegprímás Úr Ó Eminenciája és a Nm. püspöki kar nem vonja meg tőlünk és az általunk vezetett egyházmegyéktől továbbra sem eddigi pártfogó jóindulatát és – az itt előterjesztett indokok alapján, minden, az adott helyzetből szükségszerűen kifolyó és a román katolikum érdekében lévő, különállásunk dacára – ezentúl még nagyobb megértéssel és (ez kéreesszámba megy) igazi testvéri szeretettel karolja majd fel az új helyzet szülte különleges problémáinkat. A hercegprímás Ur Ó Eminenciája által említett eddigi álláspontnak revideálását mi nem az intendált értelemben várjuk, hanem abban az igazán Krisztusi értelemben, hogy ezen Nm. püspöki kar egyik tagja sem lesz többé a velünk való érintkezésben az egyoldalú államhatalmi és a kölcsönös megértést eleve kizáró szempontok visszhangja, hanem megértő jóindulattal segítségünkre lesz, hogy híveinkkel nemcsak számszerint szaporítsuk az ország katolikusait, hanem vállvetve előre vihessük Krisztus Király országának egyetemes nagy problémáit.

Ez a mi alaposan átgondolt, nyílt és őszinte válaszuk, mellyel senkit sem akartunk bántani, de amelynek leszögezését szükségesnek tartottuk, hogy minden félreértéstől mentesen továbbra is megtalálhassuk az általunk őszintén óhajtott együttműködési lehetőséget.

* * *

(A kísérőlevél, amellyel a fenti dokumentumot a püspöki konferencia valamennyi tagjának megküldték:

34 ACRU: Romániában külön szerveződött a latin szertartású katolikusok Actio Catholica-ja és a görög szertartású katolikusoké. Ez ugyanis megfelelt a nemzetiségi megoszlásnak is, mivel a latin szertartású katolikusok szinte kizárólag magyarok, a görög szertartásúak románok voltak. Ott tehát adott esetben a magyar kisebbség érdekeinek védelmét is szolgálhatta ez a megoldás.

35 Szlovákiában a szlovák és a magyar katolikusok latin szertartásúak, míg a kárpátaljai rutének görög katolikusok voltak. E három náció szerint különült el az ottani AC szervezete. Ezzel szemben Magyarországon az AC kezdetétől egységes volt, abban a latin, a görög és örmény szertartású katolikusok nemzetiségre való tekintet nélkül egyesültek. A területi revízió nyomán megnövekedett nemzetiségek igényeinek megfelelően azután az országos AC keretei között nemzetiségi szakosztályok létesültek.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Uram,

A folyó évi október hó 8-án tartott püspökkari értekezlet elnöki jelentésének i) pontjához már a konferencián bejelentett³⁶ és a közben már elküldött Jegyzőkönyvben is feltüntetett bővebb és kimerítőbb „Kiegészítő hozzászólásunk” egy példányát mély tisztelettel van szerencsénk ide ./ mellékelten megküldeni, azon alázatos kéréssel, hogy a konferencia jegyzőkönyvének kiegészítő része gyanánt tekintessék.

Fogadja, kérjük, mély tiszteletünk nyilvánítását.

Kolozsvár – Nagybánya, 1941. november 25-én.

+ Dr. Rusu Sándor
máramarosi megyéspüspök

+ Dr. Hossu Gyula³⁷
Kolozsvár-szamosújvári megyéspüspök,
a nagyváradai gör. kat. egyházmegye
Apostoli Adminisztrátora

Nagyméltóságú és Főtisztelendő
Czapik Gyula megyéspüspök Úrnak

Veszprém³⁸

JENŐ GERGELY

THE LEGAL STATUS AND THE GRIEVANCES OF THE NORTH TRANSYLVANIAN
RUMANIAN GREEK CATHOLIC DIOCESES (1940–1944)

In accordance with the second Vienna decision of August 30th 1940 2 185 546 inhabitants of Transylvania returned to Hungary. Among them 1 123 216 (51,4 per cent) were Hungarians, and 42,1 per cent Rumanians. Of these more than one million Rumanians about 450 000 were the Greek Orthodox and 550 000 the Greek Catholic population.

The change of power was influencing very seriously most of all the Rumanian Greek Catholic Church. Several vicarages of the Archdiocese Gyulafehérvár–Fogaras were belonging to the territory having returned to Hungary. The suffragan diocese of Máramaros (Nagybánya), Kolozsvár–Szamosújvár and Nagyvárad having belonged to the Archdiocese were returned to Hungary. The bishop of the diocese Kolozsvár–Szamosújvár was after 1917 Juliu Hossu (Hosszu Gyula, 1885–1970). He has to be regarded as the first actual dignitary of the Transylvanian Rumanian Greek Catholic Church. The ordinary of Máramaros, Alexander Rusu (Rusu Sándor) was the second bishop. His diocese was established in the year 1930, and the Hungarian parliament has not reinforced the establishing of the new dioces. Cardinal Serédi, however, was officially recognizing bishop Rusu, too.

Very serious controversis broke out in the regained North Transylvania. The independent Transylvanian Rumanian Greek Catholic metropolis and archdiocese established in 1853 was not

36 EPL Ppki jkv. 1941. október 8. I/i. pont, 5. fol. „Hossu püspök bejelenti, hogy alkalmat fog keresni álláspontjuk és bizonyítékaik írásbeli közlésére”.

37 A dokumentumon a két aláírás saját kezű.

38 A dokumentumot nyilván valamennyi ordinariusnak megküldték, mert Czapik Gyula akkori veszprémi püspök a jegyzőkönyvvel kapcsolatba nem hozható. Azt elnökként a hercegprímás, hitelesítőkként Dudás Miklós hajdudorogi megyéspüspök és Madarász István kaszai megyéspüspök írták alá.

belonging to the ecclesiastical authority of the archbishop of Esztergom. In accordance with the Hungarian interpretation the authority of the primate has been extended to the entire Catholic church living on the territory of the existing Hungarian Empire. But since 1853 the interpretation of the document, that is the idea of absolute independence, has also been used. Beside the canonical controversies there were grave political disputes, too. A very important element of the state and national unity was the integration of the returning Greek Catholic Church into the Church of the motherland. The Rumanian Greek Catholic Church has been forced to compete with the Rumanian Greek Orthodox Church since the time of the establishing. The consequence was that the Transylvanian hierarchy of that Church has been forced to undertake a leading role in the Rumanian national movements. The activity has been increased since 1918. In the period of 1940–1944 it had to save the national character in the framework of the Hungarian state. Therefore, the bishops concerned were asking for understanding, and were attempting to explain their intricate and controversial situation. They were regarding themselves as depositaries and advocates of the Rumanian national interests.

The mentioned and emphasized grievances were, however, not lacking the arguments either. And what is more, the wish of revenge was still alive: The Rumanians regarded the changes after 1918 as suitable occasions for remedying their actual or imaginary grievances at the expense of the Hungarian, and in the years 1940–44 the restoration of the pre-Trianon state was considered by them as a revenge for Trianon.

The published document consists of 6 pages and 5 lines. It had been delivered to all members of the episcopal conference.

The document is published in our compilation in a form exactly complying with the original text.

VAJK GYULA

VISSZAEMLEKEZÉS SHVOY LAJOS PÜSPÖKRE
(1943–1961)*

Minden háborús esemény ellenére az 1943. év nyarán szinte megerőltetett lendülettel folytak a munkálatok, olyannyira, hogy szeptember végére nyersen kibontakozott a zarándok-udvar. A háborús helyzetre való tekintettel Püspök atya merész lépést tett. Mikor terveit feltárta nekem egyik látogatása alkalmából, arra kértem: csak szeptember utolsó vasárnapjára hirdesse meg a munkálatok miatt. De mit is: egyházmegyei békezarándoklatot. Nagyon féltem. Teljes erővel megkezdettük ennek megszervezését.

Ez a zarándoklat szeptember 26-án a bodajki kegyhely történelmi újjászülése. Mintegy 10.000 hívő vett részt. A megye vezetősége, arisztokráciája szinte teljes számmal, kisebb-nagyobb zarándokcsoportok a különböző egyház-községekből. Székesfehérvárról két különvonat hozta a híveket, mintegy négy-ötezret, akik az állomásról Kisteleki városplébános atya vezetésével imponáló körmenetben vonultak a zarándokudvarra. Az ideiglenes szabadtéri oltárnál püspök atya pontifikál, Bergendy János és Bejczy Gyula aulisták segítségével. Engemet nagyon meglepett, de mélységes bizalomnak is fogtam fel. Püspök atya ragaszkodott ahhoz, hogy a kegyhely ünnepélyes ébredése alkalmából az ünnepi beszédet én tartsam meg. A Szentlélek szólt általam. Szentmise végén úgy a Főpásztor, mint gróf Merán Fülöp végezte a mindenki szeméből könnyeket fakasztó felajánló imát. Jelen volt Czermann Antal is, a kerület országgyűlési képviselője. A fáklya kigyulladt.

Még a nyár folyamán Czermann Antal országgyűlési képviselő kíséretében Tusnádý Ferenc és én tisztelgő látogatás keretében meghívtuk Bodajkra Szinnyei-Merse Jenő VKM minisztert, aki október 27-én meg is tisztelt bennünket látogatásával. Együtt érkezett a Püspök atyával, míg kíséretében volt a megye és a város részéről: Jankovich főispán, Theisz Andor alispán, Farkas Sándor polgármester, valamint Czermann Antal országgyűlési képviselő. De elkísérték munkatársai is: Hertelendy Jenő min. osztályfőnök, Say Géza min. tanácsos, Lőrincz Szabolcs és Meskó Tibor min. osztálytanácsosok, valamint Asztalos Miklós személyi titkár. Az Építőbizottság nevében Szentiványi Károly prélátus-prépost, valamint Vajk Gyula, a kegyhely lelkipolitikus vezetője köszöntötte a

* Részlet a szerző nagyobb terjedelmű visszaemlékezéséből.

vendégeket, míg Tusnády Ferenc bü. tanácsos az építkezés műszaki vezetője ismertette az egész építkezési folyamatot.

De ezzel nem zárult le a látogatás. Már október 29-én – váratlanul –, a főhercegi család nevében maga Erzsébet főhercegnő tekintette meg az építkezést, József Ferenc főherceg gyermekei: Ilona, Anna-Terézia és József-Árpád kíséretében. Följegyzem azt a bájos jelenetet, hogy mikor szobámban a látogatás után kis élelemmel kedveskedtem a gyermekeknek (hegykői kolbász, sonka is volt!), úgy estek neki, mint a kiéhezett hangyák. A Főherceggasszony szégyenkezését fejezte ki. Mondottam neki: a gyerek az gyerek. Itták a málnaszörpöt is. A kocsinál mind a nyakamba csimpaszkodtak, össze-vissza csókolgattak. Püspök atya nagyon élvezte ennek elbeszélését.

December 13-án pedig ifj. Horthy Istvánné látogatta meg a kegyhelyet és az építkezést, br. Apor Gizella és gr. Zichy Ráfaelné kíséretében. Milyen buzgón imádkozott a kegyoltárnál. Ők aztán megtekintették a Kalász Népfőiskolát is, ahol Theisz Andor alispán és Csucs István prot. kanonok fogadták. Megtekintette a Népfőiskolát, ahol Lutzenbacher Rita, Stettner Andrew és Marzsó Hermin ismertették meg annak működésével, feladatával. Mintegy 30 leányhallgató énekkel, tánccal kedveskedett a magas vendégeknek.

Főlemlítem még azt is, hogy népes kurzusunk szentelésünk 10 éves évfordulóján még június 18-án tartotta meg találkozását bodajki kegyhelyen, ahol Potyondy Imre mutatta be a szentmisét, Mezgár Lajos vezette az elmélkedést, míg Molnár Gyula a délutáni litániát és szentségi áldást. Büttner és Hálnek atyák nem jöttek el a találkozóra.

Persze Püspök atya nagy örömmel vett minden látogatást, megmozdulást, amely a kegyhely életvitalitásának az elindulása.

Amint írtam, kezdetben Püspök atya szinte minden héten kilátogatott Bodajkra. A háborús események mélyültek. Ennek tudatában Tusnády úr lendületes munkatempót diktált. Magam is szinte hihetetlennek tartottam lelkipásztori és szervezési munkabírásomat.

A zsoltáros azt mondja: hiába fáradoznak az építők, ha az Isten nem épít velük (125. zs.). Velünk, általunk a jó Isten épített.

A szomorú karácsonyi ünnepek után kissé megpihentünk.

Ekkor keresett meg Aradi polgárdi apátúr, aki missió megtartására kért fel, 1944. február 27 – március 6. között vezettem le egyedül. A vérzivatarban önmagamnak is csodálatos lelkiélmény volt. És március 19-én bekövetkezett hazánk német megszállása. Éppen Püspök atyánál voltam. Az építkezés további lehetőségeit taglaltuk. Kb. négy-öt német tank össze-vissza keringett a városban, de leírhatatlan félelmet, riadalmat keltett. Püspök atyával az ablakból néztük a szörnyű állapotot. Ekkor mondotta nekem: Hallom, milyen szép missiót tartottál Polgárdin. Fiam, április 16–18. között, a kislángi bérnállással kapcsolatban légy szíves vezesd le az előkészítő lelkigyakorlatot. Megadta az utasítást, elmondotta a súlyos problémákat. Magyar Sándor ott a plébános, idegileg teljesen roncs. Galamb Imrét adtam melléje segítségül, de problémák vannak. Elvégeztem a komoly előkészítést, megtörtént a bérnállás. Itt közöltem Püspök atyával a reggeli rádióhíradást: Czapik Gyula az új egri érsek, Mindszenty József az új veszprémi, míg Kovács Sándor az új szombathelyi

püspök. Czapikon nagyon meglepődött. Azt már észrevettük, hogy mint „egy-kori mater” fölényes volt a mi egyházmegyénkkel. Az építkezésekkel kapcsolatban elzárkózását már fel is említettem. Püspök atya vele szemben szinte „megalázkodva” viselkedett, de az mindvégig fölényes maradt. Ekkor említette, hogy valamikor a kalocsai érsekség betöltésekor nála is tapogatóztak. Kislángon a nyugalomba vonuló Magyar Sándort Kemény József váltotta fel, de már káplánsegítségét nem kapott.

Püspök atya arra kért, hogy a német megszállás ellenére a pünkösdi, májusi zárandoklatokat próbáljam megszervezni. Most nagy szükség van erre! Isten segítségével, amit emberileg lehetett, elkövettem.

De a rendkívüli helyzet nyomasztóan magán viselte a pünkösdi napok zárandoklatát. A szentháromság-napi már oldottabb volt. De még Mór sem mert ám körmenetileg eljönni. A környékbeli és Vértes-menti községekből azonban csoportosan szépen jöttek. Solymár István veszprémi spirituális volt az ünnepi miséző és szónok is. Az erről való beszámolómat Püspök atya megnyugvó örömmel vette tudomásul. Nagy megtiszteltetés, hogy az új veszprémi püspök, Mindszenty József már június 9-én, titkára kíséretében, imádkozott a kegyoltárnál, hosszasan. Nagyon alaposan megtekintette az építkezést. Hiszen ekkorra már a hatalmas betonból észült szabadtéri oltár is kezdett kibontakozni. Utána meglátogatta a Kalász Népfőiskolát is.

Július 16-án, Karmelhegyi Boldogasszony napján, a Székesfehérvárott tartott tábori lelkési tanfolyam Géczy Lajos és Langhammer János vezetésével teljes létszámmal elzárándokolt a bodajki kegyoltárhoz, ahol nemcsak latin-, hanem görögszertartású szentmise is volt. Lelkinapot tartottak. Nagy örömeiket találták az építkezésben még ebben az egészen válságos időben is.

Püspök atya nemcsak örömmel vette ezt tudomásul, hanem augusztus 26-án testvéröccsével, v. Shvoy Istvánnal együtt meg is tekintették az építkezést. Szinte könnyes szemmel csodálkozott. Gyulám, Gyulám, mit alkottatok? Lényegében már a templom falához épített, hatalmas szabadtéri oltár is kibontakozott. Aggodalmas szívvel távozott. Nem csoda, hiszen a fronthelyzet már nyaldosott bennünket. Hulltak a bombák.

És ilyen helyzetben is készültünk az őszi egyházmegyei zárandoklatra. Szerveztük az imádkozókat, az engesztelőket szerveztük a környéken.

De Püspök atya szeptember 17-én már nem mert kijönni. Helyette Potyondy úr pontifikált, prédikált. A németajkúak részére meg P. Odorik atya Mórról. A kegytemplomot megtöltöttük. Csak magányos zárandokcsoportok voltak. De a gr. Merán család Csákberényből és Czermann országgyűlési képviselő megjelentek.

Október 15-én délben Horthy Miklós kormányzó bejelentette a fegyverletételt. De nehéz idők következtek. A németek még aznap délután ellepték a környéket, a litánia utáni temetésről már német fegyveresek kísérték haza, valamint a sekrestyésasszonyt és a ministránsokat. Kihalt a község. Volt 3 magyar katonahalottunk. A jóságos Isten kegyes volt hozzánk. Október 26-án reggel meghalt Pesty György – ágyban még megáldoztattam –, röviden imádkoztunk, majd arra kért, gondoskodjam ám a pipadohányszükségletéről, mert majd havazik, nem járnak a vonatok, mi lesz akkor vele? Soha egyetlen szóval

nem adta jelét annak, hogy valamit is tudna a külső helyzetről. Áldoztatás után hamarosan elnémult. Annyi időm sem volt, hogy a családnak kiszóljak a kertbe, kezeim között meghalt. A koporsót napokkal előbb a katonaság révén nővére megvette. Ezt az orvos ajánlotta, mondván itt a vég.

A házi katonaság gondoskodott mindenről. Sírásásról, kivitelről, még az eltemetésről is. Még egynéhány fehérvári rokont is összeszedett teherautóval. Vibirál esperes atya végezte a beszentelést. Pintér atya Csurgóról, Husvéth atya Balinkáról, Bejczy atya egykori káplánja Fehérvárról gyalog jöttek. Semmi közlekedés.

Tombol a nyilas hatalom. A helyi vezető hordja az intézkedéseket, még a vasárnapi beszédeket is. Megfenyeget még internálással is, de megvéd plébániámon a jóságos ezredes, pedig az is nyilas. Szomorú karácsony. Az egész környéken, hiszen a Vértes már orosz kézen. A csókakői templom már romokban. A püspökséggel semmi összeköttetés. Azt is csak utólagosan tudtam meg, hogy a dunántúli püspökök egy része megmozdult: Mindszenty, Shvoy, br. Apor, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát. Virág püspök atya már elérhetetlen. Kovács Sándor meg visszahúzódott. Mindszentyt internálták Lékai titkárával, kispapjaival együtt. Azt is csak kerülő úton tudtam meg, hogy Püspök atyát is internálták Kálmán öccsével együtt. Mindegyiküket Sopronba. Persze már bodajki beszélgetéseink alkalmával említette nekem Atyánk, hogy Mindszenty atya roppant nehezen viselte el az internálást. Szökésről álmódzott, még tervet is készítettek neki.

NEHÉZ IDŐK

Az ország zsugorodott. 1945. január 10–23. között a visszavonuló 2. páncélos hadosztály parancsnoksága foglalta el a plébániát. Az emeleten egy kis szobát hagytak meg nekem. Ott voltak vitéz Zador Endre (ha megszólalt a riadó, máris elbújt a pincébe), vitéz Merényi Károly vezérezredes, főparancsnokok (ez utóbbi néha bejött hozzám), és a többi vezérkari tiszt. Harmadik nap feltűnt vitéz Beregfi honvédelmi miniszter. Köszöntésemet elfogadta, de soha kezét nem fogott velem. És csodák csodája, Beregfivel együtt érkezett vitéz Subik Károly, egri főhatalmasság. Czapik atya követelte tőle Szrmeccsányi érsek atya aranytallérait, erre ő hátat fordított az érsek atyának és bevonult tábori főpapnak. Beregfi a hálószobámat foglalta le, vitéz Subik pedig azt mondta: Őcsém, én veled lakom, az ágyadban fekszem, te meg feküdj a padlón. Így éltek, mígnem elmenekültek. A Historia Domust mindenki aláírta, csak Beregfi és Subik nem. Végezetül csak Derestey Sándor vk. tiszt maradt. A hurok összszelezte. Barátságos ember volt. Március 14-én este felkért, hogy a másnapi szentmisét és szentbeszédet tartsam meg, helyesebben olvassam fel a „győzedelmes” írásukat, hogy napkon belül a Kreml falán leng a végső győzelem zászlaja. Ezt megtagadtam. Visszaparancsolta Zircről P. Thun Pius tábori lelkészét, mikor érkezett, nem tudom, de a hajnali harangszó összefázva a templomkapuban kuporodva találta. Bevégezve a teljesített parancsot, el is

tűnt. Évek múltán, mint Dunaszeg, Dunaszentpál plébánosánál két alkalommal is vezettem le lelkigyakorlatot.

De eltűnt Derestey úr is. Német összekötő tiszt még közölte: minden elvezett. Nincs benzin.

Március 17-én megkezdődött a döntő támadás. Bombatámadás érte a zárándokudvaron lényegében elkészült szabadtéri oltárt, okozott kárt az ablakokban, ajtóknak, de a templomban nagy kár nem esett. Az elrejtett kegykép megmentette. Az udvarra komoly bomba esett, nagyon mélyen lefűrödött, de fel nem robbant. A légnyomás az ablakokat tönkretette. De ez nem akadályozta az orosz tisztikart, hogy néhány napot ott töltsenek. Még Tolbuhin marsall is ott látogatta meg őket. Hivatalosan a folyosó baloldalán kellett várnom – persze mindig reverendában voltam –, körülvettek a tisztek. Rendkívüli kísérettel, biztonsággal érkezett, felém fordulva megállt, szalutált, persze kezet nem fogott. Közölték vele: „ez kolostor és templom”.

A levegő tisztulni kezdett. Néha hírfoszlányt is elkaptam. Csak április első napjaiban hallottam meg Serédi hercegprímás atya szomorú halálát, de azt is május közepén, hogy Püspök atya hazakerült a nyilas internálásból.

Persze már később, nyugodtam időkből mondotta el: Serédi bíboros atyával sohasem alakult ki közöttünk bensőségesebb kapcsolat. Miért? Sohasem mondotta el nekem. Pedig 1927-ben a sok-sok nehézség révén elérkezett, XI. Pius pápa által foganatosított püspökszentelésen a delegáció tagjaként ő is ott volt. Ő képviselte a Püspöki Kart. Ő is 1927-ben lett püspök. Mint érdekességet említette nekem, hogy amikor a Szentatya az ünnepi ebédre belépett, megpillantotta és meg is kérdezte: quis es ... Tu? Gasparri államtitkár úr adott magyarázatot.

Az internálásból szabadult Püspök atya igen szomorú állapotokra érkezett. Bergendy iskolaigazgató atyát az oroszok agyonlőtték, a ház teljesen kifosztva, szétzilálva. Mélységes lelkierővel kezdi a munkát. Bementem hozzá Fehérvárra.

Első kérdése: megvan-e a Szűzanya kegyképe? Igen – közöltem. A többi a Szűzanya elvégzi majd!

Mindent elmondtam neki. Gáspár János iszkaszentgyörgyi plébánost az oroszok agyonlőtték. Husvéth József balinkai plébános súlyos tüdőlővést kapott az oroszoktól. Nehéz körülmények között tudtam meglátogatni, még a bodajki orvossal is meglátogattuk a pincében. Beszámoltam a károkról is. Hamarosan kijövök fiam, hálát adni a Szűzanyának – mondta.

Az utolsó frontnapok következtében a plébánia lakhatatlanná vált. Az utcabeli Angyal-család fogadott be átmenetileg. Két szoba, konyha, kis folyosó és ott W.C. állt rendelkezésemre. Itt fogadtam nagy szeretettel Püspök atyát. Két napot töltött nálam. Egylovassal Németh László titkár atya hozta ki május 28-án délután. A titkár atya visszament. Az esti litánián már részt is vett. A templom zsúfolásig megtelt. Sírva, szinte zokogva borult a kegyoltár elé, de mindannyian is sírtunk. Beszédet is intézett a hívekhez. Maga a templom lényeges kárt nem szenvedett. Egy oldalbejárati ajtót és az ablakokat nyomta ki a bomba légnyomása. Erre az időre az ablakokat egyszerű üveggel rendbehoztuk, az ajtót átmenetileg téglával befalaztuk. Ellátására Angyalék-

hoz a hívek sok mindent összehordtak, még nagyon finom epret is. Este sokáig elbeszélgettünk. Amit tudtam, elmondtam neki az espereskerületről. Teljesen romhalmaz lett a kis sörédi templom, míg a csókakői egészen kiégett. Fölötte a nyitott ég. Átmenetileg a kis temetőkápolnában van a szentmise. Nagy a kár a községekben is. Azt mondta: jól pihent.

Megható volt a reggeli szentmise is. Délelőtt még magányosan, hosszasan imádkozott, elmélkedett. Majd kért: hallgassam meg szentgyónását. Itt fölemlítem, valahányszor a kegytemplomban lelki napokat tartott, mindig elvégezte a szentgyónást. A déli pihenés után igen tüzetesen megtekintettük a zarándokudvar helyzetét. Itt voltak a súlyos károk. A lényegében kész, hatalmas vasbeton oltárt a bomba teljesen összeroppantotta. Az árkádsorban is súlyos a kár. Megkezdtük nyugodtabb időkre a tervezetést. Említettem neki, hogy Tusnády úrral szinte már készen is vagyunk a helyreállítási tervvel.

Harmadnap aztán az akkor még keskenynyomtávú bányavasúttal Tusnády bányatanácsos-bányaigazgató kiszállította Kisgyónba. Náluk is pihent. Én pedig a szépen összehordott élelmiszert most is, de még később is bejuttattam a püspökségre.

Meglepődtem, mikor 1945 júliusában futárral (még nem nagyon postáztak) kézhez kaptam Püspök atya 4023/1945. sz. a. kelt sorait, melyben kinevezett az espereskerület tanfelügyelőjévé. Július 12-én az eskütételnél pedig arra is felkért, hogy minden további intézkedés nélkül, de vegyem át a kerület esperei ügyeinek intézését is, mert Vibirál esperes urat teljesen letörte a temploma és községe háborús sebe. Így is történt a gyakorlatban. Igaz, Vibirál esperes úr már 1943-ban felkért, kísérem el Bakonykutiba. Ott együttesen adtuk át a plébániát az elhelyezett Maurer Ferenc és a Bakonysárkányból idekényszerített Szittyay Dénesnek, aki ex-jezsuita és súlyos alkoholista volt. Bakonykuti akkor olyan büntetőjellegű plébánia volt. De nehéz ügy volt.

Megbízatásomból kifolyólag gyalogosan bejártam az espereskerület minden községét, betekintettem az iskolavitelbe. Katolikus iskolák voltak. Felmértem az egyházközségek lehetőségét. Amikor Püspök atyának mindezt jelentettem, arra kért: Balinkára, Isztimérre, Fehérvárcsurgóra, Iszkaszentgyörgyre menjünk el. Másik alkalommal meg Csókakőre és Pusztavámra mentünk. Ott az idős Bardon István volt a plébános, jóságosan áldott lélek, de kimerült. Méltó utódja lett Pálos Antal. Ebben a két napban is nálam lakott Püspök atya. Bár mindenről tájékoztattam tapasztalataim alapján, de mint igazi Főpásztor, személyesen is akarta látni a nemcsak sajgó, hanem még vérző sebeket. Most már vonattal jött ki, egyedül. Mivel én az „újjáéledő” helyzetben Bodajkon közbizalomból a vezetést, irányítást kézbevettem, sőt megyebizottsági tag is lettem, egy Csahók János nevű, volt csendőr, akinek volt két lova, hordott bennünket körül. Angyalék elláttak bennünket élelemmel – nem akartunk sehol teher lenni –, hiszen mindenhová váratlanul toppantunk be. Balinkán Husvéth József már javulófélben volt. A kisegítést a balinkai születésű Schweighart Veremund móri kapucinus atya, míg Kisgyónt én láttam el. A meglátogatott községek közül Csókakő volt a legsíralmasabb. Mindkét templom rom. Csókakőn a temetőkápolna, Söréden az iskolaterem ad lehetőséget a misézésre. Iszkaszentgyörgyön felkerestük az oroszok által agyonlőtt Gáspár János sírját is. Itt 1945

óta Horváth József a plébános. Ezeken a szemléken ismertem meg igazában Püspök atya csodálatos együttélését az egyházmegyével. Ahogy körülvették a hívek. Csókakőn még egy pohár bor is előkerült. Amilyen élő hittel és együtt-érző lélekkel vigasztalni tudott.

1945. március 29-én meghalt Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek. Utóda a XII. Pius által 1945. augusztus 16-án kinevezett és Grósz József kalocsai érsek által szeptember 17-én nyilvánosságra hozott Mindszenty József veszprémi püspök. Keménykötésű, meg nem alkuvó, harcias egyéniség, aki prófétai lelkülettel szinte előre látta az egyre erősebben bontakozó bolsevista veszélyt. Minden emberi elképzelést meghaladó módon indította meg a valláserkölcsei újjászületés munkálatait, minden intézményes támadás és nehézség ellenére is. Ez kihatott a Püspöki Karra is, bár Bánáss László veszprémi apostoli kormányzó Zircen óvatosságra figyelmeztette, mert ő a debreceni kormány révén sok-sok bizalmas háttérrel is értesült. Ezt én saját szájából hallottam, amikor Endrédy Vendel zirci apátnak mondotta jelenlétemben. Bánáss püspök kiváló egyéniség, korábban rövid időre egyházi diplomata is. Korai halála akadályozta meg kibontakozását. Sajnos, óvatos figyelmeztetése mind valóra vált.

Az új Prímás adott bizonyos lendületet. Ezt átvette Püspök atya is, hiszen a soproni internáltságban összeforrtak. 1945-ben még Potyondy úr vezette le az egyházmegyei őszi bodajki zárandoklatot, de 1946. szeptember 15-én már Püspök atya. És már nemcsak a kegytemplomra korlátozódott, mint 1945-ben, hanem mintegy 5–6000 zárandoklélek is volt. A fatimai üzenetről szólt. Végül is Oroszország megtér. Megdőbbenve hallgatták.

Pihent is Bodajkon. Zajlott már az iskola-vita. Szabó prelátus úr nem, Bejczy atya azonban lelkesedett gondolatomért: a papság helyett civilek vegyék át az iskolák vezetését. Naivak voltunk. Mindent elkövettünk, hogy iskoláinkat úgy-ahogy épületileg működőképpessé tegyük, háttérbe szorítva még templomainkat is. Osztályokat szerveztünk, kiépítettük lelkesen a 8 általános osztályt. Nem figyeltünk fel – pedig már az anyagi bázist is húzogatták alólunk –, a készülő viharra. Túlságosan lelkesített bennünket a Mindszenty-lelkület. Megkezdtük a súlyosan károsodott zárandokudvar helyreállítását. Tusnady úr révén a tervek készen álltak. 1946 őszén eltakarítottuk a romokat, míg 1947-ben már megindultak a munkálatok. Ismét házilagos kivitelben. Püspök atya most ismét gyakrabban kijött. Mivel elődöm halála után a rokonság is eltávozott, Tusnady úr révén megújult a plébánia. Az összes ajtók, ablakok megújultak. A bombaroncsolt ajtókból, ablakokból semmit sem használtunk fel. Független szobát alakítottunk ki Püspök atyának is, házvezetése is volt, így nyugodt kijövetelét nem gátolta semmi.

Az egyházmegye is mozgolódott ám.

1947. április 13-án emlékeztünk meg Prohászka püspök atya halálának 20. évfordulójáról egyházmegyei keretben. Impozáns megemlékezés, Mindszenty bíboros atya vezetésével. Nagyon is lelkesedtünk, sajnos nem vettük észre a szomorú jövő égboltja borulását. De megünnepeltük augusztus 7-én Püspök atya 20 éves püspöki jubileumát, amikor is a Szentatya „pápai trónállóvá” nevezte ki.

Megemlítem, hogy Bejczy Gyula atyát belekeverték valami homályos ügybe. A püspökségen szállást adott; vád: „bujtatott” egy haza-haza járó katonatisztet. Letartóztatták, majd elítélték. Ekkor volt Söréden a frontról féllábbal, de „vaskereszt” kitüntetéssel hazatért Dékán Antal a kántortanító. Testvére, Rákosi nevelt leányának a férje, az Andrássy út 60-ban teljesített szolgálatot. Általa Bejczy atyának meleg holmit, pokrócokat tudtunk bejuttatni. Nevezettel Söréden találkoztam.

Az ország lelki, erkölcsi felemelkedése céljából a Püspöki Kar 1947. augusztus 15-én Esztergomban meghirdette a Boldogasszony évét. Az egyházmegye számára a Főpásztor az őszi bodajki egyházmegyei zárandoklatot használta fel szeptember 15-én e célból. Lendületes szervezés révén mintegy 20.000 zárandok sereglett össze. Minden funkciót, még az éjjeli Kálváriajárást is Püspök atya végzett. A zárandokudvar, árkádsor lényegében már kész. A szabadtéri oltáremelvény azonban még ácsolt deszka. Néhány napot itt pihent.

Pedig a bíboros küzdött ám.

1947 karácsonya utáni napokban ebédre hívott. Éreztem, valami nagy dolog motoszkál a fejében. Nem pihent le, hanem beszélgetésre adott alkalmat. Csak kettesben. Érdeklődött az építkezések befejezése iránt. Biztosítottam, Tusnády úrra hivatkozva, hogy 1948 nyarára teljesen elkészülünk, az őszi zárandoklaton ünnepélyesen meg lehet áldani. Erre szinte megkönnyebbült. Fiam – mondotta –, a Bíboros atya járja az országot, a Boldogasszony év a különböző kegyhelyek világító fáklyája. A Bíboros fáradságot nem ismer. Mit szólnál hozzá, ha őszre meghívnánk a Bíboros urat Bodajkra? Nagyon örültem a gondolatnak! Kértem Püspök atyát, kezdje meg a tapogató lépéseket. Gyorsan megkezdem fiam, mert a Bíboros atya fáradt is. A kanadai Mária Kongresszuson való részvétel nagyon kifárasztotta, most keveset pihen. De a munka sürgét, mert a harcos ateizmus már „alaposan” dolgozik. Hiszen a Moszkva irányította keleti részeken (Prága: Berán bíboros, Varsó: Wyszyński; Gyulafehérvár: Márton Áron megyéspüspök; de még Zágrábban is: Stepinac bíboros) már „robbantják az Egyházat” (Voltaire).

A Bíboros atya ténykedése az 1947. évi pünkösdi zárandoklatoknak bizonyos bátorítást nyújtott, hiszen a fehérvári és móri barátok ezres tömeget mozgattak meg. De az őszi nagy, egyházmegyei zárandoklatot a harcos istentelenség már szervezetten zavarta.

Ennek ellenére nagyon boldog voltam, mikor Püspök atya az 1948. évi elején közölte velem, hogy a Bíboros atya elfogadta a bodajki meghívást és a Boldogasszony év keretében az őszi egyházmegyei zárandoklatot szeptember 25–26. napjaira tűzte ki, amikor ünnepélyesen megáldja a modernizált zárandokudvart is.

A NAGY ELŐKÉSZÜLET

Könnyes két szemünk. Említettem már, hogy Keresztúry Dezső miniszter lemondott, hivatalát az áruló Ortutay Gyula vette át. (Egyetemi neveltetését lényegében Glattfelder szegedi püspök atya fedezte.) Már június 15-én bezárat-

ta a tanévet, még aznap benyújtotta az országgyűlésnek a felekezeti iskolák államosításáról a törvényjavaslatot. Az országgyűlés másnap: június 16-án ezt el is fogadta és Tildy Zoltán köztársasági elnök aláírásával, mint az 1948. évi XXXIII. tc. került a magyar törvénytárba. És még „ünnepegni” is kellett! Az árulóknak! Mi sírtunk.

Tehát megkezdettük a nagy előkészületet, az idő nem állhat meg.

Két síkon kellett megindulni: politikai és egyházi síkon. Ami az egyházmegyei szervezést illeti, ezt a püspöki iroda kivette a kezemből, ezt kifogástalanul indította el és bonyolította le. Egyháziak, világiak egyaránt. Neveket nem említek.

Az egyházmegyén kívüli egyházi szervezésben is kiváló munkatársak álltak rendelkezésemre. Személyesen jártam be a környező egyházmegyék gócpontjait: Komárom, Tatabánya, Kisbér, Várpalota, Veszprém, Pannonhalma központokkal a környező plébániákat, ahonnan bodajki működésem folyamán csak néhányan is elzarándokoltak. Idő volt, úgy érzem az eredmény sem maradt el.

A politikai előkészítés már nagyon megviselt.

Ezt magamnak kellett lebonyolítani, mert bodajki rendezésről van szó: elindulás a helyi Tanácsnál, folytatás a megyénél, a Belügyminisztériumban. Mind-mind kritikus hely. Persze akkor még végnapjaiban vonagló pluralista rendszer volt. Minden lépésemhez magam mellé kértem Püspök atyától Ágh Kálmánt – a csepeli főplébánost –, biztossággul. Jártam én Németh József min. elnökségi államtitkáránál, későbbi időben dr. Sebenyi Endre BM államtitkáránál. Nagyon feltűnő volt, hogy tárgyalásaink kezdetén egy „titkos” oldalajton szinte észrevétlen megjelent az ÁVH valakije, nem mutatkozott be, leült és hallgatott. Vallásszabadság van! engedély nem kell – hangzik mindenütt, csak akadály van: Mindszenty bíboros személye. Végül is olyan jegyzőkönyvet javasoltam, amelyben az elhangzott beszélgetésről tájékoztatom Öminenciáját. Ezt 3 példányban alá is írtuk, az államtitkár le is pecsételte, mert az ÁVH valakije megadta ehhez a hozzájárulást. Komoly, csaknem kritikus helyzetet váltott ki a hangszóró használatának a lehetősége. Az államtitkár kijelenti: Ő ebben nem illetékes. Igen éles vita támadt. Végül az ÁVH embere hozzájárult, de ez nem jelenthet az egyházi rendezvények számára precedenst. Ez már a gúzsbakötöttség jele!

Persze a sok jövés-menésnek ez a végső kibontakozása csak az utolsó pillanatban: az ünnepség előtti csütörtökön alakult így. Még aznap estefelé beszámoltam a Püspök atyának, testi erőm már alig, de lelkierőm volt. Mégsem aludtam! Én nem hiszek ennek a társaságnak. Nyugodt lebonyolítást ígérnek.

Kora délelőtt már Püspök atyánál voltam. Meggyőztem arról, dr. Németh László titkár atyát futárként küldje el a bíboros atyához Esztergomba: túl szépnek tartom a menyasszonyt! A vasárnapi ünnepélyes megérkezés helyett már szombaton a déli órákban inkognitóban érkezzen meg Bodajkra Püspök atyával együtt. Minden így történt. De a kegytemplom előtt már ünnepélyes volt a fogadás, még lovasbandérium is, mert a zarándoksereg már többezres volt. Zúgtak a harangok és a rendőrség ebből semmit nem vett észre. Már befejeződött az esti kálváriajárás, folyt az éjszakai áhítat, mikor tiszték kíséretében a sekrestyében tájékoztatást kér tőlem a székesfehérvári rendőrkapitány

a holnapi érkezésről, mert biztosítani akarják a rendet a BM utasítására. Azt hittem sóbálvánnyá változik, mikor megtudta a valóságot. De ettől kezdve én részükről pellengérré lettem állítva. (Mindezt részletesebben leírtam: Meghurcoltatásom leírása, 1–39. oldal, e meglévő eredeti dokumentumokkal című dolgozatomban. Ennek a Püspöki Irattári elhelyezését Sulyok Ignác atya 1990. január 22-én igazolta vissza.)

A BODAJKI FÉNYES NAPOK

Mivel az inkognitóban való érkezés az én aggodalmam miatt valósult meg, a vasárnapra való érkezés minden külső ünnepélyességét bizalmasan előrehoztam. A bekötőúttól volt lovas bandérium, harangzúgás, köszöntő gyermekek, komoly tömeg. Mindenki úgy tudta: a Főpásztort fogadjuk. Csak amikor a kegytemplom elé gördültek a kocsik, közöltem a hangszórón: megérkezett a Bíboros atya, Püspök atyától kísérvé. Egyszerű, utcai reverendában és kalappal. Ekkor kb. már 40 lelkiatya volt jelen, készek gyóntatásra. Mikor a kocsiból kiszállt, a megilletődött tömeg zúgó éljenzése fogadta. Majd áldásra kitárt kezekkel ennyit mondott, tényleg Bodajkon vagyunk. Az ünnepélyes köszöntések után a kegyoltárnál szentségimádást végzett és a sekrestyén át föl kísértem szobájába. Itt hamarosan beszélgetésre jöttünk össze. Püspök atya kérésére átnyújtottam az un. minisztériumi jegyzőkönyvet. A szokásos szigorú tekintetével rám nézett és ezt mondta: Kedves Gyula, ez az az afféle reverzális? Kezembe sem veszem, el sem olvasom. De Zakar titkár úr azért elcsomagolta.

Így indult a megbeszélés. Ismertetve az esti és másnapi beosztást, arra kértem, hogy az esti szentmisén, szentbeszéden vegyen részt, de a Kálvárián a szentségi körmeneten csak lélekben legyen jelen, abban a hatalmas tömegben (ekkor mintegy húszezren voltak), nem tudom garantálni biztonságát. A papság sokasága előtt Püspök atya kísérté az Oltáriszentséget, melyet én vittem. A szentbeszédet én tartottam. De a szabadtéri oltáron papoktól körülvéve bekapcsolódott.

Kis unokahúgom, nővérem leánya – ekkor már tanítónő-jelölt –, elmondotta nekem, hogy a Bíboros atya ágya érintetlen maradt, csak a kispárnát használta, a padlón aludt. Csodálatosan szép, csillagos, enyhe éjszaka volt. Kb. 60 pap gyóntatott, beosztva. Ez precízen meg volt szervezve. A faluban közeli szálláshelyek is voltak. A rangosabb vendégeknek is.

Vasárnap kora reggel közli velem Zakar titkár úr, hogy a Fótéren, ahol majd Szent István fejereklyéjével körmenet is lesz, ténykedik a rendőrség, öntöznek a tűzoltók és a „félrevezetett” Rendőrkapitányság kíséretében itt van az államtitkár is.

Özönlik a tömeg. Mintegy 30000 zarándok között vonul a Bíboros atya, Püspök atya követi, a káptalan, a papságtól kísérvé – akkor még cappa magna-val –, az utcán a zarándokudvar hátsó bejáratán át az impozáns szabadtéri oltárhoz. Mindez azért történt, hogy a tömeg szemlélhesse, örülhessen. A szentmise után a hatalmas fótéren volt a körmenet imponáló rendben, fegyelmezetten, imádság és ének közepette. A Prímást szinte rendőrkordon védte.

Ime, így is lehetett. A celldömölki botrány világviszzhangja nem maradt eredménytelen.

Mint érdekes tényt főlemlítem. Imelda kishúgom állt házamban a Bíboros atya rendelkezésére. Nagyon kedves is volt hozzá. Elmondotta, hogy az íróasztalon gépelve ott volt a szentbeszéd. Sok politikai megjegyzést, különösen az egyetemi ifjúság kollégiumi tudatos züllesztését, erre a megnevezett példákat kihagyta. Ellenben célzott esti beszédem befejezésére. Sík Sándor: Andocsi Máriához című költői soraival kezdtem én az esti szentbeszédet, Bíboros atya meg ezzel fejezte be.

Ebéd alatt az áldozók száma után érdeklődött: kb. 13.000 volt. Emberi vonás: Püspök atya arra kért, ebéd folyamán csak később kínáljak szivart, annak ellenére, hogy nagy szivaros közösségben nem dohányzik. Így is történt. Pihenés után szinte észrevétlen csendben távozott. Bement a konyhára, megköszönt mindent.

Beresztóczy Miklós nyakamba borult: Gyula, most fekdj le, mert már élet is alig van benned. Püspök atya pedig azt mondotta: látom holtfáradt vagy, most akkor nem maradok itt, majd hamarosan visszajövök. Ez a Mária-ünnepség a bodajki kegyhelynek ezekben az egyre nehezedő időkben értékes patinát adott. Igen: az ateizmus már nyílttá vált, a Komintern már határozott. Érezte ezt már a Bíboros atya is.

"Emlékirataiban" így ír: A két utolsó Mária-kongresszust, melyen még résztvettem, Bodajkon és Pálosszentkúton rendezték meg. Az első, szeptember 26-án 28.000-en, a másodikon november 10-én 30.000-en sereglettek össze a Boldogasszony dicséretére (201. old.).

BEBORULT AZ ÉG

Az őszi egyházmegyei zárandoklatot 1949. szeptember 17–18-án még ugyan egyedül vezettem le, melyen résztvett Papp Kálmán győri püspök is, ki már szombaton délután megérkezett. Belekapcsolódott a Kálváriajárásba, szentségi körmenetbe, éjszaka még szentórát is vezetett, másnap pontifikált. Délután komoly megbeszélésre vonultunk vissza. Ennek befejeztével mindkét püspök eltávozott.

Itt említem föl, hogy mintegy 15.000 zárandok áhítatát vasárnap délelőtt a hivatalosan megrendezett motorkerékpár verseny ide-oda futtatása, a szomszédos iskolasarkon térzene, utcai tánc gyalázta meg. Ugye, ekkor már pártállam, párthatalom volt. Egyik bodajki párttényező igen bizalmasan azt súgta nekem: a fehérvári pártközpont 30.000 Ft-ot áldozott erre a gyalázatra.

A Püspök atya arra kért, október 24-re hívjam meg a kerület minden papját eligazító megbeszélésre, készítsem el a nagyon időszerű gondolatokat. Így is történt. Mindenki meg is jelent. Tény, hogy előzőleg Fehérváron Püspök atyával a lényegét már átbeszéltük. Nagyon komoly eligazítást adott Püspök atya, de kért bennünket, hogy ne kapkodjunk és főleg ne lotyogjunk. Az már világos, hogy a megerősödött párt- és államhatalom ki akarja húzni az egyházi élet alól a létalapot. A Prímást már letartóztatták még 1948. december 26-án. Már

bolygatják a püspököket is, Atyánkat is már kétszer elhurcolták kihallgatásra. Már csak az alsópapságnak nyújtanak bizonyos anyagi koncot (kongruát). Másnak nem. Veszélyben a papnevelés is. Kértük Püspök atyát, a többi espekreskerülettel is beszélje ezt meg. Akár összevonva is. Úgy tudom, ez meg is történt.

A BODAJKI ÚJ ÉLET

Igen rideg, havas-esős őszi napok. Váratlanul megérkezik Püspök atya, kísérője Eleonóra keresztes nővér Zsámbékról. Éreztem: baj van, igen aggódóak a tekintetek. Lefoglalták a zsámbéki zárdát, minden intézményével együtt. A nővéreket fedél alá kell juttatni. Plébániám emeletes, a kegytemplommal összeépült még Mária Terézia alatt. Kapucinus kolostor volt II. Józsefig. Házvezetőnőm helybeli, idősebb, gyermektelen magányos özvegy, nagyon szép házzal. Azonnal megértett mindent, még a Püspök atya ottlétekor bejelentette, azonnal kiköltözik, mindenben segít a nővéreknek, átmenetileg még két szobát át is ad nekik. Valamikor grófi szakácsnő volt, férje meg erdész. Az egész Mindszenty ünnepséget rokonságával ő vezette le. Eleonóra nővér felmérte a helyzetet. Két nap múlva 10 nővér érkezett, a lebonyolításban Agvináta nővér is bekapcsolódott. Mindent hoztak magukkal. Persze, nem Bodajk volt az egyetlen menedékhely. Még karácsonykor is többen voltunk. Lassanként három nővér maradt. A kántor is – iskolaigazgató lett –, piszkálódott, szívesen megvált.

Rozália a házvezetőnő (még mai napig is a püspökségen az 1990 december! Purissima: 1962-ig velem volt, akkor elvették működésemet. Sebestyén Imre 4 éven át Alapon plébános lett, Piroska nővérral és Erzsébet nővérral hozzáköltöztek. Ez utóbbi meghalt, a többiek még élnek – nyugdíjban. Az egyházmegye többi plébániáján is szép számmal helyezkedtek el. A püspökségen, ha öregesen is, de még mindig ők vannak.

A MAGYAR EGYHÁZ TUDATOS ELSORVASZTÁSA

Mindszenty bíboros elítélésével (1949. február 3–8.) tudatosan is megkezdődött a magyar katolikus egyházi élet megbénítása. Bár a Magyar Népköztársaság alkotmánya – mely szétválasztotta az egyházat és az államot –, biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát – ez csak papírforma marad. (54. paragrafus). Az iskolák államosítása után (1948. XXXIII. tc.) már törvényerejű rendelet törli el az iskolai kötelező hitoktatást. (1949:5). Bár 1950. szeptember 15-én miniszteri rendelet szabályozza a fakultatív hitoktatást – ez mindvégig egyre nagyobb küzdelmet jelent. Már 1950 júniusában megindul a mindkétnembeli szerzetesek kényszerszertartózkodási helyre való szállítása, amely végül is a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásával végződik: 1950:34.) Mindazoktól, akik az állam terhére részesülnek valamiféle papi jövedelemkiegészítésben –, már 1949 októberében kikényszerítette a minisztertanács az alkotmányra való eskütételt. A megYES-

és segédpüspökök, valamint helynökeik – Kisberk Imre székesfehérvári s. püspök kivételével –, csak 1951. július 21-én teszik meg ezt Rónai Sándor előtt szégyenletesen megalázva. Ez annak következménye, hogy még 1950. június 28-án tárgyalás indult meg a kormány képviselői és az egyházi megbízottak között. Létre is jött bizonyos megállapodás, még augusztus hó folyamán. Ennek gyümölcse 8 egyházi gimnázium visszaadása, valamint az anyagi szükségletek némi fedezése. Bár a Pázmány Péter egyetem hittudományi karát leválasztották az egyetem szervezetéről, de a minisztertanács hozzájárult, hogy a püspöki kar felállítja a R.K. Központi Hittudományi Akadémiát a budapesti Központi Szeminárium épületében (1950:23). Szeptember 26-án meg is kezdte az új tanévet, míg a 8 katolikus középiskola szeptember 17-én. Persze a megállapodás ára: 1950. augusztus 1-én a budapesti egyetem aulájában megalakul a papi, a papi békemozgalom, melynek célját Horváth Richárd fogalmazta meg. Ennek gyakorlati következménye: már 1951. május 18-án felállítják az Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH), amely az összes egyházmegyei hatósághoz azonnal, vagyis már június folyamán miniszteri biztost nevezett ki, hogy ellenőrizze a püspökségek működését és biztosítsa az államhatalom egyházpolitikáját. (Népi néven: civil, vagy bajszos püspök). Tehát gúzbakötötték az egyházi életet, a békepapok közreműködésével. Porhintésnek még segédpüspököket is engedélyeztek: Szabó Imre, Endrey Mihály, Kisberk Imre. Ez utóbbinak nem adtak működési engedélyt, mert nem tette le az alkotmányesküt. A püspöki irodákban a békepapok átvették az irányítást, kémkedést, besúgást – jó pénzért. Emberi gyengeség.

Még 1951-ben – persze a Püspöki Kar határozata értelmében – legkésőbb szeptember 1-ig fel kellett ajánlani mindennemű földingatlant az államnak. Összevonták a papnevelőintézeteket is. Némi engedmény: a felosztatott férfi szerzetesrendek tagjai – korlátozott számban – bekapcsolódhatnak az egyházmegyéik lelkipásztorkodásába. A mi székesfehérvári egyházmegyénk ezáltal mintegy 30 munkaerőt kapott. Püspök atya bevont abba a nagyon gondos és komoly tanácskozássba, amelynek feladata ezen szerzetesek okos munkabeosztása volt. Tagadhatatlan, hogy a mi egyházmegyénk a juttatott cisztercita, ferences, kapucinus, lazarista, verbita és egy-két premontrei, valamint szervita szerzetes révén olyan lelkiiséget és munkaerőt kapott, akiknek munkálkodása révén Shvoy püspök atya és utódai alatt az egyházmegye lelki patinája és erkölcsi valutája igen komolyan felértékelődött.

A szerzetesek munkabeosztása nyugodt volt. Ugyanis az őszi egyházmegyei zárandoklat után (szeptember 16–17) – amelyen eddig a legkevesebben vettek részt, kb. 6.000-en –, a Püspök atya most nem maradt Bodajkon, hanem október első felében tért vissza pihenni és ekkor 8 napot töltött itt.

Említettem az őszi zárandoklat nagyon is csökkent létszámát. A szerzetesek bolygatása, összegyűjtése, majd felosztatása leírhatatlan nyugtalanságot keltett az egész országban. Ezt a nyugtalan bizonytalanságot tükrözte még a zárandoklat is.

A bodajki 8 nap elegendő volt egyházmegyénk számára az engedélyezettek tapintatos munkabeosztására is. Természetesen Püspök atya többeket bevont ennek intézésébe, minden szerzetes közösségből is.

Bodajk történelmi kegyhelyi jellegénél fogva piedesztálon levő hely. A Shvoy püspök atya által elindított modernizálási folyamat, melyben bensőséges munkatársává váltam, nemcsak patinát adott Bodajknak, hanem megkezdődött az ateista ellenség ördögi támadása is. Megkezdődött ez a megyei sajtóban. A „Fehérvári Néplap”-ban már 1950. június 7-én; október 6-án, 31-én, majd a november 3-i számban zaklatnak, gúnyolnak és vádolnak. Még olyan gyalázatos vádoló cikk is megjelent ellenem, hogy a padlásomon kettő vagon búzát rejtegetek. Ekkor még a helyi tanácsi vezetőség is telefonált a szerkesztőségnek: ne nevetessék ki magukat, még a párttagok is fel vannak háborodva, hiszen mindenki tudja, hogy bodajki működése folyamán még egy tenyérnyi földön sem gazdálkodott soha. Számukra nem a tény számított, hanem a Vajk név körforgása. Külön főlemlítem: még a „Szabadságharcos” című katonai lapban is nevetségessé tették magukat (1950. július 11.).

Ekkor történt, hogy amikor egy alkalommal összeháldkoztam Székesfehérváron Kalauz volt árvaszéki elnökkel, meglepődve tapasztalta, hogy még szabadlábbon járok-kelek? Ugye igaz a mondás: minden szennyes aljasságnak van valami tapadványa. Ez az emberi hiszékenységek gyengesége. A Püspök atya előtt mindez ismeretes volt. Mindig azzal vigasztalt, mert azért bosszantott ám ez a sajtószemtelenség: – Tudod Gyula fiam, ezeket számodra írják, de azzal a céllal, hogy én is értsek belőle. Még rosszabbra is készülünk fel, te is, meg én is.

Nem csüggedtem. Jóleső érzés, hogy mindenben mellettem állt munkatársam: Ujfalussy Ottó Gusztáv atya. De meg jó híveim is együttéltek velünk. Megfordultak itt lelkisíkon: Ürge Antal, Kálmán János, Potyondy Imre, Bejczy Gyula, Székesfehérvárról. Varga Damján, Marczell Mihály atyák, egyetemi tanárok: Mentess Mihály győri papkölthő, kanonok. Őt fel is kértem a Bodajki Mária-himnusz szövegének megköltésére is. A csodálatosan szép költeményt, immáron Püspök atya közbenjárására Bárdos Lajos zeneművész-professzor dolgozta fel zeneileg. A zarándoklatok alkalmából, de azóta minden templomi áhítatnál is milyen, szinte kegyelmi élvezetet ad ez a híveknek.

Fölkereste a kegyhelyet ezekben a nehéz időkben Zadravecz István nyug. tábori püspök, vele volt Schneider Vencel volt Máriagyűd-i házfőnök, de elzarándokoltak ide Ángyán Fülöp és Tallos József volt rendfőnökök is. Mindannyian tisztelegtek Püspök atyánál is. Volt mit megbeszélniök. De Püspök atya is, sokszor egészen váratlanul is, megjelent a látogatóival együtt.

Mivel nemcsak nehezült, hanem bizonytalanra is vált a lelkipásztori helyzet, Püspök atya segítséget kért Rómától. Megtette ezt már Eger, Kalocsa, Esztergom. Most Székesfehérvár is.

ERŐSÖDÖK ELLENEM A TUDATOS MOZGOLÓDÁS

Püspök atyát „háziórizetben” tartották. Azért tették, hogy a papságot megfélemlítsék. Amint nekem elmondotta, a kiméletlen őrizet tagjai szobáját annyira felfűtötték, hogy ömlött róla a verejték. Nem engedték azt sem, hogy

reverendáját levesse, míg ők szűkös alsóneműben dőzsöltek. Gyenge szívét ez nagyon megviselte. Majd a papság megtörik. Ez volt a cél. Küldöttség érkezett hozzám Bodajkra: Hajós József kanonok, Mórász Pál, akkor még lovasberényi plébános és Horváth István „civilpüspök”. Kíséretükben volt egy általam ismeretlen személy: ő volt az ávós. Be sem mutatkozott, hangját sem hallottam. Hajós kanonok közölte: A Püspök atyát a háziőrizetből ki kell szabadítani. Ennek feltétele: azonnal te, vagyis Vajk Gyula vedd át a békepapi mozgalom vezetését, reád a papság hallgat. A Püspök atya szabad lesz. Közöltem: erről szó sem lehet! Ezt nagyon megbánod te is, meg az egyházmegye is – mondotta Hajós úr. Ekkor történt, hogy Mórász atya egy pillanatra kihívott a zarándokudvar megtekintése ürügyén. Ott súgta a fülembe: Gyula, te csak kirugtál bennünket, de nekem a főkáliát a fejemre öntötték – működtünk együtt is Budafokon –, te mindent tudsz. Számomra nincs menekvés. Ekkor lett ő hamarosan irodaigazgató.

Az ellenem való hajsza elindítása olaj volt a tűzre, az is, hogy Főpásztorom 1952 karácsonyára címzetes préposttá nevezett ki. Kettő préposti cím volt üresedésben. Mivel az Állami Egyházügyi Hivatal békepapi csalogatásként karácsonyra „fölkésíteni” akarta a vezető békepapokat, Püspök atyától Tököli c. préposti kinevezését kérte. Püspök atya vele szemben engemet, 44. évemben lévőtt állított. Püspök atya úgy mondotta nekem: kérését háromszor visszautasították. Ő nem engedett. Így kényszerből elfogadták személyemet. Az első „botrány” abból adódott, hogy Tököli kinevezése néhány sorból állt, közölve, hogy az ÁEH kimondott kérésére, az enyém pedig szabályos, hosszú, megokolt dokumentum volt, amelyet karácsony vigiliáján papi futár hozott ki és Szilveszter este maga Potyondi úr közölt a hálaadáskor a hívekkel, bejelentve, hogy préposti avatást a kegyoltárnál alkalmas időben a Főpásztor akarja fogadtatni. Erre 1953. április 6-án, húsvét másnapján került sor délután, amikor is az egész espereskerület is megjelent. Minden főpapi jelvényt Püspök atya megáldott, Potyondy és Büttner kanonok atyák voltak a segédkezők, míg Neményi „titkár” úr – jelenleg már ráckevei plébános –, az irányító. Ezután mutattam be első főpapi szentmisémet. Lett ám ebből nagy bonyodalom. Hiába tanácsolta Potyondy úr, hogy erre a szertartásra hívjam meg préposti „iker-testvéremet”: Tököli Istvánt is. Ezt én nem tettem meg. El is indult a lavina. Az Állami Egyházügyi Hivatal magához kérette Potyondy helynök urat. Amit itt leírok, ezt Potyondy úr közölte nemcsak a Püspök atyával, hanem velem is.

Elmondotta: Az ÁEH-ban titkos püspökszentelésnek minősítették az én bodajki beiktatásomat. Hivatkoztak arra is, hogy a békepapság országos vezetőségének is ez a véleménye. Csehszlovákiából ilyesmire már pontos adataik vannak. Nálunk én lennék a kezdet. Ezért történt meg az is, hogy én visszautasítottam Tököli meghívását az ünnepségre. Tény, hogy a székesfehérvári főmozgalmak között is volt ilyen suttozás.

Egyik egykori fehérvári jeles szerzetes találkozásunk alkalmából így gratulált: ezzel a „titkos” kitüntetéssel meg is kezdődött a „kivégzésed”. Úgy hallom, hogy csak idő kell hozzá. Még jobban ingerelte őket az a tény, amikor Püspök atya egy főpapi hagyatékból piros reverendát vett nekem. Én fizettem ki az árát.

Az árgusszeműek úgy az Egyházügyi Hivatalban, mint Székesfehérváron felfigyeltek arra is, hogy amikor a világ szemében porhintésként érdeklődtek a püspökségen, mikor köszönhetnék külön is Püspök atyát 1952. augusztus 8-ával, 25 éves püspöki jubileumával kapcsolatban, azt a választ kapták: jelenleg még Bodajkon van, lelkigyakorlattal készül a jubileumra. Pedig közismert tény volt előttük, hogy a tési nyaraló elvétele után rendszeresen Bodajkot használta fel pihenésül. Viszont az is tény, 1962 februárja óta, amikor elvették működési engedélyemet, többet nem jött ki Bodajkra pihenni.

Nagyon fokozta személyemmel kapcsolatban a bizalmatlanságot az államiak és békemozgalmaik részéről az a tény, hogy az egyházmegyei gazdasági tanács Püspök atyával az élen létrehozta az un. vagyoni megbízatást. Ebből kifolyólag Mayer József sárbogárdi prépost-plébános és az én kezembe összpontosult az egyházmegye területén minden építkezés, felújítás hivatalos felülvizsgálata és elszámolása. Ez csak bizalmon alapult. Az egyházmegyei iroda, központ felé semmiféle írásos jelentést nem kellett adnunk, hogy az állami és békepapi központ ne tekinthessen bele az egyházmegye anyagi gazdálkodásába, külföldi segély pénzforrásaiba. Kizárólag a Püspök atyának kellett jelentést tennem előszóval. Nagy felelősség volt ez. Itt ismertem meg az egyházmegyét úgy, mint a tenyeremet. De meg a papságot is. Minden állami szektor előtt ez igen súlyos bűnöm. Püspök atyát is piszkálták ezért. Itt-ott ami állami pénz csurrag-cseppent, arról meg precíz elszámolást kapott az „iroda”.

Hogy mennyire figyelték a kegyhely minden mozdulatát. Előzetes értesítés alapján november 23-án meglátogatta a kegyhelyet Badalik Bertalan veszprémi püspök, Sárközy Lajos kanonokkal Shvoy atya kíséretében. Másnap már Kővári helyi tanácselnök bizalmasan közölte: alig, hogy megérkeztek, váratlanul megjelent a tanácsházán a „civilpüspök”, vagyis az állam kopója. „Mit keresnek ezek itt”? Persze: összeesküvés megint.

Azt mi egészen természetesnek tartottuk, hogy a püspöki gépkocsivezetők mind beépített emberek. A mienk: Sógorka is az volt. Ügyeskedett, mert sok mindent el is mondott.

Badalik püspök atya meg nem kerülte el a Hejcére való internálást. Nem tudott már Bodajkon őszi zárandoklatot levezetni. A „civilpüspök” csak délután távozott. Megvárta a püspökök távozását. Ilyen idők jártak akkor.

De elmondhatom ám ezt Halász Ervin titkárról is, aki mindig kísérte Püspök atyát. Bár két évig szolgálaton kívül volt, mi ezt csak megtévesztésnek tartottuk. Minden minket igazolt.

ÚJABB KÍSÉRLET A ZAKLATÁSRA

Reám nagyon pályáztak. Mivel a békepapi vonalon kísérletük nem sikerült, más alkalom kínálkozott: a Hazafias Népfront megyei megalakulása. Van ám isteni Gondviselés is.

Éppen vagyoni munkálataimból kifolyólag a püspökségen dolgoztam, mikor Mórász Pál békepapi-irodaigazgató egy pillanatra bejött hozzám. Csak ennyit kérdezett: kaptál-e már a megyei VB. elnöktől levelet? Észrevette cso-

dálkozásomat, szó nélkül kiment. De a bogarat a fülembe tette. Estére hazamentem. Reggel korán expressz levelet kapok Bujdosó VB.elnöktől, melyben megbeszélésre invitál. Nem jelentem meg, pedig az illetékes állami és békepapi szervek országos szinten ott voltak. Még Horváth Richárd is! (A meghívó és válaszom, mint dokumentum, a kezemben van). (Ld. Függelék). Meghurcolásom leírásában a Püspöki Levéltárban is el van helyezve. Ezek után jelentette ki Papp Kálmán, móri plébános, a mozgalom elnöke: csak a kellő pillanatra vár a párt és a mozgalom és Vajk Gyula eltűnt. A Püspök sem tudja ám megmen-teni.

A lojális szellemű Nagy Imre is eltűnt átmenetileg. Őt a fiatal bérenc: Hegedűs András váltotta fel. A kopók öröme. Mi történt? Egy félreeső szobában éppen Püspök atyát tájékoztattam munkámról. Ekkor már sejtettük, hogy a „poloskák” hol vannak elhelyezve, mikor Mórász irodaigazgató kihívja Püspök atyát. Közli: hivatalosan keresik a kopók. Hamarosan visszatér, de jön vele az Egyházügyi Hivatalból valami Győri nevű előadó, valamint Herling Jakab „civil” püspökünk. Közölték a vádat: én fogalmaztam Husvéth József balinkai plébánosnak az adománykérő levelét a Nyugatra és Amerikába kitelepített híveihez. Ezzel meggyaláztam államunkat, nekünk nincs szükségünk az ő segítségükre. Közölték: azonnali hatállyal elvették működési engedélyemet. Ott arra kértem a Püspök atyát, azonnal együtt menjünk ki Balinkára, lássuk, mi is történt. Püspök atya felszólította őket: az urak menjenek a saját kocsi-jukkal, én prépost atyával követem az urakat.

Ezen nagyon meglepődtek. Közben Potyondi úr értesült a zavaros hely-zetről, megszólalt a lelkiismerete és közölte a „kopókkal”, ő készítette a levelet, mint volt tanítványának, még a püspökség is postázta, de a „rendőrség” elkobozta.

Ime, egy főpásztor, aki milyen határozottan kész megvédeni munkatársát. Nem tudom, hány ilyen Főpásztor akadt volna azokban a szörnyű időkben. Személyesen is azonnal ki akart velem jönni Balinkára. Észrevette: miről van szó. Láta rajtam a határozott nyugalmat. A „kopók” tehát szégyenben maradtak. De az ilyen sátáni fajzat előtt a szégyen ismeretlen fogalom, ugyan-is ők vesztesek nem lehetnek. Elmentek.

De mi még ebéd alatt arról beszélgettünk: mi lehetett az igazi szándék?

Hamarosan megtudtuk. Néhány nap múlva két másik „kopó” közölte a Püspök atyával: az Állami Egyházügyi Hivatal most értékeli a történeteket. Amíg véglegesen kiértékelik ezt a „nekik” is kellemetlen helyzetet: Püspök atya függessze fel esperesi ténykedésemet, de írásban. Ez meg is történt 4508/1955. sz. alatt. „Újabb rendelkezésemig minden esperesi ténykedéstől tartózkodjék”. Az Egyházügyi Hivatal végső intézkedésének eredménye: „A Gajdavölgyi és Isztiméri (Bakonyvidék) espereskerületeket aequo jure egyesítettem, és az egyesített kerületek esperesi ellátását Bényi József isztiméri esperesplébánosra bízam.” E.H.1847/1955. sz.

A hivatalt 1955. december 1-ével adtam át. Az Egyházügyi Hivatal nem tévedhet. De Püspök atya olyan iratot, melyben felment az esperesi ténykedés alól, soha nem írt alá. Csak közölte az állami intézkedést. Az egyesítés dokumentuma rendelkezésemre áll. A hajsza tehát nyilvánosan megindult, ill. foly-

tatódott. Sikerebben oldódott meg részemre a következő eset, noha Püspök atya is borúlátó volt, „ebből bonyodalom is lehet”, mondotta. Bányaszerencsétlenség, bányászhalál, üzemi párttitkár, párttemetés. Az első ilyen temetés Bodajkon. Udvarias kérésükre minden temetési felszerelést rendelkezésre bocsájtottam. Persze: a család egyházi temetést óhajtott. Az egyházi szertartás kikapcsolásáért 18.000 Ft-ot kapott. A temetőben egy részt még régen elkülönítettünk a társadalmi temetés céljára. Itt nem volt probléma. Még a reformátusokat is ide hozták. A temetés után néhány napra az özvegy ünnepélyes, koporsós misét kért. Ki végezte a temetést? A párt. Akkor a koporsós misét is végezze el a párt. Persze az úgy Mórra került. A móri főnök legyalázta az özvegvet, szégyelje magát, kapott 18.000 Ft-ot és még a paphoz mászkál, így gyaláz bennünket, azt csodálom, hogy a bodajki prépost nem rugott magába, tünjön el, mert én megrugom. Ezt az özvegy így mondotta el nekem. Én azért egy csendes szentmisét felajánlottam ám érte. Az özvegy is ott volt, gyermek-eivel együtt. A Püspök atya azt mondotta: látod fiam, ez egy józanul gondolkodó pártember. Ha rosszakaratú, ebből igen komoly eseményt is csinálhatott volna.

BÁTORÍTÓ ESEMÉNYEK

Püspök atya nagyon boldog volt a bodajki kegyhely mozgalmas életével ezekben a nehéz időkben is. Vendégeit szívesen is kihozta Bodajkra. Szoros baráti szál fűzte Marczell Mihály professzorhoz. 1955. június 13-án ki is hozta. Én már budafoki hitoktató koromban szoros kapcsolatban álltam a professzor úrral, mint az általa szerkesztett Katolikus Nevelés folyóirat állandó munkatársa. A Választmány tagja is voltam. Itt mindjárt fel is kértük az őszi zárandoklat ünnepi beszédének megtartására. Így is történt. Éjjel is tartott szentórát.

Mint egykori bencsnövendéknek – nagy megtiszteltetés volt számomra – , amikor előzetes bejelentés után 1955. szeptember 7-én Sárközy Pál pannonhalmi főapát és Monsberger Ulrik, pannonhalmi gimnáziumi igazgató elzárándokolt Bodajkra. A főapáti beiktatáson én képviseltem Püspök atyát, rendi kapcsolatom révén. De a temetésen is. Püspök atyát erről a látogatásról értesítettem. Kálmán testvéröccsével ki is jöttek. A Főapát úr magán szentórát is tartott Ulrik atyával együtt, aki meg Sopronban volt iskolatársam, a bencés gimnáziumban. Kettővel fölöttem járt. Püspök atyával ebéd után kettesben sokáig beszélgettek. Kálmán altábornagy úr kissé morgott ezen, hogy őt nem invitálták. De azután lepihent. Ami a bencéseket illeti, sok rendtag zárandokolt el. Kovács Arisztid, a budapesti gimnázium híres nevelője többször is. Vele átmentünk a csókakői várromokhoz is. Itt említem föl, hogy az egykori soproni gimnáziumból kedves tanárom: Garami Elek a száműzetés idején két alkalommal is hosszabb időt töltött nálam. Kisberk s. püspök úr átmenetileg akkor Székesfehérvárott plébánoskodott. Meglátogattuk. Garami atya egy kicsit ödzkodott: tudod, németből megbuktattam. De ilyenkor a kellemetlen emlékek már elszíneződnek. Kelényi Ottó megtiszteltetésnek vette látogatásunkat, az ebédet sem engedte el.

Most visszafelé gondolkodom. Mint értékes mozaikkövet főlemlítem azt is, hogy amikor abban a kálvinista lélek nélküiségben Cecén Varga János plébánosunk kialakította azt a csodálatosan szép lelkiséget – igaz, ebben nagy támogatója volt Boda János körzeti főállatorvos –, akkor az egyházügyi hivatal onnan kieroszakolta. Ekkor Horváth Kálmán került Cecére.

A bodajki kegyhely lelkisége elmélyítésére iparkodtam felhasználni kapcsolataimat. Érezve a bizonytalanság tüneteit, a szeplőtelen fogantatási évi szentsegímadás levezetésére felkértem Szabó Imre esztergomi s. püspök atyát. Megmozgatta az egyházközséget. Bányász híveim anyagi helyzete még szilárd, más oldalról helyzetük, de polgári híveim helyzete is igen zaklatott. Mintha országon is vihar előtti csend lenne. Azért nemcsak meghirdettük 1956-ban, de erőteljesen is előkészítettük az őszi zárandoklatot szeptember 15–16-ára. Mintegy 15.000 zárandok sereglett össze. Püspök atyával úgy értékeltük ezt a zárandoklatot, hogy nem annyira a lelkiség, mint inkább a kíváncsi érdeklődés hozta össze a híveket. Robbanásig feszült a helyzet, mit is hallanak? Persze, az esti szentségi körmenetet a Kálváriára most nem mertük megtartani. Az éjszakai sorozatos áhítat is vontatottabb volt. A másnapi ünnepi szentmise szónoka P. Horváth Ferenc ercsi plébános volt, míg a szentmise végén maga Püspök atya szólt a zárandokokhoz. A fatimai jelenést, látomást fejtegette, a megszokott lelki nyugalommal, végül is Oroszország megtér. Ez a lelkileg nagyon megfáradt zárandoktömeg mélyen megindulva hallgatta Püspök atyát. Megnyugodott-e? Nem tudom.

En az egész zárandoklat alatt nyugtalan, ideges, sőt idegzetileg nagyon megviselt voltam. Most nem maradt Bodajkon, időbeosztása nem engedte, de néhány nap múlva kijött, közel egy hetet ott pihent. Feltűnt ám neki, hogy nem éltem együtt a zárandoklattal. De ezt több lelkiatya is észrevette.

Ekkor tártam fel a Püspök atya előtt a helyzetet.

Történt ugyanis, hogy szeptember 11-én este, vacsora közben csengetnek. Purszki Géza hűséges munkatársam ment ajtót nyitni. Idegesen közli, valami „nagyon gyanús” egyén akar velem feltétlen beszélni. Bementünk az irodába: Juhász Sándor BM főhadnagy igazolta magát és szeptember 12-én du. 2 órára szóló idézést nyújtott át a székesfehérvári BM központba. A nevezett főhadnagy az idézési időben jelzett kapunál és ajtóban várt. Megkezdődött a lélektan előkészület. Emeletre föl, emeletre le, alagsor. Közben segélykérés, nyöszörgés, zokogás, a folyosón itt-ott véres tócsa. Végül is bevezet egy nagyon elegáns szobába. Ott várt Szikra őrnagy, Tamás Győző (?) társaságában. Előbbi a székesfehérvári ÁVÓ főnöke. Megkezdődött a „beszélgetés, kihallgatás. Volt itt kimondhatatlan durvaság, trágár káromló szavakkal fűszerezve, a Püspök atya legyalázása, kicsúfolása, hízélgés, hogy engemet ennyire értékelnek. A püspökségtől kezdve a legkülönbébb ígéreteket. Tettek elem egyházmegyes papjaink „saját kezűleg írt” önvallomásaiból írást, szörnyűbbnél-szörnyűbb beismerésekkel. Meggyőződéseim: ezek mind hamisítványok voltak. Még az is előkerült: Giovanni Montini miért került ki a Vatikánból és így: „toloncolták ki Milánóba bíboros-érseknek?” Potyondy és Mórász atyákat is emlegették. Érde-

kes: Halász Ervint egy szóval sem. A főcéljuk az volt: kisujjamat nyújtsam csak feléjük. A jóságos Isten adott lelkiezt: nem inogtam meg.

Elbeszélésemet Püspök atya néha könnyes szemmel hallgatta: Tudod fiam, miattam még ez többször is megismétlődhetik. Ezt vette észre Ő és néhány paptestvér a zarándoklat folyamán. Este fél 9-kor engedtek haza Bodajkra.

Egyre pozitívabb hírek érkeztek az országos nyugtalanságról. A Gerő-kormányt ismét Nagy Imre váltotta fel, aki fontos engedményekkel igyekezett a nyugtalanságot enyhíteni. Megmozdult a magyar nép. Az én falumban a bányászok is. Egyik éjjel arra ébredünk, hogy a főtéren hangzik a Himnusz, a Szózat, lelkesítő beszédek. Az emeleti folyosóról nem mozdultunk, semmibe nem kapcsolódtunk bele. Helyben vér nem folyt, de országosan már igen. De már Fehérvárról is „nehéz” hírek foszlányai, még inkább Budapestről eljutottak hozzánk. Kitért a forradalom. A móri országúton már nehézfegyverzetű katonai mozgolódás. A vasárnapi nagymise után az egyházközségi vezetőség testületileg bejön hozzám. Még az orvos, a patikus is. Tanácsot kérnek. Mit is csináljunk? Nagyon kértem őket, semmibe ne kapcsolódjanak bele, én nagyon súlyosnak látom a helyzetet.

TÖRTÉNELMI LÉPÉSEM

Ebéd után felkértem Balázsik István, családost, fiatal, a bányánál villanyszerelőként dolgozót, tudtam, van motorkerékpárja, azonnal vigyen be Székesfehérvárra a Püspök atyához, feltétlen beszélnem kell vele. Kétszeri kemény igazoltatás után, de bejutottunk Püspök atyához. Potyondi atyával találkoztam először: az Isten küldötte – mondotta. Püspök atyánál éppen Skorka Károly újságíró volt, Püspök atya már ünnepi öltözetben, készült, hogy Skorka Károly kíséretében lemegy a Bazilika mögé, az asszonyok nagy tüntetésére, demonstrációjára és ott ő mondja az ünnepi beszédet. Elmondottam érkezésem célját, összetett kézzel könyörögtem neki, maradjon a szobájában, ne is tegye ki a lábát, itt, igen súlyos dolgok bontakoznak ki. Skorka újságíró igen kemény, korholó szavakkal fordult felém... Hogyan jössz te ahhoz, hogy Püspök atyát ténykedésében meg akarod akadályozni? Végül is én győztem. Püspök atya nem mozdult ki a szobájából. Mindig higgadt tanácsokat adott, most is nagyon köszönöm, áldozatos lépésedet. Megölelt. A lépcsőháznál Potyondi úr várt. Prépost atya, történelmi lépést tett. A pesti hírek szomorúak voltak. Folyik a vér. Időközben megérkezett a hír: Mindszenty bíboros szabad. Nem tudott Esztergomba menni. Budai romos lakásán van.

Ezt már Püspök atya mondotta el nekem: néhány nap múlva Ő is felment a Hercegprímás atyához. Tárgyalt vele. Ott találta Szabó Imre püspök, budapesti érseki helytartót. Budapesti látogatásából kifolyólag Püspök atya azt is mondotta nekem: Bíboros atya megkérdezte tőle, ki is az a két papja, Burján Imre és Kelényi Ottó, akik szabadulása után szinte az első között keresték fel itt Pesten? Püspök atya ezen nagyon csodálkozott.

Az a tény, hogy még XII. Pius pápa is rokonszenvét fejezi ki ezekben a napokban a magyar nép iránt, hogy Mindszenty bíboros primási hivatalánál

fogva felfüggeszti papi tevékenységétől a békemozgalmat 11 vezetőjét és Budapest elhagyására kötelezi őket, hogy a néphez intézett rádióbeszédében a történeteket nemzeti szabadságharcnak minősíti, csak olaj volt a tűzre: az orosz hatalmi erő elnyomta a nép törekvését és november 4-én Kádár János már be is jelentette: meglakult az új, forradalmi munkás-paraszt kormány.

BEBORULT AZ ÉG

Izgatott, várakozási időszak következett, nemcsak az egyház, egyházmegye, de az én életemben is. Püspök atyával beszélgetve, most leginkább a szentszéki kihallgatási szobában, ahol rendelkezésemre állt átmenetileg egy ágy, tartozékai, figyeltük a helyzetet.

Kisberk s. püspök atyát ismét Dunabogdányba internálták. Működik az Állami Egyházügyi Hivatal, ismét „aktivizálódott” a „civil”, másnéven „bajszos püspök” kitágult mellet; szinte teljhatalmat kapott Potyondy helynök, hiszen az átmenetileg irodaigazgatóvá lett, börtönviselt Bejczy Gyulát eltávolították, az eddig feltűnően szolgálatonkívüli Halász Ervin ismét titkár. Mórász Pál átmenetileg nem vállalta az irodaigazgatóságot, ennek ellenére egyéni véleményem, hogy az ismét elindult békepapi mozgalomban egyházmegyénket illetőleg Mórász Pál volt a kádári kormány, az Állami Egyházügyi Hivatal legnagyobb bizalmasa. Korábban Folláth Ádám volt ez. Potyondi urat sem értékelték ennyire. A törtető Halász titkár közönséges „ügynökük” volt, egyszerűen nagyon sötét múlttal. Azt mondhatom Mórász Pálról: szellemileg nagyon okos és ravasz, megfontolt, aki állandóan tudatában van, hogy egyéni gyarlóságai miatt került a mozgalom hálójába. Ezt korábban már le is írtam, hiszen Budafokon működünk együtt is. Az államiak bizalmát élvezve, nagyon ügyesen lavírozó. Merem állítani, mindvégig megmaradt a „sensus ecclesiasticus”. Ezt Püspök atyával együtt számtalanszor tapasztaltuk. Mindig megtalálta a módját, hogy nagyon kényes ügyeket előre „megsúgjon”. Ismét, mint irodaigazgató is. Még nekem is! Nagyon bizalmasan említette nekem: nem tetszik ám az államiaknak, hogy bennem látják a Püspök atya „bizalmasát”. Ezt a kifejezést használta: „rossz szellemét”. Ezt baráti alapon mondotta, hiszen édesanyja Hegykő mellett, Röjtökmuzsajon született, házasságon kívüli gyermek volt, később rendeződött valahogyan ez. De nem szabályosan. El is jött Hegykőre, onnan sógorom átvitt bennünket Röjtökmuzsajra, felkerestük anyja rokonságát. Nagyon bizalmasan figyelmeztetett: fokozatosan ki fognak nyírni. Én Püspök atyának mindezt el is mondtam.

De tudatában is voltam ennek. Az előjáték már lefolyt. Bár az elnöki Tanács megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt 1956. december 31-ével, feladatkörét a Művelődési Minisztérium vette át egészen 1959. június 2-ig. Ez a lényegen nem változtatott, a kutya ugyanaz. 1956. április 25-én meghal Czapikegri érsek, a püspöki kar amnesztiát kér Hegedűs András miniszterelnöktől Grósz József kalocsai érsek részére. Megkapta. Ennek föltétele: az érsek az állam és egyház jóviszonya mellett nyilatkozik, sőt, 1957. április 10-én a püspöki kar már nyilatkozatot adott ki arról, hogy bizalommal nézi a kor-

mány törekvéseit. Hamarosan Kádár a miniszterelnök. A Művelődési Minisztérium egyházügyi osztálya pedig megkezdte az egyházat nagyon is „megalázó” intézkedéseit. Illojalitással vádolta a püspöki kar néhány tagját az aláírt nyilatkozat megtartásával kapcsolatban. Természetesen közöttük volt Shvoy püspök atya is. Ezért – büntetésül – a 8900–126/1957. sz. a. július 13-ával, Miklós Imre aláírásával keltezett leiratban, a Művelődési Minisztérium egyházügyi osztálya egyházmegyénk 3 papjától: Büttner Ferenc szentszéki elnök, Vajk Gyula, bodajki prépost-plébános és Halász Ervin püspöki titkártól, „a jelenleg elfoglalt helyük betöltését illetően, az állami jóváhagyást visszavonta”. Meggyőződésünk: Halász Ervin az ő céljaik szempontjából került közénk. A későbbiek ezt teljesen igazolták. Püspök atya 1957. július 18-án kelt: 1565/1957. számú válaszában tiltakozását jelentette be Miklós Imre h. államtitkárnak az eljárás ellen, azt visszautasította és bejelentette, „egyben további intézkedésig megbíztam őket a jelenlegi munkakör ellátásával”. Ezzel az ügy le is záródott, szinte el is aludt, mert erre többet nem tértek vissza.

Ime, ez is egy értékes mozaikkő Püspök atya karakán eljárását illetően.

LETARTÓZTATÁSOM

Bár a fentiekben vázoltam a Művelődési Minisztérium egyházügyi osztályának kibontakozását, időrendben azonban életemben rendkívüli esemény történt. Mórász Pál bizalmas értesülése elkezdődött: Gyula, kinyírnak.

1957. március 11-én éjjel Purissima nővér ébreszt föl: igazában a kopogásra, fegyvercsörrenésre nemcsak én, hanem hűséges munkatársam: Sebestyén Imre is felébredtünk már. Többen vannak, szól Purissima nővér. Letartóztattak. Tamás Győző (?) ávos főhadnagy, egy másik tisztársával, valamint 2 fegyveres katonával – igazolva magukat –, először a házkutatási parancsot írattja velem alá. Fegyverrejtegetés címén végzik a házkutatást. Minden mozdulatukat figyelemmel kísérem. Bizonyítékot nem találtak. Ekkor adta át Tamás fh. a letartóztatási parancsot. Papi civilt kellett öltönnöm. A megengedett holmikkal ellátva a hátsó ülésen két fegyveres katona közé ültettek. Eszembe jutott Antióchiai Szent Ignác, akit vadállatokhoz láncolva hurcoltak el. Először a székesfehérvári, un. „Szabó palota” néven ismert BM központba vittek. Ott megtörtént a lélektani előkészület. Most is ugyanazt tapasztaltam, mint a múlt év szeptemberében. Jó egy óra múlva szállítottak át a megyei börtönépületbe. Ott elvettek tőlem mindent, még az egészségügyi, tisztálkodási szereket is. A 34. számú cellába „löktek” be, teljes sötétségben. Ott már többen voltak.

Aki még nem élt át ilyen helyzetet, el sem tudja képzelni, talán még hinni sem, azokat a megaláztatásokat, körülményeket, amelyekben a letartóztatottnak részük volt.

Dícsértessékkal köszöntem be. A sötétben bemutatkoztam. Már papunk is van, hangzott, de valaki hangosan felkiáltott: Isten hozott, prépost atya! Ott az ajtóban lekuporogtam, mert a sötétben csak azt tapasztaltam: a padlón emberek fekszenek. Virradatkor kezdtem tájékozódni. Kb. 25–30-an lehettünk. Az emberi szükségletek kielégítésére egy nagyobb „kübli” állt rendelkezésre, de

sokszor 2–3 napig sem engedték tisztántartását. A kihallgatások mindig éjjel folytak. Sohasem tudtuk, kit emeltek ki, ki tért vissza félholtra verve. Már hetek múltak el, engemet még senki meg sem szólított. Egyik délelőtt valami ezredes-féle lépett a cellába nagy kísérettel és egy hatalmas kutyával. Kíséretében egyaránt voltak férfiak és nők. Elébe léptem. Megkérdeztem: miért vagyok én itt? Engemet még senki ki sem hallgatott. Végignézett rajtam. Vetkőzzön le – parancsolta. Anyaszült meztelenre vetkőztetett, így alázott meg. De kibírtam.

Egyszer hallgatott ki, helyesebben beszélgetett velem és nem éjjel: Juhász Sándor, akivel meghurcoltatásom folyamán már többször találkoztam. Az 1956-os eseményeket: forradalom-ellenforradalom – firtatta. Döntse el majd a történelem, válaszoltam. Nem gorombáskodott, iparkodott még udvarias is lenni. Mindig „prépost úrnak” szólított. Végül is átvittek megint a „Szabó palotába: a központba”. Ott még daktiloszkópiát is vettek rólam, különböző helyzetben lefényképeztek. Azt hittem: Moszkvába szállítanak, de április 6-án éjjel elengedtek haza: Bodajkra. Az utolsó vonattal. Ellenőriztek. Éjjel hurcoltak el, éjjel küldöttek haza. Mint Páthty gondnok úr bizalmasan közölte: Juhász Sándor bizalmasan a szeminárium könyvtárában megkérte ám tőle a „váltságdíjat”. Hiába: ezek voltak ők! De ebből is bonyodalom lett. Úgy látszik: osztoztak. Ekkor kapott vérszemet egy társuk, nevét elfelejtettem, de tudom, hogy leányfalui születésű volt, hivatkozott Katona Sándorra. Később Katona Sándor is fölemlítette: az illetőt én juttattam börtönbe. Meg akart zsarolni – ha nem adok bizonyos összeget neki – ismét börtönbe juttat. Bírósági tárgyalás lett belőle, följelentésem alapján. Elítélték.

A tárgyalás Budapesten a Fő utcában, a katonai bíróságon volt, ahol tanúként megjelent munkatársam: Sebestyén Imre is, akinek nevezett zsarolási szándékát azonnal elmondottam, találkozott is vele és mindent azonnal közölt a helyi tanáccsal is. Az ÁVÓ mindezt nagyon megneheztelt rám.

Természetesen mindenről a Püspök atyának nagyon részletesen beszámoltam. Egész letartóztatásom idejét nagyon aggódva figyelte. Hangsúlyozta: Őmiatta van mindez. Kihangsúlyozom: letartóztatásomról, még nevezett bírósági eljárásról is, semmiféle dokumentumom nincsen, mert ez a bűnös rendszer írást nem adott ki a kezéből.

Püspök atya tanácsára, beleegyezésével egy hetet a kecskeméti piaristáknál töltöttem, hozzájuk volt bensőséges kapcsolatom, hiszen 1954-ben egyhetes szent missiót is vezettem templomukban. 1956-ban a szintén vállalt missiót már az Egyházügyi Hivatal lemondatta technikai okokra hivatkozva és egyszerűen kijelölte annak levezetésére Várkonyi Imrét.

A letartóztatásom megviselt, nyomot hagyott. Különösen lelkileg. Püspök atyával egyetértésben az április 28-ára kitűzött bérmlás augusztus 11-én történt meg. 311 bérmlkozó volt. Atyánk egyedül bérmlt, segédpüspök atya ismét internálva. Persze nemcsak egyházmegyei, hanem országos viszonylatban, még az Egyházügyi Hivatalban is feltűnést, szinte felzúdulást keltett ez az augusztusi rendkívüli idő. Még Fehérváron is szemembe mondták, a Vajk kivétel. Soha augusztusban még nem bérmlt.

Említettem már: 1951-ben Püspök atya háziőrizete miatt aranymiséjét az egyházmegye nem ünnepelhette nyilvánosan. De most, 1957-ben 30 éves püspöki jubileumát igen. Az egyházmegye papsága a baracskai templom felépíté-

sével ajándékozta meg. Ennek mozgatója Bejczy Gyula volt és mint vagyonőr a tervtől a megvalósításig az építkezés, anyagi háttér minden fázisából kivettem részemet! Itt kell említenem Langhammer Jánost is, aki az első lelkésze is lett a templomnak. Egy korábbi építési engedély alapján indultunk el. Merem állítani: emberfeletti munka volt. Az egyházmegye papsága áldozatának gyümölcse, büszkesége. Az államiakat majd megette a fene, meg az irigykedés.

Megalázó meghurcoltatásom, letartóztatásom ellenére megtiszteltetés is ért. Az Actio Catholica részéről levélben kért fel Endrey Mihály püspök atya, az esztergomi főegyházmegye speciális delegatus-a az augusztus 20-i Szent István ünnepség ünnepi szónokául a budapesti Szent István bazilikában. Amikor Püspök atya az engedélyt erre megadta, átölelt és ezt mondotta: „ezt vedd kiengesztelésed kezdetének. Megtiszteltetés ez az egyházmegyének is.”

AZ ŐSZI IDŐ

Aggódó lélekkel készültünk Püspök atyával az őszi egyházmegyei zárandoklatra is. Még mindenütt teljes a bizonytalanság, az idegesség. Papíron én még mindig „önmagamat helyettesítem”. Erről van a kezemben ma is dokumentumom. De csak erről. Nagyon lelkes, mindenben készséges munkatársammal: Sebestyén Imrével kölcsön motorkerékpárral bejártak az egész környéket, a kegyhely vonzáskörzetét. Várakozáson felül, mintegy 16.000 zárandok jött össze. Katona Sándor (költői nevén: Pusztai Sándor) volt az ünnepi szónok. Az esti szentmise után a szentségi körmenetet még mindig a zárandokudvaron tartottuk meg, de azzal kapcsolatban, meg a másnapi püspöki szentmisével kapcsolatban a Püspök atya is beszélt ám. Nem röviden. Lényege a fatimai jóslat volt. Ez lelkéből lelkendezi, ez neki karizmatikus sugallata: végül is Oroszország megtér. (Mikor ezeket a sorokat írom, ennek kontúrjai már bontakoznak. 1990.)

Azért írtam ám, hogy még mindig „önmagamat helyettesítem”, mert az említett Művelődési Minisztérium egyházügyi osztálya 8900-126/1957. sz. alatt kelt intézkedését soha nem vonták vissza.

Szentséges Atyánk, XII. Pius pápa, a Szűzanya lourdesi jelenésének 100. évfordulója alkalmából Máriás-Szentévet hirdetett meg 1958. február 11-i kezdettel. Tervezgetve a lehetőségeket, a kegyhely erős látogatottságát latolgattuk Püspök atyával. Ami a májusi és pünkösdi látogatottságot illeti, ez bizony nem vált valóra. Az volt a tapasztalatom, hogy a felenkség, a lelkifásultságon kívül a közömbösség is kezd uralkodóvá válni. Ennek ellenére a szeptember 13-14-i őszi egyházmegyei zárandoklat meghozta a megszokott kb. 15.000-es zárandoknépet. A kialakult módon folyt le az egyházmegyei zárandoklat. Az ünnepi beszédet Keszi József csákvári esperesplébános tartotta meg. A Püspök atya kora délutántól már a zárandokok között sürgött-forgott szinte késő éjszakáig, a másnapi ünnepi szentmise után is. Csodálatos volt Máriás szózata. Közismerten Máriás lélek. Minden félelmet félretéve felkeresi ilyenkor a nyáj a pásztort. Körülveszik, majd szétszedik.

Számomra ez a Mária-év különösen nagyjelentőségű. Ezüstmise éve. Hogy a Püspök atyát ne hozzuk kényes helyzetbe, kellő időben azt javasoltuk neki: nagy

kurzus vagyunk. Szentelésünk évfordulóján: július 19-én jöjjünk össze Mária-remetén, a kegyhelyen. Tartsunk egy csendes lelkinapot. Az elmélkedést és a szent liturgiát vezesse le a Püspök atya. A kérés nagyon meghatotta, boldogan vállalta. Mi még boldogabban erősödtünk meg lélekben. Bár a helyi plébános is a jubilánsok közé tartozott, nem voltunk terhére, elkülönített éttermi részben tartottuk meg az „agapét”. A lelkinap délután is folytatódott. 12-en voltunk.

En másnap: 20-án a bodajki kegyoltárnál meg is tartottam ezüstmisés hálaadásomat. Szülőfalum: Hegykő, nyugati határsáv. Mint 'non grata persona', évek óta nem kaptam a BM-től utazási engedélyt. De a szívem is a kegyhelyhez kötött, hiszen Püspök atya modernizálási elgondolásában, annak megvalósításában munkatársa lettem bizalmából. Köznap lévén, megjelent a kerület papsága. Fehérvárról csak Büttner Ferenc officialist hívtam meg. A Szentbeszédet hűséges barátom: Bejczy Gyula tartotta meg. Baráti körömből, a szomszédos veszprémi egyházmegyéből megtisztelt a Veszprémből száműzött irodaigazgató: Medgyesi-Schwartz Róbert és fiatal papi koromtól fogva hűséges barát, a jelenleg balatonlellel plébános: Lékai László. Beiktatásom után első főpapi szentmisémet is Balatonlellén celebráltam. Szülőfalumból csak a legszűkebb testvéri rokonság tudott eljönni.

Megtiszteltetés volt számomra, hogy 1958 februárjában Püspök atya személyesen keresztül képviseltette magát Sárközy Pál pannonthalmi főapát temetésén. Pásthly Antal volt a kísérőm. A felszentelt püspökök után jelöltek ki nekem helyet.

A temetés utáni fogadáson történt, hogy odajött hozzám Kovács Sándor szombathelyi püspök atya, aki itt hallotta meg, hogy Pannonthalmáról Csornára utazom lelkigyakorlat vezetésére: „Kedves prépost úr – mondotta – aztán tegyen ám hangsordinót, mert az Állami Egyházügyi Hivatalban igen sokat emlegetik.” Ezt persze mások is hallották. Mikor Püspök atyának később ezt elmondottam, nagyon derült rajta, ugyis tudod, azt a 'Dunántúli püspöki nyilatkozatot sem írta alá'. Püspök atya tapintatos volt.

Püspök atya volt a katolikus középiskolák püspöki felügyelője. 1957 őszén látogatást tett a kecskeméti gimnáziumokban. Ismerve kapcsolatainkat, engemet is magával vitt. Szentmisét is celebrált. Még Baranyai apátplébánosnál is tisztelegtünk.

1958 májusában Ifjú Sebestyén kecskeméti gimnáziumi igazgató, néhány tanártól kísérve, 2 gimnáziumi osztállyal visszaadták Püspök atyának Székesfehérvárott a megtisztelő látogatást. Püspök atya megfagyaltoztatta őket. A város megtekintése után Bodajkra jöttek. Mint Mária-év zárándokai, de mint iskolai kirándulók is. Két éjszakát töltöttek itt a gazdák szénapadlásain. Reggeli szentmiséiket híveim nagyon szép számmal ájtatoskodták végig. Ugye, a falu még nem élte bele magát a 8 kat. középiskolába. Az ifjúság imája, éneke lelketderítő volt. Ilyesmire nem is mertek gondolni. Mire a fiúk megjöttek a „gajai” kirándulásról, elhalmozták őket minden jóval.

De ez történt akkor is, amikor a budapesti Patrona Hungariae katolikus leánygimnázium két osztálya kirándult Bodajkra.

Egyik körzeti orvosunk leánya is növendékük volt, édesapja őzet lőtt számunkra, mire hazajöttek, a plébániaudvar kondérban főzött nekik nagyon

ízletes pörköltet az orvos anyósa, korábban vendéglősné. A szomszédok szerint a leányok rakoncátlanabbak voltak a fiúknál, még éjfélkor is hancuroztak, szénával borították be az apácákat. Püspök atya ennek hallatán is nagyon derült.

ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

Pillanatnyilag, a külső látszat szerint a durva egyházellenség mintha lanyhulna. De ez csak a külső látszat! Ami történik, az kifinomultabban történik. Nem az ugatós, hanem az alattomos kutya harap. Püspök atya egyre fáradékonyabb, látszatra is öregszik, ezért gyakrabban vonult vissza Bodajkra pihenni. Ilyenkor tudunk igazában bensőségesen elbeszélgetni az egész egyházmegyei, de népünk helyzetéről is. Egyre gyéresebb mindenütt a hitoktatás ... A papság lendülete is alábbhagyott. Fáradtak. Országosan kirívó a békepapság kiemelése. Bűnünk, hogy egyházmegyénkben nem tudott a mozgalom igazán gyökeret verni; van néhány sumákoló, de azért néhány kiemelt is van. Pedig szellemileg gyöngék. Ez az egynéhány a vidéki szerényebb helyekről szinte tolakodik a kevéske városainkba. A híveknél is ezt tapasztaljuk. Jártam Püspök atyával nemcsak az espereskerületben – az egykoriban –, hanem Polgárdi, Kisláng, Kálóz, Aba vidékén is, mindenütt ez a meglátás. A vasárnap megszentelése oldódik. Igaz, mint vagyónőrnek is volt e téren meglátásom: egyházmegyénkben sok a kálvinista. Régebben is voltak igen fellazult helyek. Az 1959, 1960-as őszi zárándoklatok még népesebbek, az évköziek gyéresebbek. Ugye ősszel a nagy kérdés, ott lesz-e Püspök atya? Mit is mond? A bizonytalanságban a nyugtalan kíváncsiság. Pedig igazában az évközi kis zárándoklatok a lelkitartalmúak inkább. A Püspöki Karral ki is adtak egy un. „békekörlevelet”. Sajnos, az ilyeneket már szinte szégyenkezve olvassuk fel. A termelészövetkezetekkel kapcsolatban korábban kiadott pedig megbotránkoztatást váltott ki. Több helyen a férfiak ki is mentek a templomból. Igen komoly beszélgetések voltak ezek a Püspök atyával. Lelkileg sokat szenvedett.

TAPINTATOS ZAKLATÁS

Éreztem én, hogy a 'leányzó nem halt meg, csak alszik'. Majd felébred. Annak ellenére, hogy az 1958/59. tanévtől már nekem is megadták a hitoktatási engedélyt, a még 1951-ben „büntetésből” megtagadott un. kongrua segílyt (bizonyos minimális fizetésekiegészítés) többet sohasem adták vissza. Püspök atyával közösen ezt úgy értékeltük, irányomban lényegében nem változott semmi. Ő is odanyilatkozott, vele kapcsolatban sem! Igazam is lett! A BM kopó, az előttem eddig ismeretlen Karaszi őrnagy és állandó kísérője, valami Buczkó alezredes egyre sűrűbben kerestek fel. Előbbi egy szörnyen „ravasz pap faló”, hízelgő, még a szeme is gyilkos, utóbbi alig szólal meg. Szinte 2–3 naponként váratlanul betoppannak hozzám, mindig eléggé késő este. Ilyenkor Karaszi adta „a szószátyárt, a jólinformáltat”. Országosan ám az egyházi

életről. De az egyházmegyéről is. Érdeklődött a napi munkáról, a politikai község dolgairól, kihangsúlyozva, hogy ott nem ismerős. (Kővári tanácselnök, volt Kalot-legényem, hányszor elmondotta: órákat ült nála!) Persze voltak váratlan, meglepő kérdései:

– Ön, prépost úr, a múlt héten is, mint vagyónőr, két napot is dolgozott a püspökségen. Kik látogatták meg ekkor a Püspök atyát?

Említettem, hogy hozzám, bizonyos renoválási ügyben csak az abai esperes úr jött be.

– Oh, a Törököt ne is említse, minden lében kanál, nem tudjuk semmire használni. Nála csak a Lovrek eszik-iszik jókat, a testvére még hízott libát is vitt ám a Lovreknak. Meg Gábor János is Sárszentágótáról, hogy a Lovrek nézze el neki a túlzott gazdálkodást, meg a sok szabálytalan építkezést. Persze, a Török irányítja.

Én ilyenkor csak hallgattam.

Más alkalommal ismét váratlan kérdés.

– Mit keresett Kapcsádi Zsigánál Csobánkán?

– Vagyonőri minőségemben jártam ott.

Püspök atyának mindent elmondottam, nagyon óvatos légy ám! – figyelmeztetett.

Egy alkalommal, a legravasabb kérdése Kiss Istvánra vonatkozott, – nagylángi látogatásunkat Püspök atyával már említettem, onnan került 1958-ban Móra.

– Tudják az 'urak' jól, én már 1954 óta nem vagyok tényleges esperes – így a kerület személyi ügyeivel nem foglalkozom.

Kaján mosoly. Ők erről nem is hallottak, nem is tudják, hogy nem én vagyok már a tényleges esperes.

Ezek a kopók kaméleonok ám. És kezdi mondani. Papp Kálmánnál Móron otthonosak voltunk. Mozgalmi elnök volt. Halála után Kiss Pistát kiemeltük Nagylángról Móra. Nagy reményt fűztünk hozzá. Pista ezt tapasztalva – így mondotta el nekem –, tudatosan lazítani akart. A beati possidentes érzésével felfigyeltek ám rá. Négy év után formálisan „kivágták” Felcsutra. Hogy Mór ne kerüljön ki kezükből, helyére a nagyon finomkodó, légynek sem ártani akaró gyengéd Knorr Aurélt ültették.

Főlemlíttem a lelkipásztorilag Bakonysárkányhoz tartozó Mór-Felsődobos leányegyház temploniának történetét. Csak iskolakápolnája volt, nyáron nem is tudták lelkipásztorilag igénybevenni, mert aratás után gabonatárolásra is használták. Amikor a Rómában végzett egykori teológiai tanárunk először 1948-ban Cecére, onnan 1952-ben Felcsutra került, és mindkét helyen csodálatos imádságos lelkiséggel imádkozott és imádkoztatott ki – küzdve az ellene indított mindennemű hullámmal –, az Egyházügyi Hivatal ismét elmozdította és Bakonysárkányba „száműzte”. Meg nem alkuvó, akaraterős egyéniség volt. Mindenhova kísérték munkatársai, a kedves nővérek. Hamarosan felfigyelt az áldatlan felsődobosi helyzetre. Csak a jóságos Isten a megmondhatója, hogy mi mindent el nem követett, és szinte „csodával” felépítette a kis felsődobosi kedves kis templomot. Elérkezett a megáldás ideje: 1959. október 20.

Persze mint vagyónőr, Varga atya minden lépésébe belekapcsolt. De ez nem jelenti azt, hogy az építésben nekem is részem lenne. A megáldás ügyében

tárgyalt Püspök atyával. Püspök atya elfoglaltságára hivatkozva, nem vállalta a megáldás szertartását, de azonnal – saját kezű írással megbízott engemet a megáldás elvégzésével. János testvér Fehérvárról azonnal hozzám jött, lelkiileg igen keserűen. Én megnyugtattam, lépéseket teszek ügyében. Tárgyaltam Püspök atyával. Fájoan felemlítettem: hiába hívtam ki, nézze meg, rövid egy év alatt mi is készül Felsődoboson, éreztem, ez az államiak akarata ellen van, ő is tapintatos. Pedig valamikor milyen szívesen kijött velem megnézni az épülő kis csabdi plébániát, még pénzt is hozott magával. Mondottam neki: nekem személy szerint a megbízatás nagy megtisztelést jelent, de értse meg, ide nem én kellek, ide Püspök atya kell. Hallgasson reám! Akkor délután Kápolnásnyéken van bérálás, én kettős feladatot délután már nem tudok végezni. Adj fiam tanácsot, mit csináljak?- kérdezte. Végül is megegyeztünk abban: misézik, bérál, én prédikálok. Nem is lesz fogadás, hanem azonnal indulunk Felsődobosra. Elvégzi a megáldást, beszél, míg az ünnepélyes főpapi szentmisét én végzem. Ezt elfogadta.

– Tudom fiam, jót akarsz. Optima propositio!

Tény: amikor Mór-Felsődobosra érkeztünk és Püspök atya meglátta az egész környékről összesereglett kb. 4000 hívősereget, ennyit mondott:

– Fiam, ide valóban én kellek.

Ez is egy értékes mozaikkő Shvoy Püspök atya egyéniségéhez. Az egyházmegye érdeke döntő szempont volt cselekedeteiben.

Könnyebb dolga volt már Kemény János seregélyesi plébánosnak. 1945-ben, a tragikus halált halt testvérbátyja után került Seregélyesre Kislángról. Korábban már nagyon szépen helyreállította a szőlőhegyi kápolnát, mint vagyónőr: én számoltam el. 1960. május 8-án a Flórián-napi búcsúval kapcsolatban harangszentelésre került sor. Püspök atya hozzám utasította, engemet bízott meg a megáldással. Itt nem volt probléma. Bensőséges ünnepség keretében történt meg minden. Élőszóval, nagyon részletesen kellett beszámolnom Püspök atyának. Ő az egyházmegyének élt, mindenről tudni akart.

Említettem már, hogy még 1946-ban létrehoztuk az un. „gazdasági tanácsot”, ebből sarjadt ki az un. „vagyonőrség”. Mayer József sárbogárdi prépost atyával kaptuk ezt a megbízatást. Ebben a minőségemben nincs az egyházmegyének egyetlen plébániája, még filiája is kevés, amelyben meg nem fordultam volna, temploma is kevés, ahol nem miséztem, prédikáltam, esetleg missiót, lelkigyakorlatot, vagy valami ünnepélyes szertartást ne végeztem volna. Első szentmisém óta mindennap jelzem a helyet, időt, miseszándékot és sorszámozom. Jelenleg a 11. kötetnél, 23.115 sorszámnál tartok, mikor soraimat rögzítem. (1991. január 19.) Úgy rendelkeztem: koporsómba helyezték ezeket. Ezek papi életem történetének dokumentumai.

FÜGGELÉK

Fejérmegyei Tanács Végrehajtóbizottsága Elnöke

Vajk Gyula
c. prépost, esperes plébános úrnak,
Bodajk

Felkérem, hogy f. hó 21-én (csütörtökön) délelőtt 10 órakor hivatalomban megjelenni szíveskedjék.

Székesfehérvár, 1954. október 19.

(Bujdosó Imre)
V. B. elnök

* * *

Fejérmegyei Tanács Végrehajtóbizottsága Elnökének,
Székesfehérvár

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Szíves megkeresésére tisztelettel értesítem, hogy a Hazafias Népfront politikai mozgalomban nem szándékozom résztvenni.

Fogadja Elnök Úr mély tiszteletem kifejezését.

Bodajk, 1954. október 20.

c. prépost,
esperes, plébános.

GYULA VAJK

REMINISCENCES OF BISHOP LAJOS SHVOY (1943–1961)

The commemorative paper with the title "The events of 1956 and the consequences" written by the author was published in number 4 of the Essays in Church History in Hungary.

In this essay the author describes the events and abuses in connection with the holy place and shrine of Bodajk having taken place during the administration period of Lajos Shvoy diocesan bishop of Székesfehérvár.

In summer 1943 a large pilgrim's yard with an outdoor altar was built behind the church. It was suitable to accommodate a rather huge crowd. The pilgrimage of September 26th represented the historical rebirth, the solemn revival of the shrine. The solemn mass of dedication was celebrated by the bishop of Székesfehérvár. After the hopeful beginning however, difficult times were coming. Already in the next autumn of the year 1944 the approaching of the front was to be felt. On October 15th the whole surroundings were overrun by armed German soldiers. The rule, the abuses, deportations, etc. accomplished and carried out by followers of the Arrow-Cross Party

were begun. Amidst such circumstances the connection to the bishop was interrupted. The final offensive against Bodajk was initiated on March 17th 1945. In spite of the immense disaster and losses the picture of piety of the Holy Virgine has been saved without any damage.

In July 1945 Gyula Vajk was appointed by the bishop to school-inspector of the district belonging to the deanery. In accordance with his office he soon on foot visited all the communities belonging to his deanery. The restoration of the gravely damaged pilgrims's yard was begun. But soon new dangers were approaching: always more and more accusations and persecutions were started against the leading personalities of the Church.

The pilgrimage of autumn was arranged with the participation of a rather huge crowd. Even Cardinal Mindszenty appeared on September 25th at the ceremonies. Therefore, it is wholly justified that those solemn events have been called "the bright days of Bodajk".

The situation became, however, soon still worse. The obligatory teaching of the religion in the schools was abolished by a decree of 1949. In month Octobre of the same year it was ordered that an oath was to be taken on the constitution. On August 1st 1950 the peace movement of the priest was organized. On May 18th 1951 the State Office for Church Affairs was established. The above-mentioned and other, non-mentioned measures have almost completely paralysed the life of the Church.

Already in the year 1950 a compulsory residence was designated for the monks and nuns. In such circumstances it has been a great luck that the diocese of Székesfehérvár has been able to save about 30 clergymen for itself. As a consequence of such interferences and abuses the number of pilgrims participating in the autumn pilgrimages of Bodajk in those years was greatly decreased. The diocesan was being held under house-arrest with the aim of frightening the priests. On Christmas of 1952 Gyula Vajk was appointed to titular provost. His appointment initiated his persecution, too. The episcopal economic council commissioned him to undertake the task of supervising the property of the diocese. It was a very responsible office leading to much suspicion towards him. Many unfounded accusations were brought against him although most of them were soon cleared up. But the life in Bodajk was in that period very eventful. The shrine was visited by many pilgrims.

Gyula Vajk was forced in September 1956 to appear in the Székesfehérvár center of the Ministry of Interior. The authorities attempted to get him for their purposes, but without any success. In the time of the revolution and freedom uprising of Hungary he advised everybody, and also the bishop, to stay calm and reserved. Later the situation became more troublesome. Bishop Shvoy, however, refused to remove him from his office. On March 11th 1957 he was arrested. He was held in detention in the county prison in very objectionable circumstances up to the 6th of April.

After his release he was highly honoured by an invitation to have the solemn sermon of the ceremony of Saint Stephen held on August 20th in the Saint Stephen basilica. In autumn 1958 about 15 thousand pilgrims were taking part in the Bodajk pilgrimage again. The significance of that pilgrimage was highly increased by the fact that the year of 1958 had been declared by the Pope as the year of the Holy Virgine. Gyula Vajk was celebrating on the same day his jubilee mass (25 year after his consecration). His life was running later already in a much calmer atmosphere. (A visit to the Piarist secondary school of Kecskemét and the returning of the visit; a similar visit to the secondary school called *Patrona Hungariae*, etc.) The brutal persecution of the Church was superficially milder, but the „desecret persecutions and interferences” were being continued. A special task has been assigned in those activities to the peace movement of clergymen. The newly erected church of Felsődobos was dedicated by the bishop of Székesfehérvár on Octobre 20th 1959.

HORVÁTH TIBOR:

METEM KUTATÁS, PLÉBÁNIATÖRTÉNET

Az 1989-ben elindított METEM Vázlatok rendeltetése hosszú távon a METEM enciklopédia előkészítése. A rendszeresen megjelenő folyóirat lehetővé teszi, hogy a meglévő kéziratok ne heverjenek sokáig olvasatlanul a szerzők és kiadók asztalfiókjaiban. Közös megvitatás révén a kutatást és érdeklődést ébren tartja. Az egyes szerzők munkáját perspektívába állítja azzal, hogy több különböző nyelvi, nemzetiségű és szellemű beállítottságot, nézetet enged szabad megvitatásra. Így remélhető, hogy az Enciklopédiában később megjelenő cikkek igazán akadémiai értékűek lesznek. Az előkészítő munka önmagában is érték, egyéni kutatásra ösztönöz. Ugyanakkor előmozdítja a közös munkát megalapozva egy magyar egyháztörténeti iskola kialakulását és egy magyar szisztematikus teológia lehetőségét. Mivel a hit múltjának beható és rendszeres feltárása előfeltétele minden szisztematikus teológiának, feltehető, hogy éppen a magyar egyháztörténet behatóbb ismeretének hiánya a magyarázata annak, hogy egy magyar teológia, mint a magyar teremtő hit és elme gyümölcse, igazán sohasem létezett.

A Vázlatok tehát a METEM vállalkozás sikeres elindulásának és fennmaradásának kulcsa. A *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, mely 75 év után jutott el a H betűig, a METEM Példaképe. A türelem és kitartó munka példája mellett még int a földrajz fontosságára is a történelemben.

Egy adott nyelvterület egyháztörténeti enciklopédiája nem tagadja, sőt inkább szolgálja a hit és az Egyház univerzális történetét. Ismertetve a hit sokoldalú megnyilvánulását egy nyelvterületen az egyetemes egyháztörténet számára újabb határt nyit meg. Az emberi ész ugyanis, ha nem tud határról és korlátról, a részt univerzálissá teszi. A határ tudatosítása a határ megnyitása.

Ismeretes, hogy a tudományos kutatás egyik feladata a kérdés pontos elhatárolása, az adatok gyűjtése és rendszerezése. Már most a sokoldalú egyháztörténeti témát legésszerűbb földrajzilag rendszerezni. A mai és régi magyarországi és külföldi plébániák sora a METEM-nek egy egyoldalúságtól mentes, tárgyilagos tudományos keretet nyújt, mely ugyanakkor mindenki számára érdekes. Ezzel a kerettel ugyanis nemcsak a történész, de a nagyközönség is azonosítani tudja magát, és kutatásába érdeklődéssel kapcsolódik bele.

A földrajzi elhatárolás különösen alkalmas arra is, hogy a magyar egyházat a második vatikáni zsinat szellemében ökumenikusan mutassa be. A *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció szerint Isten népéhez tartoznak nemcsak a katolikus és a nem katolikus keresztények, hanem a zsidók, a mohamedánok

és más egy Istenben hívők, sőt azok is, akik Istenben nem hisznek, de jó emberként törekednek élni (LG 13–16). Ennek fényében *egy katolikus plébánia leírása nem lehet teljes anélkül, hogy a területén levő nem katolikus templomokon és vallásos intézményen kívül kimerítő ismertetést ne adjon a nem hívő egyesületekről is*. Mindez nemcsak földrajzi és történeti valóság, de kegyelem-teológiai igazság is.

A helység földrajzi és történeti ismerete teológiailag is fontos. A hit és teológia szerint a teremtő és megváltó Isten egy és ugyanaz. A világ Krisztusért van teremtve és ezért, bizonyos értelemben, az üdvösség szentsége is. Mint egykor a Názáreti Jézus Názáretbe és Jeruzsálembe, úgy testesül Krisztus titokzatos teste, az Egyház, az egész világba, a tér és idő különböző pontjába, a helyi egyházon, a plébánián keresztül.

Jóllehet nagyon sok plébániáról alig van forrásunk, a METEM mégis számon akar tartani lehetőleg minden magyar plébániát. És ezt teszi nem csak földrajzi, de teológiai megfontolásból is. Ha a magyar egyház egy helyen plébániát alapított, azt azért tette, mert a helyet fontosnak találta, hogy ott egy hívő közösséget hívjon életre, és ezzel meg is teremtette a hely fontosságát az Egyház történetében.

A plébánia területén belül a METEM jelezni óhajt minden fontosabb személyt, eseményt, építményt stb., mely az Enciklopédia többi részében külön értekezés tárgya is lesz. Nemcsak a káptalanok, apátságok, monostorok és szerzetesházak, de a nem katolikus templomok, zsinagógák, imaházak, temetők, ideológiai intézmények és egyesületek is, amennyiben a plébánia területén vannak vagy léteznek, mind elengedhetetlen eleme a plébánia történetének.

Így a METEM egy helység íróját vagy költőjét is jó forrásnak találja az egyháztörténész számára. Gölle plébániatörténete például alig lehet teljes Fekete István tanulmányozása nélkül. Sárszentlőrinc, illetve Felsőrácegres megismerésében Illyés Gyula lehet jó társ. A fügedi plébániához hozzátartozik Vas Gereben és írásai. Találóan állapította meg Illyés Gyula, hogy mozdulatok szimbólumok „nemcsak falvakként, hanem falurészekként, s ráadásul szinte esztendőként változnak” (Puszták népe, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972. 116.). És talán mondhatjuk, az istenfogalmak is. METEM szeretné tanulmányozni azt az istenképet, mely a magyarok világában él. A „názáreti szelíd arca-e” az, vagy „valami szörnyvigyorba torzult kínai bálványé” (Puszták népe, p. 120)? A magyar nép hitének története a plébánia népe etnográfiaján keresztül is tükröződik.

A METEM hiszi, hogy a magyar egyháztörténetet csak akkor tudjuk helyesen kiértékelni, ha ismerjük a magyar egyház alapsejtjeinek, a plébániáknak életét, munkáját, történetét. Ezért az Enciklopédia első része betűrendben ismertetni akarja az összes mai és korábbi, magyarországi és külföldi plébániát. A részletes lista feladata éppen az, hogy felhívja a kutatók figyelmét mindazokra a helyekre is, melyekkel a történetírás eddig még nem sokat foglalkozott. Lehetséges, hogy nem egy új forrás kerül majd a felszínre. A METEM ezzel akarja elérni, hogy munkája minden magyarnak szívügye legyen és bárki mondhassa, „az egyháztörténet az én történetem, az én tájam, az én életem története”.

A METEM már össze is állított egy plébánia listát több ezer helységnévvel. Bár a lista tökéletlen és hibás, mégis ajánlatos közzétenni már most, hogy minél több érdeklődő közreműködésével fokozatosan pontosabb legyen. Ez a METEM *Vázlatok* gyakorlati célja, és efajta egyháztörténeti munka fóruma. Minden javítást szívesen fogadunk. Javítást, hozzászólást kérjük küldjék a METEM-International címére:

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

vagy a Szerkesztőségbe:

H-6720 Szeged, Dugonics tér 12.

Rövidítések

K	külföld	LU	Lugos (g.k.)
M	jelenlegi Magyarország	MI	Miskolci Apostoli Kormányzóság
R	régi (1900 előtti) Magyarország	MU	Munkács (g.k.)
g.k.	görög katolikus	NA	Nagyvárad (g.k.)
h.s.	horvát-szlavon	NY	Nyitra
		PE	Pécs
		RO	Rozsnyó
		SA	Szamosújvár (g.k.)
		SE	Székesfehérvár
		SP	Szepes
		SR	Szerém Bozsnia (h.s.)
		SZ	Szombathely
		ST	Szatmár
		VC	Vác
		VD	Várad
		VS	Veszprém
		ZA	Zágráb (h.s.)
		ZE	Zengg-Modrus (h.s.)
Egyházmegyék			
BE	Besztercebánya		
CS	Csanád		
EG	Eger		
EP	Eperjes (g.k.)		
ER	Erdély		
ES	Esztergom		
GR	Győr		
GY	Gyulafehérvár és Fogaras (g.k.)		
HA	Hajdúdorog (g.k.)		
KL	Kalocsa (Bács)		
KS	Kassa		
KZ	Körös (g.k.,h.s.)		

A, Á

Aba M SE
 Abádszalók M EG
 Abafája R GY
 Abaliget M PE
 Ábánd M VS
 Abasár M EG
 Abásfalva R GY
 Abaujkér M EG
 Abaújszántó M EG
 Abaúj-Szántó R EP
 Abaújszolnok M MI
 Abbotsford, Sz. László K British
 Columbia, Canada
 Abda M GR

Abód M MI
 Abony M VA
 Abosfalva R GY
 Abosfalva R ER
 Ábrahámfalva R SP
 Ábránka R MU
 Abrudbánya R ER
 Abrudbánya R GY
 Ács M GR
 Acsalag M GR
 Ácsteszér M VS
 Ada R KL
 Adács M EG
 Adámos R GY
 Adony M SE

Adorján R KL
 Aga R CS
 Agárd M SE
 Ágasegyháza M VC
 Ágfalva M GR
 Agostyán M GR
 Agyagos R EP
 Agyagosszergény M GR
 Ajak M EG
 Ajak M HA
 Ajka I M VS
 Ajka II M VS
 Ajka III Csinger M VS
 Ajka IV Tósokberénd M VS
 Ajka-Ajkarendek M VS
 Ajton R GY
 Aka M VS
 Akna-Rahó R MU
 Akna-Sugatag R SA
 Akna-Sugatag R ST
 Akna-Szlatina R ST
 Ákos R SA
 Ákosfalva R ER
 Akron, Jézus Szive K Ohio, U.S.A.
 Alamon R GY
 Alap M SE
 Alattgán M EG
 Albaár R ES
 Albany, Sz. Margit K Louisiana,
 U.S.A.
 Albertirsa M VC
 Alcina R GY
 Al-Csernáton R ER
 Alcsútdoboz M SE
 Alderbő M EG
 Algyógy R LU
 Alistál R ES
 Alkenyér R LU
 Allentown, Sz. István K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Almakerék R ER
 Almamellék M PE
 Almás R CS
 Almás R ES
 Almás R RO
 Almás R SA
 Almáskamarás M CS
 Almásneszmély M GR
 Álmosd M HA
 Alparét R SA
 Alpha, Magyarok Nagyasszonya K
 New Jersey, U.S.A.
 Al-Torja R ER
 Al-Torja R GY
 Alvinc R ER
 Alvinc R GY
 Alsó- Árpás R GY
 Alsó-Apsa I R SA
 Alsó-Apsa II R SA
 Alsó-Bágyon R ES
 Alsó-Bán R SA
 Alsó-Beled R SZ
 Alsóberecki M E
 Alsó-Berekszó R SA
 Alsó-Bisztra R MU
 Alsó-Bajom R GY
 Alsó-Boldogasszonyfalva R GY
 Alsó-Boneár R LU
 Alsó-Botfalva R ES
 Alsó-Detrehem R GY
 Alsó-Diósz R ES
 Alsó-Dombó R ES
 Alsó-Domonya R MU
 Alsó-Farkasdin R LU
 Alsó-Fernezely R SA
 Alsó-Fernezely R ST
 Alsó-Füged R GY
 Alsó-Gád R GY
 Alsó-Gyékényes R SA
 Alsó-Győröd R ES
 Alsó-Hagymás R SA
 Alsó-Homórd R ST
 Alsó-Hricsó R NY
 Alsó-Ilosva R SA
 Alsó-Ilmlitz R GR
 Alsó-Ipolynék R ES
 Alsó-Jára R ER
 Alsó-Jattó R ES
 Alsó-Kálinfa K MU
 Alsó-Kalocsa R MU
 Alsó-Kapnik R ER
 Alsó-Kápolna R GY

Alsó-Karaszló R MU
 Alsó-Kasmács R ?
 Alsó-Kékes-Nyárló R GY
 Alsó-Kis-Fentős R SA
 Alsó-Köhér R GY
 Alsó-Komána R GY
 Alsó-Korompa R ES
 Alsó-Köröskény R NY
 Alsó-Körösmező R MU
 Alsó-Körtvélyes R KS
 Alsó-Kosály R SA
 Alsó-Kubin R SP
 Alsó-Lapos R SP
 Alsó-Lelóc R NY
 Alsó-Lipnica R SP
 Alsó-Marikova R NY
 Alsó-Mattyasóc R SP
 Alsó-Medves R SZ
 Alsó-Menezéf R KS
 Alsó-Mislye R KS
 Alsómocsolád M PE
 Alsó-Motesic R NY
 Alsónémedi M VC
 Alsómégy M KL
 Alsó-Neresznice R MU
 Alsó-Nyárasd R ES
 Alsó-Orbó R GY
 Alsó-Orechó R NY
 Alsó-Oroszfalu R SA
 Alsó-Oroszi R GY
 Alsóórs M VS
 Alsó-Páhok M VS
 Alsó-Palójtá R ES
 Alsópél M ES
 Alsó-Piszana R EP
 Alsó-Podsága R GY
 Alsó-Porumbák R ER
 Alsó-Porumbák R GY
 Alsó-Pulya R GR
 Alsó-Rámóc R GR
 Alsó-Récsény R ES
 Alsóregmec M MI
 Alsó-Remete R MU
 Alsó-Répás R EP
 Alsó-Ribnice R MU
 Alsó-Róna R SA

Alsó-Ruzsbach R SP
 Alsóság M SZ
 Alsó-Sárad R MU
 Alsó-Sebes R KS
 Alsó-Sebes R SA
 Alsó-Sócs R SA
 Alsó-Szalók R KS
 Alsó-Szálláspataka R LU
 Alsó-Szelistye R MU
 Alsó-Szemeréd R ES
 Alsószentiván M SE
 Alsószentmárton M PE
 Alsó-Szilvagy R SA
 Alsó-Szilvás R LU
 Alsó-Szolcsva R GY
 Alsószőlők M SZ
 Alsó-Szlovinka R EP
 Alsó-Szopor R NA
 Alsó-Sztregova R RO
 Alsó-Szucsá R NY
 Alsó-Travoszc R EP
 Alsó-Ujfalu R SA
 Alsó-Várad R ES
 Alsó-Várca R SA
 Alsó-Venice R GY
 Alsó-Verecke R MU
 Aló-Vissó R SA
 Alsó-Vist R GY
 Alsó-Zsuk R GY
 Amác R NA
 Anarch M HA
 Andocs M VS
 Andornaktálya M EG
 Andrejova R EP
 Anina R CS
 Annavölgy M ES
 Antalfalva R RO
 Antalóc R MU
 Apa R SA
 Apádia R LU
 Apahida R GY
 Apaj R ES
 Apa-Nagyfalu R ER
 Apa-Nagyfalu R SA
 Aparhant M PE
 Apatelek R NA

Apátfalva M CS
 Apátfalva R NY
 Apáthi-Keresztúr R NA
 Apatin R KL
 Apátistvánfalva M SZ
 Apátszállás M SE
 Apc M EG
 Apostag M VC
 Arad R CS
 Arad R LU
 Arad-Szent-Márton R CS
 Aracs R CS
 Árakolya R SA
 Aranyidka R KS
 Aranykút R GY
 Arany-Mező R SH
 Aranyosapát M HA
 Aranyos-Gyéres R GY
 Aranyos-Lóna R GY
 Aranyos-Maróth R ES
 Aranyos-Megyes R SA
 Aranyos-Szent-Miklós R SA
 Aranyospáti M EG
 Aranyos-Polyán R GY
 Árdánháza R MU
 Ardanóc R ES
 Ardány R SA
 Argyas R GY
 Árkos R GY
 Arló M EG
 Árok R MU
 Árok-Szállás R SZ
 Ároktő M EG
 Árpádföld M VA
 Árpás M GR
 Árpástó R SA
 Árva-Nagyfalu R SP
 Árvaváralja R SP
 Ashtabula, Sz. Miklós g.k. K Ohio,
 U.S.A.
 Ásotthalom M CS
 Assakürt R ES
 Asszonyfalva R GY
 Asszonynépe R GY
 Asszonyvására R VD
 Ásvány R ES

Ásványráró M ES
 Aszaló M EG
 Ászár M GR
 Aszód M VA
 Aszófő M VS
 Aszós R ES
 Atkár M EG
 Attala M VS
 Atya R ER
 Avas-Felsőfalu R SA
 Avas-Ujfalu R SA

B

Baán R NY
 Bábahalma R GY
 Babarc M PE
 Bábaszék R BE
 Bábca R SA
 Babócsa M VS
 Bábolna R LU
 Bábony R GY
 Bábonymegyer M VS
 Babosdöbréte M SZ
 Babót M GR
 Babuc R SA
 Bachóvár R CS
 Bács R ER
 Bács R KL
 Bács R GY
 Bácsa R ES
 Bácsalmás M KL
 Bács-Aranyos R MU
 Bácsbokod M KL
 Bácsborsód M KL
 Bács-Bresztovác R KL
 Bács-Bukin R KL
 Bács-Cséb R KL
 Bács-Doroszló R KL
 Bács-Földvár R KL
 Bácsi R LU
 Bacsó R MU
 Bács-Kula R KL
 Bács-Madaras R KL
 Bács-Martonos R KL
 Bács-Novoszellő R KL
 Bács-Petrovoszellő R KL

Bácsszentgyörgy M KL
 Bács-Szent-Tamás R KL
 Bácsszőlős M KL
 Bács-Topolya R KL
 Bácsujfalu R KL
 Bácsvaskút R KL
 Bacúr R BE
 Badacsony R SA
 Badacsonytomaj M VS
 Badacsonytördemic M VS
 Badin R BE
 Bádok R SA
 Bádon R SA
 Bag M VA
 Bagamér M HA
 Bagod M SZ
 Bagolyfalu R SA
 Baglyasalja M EG
 Bágyon R GY
 Bágyosaszovát I M GR
 Bágyosaszovát II (Rábaszorát) M
 GR
 Báhony R ES
 Baj M GR
 Baja-Belváros M KL
 Baja-Szent Antal M KL
 Baja-Szent István M KL
 Baja-Szent János M KL
 Baja-Szent József M KL
 Baja-Szent Szív M KL
 Bajcs R ES
 Bajcsd R LU
 Bajna M ES
 Bajmóc R BE
 Bajnok R KL
 Bajor R KS
 Bajorvágás R EP
 Bajót M ES
 Bajsa R KL
 Bajta R ES
 Bak M VS
 Baka R ES
 Bakabánya R ES
 Bákó K Bukovina, Románia
 Bakóca M PE
 Bakonybél M GR

Bakonygyirót M VS
 Bakonykúti M SE
 Bakonyoszlop M VS
 Bakonya M PE
 Bakonyjákó M VS
 Bakonykoppány M VS
 Bakonypéterd M GR
 Bakonysárkány M SE
 Bakonynána M VS
 Bakonyszentlászló M VS
 Bakonyszombathely M VS
 Bakonyszúcs M VS
 Baks M VA
 Baksafalva R SZ
 Baktakék M MI
 Baktalórántháza M EG
 Baktalórántháza M HA
 Bala R GY
 Balásháza R SA
 Balástya M CS
 Balassagyarmat M ES
 Balaton M EG
 Balatonalmádi M VS
 Balatonberény M VS
 Balatonboglár M VS
 Balatonbocsok M VS
 Balatoncsicsó M VS
 Balatonederics M VS
 Balatonszendréd M VS
 Balatonfenyves I M VS
 Balatonfenyves II M VS
 Balatonfőkajár M VS
 Balatonfüred M VS
 Balatonfűző M VS
 Balatongyörök M VS
 Balatonkali M VS
 Balatonkenese M VS
 Balatonkeresztúr M VS
 Balatonkiliti M VS
 Balatonlelle M VS
 Balatonszabadi M VS
 Balatonszemes M VS
 Baltonszentgyörgy M VS
 Balatonszepezd M VS
 Balázsfalva R GY
 Balázstelke R GY

Balázsvágás R EP
 Báld R GY
 Balf M GR
 Balinka M SE
 Báline R LU
 Balkány M EG
 Balkány M HA
 Ballaházás R SA
 Ballony R ES
 Balmazújváros M EG
 Balomir R LU
 Balsa M HA
 Bálványos M VS
 Bálványos-Váralja R ER
 Bana M GR
 Bándol R SZ
 Bánfa M PE
 Bánfalu R GR
 Bánfalva R VD
 Bánffy-Hunyad R ER
 Bánhorváti M EG
 Banka R ES
 Bánkeszi R ES
 Bánlaka R ?
 Bánreve M EG
 Bánokszentgyörgy M SZ
 Bánszka R MU
 Bányafalva R MU
 Bányavölgy R KS
 Bár M PE
 Baracs M SE
 Baracska R KL
 Baracsak M SE
 Bárdháza R SD
 Barakony R EP
 Barancs R KS
 Báránd M CS
 Báránd R VD
 Baranyaszentgyörgy M PE
 Báránykút R GY
 Barátfalu R GR
 Barátfalva R GY
 Baráthely R GY
 Barbacs M GR
 Barberton, Szentháromság K
 Ohio, U.S.A.

Bárca R K
 Barcánfalva R SA
 Barcs M VS
 Bárdaudvarnok M VS
 Bárdfalva M SA
 Bárdos R GY
 Barka R RO
 Barlafalu R SD
 Bárna M EG
 Baromlaka R GY
 Baróth R ER
 Bars-Endréd R ES
 Bars-Rudnó R BE
 Bars-Taszár R ES
 Bársonyos M GR
 Bart R ES
 Bártfa R KS
 Bartfalu R NA
 Baskó M MI
 Báta M PE
 Batár R MU
 Batarcs R SA
 Bátaszék M PE
 Báth R ES
 Bátmonostor M KL
 Bátor M EG
 Bátor R SA
 Batiza R SA
 Batiz-Vasvári R SA
 Batizfalva R SP
 Bátorkecs R ES
 Bátorliget M EG
 Bátorliget M HA
 Battonya M CS
 Battyán R KS
 Bátya M KL
 Bázakerettye M SZ
 Bazéd R GY
 Bazin R ES
 Beauty, Sz. István K Kentucky,
 U.S.A.
 Beaver Falls, Sz. László K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Becheró R EP
 Beckó R NY
 Becsehely M SZ

Becske M VA
 Becsvölgye M SZ
 Bezenye M GR
 Bedegkér M PE
 Bedő M HA
 Bedő R NA
 Beél R NA
 Beél R VD
 Bega-Szent-György R CS
 Békásmegyer M ES
 Bekecs M EG
 Bekecs M HA
 Békés M CS
 Békéscsaba-Belváros M CS
 Békéscsaba-Erzsébethely M CS
 Békésgyula R VD
 Békéssápmson M CS
 Békésszentandrás M CS
 Bekölce M EG
 Bela R NY
 Béla R KS
 Béla R SP
 Bélabánya R ES
 Bélaház R ES
 Bélapatak R NY
 Bélapátfalva M EG
 Bélavár R GY
 Beled M GR
 Belényes R NA
 Belényes R VD
 Belényes-Ujlak R NA
 Belezna M VS
 Bellus R NY
 Bélmegyer M CS
 Belovezsa R EP
 Bélfenyér R VD
 Bendorf R GY
 Benedekfalva R SA
 Benesháza R BE
 Beodva R CS
 Bérbaltavár M SZ
 Bercel M VA
 Bercse R GY
 Bereck R ER
 Berectelke R GY
 Beregdaróc M HA

Béreg R KL
 Bereg-Rákos R MU
 Bereg-Sárrét R MU
 Beregsurány M EG
 Beregszász R MU
 Beregszász R SD
 Bereg-Szent-Miklós R MU
 Bereg-Szilvás R MU
 Bereg-Szóllós R MU
 Berence R SA
 Berencs R NY
 Berencsfalu R ES
 Berend R GY
 Beremend M PE
 Berény R LU
 Berente M EG
 Berethalom R GY
 Berettyó-Szent-Márton R VD
 Berettyóujfalu M CS
 Berezna R MU
 Bereznik R MU
 Berhida M VS
 Berkenye M VA
 Berkenyes R GY
 Berkesd M PE
 Berkesz R GY
 Berlád R SA
 Bernád R GY
 Bernecebaráti M ES
 Berve R GY
 Berzék M EG
 Berzék M HA
 Berzence R BE
 Berzence M VS
 Berzevice R KS
 Berzova R NA
 Besenyőtelek M EG
 Besenyszög M EG
 Besimbák, R GY
 Besnyó M SE
 Besse R ES
 Bessenyő R ES
 Bessenyő R GY
 Beszterce R ER
 Beszterce R ES
 Beszterce R SA

Besztercebánya R BE	Bodafalva R SP
Beszterce-Podhagy R NY	Bodajk M SE
Betfia R NA	Bodonkút R GY
Bethlehem, Kapisztrán Sz. János K	Bodonos-Pataka R VD
Pennsylvania, U.S.A	Bodony M EG
Bethlehem-Szent-Miklós R GY	Bodró R SP
Bethlen R SA	Bodrogkeresztúr M EG
Bezdán M KL	Bodrogkeresztúr M HA
Bezdéd R SA	Bodrogkisfalud M EG
Bezeréd M VS	Bodrog-Kőváralja R EP
Bezine R SP	Bodrog-Monostorszeg R KL
Bező R MU	Bodrogolaszi M EG
Bia M SE	Bodrogolaszi M HA
Bicsérd M PE	Bodrog-Szerdahely R MU
Bicske M SE	Bodruzsál R EP
Bihar R VD	Bódvaszilvás M EG
Bihardiószeg R VD	Bodzás-Ujlak R MU
Biharkeresztes M CS	Boérfalva R SA
Bihar-Püspöki R VD	Bogács M EG
Bikáca R SA	Bogád M PE
Bikács R VD	Bogáros R CS
Bikal M PE	Bogda-Rigós R CS
Biakalat R GY	Bogdán R MU
Bikis R SA	Bogdánháza R SA
Bikszád R SA	Bogdány R ES
Bikszárd R ES	Bogdása M PE
Bikity, R KL	Bogsánybánya R CS
Bilke R MU	Bogyiszló M KL
Billak R SA	Bogyoszló M GR
Billéd R CS	Boholc R GY
Biri M HA	Bohunic R ES
Bisztra R GY	Boica R ER
Bisztra-Krajnya R EP	Bokod M GR
Bisztricsény R BE	Boksa R EP
Bittse R NY	Bokszeg R NA
Bittsica R NY	Boldogözsér M ES
Bjelipotok R SP	Boldog M VA
Boba M SZ	Boldogany R GR
Boboth R NY	Boldogasszony R GR
Boconád M EG	Boldogfalu R ES
Bocs R GY	Boldogfalva R GY
Bócsa-Szent Imre M KL	Boldogkőujfalu M EG
Bócsa-Szent Margit M KL	Boldogkőváralja M EG
Bocsár R CS	Boldogkőváralja M MI
Bocskó-Rahó R MU	Boldogköz-Váralja R KS
Boda M PE	Bolessó R NY

Bolhó M VS
 Boly R KS
 Bóly M PE
 Bolya R GY
 Bolya R ER
 Bonchida R ER
 Boncodföldre M SZ
 Boncnyires R SA
 Boncgárd R SA
 Bónya R GR
 Bonyhád M PE
 Bonyhádvarasd M PE
 Boos R LU
 Bóos R GY
 Borbánd R ER
 Borbánd R GY
 Borbátvíz R LU
 Borbolya R GR
 Bord R GY
 Bordány M VA
 Bordos R ER
 Borgó-Beszterce R SA
 Borgó-Maros R SA
 Borgo-Tiha R SA
 Borhíd R NA
 Bori R ES
 Bórisfalva R GR
 Borkút R MU
 Boró R EP
 Boros-Bocsárd R GY
 Boros-Jenő R CS
 Borostyánkő R SZ
 Boros-Szent-Benedek R GY
 Boroszló R KS
 Borota M KL
 Borsa Alsó R SA
 Borsa Felső R SA
 Borsfa M SZ
 Bors-Monostor R GR
 Borsdód R KL
 Borsodbóta M EG
 Borsodivánka M EG
 Borsodnádásd M EG
 Borsodnádásd-Lemezgyár M EG
 Borsodszirák M G
 Borsosberény M VA

Borzás R GY
 Borzavár M VS
 Borzova R GY
 Bossáca R NY
 Botháza R GY
 Bozók R ES
 Bozovics R ES
 Bozsok M SZ
 Bő M GR
 Bögöt M SZ
 Böhönye M VS
 Bőkény R MU
 Bököny M HA
 Bölcske M PE
 Bönyrétafalva M GR
 Böő R GY
 Böő R ER
 Böőd R SA
 Böőrs R ES
 Börcs M GR
 Böződujfalu R ER
 Bősárkány M GR
 Bósháza R SA
 Bószénfa M VS
 Böződ-Ujfalu R GY
 Brassó R ER
 Bréd R SA
 Bremen, Sz. Dominik K Indiana,
 U.S.A.
 Brennbergbánya M GR
 Breznán R BE
 Breznóbánya R BE
 Brezova R ES
 Bréb R SA
 Bréd R SA
 Bridgeport, Sz. Háromság K
 Connecticut, U.S.A.
 Bridgeport, Sz. István g.k. K
 Connecticut, U.S.A.
 Brockó R ES
 Brodnó R NY
 Brownsville, Jezus Sz. Szive K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Brownsville, g.k. K Pennsylvania,
 U.S.A.
 Bruckenauf R CS

Bruntura R MU
 Brusznica R EP
 Bubuliska R MU
 Búcs R BE
 Bucsa M CS
 Bucsány R ES
 Bucusu M SZ
 Bucsum R GY
 Bucsum (Fogarasi Vlk.) R GY
 Búcsúszentmiklós M VS
 Búcsúszentlászló M VS
 Budafalu R SA
 Budafalva R SA
 Budajenő M ES
 Budakalász M SE
 Budakeszi M SE
 Budakeszi Makkos Mária M SE
 Budamér R KS
 Budaörs M ES
 Budapest I M HA
 Budapest II. Buda M HA
 Budapest-Albertfalva M SE
 Budapest-Angyalföld M ES
 Budapest-Alsóviziváros M ES
 Budapest-Baross Gábor Telep M SE
 Budapest-Béke Királynéja M ES
 Budapest-Belsőjózsefváros M ES
 Budapest-Belváros M ES
 Budapest-Budafok Belváros M SE
 Budapest-Budafok Felsőváros M SE
 Budapest-Budatétény M RS
 Budapest-Cinkota M VA
 Budapest-Csepel Belváros M SE
 Budapest-Csepel Jézus Szive M SE
 Budapest-Csepel Kertváros M SE
 Budapest-Csepel Királyerdő M SE
 Budapest-Csepel Szabótelep M SE
 Budapest-Erzébetváros M ES
 Budapest-Farkasrét M ES
 Budapest-Felsőkriztinaváros M ES
 Budapest-Felsőlágmányos R ES
 Budapest-Felsőviziváros M ES
 Budapest-Ferencváros M ES
 Budapest-Herminamező M ES

Budapest-Józsefváros M ES
 Budapest-Kelenföld M ES
 Budapest-Kelenvölgy M SE
 Budapest-Kőbánya M ES
 Budapest-Középférencváros M ES
 Budapest-Krisztinaváros M ES
 Budapest-Külsőangyalföld M ES
 Budapest-Külsőferencváros M ES
 Budapest-Külsőjózsefváros M ES
 Budapest-Külsőkőbánya M ES
 Budapest-Külső-Soroksári út M ES
 Budapest-Külső Váci út M ES
 Budapest-Lágmányos M ES
 Budapest-Lóportárdűlő M ES
 Budapest-Magyarok Nagyasszonya M ES
 Budapest-Máriaremete M SE
 Budapest-Nagytétény M SE
 Budapest-buda M ES
 Budapest-budai-Szentháromság M ES
 Budapest-Országút M ES
 Budapest-Örmény Katolikus M ES
 Budapest-Pesthidegkút-falu M SE
 Budapest-Rákoscsaba-plébánia M VA
 Budapest-Rákoscsaba-Ujtelep M VA
 Budapest-Rákosfalva M ES
 Budapest-Rákoshegy M VA
 Budapest-Rákosliget M VA
 Budapest-Rákoskeresztúr M HA
 Budapest-Rákoskeresztúr M VA
 Budapest-Rákospalota-Főplébánia M VA
 Budapest-Rákospalota-Kertváros M VA
 Budapest-Rákospalota-Máv-telep M VA
 Budapest-Rákosszentmihály M VA
 Budapest-Remeteváros M SE
 Budapest-Sörgyár út M ES
 Budapest-Szabadsághegy M ES
 Budapest-Szentendrei út M ES
 Budapest-Szentimreváros M ES
 Budapest-Szentistvánváros M ES

Budapest Sz. Rita M ES
 Budapest-Széphalom M SE
 Budapest-Szondi út M ES
 Budapest Tabán M ES
 Budapest-Terézváros M ES
 Budapest-Thököly út M ES
 Budapest-Tisztviselőtelep M ES
 Budapest-Törökkőr M ES
 Budapest Ujlak M ES
 Budapest-Ujpest-Clarisseum M VA
 Budapest-Ujpest-Főplébánia M VA
 Budapest-Ujpest-Kertváros M VA
 Budapest-Ujpest-Megyer M VA
 Budapest-Ujpest-Szent József M
 VA
 Budapest-Vár M ES
 Budapest-Városmajor M ES
 Budapest-Vizafogó M ES
 Budapest-Vörösmarty út M ES
 Budapest-Zugliget M ES
 Budapest-Zugló M ES
 Budatelke R GY
 Budinc R LU
 Budurló R GY
 Buffalo, Sz. Erzsébet K New York,
 U.S.A.
 Bugac M VA
 Bugac-Alsómonostor M VA
 Bugyi M VA
 Bugság R NA
 Búj M HA
 Buják M VA
 Bujánháza R SA
 Bujdos R SA
 Bukaresty R LU
 Bukóc R MU
 Bukova R LU
 Bukovina R SP
 Bulcs R CS
 Buly R MU
 Buraca R RO
 Búr-Szentgyörgy R ES
 Búr-Szent-Miklós R ES
 Burton, Máriapócs Kegyhely g.k.
 K Ohio, U.S.A.

Burton, Oltáriszentség K
 Michigan, U.S.A.
 Bussa R ES
 Bussóc R SP
 Bustyaháza R MU
 Butka R KS
 Buttjásza R SA
 Buttyin R CS
 Buza R SA
 Buzamező R SA
 Buzás-Besenyő R GY
 Buzás-Bocsárd R GY
 Buzd R GY
 Buziás R CS
 Buzita R KS
 Buzsák M VS
 Büdöskút R GY
 Bük M GR
 Bükkárbány M EG
 Bükkösd M PE
 Bükkszenterzsébet M EG
 Bükkszentkereszt M EG
 Bükk-Tótfalu R SA
 Bükkzsérc M EG
 Bürkös R GY
 Büssü M VS

C

Cábóc R MU
 Cach R BE
 Calgary, Sz. Erzsébet K Alberta,
 Canada
 Carteret, Sz. Erzsébet K New
 Jersey, U.S.A.
 Carteret, Sz. Erzsébet g.k. K
 New Jersey, U.S.A.
 Cece M SE
 Cege R SA
 Ceglédbercel M VA
 Cegléd-plébánia M VA
 Cegléd-Ujplébánia M VA
 Céke R KS
 Céke R MU
 Cente R SA
 Celldömölk M SZ
 Cered M EG

Cernina R EP
 Chicago, Magyarok Nagyasszonya
 K Illinois, U.S.A.
 Chicago, Sz. István K Illinois, U.S.A.
 Chinorán, R NY
 Chizsme R SP
 Chlebnic R SP
 Chrenóc R BE
 Chropó R ES
 Cibakháza M VA
 Ciffer R ES
 Cigány, R SA
 Cigelka, R EP
 Ciklova R LU
 Cikmárton, R GY
 Cikó M PE
 Cikendál R GY
 Cinfalva R GR
 Cintos R GY
 Cirák M GR
 Ciroka-Hosszumező R KS
 Cleveland, Sz. Erzsébet K Ohio,
 U.S.A.
 Cleveland, Sz. Imre K Ohio, U.S.A.
 Cleveland, Sz. János K Ohio,
 U.S.A.
 Cleveland, Sz. Margit K Ohio,
 U.S.A.
 Cold R GY
 Columbus, Sz. László K Ohio,
 U.S.A.
 Connellsville, Sz. Imre K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Coptelke R SA
 Courtland, Sz. György g.k. K
 Ontario, Canada
 Courtland, Sz. László K Ontario,
 Canada

CS

Csáb R ES
 Csaba R SA
 Csabalóc R EP
 Csabdi M SE
 Csábrág R ES
 Csabrendek M VS

Csaca R NY
 Csácsbocsok M VS
 Csajta R SZ
 Csáka R SA
 Csákány M VS
 Csákánydoroszló M SZ
 Csákberény M SE
 Csáki-Gorbó R GY
 Csáklya R GY
 Csákó R GY
 Csakova R CS
 Csákvár M SE
 Csanád (Marosvár) R CS
 Csanádalberti M CS
 Csanádapáca M CS
 Csanádpalota M CS
 Csanáros R NA
 Csanáros R ST
 Csantavér R KL
 Csatán R SA
 Csapod M GR
 Csátalja M KL
 Csány M EG
 Csánytelek M VA
 Csap R ST
 Csápor R NY
 Császár M GR
 Császárfalu R GR
 Császár-Kőbánya R GR
 Császártöltés M KL
 Császlóc R ST
 Csári R ES
 Csarnó R EP
 Csataalja R KL
 Csatád R CS
 Csataj R ES
 Csatár M VS
 Csatár R VD
 Csatka M VS
 Csáva R GR
 Csávoj R NY
 Csávoly M KL
 Csávós R CS
 Cséb R LU
 Csécs R KS
 Csecse M VA

Cseglény R SA
 Csegöld M EG
 Csegöld M HA
 Csehi R NA
 Csehimindszent M SZ
 Csehtelek R NA
 Csehtelke R GY
 Csejkő R ES
 Csejke R SZ
 Csejte R ES
 Cseke R ST
 Cseke R ES
 Cséke R MU
 Csekelaka R GY
 Cseklész R ES
 Cselej R MU
 Csém R SZ
 Csengele M CS
 Csenger M EG
 Csenger-Bagos R NA
 Csengerújfalú M HA
 Csengőd M KL
 Csénye M SZ
 Csépa M VA
 Csepe R MU
 Csepel g.k. M HA
 Csepreg M GR
 Csered R RO
 Cserépváralja M EG
 Cserhalom R MU
 Cserhátsurány M VA
 Cserhátszentiván M VA
 Csermend R ES
 Cserne R NY
 Csernek R GY
 Csernely M EG
 Csermő R CS
 Csernyefalva R SA
 Csértész R EP
 Csértész R GY
 Cservenka R KL
 Csesznek M VS
 Cseszte R ES
 Csesztreg M SZ
 Csesztve M ES
 Csetnek R RO

Csév R ES
 Csicsmán R NY
 Csicsó R ES
 Csicsó-Keresztúr R ER
 Csicsóholdvilág R GY
 Csicsóka R EP
 Csicsó-Keresztúr R SA
 Csicsó-Mihályfalva R SA
 Csiffár R ES
 Csignó R LU
 Csik-Balánybánya R ER
 Csik-Csiszó R ER
 Csik-Delve R ER
 Csikéria M KL
 Csik-Gyimes R ER
 Csik-Gyimes-Lok R ER
 Csik-Kozmás R ER
 Csik-Lázárfalu R GY
 Csiklovabánya R CS
 Csik-Madaras R ER
 Csik-Menaság R ER
 Csik-Mindszent R ER
 Csik-Nagyboldogasszony R ER
 Csikóstóttós M PE
 Csik-Rákos R ER
 Csik-Somlyó R ER
 Csik-Szent-Domonkos R ER
 Csik-Szent-Domonkos R GY
 Csik-Szent-György R ER
 Csik-Szent-György R GY
 Csik-Szent-Imre R ER
 Csik-Szent-Király R ER
 Csik-Szent-Lélek R ER
 Csik-Szent-Márton R ER
 Csik-Szent-Mihály R ER
 Csik-Szent-Miklós R ER
 Csik-Szent-Simon R ER
 Csik-Szent-Tamás R ER
 Csik-Szépvíz R ER
 Csik-Szépvíz R GY
 Csik-Szereda R ER
 Csik-Tusnád R ER
 Csillaghegy M ES
 Csimhova R SP
 Csircs R EP
 Csizzer R MU

Csiszer R ST
 Csitár M ES
 Csitt-Szent-István R GY
 Csizer R SA
 Csobád M MI
 Csobánka M SE
 Csóka R CS
 Csókakő M SE
 Csokmány R SA
 Csokonyvisonta M VS
 Csokvaomány M EG
 Csolnok M ES
 Csolt R SA
 Csólyospálos M VA
 Csomaköz R NA
 Csomaköz R ST
 Csományfalva R MU
 Csombord R GY
 Csongrád-Főplébánia R VA
 Csongrád-Piroskaváros M VA
 Csongva R GY
 Csonopla R KL
 Csontfalu R SP
 Csór M SE
 Csorba R SP
 Csorna M GR
 Csorna-Nagyboldogasszony M GR
 Csornoholova R MU
 Csorvás M CS
 Csót M VS
 Csög R SA
 Csököly M VS
 Csömör M VA
 Csömörlő R GY
 Csósztelek R CS
 Csucs R GY
 Csufud R GY
 Csujafalva R NA
 Csukalóc R EP
 Csukás R CS
 Csukás R LU
 Csún R GR
 Csurgó I M VS
 Csurgó II M VS
 Csurog R KL
 Csúz R ES

Csüdötélke R GY
 Csűrűye R GY
 Csütörtök R ES
 Csütörtökhely R ST

D

Dabas I (Sári) M VA
 Dabas II (Alsó-Felsődabas) M VA
 Dabas III (Gyón) M VA
 Dabjon R SA
 Dabrony M VS
 Dad M GR
 Dág M ES
 Daisytown, Nagyboldogasszony K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Dáka M VS
 Dalmand M PE
 Dalmár R SA
 Dálya R GY
 Dámóc M HA
 Dánszentmiklós M VA
 Dány M VA
 Darah R SD
 Darány M VS
 Darázs R NY
 Darázsfalva R GY
 Darlóc R GY
 Darnó R ES
 Darnózseli M ES
 Daróc R KS
 Daróc R MU
 Darufalva R GR
 Daruvár R CS
 Darva R MU
 Dautova R KL
 Dávidfalva R MU
 Dávid-Főmajor M PE
 Dávidvágás R MU
 Dávod M KL
 Dayton, Jézus Sz. Neve K Ohio,
 U.S.A.
 Deér R SA
 Debrecen I Sz. Anna M CS
 Debrecen II Sz. László M CS
 Debrecen III Sz. István M CS
 Debrecen IV Jézus Szive M CS

Debrecen M HA
 Decs M PE
 Decső R EP
 Déda R NA
 Dédestapolcsány M EG
 Dedrás-Széplak R GY
 Deés R ER
 Deés R SA
 Deés-Akna R ER
 Deés-Akna R SA
 Deésfalva R GY
 Dég M VS
 Dégh R GY
 Dejtár M ES
 Dejte R ES
 Dél-Buda M HA
 Dekányesd R NA
 Demecser M EG
 Deménd R ES
 Deményháza R ER
 Demeterpatak R GY
 Demsus R LU
 Dénesfa M GR
 Dengeleg R NA
 Dengeleg R SA
 Dercsika R ES
 Derecske M CS
 Derecske R GR
 Derekegyház M VA
 Deresk R RO
 Dérföld R GR
 Derite R GY
 Dérony R KL
 Derzs R MU
 Desze R SA
 Deszk M CS
 Detek M EG
 Detek-Tenger R KS
 Detk M EG
 Detrethem R SA
 Detrekő-Csütörtök R ES
 Detrekő-Szent-Miklós R ES
 Detrekő-Szent-Péter R ES
 Detroit, Sz. János g.k. K Michigan,
 U.S.A.

Detroit, Sz. Kereszt K Michigan,
 U.S.A.
 Detta R CS
 Déva R ER
 Dévaványa M EG
 Devecser M VS
 Dévény R ES
 Dévény-Ujfalu R ES
 Dezmér R GY
 Dézsán R GY
 Dézsánfalfa R CS
 Dezser R NY
 Dicső-Szent-Márton R ER
 Dicső-Szent-Márton R GY
 Dióberény M PE
 Diósd M SE
 Diósjenő M VA
 Dióskál M VS
 Diószeg R ES
 Divén R RO
 Divén-Oroszi R RO
 Dizser R NA
 Dlhpolc R NY
 Dobó R KS
 Dobóca R RO
 Doboka R SA
 Dobó-Ruszká R SD
 Doboz M CS
 Dobring R GY
 Dobrocsina R SA
 Dobrónya R BE
 Dobsina R RO
 Dóczyfűrész R BE
 Dognácska R CS
 Doh R SA
 Dohnyán R NY
 Dojcs R ES
 Dolác R CS
 Dolha R MU
 Dolrest R LU
 Domaháza M EG
 Domahida R NA
 Domanics R NY
 Domaszék M CS
 Dombegyháza M CS
 Dombiratos M CS

Dombó R GY
 Dombó R MU
 Dombó R ST
 Dombostelek T MU
 Dombóvár I M PE
 Dombóvár II M PE
 Dombrád M EG
 Domoszló M EG
 Dorog M ES
 Dorog-Bánya Lelkészség M ES
 Dorogháza M EG
 Dóvál R/BE
 Dovalló R SP
 Dozmát M SZ
 Döbrököz M PE
 Dömös M ES
 Dömsöd M VA
 Dór M GR
 Drág R SA
 Drágabárfalva R MU
 Drág-Cseke R NA
 Dragotyán R NA
 Drágomérfalva R SA
 Dragus R GY
 Drahóc R ES
 Drassó R ER
 Drassó R GY
 Drávasztára M PE
 Drégelypalánk M ES
 Dridif R GY
 Driétoma R NY
 Drombár R GY
 Dubnica R NY
 Dubova R EP
 Dubova R ES
 Dubránka R MU
 Dubricsony R NA
 Dubrinics R MU
 Dubróka R MU
 Dusnok M KL
 Duzsina R MU
 Dunabogdány M SE
 Dunafalva M PE
 Dunaföldvár-Belváros M PE
 Dunaföldvár-Külváros M PE
 Dunaharaszti M VA

Dunaharaszti-Rákóczipet M VA
 Dunakeszi-Alag M VA
 Dunakeszi-Főplébánia M VA
 Dunakeszi-Gyártelep M VA
 Dunakiliti M ES
 Duna-Mocs R ES
 Dunapataj M KL
 Dunaszeg M ES
 Dunaszekcső M PE
 Dunaszentbenedek M KL
 Dunaszentpál M ES
 Duna-Szerdahely R ES
 Dunasziget M ES
 Dunatetőtlen M KL
 Dunaújváros M SE
 Dunavarsány M VA
 Dunavecse M VA
 Dunkófalva R MU
 Duquesne, Sz. Mária K
 Pennsylvania, U.S.A.

E, É

East Chicago, Sz. Háromság K
 Illinois, U.S.A.
 East Palestine, Fatimai Sz. Mária
 K Ohio, U.S.A.
 Ebed R ES
 Écel R GY
 Écs M GY
 Ecséd M EG
 Ecseg M VA
 Ecser M VA
 Edelény M EG
 Edelény M MI
 Edmonton, Sz. Imre K Alberta,
 Canada
 Egbell R ES
 Egegh R ES
 Egerág M PE
 Egerbakta M EG
 Egerbegy R SA
 Eger-Belváros M EG
 Egercsehi M EG
 Eger-Fájdalmas Anya M EG
 Egerfarmos M EG
 Eger-Felnémet M EG

Eger-Lajosváros M EG
 Eger-Jézus Szive M EG
 Eger-Kisboldogasszony M EG
 Eger-Nagyboldogasszony M EG
 Egerszalók M EG
 Egerszek R ES
 Eger-Szent-Pál M EG
 Egerszólát M EG
 Egervár M SZ
 Egervölgy M SZ
 Egeres R GY
 Egres R LU
 Egres R MU
 Egrespatak R SA
 Egrestő R ER
 Egrestő R GY
 Egyed M GR
 Egyek M EG
 Egyházasbást R RO
 Egyházasfalu M GR
 Egyházasfüzes R SZ
 Egyházasgerge M EG
 Egyházashetye M SZ
 Egyházashollós M SZ
 Egyházaskő M GR
 Egyházas-Nádas R NY
 Egyházfa R ES
 Egyházgelle R ES
 Egyházkarcsa R ES
 Ehed R ER
 Eibenthál R CS
 Ekecs R ES
 Ekel R ES
 Elek M CS
 Elekes R GY
 Élesd R VD
 Elizabethtown, Sz. Erzsébet K
 North Carolina, U.S.A.
 Előszállás M SE
 Elyria, Jézus Szive K Ohio, U.S.A.
 Emberfő R SA
 Encs M EG
 Encs M MI
 Endrefalva M ES
 Endrőd M CS
 Enyicke R KS

Enying M VS
 Emőd M EG
 Eőr R MU
 Eőr-Darna R ST
 Eötvösfalva R MU
 Eperjes R EP
 Eperjes R ES
 Eperjes R KS
 Epöl M ES
 Érsekvadkert M ES
 Ér-Adony R NA
 Ér-Adony R VD
 Ercsi M SE
 Érdliget M SE
 Érd-város M SE
 Erdőalja R GY
 Erdőbénye M EG
 Erdőd R ST
 Erdődka R SP
 Erdőfalva R GY
 Erdőhorváti M EG
 Erdőkertes M VA
 Erdőkövesd M EG
 Erdőköz R BE
 Erdőmecske M PE
 Erdő-Oláh-Vásárhely R SA
 Erdőszáda R NA
 Erdő-Szakál R
 Erdő-Szombattelke R SA
 Erdőtelek M EG
 Érd-Parkváros M SE
 Érd-Postástelep M SE
 Érd-Ujváros M SE
 Érd-Ujtelep M SE
 Érd-Tusculanum M SE
 Ér-Endréd R NA
 Ér-Hatvan R SA
 Erk M EG
 Ér-Kávás R SA
 Ér-Kenéz R NA
 Ér-Keserű R VD
 Érkörtvélyes R NA
 Ér-Kisfalu R SA
 Ér-Mindszent R SA
 Ér-Mindszent R VD
 Ernesztháza R CS

Érpatak M HA
 Érsekcsanád M KL
 Érsekhalom M KL
 Érseklél R ES
 Érsekújvár R ES
 Ér-Selind R NA
 Ér-Szent-Király R SA
 Ér-Szodorú R SA
 Ér-Tarcsa R NA
 Értény M PE
 Erzsébet M PE
 Erzsébetváros R ER
 Erzsébetváros (örmény) R ER
 Erzsébetváros R GY
 Esterháza, Our Lady of Victory K
 Saskatchewan, Canada
 Észak-Buda M HA
 Esztelnek R ER
 Esztény R SA
 Eszteregnye M SZ
 Esztergom-Belváros M ES
 Esztergom-Kertváros M ES
 Esztergom-Szent Anna M ES
 Esztergom-Szentgyörgymező
 M ES
 Esztergom-Vár M ES
 Esztergom-Vízváros M ES
 Esztró R NA
 Etéd R ER
 Etes M ES
 Etyek M SE

F

Fábiánháza M HA
 Fábiánsebestyén M VA
 Facset R CS
 Facskó R NY
 Fadd M PE
 Fairfield, Sz. Imre K Connecticut,
 U.S.A.
 Fairport Harbor, Sz. Antal K
 Ohio, U.S.A.
 Fáj M EG
 Fajsz M KL
 Fakert R CS
 Falucska R EP

Falu-Sugatag R SA
 Falu-Szlatina R SA
 Fancsika R MU
 Fancsika R ST
 Farád M GR
 Faragó R GY
 Farkas-Aszó R NA
 Farkasd R ES
 Farkaslaka R ER
 Farkasmező R GY
 Farkaspatak R LU
 Farkasrév R SA
 Farkastelke R GY
 Farnád R ES
 Farmos M VA
 Farnas R GY
 Farnos R NA
 Farrell, Sz. Háromság K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Fegyvernek M EG
 Fegyvernek R NA
 Fehéregyháza R GR
 Fehérfalu R SA
 Fehérgyarmat M EG
 Fehértemplom R CS
 Fehértó M GY
 Fehérvárcsurgó M SE
 Fejérd R GY
 Fejéregyháza R SA
 Fejévíz R LU
 Feked M PE
 Fekete-Ardó R MU
 Fekete-Balogh R BE
 Feketekut R EP
 Fekete-Lak R SA
 Feketepatak R MU
 Feketeváros R GY
 Felbacér R ES
 Felcsút M SE
 Felderbő M EG
 Fel-Egregy R GY
 Feled R RO
 Felek R GY
 Fel-Enged R GY
 Felfalu R BE
 Felfalu R GY

Fel-Gyógy R GY
 Féli R ES
 Felménes R NA
 Felsőattrak R ES
 Felső-Apáthi R BE
 Felső-Apsa R MU
 Felső-Bajom R GY
 Felsőbánya R SA
 Felsőbánya R ST
 Felső-Bereknó R SA
 Felső-Bezna R NA
 Felső-Bodád R NA
 Felső=Boncár R LU
 Felső-Csebinye R EP
 Felső-Csertész és Hondol R ER
 Felső-Derna R NA
 Felső-Diós R ES
 Felső-Detrehem R GY
 Felső-Domonya R SD
 Felső-Elefánt R NY
 Felső-Farkasdin R LU
 Felső-Fernezely R SA
 Felső-Füged R GY
 Felső-Füld R GY
 Felső-Gád R GY
 Felsőgagy M EG
 Felsőgezés R GY
 Felső-Gyékénye R SA
 Felső-Hámor R BE
 Felső-Ilosva R SA
 Felső-Jablonka R EP
 Felső-Jadlova R EP
 Felső-Kálinfa R SA
 Felső-Kalocsa R MU
 Felső-Kamenec R BE
 Felső-Kethely R SZ
 Felső-Kis-Bisztra R MU
 Felső-Kocskóc R NY
 Felső-Köhér R GY
 Felső-Körösmező R MU
 Felső-Körtvélyes R KS
 Felső-Lapos R SP
 Felső-László R GY
 Felső-László R GR
 Felső-Lehota R BE
 Felső-Lövő R SZ

Felső-Marikova R NY
 Felsőmarác M SZ
 Felső-Maros-Váralja R GY
 Felső-Mecenzéf R RO
 Felső-Micsinye R BE
 Felső-Mirossó R EP
 Felsőmocsolád M VS
 Felső-Muzslya R CS
 Felső-Németi R MU
 Felső-Neresznice R MU
 Felső-Nováj R KS
 Felsőnyárád M EG
 Felsőnyék M PE
 Felső-Nyiresfalva R LU
 Felső-Olcsvár R KS
 Felső-Olsva R EP
 Felső-Orbó R SA
 Felső-Orlich R EP
 Felső-Oroszfalu R SA
 Felsőór (Felső-Eőr) R SZ
 Felsőórs M VS
 Felső-Peterd R GY
 Felső-Poruba R NY
 Felső-Porumbák R GY
 Felső-Pusztá-Egres R SA
 Felsőrajk M VS
 Felső-Remete-Vasgyár R ST
 Felső-Répa R GY
 Felső-Répás R Sp
 Felső-Ribnice R MU
 Felső-Róna R MU
 Felső-Rámóc R GR
 Felsőrönök M SZ
 Felső-Sárad R MU
 Felső-Schönborn R ST
 Felső-Sebes R SA
 Felső-Sipék R ES
 Felső-Szálláspataka R LU
 Felső-Szalók R SP
 Felső-Szék SA
 Felső-Szeli R ES
 Felső-Szelistye I II R SA
 Felső-Szénégető R SZ
 Felsőszentiván M KL
 Felsőszentmárton M PE
 Felső-Szilvagy R SA

Felső-Szilvás R LU
 Felső-Szócs R SA
 Felsőszőlők M SZ
 Felső-Szóllós R ES
 Felső-Szrnye R NY
 Felső-Szopor R SA
 Felső-Szovát R GY
 Felső-Szvidnik E Ep
 Felső-Szucsá R NY
 Felsőtárkány M EG
 Felső-Thur R ES
 Felső-Tiszovnik R RO
 Felső-Tök R SA
 Felső-Tókécs R KS
 Felső-Tömös R ER
 Felső-Tubnya R BE
 Felső-Ucsa R GY
 Felső-Ujfalu R SA
 Felső-Ujvár R GY
 Felsővadász M EG
 Felsővadász M MI
 Felső-Vadicsó R NY
 Felső-Várca R SA
 Felső-Vásárd R ES
 Felső-Vesztenic R NY
 Felső-Verecke R MU
 Felső-Vissó R SA
 Felső-Vissó R ST
 Felső-Visznice R MU
 Felső-Volya R KS
 Felső-Zelle R ES
 Felső-Zsadány R BE
 Felső-Zsember R ES
 Felsőzsolca M EG
 Felsőzsolca M HA
 Felső-Zsubrica R SP
 Felső-Zsuk R GY
 Felsőzsfalva R GY
 Féltorony R GY
 Felvinc R ER
 Fenes R GY
 Fenes R NA
 Fény R ST
 Fenyed R ER
 Fényeslitke M EG
 Fenyő-Falva R GY

Fenyő-Kosztolán R ES
 Ferencfalva R CS
 Fertőboz M GR
 Fertőd I (Eszterháza) M GR
 Fertőd II (Süttör) M GR
 Fertőendréd M GR
 Fertőféhéregyháza lásd
 Fehéregyháza
 Fertőmeggyes lásd Medgyes
 Fertőszéleskut lásd Széleskut
 Fertőszentmiklós M GR
 Fertőujlak M GR
 Fertőváros M GR
 Filipova R KL
 Filkeháza M MI
 Flint, Sz. József K Michigan,
 U.S.A.
 Fordráskút M VA
 Fofeld R GY
 Fogaras R ER
 Fogaras R GY
 Foktő M KL
 Folkus R MU
 Folya R LU
 Folyás M EG
 Fonó M VS
 Fony M EG
 Fonyód M VS
 Forgáchfalva R RO
 Forgácskút R GY
 Forró M EG
 Fót M VA
 Földeák M CS
 Fölsziget M GR
 Földra R SA
 Földvár R GY
 Fraknó R GR
 Fraknónádasd R GR
 Frics R KS
 Fridman R SP
 Friss R SA
 Frivald R NY
 Fugad R GY
 Fulyán R EP
 Furta M CS
 Furlog R LU

Futásfalva R ER
 Futtak R KL
 Füge R SA
 Füle M SE
 Fülek R RO
 Fülek-Püspöki R RO
 Füle R GR
 Fülöp M EG
 Fülöp M HA
 Fülöpjakab M VA
 Fülöpszállás M VA
 Fürged M PE
 Furta M CS
 Fürményes R SA
 Füss R ES
 Füzeg R NA
 Füzér M EG
 Füzérradvány M EG
 Füzes R GY
 Füzes R SA
 Füzesabony M EG
 Füzesgyarmat M CS
 Füzes-Gyarmat R ES
 Füzfőgyártelep M VS
 Füzskút R GY

G

Gáboltó R KS
 Gáborjánháza M SZ
 Gabud R GY
 Gácsfalva R RO
 Gadány M VS
 Gadna M MI
 Gádos R ES
 Gajár R ES
 Gajdel R BE
 Gajdobra R KL
 Gákova R KL
 Galác R LU
 Galambok M VS
 Galánta R ES
 Gáld-Pataka R GY
 Gáldtő R Y
 Galgahévíz M VA
 Galgamácsa M VA
 Galgó R GY

Galgóc R ES
 Gálos R GR
 Gálos-Petri R NA
 Galsa R NA
 Galsa R RO
 Gálszécs R KS
 Gálszécs R MU
 Gamás M VS
 Gambuc R GY
 Gánes R SA
 Ganna M VS
 Gánóc R SP
 Gánt M SE
 Gánya R MU
 Gara M KL
 Garadna M MI
 Garam-Mindszent R BE
 Garam-Szent-Kereszt R BE
 Garam-Kürtös R BE
 Garam-Szent-Benedek R ES
 Garam-Szent-Miklós R BE
 Garam-Szőllős R ES
 Garam-Ujfalu R ES
 Gardányfalva R SA
 Gárdony M SE
 Garé M PE
 Gary, Sz. Imre K Indiana, U.S.A.
 Gasztony M SZ
 Gáta R GR
 Gátér M VA
 Gattyája R CS
 Gávavencsellő M HA
 Gávé M EG
 Gaura R SA
 Gaureny R SA
 Gebe R MU
 Géderlak M KL
 Gelence R ER
 Gelence R GY
 Gellénháza M SZ
 Gelse R MU
 Gelse M VS
 Geletnek R BE
 Gemzse M EG
 Gencs R NA
 Gencsapáti M SZ

Genyéte R NA
 Gerált R EP
 Gérce M SZ
 Gerencsér R ES
 Gerend R GY
 Gerendás M CS
 Gerend-Keresztúr R GY
 Geresdlak M PE
 Gergelyfája R GY
 Gerjen M PE
 Gerlistye R LU
 Germán R LU
 Gernyes R MU
 Gersekarát M SZ
 Gesztely M EG
 Geszteréd M EG
 Gesztete R RO
 Gézsény R MU
 Gic M VS
 Gilád R LU
 Girincs M EG
 Giród-Totfalu R ST
 Girolt R SA
 Girókuta R SA
 Gledény R SA
 Glimboka R GY
 Glogon R CS
 Glogovác R GY
 Glogovác R CS
 Gloód R SA
 Gnézda R SP
 Gogán R GY
 Gogánfa M VS
 Golop M EG
 Gomba M VA
 Gombás R MU
 Gombás R SP
 Gombos R KL
 Gorond R MU
 Govasdia R ER
 Góc R SA
 Göd-Alsó M VA
 Göd-Felső M VA
 Gödöllő M VA
 Gödöllő-Máriabesenyő M VA
 Gödre M PE

Gölle M VS
 Gölnicbánya R RO
 Gönc M EG
 Göncruszka M EG
 Gönyő M GR
 Görbed R VD
 Görbeháza M EG
 Görbesd-Kövesegyháza R NA
 Görcsön R VD
 Görcsöny M PE
 Görcsöny R SA
 Görgény-Adorján R GY
 Görgény-Hudák R GY
 Görgény-Libánfalva R GY
 Görgény-Oroszfalu R GY
 Görgény-Orsova R GY
 Görgény-Sóakna R GY
 Görgény-Szent-Imre R ER
 Görgény-Szent-Imre R GY
 Görgeteg M VS
 Görgő R RO
 Görgő R SP
 Göröginye R KS
 Görömböly M HA
 Grabác R CS
 Grábóc M PE
 Green Bay, Sz. Willibrord K
 Wisconsin, U.S.A.
 Greovác R LU
 Grid R GY
 Grinád R ES
 Guasti, San Secundo D'Asti K
 California, U.S.A.
 Guraró R GY
 Gurba R NA
 Guszona R RO
 Gúta R ES
 Gutorföldre M SZ

GY

Gyákos R GY
 Gyál M VA
 Gyalány R NA
 Gyalu R GY
 Gyanafalva R SZ
 Gyarmat M GR

Gyékényes M VS
 Gyenesdiás M VS
 Gyepüfüzes R GR
 Gyéres-Szent-Király R GY
 Gyergyó-Alfalu R ER
 Gyergyó-Alfalu R GY
 Gyergyó-Békás R GY
 Gyergyó-Bélbor R GY
 Gyergyó-Csomafalva R ER
 Gyergyó-Ditró R ER
 Gyergyó-Domuk R GY
 Gyergyóholló R GY
 Gyergyó-Kilyénfalva R ER
 Gyergyó-Remete R ER
 Gyergyó-Salamás R GY
 Gyergyó-Szárhegy R ER
 Gyergyó-Szent-Miklós R ER
 Gyergyó-Szent-Miklós R GY
 Gyergyó-Tekerópatak R ER
 Gyergyó-Tölgyes R ER
 Gyergyó-Tölgyes R GY
 Gyergyó-Toplica R ER
 Gyergyó-Várhely R GY
 Gyergyó-Ujfalu R ER
 Gyergyó-Zsedánpatak R GY
 Gyerk R ES
 Gyertyámos R CS
 Gyertyános R GY
 Gyetva R BE
 Gyímes R GY
 Gyires R NA
 Gyiróth R GR
 Gyoma M CS
 Gyorok R CS
 Gyökeres R SA
 Gyömöre M GR
 Gyömrő M VA
 Gyöngy R NA
 Gyöngyös-Alsóváros M EG
 Gyöngyösfalu M SZ
 Gyöngyös-Felsőváros M EG
 Gyöngyöshalász M EG
 Gyöngyösoroszi M EG
 Gyöngyöspata M EG
 Gyöngyössolymos M EG
 Gyöngyöstarján M EG

Gyönk M PE
 Győrasszonyfa M GR
 Győr-Bácsa M ES
 Győr-Belváros M GR
 Györe M PE
 Győr-Gyárvaros M GR
 Győr-Gyirmót M GR
 Györgyfalva R ER
 Györgyfalva R GY
 Györgyös R EP
 Győr-Káptalandomb M GR
 Győr-Kármelhegyi Boldogasszony
 M GR
 Győr-Kisbácsa M GR
 Győr-Kismegyer M GR
 Győr-Ladamér M ES
 Győr-Ménfő M GR
 Győr-Ménfőcsarnok M GR
 Győr-Nádorváros M GR
 Győr-Rávfalu M GR
 Gyórság M GR
 Gyórsövényház M GR
 Győr-Szabadhely M GR
 Gyórszemre M GR
 Győr-Szent Erzsébet M GR
 Győr-Szent Imre M GR
 Győr-Szentiván M GR
 Győr-Sziget M GR
 Győrújbarát I M GR
 Győrújbarát II M GR
 Győrújváros M GR
 Győrvár M SZ
 Győrszámoly R ES
 Gyula M CS
 Gyula R GY
 Gyula R SA
 Gyulafalva R KL
 Gyulafalva R SA
 Gyulafehérvár R ER
 Gyulafehérvár R GY
 Gyulafirátót M VS
 Gyulaj R MU
 Gyulaj M PE
 Gyulakeszi M VS
 Gyulatelke R SA
 Gyulavári M CS

Gyula-Varsánd R CS
Gyulica R NA
Gyúró M SE
Gyümölcsényes R SA

H

Habovka R SP
Habura R EP
Hács M VS
Hadad-Győrtelek R SA
Hadrév R GY
Hagymádfalva R NA
Hagymás R GY
Hagymás-Lápos R SA
Hagyárosbörönd M SZ
Hahót M VS
Háj R BE
Hajdúböszörmény M EG
Hajdúböszörmény M HA
Hajdúdorog M EG
Hajdúdorog M HA
Hajdúhadház M EG
Hajdúnánás M EG
Hajdúszoboszló M EG
Hajdúsámson R CS
Hajmáskér M VS
Hájnik R BE
Hájó R NA
Hájós M KL
Hajzslin R KS
Halászi M GR
Halásztelek M SE
Halimba M VS
Hallandale, Boromeói Sz. Károly K
Florida, U.S.A.
Halmaj M EG
Halmi R ST
Hálmosd R SA
Hamborg R KS
Hamilton, Sz. István K Ontario,
Canada
Hamilton, Sz. Mihály g.k. K
Ontario, Canada
Hankóc R KS
Hangács M EG
Hangony M EG

Haulikfalva R CS
Harta M KL
Hantos M SE
Hanusfalva R KS
Hanusfalva R SP
Hánykovica R MU
Háporton R GY
Haracsony R GR
Haraklány R SA
Harangláb R GY
Harangos R SA
Haraszt R SP
Harasztkerék R GY
Harasztos R ER
Harasztos R GY
Harc M PE
Harcó R GY
Hard M SE
Hardicsa R MU
Harina R SA
Harkács-Sánkfalva R RO
Háromfa M VS
Harsány M EG
Hársfalva R MU
Hárskút R RO
Hárskút M VS
Hátmeg R MU
Hátszeg R ER
Hátszeg R LU
Hátszesel R LU
Hatvan-Belváros M VA
Hatvanújváros M VA
Hásság R GY
Havaj R EP
Házasnénnye R ES
Hazleton, Sz. László K
Pennsylvania, U.S.A.
Hedrehely M VS
Hédervár M ES
Hegybánya R ES
Hegyeshalom M GR
Hegyfalu M SZ
Hegy R KS
Hegykő M GR
Hegyköz R SA
Hegymagas M VS

Hejce M EG
 Hejőbába M EG
 Hejőkeresztúr M HA
 Hejőkürt M EG
 Helemba M ES
 Helesfa M PE
 Helivágás R SP
 Helpa R RO
 Helvécia M VA
 Heningfalva R GY
 Hercegkút M G
 Hercegszántó M KL
 Heréd M VA
 Héreg M ES
 Herencsény M VA
 Herend M VS
 Herény M SZ
 Herincse R MU
 Hermány R GY
 Hermány R KS
 Hernád M VA
 Hernádkéres M EG
 Hernádnémeti M EG
 Hernádpetri M EG
 Hernádrécse M EG
 Herszény R GY
 Hertnek R KS
 Hesdát R GY
 Hétbűkk R GY
 Hetes M VS
 Héthárs R KS
 Hetvehely M PE
 Heves M EG
 Hévíz M VS
 Hévízgyörk M VA
 Hidas R GY
 Hidas R ES
 Hidas M PE
 Hidaskürt R ES
 Hidasnémeti M EG
 Hidegkút R SA
 Hidegkút M VS
 Hidegpatak R MU
 Hidegség M GR
 Hidegvíz R GY
 Hidvég R SA

Hidvégardó M G
 Hilyó R KS
 Himesháza M PE
 Himód M GR
 Hissziás R LU
 Hittyiás R LU
 Hladovka R SP
 Hliscse R MU
 Hobgard R SP
 Hodász M EG
 Hodász M HA
 Hódmezővásárhely-Belváros M VA
 Hódmezővásárhely-Szent István M
 VA
 Hodos R ER
 Hodoscsepány M EG
 Hodosfalva R GY
 Hodrusbánya R ES
 Hodságh R KL
 Holcsmány R ER
 Holcsmány R GY
 Holics R ES
 Hollóháza R EG
 Hollód R NA
 Hollókő M ES
 Holló-Lomnic R SP
 Holubina R MU
 Homestead, Árpádházi Sz. Margit
 K Pennsylvania, U.S.A.
 Homok R MU
 Homok M VA
 Homokkomárom M VS
 Homokmégy M KL
 Homokszentgyörgy M VS
 Homokterenye M EG
 Homok-Ujfalva R MU
 Homolic R CS
 Homonna R EP
 Homonna R KS
 Homonna-Rokitó R EP
 Homonna-Zbojna R EP
 Homoród R GY
 Homoród R LU
 Homoród-Karácsonyfalva R ER
 Homoród-Remete R ER
 Homrogd M MI

Hont M ES
 Hont-Bessenyőd R ES
 Hordó R SA
 Horgos R KL
 Horgospataka R SA
 Horlyó R MU
 Hort M EG
 Horvát-Bóka R CS
 Horvát-Gurab R ES
 Horváti R EP
 Horvát-Járfalu R GY
 Horvátnádajla M SZ
 Hovát-Neuzina R CS
 Horvátzsídány M GR
 Hosszúaszó R ER
 Hosszúaszó R GY
 Hosszufalu R ES
 Hosszufalu R SA
 Hosszúhetény M PE
 Hosszúhetény-Püspökszentlászló M
 PE
 Hosszuliget R NA
 Hosszu-Macskos R SA
 Hosszumező R MU
 Hosszumező R SA
 Hosszúpályi M CS
 Hosszúpályi M HA
 Hosszupatak R GY
 Hosszúpereszteg M SZ
 Hosszu-Rév R SA
 Hosszutelke R GY
 Hosztovica R EP
 Hőgyész M PE
 Hövej M GR
 Hrabóc R KS
 Hrabóvcsik R EP
 Hrabszke R EP
 Hrachovistye R ES
 Hrádek R ES
 Hradisko R EP
 Hradist R ES
 Hrboltó R SP
 Hrubó R KS
 Hrustin R SP
 Hubicza-Várhely R LU
 Hugyag M ES

Hugyaj R MU
 Hundeertmarkt R EP
 Hundlova R BE
 Hundorf R GY
 Hunfalu R SP
 Hunkóc R MU
 Hunya M CS
 Hunyad-Dobra R ER
 Huréz R GY
 Huszt R MU
 Huszt R ST
 Husztköz R MU
 Hutty R SP
 Hybbe R SP

I

Ibafa M PE
 Ibrány M EG
 Iglénc R MU
 Igló R SP
 Ignéc R MU
 Ignesd R NA
 Iharos M VS
 Ikervár M SZ
 Iklód R GY
 Iklód R LU
 Illádia R LU
 Illava R NY
 Illyefalva R ER
 Illyefalva R GY
 Illenbák R GY
 Illény R GY
 Illésháza R ES
 Illmic R GR
 Illobe R SA
 Ilonca R MU
 Ilonda-Pataka R SA
 Ilosva R MU
 Ilosva R VD
 Illyésfalva R SA
 Imely R ES
 Imetsfalva R ER
 Imreg R KS
 Imrehegy M KL
 Inakfalva R GY
 Ináncs M EG

Incéd M SZ
 Incsel R GY
 Indal R GY
 Iregszemcse M PE
 Ingodály R GY
 Inke M VS
 Inota M SE
 Intregáld R GY
 Ipoly-Bolyk R RO
 Ipoly-Födemes R ES
 Ipolyság R ES
 Ipoly-Szakállas R ES
 Ipolyszeccsenyke R ES
 Ipolytölgyes M ES
 Ipolyvelce M ES
 Irholc R MU
 Irota M MI
 Irving, Our Lady of Texas K
 Texas, U.S.A.
 Irvington, Nagyboldogasszony K
 New Jersey, U S A
 Isaszeg M VA
 Ispánlaka R GY
 Ispánmező R SA
 Istvánfalu R SP
 Istvánfalva R ES
 Istvánföld R CS
 Iszka R MU
 Iszkaszentgyörgy M SE
 Iszkáz M VS
 Iszkrony R LU
 Isztáncs R MU
 Isztimér M SE
 Isztina R GY
 Ivacskó R NA
 Iván M GR
 Ivánc M SZ
 Iváncsa M SE
 Ivánfalva R GY
 Iványi R ES
 Iványi R MU
 Iza R MU
 Izbugya-Béla R EP
 Izbugya-Hosszumező R KS
 Izbugya-Radvány R EP
 Izgár R LU

Izsa R ES
 Izsák M VA
 Izsákfa M SZ
 Izsákfalu R SP

J

Jaáz R SA
 Jablonka R RO
 Jablonka R SP
 Jablonic R ES
 Jáfka M SZ
 Ják M SZ
 Jakabfalva 'R ES
 Jakabszállás M VA
 Jalna R BE
 Jánk R MU
 Jánk R ST
 Jánkmajtis M HA
 Jánkmajtis M EG
 Jankóc R KS
 Jankovác R KL
 Jánok R KS
 Jánosfalva R NA
 Jánosföld R CS
 Jánosgyarmat R BE
 Jánoshalma M KL
 Jánosháza M SZ
 Jánoshegy R BE
 Jánoshida M VA
 Jánosrét R BE
 Jánossomorja I (Mosonszentjános)
 M GR
 Jánossomorja II
 (Mosonszentpéter) M GR
 Jánossomorja III (Pusztasomorja)
 M GR
 Jarembina R EP
 Jás R GY
 Jásd M VS
 Jászalsószentgyörgy M EG
 Jászapáti M EG
 Jászárokszállás M EG
 Jászberény I M EG
 Jászberény II M EG
 Jászberény-Portelek M EG
 Jászberény-Szentkút M EG

Jászboldogháza M EG
 Jászdózsa M EG
 Jászfalu R ES
 Jászfelsőszentgyörgy M EG
 Jászfényszaru M E
 Jászivány M EG
 Jászkároháza M EG
 Jászkarajenő M VA
 Jászkisér M EG
 Jászládány M EG
 Jászó R RO
 Jászó-Debrőd R RO
 Jászó-Mindszent R RO
 Jászszentandrás M EG
 Jászszentlászló M VA
 Jásztelek M EG
 Jászó-Ujfalu R KS
 Jászvásár, K Bukovina, Romania
 Jázova R CS
 Jeder R SA
 Jegenye R ER
 Jéke M EG
 Jekelfalva R RO
 Jenke R SD
 Jernye R KS
 Jerszegh R CS
 Jeszenó R BE
 Jeszenő R MU
 Jesztrep R EP
 Jezvin R LU
 Jobbágyfalva R ER
 Jobbágyi M VA
 Jobbágytelke R ER
 Jóháza R SA
 Johnstown, Sz. Imre K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Jóka R ES
 Jókő R ES
 Joliett, Sz. István K Illinois,
 U.S.A
 Jolsva R RO
 Joód R SA
 Jósza R MU
 Jó-Valsal R LU
 Józsa M CS
 Józseffalva R CS

Józsefháza R SA
 Józsefháza R ST
 Józsefszállás R CS
 Jurgov R SP
 Juta M VS

K

Kaál R ER
 Kaba M CS
 Kabola-Polyána R MU
 Kabola-Polyána R ST
 Kabolapatak R SA
 Kabold R GR
 Kackó R SA
 Kács M EG
 Kacvin R SP
 Kadarkút M VS
 Kadicsfalva R ER
 Kajdacs M PE
 Kajdanó R MU
 Kajal R ES
 Kajántó R ER
 Kajántó R GY
 Kajárpéc M GY
 Kakad R NH
 Kakasd M PE
 Kakasfalú R KS
 Kakasfalva R GY
 Kakucs R GY
 Kakucs-Inárcs M VA
 Kál M EG
 Kálbor R GY
 Káld M SZ
 Kálló M VA
 Kállósemjén M EG
 Kállósemjén M HA
 Kálmánd R ST
 Kálmánháza M EG
 Kálmánháza M HA
 Kálna-Rosztoka R MU
 Kálnok R GY
 Kálóc M SE
 Kálócfa M SZ
 Kalocsa-Belváros M KL
 Kalocsa-Szent Imre M KL
 Kalocsa-Szent Péter M KL

Kálozmó M PE
 Kám M SZ
 Kánon M SZ
 Kanta R ER
 Kántorjánosi M EG
 Kántorjánosi M HA
 Kány M MI
 Kánya M PE
 Kányaháza R SA
 Kamjonka R EP
 Kapi R KS
 Kaplony R SD
 Karád M VS
 Kapnikbánya R ER
 Kapnikbánya R SA
 Kápolna M EG
 Kápolna R SA
 Kápolnásnyek M SE
 Kápolnás-Olafalu R ER
 Kapoly M VS
 Kápolnok-Monostor R SA
 Kapor R SA
 Kaposfő M VS
 Kaposfüred M VS
 Kaposszerdahely M VS
 Kaposvár I M VS
 Kaposvár II M VS
 Kaposvár III M VS
 Kaposvár, Magyarok Nagyasszonya
 K Saskatchewan, Canada
 Kaposvár-Toposvár M VS
 Káposztafalu R SP
 Kaposszeksző M PE
 Kapronca R KS
 Káptalanfa M VS
 Káptalantóti M VS
 Kapuvár M GR
 Kapuvár-Garta M GR
 Karácsfa R SZ
 Karácsonyd M EG
 Karácsonyfalva R GY
 Karácsonyfalva R MU
 Karácsonymező R KS
 Karakó M SZ
 Karancskeszzi M EG
 Karancslapujtó M EG

Karancsság M ES
 Karánsebes R CS
 Karász R MU
 Karász M PE
 Karavukova R KL
 Karcag M EG
 Karcsa M EG
 Kardó R NA
 Karika R SA
 Karmacs M VS
 Karna R GY
 Károlyfalva R CS
 Károlyfalva M EG
 Karponca R BE
 Kartal M VA
 Karulya R SA
 Karulyfalva R SA
 Karvály R BE
 Kásapatak R GY
 Kaskantyú M KL
 Kassa R EP
 Kassa R KS
 Kassa-Ujfalu R KS
 Kaszaper M CS
 Kászó-Polyána R MU
 Kászon-Jakabfalva R ER
 Kászon-Ujfalu R ER
 Kasztó R LU
 Kásva R GY
 Kassza R NY
 Katalinfalu R CS
 Kátlóc R ES
 Katona R ER
 Katona R GY
 Katona-Szent-Király R GY
 Katymár M KL
 Kávásztelek R VD
 Kavecsán R KS
 Kazár M EG
 Kazincbarcika M EG
 Kebele-Szent-István R GY
 Kéc R NA
 Kece R GY
 Kecel-Beltér M KL
 Kecel-Peklén R KS
 Kecel-Ujfalu M KL

Kecsed R SA
 Kecskéd M GR
 Kecskéháta R GY
 Kecskemét-Főplébánia M VA
 Kecskemét-Hetényegyháza M VA
 Kecskemét-Szentháromság M VA
 Kecsköz R EP
 Kegye R NA
 Kehidakustány M VS
 Kékcse M EG
 Kéked M EG
 Kékellő R BE
 Kékkő R ES
 Kelebia M KL
 Kelecsény R EP
 Kelecsény R MU
 Kelence R SA
 Kelénpatak R GR
 Kélesmalom M KL
 Kelő R BE
 Kemence M ES
 Kéménd R ES
 Kemeneshőgyész M SZ
 Kemenesszentpéter M SZ
 Kémes M PE
 Keménye R SA
 Kende R KS
 Kenderes M EG
 Kendi-Lóna R SA
 Kemece M EG
 Kenézlő M EG
 Kenézlő M HA
 Kendermező R GY
 Kengyel M EG
 Kenyeri M SZ
 Kenyhec R KS
 Kerc R GY
 Kercaszomor M SZ
 Kercesliget M VS
 Kerecke P MU
 Kerecsend M EG
 Kerekegyháza M VA
 Kereknye R MU
 Kerékteleki M VS
 Kerellő R GY
 Kerellő-Sóspatak R GY

Kerellő-Szent-Pál R ER
 Kerellő-Szent-Pál R GY
 Kerepestarcsa I (Kerepes) M VA
 Kerepestarcsa II (Kistarcsa) M VA
 Keresztelek R SA
 Keresztes R CS
 Keresztúr R ES
 Kerkakutas M SZ
 Kerlés R SA
 Kernesca R LU
 Kernyája R KL
 Kernyesd R LU
 Kérő R SA
 Kerta M VS
 Kerülő R NA
 Keselyemező R MU
 Keserűtelek M KL
 Késmárk R SP
 Kesselőkö-Podragy R NY
 Keszegfalva R ES
 Keszthely I M VS
 Keszthely II M VS
 Kesztlőc M ES
 Keszü M PE
 Kétegyháza M CS
 Kéthely M VS
 Kéthely R SA
 Kétsoprony M CS
 Kettősmező R GY
 Kétújfalu M VS
 Kéty R EP
 Kéty M PE
 Kevermes M CS
 Kézdi-Polyán R ER
 Kézdi-Polyán R GY
 Kézdi-Szent-Lélek R ER
 Kezlér R GY
 Khedive (Pangman), Sz. Angela K
 Saskatchewan, Canada
 Khizdia R LU
 Kicléd R SZ
 Kide R ER
 Kijó R EP
 Kiliti R ES
 Kimle I (Magyarkimle) M GR
 Kimle II (Horvátkimle) M GR

Kimpulu-Nyág R LU
 Kincses (Radnóth) R GY
 Kincses (Régen) R GY
 Királybánya R ER
 Király-Daróc R SA
 Király-Daróc R VD
 Királyegyháza M PE
 Királyfalva R SZ
 Királyfalva R GY
 Királyháza R MU
 Királyháza R ST
 Királyhegy R CS
 Királyhegyes M CS
 Király-Helmec R KS
 Királynép R EP
 Királyrév R ES
 Kirva R ES
 Kirva R SA
 Kis-Akna R GY
 Kis-Almás R MU
 Kis-Apáthi R ES
 Kis-Apold R GY
 Kis-Appony R NY
 Kis-Aranyos R GY
 Kisasszonyfa M PE
 Kisbágyon M VA
 Kis-Báb R ES
 Kis-Bánya R GY
 Kis-Bánya R SA
 Kis-Bánya-Havas R GY
 Kisbárapáti M VS
 Kis-Báród R NA
 Kisbér M GR
 Kis-Berecsek R CS
 Kis-Berék R GY
 Kis-Berezna R MU
 Kis-Berijor R GY
 Kis-Bocskó R SA
 Kis-Boldogasszony R GR
 Kis-Bozinta R SA
 Kis-Breznica R EP
 Kisbudmér M PE
 Kis-Cég R GY
 Kis-Cserged R GY
 Kis-Csűr R GY
 Kis-Derzsida R SA

Kis-Doboka R SA
 Kis-Dobra R MU
 Kisdorog M PE
 Kis-Dumbrovica R NA
 Kis-Ekemező R GY
 Kis-Enyed R GY
 Kis-Esküllő R SA
 Kisfalud R CS
 Kisfalud R MU
 Kisfalud R GY
 Kis-Fülöpös R GY
 Kis-Garam R BE
 Kis-Gérc R SA
 Kisgörbő M VS
 Kis-Goroszló R SA
 Kis-Gradna R NY
 Kisgyarmat R ES
 Kis-Gyógypatak R GY
 Kishajmás M PE
 Kis-Hegyes R KL
 Kis-Hnilec R SP
 Kis-Höflány R GR
 Kishuta M EG
 Kis-Iklánd R GY
 Kis-Ilva R SA
 Kis-Iratos R CS
 Kis-Jécsa R CS
 Kis-Jenő R CS
 Kis-Jenő R SA
 Kis-Jeszenic R NY
 Kis-Kaján R SA
 Kis-Kapos R GY
 Kis-Kapos R ST
 Kis-Kapus R ER
 Kis-Keresnye R BE
 Kis-Keresztes R SA
 Kis-Komló R CS
 Kisköre M EG
 Kiskörös M KL
 Kiskunfélegyháza-Kalmárcápolna
 M VA
 Kiskunfélegyháza-plébánia M VA
 Kiskunfélegyháza-Ujplébánia M VA
 Kiskunhalas-Alsóváros M VA
 Kiskunhalas-Felsőváros M VA
 Kiskunlacháza I M VA

Kiskunlacháza II (Pereg) M VA
 Kiskunmajsa M VA
 Kiskupány R MU
 Kisláng M SE
 Kis-Lekence R GY
 Kis-Lipnik R EP
 Kisléta M HA
 Kislévárd R ES
 Kislód M VS
 Kis-Lonka R MU
 Kis-Lomnic R SP
 Kis-Ludas R GY
 Kismarja M CS
 Kismarton R GR
 Kis-Márton R ES
 Kisnána M EG
 Kis és Nagy-Kér R KS
 Kisnémedi M VA
 Kis-Nyires R SA
 Kis-Nyulas R GY
 Kis-Orosz R CS
 Kisoroszi M ES
 Kis-sz R CS
 Kispest-Főplébánia M VA
 Kispest Jézus Szive M VA
 Kispest-Munkástelep M VA
 Kispesti A.K. M HA
 Kis-Petény R LU
 Kis-Rákóc R MU
 Kis-Ráth R SD
 Kis-Rebra R SA
 Kis-Sajó R SA
 Kis-Sármás R GY
 Kis-Selyk R GY
 Kis-Somkut R SA
 Kisszállás M KL
 Kis-Szeben R KS
 Kis-Szederjes R GY
 Kisszékely M PE
 Kis-Szent-Péter R CS
 Kis-Szokond R NA
 Kis-Szolyva R MU
 Kisszombor M CS
 Kis-Tapolcsány R ES
 Kistelek M CS
 Kis-Terene R GY

Kis-Terenia R GY
 Kis-Terenne R RO
 Kisternye M EG
 Kis-Tikvány R LU
 Kis-Tótfalu R NA
 Kisuca-Ujhely R NY
 Kis-Ugyicsa R NY
 Kis-Uj-Majtény R NA
 Kisújszállás M EG
 Kisunyor M SZ
 Kisvárdá M EG
 Kisvárdá M HA
 Kisvaszár M PE
 Kis-Vendég R ES
 Kis-Zombor R CS
 Klárafalva M CS
 Klek R CS
 Klembirk R ES
 Klempa R GY
 Klenova R MU
 Klokocsó R MU
 Klokotics R CS
 Klopodia R LU
 Klukszó R SP
 Klyncsárka R MU
 Knéz R CS
 Knyáhinina R MU
 Kobulnica R EP
 Kochhanóc R NY
 Kocs M GR
 Kócs R SA
 Kocsér R VA
 Kocsola M PE
 Kodor R SA
 Kojssó R EP
 Kóka M VA
 Kokád M HA
 Kokora R RO
 Koksó-Mindszent R KS
 Kolácskó R SP
 Kolbása R MU
 Kolluth R KL
 Kollárovic R NY
 Kolon R NY
 Kolonica R MU
 Kolontár M VS

Kolos R NY
 Kolozs R ER
 Kolozs R GY
 Kolozsmonostor R ER
 Kolozsmonostor R GY
 Kolozsvár R ER
 Kolozsvár R GY
 Kolta R ES
 Kolun R GY
 Komádi M CS
 Komárom M GR
 Komárom R ES
 Komárom-Szent-Péter R ES
 Komjáth R ES
 Komjáthna R SP
 Komjátszeg R GY
 Komló-Belváros M PE
 Komló-Mánfa M PE
 Komló-Mecsekjános M PE
 Komlósa R EP
 Komlóska M HA
 Komlós-Ujfalu R GY
 Komoristye R LU
 Komorzán R SA
 Kondoros M CS
 Konkolyfalva R SA
 Kóny M GR
 Konyha R ES
 Konyha R SA
 Koós R BE
 Kopácsd R GY
 Kopcsány R ES
 Kópháza M GR
 Koppánymonostor M GR
 Koppányszántó M PE
 Korlátzó R ES
 Kormossó R ES
 Korna R GY
 Kóród R GY
 Korojesd R LU
 Koroncó M GR
 Korond R ER
 Korond R SA
 Koross R ES
 Kőrössziget M CS
 Korpád R GY

Korpona R BE
 Korumlya R MU
 Kosd M VA
 Koslárd R GY
 Kóspallag M ES
 Kossuth R ES
 Kosztafalu R SA
 Kosztolnafalu R NY
 Kosztolna-Mitic R NY
 Kosztrina R MU
 Kosztyova-Pásztély R MU
 Kótaj M EG
 Kótaj M HA
 Kovács R SA
 Kovácshida M PE
 Kovarc R NY
 Kovaszó R MU
 Kozármisleny M PE
 Kozárvár R SA
 Kozmatelke R GY
 Köblény M PE
 Köbbér R MU
 Köbölkút R ES
 Ködmönös M SA
 Kófarka R SA
 Kóhalom R GY
 Kóhalom R ER
 Kőhidagyarmat ES
 Kőkényes R GY
 Kőkényes R MU
 Kőkényesd R SD
 Kőkeszi R ES
 Kőkönyösd R MU
 Köbölkút R GY
 Kölcse M EG
 Kölcse M HA
 Kölesd M PE
 Kó-Lozna R SA
 Kömlő M EP
 Kööd R SA
 Köpcsény R GR
 Köpösd R ES
 Körmend M SZ
 Körmöcbánya R BE
 Környe M GR
 Köröm M EG

Kőrös R GY
 Kőrösbánya R ER
 Kőrösbánya R LU
 Kőrösfő R EP
 Kőröshegy M VS
 Körösladány M CS
 Kőrösmező R ST
 Kőröspatak R ER
 Kőrös-Tarján R VD
 Kőrös-Topa R NA
 Körtvélyes R GY
 Körtvélyes R MU
 Körtvélyes R SP
 Körtvélykapu R GY
 Kőszárhegy M SE
 Kőszeg M SZ
 Kőszegpaty M SZ
 Kőszegszerdahely M SZ
 Köszvényes R ER
 Köszvényes-Remete R ER
 Kötce M VS
 Kőtelek M EG
 Kőtelend R GY
 Kővágó R NA
 Kővágóórs M VS
 Kővágószőlős M PE
 Kövegy M CS
 Kövesd R ES
 Kövesd R MU
 Kövesd R SA
 Köveskál M VS
 Kövesliget R MU
 Közép-Apsa (Alsó és Felső) R SA
 Középfalva R SA
 Közép-Füld R GY
 Közép-Homoród R NA
 Középlak R GY
 Közép-Orbó R GY
 Közép-Péterd R GY
 Közép-Pulya R GY
 Közép-Vissó R SA
 Krácsfalu R SA
 Krakkó R GY
 Krakován R ES
 Kráska R MU
 Krassó R NA

Krassova R CS
 Kraszna R SA
 Kraszna R VD
 Kraszna-Béltek R ST
 Krászna-Bisztra R MU
 Krasznahorka-Váralja R RO
 Krasznibród R EP
 Krasznisora R MU
 Krasznokvajda M EG
 Krempach R EP
 Kreszta-Ménes R NA
 Kricsfalva R MU
 Kriva R SP
 Krivány R KS
 Krivobára R LU
 Krompach R RO
 Krompach R SP
 Krusevlya R KL
 Krussetnica R SP
 Kruzsló R EP
 Kruzslóva R EP
 Kübekháza M CS
 Kucura R KL
 Kucsó R SA
 Kudsir R LU
 Kudzsir R ER
 Kukló R ES
 Kukmér R SZ
 Kunadacs M VA
 Kunágota M CS
 Kubach R SP
 Kunbaja M KL
 Kunbaracs M VA
 Kuncsorba M EG
 Kunfalva R NY
 Kunhegyes M EG
 Kunosvágása R BE
 Kunmadaras R EG
 Kunpeszér M VA
 Kupfalva R GR
 Kupusztina R KL
 Kurd M PE
 Kurima R KS
 Kurety R LU
 Kuró R EP
 Kurtakesz R ES

Kusnica R MU
 Kunszállás M VA
 Kunszentmárton I M EG
 Kunszentmárton II M EG
 Kunszentmiklós M VA
 Kunsziget M GY
 Kusály R SA
 Kutas M VS
 Kutfalva R GY
 Kutti R ES
 Kvacsán R ST
 Küllő R GR
 Küküllő-Keményfalva R ER
 Küküllővár R ER
 Küküllővár R GY
 Kürth (Komárom m.) R ES
 Kürth (Pozsony m.) R ES

L

Laáb R ES
 Laáz R NY
 Lábatlan (Piszké) M ES
 Lábfalva R SA
 Lábod M VS
 Laborc-Volya R M
 Lácacséke M HA
 Lacfalu R SA
 Lackawanna, Nagybaldogasszony
 K New York, U.S.A
 Lackód R GY
 Lacunás R LU
 Lad M VS
 Ladánybene M VA
 Ladamér R EP
 Ladamér R MU
 Lagnó R EP
 Lajoskomárom M VS
 Lajosmizse M VA
 Lajosvölgye R SD
 Lajtafalu R GR
 Lajtakáta R GR
 Lajta-Körtvélyes R GR
 Lajta-Pordány R GR
 Lajta-Szék R GR
 Lajta-Szentgyörgy R GR
 Lajta-Szent-Miklós R GR

Lajta-Ujfalu R GR
 Lakács R ES
 Lakárt R MU
 Lakitelek M VA
 Lakócsa M PE
 Lakompak R GR
 Laksár-Ujfalu R ES
 Lamacs R ES
 Lancsár R ES
 Landek R SP
 Lándor R GY
 Lánycsók M PE
 Lánzsér R GR
 Lapispatak R KS
 Laposbánya R ST
 Laposbánya R SA
 Lápos-Derek R SA
 Lapáncsa M PE
 Lapupatak R GY
 Lask R MU
 Lászlófalu M VA
 Lasztóc R KS
 Lasztóc R MU
 Lasztómér R MU
 Laturka R MU
 Látrány M VS
 Lazán R BE
 Lázárföldje R CS
 Lázári R SD
 Lázi M GR
 Leányfalu M SE
 Leányvár M ES
 Lébénymiklós I (Lébény) M GR
 Lébénymiklós II
 (Mosonszentmiklós) M GR
 Lechnic R SP
 Lédec R ES
 Lednic R NY
 Leechburg, Máriamenybementele K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Legyesbénye M EG
 Léh M EG
 Lehóc R MU
 Leibic R SP
 Léka R SZ
 Lekence R SA

Lékér R ES	Lippa R CS
Lelesz R KS	Lippó R NA
Lelesz-Polyán R MU	Lippó M PE
Lemény R SA	Liptó-Oszada R SP
Lemhény R ER	Liptó-Szent-András R SP
Lénárdfalva R SA	Liptó-Szent-Erzsébet R SP
Lénártó R KS	Liptó-Szent-István R SP
Lenge R ES	Liptó-Szent-Kereszt R SP
Lengyel M PE	Liptó-Szent-Mária R SP
Lengyelfalva R ER	Liptó-Szent-Mihály R SP
Lengyelfalva R KS	Liptó-Szent-Miklós R SP
Lengyeltóti M VS	Liptó-Ujvár R SP
Lemhény R GY	Lispezsentadorján M SZ
Lenti M SZ	Lisza R GY
Leordina R SA	Lisza R NY
Leppend R GY	Liszkófalva R SP
Lepsény M VS	Lisznyó R GY
Lesencetomáj M VS	Litény R EP
Less R SA	Litke M EG
Lessnitz R SP	Littmanora R EP
Leszkóc R KS	Litva R ES
Lestock, Sz. József, Sz. Erzsébet K	Livó R EP
Saskatchewan, Canada	Locsmánd R GR
Létavértes I M HA	Lodormány R GY
Létavértes II M HA	Lófalva R KS
Létavértes, Vértes M HA	Lók R GR
Letenye M SZ	Lokca R SP
Lethánfalva R SP	Lókut M VS
Letka R SA	Lomna R EP
Letskés M ES	Lompérd R GY
Léva R ES	London, Sz. István K Ontario,
Levél M GR	Canada
Levelek M EG	Lopassó R ES
Levelek M HA	Lopér R BE
Libetbánya R BE	Lorain, Sz. László K Ohio, U.S.A.
Licé R RO	Lorain, Sz. Mihály g.k. K Ohio,
Lietva R NY	U.S.A.
Liget M PE	Loretom R GR
Liget R LU	Los Angeles, Sz. István K
Ligeth R GY	California, U.S.A.
Likavka (Ligvánd) R SP	Losonc R RO
Likvánd R GR	Lovasberény M SE
Lipcse R MU	Lóvászhetény M PE
Lipcse-Polyána R MU	Lovászi M SZ
Lipót M ES	Lovászipatona M VS
Lipótvár R ES	Lovrin R CS

Lozornó R ES
 Lozsárd R SA
 Lócse R SP
 Lődös R SZ
 Lökösháza M CS
 Lőrinci M VA
 Lövéte R ER
 Lövő M GR
 Lubotin R KS
 Lucsivna R SP
 Lucski R SP
 Ludányhalászi M ES
 Ludas R KL
 Ludisor R GY
 Ludrófalu R SP
 Lugos R CS
 Lugos R LU
 Lukácsfalva R SA
 Lukó R EP
 Luky R NY
 Lunka R GY
 Lupák R CS
 Lupény R ER
 Lupény R LU
 Lupsa R GY
 Luska R SA
 Lutilla R BE
 Lutissa R NY
 Luzsna R SP

Ly

Lyachovec R MU
 Lyubise R KS
 Lyuta R MU

M

Macesd R LU
 Macsó R LU
 Mád M EG
 Madaras M KL
 Madarasalja R BE
 Madarasi R NA
 Madarász R ST
 Magaré R GY
 Magasfalu R ES
 Magas-Kozsokány R GY

Magaslak R ES
 Magas-Majthény R ES
 Maglóca M GR
 Maglód M VA
 Mágocs M PE
 Magas-Berlest R GY
 Magosmart R BE
 Magura R GY
 Magura R SA
 Magyaralmás M SE
 Magyaratád M VS
 Magyar-Bagó R GY
 Magyarbánhegyes M CS
 Magyarbél R ES
 Magyar-Bénye R GY
 Magyar-Bogáta R SA
 Magyar-Bölkény R GY
 Magyar-Cernya R CS
 Magyarcsanád R CS
 Magyar-Cséke R VD
 Magyar-Dersze R GY
 Magyarfalva M GR
 Magyarfalva (Pozsony vm) R ES
 Magyar-Fenes R ER
 Magyar-Fodorháza R SA
 Magyar-Fráta R GY
 Magyar-Fülöpös R GY
 Magyar-Gorbó R GY
 Magyarhertlend M PE
 Magyar-Igen R ER
 Magyar-Igen R GY
 Magyar-Izsép R MU
 Magyar-Kecel R SA
 Magyarkeresztúr M GR
 Magyarkeszi M PE
 Magyar-Köblös R SA
 Magyar-Komját R MU
 Magyar-Lápos R ER
 Magyar-Lápos R SA
 Magyar-Macskás R GY
 Magyar-Nádas R GY
 Magyarnándor M VA
 Magyarnemegye M SA
 Magyar-Palatka R GY
 Magyar-Patak R VD
 Magyar-Peterd R GY

Magyarpolány M VS
 Magyar-Raszlavica R KS
 Magyar-Régen R GY
 Magyar-Sárd R GY
 Magyar-Sáros R GY
 Magyarszezsód M SZ
 Magyarszék M PE
 Magyar-Szent-Márton R CS
 Magyar-Szent-Pál R GY
 Magyar-Szilvás R GY
 Magyar-Süllye R GY
 Magyar-Ujfalu R SA
 Magyar-Valkó R SA
 Magyar-Zsákod R ER
 Mailátfalva R CS
 Majdánka R MU
 Majer R SA
 Majeka R SP
 Majos M PE
 Majos R GY
 Majs M PE
 Majtény R ES
 Makaria R MU
 Makkos-Jánosi R MU
 Maklár M EG
 Makó M HA
 Makó-Belváros M CS
 Makó-Bogárzó M CS
 Makó-Szabadság Tér M CS
 Makó-Ujváros M CS
 Mákód R SA
 Malacka E ES
 Maládé R SA
 Malatina R SP
 Málca R KS
 Malmos R MU
 Málom R SA
 Malomháza R GR
 Malomszeg R GY
 Malomviz R LU
 Maluzsina R SP
 Malycó R EP
 Mályi M EG
 Mándok M EG
 Mándok M HA
 Maniga R ES

Manó R SA
 Mány M SE
 Mányik R SA
 Máramaros-Sziget R MU
 Máramaros-Sziget R SA
 Marcali M VS
 Marcaltó M VS
 Márcfalva R GR
 Margitta R VD
 Marétfalva R ER
 Máriafalva R SZ
 Máriahalom M ES
 Máriakálnok M GR
 Máriakéménd M PE
 Máriakép-Badafalva R SZ
 Márianosztra M ES
 Máriapócs M HA
 Mária-Radna R CS
 Máriavölgy R ES
 Máriavölgy, Quinton K
 Saskatchewan, Canada
 Márk R MU
 Márka-Szék R SA
 Markaz M EG
 Márk-Csemernye R MU
 Márkó M VS
 Markotabödöge M GR
 Markovec R LU
 Márkusfalva R SP
 Mármaros-Sziget R ST
 Mardos R GY
 Márók M PE
 Márókpapi M EG
 Márón R SA
 Maros-Béld R GY
 Maros-Bogát R GY
 Maroscsapó R GY
 Maros-Csesztve R GY
 Maros-Csucs R GY
 Maros-Csüged R GY
 Maros-Décse R GY
 Maros-Dátos R GY
 Maros-Forró R GY
 Maros-Gezse R GY
 Maros-Hudák R GY
 Maros-Illye R ER

Maros-Káptalan R GY
 Maros-Kapud R GY
 Maros-Koppánd (Marosújvár) R GY
 Maros-Koppánd (Torda) R GY
 Maros-Lekencse R GY
 Maroslele M CS
 Maros-Ludas R GY
 Marós-Németi R LU
 Maros-Orbó R GY
 Maros-Oroszfalu R SA
 Maros-Portus R ER
 Maros-Szent-Anna R GY
 Maros-Szent-Benedek R GY
 Maros-Szent-György R ER
 Maros-Szent-György R GY
 Maros-Szent-Imre R GY
 Maros-Szent-Jakab R GY
 Maros-Szent-Király R GY
 Maros-Ugra R GY
 Marosújvár-Akna R GY
 Maros-Vásárhely R ER
 Marosvásárhely R GY
 Maróthlaka R GY
 Maskóc R EP
 Máslak R CS
 Maszárfalva R MU
 Mártonhegy R GY
 Mártély M VA
 Martinesd R LU
 Mártonka R MU
 Martonvásár M SE
 Marzsinen R GY
 Matawan, g.k. K New Jersey,
 U.S.A.
 Mátészalka M EG
 Mátészalka M HA
 Mátételke M KL
 Matheóc R SP
 Matiszova R EP
 Mátraballa M EG
 Mátraderecske M EG
 Mátrafüred M EG
 Mátramindszent M EG
 Mátranovák M EG
 Mátraszele M EG
 Mátraszécsény M EG
 Mátraszőlős M VA
 Mátraverebély M ES
 Mátyásfalu R SP
 Mátyásföld M VA
 Mátyáska R EP
 Matyasóc R KS
 Mátyóc R MU
 Mázaszázsvár M PE
 McKeespord, Sz. István K
 Pennsylvania, U.S.A.
 McKeespord, Urunk Színeváltozása
 g.k. K Pennsylvania, U.S.A.
 Mecseknádasd M PE
 Mecsér M GR
 Medence R MU
 Medgyes R ER
 Medgyes R GR
 Medgyesbodzás M CS
 Medgyesháza M CS
 Medvedzse R EP
 Megyaszó M EG
 Megyerék R GY
 Meggyeskovácsi M SZ
 Mehádia R CS
 Méhi R RO
 Meleg-Földvár R SA
 Mellek R ES
 Mélykút-Beltér M KL
 Mélykút-Szent Erzsébet M KL
 Mende M VA
 Ménhárd R SP
 Menyháza R CS
 Menyő R SA
 Méra M EG
 Mercsina R LU
 Mercyfalva R CS
 Meregyó R GY
 Merény R RO
 Mergecska R EP
 Merison R LU
 Mérk M EG
 Mernye M VS
 Merőce R ES
 Mesterszállás M EG
 Meszes-Szent-György R GY
 Mészkö R GY

Meszlem M SZ
 Mesztegnyő M VS
 Mező-Bánd R GY
 Mezőberény M CS
 Mezőbodon R GY
 Mező-Cikad R GY
 Mező-Cikud M GY
 Mezőcsát M EG
 Mező-Csávás R GY
 Mező-Csenger R ST
 Meződomb R GY
 Mező-Erked R ER
 Mező-Erked R GY
 Mezőfalva M SE
 Mező-Gerebenes R GY
 Mezőhegyes M CS
 Mező-Kapus R GY
 Mező-Kászony R ST
 Mező-Kecséd R GY
 Mező-Keménytelep R GY
 Mezőkeresztes M EG
 Mező-Királyfalva R GY
 Mezőkomárom M VS
 Mező-Kóók R GY
 Mezőköz R BE
 Mezőkovácsháza M CS
 Mezőkövesd I M EG
 Mezőkövesd II M EG
 Mezőlaborc R EP
 Mezőladány M EG
 Mezőladány M HA
 Mezőlak M VS
 Mező-Livádia R LU
 Mező-Madaras R GY
 Mező-Méhes R GY
 Mező-Ménés R GY
 Mező-Nagy-Csán R GY
 Mezőnagy Mihály M EG
 Mezőnyárad M EG
 Mező-r R GY
 Mező-Örke R GY
 Mező-Örményes R GY
 Mezőőrs M GR
 Mezőpeterd M CS
 Mező-Petri R ST
 Mező-Pogácsa R GY

Mező-Rúcs R GY
 Mező-Sályi R GY
 Mező-Sámsond R ER
 Mező-Sámsond R GY
 Mező-Szakál R GY
 Mezőszemere M EG
 Mező-Szengyel R ER
 Mező-Szent-György R GY
 Mező-Szent-Jakab R GY
 Mező-Szent-Margita R GY
 Mező-Szent-Márton R GY
 Mező-Szent-Mihálytelke R GY
 Mező-Szengyel R GY
 Mezőszilas M VS
 Mező-Szilvás R GY
 Mező-Szombattelke R GY
 Mezőtárkány M EG
 Mező-Telegd R VD
 Mező-Terem R NA
 Mező-Terem R ST
 Mező-Tóhát R GY
 Mezőtúr M VA
 Mező-Ujfalu R GY
 Mező-Ujlak R GY
 Mező-Uraj R GY
 Mező-Velkér R GY
 Mező-Záh R GY
 Mezőzombor M EG
 Mezőzombor M HA
 Miami, Sziénai Sz. Katalin K
 Florida, U.S.A.
 Miava R ES
 Micske R Vd
 Mihálcfalva R GY
 Miháld M VS
 Mihályfa M VS
 Mihályfalva R GY
 Mihályi I M GR
 Mihályi II (Kisfalud) M GR
 Mihályka R MU
 Mike M VS
 Mikeháza R SA
 Mikes R GY
 Mikeszásza R GY
 Mikósfa M VS
 Miklósfa R GR

Miklósfalva R BE
 Miklóshalma R GR
 Miklósháza R EP
 Miklósi M VS
 Miklóslak R GY
 Mikósvágás R EP
 Miklósvár R ER
 Mikófalva M EG
 Mikóháza M MI
 Mikola R SA
 Mikolapataka R SA
 Mikó-Ujfalú R ER
 Mikova R EP
 Milejszeg M SZ
 Milwaukee, Sz. Imre K Wisconsin,
 U.S.A.
 Mináj R MU
 Miniád R NA
 Mindszent M VA
 Mindszent R SP
 Mindszentgodisa M PE
 Minyóc R EP
 Miriszló R GY
 Misérd R ES
 Miske M KL
 Miskolc (Belváros) M HA
 Miskolc (Diósgyőrvasgyár) M HA
 Miskolc-Diósgyőr M EG
 Miskolc-Diósgyőrvasgyár M EG
 Miskolc-Görömböly M EG
 Miskolc-Hámor M EG
 Miskolc-Hejőcsaba M EG
 Miskolc-Martintelep M EG
 Miskolc-Mindszent M EG
 Miskolc-Nagyboldogasszony M EG
 Miskolc-Pereces M EG
 Miskolc-Szent-Anna M EG
 Miskolc-Szent István M EG
 Miskolc-Szirma M EG
 Miskolc-Szent Teréz M EG
 Miskolc-Ujdiósgyőr M EG
 Missen R NY
 Miszla M PE
 Miszlóka R KS
 Misztice R MU
 Misztótfalu R SA

Mititei R SA
 Mlinavoc R EP
 Mnisek R SP
 Mocs R ER
 Mocsa M GR
 Mocsár R NA
 Mocsonok R NY
 Módos R CS
 Modor R ES
 Mogyoród M VA
 Mogyorómál R BE
 Mogyorósbánya M ES
 Mogyoróska M MI
 Moha R GY
 Mohács R GY
 Mohács-Belváros M PE
 Mohács-Külváros M PE
 Mohály R SA
 Moholy R KL
 Mohora M ES
 Mojgrád R SA
 Mojszény R SA
 Mojszény-Klastrom R SA
 Mojtin R NY
 Mokrin R CS
 Monaj M EG
 Monok M EG
 Monor M VA
 Monor R SA
 Monosfalu R SA
 Monova R GY
 Monos-Petri R NA
 Monostorapáti M VS
 Montreal, Magyarok Nagyasszonya
 K Quebec, Canada
 Monyorókerék R SZ
 Mór M SE
 Mórahalomm M CS
 Moraván R ES
 Moravica R CS
 Móricföld R CS
 Móricgát M VA
 Morva-Lieszkő R NY
 Morva-Szent-János R ES
 Mosdós M VS
 Mosóbánya R SA

Mosóc R BE
 Mosód R BE
 Mosonszolnok M GR
 Mosorin R KL
 Mosonmagyaróvár I M GR
 Mosonmagyaróvár II M GR
 Mosonszentandrás lásd
 Szentandrás R GY
 Mosontarcsa lásd Tarcsa R GR
 Mosontétény R GR
 Mosonujfalu R GR
 M.-Szokol R GY
 Motyók R BE
 Mozsgó M PE
 Mócsény M PE
 Mözs M PE
 Mucsfa M PE
 Mucsi M PE
 Mucsony M MI
 Munhall, Sz. Illés g.k. K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Munhall, Sz. Margit K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Munkács R MU
 Munkács R ST
 Murakeresztur M VS
 Murány R RO
 Murány-Hosszurét R RO
 Murányhuta R RO
 Muska R GY
 Mutos R SA
 Muttne R SP
 Muzsla R ES
 Muzsina R GY
 Muzsna R GY
 Müllenbach R SP

N

Nadántelek R NA
 Nadap M SE
 Nádas (Hont m.) R ES
 Nádas (Pozsony m.) R ES
 Nádasd R KS
 Nádasd M SZ
 Nádasladány M VS
 Nadlány R ES

Nadrág R CS
 Nádszeg-Kösze R ES
 Nádudvar M EG
 Nágocs M VS
 Nagy-Abony R ES
 Nagy-Ág R LU
 Nagy-Almás R GY
 Nagyatád M VS
 Nagy-Azár R KS
 Nagy-Baár R LU
 Nagybajcs M ES
 Nagybajom M VS
 Nagy-Bajom R SA
 Nagybakónak M VS
 Nagybánya R SA
 Nagybaracska M KL
 Nagy-Barcsa R LU
 Nagybárkány M ES
 Nagy-Báród R NA
 Nagybátony M EG
 Nagy-Becskerék R CS
 Nagy-Bélic R NY
 Nagyberény M VS
 Nagy-Berezna R MU
 Nagy-Berezna R ST
 Nagy-Berivoj R GY
 Nagy-Bocskó R MU
 Nagy-Bocskó R ST
 Nagy-Borosnyó R GY
 Nagy-Borove R SP
 Nagy-Borszó R SA
 Nagybörzsöny M ES
 Nagy-Bossány R NY
 Nagy-Beresztován R ES
 Nagy-Buny R SA
 Nagy-Csalomja R ES
 Nagy-Cég R GY
 Nagycenk M GR
 Nagy-Cétény R ES
 Nagy-Chlivén R ES
 Nagy-Csebb R KS
 Nagy-Cserged (Balázsfalva) R GY
 Nagy-Cserged (Radnót) R GY
 Nagy-Csoltó R RO
 Nagy Csongova R MU
 Nagy-Csula R LU

Nagy-Csúr R GY
 Nagydém M VS
 Nagy-Derzsida R SA
 Nagy-Divina R NY
 Nagy-Dobra R KS
 Nagy-Dobróc R SP
 Nagydobsza M VS
 Nagy-Dolos M HA
 Nagy-Domása R KS
 Nagydorog M PE
 Nagyecsed M EG
 Nagy-Ekemező R GY
 Nagy-Emőke R ES
 Nagy-Enyed R ER
 Nagy-Egyed R GY
 Nagy-Ercse R GY
 Nagy-Ernye R ER
 Nagy-Ernye R G
 Nagy-Esküllő R GY
 Nagyesztegár M VS
 Nagy-Fajkúrt R ES
 Nagyfalu R SA
 Nagyfalu R SZ
 Nagy-Födémes R ES
 Nagy-Frankvágása R SP
 Nagyfüged M EG
 Nagy-Gáj R CS
 Nagy-Gérc R SA
 Nagygyimót M VS
 Nagyhalász M EG
 Nagyhalász M HA
 Nagy-Halmágy R ER
 Nagy-Halmágy R LU
 Nagyharsány M PE
 Nagyhegy R SA
 Nagy-Herestény R ES
 Nagy-Hing R ES
 Nagy-Hnilec R SP
 Nagy-Höflány R GR
 Nagy-Ida R KS
 Nagyigmánd M GR
 Nagy-Iklód R SA
 Nagy-Ilonda R SA
 Nagy-Ilva R SA
 Nagyiván M EG
 Nagy-Jác R ES

Nagy-Jécsa R CS
 Nagykálló R EG
 Nagykálló M HA
 Nagy-Kálna R ES
 Nagykamarás M CS
 Nagykanizsa I M VS
 Nagykanizsa II M VS
 Nagykanizsa III (Kiskanizsa) M VS
 Nagykanizsa IV M VS
 Nagykaporok M VS
 Nagy-Kapus R GY
 Nagykarácsony M SE
 Nagy-Károly. R ST
 Nagy-Károly R NA
 Nagy-Károly Ruthén R NA
 Nagy-Kászton R ER
 Nagy-Kászton R GY
 Nagykáta M VA
 Nagy-Kázmér R KS
 Nagykér R ES
 Nagykeresztes R SA
 Nagy-Kereskény R ES
 Nagy-Kikinda R CS
 Nagy-Kölcs R NA
 Nagy-Komlós R CS
 Nagy-Komlós R LU
 Nagykónyi M PE
 Nagy-Kostély R LU
 Nagy-Kosztolány R ES
 Nagykovácsi M SE
 Nagy-Koválo R ES
 Nagykökényes M VA
 Nagykölked M SZ
 Nagykörös M VA
 Nagy-Körtvélyes R SA
 Nagykörü M EG
 Nagy-Kövesd R KS
 Nagy-Kunchfalva R EP
 Nagykutas M SZ
 Nagy-Ladna R KS
 Nagylak R GY
 Nagylak R NA
 Nagy-Lapás R ES
 Nagy-Lipnik R EP
 Nagy-Leányfalva R MU
 Nagy-Láz R MU

Nagylégh R ES
 Nagylengyel M SZ
 Nagy-Senkvic R ES
 Nagyléta M CS
 Nagy-Léta Ruthén R NA
 Nagy-Lévárd R ES
 Nagylóc M ES
 Nagylócsa R BE
 Nagylók M SE
 Nagy-Lóth R ES
 Nagy-Lozna R SA
 Nagylózs M GR
 Nagy-Lucska R MU
 Nagy-Ludas R GY
 Nagy-Mácséd R ES
 Nagymágocs M VA
 Nagymajtény R ST
 Nagymagyar R ES
 Nagymanújfalu R SA
 Nagy-Mánya R ES
 Nagymányok M PE
 Nagymaros M ES
 Nagy-Márton R GR
 Nagy-Megyer R ES
 Nagymező R SA
 Nagy-Mihály R KS
 Nagy-Mihály R MU
 Nagy-Modró R ES
 Nagy-Mogyorós R MU
 Magynyárad M PE
 Nagy-Nyires R SA
 Nagy-Nyulas R GY
 Nagyoroszi M ES
 Nagy-Osztró R LU
 Nagy-Ölved R ES
 Nagy-Ölyves R GY
 Nagy-sz R CS
 Nagy-Paka R ES
 Nagypáli M SZ
 Nagy-Peleske R MU
 Nagy-Pestény R LU
 Nagy-Petri R GY
 Nagy-Polena R EP
 Nagyrada M VS
 Nagy-Rajtok R GY
 Nagy-Rákóc R MU

Nagyrákos M SZ
 Nagy-Rebra R SA
 Nagyrécse M VS
 Nagyréde M EG
 Nagy-Rippény R ES
 Nagy-Róce R RO
 Nagy-Rosztoka R MU
 Nagy-Ruszká R MU
 Nagyság R ER
 Nagy-Salló R ES
 Nagy-Sáros R KS
 Nagy-Sároslak R SZ
 Nagysáp M ES
 Nagy-Sármás R GY
 Nagy-Sáró R ES
 Nagy-Somkút R SA
 Nagyszakácsi M VS
 Nagy-Szalatna R BE
 Nagy-Szalók R SP
 Nagy-Szalonta R VD
 Nagy-Szántó R NA
 Nagy-Szeben R GY
 Nagy-Szeben-Belváros R ER
 Nagy-Szeben-Külváros R ER
 Nagy-Szederves R GY
 Nagyszeg R SA
 Nagy-Szelezsény R ES
 Nagy-Selyk R GY
 Nagyszénás M CS
 Nagy-Szentmihály R SZ
 Nagy-Szent-Miklós R CS
 Nagy-Szent-Miklós R LU
 Nagyszerdahely M VS
 Nagy-Sikárló R SA
 Nagysimonyi M SZ
 Nagy-Sink R ER
 Nagy-Sink R GY
 Nagy-Somkut R ST
 Nagy-Surány R ES
 Nagy-Súr R ES
 Nagyszokoly M PE
 Nagy-Szóllós R MU
 Nagy-Szóllós R ST
 Nagy-Szombat R ES
 Nagy-Szlatina R NY
 Nagy-Sztrice R NY

Nagy-Szuha R RO
 Nagy-Szurduk R LU
 Nagy-Tapolcsány R ES
 Nagy-Tárkány R KS
 Nagy Tarna R SA
 Nagy-Tereme R GY
 Nagy-teremia R CS
 Nagytevel M VS
 Nagy-Tikvány R LU
 Nagy-Toronya R MU
 Nagy-Tószeg R CS
 Nagy-Turica R MU
 Nagy-Ugróc R BE
 Nagyülés R ES
 Nagy-Ürögd R NA
 Nagy-Várad R NA
 Nagy-Várad Olaszi R NA
 Nagy-Várad Olaszi Ruthén R NA
 Nagyvázsony M VS
 Nagyvejke M PE
 Nagyvenyim M SE
 Nagyveszverés R RO
 Nagy-Zalacska R ST
 Nagy-Zellő R ES
 Nagy-Zorlenc R LU
 Nagy- Zsám R CS
 Nahács R ES
 Nak M PE
 Nákófalva R CS
 Námesztó R SP
 Nándorhegy R CS
 Nántü R NA
 Nánfalva R SA
 Nántú R ST
 Napól R BE
 Napkor M EG
 Napkor M HA
 Náprád R SA
 Nárai M SZ
 Narda M SZ
 Naszály M GR
 Naszód R ER
 Naszód-Szent-György R SA
 Naszvad R ES
 Nec R SA
 Nedec R SP

Négerfalva R SA
 Negyed R ES
 Nekrilést R GY
 Néma R SA
 Nemcsény R ES
 Nemesapáti M VS
 Nemesbód M SZ
 Nemesbük M VS
 Nemesdéd M VS
 Nemesgulács M VS
 Nemeskér M GR
 Nemeskolta M SZ
 Nemes-Kootesó R NY
 Nemesládony M GR
 Nemes-Militics R KL
 Nemesnádudvar M KL
 Nemes-Oroszi R ES
 Nemesrempehollós M SZ
 Nemesszalók M VS
 Nemesvámos M VS
 Nemesvid M VS
 Nemesvita M VS
 Nemesvölgye R GR
 Nemes-Zsuk R GY
 Német-Bencsek R CS
 Német-Bogsán R LU
 Német-Cernya R CS
 Német-Écska R CS
 Német-Elemér R CS
 Némethi (Bars m.) R ES
 Némethi (Hont m.) R ES
 Német-Hidegkut R SZ
 Német-Járfalu R GR
 Németkér M PE
 Német-Lipcse R SP
 Német-Lövő R SZ
 Német-Mokra R ST
 Német-Pereg R CS
 Német-Remete R CS
 Német-Ság R CS
 Német-Szentgrót R SZ
 Német-Szent-Mihály R CS
 Német-Szent-Péter R CS
 Német-Sztamora R CS
 Német-Ujvár R SZ
 Nemsova R NY

Neposz R SA
 Neszlussa R NY
 Netot R GY
 Néved R ES
 Nevetlenfalu R ST
 Nevicske R MU
 .Nevrincsa R LU
 New Brunswick, Sz. József g.k. K
 New Jersey, U.S.A.
 New Brunswick, Sz. László K
 New Jersey, U.S.A.
 New York, Sz. István K New
 York, U.S.A.
 New York, Sz. Kereszt.
 Felmagasztalása g.k. K New
 York, U.S.A.
 Nézsa M VA
 Nezsider R GY
 Nick M SZ
 Nikla M VS
 Niklova R EP
 Nitzkyfalva R CS
 Nizsma R SP
 Nógrád M VA
 Nógrádmarcál M ES
 Nógrádmegyer M ES
 Nógrádsáp M VA
 Nógrádszakál M ES
 Northampton, Magyarok
 Nagyasszonya K Pennsylvania,
 U.S.A.
 Noszlop M VS
 Noszoly R SA
 Nova M SZ
 Novaj M EG
 Novajdrány M EG
 Novály R GY
 Novotty R SP
 Nótincs R SP

Ny

Nyágova R MU
 Nyalka M GR
 Nyárád M VS
 Nyárád-Andrásfalva R GY
 Nyárádtő R GY

Nyáregyháza M VA
 Nyárlőrinc M VA
 Nyárs-Ardó R KS
 Nyégerfalva R NA
 Nyékládháza M EG
 Nyerce R GY
 Nyergesújfalú M ES
 Nyerő R CS
 Nyésta M EG
 Nyírábrány M EG
 Nyírábrány M HA
 Nyíracsd M EG
 Nyíracsd M HA
 Nyírad M VS
 Nyíradony M EG
 Nyíradony M HA
 Nyír-Bakta R MU
 Nyírbátor M EG
 Nyírbátor M HA
 Nyírbéltek M EG
 Nyírbéltek M HA
 Nyírbogdány M EG
 Nyírcsaholy M EG
 Nyírcsaholy M HA
 Nyírcsászári M HA
 Nyíderzs M HA
 Nyíregyháza M HA
 Nyíregyháza I M EG
 Nyíregyháza II M EG
 Nyíregyháza III (Nyírszőlős) M EG
 Nyíres R GY
 Nyíresfalva R MU
 Nyírgelse M HA
 Nyírgyulaj M HA
 Nyírjes M KS
 Nyírkáta M HA
 Nyírkársz M EG
 Nyírkársz M HA
 Nyírlövő M HA
 Nyírlugos M EG
 Nyírlugos M HA
 Nyírmada M EG
 Nyírmada M HA
 Nyírmártonfalva M HA
 Nyírmező R GY
 Nyírpasztanya M HA

Nyírpazong M HA
 Nyírpilis M HA
 Nyírszőlős M HA
 Nyírtass M EG
 Nyírtass M HA
 Nyírtelek M EG
 Nyírtelek M HA
 Nyírtét M EG
 Nyírtét M HA
 Nyírtura M HA
 Nyírvasvári M HA
 Nyitra Alsóváros R NY
 Nyitra-Bajna R ES
 Nyitra-Felsőváros R NY
 Nyitra-Gerencsér R NY
 Nyitra-Ivánka R NY
 Nyitra-Ludány R ES
 Nyitra-Novák R NY
 Nyitra-Pásztó R ES
 Nyitra-Peresztlény R ES
 Nyitra-Sárfő R ES
 Nyitra-Szucsán R NY
 Nyitra-Zerдахely R NY
 Nyitra-Zsámbokrét R NY
 Nyőgkér M SZ
 Nyujtód R ER
 Nyúl M GR
 Nyulas R GR
 Nyustya R RO

O,

Ó-Bars R ES
 Ó-Béba R CS
 Ó-Béba R LU
 Ó-Becse Belváros R KL
 Ó-Becse Külváros R KL
 Ó-Bér R SZ
 Ó-Besenyő R CS
 Ó-Beszterce R NY
 Obrázsa R GY
 Obrovác R KL
 Ochodnica R NY
 Ócsa M VA
 Ocsava R BE
 Odorin R SP

Odvos R CS
 Offenbánya R ER
 Offenbánya R GY
 Ófehértó M EG
 Offszenica R CS
 Óföldaék M CS
 Ó-Gyalla R ES
 Ohába (Balázsfalva) R GY
 Ohába (Fogaras) R GY
 Óhaj R ES
 Óhegy R BE
 Óhid M VS
 Ó-Holyáti R MU
 Oka R GR
 Ó-Kanizsa R KL
 Ó-Kér R KL
 Okolcsinó R SP
 Olad M SZ
 Oláh-Apahida R GY
 Oláh-Baksa R SA
 Oláh-Bogár R GY
 Oláh-Bogáta R SA
 Oláh-Bölkény R GY
 Oláh-Bozinta R NA
 Oláh-Budák R SA
 Oláh-Bükkös R GY
 Oláh-Csaholy R SSR
 Oláh-Csesztve R GY
 Oláh-Dálya R GY
 Oláh-Dellő R GY
 Oláh-Dubova R SP
 Oláh-Fodorháza R SA
 Oláh-Girbó R GY
 Oláh-Gyéres R GY
 Oláh-Gyűrös R NA
 Oláh-Herepe R GY
 Oláh-Hodos R NA
 Oláh-Ivánfalva R GY
 Oláh-Karácsonyfalva R GY
 Oláh-Kecel R SA
 Oláhkékes R SA
 Oláh-Kocsárd R GY
 Oláh-Lapád R GY
 Oláh-Lápos R ER
 Oláh-Lápos R SA
 Oláh-Láposbánya R ER

Oláh-Láposbánya R SA
 Oláh-Leta R GY
 Oláh-Meddes R NA
 Oláh-Nádas R GY
 Oláh-Nádasd R SA
 Oláh-Nemegye R SA
 Oláh-Námeti R SA
 Oláh-Péntek R SA
 Oláh-Péterlaka R GY
 Oláh-Rákos (Indal) R GY
 Oláh-Rákos (Nagyenyed) R GY
 Oláh-Sályi R GY
 Oláh-Solymos (Erzsébetváros) R
 GY
 Oláh-Solymos (Faragó) R GY
 Oláh-Szilvás R GY
 Oláh-Telek R GY
 Oláh-Toplica R GY
 Oláh-Tordás R GY
 Oláh-Tyukos (Cikendál) R GY
 Oláh-Tyukos (Fogaras) R GY
 Oláh-Ujfalu R NA
 Oláh-Ujfalu (Faragó) R GY
 Oláh-Ujfalu (Voila) R GY
 Oláh-Valkó R SA
 Oláh-Zsákod R GY
 Olasz M PE
 Olaszfa M SZ
 Olaszfalu M VS
 Olaszka R BE
 Olaszliszka M EG
 Ó-Lehota R ES
 Ó-Lubló R SP
 Olsavica R EP
 Oltárc M SZ
 Ombuz R SA
 Omlásalja R SA
 Omor R CS
 Ó-Moravica R KL
 Ond M EG
 Onga M EG
 Onkó M SZ
 Ónod M EG
 Opáka R KS
 Ópályi M HA
 Oppova R CS

Ópusztaszer (Sövényháza) M VA
 Ó-Rabosa R SP
 Ó-Radna R ER
 Ó-Radna R SA
 Oravica R LU
 Oravicabánya R CS
 Oravoka R SP
 Orcyfalva R CS
 Ordas M KL
 Ordacseli M VS
 Orgovány M VA
 Orlát R ER
 Orlát R GY
 Orló R EP
 Orlyova R MU
 Ormány R SA
 Ormód R MU
 Ormosbánya M EG
 Oros M EG
 Oros M HA
 Orosháza M CS
 Orosmező R SA
 Oroszfája R GY
 Oroszfalu R NA
 Orosz-Gadna R EP
 Oroszhegy R ER
 Orosz-Hrabóc R MU
 Oroszi R GY
 Orosz-Kázmér R EP
 Orosz-Komoróc R MU
 Oroszlány M GR
 Orosz-Mokra R MU
 Orosz-Poruba R EP
 Orosz-Ruszká R EP
 Orosztony M VS
 Oroszvár R GR
 Oroszvég R MU
 Orsova R CS
 Ortutova R EP
 Osecsadnica R NY
 Osdala R ER
 Ó-Sebeshely R ER
 Osgyán R RO
 Ó-Sinka R GY
 Osli M GR

Ostffyasszonyfa M SZ
 Ostoros M EG
 Oszikó R KS
 Oszlány R BE
 Oszlop R GR
 Osztopán M VS
 Osztrovel R L
 Oszturna R EP
 Ó-Sztuzsica R MU
 Ó-Tohán R GY
 Ottóvölgy R ES
 Ó-Tura R ES
 Óvár R ES
 Óvári R NA
 Ó-Vencsellő R MU
 Ózd I M EG
 Ózd II (Bolyok) R EG
 Ózd III (Sajóvárkony) M EG
 Ózd M MI
 Ózd-Szentsimon M EG
 Ozora M PE

Ö

Ócsény M PE
 Ökörítő R SA
 Ökörmező R MU
 Ölbő M SZ
 Ölyvös R MU
 Önböly M EG
 Óralja-Boldogfalva R LU
 Ördöngös-Füzes R SA
 Öregcsertő M KL
 Öreglak M VS
 Órhalom M ES
 Óri-Szentmárton R SZ
 Óriszentpéter M SZ
 Órisziget R SZ
 Örkény M VA
 Örményes R GY
 Örményes R SA
 Örményszékes R GY
 Örmező R KS
 Örmező R MU
 Órtilos M VS

Ósi R NA
 Ósi M VS
 Öskü M VS
 Öttömös M CS
 Öttevény M GR
 Ózdögle R ES

P

Paad R LU
 Pácafalu R NA
 Pácin M EG
 Pácin M HA
 Pacolka R GY
 Pacsa M VS
 Padé R CS
 Padkóc R BE
 Padragkút M VS
 Páhi M VA
 Páka M SZ
 Pakszató R EP
 Pakod M VS
 Pákozd M SE
 Paks M PE
 Paks-Dunaföldvár M PE
 Palágy R MU
 Palánka R KL
 Palást R ES
 Pálfa M PE
 Pálfalva R ER
 Páli M GR
 Pálmafalu R SP
 Pálmonostora M VA
 Pálóc R ST
 Palocsa R KS
 Pálos-Nagymező R BE
 Palotabozsok M PE
 Palotás (Palotáshalom) M VA
 Palotáshalom (Héhalom) M VA
 Paloznak M VS
 Pamlény M EG
 Páncél-Cseh R GY
 Pánád R GY
 Páncsova R CS
 Pándorfalu R GR
 Pankota R CS
 Pannonhalma M GR

Pány R KS
 Pápa I M VS
 Pápa II M VS
 Pápa III M VS
 Pápa IV M VS
 Pápakovácsi M VS
 Pápakovácsi-Attyapuszta M VS
 Pápasalamon M VS
 Pápateszér M V
 Papbikó R NA
 Papfalva R GY
 Papfalva R MU
 Papfalva R NA
 Papina R KS
 Pápóc M SZ
 Papos M EG
 Papradnó R NY
 Paptelek R SA
 Paptelke R GY
 Parabuty R KL
 Parác R LU
 Parád M EG
 Parajd R ER
 Parasznya R MU
 Paraszt-Dubova R SP
 Párdány R CS
 Pári M PE
 Párkány R ES
 Parnó R KS
 Párosény R LU
 Páros-Pestere R LU
 Párva R SA
 Passaic, Sz. István K New
 Jersey, U.S.A.
 Paszmos R GY
 Pásztó M EG
 Pásztorháza R SZ
 Pata R GY
 Patak M ES
 Pátfalva R GR
 Pátka M SE
 Patkanyóc R MU
 Patóháza R SA
 Pátroha M EG
 Páty M SE
 Pátyod M EG

Pátyod M HA
 Paucsinesd R LU
 Pázmánd M SE
 Pázmándfalva M GR
 Pazony R MU
 Pacsolina R EP
 Pécel M VA
 Pece-Szóllós R VD
 Pece-Szent-Márton R VD
 Pecől M SZ
 Pécs M HA
 Pécs-Bányatelep M PE
 Pécs-Belváros M PE
 Pécs-Budai Külváros M PE
 Pécs-Gyárváros M PE
 Pécs-Hird M PE
 Pécs-Jézus Szive M PE
 Pécs-Kertváros M PE
 Pécs-Rácváros M PE
 Pécs-Szent István M PE
 Pécs-Szabolcs M PE
 Pécs-Szigeti Külváros M PE
 Pécs-Székesegyház M PE
 Pécs-Ujfalu R KS
 Pécs-Úrög M PE
 Pécsvárad M PE
 Pécs-Vasas M PE
 Pecsely R SA
 Pecsényéd R GR
 Pecsétszeg R SA
 Pecska R CS
 Pekelnik R SP
 Pelejte R KS
 Pellérd M PE
 Pély M EG
 Pelsóc R RO
 Penészlek M HA
 Pénzesgyőr M VS
 Pér M GR
 Perbál M SE
 Perbete R ES
 Pere M EG
 Pere M MI
 Perecsen R SA
 Perecsény R MU
 Pered R ES

Perény R KS
 Perenye M SZ
 Pereszlény R ES
 Pereszlop R SA
 Peresznye M GR
 Peresztég M GR
 Perint M SZ
 Perjámos R CS
 Perje R SA
 Perkász LU
 Perkáta M SE
 Perkoszova R CS
 Perkupa M EG
 Perlaszváros R CS
 Pernek R ES
 Perth Amboy, Magyarok
 Nagyasszonya K New Jersey,
 U.S.A.
 Perth Amboy, Sz. Mihály g.k. K
 New Jersey, U.S.A.
 Perul R LU
 Pesterzsébet-Főplébánia M VA
 Pesterzsébet-Kakastó M VA
 Pesterzsébet-Kossuthfalva M VA
 Pesterzsébet-Pacsirtatelep M VA
 Pesterzsébet-Szabótelep M VA
 Pestimre M VA
 Pestlőrinc-Államitelep M VA
 Pestlőrinc-Csákyliget M VA
 Pestlőrinc-Erzsébettelep M VA
 Pestlőrinc-Főplébánia M VA
 Pestlőrinc-Kertváros M VA
 Pestlőrinc-Miklóstelep M VA
 Pestlőrinc-Szemeretelep M VA
 Pestújhely M VA
 Pete R GY
 Pete R NA
 Petele R GY
 Péterfalva R ES
 Péterfalva R GY
 Péterfalva R RO
 Péterháza R SA
 Pétervására M EG
 Pétfürdő (Várpalota II) M VS
 Peticse R KS
 Petkóc R EP
 Petőfiszállás M VA
 Petőháza M GR
 Petneháza M HA
 Petrány R NA
 Petrik R MU
 Petrikeresztúr M SZ
 Petromány R LU
 Petron R LU
 Petrozsán R GY
 Petrova R SA
 Petrovic R NY
 Petrozsény R ER
 Petrozsény R LU
 Philadelphia, Jézus Szive K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Pichnye R EP
 Pillér-Peklin R EP
 Piliny M ES
 Pilipe R MU
 Pilis M VA
 Pilisborosjenő M SE
 Piliscsaba M SE
 Piliscsév M ES
 Pilisliget M SE
 Pilismarót M ES
 Pilisszántó M SE
 Pilisszentiván M SE
 Pilisszentkereszt M SE
 Pilisszentlászló M SE
 Piliszentlélek M ES
 Pilisvörösvár M SE
 Pilisvörösvár-Bányatelep M SE
 Pincehely M PE
 Pinkafő R SZ
 Pinkakertes R SZ
 Pinkamindszent M SZ
 Pinkamiske R SZ
 Pinkóc R SZ
 Pinye M GR
 Piricse R MU
 Piricsi M HA
 Pósfalu R KS
 Piskárkos R NA
 Piski-telep R ER
 Piskolt R NA
 Pisztraháza R MU

Pitrovia R EP
 Pittsburgh, Sz. Anna K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Pitváros M CS
 Plávna R KL
 Plavnika R KS
 Plosic R CS
 Ploszkabánya R LU
 Pobedim R ES
 Pocahontas, Sz. Erzsébet K
 Virginia, U.S.A.
 Pocsaj M HA
 Pócspetri M EG
 Podhering R MU
 Podola R ES
 Podolin R SP
 Podvilk R SP
 Pográny R NY
 Pohorella R RO
 Pojény R SA
 Pojnica R SA
 Pokaszepetk M VS
 Poklisa R LU
 Poklostelke R SA
 Pokola R NA
 Pokol-Valcsal R LU
 Polgár M EG
 Polgárdi M SE
 Polonka R RO
 Polyána R LU
 Polyánka R MU
 Polyánka-Nechvaly R EP
 Polyanóc R SP
 Pólyi R KS
 Pomáz M SE
 Pomogy R GR
 Pónik R BE
 Ponóapáti M SZ
 Ponor R LU
 Poprád R SP
 Porc R SA
 Porács R EP
 Porcsalma M HA
 Poroskó R MU
 Porosztó R MU
 Poroszló M EG

Portage, Keresztelő Sz. János K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Portelek R NA
 Porubka R EP
 Póssa R MU
 Porva M VS
 Pozsony (Szentháromság) R ES
 Pozsony (Sz. Márton) R ES
 Pozsony-Virág völgy R ES
 Pozsorta R GY
 Pölöske M VS
 Pölöskefő M VS
 Pörgölény R SZ
 Pöszttyén R ES
 Prassic R ES
 Prázmér R GY
 Precsin R NY
 Predmér R NY
 Preszáka R GY
 Preszáka R NA
 Pribékfalva R SA
 Priglevica-Szent-Iván
 Privigye R BE
 Proszék R SP
 Pruszká R NY
 Pruzsina R NY
 Prüggy M EG
 Psztrina R EP
 Pucákfalva R EP
 Puchó R NY
 Pudmeric R ES
 Puj R LU
 Pujon R SA
 Purkerec R SA
 Pusztaalmás R GY
 Pusztacsalád M GR
 Pusztá-Csán R GY
 Pusztá-Dobos M EG
 Pusztá-Egres R GY
 Pusztaegres M SE
 Pusztá-Fentős R SA
 Pusztá-Födemes R ES
 Pusztaföldvár M CS
 Pusztá-Kamarás R GY
 Pusztakovácsi M VS
 Pusztamagyaród M SZ

Pusztamérge M VA
 Pusztamező R EP
 Pusztamonostor M EG
 Pusztarajtolc R GY
 Pusztaszabolcs M SE
 Pusztaszemes M VS
 Pusztaszer M CS
 Pusztaszentlászló M SZ
 Pusztaszent-Márton R GY
 Pusztaszent-Mihály R GY
 Pusztavacs M VA
 Pusztavám M SE
 Pusztavogyerád R ES
 Pusztatopa R GY
 Pusztazámor M SE
 Putnok M EG
 Putzó R SP
 Puznyákfalva R MU
 Püski M ES
 Püspökhátvan M VA
 Püspöki R ES
 Püspökladány M EG
 Püspökmolnári M SZ
 Püspökszilágy M VA

R

Rábacsanak M GR
 Rábafüzes M SZ
 Rábagyarmat M Z
 Rábahideg M SZ
 Rábakecöl M GR
 Rábakeresztúr R SZ
 Rábakethely M SZ
 Rábapatona M GY
 Rábapály M SZ
 Rábapordány M GR
 Rábasebes M SZ
 Rábasömjén M SZ
 Rábaszentmárton R SZ
 Rábatamási M GR
 Rábaújfalu M GR
 Rabcsika R SP
 Rácalamás M SE
 Ráckeresztúr M SE
 Ráckeve M SE
 Rác-Militics R KL
 Rad K KS
 Rád M VA
 Radács R KS
 Radnót R ER
 Radnótfája R GY
 Radnóth R GY
 Rádó M VS
 Radoma R KS
 Radosna R ES
 Radossóc R ES
 Radvány R BE
 Radvány R KS
 Radvány R MU
 Raeford, Sz. Erzsébet K North
 Carolina, U.S.A.
 Rafajóc R EP
 Rafna R LU
 Rafnik R CS
 Ragály M EG
 Ragla R SA
 Ráhó R RO
 Rahó R ST
 Rajd R NY
 Rajka M GR
 Rakaca M MI
 Rakacaszend M MI
 Rakamaz M EG
 Rakasz R MU
 Rákóc R MU
 Rákóczifalva M VA
 Rákos R GR
 Rákos R RO
 Rákos-Terebes R NA
 Rakovica R GY
 Rakovica R LU
 Rakoya R NY
 Ráksa R SA
 Ráksi M VS
 Ramocsháza M EG
 Rapp R RO
 Rátka M EG
 Ratkó-Lehota R RO
 Ravazd M GR
 Récekeresztúr R GY
 Récse R ES
 Récse R SA

Recsk M EG
 Récske R BE
 Réde M VS
 Rédics M SZ
 Regete-Ruszká R KS
 Regina, Sz. István K
 Saskatchewan, Canada
 Regöly M PE
 Reketyefalva R LU
 Relov R SP
 Rém M KL
 Remenye R EP
 Remete R MU
 Remete R SA
 Remetemező R NA
 Rencsisó R EP
 Rengeteg R LU
 Répcevis M GR
 Répcebónya R SZ
 Répcekehely R GR
 Répceköhalom R GR
 Répcesarud R GR
 Répceszemere M GR
 Répceszentgyörgy M SZ
 Repede R MU
 Repejő R EP
 Resica R LU
 Resicabánya R CS
 Resinár R GY
 Ressó R EP
 Reszege R NA
 Resznek M SZ
 Rétalap M GR
 Rétfalu R GR
 Réthát R CS
 Rétság R VA
 Reteg R SA
 Retyicel R GY
 Rév R NA
 Révfalu-Pataháza R ES
 Révfülöp M VS
 Rév-Kolostor R SA
 Revuca R SP
 Rézbánya R NA
 Rézbánya R VD
 Rezi M VS

Réztelek R NA
 Ribén R NY
 Richvald R KS
 Richvald R SP
 Ricse M EG
 Ridgewood, Sz. Mátyás K New
 York, U.S.A.
 Riecsnica R NY
 Rigica R KL
 Rigvác M SZ
 Rima-Szécs R RO
 Rima-Szombat R RO
 Rimóc M ES
 Ripinye R MU
 Riusor R GY
 Roebling, Nagy Boldogasszony K
 New Jersey, U.S.A.
 Rogoz R SA
 Rohi R SA
 Rohó R ES
 Rohonc R SZ
 Rómaifürdő M ES
 Román K Bukovina, Rumania
 Románfalva R SA
 Románd M VS
 Romhány M VA
 Romosz R LU
 Romoszhely R LU
 Romuli R SA
 Róna R SA
 Rónaszék R MU
 Rónaszék R ST
 Rooz R NA
 Rorbach R ES
 Roskovány R KS
 Roszina R NY
 Rosztoka R MU
 Rosztoka-Pásztély R MU
 Rovás R GY
 Rovne R NY
 Rovnye R NY
 Rózsahegy R SP
 Rozsály M HA
 Rózsapallag R SA
 Rózsapataka R SA
 Rózsaszentmárton M EG

Rózsavölgy R ES
 Rozsnyó R RO
 Röjtökmuzsáj M GR
 Rőd GY
 Rösze M CS
 Rudabánya M EG
 Rótfalu R GR
 Ruda-Bányácska R MU
 Rudlyó R EP
 Rudnó R NY
 Rudnok R RO
 Rudolfsgnad R CS
 Rukkor R GY
 Rum M SZ
 Runk R SA
 Ruszkabánya R CS
 Ruszkinóc R SP
 Rusz-Kirva R MU
 Ruszkova R MU
 Rusz-Polyána R MU
 Ruszt R GR
 Ruttká R BE
 Ruzsa M CS

S

Saágh R CS
 Saca R KS
 Ságvár M VS
 Ságújfalu M ES
 Saint Louis, Sz. István K
 Missouri, U.S.A.
 Sajó R SA
 Sajógalgóc M EG
 Sajókaza M EG
 Sajó-Keresztúr R SA
 Sajólád M EG
 Sajó-Magyaros R SA
 Sajónémeti M EG
 Sajópálfalva M HA
 Sajópetri M HA
 Sajó-Polyána R SA
 Sajópüspöki M EG
 Sajó-Solymos R SA
 Sajószentpéter M EG
 Sajószentpéter M MI

Sajószöged M EG
 Sajószöged M HA
 Sajó-Udvarhely R SA
 Sajóvamos M EG
 Sajtény R NA
 Sajtóskál M GR
 Salamon R SA
 Salánk R MU
 Sárdorf R GY
 Salföld M VS
 Salgótarján I M EG
 Salgótarján II M EG
 Salkó R GY
 Salköveskút M SZ
 Salomvár M SZ
 Sály M EG
 Sályá R GY
 Sályi R NA
 Sályi R VD
 Sámfalva R SZ
 Sámogy R MU
 Sándoregyháza R CS
 Sándorháza R CS
 Sándorf R ES
 Sándorfalva M VA
 Sándorfalu R ST
 San Francisco (Menló Park), Sz.
 István K California, U.S.A.
 Sapince R EP
 Sárafalva R CS
 Sárbogárd M SE
 Sárd R GY
 Sárfalva R ER
 Sárfő R ES
 Sárhatvan M SE
 Sárisáp M ES
 Sarkad M CS
 Sarkadkeresztúr M CS
 Sárkány R GY
 Sárkeresztúr M SE
 Sárköz R ST
 Sárköz-Ujlak R MU
 Sármellék M VS
 Sáros-Bukóc R EP
 Sáros-Dricsna R EP
 Saropháza R GY

Sárosd M SE
 Sáros-Oroszi R ST
 Sárospatak M EG
 Sárospatak M HA
 Sárospatak (Végardó) M HA
 Sáros-Reviscse R MU
 Sárpatak R ER
 Sárpatak R GY
 Sárpatak R KS
 Sárpentele M SE
 Sarród M GR
 Sárszeg R NA
 Sárszentágota M SE
 Sárszentmihály M SE
 Sárszentmiklós M SE
 Sarud M EG
 Sárvár Szent László M SZ
 Sárvár Szent Miklós M SZ
 Sásd M PE
 Sashalom M VA
 Sásony R GR
 Sastelek R NA
 Sasvár R ES
 Sasvár R MU
 Sata M EG
 Sátorajjáújhely I M EG
 Sátorajjáújhely II M EG
 Sátorajjáújhely M HA
 Sátorajjáújhely-Rudabányácska M
 HA
 Savnik R SP
 Savanyukut R GR
 Sávnik R NY
 Sávoly R RO
 Sávoly M VS
 Schweinsbach R ES
 Scranton, Sz. István K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Scranton, Sz. János g.k. K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Scsavnik R EP
 Sebes R GY
 Sebeshely R LU
 Sebesvárálja R GY
 Segesd M VS
 Segesvár R ER
 Selegszántó R GR
 Selesztó R MU
 Selmezbánya R ES
 Selmezbánya-Steffoltó R ES
 Selye R ER
 Selyeb M MI
 Sellye M PE
 Semesnye R SA
 Semetkóc R EP
 Semjénháza M SZ
 Sempte R ES
 Sepsi-Szent-György R ER
 Septér R GY
 Serbóc R MU
 Sérc R GR
 Seregélyes M SE
 Serényfalva M EG
 Serély R LU
 Siglós R GR
 Siklós M PE
 Siklósbodány M PE
 Siklós-Máriagyüd M PE
 Simánd R CS
 Simánd R NA
 Simaság M GR
 Simontornya M PE
 Simony R BE
 Simpson, Sz. Anna, Sz. Háromság
 K Saskathewan, Canada
 Sinfalva R ER
 Sinfalva R GY
 Siófok M VS
 Siógárd M PE
 Sirok M EG
 Siroka R KS
 Sissó R ES
 Sitke M SZ
 Soborsin R CS
 Sófalva R MU
 Sófalva R SA
 Sokorópátka M GR
 Sókút R KS
 Solon, Sz. János g.k. K Ohio,
 U.S.A.
 Solt M VA
 Soltszentimre M KL

Soltvadkert M KL
 Solymár M SE
 Solymos R MU
 Sólmos R SA
 Sólomkő R SA
 Sólomtelke R GY
 Som R EP
 Somberek M PE
 Somlószőllős M VS
 Somlónásárhely M VS
 Somlyó-Csehi R SA
 Somlyó-Gyórtelek R SA
 Somodi R KS
 Somogyacsa M VS
 Somogyapáti M VS
 Somogybükkösd M VS
 Somogyfajsz M VS
 Somogyegres M VS
 Somogygeszti M VS
 Somogyhárság M VS
 Somogyjád M VS
 Somogyom R GY
 Somogysámson M VS
 Somogysárd M VS
 Somogyszentpál M VS
 Somogyszil M VS
 Somogyszob M VS
 Somogytarnóca M VS
 Somogyudvarhely M VS
 Somogyvár M VS
 Somorja R ES
 Somos R KS
 Somostelke R GY
 Sona R GY
 Sonkolyos R NA
 Soó mály R GY
 Soós-Szent-Mihály R GY
 Soponya M SE
 Soponya R ES
 Sopron Árpádházi Sz. Margit M GR
 Sopronhorpács M GR
 Sopron-Isteni Megváltó M GR
 Sopron-Keresztur R GR
 Sopron-Kertváros (Sopron Bánfalva) M GR
 Sopronkövesd M GR
 Sopronnyék R GR
 Sopron Sz. István M GR
 Sopron Sz. György M GR
 Sopron-Szentlélek M GR
 Sopron-Szentmárton R GR
 Sorkifalud M SZ
 Sorokpolány M SZ
 Soroksár-Főplébánia M VA
 Soroksár-Ujtelep M VA
 Sorostély R GY
 Sós hartyán M ES
 Sóskút M SE
 Sósmező R ER
 Sósmező R SA
 Sós patak R GY
 Sóstófalva M EG
 Sósújfalu R EP
 Sósújfalu R MU
 Sóvár R KS
 South Bend, Magyarok
 Nagyasszonya K Indiana,
 U.S.A.
 South Bend, Sz. István K Indiana,
 U.S.A.
 South Norwalk, Sz. Laszló K
 Connecticut, U.S.A.
 South River, Sz. István Vértanu K
 New Jersey, U.S.A.
 Söjtör M SZ
 Sömjénmihályfa M SZ
 Söpte M SZ
 Söréd M SE
 Sőregh R RO
 Sövényfalva R GY
 Spáca R ES
 Spring R GY
 Stefanóc R EP
 Stefurov R EP
 Steierlak R CS
 Stej R LU
 Stelbach R EP
 Stepamó R ES
 Stocing R GR
 Stomfa R ES
 Stoósz R RO

Stockholm, Sz. Erzsébet K
Saskatchewan, Canada

Strém R SZ
Sukoró M SE
Sumony M PE
Sumjác R EP
Sur M VS
Suránka R ES
Susanoec R LU
Sükösd M KL
Sülelmed R SA
Sülysáp I (Tapiósúly) M VA
Sülysáp II (Tapiósáp) M VA
Sümeg M VS
Sümegcsehi M VS
Sürgyefalu R SA
Sütmeg R GY
Süttö M ES
Süvete R RO
Svábóc R SP
Svedlér R RO

Sz

Szabad R GY
Szabad-Báránd R GY
Szabadbattyán M SE
Szabadegyháza M SE
Szabadfalu R CS
Szabadhidvég M VS
Szabadka-Belváros R KL
Szabadka-Kér R KL
Szabadka-Zentakülváros R KL
Szabadkígyós M CS
Szabadszállás M VA
Szabadszentkirály M PE
Szabás M VS
Szabolcsveresmart M HA
Szacsal R SA
Szacsur R KS
Szacsur R MU
Szád R GY
Szada R VA
Szaján R CS
Szajk M PE
Szajkófalva R MU
Szajla M EG

Szajol M EG
Szakácsi M EG
Szakadát R GY
Szakadát M PE
Szakal R ES
Szakáld M EG
Szakálháza R CS
Szakállas-Dombó SA
Szakály M PE
Szakálosfalva R SA
Szakály M PE
Szakasz R ST
Szakcs M PE
Szakmár M KL
Szakolca R ES
Szakoly M HA
Szakony M GR
Szalacs R VD
Szalakusz R NY
Szalánta-Németi M PE
Szalapa M VS
Szalatnak M PE
Szárdolos R MU
Szalka R ES
Szálka M PE
Szalkszentmárton M VA
Szalók R MU
Szálva R SA
Szamos-Dob R NA
Szamos-Nagy-Gorostóló R SA
Szamos-Széplak R SA
Szamostelek R SA
Szamos-Udvarhely R SA
Szamosújlak R SA
Szamos-Ujvár R ER
Szamos-Ujvár Örmény R ER
Szamos-Ujvár R SA
Szamosujvár-Német R SA
Szánád R CS
Szancsal R GY
Szaniszló R NA
Szaniszló R ST
Szank M VA
Szántova R KL
Szany M GR
Szápár M VS

Szaplonca R SA
 Szár M SE
 Száraz-Ajta R GY
 Szárazberek R MU
 Szárazpatak R ER
 Szárazpatak R ES
 Szárazvám R GR
 Szárcsa R CS
 Szárföld M GR
 Szarkó R NA
 Száz-Régen R ER
 Szarvas M CS
 Szarvas-Kend R ER
 Szarvaskend M SZ
 Szarvaszó R SA
 Szarvkő R GR
 Szásza R SA
 Szász-Akna R GY
 Szász-Almás R GY
 Szászház R GY
 Szász-Bányica R GY
 Szász-Csanád R GY
 Szász-Dúnya R GY
 Szász-Egerbegy R GY
 Szászencs R SA
 Szászernye R GY
 Szászfalu R MU
 Szász-Fellak R SA
 Szász-Fenes R ER
 Szász-Fenes R GY
 Szász-Ivánfalva R GY
 Száskabánya R CS
 Száskút K Bukovina, Rumania
 Szász-Ludvég R GY
 Szász-Máthé R SA
 Szász-Mihálytelke R GY
 Szásznyíres R SA
 Száaspatak R GY
 Szász-Pelsőc R BE
 Szász-Péntek R GY
 Szász-Régen R GY
 Szász-Sáros R GY
 Szász-Sebes R ER
 Szász-Sebes R GY
 Szász-Szent-Ivány R GY
 Szász-Tyukos R GY

Szász-Ujfalu (Cikendál) R GY
 Szász-Ujfalu (Erzsébetváros) R GY
 Szászujfalu R SA
 Szászujsó R SA
 Szászváros R ER
 Szászváros R LU
 Szász-Vesszős R GY
 Szász-Völgy R GY
 Szász-Zsombor R SA
 Szatmár R SA
 Szatmárcseke M EG
 Szatmár-Németi R MU
 Szatmár-Németi R ST
 Szatymaz M CS
 Szatmár-Zsadány R NA
 Száva R SA
 Szavakszó R LU
 Százhalombatta M SE
 Szebedrázs R BE
 Szebeléb R ES
 Szebény M PE
 Szécs R SA
 Szécs-Keresztúr R MU
 Szécsény M ES
 Szécsisziget M SZ
 Szederkény M PE
 Szedlice R KS
 Szedliszke R EP
 Szedres M PE
 Szégárs R GY
 Szeged M HA
 Szeged-Algyó M VA
 Szeged-Alsóváros M CS
 Szeged-Belváros M CS
 Szeged-Felsőváros M CS
 Szeged-Kiskundorozsma M VA
 Szeged-Móraváros M CS
 Szeged-Petőfitelep M CS
 Szeged-Rókus M CS
 Szeged-Szentmihálytelek M CS
 Szeged-Szőreg M CS
 Szeged-Tarján M CS
 Szeged-Tápé M VA
 Szeghalom M CS
 Szegilong M EG
 Szegvár M VA

Szek R SA
 Szék R ER
 Székás R LU
 Szekatura R SA
 Székelyhid R VD
 Székelykeve R CS
 Székely-Keresztúr R ER
 Székelyő R GY
 Székelytelek R NA
 Székely-Udvarhely R ER
 Székely-Udvarhely R GY
 Székely-Uraj R GY
 Székesfehérvár-Almássy-Telep M SE
 Székesfehérvár-Belváros M SE
 Székesfehérvár-Felsőváros M SE
 Székesfehérvár-Maroshegy M SE
 Székesfehérvár-Nagyboldogasszony M SE
 Székesfehérvár-Öreghegy M SE
 Székesfehérvár-Szárazrét M SE
 Székesfehérvár-Vasutvidék R SE
 Székesfehérvár-Viziváros M SE
 Székkutas M VA
 Szeklence R MU
 Szekszárd-Belváros M PE
 Szekszárd-Ujváros M PE
 Székudvar R CS
 Szelcse R BE
 Szelec R NY
 Szelecske R SA
 Széleskút R ES
 Széleskút R GR
 Széles-Lonka R MU
 Szeleste M SZ
 Szelevény M VA
 Szelindek R GY
 Szeliscse R GY
 Szelistye (Nagyszeben) R GY
 Szelistye (Torda) R GY
 Szélkút R GY
 Szélney SA R
 Szelnica R SA
 Szelőce R ES
 Szemenyecsörnye M SZ
 Szemere R ES

Szemlak R NA
 Szénavár R ES
 Szend M GR
 Szendehely M VA
 Szendrő M EG
 Szendrőlád M EG
 Szenic R ES
 Szenna R ST
 Szent-Ágota R ER
 Szent-András R GR
 Szent-András R GY
 Szent-András R NA
 Szent-András R RO
 Szent-Antal (Hont m) R ES
 Szent-Antal (Pozsony m) R ES
 Szentbalázs M VS
 Szentbékállá M VS
 Szentdénés M PE
 Szente M VA
 Szent-Egyed R SA
 Szentegyházás-Oláhfalu R ER
 Szentelek R SZ
 Szentendre M ES
 Szentendre-Izbég M ES
 Szent-Erzsébet R GY
 Szentes Főplébánia M VA
 Szentes Jézus Szive M VA
 Szentetornya M CS
 Szentgál M VS
 Szentgáloskér M VS
 Szentgotthárd M SZ
 Szent-Gotthárd R SA
 Szent-György R ES
 Szent-György R KS
 Szent-György-Ábrány R NA
 Szentgyörgyvár M VS
 Szentgyörgyvölgy M SZ
 Szent-Háromság R ER
 Szent-Háromság R GY
 Szent-Hubert R CS
 Szent-Ilona R BE
 Szentistván M EG
 Szent-István R ES
 Szent-István R KS
 Szentistvántelep M SE
 Szent-Iván R SA

Szent-Jánoshegy R GY
 Szent-Jobb R VA
 Szent-József R SA
 Szent-Katolna R ER
 Szent-Kereszt R KS
 Szent-Király R ER
 Szentkirályszabadja M VS
 Szentkut R SZ
 Szentlászló M PE
 Szent-Lázár R NA
 Szent-Lélek R ER
 Szentlélek R ES
 Szent-Lőrinc R GY
 Szentlőrinc M PE
 Szentlőrincskáta M VA
 Szent-Margita R SA
 Szent-Margitbánya R GR
 Szent-Márton R GR
 Szentmártonkáta M VA
 Szent-Mihály R KS
 Szent-Mihályfa R ES
 Szent-Mihálytelke R GY
 Szent-Mihályúr R ES
 Szent-Miklós R NA
 Szent-Péter R KS
 Szentpéterfa M SZ
 Szentpéterúr M VS
 Szent-Simon R O
 Szent-Tamás R ER
 Szenyér M VS
 Szepeshely R SP
 Szepes-Jakabfalva R EP
 Szepes-falu R SP
 Szepes-Olaszi R SP
 Szepes-Remete R RO
 Szepes-Szent-Lőrinc R SP
 Szepes-Szombat R SP
 Szepes-Sümeg R SP
 Szepes-Teplic R SP
 Szepes-Tótfalu R SP
 Szepesváralja R SP
 Sepes-Véghely R SP
 Szepetnek M SZ
 Szépfalu R CS
 Szépkenyerű-Szent-Márton R SA
 Széplak R KS

Széplak R NA
 Széplak R NY
 Széplak R SA
 Széplak R VD
 Szepsi R KS
 Szeráta R GY
 Szerb-Csanád R LU
 Szerdahely R ER
 Szerecsény M GR
 Szered R ES
 Szereden R SA
 Szerednye R MU
 Szerednye R ST
 Szeremle M KL
 Szerencs M EG
 Szerencs M HA
 Szerfalu R SA
 Szészárma R SA
 Szeszcsor R GY
 Szeszta R EP
 Szete R ES
 Szevesztrény R GY
 Szigetbecse M SE
 Sziget-Bölcse R EP
 Szigetcsép M SE
 Szigethalom M SE
 Szigetszentmárton M SE
 Szigetszentmiklós M SE
 Szigetmonostor M SE
 Szigetújfalu M SE
 Szigetvár M PE
 Szihalom M EG
 Sziklásvárad M EG
 Szikra R GR
 Szikszó M EG
 Szikszó M MI
 Szil M GR
 Szilágy M PE
 Szilágy-Cseh R VD
 Szilágy-Somfalu R SA
 Szilágy-Somlyó R SA
 Szilágy-Somlyó R VD
 Szilágy-Szeg R SA
 Szilágy-Sziget R SA
 Szilas R LU
 Szilas R RO

Szilha R LU
 Szilincs R ES
 Szilsárkány M GR
 Szilvás-Ujfalu R KS
 Szimó R ES
 Szind R GY
 Szinevér R MU
 Szinfalu R ST
 Szinma R KS
 Szinye R KS
 Szinye R SA
 Szinye-Lipóc R KS
 Szinyérváralja R SA
 Szinyérváralja R ST
 Szintye R NA
 Szirmabesenyő M EG
 Szivác R KL
 Szkabonya R ES
 Szkacsán R NY
 Szkala R NY
 Szkalite R NY
 Szkejus R LU
 Szkicó R ES
 Szklenó R BE
 Szklenőfürdő R BE
 Szkorei R GY
 Szlatvin R SP
 Szlécs R SP
 Szlopna R NY
 Szmerekova R MU
 Sznakó R EP
 Szob M ES
 Szoblahó R NY
 Szobos R EP
 Szobotist R ES
 Szohodol R GY
 Szokolóc R ES
 Szólád M VS
 Szolcsán R NY
 Szolnok R EP
 Szolnok R GR
 Szolnok-Belváros M VA
 Szolnok Jézus Szive M VA
 Szolnok-Szandaszőlős M VA
 Szolnok Ujváros M VA
 Szolnok Várplébánia M VA

Szolocsin R MU
 Solyomkő R VD
 Szolyva R MU
 Szombathely-Jézus Szive M SZ
 Szombathely-Székesegyház M SZ
 Szombathely-Szent Erzsébet M SZ
 Szombathely-Szent Kereszt M SZ
 Szombathely-Szentkirály M SZ
 Szombathely-Szent Kvirin M SZ
 Szombathely-Szent Márton M SZ
 Szombathely-Szent Norbert M SZ
 Szombatság R NA
 Szomód M GR
 Szomolánka R ES
 Szomolány R ES
 Szomolnok R RO
 Szomolnok-Huta R RO
 Szomolya M RG
 Szomor M ES
 Somoskőújfalu M EG
 Szónta R KL
 Szopkóc R EP
 Szótelke R GY
 Szováta R ER
 Szováta R GY
 Szóváros R SA
 Szőce M SZ
 Sződ M VA
 Sző-Demete R SA
 Sződliget M VA
 Szőliget M EG
 Szőkefalva R ER
 Szölgyén R ES
 Szőlős R ES
 Szőlősgyörök M VS
 Szőlős-Végardó R MU
 Szőny M GR
 Szőreg R CS
 Sztakcsin R ER
 Sztána R GY
 Sztánfalva R MU
 Sztanisics R KL
 Sztankóc R MU
 Sztankován R SP
 Sztára R KS
 Sztárcsova R CS

Sztasskó R NY
 Sztavna R MU
 Sztrabicsó R MU
 Sztrázsa R GY
 Sztrecsnó R NY
 Sztropkó R KS
 Sztropkó-Olyka R EP
 Szucsak R GY
 Szucsán R BE
 Szuhogy M EG
 Szuhakálló M MI
 Szukó R EP
 Szulim R EP
 Szulok M VS
 Szulyó R NY
 Szumurduk R GY
 Szupláj R SA
 Szurdok R SA
 Szurdopüspöki M EG
 Szurduk R GY
 Szurduk R SA
 Szurduk-Kápolnok R SA
 Szücsi M EG
 Szügy M ES
 Szükerek R SA

T

Tab M VS
 Tabajd M SE
 Tabdi M KL
 Táborfalva M VA
 Tác M SE
 Tahitótfalu M SE
 Tajó R BE
 Takácsi M VS
 Taksony (Pozsony m) R ES
 Taksony M VA
 Taktaharkány M EG
 Taktaszada M EG
 Talaborfalva R MU
 Taliándörögd M VS
 Tallós R ES
 Tállya M EG
 Tamásfalva R CS
 Tamási M PE
 Tanakajd M SZ

Táp M GR
 Tapióbicske M VA
 Tapiógyörgye M VA
 Tapióság M VA
 Tapióószecső M VA
 Tapiószele M VA
 Tápiószentmárton M VA
 Tapolca M VS
 Taplánszentkereszt M SZ
 Tapsony M VS
 Tápszentmiklós M GY
 Tar M EG
 Taracköz R MU
 Tarany M VS
 Tárca R KS
 Tarcal M EG
 Tarcsa R GR
 Tarcsafürdő R SZ
 Tard M EG
 Tardosbánya M ES
 Tardoskedd R ES
 Tarján M ES
 Tarjánpuszta M GR
 Tárkány M GR
 Tarkó R KS
 Tarna R MU
 Tarnalelesz M EG
 Tarnaméra M EG
 Tarnaórs M EG
 Tarnaszentmiklós M EG
 Tarnóc R SP
 Tárnok M SE
 Tárnokliget M SE
 Tartolc R SA
 Tarzsadány M EG
 Tasnád R VD
 Tasnád-Szántó R SA
 Tasnád-Szántó T VD
 Tasnád-Szarvasd R SA
 Tasnád-Szilvás R SA
 Tass M VA
 Taszár M VS
 Tát M ES
 Tata I M GR
 Tata II M GR
 Tatárlaka R GY

Tatárszentgyörgy M VA
 Tatabánya Alsógalla M GR
 Tatabánya Bánhida M GR
 Tatabánya Felsőgalla M GR
 Tatabánya város M GR
 Tatabánya VI. telep M GR
 Táté R GY
 Tatháza M KL
 Tataháza R KL
 Tázlár M KL
 Techna R MU
 Técső R ST
 Técső R MU
 Téglás M HA
 Teke R ER
 Teke R GY
 Tekeháza R MU
 Tekenye M VS
 Telcs R SA
 Telekes M SZ
 Teleki-Réce R GY
 Telepóc R EP
 Telgárt R Ep
 Telka R SP
 Temerin R KL
 Temes-Gyarmata R CS
 Temes-Hidegkut R CS
 Temes-Kubin R CS
 Temes-Kutas R CS
 Temes-Rékás R CS
 Temes-Szent-András R CS
 Temeszlatina R CS
 Temesvár R LU
 Temesvár-Belváros R CS
 Temesvár-Gyárváros R CS
 Temesvár-Józsefváros R CS
 Tengelic M PE
 Tengőd M PE
 Tenke R VD
 Tényó M GR
 Teőtör R SA
 Tepla R NY
 Tepla R SP
 Teplica R NY
 Teplicska R SP
 Terchova R NY

Teresel-Patak R MU
 Terep R SA
 Tereske M VA
 Terje R NA
 Terem M EG
 Terény M VA
 Ternye R BE
 Ternye R KS
 Tés M VS
 Tét M GR
 Téteny R GY
 Tevel M PE
 Thass R MU
 Throop, Nagyboldogasszony K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Thurán R BE
 Tiba R ST
 Tibolddaróc M EG
 Ticha R MU
 Tihany R KS
 Tihany M VS
 Tihó R GY
 Tiliska R GY
 Tímár M HA
 Tinnye M SE
 Tirnova R LU
 Tissina R NY
 Tiszaalpár I M VA
 Tiszaalpár II (Tiszaújfalu) M VA
 Tiszabábolna M EG
 Tiszabercel M EG
 Tiszabezdéd M EG
 Tiszabó M EG
 Tisza-Büd R MU
 Tiszacsege M EG
 Tiszacsermely M EG
 Tiszadada M EG
 Tiszadob M EG
 Tiszaeszlár M EG
 Tiaszeszlár M HA
 Tiszaföldvár M VA
 Tiszafüred M EG
 Tiszagyenda M EG
 Tiszagyulaháza M EG
 Tisza-Kálmánfalva R KL
 Tizakécske M VA

Tiszakerecseny M EG
 Tisza-Kirva R MU
 Tiszakürt M VA
 Tiszaliget M CS
 Tiszalök M G
 Tiszaluc M EG
 Tiszanána M EG
 Tiszanagyfalu M EG
 Tiszapalkonya M EG
 Tiszapüspöki M EG
 Tiszaroff M EG
 Tiszaörs M EG
 Tiszaörvény M EG
 Tiszaszentimre M EG
 Tisza-Szent-Miklós R CS
 Tiszasüly M EG
 Tiszaszalka M EG
 Tiszatardos M EG
 Tiszavasvári M EG
 Tiszavasvári M HA
 Tiszavárkony M VA
 Tisza-Ujhely R MU
 Tisza-Ujlak R MU
 Tisza-Ujlak R ST
 Tiszola R RO
 Titel R KL
 Tóalmás M VA
 Tóba R CS
 Tófej-Lórántháza M SZ
 Tóhát R SA
 Tokaj M EG
 Tokaj M HA
 Tokod M ES
 Tokod-Altáró M ES
 Tolcsva M EG
 Tolcsva M HA
 Toldalag R GY
 Toledo, Sz. István K Ohio, U.S.A.
 Tolmács M VA
 Tolna M PE
 Tolnanémedi M PE
 Tománya R NA
 Tompaháza R GY
 Tompa-Szent Anna M KL
 Topánfalva R ER
 Topánfalva R GY

Topa-Szent-Király R GY
 Tópatak R ES
 Topolya R CS
 Topolya R MU
 Topolyán R MU
 Toporcsa R GY
 Topporc R SP
 Torbágy M SE
 Torda R ER
 Tordas M SE
 Tordas R LU
 Torda-Vilma R SA
 Toriska R EP
 Tormafalu R GR
 Torna R RO
 Tornabarakony M MI
 Tornaszentandrás M EG
 Tornaszentjakab M EG
 Torna-Ujfalu R RO
 Tornóc R ES
 Torna R CS
 Tornyiszentmiklós M SZ
 Tornyosnémeti M EG
 Tornyospálca M HA
 Torockó-Szent-György R ER
 Torontál-Bresztovác R CS
 Torontál-Erzsébetlak R CS
 Torontál-Szécsány R CS
 Torontál-Torda R CS
 Torontál-Ujvár R CS
 Toronto, Sz. Erzsébet K Ontario,
 Canada
 Torony M SZ
 Toronya R MU
 Tószeg M VA
 Totesd R LU
 Tótfalu R GY
 Tótfalu R SA
 Tót-Gurab R ES
 Tótháza R GY
 Tótkomlós M CS
 Tót-Meyer R ES
 Tót-Próna (Nyitra m) R BE
 Tót-Próna (Zolyom m) R BE
 Tót-Szállás R SA
 Tótszentmárton M SZ

Tótszerdahely M SZ
 Tóttelek R GY
 Tóttelek R VD
 Tótvázsony M VS
 Tovarisoa R KL
 Tőkepataka R SA
 Tőke-Teheres R ST
 Tőke-Terebes R KS
 Tőke-Terebes R MU
 Tőke-Terebes R NA
 Tőkés R MU
 Tőkés (Lápos) R SA
 Tőkés (Nagybánya) R SA
 Tőkés-Ujfalu R NY
 Tököl M ES
 Töltéstava M GR
 Töltszék R KS
 Tömörd M SZ
 Tömörkény M VA
 Töröcsvár R ER
 Törökbálint M SE
 Török-Becse R CS
 Törökfalu R SA
 Török-Kanizsa R CS
 Törökkoppány M VS
 Törökszentmiklós I M EG
 Törökszentmiklós II M EG
 Törtel M VA
 Tötös R NA
 Töttös M PE
 Tövis R ER
 Tövis R GY
 Tövisfalva R ST
 Traunau R CS
 Trebusa R MU
 Trencsén R NY
 Trencsén-Makó R NY
 Trenton, Sz. István K New
 Jersey, U.S.A.
 Trenton, Sz. Miklós g.k. K New
 Jersey, U.S.A.
 Tresztana R SP
 Tribs R SP
 Tur R ER
 Tur R GY
 Tura M VA

Turc R SA
 Turdossin R SP
 Turja-Bisztra R MU
 Turja-Pászika R MU
 Turja-Remete R MU
 Turja-Remete R ST
 Túrkeve M EG
 Turna R NY
 Turóc-Szent-György R BE
 Turóc-Szent-Mária R BE
 Turóc-Szent-Márton R BE
 Turóc-Szent-Mihály R BE
 Turóc-Szent-Péter R BE
 Turóluka R ES
 Túr-Terebes R MU
 Túr-Terebes R ST
 Turvékony R SA
 Turzófalva R NY
 Tuson R GY
 Tustya R LU
 Tuzsina R BE
 Tűr R ER
 Tűr R GY
 Tűrje M VS
 Türkös R ER
 Tüskevár M VS

Ty

Tyukod M EG
 Tyuska R MU

U ú

Ublya R MU
 Ubrezs R MU
 Ubrezs R ST
 Udva R KS
 Udvard R ES
 Udvari R SA
 Udvarnok R ES
 Uglya R MU
 Ugod M VS
 Ugruc R GY
 Ujak R EP
 Uj-Arad R CS
 Ujbánya R BE
 Ujbárd R MU

Uj-Bars R ES
 Uj-Béla R SP
 Uj-Bessenyő R CS
 Uj-Beszterce R NY
 Uj-Dávidháza R MU
 Ujfalu R CS
 Ujfalu R GR
 Ujfehértó M EG
 Ujfehértó M HA
 Ujgyarmat R BE
 Ujhartyán M VA
 Uj-Holyátin R MU
 Ujiráz M CS
 Ujkér M GR
 Ujkígyós M CS
 Uj-Kis-Pacal R SA
 Uj-Krasznó M NY
 Ujlak R ES
 Uj-Lubló R SP
 Ujlengyel M VA
 Uj-Moldva R CS
 Ujnémeth R SA
 Uj-Palota R VD
 Uj-Panát R CS
 Uj-Pécs R CS
 Ujpest M HA
 Ujpetre M PE
 Uj-Preluka R SA
 Uj-Rodna R SA
 Ujszász M VA
 Ujszeged M CS
 Uj-Szemere R MU
 Uj-Szent-Anna R CS
 Ujszentiván M CS
 Ujszentmargita M EG
 Uj-Szent-Péter R CS
 Ujszilvás M VA
 Uj-Torda R GY
 Ujudvar R VS
 Ujváros R EP
 Ujvároska R ES
 Uj-Verbász R KL
 Ujvidék R KL
 Ujvidék Örmény R KL
 Ukk M VS
 Ulics R MU

Ulics-Kirva R MU
 Und M GR
 Ungvár R MU
 Ungvár Székesegyház R MU
 Ungvár R ST
 Unin R ES
 Uny M ES
 Ura M HA
 Urhida M SE
 Uri M VA
 Urikány és Hubicsény R LU
 Urkút M VS
 Urmező R MU
 Urvölgy R BE
 Uszód M KL
 Usztye R SP
 Uza-Panyet R RO
 Uzdi-Szent-Péter R GY
 Uzsok R MU

Ű

Űllés M VA
 Űllő M VA
 Űregyh R NY
 Űrménc R ES
 Űrmény R ES
 Űrményháza R CS
 Űröm M SE
 Űzbég R ES

V

Vaád R GY
 Vác-Alsóváros M VA
 Vác-Deákvár M VA
 Vác-Felsőváros M VA
 Váchartyán M VA
 Vácrót M VA
 Vácszentlászló M VA
 Vadafalva R SA
 Vadverem R GY
 Vág M GR
 Vágás R ER
 Vág-Beszterce R NY
 Vágkirályfa R ES
 Vágmedence R ES
 Vágsellye R ES

Vág-Szent-Kereszt R ES
 Vág-Szerdahely R ES
 Vág-Ujfalu R NY
 Vág-Ujhely R ES
 Vagyóc R ES
 Vajasd R GY
 Vajceszka R KL
 Vajdácska M HA
 Vajdaháza R GY
 Vajda-Hunyad R ER
 Vajdahunyad R LU
 Vajda-Kamarás R GY
 Vajda-Kuta R GY
 Vajda-Récse R GY
 Vajda-Szent-István R GY
 Vajdej R LU
 Vajk R ES
 Vajka R ES
 Vajnág R MU
 Vajszló M PE
 Vajta M SE
 Vál M SE
 Válamit R SA
 Valány R NA
 Válaszut R NA
 Valea-Lunga R LU
 Válhid R GY
 Valiora R LU
 Valicsa R BE
 Valkó M VA
 Valla R GR
 Vállaj M EG
 Valyaskóc R EP
 Vámfalu R SA
 Vámos R ES
 Vámoscsalád M SZ
 Vámosderecske R GR
 Vámos-Gálfa R GY
 Vámosgyörk M EG
 Vámosladány R ES
 Vámosmikola M ES
 Vámosszabadi M ES
 Vámosudvarhely R GY
 Vancouver, Magyarok
 Nagyasszonya K British
 Columbia, Canada

Váncsfalu R SA
 Ványola M VS
 Várad-Olaszi R VD
 Várad-Ujváros R VD
 Várad-Velence R VD
 Váradka R EP
 Váradia R LU
 Váralja R LU
 Váralja R MU
 Váralja R SA
 Varannó R KS
 Varannó-Csemernye R EP
 Várbalog M GR
 Varbó R ES
 Várdomb M PE
 Várfalva R ER
 Várfalva R GY
 Várgede R RO
 Várgesztes M GR
 Várgony R EP
 Várhely R LU
 Varjas R CS
 Várkony R ES
 Vármező R GY
 Várna R NY
 Városhodász R SZ
 Városlőd M VS
 Várpalota M VS
 Városszalónak R SZ
 Varsád M PE
 Varsány M ES
 Vártelek R SA
 Várvölgy M VS
 Vasad R NA
 Vasalja M SZ
 Vásárhely R KS
 Vásárhely R MU
 Vásárosdombó M PE
 Vásárosmiske R SZ
 Vásárosnamény M SZ
 Vásártelke R GY
 Vásárút R ES
 Vasas-Szent-István R SA
 Vasasszonyfa M SZ
 Vasdobra R SZ
 Vasfarkasfalva R SZ

Vashosszúfalu M SZ
 Vasjobbágyi R SZ
 Vaskeresztes M SZ
 Vaskoh R VD
 Vaskomját R SZ
 Vaskút M KL
 Vasláb R GY
 Vasszécsény M SZ
 Vasszentmihály M SZ
 Vasszilvág M SZ
 Vassurány M SZ
 Vasvár M SZ
 Vasverőszék R SZ
 Vasvörösvár R SZ
 Vaszar M VS
 Vászoly M VS
 Vecél R LU
 Vécke R ER
 Vécs M EG
 Vecse R MU
 Vecseház R CS
 Vecsérd R GY
 Vecsés-Andrássytelep M VA
 Vecsés-Felsőtelep M VA
 Vecsés-plébánia M VA
 Védeny R GR
 Vedres-Ábrány R NA
 Vedród R ES
 Vég-Ardó R MU
 Végegyháza M CS
 Véghleshuta R BE
 Vehéc R KS
 Vejti M PE
 Velbach R SP
 Velejte R MU
 Velence M SE
 Veléte R MU
 Velsic R ES
 Verménd M PE
 Vencselló M EG
 Venter R NA
 Vép M SZ
 Veperd R GR
 Veprovác R KL
 Verbó R ES
 Verbóc R ES
 Verchovina-Bisztra R MU
 Veréce R MU
 Verebély R ES
 Verebes R MU
 Veresegyház M VA
 Veresegyháza R GY
 Vereskő R RO
 Veresmart (Aranyos) R GY
 Veresmart (Cikendal) R GY
 Veresmart R MU
 Veresmart R NA
 Verespatak R ER
 Verespatak R GY
 Verestorony R ER
 Vermes R LU
 Vernár R EP
 Verőcemaros M ES
 Verőcemaros M VA
 Verpelét M EG
 Versec R CS
 Verseg M VA
 Versend M PE
 Vértes R NA
 Vértesacsa M SE
 Vértesboglár M SE
 Vérteskethely M GR
 Vérteskozma M SE
 Vértessomló M GR
 Vértesszőlős M GR
 Vértestolna M GR
 Veszele R SP
 Veszkény M GR
 Veszprém I Sz. Mihály M VS
 Veszprém II Sz. László M VS
 Veszprém III Sz. margit M VS
 Veszprém IV Világ Királynője M
 VS
 Veszprémvarsány M GR
 Vesztény R GY
 Vésztó M CS
 Vetés R NA
 Véza R GY
 Vezend R NA
 Vezérszállás R MU
 Vice R ER
 Vicsap-Apáti R ES

Vidernik R SP
 Vidrány R EP
 Vidrátszeg R GY
 Vigántpetend M VS
 Vigvár R ES
 Vihnye-Peszerény R BE
 Vikartóc R SP
 Világh R EP
 Világos R CS
 Világos R NA
 Vilke R RO
 Villány M PE
 Vilmány M EG
 Vilyvitány M EG
 Vimpác R GR
 Vinga R CS
 Vinna R ST
 Virágos-Berek R SA
 Virava R EP
 Visa R GY
 Viság R GY
 Visegrád M ES
 Visk R ES
 Visk R MU
 Visk R ST
 Viskóc R EP
 Visonta M EG
 Vissnyove R NY
 Vissolya R GY
 Vistuk R ES
 Viszág R LU
 Viszló M MI
 Viszocsány R NY
 Viszoka R NY
 Viszolaj R NY
 Visznek M EG
 Vitka M EG
 Vitnyéd M GR
 Vittenc R ES
 Vizakna R ER
 Vizakna R GY
 Viz-Szilvás R SA
 Vizvár M VS
 Vízoly M EG
 Vláháza R GY
 Voila R GY

Vokány M PE
 Volóc R MU
 Voloszánska R MU
 Vorocsó R MU
 Völcs R GY
 Völes R GY
 Völcséj M GR
 Völgye R LU
 Völgyfalu R GR
 Vönöck M SZ
 Vörösberény M VS
 Vöröskő R NY
 Vöröstó M VS
 Vörösvágás R KS
 Vörs M VS
 Vrikó R BE
 Vulkapordány R GR
 Vulsinka R MU
 Vurpod R GY

W

Weitzenried R CS
 Weidenthal R CS
 Welland, Keresztelő Sz. János g.k.
 K Ontario, Canada
 Welland, Magyarok Nagyasszonya
 K Ontario, Canada
 Windber, Szűz Mária K
 Pennsylvania, U.S.A.
 Windsor, Sz. Antal K Ontario,
 Canada
 Windsor, Szűz Mária K Ontario,
 Canada
 Winnipeg, Sz. Antal K Manitoba,
 Canada
 Wolfsberg R CS
 Woodbridge, Kármelhegyi B.
 Asszony K New Jersey, U.S.A.

Y

Yonkers Sz. Margit K New York
 U.S.A.
 Youngstown, Magyarok
 Nagyasszonya K Ohio, U.S.A.
 Youngstown, Sz. György g.k. K
 Ohio, U.S.A.

Youngstown, Sz. István K Ohio,
U.S.A.

Z

Zaár R NA
Zabar M EG
Zábrány R LU
Zádnya R MU
Zádorlak R CS
Zágon R ER
Zágra R SA
Zagyvaróna M EG
Zagyvapálfalva M EG
Zagyvarékas M VA
Zagyvaszántó M VA
Záhony M EG
Zajkány R LU
Zajta M EG
Zakameno-Klin R ST
Zákány M VS
Zákányszék M CS
Zákánytelep M VS
Zakárfalva R RO
Zákopce R NY
Zalaapáti M VS
Zalabér M VS
Zalacsány M VS
Zalaegerszeg I M SZ
Zalaegerszeg II M SZ
Zalaerdőd M SZ
Zalagyömörő M VS
Zalahaláp M VS
Zalaháshágy M SZ
Zalakomár M VS
Zalakoppány M VS
Zalalovó M SZ
Zalatna R GY
Zalamerenye M VS
Zalaszabar M VS
Zalaszántó M VS
Zalaszegvár M VS
Zalaszentbalázs M VS
Zalaszentgrót M VS
Zalaszentgyörgy M SZ
Zalaszentiván M VS
Zalaszentlászló M VS

Zalaszentmihály M VS
Zalatárnok M SZ
Zalatna R ER
Zalaudvarnok M VS
Zalavár M VS
Zalavég M VS
Zálha R SA
Zalkond M EG
Zálnok R SA
Zamárdi M VS
Zámoly M SE
Záproc R SA
Zaránk M EG
Zarány R GR
Zaricsó R MU
Zavada R SP
Závada R ES
Zavadka R Ep
Zavar R ES
Závod M PE
Závod R ES
Zázriva R SP
Zay-Ugróc R NY
Zboj R MU
Zdoba R Ep
Zdrapc R LU
Zebegény M ES
Zebegnyó R MU
Zeliz R ES
Zemplén R MU
Zemplénagárd M EG
Zemplénagárd M HA
Zemplény-Turány R KS
Zenta-Belváros R KL
Zenta-Felsőhegy R KL
Zenta-Külváros R KL
Zetelaka R EG
Zgribesty R LU
Zirc M VS
Zichyfalva R CS
Zics M VS
Zilah R VD
Zliechó R NY
Znió-Váralja R BE
Zohor R ES
Zólyom R BE

Zólyom-Lipcse R BE
 Zólyom-Szent-András R BE
 Zobor R RO
 Zomba M PE
 Zombor R KL
 Zubák R NY
 Zubna R EP
 Zubrohlava R SP
 Zuella R EP
 Zugó R MU
 Zurány R GY
 Zutor R GY

ZS

Zsablya R KL
 Zsalobina R KS
 Zsadántekek R GY
 Zsámbék M SE

Zsámbok M VA
 Zsarnóca R BE
 Zsdjár R SP
 Zsebély R LU
 Zsebfalu R KS
 Zsegra R SP
 Zselickislak M VS
 Zsély R ES
 Zsemlér R ES
 Zsére R NY
 Zsolna R NY
 Zsombolya R CS
 Zsombor R ER
 Zsigárd R ES
 Zsira M GR
 Zsitve R GY
 Zsittin R LU
 Zsukó R MU

TIBOR HORVÁTH

METEM ENCYKLOPEDIA AND METEM VÁZLATOK. ESSAYS IN HUNGARIAN CHURCH HISTORY HISTORY OF PARISHES

Metem-Internationa Society of Toronto for Hungarian Church History has been formed to promote research in Hungarian Church History. The first word METEM is acronym for the Hungarian wording Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, "Society for Encyclopedia of Hungarian Church History". Its objective is to prepare and publish an Encyclopedia of Church History in Hungary which would list in alphabetical order places, persons, councils, documents, monuments, writings relevant to the one thousand year history of faith in Hungary. It will include book-length monographs as well whenever the subject matter requires an extensive treatment. It is expected that the project will give perspective and purpose to the manifold ongoing research, facilitate the retrieval of the result of past investigation, and point to various areas overlooked thus far.

Research into the history of parishes has preeminence in the project. They are the founding communities of the people of God which in the light of *Lumen gentium* of Vatican II (13–16) include not only Catholics but non-Catholics, Jews, Muslims, theists, and atheists who "moved by grace, strive by their deeds to do His will as it is known to them through the dictates of consciences" (No. 16). Such a history of parishes is something new; it needs, therefore, preliminary reflection, and a search for methods in the light of modern historiography. A list of the parishes starting with letter "A" in Hungary at the dawn of the 20th century (R), combined with those in Hungary (M) and North America (K) during the second half of the same century ending with letter "ZS" is published in this volume for comment and critical assessment.

CSÁSZTVAY TÜNDE

ITÁLIÁBAN A MAGYAR MŰVELŐDÉS ÉS A KERESZTÉNYSÉG
KAPCSOLATÁRÓL

IV. Hungarológiai Kongresszus Róma-Nápoly, 1996. szeptember 6–10.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a római La Sapienza Egyetem és a nápolyi egyetem Keleti Intézete szervezésében három év múlva az Örök Város és a magyar emlékhelyekben is oly gazdag Nápoly várja a világ hungarológusait.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1978 óta fogja össze azt a filológiai munkát, amelyet 31 ország magyar és nem magyar tudósai végeznek a magyar történelem, művelődés-, irodalom-, zene- és képzőművészetek története, a nyelvészet, a néprajz és a folklór területein.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagsága elsősorban a felsőoktatásban és a különféle kutatóintézetekben dolgozó kutatókból verbuválódik. Az egyházi felsőoktatás – úgy a külföldi, mint a hazai – azonban sajnálatosan kis számban van képviselve e tudóskörben. A Társaság IV. kongresszusának témaválasztása kiváló alkalom arra is, hogy a világi és az egyházi felsőoktatási intézmények dolgozói találkozzanak, s újrainduljon egy egykor olyannyira természetes párbeszéd.

1996-ban, amikor Magyarországon a honfoglalás 1100-dik évfordulóját ünneplik, megjósolhatóan számos konferencián találkozhatnak majd a magyarság múltját vallatók; a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Itáliába invitálja tagságát s a csatlakozni kívánó szakembereket. Tekintsük ezt szimbolikus gesztusnak. A Társaság hangsúlyozni kívánja azt, hogy a magyarkodást, az értelmetlen nemzetieskedést visszautasítva, szakszerűen, filológiai felkészültséggel is fel lehet, és meg kell mutatni azt a sokoldalú kötődést, amely a magyar művelődés- és a kereszténység történetét összefűzi.

A világkongresszus előadásai a kereszténység mindhárom nagy ágazatával (Bizánc, Róma, protestantizmus) foglalkoznak majd, de a megfogalmazott cél: az Európához, a nyugati kereszténységhez való kötöttségünk tudatosítása s a nem magyarokkal való megismertetése.

„A Kongresszus nem egyház- és nem vallástörténeti tematikájú, mert ezek az elemzések a cím (A magyar művelődés és a kereszténység) tartalmának tetemes leszűkülését jelentenék; a keresztény szellemiségnek a magyar művelődésben betöltött sokrétű hatását, ösztönzését, alkotó erejét kell részleteiben, a filológia eszköztárával vizsgálni” – figyelmeztet a Kongresszus első körlevelének szövege.

Az Előkészítő Bizottság a jelentkezéssel együtt kért témavázlat alapján fogja mérlegelni, hogy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Végrehajtó Bizottsága által elfogadott és a főtémát kisebb részterületekre tagolt, elkülönített szekciók melyikében hangozzék el majd egy-egy előadás, illetve egyes résztémák feltűnő hiánya esetén szakembereket fog felkérni azon téma vizsgálatára. A javasolt és választható szempontok a következők:

1. Az egyházak és a társadalom (társadalmi élet, politika, charitas-mozgalmak stb.)
2. Iskolák, iskolán kívüli nevelés.
3. Könyv- és olvasmánykultúra (nyomdák, könyvkiadás, könyvgyűjtés, szellemi áramlatok vizsgálata egyes korok olvasmányainak tükrében).
4. A kereszténység és a magyar irodalom, zene, nyelv, képzőművészetek, folklór.
5. Bölcelet, teológia.
6. Magánéleti és közösségi vallásosság (szokások, hitélet, a vallásosság változatai).

A szervezők kíváncsiak tartanak, ha az előadások szellemtörténeti megalapozottságúak lennének. A kereszténységgel összefüggő európai szellemi áramlatok hazai recepciójának története – az egyes szerzetesrendek által képviselt szellemiségtől kezdve, a modern eszmeáramlatokig –, és persze a hazai indítással foglalkozás története képezik majd azt a keretet, amelybe az egyes résztémák beágyazódhatnak. A szekciók végleges elkülönülése természetesen csak a beküldött jelentkezések száma és tematikája alapján történhet majd meg. Például a Biblia szerepe a magyar művelődés történetében akár ajánlott feldolgozási szempont lehetett volna, de a Végrehajtó Bizottság tudatosan nem kívánt ennyire konkrét javaslatokat tenni.

Itália: Róma és Nápoly – a színhelyek szinte sugallják azt, hogy a katolicizmus és a magyar művelődés kapcsolattörténete kapja majd a legnagyobb hangsúlyt. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság nem szeretné, ha bármilyen megfontolásból is, bármely felekezet kultúrtörténeti szerepe nagyobb hangsúlyt nyerne, mint amilyen megilleti. És hogy milyen illeti meg? Nos, pontosan a válaszadás kísérlete lehet – többek közt – a kongresszus egyik célja.

A protestantizmus és a magyar művelődés története ugyanolyan szerves egység, mint ahogy a katolicizmus és a magyar kultúra története. Koronként ugyan változó volt az egyes felekezetek súlya – és talán ez az, amely kicsit eltérővé, de ugyanakkor érdekessé is teszi Magyarország történetét a nem magyarok számára is: egykor hazánk, illetve Kelet-Európa tudott példa lenni Nyugat-Európa számára a másság elviselésében és a vele való együttélésben. Ma fordított a helyzet. Miért, hol és hogyan történt a fordulat? Fontos lenne megtalálni a választ. Talán majd a Kongresszus után...*

* Bővebb felvilágosítás: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1250 Budapest, Országház u. 30. Pf. 34.

JERZY FLAGA

A LUBLINI KATOLIKUS EGYETEM LENGYEL
EGYHÁZTÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI INTÉZETE*A TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ AZ EGYHÁZTÖRTÉNELEMBEN
ÉS A LENGYELORSZÁGI KUTATÁS

A térkép mint bizonyos jelenségek síkbeli ábrázolása a múltban is használatos volt. Igazában századunk fedezte fel benne a történettudományok munkaeszközét. Ez kétségkívül kapcsolatos azokkal a változásokkal, amelyek az elmúlt században a történelemfelfogásban voltak megfigyelhetők. Ez időszakban nem csak újfajta forrásokat kezdtek használni, megnőtt a kérdőív jelentősége is. Új módszereket is kezdtek alkalmazni. Mindezek következtében a hagyományosan művelt politikatörténet mellett megjelent egy sor, idáig ismeretlen, vagy alig ismert új terület. Közöttük fontos szerepet töltöttek be a földrajztudományok, továbbá a történeti földrajz, a szociológia, s a vallási közösségek földrajzi eloszlása. Bár kezdeteit a középkorig lehet visszavinni, mégis, mint tudatos, céljait és kutatói problémáit tekintve külön terület, csak korunkban jelentkezett¹. Ennek a saját kutatási területét állandóan pontosító interdiszciplináris területnek a célja a vallási közösségek földrajzi bemutatása az idő és tér függvényében. Ilyen értelemben a térképészeti jellegű ábrázolás alapvető kutatási terület.

Ezen előzmények után érthető a második világháború utáni időszakban különösen is intenzívvé vált történeti földrajz jelentősége az egyháztörténeti kutatás területén. Ennek kifejlesztésére külön intézményeket hoztak létre, az egyházi, tágabb értelemben vallási térképészet kutatásának koordinálására².

A lengyel történetírás e változásokba kapcsolódott be. A kezdeti időszakban, a XIX–XX. század fordulóján, az ilyen típusú munkák a krakkói Tudományos Akadémián folytak. Kiadványaiknak hála, sikerült szolid forrásbázist kialakí-

* (Az összefoglalás 1990-ben készült.)

1 Jerzy Kloczowski: Rozwój i problematyka badan nad geografia historyczna Kosciola katolickiego. in: Roczniki Humanistyczne 11 (1962) nr. 2. 5–93.

2 Nemzetközi viszonylatban ez kifejeződött a Nemzetközi Összehasonlító Egyháztörténeti Bizottság Kartográfiai Albizottságának életre hívásában – bővebben írok róla alább, intézetünknek az európai tudománnyal való együttműködéséről szóló sorokban –, melynek célja a Kereszténység Történeti Atlaszának kiadása.

tani, különösen is a középkori egyháztörténet területén. Éppen az ilyen típusú munkák eredménye lett az előbb a krakkói Akadémián, majd – a II. világháború után – a Varsói akadémiai Történettudományi Intézetben gondozott Lengyel Történeti Atlasz (*Atlas Historyczny Polski*)³. Ez az atlasz csak rövid ideig volt egyetlen kezdeményezés ezen a területen. Majdnem párhuzamos volt egy újfajta projekt elindítása, melynek célja kezdetben Lengyelország Keresztény Történeti Atlaszának elkészítése, melyet utóbb Kelet-Közép-Európa társadalom- és vallástörténeti atlaszának tervére változtattak. Ennek a tervnek a gondozását az ötvenes években végbement változások után a Lublini Katolikus Egyetem Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézete vette át.

INTÉZETÜNK ALAPÍTÁSA ÉS KEZDETI TEVÉKENYSÉGE

Intézetünk alapítása három személyre megy vissza: Prof. Dr. Jerzy Kloczowskira, aki kezdettől fogva igazgatója, az időközben elhunyt Doc. Dr. Marzena Pollakównara, és a Lublini Katolikus Egyetem (a továbbiakban: LKE) professzorára, Zygmunt Sulowskira. Az intézetalapítás gondolata ezt néhány évvel megelőzte: Kloczowski professzor középkori történeti szemináriumán fogalmazódott meg⁴. Ennek résztvevői az intézet mai munkatársai: A. Chruszczewski, S. Litak, L. Müllerowa, W. Müller, A. Stanowski, E. Wisniowski. 1968-ig az intézet a LKE Tudományos Társulatához (*Towarzystwo Naukowe*) tartozott, azt követően, hasonlóan a később alapított intézetekhez (melyek közül több innen vette a gondolatot), kutatócsoportokhoz és fakultásközi intézetekhez, közvetlenül az egyetem rektorához. Intézetünkön belül több csoport működik, közülük mindegyik önálló szervezeti egység. Az intézet központi magja az intézet tagjai – többtucat személy, különösen a LKE tudományos munkatársai köréből. A tagok választják – az egyetemi hatóságok által jóváhagyott szabályzat szerint – az elnökséget, amely a munkálatok egészéért felel. Fontos szerepet tölt be az intézet Tudományos Tanácsa, amelynek tagjai a

3 Jelenleg a varsói kutatócsoporton kívül önálló kutatóegység működik Wrocławban, Julian Janczak professzor vezetése alatt, feladata Szilézia Történeti Atlaszának elkészítése.

4 Az Intézet alapításáról ld. Dabrowski, Cz: Rozmowa z Profesorem Jerzym Kloczowskim o pracach badawczych nad dziejami Kosciola w Polsce. in: *Zycie i Myśl*, Nr. 9. 27–42; Karolewicz, G: *Z dzialalnosci Instytutu Geografii Historycznej Kosciola w Polsce (1957–1971)*. in: *Nasza Przeszłość*, 38 (1972) 257–264; Flaga, J, *Instytut Geografii Historycznej Kosciola w Polsce*. in: *Biuletyn Informacyjny KUL*, Nr. 1/3/1973, 21–31; Az intézet tevékenységéről ld: Kloczowski, J: *Prace nad Atlasem Historycznym Kosciola w Polsce*. in: *Roczniki Humanistyczne*, 6 (1957) Nr. 5. 259–274; Litak, S: *Prace nad Atlasem Chrześcijaństwa w Polsce*. in: *Kwartalnik Historyczny*, 74 (1967) Nr.4. 1147–1150; uő: *Z prac nad Atlasem Historycznym Kosciola w Polsce*. in: *Zeszyty Naukowe KUL*, 2 (1959) Nr.1. 145–150; uő: *Prace kartograficzne Instytutu Geografii Historycznej Kosciola w Polsce*. in: *Biuletyn Informacyjny KUL*, Nr. 2/28/1985 54–59; uő: *Travaux de l'Institut de Géographie Historique de l'Église en Pologne*, in: *Acta Poloniae Historica* 59 (1989) 174–181; Flaga, J, *Travaux d'histoire et de cartographie de l'Institut de Géographie Historique de l'Église de Pologne, de l'Université Catholique de Lublin, pendant les années 1972–1978. Congrès à Varsovie 25.VI–1.VII.1978. Section V: Géographie historique des Églises. Cartographie ecclésiastique*, s. 26–29; uő: *Atlas Historyczny Chrześcijaństwa w Polsce – koncepcja i stan realizacji*. in: *Polski Przegląd Kartograficzny*, Tom 14 (1982) Nr.2. 88–90.

LKE Bölcsészettudományi Kara Történeti Szekciójának összes professzora és docense, továbbá a lengyel egyháztörténeti földrajz kiemelkedő ismerői egész Lengyelország területéről. Kartográfiai tudományos tanácsadó volt Prof. Franciszek Uhorcza, a Maria Curie-Skłodowska-Egyetem kiváló földrajztudósa és kartográfusa, aki éveken át kísérte figyelemmel az intézet munkáját. Az intézet tagjai, a tudományos tanács és a számos külső munkatárs munkáját egy specializált, részint történész, részint kartográfus végzettségű munkatársakkal rendelkező műhely fogja össze: Lidia Müllerowa, Adam Chruszczewski, Krystyna Debowska, Jerzy Flaga, Piotr P. Gach, S. Maria Piaszyk, Teresa Pogórska (történészek), továbbá Teresa Bednara, Barbara Gawrysiak, Maria Juran és Zofia Zuchowska (kartográfusok). Ez a műhely végzi a dokumentációs munkákat, így a levéltári és a publikált forrásanyag kigyűjtését és rendezését, a bibliográfiai összeállítást, és a kartográfiai munkákat: térképek, ábrák, grafikonok, stb.

Az intézet több mint harmincéves történetében két korszakot különböztethetünk meg: az 1962 előtti éveket és az azt követő hosszabb időszakot napjainkig. Az intézet kezdeti időszakában, számos vitát követően, átfogó munkaterv keletkezett, Polonia Christiana néven. Ezt a XVII. században Párizsban indított, hasonló című kezdeményezés inspirálta. Célja az egyházi intézmények leírása volt, hasonlóképpen a többi nyugat-európai országban korábban vagy később létrejött leírásokhoz, mint pl. Germania Sacra, Helvetia Sacra, vagy Vestfalia Sacra. Ily módon 1958–60-ban kikristályosodtak az alapelvek, összeállt a kutatandó forrásanyagról és a kiadás módjáról alkotott tervezet. Négy fő csoportba lehet osztani:

1. területi adminisztráció, egyházi szentszéki szervezet, szerzetesrendek;
2. plébánia- és filiale-hálózat, kápolnák, oratóriumok, stb;
3. testvériségek, kongregációk, céhek, iskolák, kórházak, nyomdák, stb.:
4. missziók és zarándoklatok.

Mindezeket az említett intézményeket vázlatosan kellett szerepeltetni, keletkezési idejüktől (vagy a forrásos említéstől) fogva egészen napjainkig. Első ütemben a XVIII. század végéig tartó periódusra terjedt volna ki a feldolgozás, tehát Lengyelország felosztásáig. Az egyes intézmények feldolgozását egységes séma szerint kellett végezni, hogy a kartográfiai ábrázolás egységesítve legyen. Mindez több kötetre terjedt. Mindenesetre hatalmas munkát kellett végezni, amely meghaladta az intézet személyi és anyagi lehetőségeit ez időszakban, és kevésbé vált kivitelezhetővé⁵. Ezért már 1962-t követően felfüggesztettük az így felfogott átfogó terv megvalósítását, annak ellenére, hogy néhány, azóta publikált részmunkát elvégeztünk. (Így feldolgoztuk a krakkói egyházmegye főesperességeit és prépostságait.) A koncepciót kellett tehát megváltoztatni. Új kutatási programot állapítottunk meg, amelyben lemondtunk az egyházi intézmények leírásáról, a fő hangsúlyt az átnézeti térképek kidolgozására helyeztük, s ezekben foglalkozni kívántunk a katolikus egyház, a más keresztény egyházak és a nemkeresztény hitközségek, így a zsidók szervezetével. Az átnézeti térképek mellett, melyek megrajzolása volt tehát az elsődleges cél, temati-

5 Megjegyezzük, hogy a XX. század elején Németországban kidolgozott 150 kötetes sorozat tervéből napjainkig csak néhány kötet jelent meg.

kus térképeket is ki akartunk dolgozni. Mivel az eddigi kutatást nem tudtuk hasznosítani térképeink megrajzolásánál, ezt a szűkített tervet később ki kellett szélesíteni. Az egyes témákról monografikus feldolgozásokat kívántunk tehát közzétenni, majd ezek alapján szintetikus, összegző műveket kellett terveznünk. A kereszténység atlaszának ezzel a tágabban értelmezett tervével az intézet jelentős hézagot pótoltt történetírásunkban a lengyel társadalom társadalmi-vallási viszonyainak kutatásával.

Az egyes munkálatok és a konkrét kartográfiai feldolgozások folyamán öt témakörre került sor. Így: 1. egyházmegye- és plébánia-szervezet (vagy ennek megfelelő szervezet más felekezet esetében), 2. szerzetesrendek, kolostorhálózat (római, görög katolikus és görög keleti), 3. az egyes egyházi intézmények vallási, politikai, társadalmi és oktatási funkciói, 4. demográfiai, népességi, nemzetiségi és felekezeti problémák, végül 5. a vallásgyakorlásként megnevezhető témakör (vallásgyakorlat, kultuszhelyek, kultusztárgyak, stb.).

Ezeket a feladatokat intézetünk legkülönbözőbb módon oldotta meg. Leggyakrabban kartográfiai és az említett monografikus vagy szintetikus feldolgozás formájában, saját munkatársakkal (az intézet főállású munkatársai, egyes tagjai, vagy az intézethez szorosan kapcsolódó személyek révén), de olykor inspirátorként is, tehát megfelelő kutatások beindításával, és az intézethez nem tartozó, vagy csak lazán kapcsolódó személyek munkáinak patronálásával (gyakorta azok publikálásával, vagy a publikálás lehetővé tételével).

PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG

Természetesen az ilyen tágan értelmezett program realizálása tematikánként különböző mértékben sikerült. Jelenleg az intézet legnagyobb eredménye az egyházak területi szervezésének tisztázása. Az összefoglaló munkák közül elsőként kell említsük az intézet munkatársai által kiadott kétkötetes művet, „Kosciół w Polsce” (Az egyház Lengyelországban) címmel, a kereszténység kezdeteitől a XVIII. század második feléig. A XIX. és XX. századdal foglalkozó két további kötet előkészületben van. Ilyen típusú még a több szerzős összefoglalás „Chrzescijanstwo w Polsce” (A kereszténység Lengyelországban), amelynek javított és bővített kiadása (az elsőhöz képest kétszeres terjedelemben) nyomtatás alatt van. Itt megjegyezzük, hogy ez a munka megjelent két idegen nyelvű változatban is, nevezetesen olaszul és franciául⁶. Ugyanilyen jellegű két másik feldolgozás: J. Kloczowski kétkötetes összefoglalása, mely lengyelül jelent meg Párizsban⁷, valamint a Kloczowski-Müllerowa-Skarbek szerzőhármas

6 Kloczowski, J. (szerk.), *Kosciół w Polsce. Studia nad dziejami Kosciola katolickiego w Polsce*. I: *Wiek srednie*. Kraków 1968. II: *Wiek XVI-XVIII*. Kraków 1970; Kloczowski, J. (szerk.), *Chrzescijanstwo w Polsce. Zarys przemian 966-1945*. Lublin 1980; Kloczowski, J. (a cura di), *Storia del Cristianesimo in Polonia*. prefazione di Gabriele De Rosa. Bologna 1980; Kloczowski, J. (sous la direction de), *Histoire religieuse de la Pologne*. Ford. Karolina T. Michel. Előszó: Jacques Le Goff. Centurion, Paris 1987.

7 Kloczowski, J., *Dzieje chrzescijanstwa Polskiego*, Éditions du Dialogue, Paris, I. 1987. II. 1991.

tollából megjelent vázlatos összefoglalás⁸. Mindegyik említett munkát gazdag térképanyag illusztrálja. Itt említjük meg Lidia Müllerowa két statisztikai monográfiáját, az egyházmegye- és plébániahálózatról, az első az 1970/72-es állapot, a másik (Z. Zuchowska társszerzővel) az 1980-as állapot szerint⁹. E munkák és a térképek jelentősége az, hogy ez a hálózat eddig nem volt összefoglaló munka témája. Mindkét térkép első a maga nemében, amely egész Lengyelország plébániahálózatát összefoglalja. Egyben kiindulópontként is szolgálnak, a középkori plébánia-hálózat felkutatására. Ugyanebbe a vonulatba illeszkedik S. Litak könyv formájában kiadott térképe források dokumentációjával együtt, Lengyelország első felosztása előtti római katolikus egyházszervezetről¹⁰. Előkészületben van az 1772-es latin rítusú egyházszervezet falitérkép formájában is, didaktikus célokra. Nemsokára nyomtatásra kerül Jan Skarbek feldolgozásában a latin rítusú egyházszervezet 1825-ös állapota, a felosztások előtti területre vetítve. Előrehaladott stádiumban vannak további feldolgozások: 1914-es és 1939-es állapot, ill. középkori és 1500-es állapotok szerinti térképek. Az utóbbiak alapján a reformáció előtti korszakról alkothunk majd képet. Gyakran igen szétszórott és nehezen elérhető levéltári anyagot kell felhasználnunk, főleg az egykori keleti területeken.

Nincs itt arra lehetőségünk, hogy egyenként elemezzük a fent említett munkákat. Általánosságban megállapítjuk, hogy alapul szolgálhatnak több történelmi probléma megoldásához, így: településhálózat, demográfiai változások, városfejlődés, stb.

Figyelemreméltók még a szerzetesrendek kolostorhálózatainak kutatási eredményei. Első helyen az 1772-es állapot szerinti, minden rendet átfogó feldolgozást említjük¹¹, mely betekintést ad Lengyelország és Szilézia szerzetesrendjeinek és kolostorainak elterjedéséről, a felosztások előtti, a férfi szerzetesi mozgalom ezeréves történetének legnagyobb kiterjedése időszakából. A Vatikáni Levéltárban őrzött, G. Garampi nuncius által gyűjtött (1772–1776) anyagot is felhasználtuk itt, csakúgy, mint ugyanezen rendek 1767–1772 közötti lelkipásztori működéséről szóló munkában, melyet a jezsuita rend anyagával bővítettünk¹². Ugyanezen rendek történetében bekövetkezett XIX. századi mélypontról P. P. Gach műve ad áttekintést¹³. Az intézet kutatási irányához tartozik H. Gapskinak, a XVI. század végi és XVII. század eleji

8 Kloczowski, J. – Müllerowa, L. – Skarbek, J, *Zarys dziejów Kościoła Katolickiego w Polsce*, Kraków 1986. (magyar fordítása előkészületben az *Ecclesia Sancta* sorozatban – a ford. megj.)

9 Lidia Müllerowa, *Siec parafialna Kościoła katolickiego w Polsce w 1970/72 r.* Lublin 1975 + térképek; uő, *Siec parafialna Kościoła katolickiego w Polsce w 1980 r.* Lublin 1982 + térképek (társzerző: Z. Zuchowska).

10 Stanisław Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacinskiego w Polsce w 1772 roku.* Lublin 1980; térképek: Lublin 1979.

11 Bienkowski L., Kloczowski J., Sulowski Z.. (szerk.), *Zakony meskie w Polsce w 1772 roku.* Lublin 1972.

12 Jerzy Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII wieku 1767–1772.* Lublin 1986.

13 Piotr P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914.* Lublin 1984.

férfirendek fiatal hivatásairól szóló feldolgozása, a krakkói körzet mintáján¹⁴. Sokat publikált a szerzetesrendekről J. Kloczowski, ő szerkesztette a domonkosok és ferencesek témakörében említett köteteket, és ő kezdeményezte, részint szerkesztette a női rendek utóbbi évtizedeiről szóló sorozatot, különös tekintettel a 2. világháborúra. Öt kötet jelent meg idáig, több más munka nyomtatás alatt van, néhány kötet pedig előkészületben. J. Kloczowski szervezte Krystyna Debowskával együtt a női szerzetesrendek tagjaiból álló munkacsoportot. Egy, az intézetben történt megfelelő kiképzés után (melyben Adam Chruszczewski vitte a fő szerepet) és vele való szoros munkakapcsolat során ennek feladata további női rendek legújabbkori történetének feldolgozása. Fő kutatási területünk még a női rendek XIX. századi története. A XIX. század közepéig túlsúlyban voltak a férfi rendek, de a XIX. század végétől megnövekedett a női rendek jelentősége, beleértve a (nemrég szentté avatott) Honorat Kozminski kapucinus atya által alapított habitus nélküli rendeket is. Ez utóbbiakról készült az intézettel együttműködésben az 1914-ig való elterjedés feldolgozása, 16 rend esetében. Ezek a rendek az Orosz-Lengyelország területén keletkeztek, teljes konspirációban. A századfordulón több ezer férfi és női tagjuk volt. A szerzetesrendek történetében egyedülálló társadalmi-vallási jelenséget képeznek. Három más feldolgozás is elkészült: kettő a Varsói Hercegség katolikus papságának anyagát hozza az 1861–1864-es periódusra, a harmadikban a wislicai terület plébániahálózatának forrásanyagát dolgoztuk fel¹⁵. Az intézet fennállásától fogva intenzív munkálatok folytak a görögkatolikusok történetén. A munkálatokat a felosztás előtti korszakra vonatkozóan L. Bienkowski kezdte el, a XIX–XX. századi korszakét W. Kolbuk folytatta.

A felekezeti viszonyokról is készültek feldolgozások, ezek elsősorban a legkevésbé kutatott területekre koncentráltak. Így pl. rövid időn belül kell megjelennie a XVIII. századi lengyel protestantizmus földrajzi-történeti és demográfiai szempontú feldolgozásának (J. Lewicki). A lengyel történelemben disszidenteknek nevezett protestánsok történetéről idáig csak politikatörténeti és egyenjogúsításukra vonatkozó feldolgozások születtek.

Az alapvető, intézeti keretek között realizált program mellett az intézet dolgozói számos más munkát is elvégeztek. Ezek az egyes területek mélyfúrásaiként foghatók fel. Céljuk az egyházi intézmények vagy a vallási élet egyes szempontjainak részletes ismertetése. Forrásanyaguk gyakran az intézetben felhalmozott dokumentáció. Így készültek munkák a plébániai iskolákról (S. Olczak), karitásról (M. Surdacki), egyházi egyesületekről, kongregációkról, ifjúsági szervezetekről (J. Flaga, Z. Woskowiak), népmozgalmi adatokról

14 H. Gapski, Rekrutacja do zakonów meskich w Polsce w koncu XVI i w pierwszej polowie XVII wieku na przykladzie krakowskiego osrodka zakonnego, Lublin 1987 (Prace Instytutu Geografii Historycznej Kosciola w Polsce 5).

15 Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku. Oprac. Hanna Dylagowa, Ewa Jablonska-Deptuła, Janina Gawrysiakowa. Lublin 1976; Maria Mazurek, Maria Wójcik, Honorackie zgromadzenia bezhabitowe w latach 1874–1914 w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim. Materiały do geografii historycznej ruchu zakonnego. Lublin 1976; Eugeniusz Wisniewski, Prepozytura Wislicka do schyłku XVIII. w. Materiały do struktury organizacyjnej. Lublin 1976.

(J. Gawrysiak). Ezek közül néhányat önálló kötetben adtak ki¹⁶, a legtöbbet pedig a LKE Tudományos Társasága gondozásában kiadott „Roczniki Humanistyczne” történeti sorozatban, melyből idáig több mint harminc kötet jelent meg.

Az intézeti munka eredménye a legkülönbözőbb kiadóknál jelent meg, de a legtöbb az intézet öt sorozatában: 1. A Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézet Munkái (Prace Instytutu Geografii Historycznej Kosciola w Polsce – 1958-tól), 2. Források a lengyel egyháztörténethez (Materialy źródłowe do Dziejów Kosciola w Polsce – 1965-től), 3. Munkálatok Lengyel Kereszténység Atlaszához (Materialy do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce – 1972-től), 4. Az Intézet Társadalmi-vallási Történeti Könyvtára (Biblioteka Historii Społeczno-religijnej Instytutu – 1980-tól), 5. Tanulmányok és munkálatok a Lengyel Kereszténység Történetéhez (Studia i Materialy do Historii Chrześcijaństwa w Polsce – 1982-től), valamint a LKE Tudományos Társulata sorozataiban, sőt az LKE-n túli kiadóknál, hazai és külföldi kiadókkal történő együttműködés keretében (pl. az 1981-es lengyel-francia konferencia anyaga). Az intézeti keretek között ismételten próbálkoztunk saját folyóirat alapításával, sajnos nem kaptunk rá engedélyt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jövőben nem adnánk ki egy tudományos folyóiratot. Az intézeti belső és külső munkatársak publikációi összességében már többszáz tételre rúgnak¹⁷.

HAZAI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK

Több mint harmincéves fennállása alatt a Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézet tucatnyi tudományos konferenciát és ülésszakot szervezett, részint országos, részint nemzetközi jellegűt. Közülük néhányat kizárólagosan a kartográfiai problematikának szenteltünk. A tudományos műhely és az intézet tagjai ugyancsak számos hazai és külföldi kongresszuson és tudományos ülésszakon vettek részt. Az intézet által szervezett konferenciák anyagát – bennük gyakran térképeket vagy különböző térképészeti megoldásokat – rendszeresen kinyomtattuk, akár külön kötetekben, akár történeti folyóiratokban, vagy a LKE Tudományos Társasága folyóiratában (Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL) közzétett ismertetések, beszámolók formájában. Ezek a találkozók rendkívül fontosak és hasznosak voltak a szakterületen dolgozó munkatársak számára, akik ily módon teremtettek szakmai kapcsolatot, találtak visszajelzést, erősödtek meg saját kutatásaik helyes irányában, közölhették gyakorta igen jelentős eredményeiket.

Időrendben az első volt a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 1960 tavaszán Varsóban tartott vita. Az intézet munkatár-

16 Stanisław K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych)*. Lublin 1978.

17 1971-ig megjelent publikációkról ld. Jan Ziólek, *Bibliografia publikacji pracowników sekcji Historii na Wydziale Nauk Humanistycznych i Instytutu Geografii Historycznej Kosciola w Polsce KUL z lat 1918–1971*, in: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Koscielne*, 27 (1973) 261–324.

sai itt vitathatták meg az intézeti program és kutatási terv problémáit a varsói történészek nyilvánossága előtt, Prof. T. Manteuffel elnöksége alatt.

A következő ülészakot, amiről itt megemlékezünk, 1964 decemberében tartottuk, témája a vallási-társadalmi viszonyok a kazimierzi esperesi kerületben a XVI-XVIII. század folyamán. Öt referátum hangzott el, amelyek tárgyalták a papság egyházi szervezetét, a vallásos gyakorlatokat és könyvtárakat a jelzett esperesi kerület területén. Két másik konferenciát, 1967. május 13-án és 1969 május 23-24-én a lengyel egyház XIX-XX. századi vallási mozgalmainak szenteltünk. Felhívtuk benne a figyelmet a női szerzetesrendekre, a Honorat atya-féle mozgalomra, az orsolyitákra és a ferences nővérekre. A domonkosok feletti kutatások számára igen jelentős volt a lengyel domonkos provincia részvételével rendezett három ülészak, melyeket a kezdetektől napjainkig terjedő időszaknak szenteltünk. Az első 1968 június 8-án volt, a középkori idősakkal, a második 1969 június 13-14-én, a XVI-XVIII. századdal, a harmadik 1970 október 23-24-én, az 1772–1970 közötti idősakkal foglalkozott. Ez alkalmakkal, a forrás-ismertetések mellett érintettünk olyan kérdéseket, mint a kolostorok számának növekedése, a szerzetesek számának alakulása, a lelki-ségi formák, istentisztelet, tudományos élet, művészet és irodalom, filozófia és egyéb. Mindhárom szesszió anyaga megjelent egy kétkötetes műben, a térmépek egy külön füzetben¹⁸.

A hatvanas évek legfontosabb és országosan legismertebb szimpóziumát 1966-ban szerveztük Lublinban, a Katolikus Egyetemen. Ezen a munkakonferencián értékeltük az intézet kilencéves működését és megvitattuk a fentebb említett újabb munkatervet. Ezen részt vettek a történeti földrajz specialistái: Karol Buczek, Stanislaw Herbst, Tadeusz Ladogórski. Ennek anyagát is kiadtuk a hozzászólásokkal együtt¹⁹.

A hetvenes évek tevékenységéből figyelemre méltók: a Nemzeti Nevelési Bizottság kétszáz éves évfordulója alkalmából rendezett konferencia, valamint a lengyelországi férfi ferences rendekkel szoros együttműködésben szervezett néhány tudományos ülészak, melyek során feldolgoztuk a ferencesek történetét a megtelepedéstől kezdve napjainkig. Ezek anyaga is megjelent vagy kiadás alatt van²⁰.

18 J. Kloczowski (szerk.), *Studia nad historia dominikanów w Polsce 1222–1972*. I-II. Warszawa 1975.

19 Ogólnopolska sesja naukowa z dnia 25 listopada 1966 r. poświęcona działalności naukowej Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, in: *Roczniki Humanistyczne* 16 (1968) Nr. 2. 123–174.

20 Eddig megjelentek: I: *Franciszkanie w Polsce sredniowiecznej*. I. rész: *Franciszkanie na ziemiach polskich*. Lublin 1983. valamint Florian Jerzy Duchniewski, *Polska Prowincja Kapucynów w XIX wieku (1875–1864)*. *Polska Prowincja Kapucynów*. I. rész: *Polska Prowincja Kapucynów w XIX w.* in: *Zakony Franciszkanskie w Polsce*. IV. Lublin 1987; Michal Dziuba, *Kapucyni w Ladzie nad Warta (1850–1864)*. Uott; Ambrozy Jastrzebski, *Katalog Archiwum Warszawskiej Prowincji Kapucynów w Nowym Miescie nad Pilica*. in: *Zakony Franciszkanskie w Polsce*. IV. Lublin–Nowe Miasto 1987.

Mint már fentebb említettük, kapcsolatrendszerünk kiterjedt a hasonló profilú külföldi intézetekre is. Az első 1958-ban, lublini tartózkodása alatt, az azóta meghalt kiváló francia szociológus és egyházjogász, Gabriel Le Bras-ra megy vissza. Ettől kezdve rendszeresen különböző nemzetiségű külföldi vendégek látogattak, a különböző területek kiválóságai. Közöttük voltak: R. Mandrou Párizsból, A. Jobert Grenoble-ból, L. Génicot Louvainból, J. Vanis Prágából. Rendszerint mindegyikük bemutatta saját kutatási eredményeit, gyakran szélesebb hallgatóközönségnek is, egyetemünk hallgatói számára.

Szorosabb, szervezett együttműködés alakult ki az Összehasonlító Egyháztörténet Nemzetközi Bizottsága (Commission Internationale d'Histoire Eclésiastique Comparée – CIHEC) révén. Ennek keretei között a Római Történeztudomány Világkongresszus alkalmából 1955-ben kartográfiai albizottságot alakítottunk, melynek célja a kereszténység történeti atlaszának kiadása. A Nemzetközi Bizottság öt évente – függetlenül a nemzetközi kongresszusoktól – rendszeres üléseket tart egyháztörténeti kérdésekben. Ezeken részt vettek intézetünk tagjai: 1960-ban Lyonban Prof. J. Kloczowski képviselte hazánkat (ő ezt követően tagja lett az atlasz szerkesztőbizottságának), 1965-ben Bécsben Prof. Z. Sulowski, 1968-ban Cambridge-ben a fent említettek mellett részt vett S. Litak is. A Nemzetközi Bizottsággal való szoros együttműködésből nőtt ki az 1951–1968 között megjelent lengyelországi vallási viszonyokat ábrázoló térképek bibliográfiája, intézetünk szerkesztésében, Leidenben²¹.

A Nemzetközi Bizottság által kutatott terület jelentőségére felfigyelve, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága 1969-ben létrehozta ennek lengyel megfelelőjét – az Egyházak Összehasonlító Történetének Speciális Bizottságát. Ennek vezetője Prof. J. Kloczowski lett, titkára Dr. hab. E. Wisniewski. A Bizottság célja a lengyelországi egyházak története kutatásának koordinálása, és a lengyel tudomány e szelvényének külföldi képviselője. Ez a Bizottság, a megfelelő Szovjet Bizottsággal együtt, az 1970-ben Moszkvában tartott kongresszuson vált a Nemzetközi Bizottság tagjává. A lengyel küldöttek itt feladatuk kapták az 1971 őszi Varsóban tartandó kongresszus szervezését, melynek témája a vallási-társadalmi történet és a kartográfia kapcsolata. Ez nemcsak az intézet, hanem a lengyelországi történettudomány számára is kiemelkedő esemény volt. Azt mondhatjuk, hogy ezzel hivatalos elismerést nyert az intézet nemzetközi szinten. A varsói kongresszus szervezésével részben intézetünk, részben a LKE történeti szekciójának munkatársai, részben a varsói Történettudományi Intézet Lengyel Történelmi Atlasz Műhelyének munkatársai foglalkoztak. Ebben a legtöbb munkát Prof. Jerzy Kloczowski vállalta. Varsóba 14 európai államból 44 kutató érkezett, valamint egész Lengyelországból 80 delegátus. A legnépesebb két delegáció Lublinból és magából Varsóból érkezett. A referensek között voltak többek

21 L. Bienkowski, J. Flaga, Z. Sulowski, Bibliographie de cartographie ecclésiastique. Fasc. II: Pologne. Cartographie historique de la Pologne. Bibliographie des cartes concernant les rapports religieux parues dans les années 1851–1968. Leiden 1971.

között Franciaországból: A. Dupront, a Sorbonne rektora, a franciaországi XVII-XVIII. századi zarándoklatok specialistája, J. Bertin, a legkiemelkedőbb francia kartográfusok egyike, aki igen érdekes módszertani megoldásokat mutatott be a történeti térképek témájában²², J. Delumeau, a Sorbonne professzora, a XVI-XVIII. századi vallásszociológia kutatója, továbbá G. Le Bras, J. Gaudemet; Belgiumból: L. Génicot, a Louvain-i Egyetemről, a Liege-i Egyetemről L. Halkin, az Összehasonlító Egyháztörténet Nemzetközi Bizottságának alelnöke, Louvain-ból R. Aubert, a „Revue d'Histoire Ecclesiastique” egyik szerkesztője. (Ebben a folyóiratban intézetünk közli a „lengyel krónikát” és a lengyelországi történetírás bibliográfiáját.) Angliából érkezett Christopher Brooke, akkor a Brit Tudományos Akadémia legfiatalabb tagja, feleségével, Rosalind Brooke-kal. Mindketten kiváló középkor-kutatók, a londoni egyetem professzorai. Itáliából C. Violante, pizai professzor, mediévista. Magyarországról a MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, a kiváló középkor kutató Györffy György.

Ez a kongresszus, a résztvevők véleményei szerint, melyek számos recenzióban és beszámolóban jelentek meg, tudományos szempontból nagy eredménnyel járt, intézetünk nem kis örömére. Látható és közvetlen eredménye két albizottság megalakítása volt. Az egyik Prof. A. Gieísztor vezetésével az egyes felekezetek kutatásával volt hivatott foglalkozni, a másik, Prof. J. Kloczowski vezetésével, a plébániahálózat kialakulásával.

Nem kevésbé fontos volt a varsói tanácskozások nemhivatalos lublini folytatása. A kongresszus több résztvevője – közöttük a fentebb említettek – eljöttek Lublinba, előadásokat tartottak és szakszemináriumokat vezettek. Figyelemre méltó az egyetemi közti kapcsolatok szempontjából a Sorbonne rektorának lublini látogatása, aki nemcsak előadást tartott, hanem tárgyalásokat is folytatott egyetemünk elöljáróival a két egyetem közötti további kapcsolatokról.

A varsói kongresszus anyaga 1974-ben jelent meg önálló kötetben Louvain-ban²³.

A második hasonló kongresszust 1978 június 25-től július 1-ig tartottuk Varsói Egyetem épületében. Méreteiben meghaladtuk az 1971. évit. Több mint 440 személy vett részt, 24 ország képviseletében. Lengyelországot 180, Franciaországot 51, Itáliát 36, Spanyolországot 33, NSZK-t 29, Belgiumot 22, Nagy Britanniát 14, USA-t 12, Hollandiát 11, NDK-t 9 tudós képviselte. Egyenként öt résztvevő érkezett Ausztriából, Csehszlovákiából és Svájcban, négy-négy: Izraelből, Kanadából, Magyarországról és Svédországból, két-két résztvevő: Norvégiából, Szovjetunióból, egy-egy képviselő Bulgáriából, Dániából, Jugoszláviából és Portugáliából. Aktívan részt vett az Apostoli Szentszék delegációja, mely négy személlyel képviseltette magát, élén Mons. Michele Maccarrone, a Pápai Történeti Bizottság elnöke.

22 A kartográfiai módszerek felett folytatott vitát később folytatták. Bertin professzor tartott egy hetes szemináriumot erről a témáról az intézet munkatársai számára. Néhány általa javasolt módszert később hasznosítottunk a munkálatok során.

23 *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae*. V. Colloque de Varsovie 27-29 octobre 1971 sur la cartographie et l'histoire socio-religieuse de l'Europe jusqu'à la fin du XVIIIe siècle. in: *Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclesiastique*. Fasc. 61. Louvain 1974.

A kongresszus tanácskozásait a következő öt szekcióban tartottuk: 1. A keresztény társadalom fejlődése a IV. században, 2. A XV. századi keresztény elit és tömegek vallásos élete, 3. A XVIII. századi felvilágosodás és az európai kereszténység (1830-ig), 4. A keresztény egyházak Európában a Harmadik Birodalom uralma alatt, 1939–1945, 5. Az egyházak történeti földrajza.

Összesen 29 ülés volt, melyből az I–IV. témakörben mindegyik hét-hét szessziót tartott, az V. szekció csak egyet. Ezen kívül két plenáris ülés volt, valamint az egész Bizottság együttes ülése (Assemblée générale), melyen meghatározták a következő három kongresszus helyét. Sorrendben az elsőt Bukarestbe hirdették meg, az 1980-as Történész Világkongresszus alkalmából, a másodikat Oxfordba, 1981-ben, a harmadikat Strasbourgba, 1983-ban. Itt hirdették ki, hogy Afrikában új nemzeti bizottságok alakultak meg, nevezetesen: Kamerunban, Tunéziában, Tanzániában és Nigériában. Az elnökség kifejezte kívánságát, hogy további nemzeti bizottságok jöjjenek létre Magyarországon és az NDK-ban.

A kongresszus folyamán 81 referátum hangzott el, ehhez kapcsolódott számos közlemény, amely szóban nem hangzott el, de korábban szétosztottak nyomtatásban, öt füzetben. Négy „kerekasztal” is volt.

A tulajdonképpeni tanácskozásokat ökumenikus istentisztelettel nyitottuk meg a varsói Szent Anna egyetemi templomban, június 25. vasárnap délután. Az istentiszteletet Tadeusz Uszyski kanonok, az egyetemi templom rektora vezette. A Szentírás ünnepélyes elhelyezését követően elénekeltük a Veni Creator Spiritus himnuszt, a bibliai szakaszokat négy nyelven. lengyelül, latinul, franciául és németül olvastuk fel.

Június 26-án hétfőn a CIHEC-irodát kiegészített összetételben, az Apostoli Szentszék Bizottságával együtt fogadta Stefan Wyszynski bíboros, Lengyelország Prímása. A CIHEC elnöke, Prof. L. Halkin és Mons. M. Maccarrone rövid beszédben köszöntötték a bíborost, aki hosszabb válaszban kifejtette többek között Lengyelország történetének sajátosságát az európai Kelet és Nyugat között. A beszédet a résztvevő történészek nagy érdeklődéssel hallgatták.

Ennek a kongresszusnak az anyagát, több kötetben, részint a Louvain-i Katolikus Egyetem, részint a wroclawi Ossolineum adta ki, további kötetek nyomtatásban, ill. nyomtatásra várnak.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Így néz ki tehát rövid összefoglalásban intézetünk harmincéves története, melynek tudományos kutatása arra irányul, mint a bevezetőben említettük, hogy kiadjuk a lengyelországi kereszténység atlaszát, tehát egy olyan atlaszt, amely minden egyház és felekezet intézménytörténetét ábrázolja, a mindenkor Lengyelország határai között, a X. századtól kezdve a mai napig. A munkálatok előrehaladtával és azok hazai és nemzetközi visszhangja láttán, mindezek előtt intézetünknek a külföldi tudományos központokkal kiépített egyre szorosabb kapcsolatrendszere révén, ennek a kezdeti és merész tervnek a kereteit ki kellett terjeszteni nemcsak területében, hanem időhatárban is. A

legújabb elképzeléseket és terveket illetően egész Kelet-Közép-Európa társadalom- és vallástörténeti atlaszát szeretnénk kiadni, amiről J. Kloczowski ír külön tanulmányban.²⁴

Somorjai Ádám fordítása

24 Jerzy Kloczowski, Atlas historii społeczno-religijnej Europy środkowo-wschodniej. Kézirat. (Magyar fordítását ld. a következő oldalakon. 1993 július 24-i dátummal érkezett levél szerint azóta megalakult a Kelet-Közép-Európai Intézet is Lublinban – ford. megj.)

JERZY KLOCZOWSKI

KELET-KÖZÉP EURÓPA TÁRSADALOM- ÉS
VALLÁSTÖRTÉNETI ATLASZA

1990 júniusában, a Püspökkari Egyháztörténeti Bizottság meghívására a Központi Szemináriumban tudományos tanácskozást tartottak a Lublini Katolikus Egyetem Egyháztörténeti-Földrajzi Intézetének munkatársai, valamint a hazai történettudomány képviselői részvételével. A téma a lubliniak által kezdeményezett terv, a fenti címen jelzett atlasz bemutatása, és a magyar tudós társadalom informálása volt. Az akkor szépen megindult együttműködés akadózik, többek között fórum hiánya miatt is. Ebben a cikkben az Atlasz tervét a lengyel intézet igazgatója mutatja be, szövege 1989-ben készült. Az atlasz jelentősége hazánk egyháztörténetírása szempontjából is kiemelkedő, hiszen a francia-lengyel feliratokkal készülő hiánypótló munka évtizedekre megszabhatja a térségünkéről alkotott kultúrtörténeti képet az európai kutatásban és közvéleményben. (szerk. megj.)

Kelet-Közép-Európa társadalom- és vallástörténeti atlasza kidolgozásának terve és programja véglegesen 1988/89 folyamán kristályosodott ki, a Lublini Katolikus Egyetem és a dr. József Grabski által vezetett bécsi IRSA könyvkiadó között aláírt szerződés eredményeképpen. Ez a gyűjteményes munka lengyel történészek és a velük együttműködő nagyszámú külföldi szakértő közös munkájaként jönne létre, amelyet a Lublini Katolikus Egyetemen működő Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézet keretei között, a római Lengyel Keresztény Kultúra Intézetével történő együttműködés során valósítanánk meg.

Kelet-Közép-Európa elnevezés alatt azokat a – történetileg a nyugati kereszténységhez tartozó – országokat értjük, melyek a zárt német és olasz települési területtől keletre, illetve észak-déli irányban, a balti országok és az adriai tenger mellék között helyezkednek el. Az így meghatározott térség határai a múlt századok folyamán nagy változásokon mentek keresztül, s ezt munkánkban teljes mértékben figyelembe fogjuk venni, lehetőség szerint foglalkozva a szomszédos területekkel is. Különös figyelmet szentelünk olyan szláv országoknak, mint Szerbia, Bulgária, Ukrajna, Belorusszia, de odafigyelünk Romániára, Albániára vagy pl. a Balti-tenger melléki Keresztes Államra is. Az atlasz által bemutatott területen való túllépés témakörönként lehetséges, sőt, szükség szerint, bizonyos történelmi időszakokban egyenesen kívánatos lesz. Minden esetben vezérelvként jelentkezik, hogy térségünket egész Európa és civilizációs környezete összefüggéseibe helyezve mutassuk be, ez a követelmény döntő lesz az adott térkép és téma területi feldolgozásában.

Vallási társadalomtörténet alatt az egyházak híveinek, belső társadalmának, vallási csoportosulásoknak, felekezeteknek a meghatározását, feltérképezését értjük. A tervezett atlasz időbeli kiindulópontját kétségkívül a kereszttség felvétele és az azt követő kereszténnyé válás folyamata jelöli ki; ugyanakkor, ahol lehetőség nyílt rá, kiterjesztettük figyelmünket a kereszténnyé válást megelőző időkben létezett pogány vallásra, annak állapotára, illetve további sorsára az időközben már hivatalosan is kereszténnyé lett országokban. A keresztény egyházak: a különböző rítusú katolikus, pravoszláv, protestáns felekezetek mellett nagy hangsúlyt kaptak a nem keresztény közösségek is a zsidósággal, némely területen pedig az islámmal az élen. Érdeklődésünk kiterjed az ateista és az agnosztikus közösségekre, főképp, természetesen, az új- és legújabb korban. Érdeklődésünk középpontjában a társadalmak állanak, melyek követelményként állítják elénk, hogy fokozottan odafigyeljünk a változások és jelenségek globális összefüggéseire. A vallási és a legkülönbözőbb fajta (politikai, gazdasági, kulturális stb.) jelenségek közti fent említett összefüggések és nem kevésbé szembeszökő kölcsönhatások bemutatására nagy gondot kell fordítani. Vizsgálatunk tárgyát ezen belül mindenekelőtt az emberek képezik, hiszen az ő világuk, szokásaik, megélt vallási tudatuk elválaszthatatlan mindattól, érzelmükről és kultúrájukra épül. A vallási értékek kapcsán, melyekkel az emberek tudatában és tudatalattijában különösen mélyen rejlő dolgokat érintünk, eljutunk a korunk történelemtudománya által oly nagyra értékelt hosszú időtartamok történelméhez is. A különböző struktúrák hosszú időn át való fennállásának bemutatása atlaszunk egyik alapvető feladatát képezi.

Valamennyi esetben a széles látókörű összehasonlításnak kell dominálnia, elkerülendő ezzel a tárgy felekezeti vagy nemzeti túlságosan szűken lehatárolt megközelítését. Ez annál inkább fontos, mivel térségünkben rengeteg a felduzzadt nemzeti-vallási ellentét, az erős szomszédok által gyakran oly ügyesen kihasznált széttagoeltság. Szándékaink szerint atlaszunk a társadalom bemutatását össze kell kösse a kultúrában és a sorsban megjelenő közös elemek feltüntetésével.

Atlaszunk tizenegynéhány kötetet foglal majd magába, egyenként mintegy 250–300 oldalon. Valamennyi kötet tartalmazni fog egy kartográfiai részt (térképek, vázlatok, grafikonok stb.), megfelelően válogatott fekete-fehér és színes illusztrációkat (a teljes terjedelem mintegy 20 %-a) és összefüggő szöveget a kiegészítő jegyzetekkel és bibliográfiával. Két sorozatot: kronologikus és tárgyi kötetek sorozatát tervezzük, melyek magas színvonalú megjelenését a külföldi kiadó garantálja. Valamennyi kötet el lesz látva személy- és helység-névtárral, mely utóbbi figyelembe veszi a különböző korokban és nyelveken használatos elnevezéseket is. A térképek szempontjából valószínűleg tartanunk kell magunkat a kialakultnak mondható lengyel kartográfiai gyakorlat-hoz, jóllehet az angol kiadás minden bizonnyal változásokat fog megkövetelni. Bizonyos kérdések körül kiobbant nagyon éles polémiaúknál minden esetben azok mindenáron való elkerülését óhajtjuk, habár tudjuk, hogy a mindenkit kielégítő, ügyes formula megtalálása rendkívül nehéz, ha nem lehetetlen.

A kötet kronológiai felosztására jelenleg az alábbi a javaslatunk:

I. – A kereszténység térségünk déli végein való megjelenésétől a XIII/XIV. század fordulójáig,

II. – XIV-XV. század (pontosan a XVI.sz. 20-as éveig),

III. – XVI-XVII. század: a reformáció kora,

IV. – XVIII. század,

V. – XIX. század (1800–1914),

VI. – 1914/18-tól 1939/40-ig,

VII. – 1939/40-től napjainkig.

Valamennyi részben bemutatjuk az adott időszakban végbemenő változások összességét vizsgált területünkön. A felekezeti társadalmak bemutatásakor a katolikus egyház fog dominálni, mely országainknak gyakorlatilag mindegyikében a legerősebb. Ilyen problémák jobb, teljesebb, sokoldalúbb kidolgozását, ugyanakkor hosszabb időtartamban való részletesebb bemutatását csak különálló kötetekben lehet elvégezni. A dolog vitás, mivel sok érv szól a különböző vallások adatainak egymás mellé állítása, illetve az olyan jelenségek egy helyen való bemutatása mellett, melyek térségünknek egyszerre több országában, illetve régiójában századokon keresztül különösen jelentősek voltak.

A vita jelenlegi állása alapján mérlegeljük még az előző sorozat folytatását képző, következő tárgyi kötetek kidolgozásának a lehetőségét:

VIII. – Keleti kereszténység (különböző felekezetek és rítusok),

IX. – Protestantizmus (egyházak és szekták), nemzeti egyházak,

X. – Zsidó vallás (valamint az iszlám és egyéb nem keresztény vallások),

XI. – Kultuszok és zatándoklatok,

XII. – Az emigráció és a vallási-társadalmi kérdések kapcsolatai, különösen a XIX. sz. végétől).

Munkánk során nagy nehézségekbe ütközünk, melyek óhatatlanul együttjárnak egy ilyen széleskörűen körülhatárolt terv megvalósításával. A lehető legteljesebb mértékben ki kell használni, mindenekelőtt, az eddigi kutatási és kartográfiai eredményeket, egyidejűleg a program megvalósítására szánt idő alatt be szeretnénk vonni az együttműködésbe a különböző területek kutatóinak és specialistáinak a legszélesebb körét, kihasználható a létező anyagokat illetve az idáig nem publikált kutatási eredményeket, esetenként az ismert és könnyen hozzáférhető, forrásokban rejlő, idáig nem megfigyelt lehetőségeket. Lengyelországi intézetünkben több mint 30 éve folytatott rendszeres munkánk eredményei minden bizonnyal alaposabb adatokkal rendelkeznek a lengyel területek esetében, innen ered egy bizonyos aránytalanság, amely alkalmanként elkerülhetetlenül fellép Lengyelország, ill. a Lengyel-Litván-Ukrán Köztársaság bemutatása esetén, más területek rovására. Mindenütt fontos eredményeket tartalmaznak az archeológiai, művészettörténeti, és olykor, mint Lengyelország esetében, a szociológiai munkák. A térképek egyes részleteinél az évszázadok során kialakult egyházi épületek külső-belső megjelenésének bemutatásánál nem lesznek problémáink, hiszen ehhez évtizedek munkájával kutatót és leltározott hatalmas anyag áll rendelkezésünkre. Számítani kell tehát mindezen és még esetleg egyéb tudományágaknak munkánkba való beépítésére. Tényként kezelhetjük, hogy egy jelenséget teljes valóságában, egyidejűleg térbeli elhelyezkedésében és időbeli kiterjedésében bemutatni gyakran

lehetetlen, nemhogy térségünkben, de annak még egy adott, kiragadott országában is. Ilyen esetben legalább példákat kell felhozni, felülről történő kiválasztás alapján, illetve az állapotok és függőségek változatosságát kell közelítő tipológiák segítségével bemutatni; a magyarázó szöveg a javasolt fogalom jellegét minden esetben, többé-kevésbé közelítően, ideiglenes jelleggel szemlélteti. Különös gondot kell fordítani a jelentkező kölcsönösségek, függőségek, kapcsolatok és egymásrahatások bemutatására. A hagyományos megközelítéssel ellentétben, az egyes jelenségek valódi méretét és jelentőségét, de az azok által felvetett kutatói problematikát, a kutató előtt álló kérdések bonyolultságát is gyakran csak azoknak a térképre vitele engedi meglátni. Ezért helyez a modern történelemtudomány oly erős hangsúlyt a földrajzi vonatkozásokra, a térképekre, az idővel és az ott élő emberekkel szoros összefüggésben lévő tájra. Semmi köze sincs ennek valamiféle földrajzi determinizmushoz, egyszerűen hozzásegít az emberek és a társadalomban végbemenő változások jobb megértéséhez. Az atlasz egyes köteteinél megvont mérleg tehát nemcsak informálni fog, hanem egyben ki is jelöli a további távlatokat, esetenként pedig az eddig abszolút észrevehetetlen és nem kellőképp értékelt problémák precíz kutatásának útját. Már maga a próbálkozás: Kelet-Közép-Európa idevonatkozó adatainak együtt, egy térképen való tudatos bemutatása a legtöbb esetben idáig nem alkalmazott, új szempontú válogatást ad e térségre vonatkozóan anélkül, hogy ezzel egyszerre bezárkózna az európai szomszédság felé. Reméljük, hogy az európaiságot oly erősen hangsúlyozó atlaszunk a jövőben elő fogja segíteni országaink pontosabb elhelyezését az összeurópai térképeken, megszabadítva azt az oly gyakran előforduló hibáktól.

Még egyszer felhívjuk a figyelmet a valamennyi kötetet bevezető, és az összes problémánál jelen lévő, szélesen értelmezett földrajzi-történelmi összefüggésekre. Ezek eredményeképpen jöttek létre a természeti és kulturális tájat, a települési viszonyokat, a (sok szempontból értelmezett) demográfiai viszonyokat, a politikai és gazdasági jelenségeket bemutató térképek: példaként lehet itt felhozni a jelenlegi lengyel országterület vasúti hálózatát, a vasárnaponként templomba járók és az 1989 június 4-i választásokon a Szolidaritásra leadott szavazatok arányát – s a hasonlóságok azon nyomban kristálytisztán tűnnek a szemünkbe, roppant érdekes kérdések egész sorának feltevésére késztetve bennünket. A XI. században a Piaszt-állam hatalomgyakorlási helyeinek, a váraknak a térképe egy adott területen nagymértékben fedésbe kerül az elsőrendű egyházi-gyülekezeti központokkal. A politikai határok változása, a nagy háborús események, a békeegyezmények, a politikai erőrendszerek jelentős szerepet töltenek be a vallási-felekezeti viszonyok terén is. Másrészt a hagyományos, vallási elemekkel átítatott nagy nemesi, polgári, paraszti kultúrák sokáig az élet alapvető, tág kereteit is alkották, melyeket a kiragadott példákön kitűnően lehet bemutatni és ábrázolni. A fontosabb városok térbeli kiterjedésének változását bemutató térképek sorozata – Lengyelország esetében legalább Krakkó, Varsó, Poznań, Wilno/Vilnius mint a nagyhercegség és Lwów/Lemberg mint Vörösoroszország fővárosa – nagyon közelálló kapcsolatban van a templomok és egyéb szakrális helyek térbeli hálózatával. Az elmúlt 10 év nagy vívmánya, hogy az ásatási munkáknak köszönhetően ma

már egészen pontosan nyomon tudjuk követni térségünk több városának fejlődését. A város vagy a falu hagyományos látképében a különböző templomok sziluettjei alapvető helyet foglalnak el, a települések megismételhetetlen, sajátos útmenti keresztjeivel és a szentek szobraival együtt.

Az atlasz köteteinek gerincét az egyházi struktúrák fogják alkotni: az egész körülhatárolható egyházszervezet a legfelsőbb szintektől a legkisebb plébániáig, egyházközségig stb. Különösen a katolikusoknál van alapvető jelentősége az erős plébániaszervezetnek. Valamennyi kötetben – legalább a katolikusoknál – a részletes, leltározó térképek sorozatában törekedni fogunk a teljes plébániahálózat bemutatására. Ilyen lehetőség egész Lengyelország és a köztársaság vonatkozásában (bizonyos hézagokkal) a XIV. században, a XVI. század elején, 1580-1600 között, 1772-ben, 1825-1914 között, 1939-ben, ill. napjainkban adódik. A katolikus társadalmakban hatalmas jelentősége van a szerzetesrendeknek; az ő hálózatukban végbemenő változások jóval nagyobb horderejűek, mint a plébániai rendszer változása. A rendházak részletes, fennállásuk idejét feltüntető katalógusa nagyszerű alapot biztosít az állapot- és fejlődési térképek, valamint a különböző felosztások eredményes kidolgozásához.

Lényeges dolog lesz a közösségek, az egyházi intézményrendszer felépítésének és szervezetének bemutatása, az egyházközségektől fel egészen a hierarchia legfelsőbb lépcsőfokáig. Néha egy kiragadott elemet, pl. az iskolák hálózatát mutatjuk be, máskor egy bizonyos példát kell felhozni: egy általánosított modell vagy az adott struktúrának egy egyedi – tipikus vagy kivételes – esetét, mely a térképen csak a meghatározott jelölés formájában jelenik meg. Mindig vizsgálat alá kell venni a fő jellegzetességeket egy XIII. századi plébániánál, egy püspökségi vagy székesegyházi káptalannál a középkor végén, egy krakkói zsidó hitközség esetében a XVI. vagy a XX. században, egy XII. század folyamán Rakóóban vagy másutt létezett ariánus (unitárius) közösségnél, stb. Nagyszámú további feladat csatlakozik ehhez, pl. a lelkészek és az egész, különféle csoportokra oszló világi személyzet körüli adatok (létszám, utánpótlás, életkor, forma, stb.), a gazdasági alapok, a különböző közösségi formák, ill. a nagyobb struktúrák keretében működő közösségi intézmények, iskolák, könyvtárak, ingatlanok (épületek, temető, stb.). Ezzel alapvető célunk az adott jelenség megközelítése, amelyben különösen hasznosnak bizonyulhatnak a kartográfiai részhez jól illeszkedő illusztrációk és a megfelelően válogatott szöveg (nem mellőzve a forrásokból vett részleteket). A jelenségek bemutatásakor nagy hangsúlyt kell helyezni a folytonosság elemeire, másrészt a végbemenő változásokra is. A plébánia pl. egyike a tartós, ha nem a legtartósabb elemeknek az intézményi folytonosság fenntartásában, ugyanakkor a belső struktúrák és hangsúlyok nagyon gyors, más esetekben lassú változásoknak vannak kitéve. Kíváncsú dolog volna ezeket a tényezőket az atlasz egymást követő köteteiben egyazon területen bemutatni a legkorábbi időktől napjainkig, mindezt eltérő szituációkban, pl. az egyházi struktúra túlsűrűsödése és ritkulása az orosz, ill. az osztrák megszállás ideje alatt, stb.

A vallási közösségek és intézmények globális kontextusban való vizsgálatának igénye összekapcsolódik azoknak a társadalomban betöltött helyével és szerepével. Ezen funkciók sokfélesége, többek között politikai, gazdasági, kul-

turális jelentősége minden esetben megemlíthető, ugyanakkor atlaszunk középpontjában elsősorban mégis a vallási vonatkozású kérdések kell hogy álljanak. A változatosságot, mely a felállított és végrehajtott feladatoktól, a körülvevő környezettől és annak társadalmi-gazdasági vonzatairól való függésükből ered, a közösségek tagjait és a társadalmat összekapcsoló valós társadalmi kohéziós erőket és a találkozási területeket mind a végbemenő változások tekintetbe vételével kell bemutatni. A generációs tényezők az életképesség, belső dinamizmus, vagy ellenkezőleg a stagnáció, marginalizálódás vizsgálatának területén különösen hasznosak lehetnek. A kiemelkedő személyiségek és a körjük csoportosuló elit mindig kiemelt figyelmet érdemelnek lehetőség szerint rövid bibliográfiai utalásokkal, valamint az adott kiemelkedő egyéniség életútjának térbeli bemutatásával csakúgy, mint a reformáció (ecclesia semper reformanda) és a különböző újítók mozgalmi. Az adott egyház keretein belül maradó megoldások mellett fontos tényezőként jelentkeznek a különböző eretnek mozgalmak és szekták – e fogalmat szociológiai értelmében és semmiképp sem értékelésként használjuk –, melyek lehető leglojálisabb bemutatásakor az adott szekta érdeklődési területére, önértékelésére és másokhoz való viszonyára fordítunk figyelmet. Ezt világosan el kell különíteni a közvélemény és a hierarchia tekintélyei által az adott közösségről alkotott nézetektől.

A kereszténységben is alapvető liturgia, istentiszteleti elemek és közösségi funkciók mellett mindig szélesen értelmezett köznevelési tevékenység áll. Atlaszunkban különös gonddal fogunk foglalkozni az iskolai oktatással úgy is, mint a legszélesebb értelemben vett pasztorációval. Az egyházak keretében működő iskolák, az olvasás, írás, számolás és a katekézis alapjait oktató elemi intézményektől kezdve az egyetemig bezárólag, a legkülönbélebb könyveket használják. A papság és a szerzetes-rendek belső használatú intézményeivel éppúgy fogunk foglalkozni, mint a világiak részére létrehozott iskolákkal. Jóllehet, a felekezeti iskolák a XVIII. századig domináltak egyértelműen, de ezen a területen a későbbiek folyamán is jelentős helyet foglal el a vallás. A papság az elkövetkező évszázad folyamán különböző, egyre gazdagodó formáit alkalmazza a ráhatásnak, az igehirdetésekkel, missziós munkával, gyóntatással, énekekkel, liturgikus és paraliturgikus szertartásokkal, a kolostor-iskolák elmélyített, szisztematikus elitnevelési kísérleteivel, hitbuzgalmi közösségekkel, zarándoklatokkal stb. A könyvtárak, kiadók és nyomdák, később a sajtó (pl. a kiadványok és előfizetők köre!) szorosan kapcsolódnak az egyházi központok szellemi kultúrájához és befolyásuk mértékéhez. Gondolni kell természetesen azokra a „címzettek” is, akikhez legalább a szóbeli vagy írott igével kellett eltalálni. A lelkészek között szintúgy meg kell különböztetni az intellektuális, vagy a vele nem egyértelműen fedésben lévő vallási elitet a plébániákon szétszórótlagpapságtól, mely gyakran saját felső hierarchiája és környezete támogatását is nélkülözi. Az egyes kötetekben bemutatott földrajzi-statisztikai fogalmak mindig kiegészítendőek a valódi jelentőséggel, milyenséggel, és az általuk adott képpel kapcsolatos észrevételekkel és fenntartásokkal. A konkrét adatok és kapcsolódó példák (pl. forrásmunkák), valamint az oktatás tartalmának és minőségének feltüntetése különösen kívánatos lesz.

Valamennyi vallási közösségnek egyik alapvető feladatát képezi az elesett, erőtlén, beteg emberek gondozása. A felebaráti szeretetnek a zsidó-keresztény

tradícióban meglévő követelménye ezen a téren a maga gyakorlati megvalósulásában világosan kifejeződik. Innen fakad érdeklődésünk a kórházakat illetően, amelyek a századok során különböző módon működtek, bizonyos korokban nagy kiterjedésű karitatív akciókkal, majd gyermekek és öregek feletti gondoskodással kapcsolatban. Úgyszintén idetartoznak a nagyobb társadalmi igazságosságra buzdító, példával vagy szóval való kezdeményezések, a más ember szükségének meglátása, a sérelmekre, az elnyomás minden formájára való reagálások is. Ezzel az adott vallás híveinek a társadalmi-gazdasági igazságossághoz, a munka megbecsüléséhez, a magán- és családi élethez való viszonyulásának tágabb kérdéskörét is érintjük. Max Weber közel száz évvel ezelőtti klasszikus téziseinek felállítása óta a XX. századi humaniztikában nagy vita folyik a puritán kereszténységnek a kapitalizmus fejlődésében betöltött szerepéről. Csak a kereszténység körén belül is nagyon sokféle tapasztalatról beszélhetünk, melyek bizonyos módon már a katolikus, protestáns, pravoszláv társadalmak hagyományos megjelenésében is láthatóak. Létezik pl. egy elsősorban szertartásokra szorító kereszténység, melyben egy megszabott rítus, kultusz, viselkedésmód a domináns magatartás, míg pl. másoknál az eredményes munka és a szigorú takarékoság az Istentől való kiválasztottság legvilágosabb jele. A mi Kelet-Közép-Európánkban – még egyszer hangsúlyozzuk – oly fontos, századokon keresztül fennálló rendkívül sokszínű vallási és társadalmi élet, ezen belül a szomszédos csoportok állapota, magatartása, eredményeik roppant nagy feladatot állítanak elénk. A bonyolult kutatások során jelentkező nagy hiányosságok következtében csak érinteni tudjuk a problémát, és jelentőségét kiragadott példákon tudjuk csak bemutatni.

Országainkban nehéz és relatíve elhanyagolt kérdéskör kapcsolódik úgyszintén az atlaszunk számára kulcsfontosságú, a társadalmak vallási életével és kultúrájával kapcsolatos, általunk is érintendő problémákhoz is. Bizonyos általánosító megközelítések azonban csakúgy, mint a legkülönbözőbb területekről idekapcsolódó példák felhozása, valamint a jelenségek különböző szempontú vizsgálata mégis lehetővé válnak. A vallási elitek, a vallásukat tudatosan és elkötelezetten vállaló emberek és közösségek éppúgy idetartoznak, mint a legszélesebb néptömegek, amelyek különböző fokú hitbuzgalma és elkötelezettsége többé vagy kevésbé a fennálló egyházi fegyelem és ortodoxia függvénye. A szenteket és szent életűeket, a vallásos kultusszal körülvett személyeket, a hit hiteles megtartóit és vértanúit kiadványunk lapjain gyakran nagy részletességgel jelenítjük meg. Lehetőség szerint be kell mutatni a sokféle, hitelességükkel kiemelkedő, egyháziak és világiak testvéri közösségén alapuló, és a mindennapi, kompromisszumokkal és idomulásokkal teli élettől elrugaszkodó, életképes csoportosulásokat is. A különböző „lelkiségi iskolák”-nak, a hívők belső vallási életének, a kegyességi irányzatoknak a bemutatása térképeinken csak bizonyos időszakokban lehetséges, de minden ezirányban tett lépés nagyon fontos. Másrészt foglalkozunk a korunkban népi tudományként is emlegetett tömegvallásossággal, jóllehet egyáltalán nem csak a lengyel terminológia szerint értelmezett népről van itt szó. A hagyományos folklór nálunk szorosan, szétválaszthatatlanul összefonódik a hitvalló vallásossággal. A kereszténység esetében beszélünk a folklór megkereszteléséről, ill. a kereszténység folklozációjá-

nak folyamatáról, de a jelenség átvihető bármely más vallású társadalomra is. Hozzá kell tennünk, hogy a gyakorlatban a megosztottságok és az emberi viselkedések nem olyan élesek, mint ebben az inkább elméleti értelmezésben, amely a jelenségek általánosítása és racionalizálása folytán azok minősítését nehezzé, gyakran lehetetlenné teszi.

A hitgyakorlat, a látható vallásos megnyilvánulások világát, az emberi élet lényeges momentumainak, a bölcsőtől a sírig elkísérő rítusokat és szokásokat könnyebb a tudományos kutatásokban, s így természetesen tervezett atlaszunk lapjain is megragadni és szemléltetni. A szentek kultuszával és a zárándoklatokkal foglalkozó fejlett kutatások elképzeléseink szerint megengedik a témában való elmélyülést és annak külön kötetben történő, részletes bemutatását. A gyakorlat és a vallási, vagy vallás által inspirált legkülönbözőbb jellegű szokások nemcsak a templomban, hanem a családi otthonban, munkahelyen, utazás közben stb. is élnek. Ezeken belül beszélhetünk (bizonyos napokhoz kötődően) hetente, illetve évenként ismétlődő, vagy az élet nagy fordulópontjaihoz kötődő szokásokról. Minden vallásnál megkülönböztetünk alapvető és egyéb, másodlagos jelentőségű szokásokat. A keresztség pl. valamennyi keresztény számára alapvető fontosságú, történetéről is sok adalékkal szolgálhatunk az új vallás hazai bevezetésétől kezdve napjainkig. A katolikus népesség esetén a vasárnapi misén való kötelező részvétel, vagy (1215-től) a húsvéti kötelező gyónás parancsának tényleges realizálódását ellenőrző kutatás számára jó támpontot jelentenek például a vizitációk, vagy az utóbbi években a vallásszociológusok által vezetett vagy ellenőrzött vizsgálatok.

Valamennyi kötet megalkotásánál fontos végső feladatként jelentkezik a több tucat ember által létrehozott eredményeknek és javaslatoknak a sorozat bizonyos egyöntetűségével és folytonosságával összehangolt koordinálása. A gyors összevetést elősegítendő, a különböző térképeknél gyakran fel lesz tüntetve az előző vagy a következő kötetekhez való kapcsolódás.

Szeretnénk még visszatérni a nagy vallási és egyben közép-európai történelmi időszakokat bemutató, javasolt kötetekhez, és felhívni a figyelmet az azok felépítése és tartalma feletti viták folyamán felszínre került egynémely problémára. Az első kötet országainknak a keresztény Európába néhány száz év alatt végbement beépülését öleli fel (az első érintkezésektől délen, az ókor és a középkor találkozásánál), amelyet a XIII. század, mindenekelőtt a nyugatról vagy Bizáncból átvett példákön alapuló egyházi struktúrák megszilárdulása véglegesen lezár. Szélesebb európai perspektívában az ezredforduló táján beszélhetünk egy világosan kirajzolódó magyar-szláv-skandináv típusú „új kereszténységről”, amely szembehelyezhető mind a nyugati, karoling-típusú, mind az akkor még végérvényesen el nem szakadt bizánci kereszténységgel. Sok érv szól amellett, hogy kelet-közép-európai régióinkat legalább a középkor folyamán különleges módon, az úgynevezett „harmadik világbeli kereszténység” keretei közt kezeljük. Ez a térségünkben ez idő tájt kialakulót szláv-bizánci és skandináv kör figyelembevételét jelenti, amely ekkor az „óvilág”: Róma és Bizánc kulturális és vallási perifériáját alkotja. Kétségtelen pl., hogy az első századokban a Kijevi Rusz vallási viszonyai a szomszédos lengyel vagy magyar viszonyokat, semmint a bizánciakat tükrözik. A katolikus Lengyelor-

szággal szoros együttélésben lévő Ukrajnai Rusz ezt követően még folytat bizonyos, ez időből való tradíciókat, míg ezzel szemben Moszkva központtal végleg kialakul a középkor végére az önálló „orosz kereszténység”. Ugyanígy, Szerbia vagy Bulgária a XIII. századot megelőző időszakban végig ingadozik Róma és Bizánc között, a vallási térkép – mely az elkövetkező évszázadok alatt oly fontos – messze van még a végleges megszilárdulástól. A skandináviai krisztianizáció hasonlóságai a lengyelországi vagy oroszországi történetekkel – minden különbség ellenére is – fontos tényezőt képeznek.

A XIV - XV. századok (II. kötet) a mi „új kereszténységünkben” a nyugati típusú kereszténység határozott megszilárdulását hozzák magukkal, ugyanakkor a török hódoltság alá kerülő Balkánon a szláv kereszténység katasztrófáját eredményezik, valamint a Kijevi Rusz örökségének végérvényes szétesését Kijevre (Vilniusra és Lemberg-re), valamint Moszkvára. E folyamatokat bemutatva egyúttal szilárdabban is el tudjuk helyezni ezentúl területünket Európa vallási-kulturális térképén.

A következő kötetekben már inkább tudunk kizárólagosan Közép-Európával foglalkozni, melyben előbb a Lengyel-Litván-Ukrán Köztársaság és a Habsburg-monarchia országai, majd a XIX. században az orosz, német, osztrák császárságok és az egyre csökkenő hatalmú Törökország dominálnak. A XVI-XVII. századról alkotott képben (III. kötet) a különböző protestáns, katolikus, pravoszláv mozgalmak szembeszökő vallási tarkasága és vitalitása fog dominálni. A legkülönbözőbb körülmények vezetnek végül is a katolikusok, s a XVII. században a katolikus egyház győzelméhez, mely eredményesen fogta egybe úgy az elit-társadalmat, mint a társadalom legújabb rétegeit. A javasolt III. kötet különösen is kapcsolódik a XVIII. századra öszpontosító IV. kötethez, amely század meghozza a felvilágosodás – s ezen belül a barokk tradíciókkal éles ellentétben álló katolikus, ill. protestáns felvilágosodás – győzelmét, és a vallási abszolutizmus végső sikereit. A köztársaság többszöri feldarabolása pl. annak a három országnak közös műve lesz, mely az abszolutizmust a maga pravoszláv, protestáns és katolikus formájában reprezentálja. A XVI-XVIII. századokkal foglalkozó kötetek egyre több helyet szentelnek az ebben az időben egyre erősödő nemkeresztény közösségeknek: a muzulmánoknak és első sorban a zsidóknak.

A XIX. század ábrázolásakor (1914–18-ig) atlaszunkban a nemzeti társadalmaknak az egyházakkal és elismert vallásokkal összefonódó függetlenségi mozgalmak fognak nagy hangsúlyt kapni. A sokszínűség, mely a területeinken gazdaságilag és politikailag domináló császárságok és a regionális nemzeti és vallási mozgalmak együttélésének és kölcsönös viszonyának skáláján megjelenik, bizonyos trendek kirajzolását teszi lehetővé, mely különösen a hosszabb időbeli távlatoknál lesz nagy jelentőségű.

Az első világháború és az azt követő konfliktusok eredményeképpen Közép-Európa politikai, és vele együtt egyházi-vallási térképe alapvető változáson esik át. A nemzetállamok megteremtésének kísérlete, mely ezek mindegyike számára különösen fontos, szinte mindenütt, a kezdetektől fogva feszültségekkel és a háborút sem kizáró konfliktusokkal kapcsolódik össze. E jelenségek vallási kulcskérdéseinek külön kötetet szentelünk, melyben célszerű lesz egy-

ben bemutatni az 1939-45 évek szörnyű drámáját. Ez egész térségünknek olyan nagy és egyedülálló katasztrófája, amellyel kapcsolatban nem lehet ki-zárni egy külön kötet lehetőségét sem. Itt, a sztálini Szovjetunió és a náci Németország közismert elnyomó és népirtó politikája mellett különösen meg-döbbentő a viszonyok közti eltérések nagysága és a helyi konfliktusok ereje.

1945 óta egész Kelet-Közép-Európa a kommunista világrendszerbe került, ami következményként az adott területen a kapcsolatok bizonyos uniformizá-lását hozta magával. A kommunista elmélet és gyakorlat szembenállása a keresztény vallással és erőkkal egészében az atlasz egyik alapvető kötetét alkotja. E kísérlet majdnem fél évszázadig való fennállása jó alapot biztosít történeti mérlegének utólagos elkészítéséhez.

IRODALOM

A Ch. Pietri, A. Vauchez, M. Venard és J-M. Mayeur által szerkesztett, párizsi Desclée kiadó által gondozott, nyomtatás alatt álló 13 kötetes Histoire du christianisme c. sorozatban egy egész sereg, Közép-Európának szentelt fejeze-tet dolgoztam ki, a kontinens e része tehát valamennyi kötetben – ilyen jellegű gyűjteményes munkában először – méltó helyére kerül. Lengyelország szem-pontjából gyűjteményes feldolgozás még a szerkesztésemben megjelent kötet: Histoire religieuse de la Pologne, Paris, Le Centurion 1987; olaszul rendelke-zésre áll: Storia del Cristianesimo in Polonia, Bologna, CSEO 1980.

Szesztay Domokos fordítása, 1990

SOMORJAI ÁDÁM

SZENT ADALBERT MŰVE ÉS JELENTŐSÉGE

Konferencia Rómában, 1992. november 6-7-8-án

A Római Szent Birodalom Intézete 1992. novemberében tudományos konferenciát tartott Rómában, melynek fő témája Szent Adalbert művének méltatása volt, kapcsolódva az ezeréves évfordulóhoz. A konferencia anyaga 1993. májusában jelent meg az Intézet Közlönyében, a következőkben ebből válogatunk.

József Glemp bíboros, az Intézet idáig egyetlen kardinális-protektora, bevezető előadásában ismertette a lengyelországi keresztény misszió történetét, különös tekintettel az első lengyelországi metropolis, Gnieznó megalapítására, Gaudentius érsekkel, a Szent testvérével, mint első főpásztorral. Az ünnepélyes kihirdetésre az 1000. év március 8–11. napjaiban, III. Ottó császár és kísérete, valamint Boleszláv lengyel fejedelem és kísérete gnieznói találkozása alkalmából került sor. Ez alkalomból a császár átnyújtotta Boleszlávnak odáig saját fejét ékesítő drágakövé, és „testvérnek, a Birodalom munkatársának, barátának és társnak” nevezte. Ezzel egyidejűleg Boleszláv megkapta az investitúra jogot is: a püspöki kinevezés fejedelmi felségjogát. Nem volt ez királykoronázás, mely csak 25 évvel később következik be, de mindenképpen a lengyel fejedelemség területének egyházi és állami elismerése, a keresztény Európa társnemzeteként.

Henryk Kupiszewski, a Szentszékhez akkreditált lengyel nagykövet a közös Európa kialakulásának művét ismertette. A századfordulón a bolognai egyetemen katasztrófaaként tanították a Római Birodalom bukását, a barbár népek térfoglalását. Reakcióképpen a katasztrófaelméletre, Alfons Dopsch kimutatta a középkori intézményrendszer római eredetét. Dopsch tanítványai dolgozták ki a kontinuitáselméletet, amely ma már elfogadott a tudományos közvéleményben. Nyugat-Róma bukásával a Birodalomhoz tartozás tudata nem tűnt el, sőt, új életet kezdett. Ennek része III. Ottó császár munkája és a lengyel és magyar államiság kezdete is.

Réginald Grégoire OSB, a paviai egyetem professzora a 9–11. századi szerzetesség panorámáját vázolta fel, annak minden újszerűségével, reformjával, törekvésével, a bencés regula alkalmazására. Szent Adalbert római kolostora, az aventinusi Szent Elek és Bonifác, 980-ban alapult, latin szerzeteseknek tulajdonítja, ellentétben az eddigi, a magyar történetírásban is elterjedt nézetel, miszerint kétritusú közöttiség lakta volna. Szent Adalbert innen alapította

Gaudentiusszal és több társával együtt, 1000 évvel ezelőtt, a Prága melletti Brevnov apátságát.

Hieronim Fokcinski S.J. az Egyházi Tanulmányok Pápai Intézetének igazgatója Szent Adalbertnek a lengyel egyház és állam születésében betöltött szerepét méltatta. A Szent, a lengyel orientációnak kedvező irányból, a magyarhoz hasonlóan nem a német, hanem a cseh királyság irányából érkezett, és a pogány poroszok által szenvedte el – rövid tevékenység után – a mártírhálált. Korán oltárra emelték, már 999-től szentként tisztelik, sírja Gnieznóban a nagylengyel fejedelemség székhelye, Poznan mellett, érseki székhellyé emelve, a mindenkori nagylengyel törekvések kiinduló- és nyugvópontja, III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa korai halálát követően a lengyel szuverenitás szimbóluma. A királyság új fővárosának, Krakkó püspökének, Szent Szaniszlónak mártíriuma a XI. század második felében új vértanú-szenttel ajándékozta meg Lengyelországot, és megerősítette a lengyel egyháznak az államtól való függetlenség-tudatát, mely az elmúlt évtizedekben, de évszázadokban is, nagyon nagy segítséget nyújtott a lengyel nemzetnek.

Jaroslav Polc professzor, korábban a Pápai Laterán Egyetem, újabban a Prágai Károly Egyetem professzora, Szent Adalbert ereklyéinek sorsával foglalkozva említette egyrészt az 1038–9-es, I. Bretislav cseh fejedelem által vezetett „sacco di Gniezno”-t, Gnieznó feldúlását, melynek egyik eleme a Szent ereklyéinek átvitele Prágába, majd kiemelte a római tiberisi szigeten található Szent Bertalan templom jelentőségét, amelyet III. Ottó császár alapított, és elhelyezte ott a gnieznói fejedelmi találkozó során neki ajándékozott jobbot, Szent Adalbert jobbkezét. Az elmúlt mintegy száz év során többször megnyitották az ereklyetartót, említsük meg e helyen, hogy 1870-ben Zalka János győri püspök is, aki egy kis darabot magával vitt székesegyháza számára, 1980-ban pedig Tomásek bíboros, Prága érseke kérésére vizsgálta meg Vlcek cseh antropológus, és kimutatta a Prágában őrzött maradványokkal való azonososságot. Ez a vizsgálat érzékenyen érintette a lengyel résztvevőket, mert Dlugosz krónikás óta, mintegy ötszáz éve elterjedt a lengyel variáns, miszerint 1038-ban a gnieznói kanonokok elrejtették a Szent testét, és testvérének, Gaudentiusnak adták ki koporsóját, és ha Vlcek antropológusnak igaza van, ezt a hagyományt nem erősíti meg. Ebben a testvéri civódásban is azt emelnénk ki, hogy a két nemzet a hagyománytörténet során sajátjának tartotta, és megosztotta, azt, amely tulajdonképpen egy volt.

Henryk Muszynski, Gnieznó 1992. március 25-én, a lengyel egyháztartományok újrarendezésekor kinevezett gnieznói érseke a Szentnek a helyi tiszteletét ismertette. A legenda szerint a három testvér, Cseh, Lech és Rusz, három államot alapított. Lech dombja a későbbi Gnieznóban található, már a 6–7. sz. folyamán. 966, a lengyel fejedelem megkeresztelkedésének éve, amelyet követően a fejedelmi székhelyen a Boldogságos Szűz Mennybevétele tiszteletére épül templom. Itt temetik el Szent Adalbertet, szláv nevén – lengyel variánsban – Wojciechet. A császár és a fejedelem találkozója, melyen részt vettek a pápa küldöttei is, olyan mély nyomot hagyott a kortársakban és az utódokban, hogy a történetírás gnieznói kongresszusnak nevezte el. Gnieznó maradt a 14. század második feléig az egyetlen érseki székhely. A Szent testének a csehek

által történt elrablását követően sem szűnt meg a hely tisztelete, a Szent fejereklyéjét mindmáig ott őrzik, és Czeszochowát megelőzően a nemzet életében minden kiemelkedő vallási esemény Gnieznóban történt. A XII. században készült el a székesegyház bejárata, a bronzkapu, a Szent életét megjelenítő jelenetekkel, mely máig az eredeti helyén található. Gnieznó volt az ősi királykoronázó központ 1320-ig, ezt követően pedig a gnieznói érseket illette meg a királykoronázás, bár Krakkó, új királyi székhellyel. Szent Adalbert-Wojciech közbenjárását kérte és köszönte meg többek között a Grunwald-Tannenbergi győztes király, Jagello Ulászló, az ő idejében, a konstanzi zsinat folyamán kapja meg a gnieznói érsek a Lengyelország Prímása címet. Lengyelország tartományokra történt székszakadása idején, király hiányában, a gnieznói érsek gyakorolta az interrex szerepét, hívta egybe a nemzeti zsinatot, jurisdikciója érvényesült az egész régi országterületen. Az ősi város jelentősége 1793-at követően szorul vissza, Lengyelország harmadik felosztásakor ugyanis Gnieznó Poroszországhoz kerül, elveszíti a prímási címet, spirituális téren azonban jelentősége megmarad, Szent Wojciech sírja továbbra is egyesíti a lengyel szíveket és elméket, s az újraegyesítés nem is következett volna be 1918-ban Gnieznó szerepe nélkül, ahol éppen ezért az első összlengyelországi püspökkari konferenciát tartották.

Az elmúlt évtizedekben Gnieznó és Varsó érseki székhelye perszonalúnióban volt, így egy személy viselte a prímási címet, 1992 március 25-ével a perszonalúnió megszűnt ugyan, a prímási székhely kapcsolata azonban megmaradt Gnieznóval: Varsó érseke továbbra is Szent Adalbert sírjának kusztosza, és ily módon gyakorolja a prímási joghatóságot. Gnieznó a mai lengyelség számára az ezeréves lengyel egyház- és államiság folyamatosságának őrzőhelye, Szent Adalbert-Wojciech április 23-i ünnepe – hasonlóképpen Szent Szaniszló krakkói püspök május 8-i ünnepéhez – tíz-, sőt százezres hívősereg körében történik. II. János Pál pápa első lengyelországi útja alkalmával Pümkösd ünnepén Gnieznóban mondta el Szentlelket hívó beszédét, amely hamarosan megújította előbb Lengyelországot, majd egész Kelet-Közép-Európát. Erre utalt a Szentatyja 1992. június 7-én, Pümkösd ünnepén, az angolai püspökökkel elköltött ebédjén: „Amikor a mai ünnepségek során itt Luandában a hívek nagy seregével találtam szembe magamat, eszembe jutottak a gnieznói ünnepségek, Lengyelország prímási székhelyének, hazám bölcsőjének szép napjai. Ma a szentmise után tudatosult bennem, hogy igen szoros a kapcsolat a két ünnepség között. Amikor tizenhárom évvel ezelőtt Pümkösdöt ünnepeltem Gnieznóban, akkor a világ még két táborra oszlott, létezett még a berlini fal, érvényben volt a jaltai szerződés. Akkor az első alkalommal beszéltem a szláv pümkösdről. Felsoroltam mindazokat a népeket, amelyekhez mintegy ezer évvel ezelőtt érkezett meg Krisztus üzenetet, és amelyek akkor megkeresztelkedtek... Akkori homíliám számos nyugtalanságot és tiltakozást váltotta ki. 1979-et írtunk. Majd az események megindultak, méghozzá hogyan... A Pümkösd dinamizmussal teli esemény. Mozgalom indult ezen a napon. Ezt talán leginkább fejezi ki az a tény, hogy a pápa az első pümkösdöt Gnieznóban, a tizennegyediket Luandában töltötte. Az Egyház mindig úton van. – És ez az eucharisztia, Gnieznóban, ez a predikáció Gnieznóban a Szentlélek erejében egy program

kezdetét jelentette az egyház, hazám egyháza számára, Európa és a világ más egyházai számára.”

Kozma Béla, az ELTE Középkori Tanszékének docense a konferencia során Szent Adalbertnek hazánkban és egész Kelet-Közép-Európában betöltött jelentőségét ismertette. Szent Adalbert missziója Szent István keresztelését kezdve, kifejeződött tanítványainak Pannonhalmát alapító és megtartó működésében, majd Esztergom érseki tartományként történt megalapításában is. Esztergom egyik védőszentje – Szűz Mária oldalán –, tisztelete már korán elterjed, négy királyunk is viseli a nevével azonosított, bibliai eredetű nevet, a Bélát, amely sajnos manapság kevésbé tudatos a Béla nevet viselők sorában. Szent Adalbert-Wojciech-Béla: mindegyik nép saját nevén nevezi őt, mert sajátjának tekinti, ez is az inkulturáció egyik jelensége. Ő a magyarok, lengyelek, csehek és szlovákok Szent Bonifácia, Nyugat-Európa keleti felének apostola, a három történelmi korona összekapcsolója, Szent Cirill és Metód művének kiteljesítője.

Pierre Riché párizsi professzor beszélt részletesen Szent Adalbert és Gerbert-II. Szilveszter kapcsolatáról. Igen jelentőségteljes az, hogy az első évezred végén egy rövid császári és pápai uralkodás időtartama során új koncepció érvényesül a birodalmi politikában: fegyveres hódítás helyett békés elfogadás, az egyetlen erőszak, a mártír-szent életáldozata, mely igen rövid idő alatt egyetemes példává emelkedik, és kiindulópontját veti meg két új államiságnak, a lengyelnek és magyarnak. Jelentőségteljes még a császári tanítómester, a tudós „mágus”, a reimsi káptalani magiszter, majd érsek, később Ravenna érseke, végül Róma püspökének névválasztása: a Nagy Konstantint császárrá koronázó Szilveszter pápa nevét veszi fel, és így lesz királyt koronázó II. Szilveszter, bár a név fölvételekor még ő sem sejtette, hogy királyt fog koronázni, lengyel helyett magyart.

Jerzy Kloczowski, a lublini katolikus egyetem professzora Szent Adalbertnek és az 1000. év körüli keresztény Európa formálódásának kapcsolatát elemezte. Szó szerint idézzük befejező gondolatait: „A fiatal császárnak és barátjának, II. Szilveszter pápának a hirtelen halála megakadályozta az új Római Birodalom oly becsvágyó tervének megvalósítását. De a lengyel és magyar realizáció megmaradt az új keresztény népek emlékezetében. A skandináv népeknek a XII. század folyamán volt alkalmuk bekapcsolódni Lund, Uppsala érseksége létrehozásával, Csehországnak egy kicsit később, a birodalmon belül.

Néha utópisztikusnak minősítik III. Ottó és környezete eszméit, könnyedén megfelelkezve (főként) Lengyel- és Magyarországgal szembeni tetteinek és gesztusainak horderejéről. Sőt, többről van szó. 1000 körül történik, hogy Európa, konkrétan a nyugati kereszténység a világtörténet során oly egyedülálló folyamat kezdetén áll, a fellendülés, haladás évszázadokra szóló folyamatának kezdetén. Ebben a fellendülésben már nem a birodalmak döntenek, hanem az európai társadalmak, a lovagok, városlakók és vidékiek, az egyházi népek oly különféle és dinamikus rétegei. Igen hamar az 1000. év után már a szabadság kis köreinek sokasága határozza meg ezt az európai fellendülést. Ebben az összefüggésben III. Ottó széles ívű látomása valószínűleg sokkal

realistábbnak minősül, sokkal inkább a szabad népek és társadalmak ez új Európájára alkalmazottnak.

Ma, ezer évvel Európának ez ösztönző története után, a Jézus Krisztus utáni harmadik évezred előestéjén megdőbbsen bennünket az első évezred végi nagy szentek és nagy emberek üzenetének aktualitása. Az európai Nyugat a XX. század második felében ismét felelevenítette az integráció gondolatát. Ez volt néhány évtizedig az úgynevezett poszt-karoling Európa. 1989 nagy békés forradalma megváltoztatta kontinensünk térképét. Így ma mi mindannyian, európaiak, az új integráció roppant feladata előtt állunk. Szent Adalbert, egy Rómával és a Nyugattal szorosan együttműködő közép-európai emlékezete különösen is igazolódni látszik ebben a helyzetben. Jó volna egyúttal Szent Adalbert milleneuma alkalmából egész sorozat eszmecserét és ünnepélyt rendezni Rómában: ez alkalmat adna megemlékezni a birodalom-föderáció római eszményéről és a kereszténység elfogadásáról a keresztény Európa méhében.

A XX. század vége felé egy lengyel pápa megválasztása – megint csak – kinyilvánította a világnak Kelet-Közép-Európa országainak létezését, melyek mélyen a nyugati hagyomány értékeiben gyökereznek. Három év óta – remélem – egyre inkább elfogadott evidencia, hogy egy új európai integráció, még ha nehéz is, nélkülözhetetlen. Azok az országok, amelyek Szent Adalbert történelmi és eleven pártfogására számot tartanak: Lengyelország, Magyarország, Csehország és Szlovákia ma is, mint 1000 évvel ezelőtt, a jövő Európáért, a Nagy Európáért folytatott békés harc élvonalában vannak. Velünk tartanak mások is, keleti és déli szomszédaink, fivéreink és nővéreink, akiknek célja egy emberibb és egy – nem a szólam, hanem az evangélium szerinti – keresztényebb új Európa. Magunkkal hozzuk drámai tapasztalatainkat, a két barbár totalitarizmus: kommunizmus és náciizmus vértanúinak millióit; emberek millióinak tanúságát, akik meg tudták őrizni emberi és vallási méltóságukat.

A két Európa találkozása, az 1000. évi gnieznói típusú találkozás az új mártírok sírjainak közelében ma feltétlenül szükséges, egyenesen a siker feltétele. Minden európai, politikusok és egyszerű polgárok is – mindegyikük a maga módján – felelősek ezért a találkozásért; valamennyiünk mintegy történelmi jelentőségű vizsgát tesz. Reméljük, hogy Szent Wojciech-Adalbert emlékezete segíteni fog bennünket ennek a nagyszerű és sürgős feladatnak a végrehajtásában.” (S.G. fordítása)

Ebben az évtizedben több alkalom szolgál Szent Adalbert életművéről való megemlékezésre: idén ezer éve, hogy az aventinói Szent Elek és Bonifác apátságából indulva, tanítványaival együtt, megalapította a Prága melletti Brevnov kolostorát, ahonnan 1996-ban lesz ezer éve, hogy tanítványai megalapították Pannonhalmát, (ez egyben III. Ottó császár megkoronázásának is évfordulója) 1997-ben lesz ezer éve mártírhalálának, 1999-ben lesz ezer éve szentté avatásának, 2000-ben lesz ezer éves a gnieznói és esztergomi érseki tartomány. Kloczowski professzor úr záró szavaihoz mi is csak azt fűzhetjük hozzá: alkalomul szolgálhatna mindez a szomszéd népekkel való kapcsolatok újragondolásához.

A konferencia teljes anyaga megjelenés előtt áll a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) sorozatában.

TÓTH FERENC

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT LONOVICS JÓZSEF CSANÁDI PÜSPÖK

Ipolyi Arnold, a magyar mitológia szerzője, nagyváradi püspök még úgy gondolta: „míg a nemzet nyelvén az ország törvényt hoz; míg az hangzani fog az ország házában szószékéről, és még hangzani fog Isten szent egyházának magas ívei alatt; és míg e nyelven a tudománya házban beszél, – vagy amíg csak a nemzet irodalmának története szólni fog –, addig Lonovics József neve feledhetetlen lesz.” Jóslata jámbor óhaj maradt, hiszen nevét ma már csak szakkörökben ismerik, pedig felfigyelt rá Kossuth és a bécsi udvar egyaránt. A reformkor kiemelkedő szónokát maga Metternich is elismerte. Szerinte „a magyar püspöki karban kiváló helyet foglal el, ritka tekintélynek örvend, a felsőtáblán állásának valóságos dísze.” Rómában feljegyezték róla: „Oly jeles tulajdonságokkal rendelkezik, aminőkkel a klasszikus egyházi írók: Nagy Szent Gergely, vagy Szent Bernát az apostoli lelkületű főpapot ábrázolják.” XVI. Gergely pápa is elismeréssel volt iránta: „Csodálatom buzgóságát, tehetségét, tudását.”

Lonovicsról, az Akadémia tiszteleti tagjáról az első méltatást nem sokkal halála után, 1868 májusában akadémiai emlékülés keretében Ipolyi Arnold, az MTA rendes tagja tartotta. Lonovics és Haynau között lezajlott konfliktusról az 1892-ben kiadott Paphonvédek albuma számol be. A római küldetését a Budapesti Szemle 1890. évfolyamában Marczali Henrik, majd önálló kötetben 1924-ben Várady L. Árpád dolgozta fel. Ez utóbbi munka római naplóját is tartalmazza. A Hóman – Szegfű-féle Magyar történet már csupán három helyen említi nevét. A 48-as forradalom centenáriuma Hermann Egyed premontrai szerzetes, a szegedi egyetem történész professzora idézte fel szerteágazó tevékenységét a Vigiliában. Lonovics alakja Németh László Széchenyi drámájában tűnik még fel. A tíz kötetes akadémiai történeti munka püspökünk korát felölelő háromezer oldalon három helyen sorokat szán munkásságának, Windischgraetznél tett békekísérletét elkocsikázásként említi. Juhász Kálmán, a csanádi egyházmegye hervadhatatlan érdemű történésze szorgosan gyűjtötte a rá vonatkozó adatokat: bejárta Lonovics száműzetésének helyeit (Melket, Bécset); átnézte a temesvári levéltárat. Juhász Kálmán torzóban maradt kutatásait Lotz Antal, a szegedi hittudományi főiskola professzora folytatja.

Lonovics József születése napját nem ismerjük, a Miskolc Mindszenti plébánián őrzött anyakönyv szerint 1793. január 31-én keresztelték; apja L. János, anyja Klausz Terézia. A jóhírű egri szemináriumban végzett, 1815-ben szentelték pappá. A Pázmány Péter egyetem Hittudományi Karán doktorált. Kitűnő nyelvérzékkel rendelkezett, beszélt a német, a francia, az angol, a latin, az olasz és a szláv nyelvet. Római küldetése idején a diplomáciai tárgyalásoknál oly nélkülözhetetlen árnyalt fogalmazásnak is birtokában volt. 1826-tól 1829-ig Várkonyban plébános, ahol Klobusiczky főispánról mondott gyászbeszédére megye szerte felfigyeltek, csodálták szónoki képességét. Pyrker érsek is felfedezte tehetségét, 1829-ben visszakerült egri kanonoknak, 1830-tól az egri káptalan alsótáblai követe. A diétán szintén feltűnt szónoklataival, ahol József nádor javaslatára a káptalani követeknek ő lett a szószólója. Olyan tekintélyre tett szert, annak ellenére, hogy a temesvári püspöki szék betöltésénél a primás által javasolt három személy között nem szerepelt, csupán a kormánysház által felterjesztett 4., 5., 6. helyen javasolt személyek között fordult elő a neve, I. Ferenc őt választotta. 1934-ben, negyven évesen kinevezett csanádi püspök rövidesen a legismertebb főpapok egyike lett.

Püspökként Szent Gellért méltó utóda. Egyházzservező és iskolaépítő. 23 plébániát alapított. Bölcséleti és jogi főiskolát, liceumot, tanyai iskolát hozott létre. Egerből magával hozta Fábri Ignácot, akit előbb irodaigazgatónak, majd helynöknek tett meg. 1935-től hűséges munkatársával elkezdte bejárni egyházmegyéjét. A Canonica Visitatit új alapokra helyezte. Kidolgozta ezen látogatások módszertanát, ezt könyvalakban is megjelentette. Az így keletkezett jegyzőkönyvek 150–200 oldalasak, a helytörténeti kutatások nélkülözhetetlen forrásai.

A kánoni látogatások során mindenekelőtt megvizsgálták az anyaegyház templomát, javadalmát, az istentiszteletek rendjét; továbbá a plébániákat, filiákat, kálváriákat, kolostorokat, a szegények intézményeit, a szobrokat, kereszteteket; nemkülönben a plébánia népét, lélekszámát, a plébános és káplán képzettségét, jövedelmét, házanépét; nem feledkezett meg az iskolákról, a tanítókról, kántorokról, az iskolába járó gyerekekről; kiterjedt a figyelme a harangozókra, a bábákra. A kánoni látogatások az egyházi élet pontos keresztmetszetét adják, művelődéstörténeti értékük felbecsülhetetlen, a szakrális néprajz kutatóinak is valóságos kincsesbánya.

Főpapként már nem az alsó házban, hanem a felső táblán fejtette ki egyháza és hazája érdekében erőfeszítéseit.

Mint parlamenti szónokot Deák Ferencsel együtt szokták említeni. Toldy Ferenc szerint: „mindkettő államférfiúi készséggel rendelkezett; mindkettő éles ítéletű és szigorú logikájú fej; mindkettő inkább az észhez, mint a szívhez szóló, s a rögtönzés dacára is irodalmilag is képzett előadó”. Horváth Mihály úgy ítélte meg, hogy Lonovics ugyan „nem a leghatásosabb”, de „a legműveltebb s legtudományosabb” szónok. Mindehhez Ipolyi Arnold még azt is hozzátette: Deák pályája kezdetén *dúsabb és virágosabb nyelvuvel* élt, később megvetett *minden mellékes díszt és ékítményt*; Lonovics kezdetben volt egyszerűbb, és később lett ékeesebb. Lonovics eszméi tiszták, világosak, kifejezései szabatosak.

Diplomáciai téren legmaradandóbb eredményt római küldetésével ért el. A reformországgyűléseken egyre határozottabban vetődött fel a vegyes házasság kérdése. Az 1790–91. évi országgyűlés úgy törvénykezett, hogy a vegyes házasságból született gyerek, ha az atya katolikus, minden gyerek az ő vallását követi; ha az anya katolikus, csak a fiúgyermek követheti az apa vallását. Az ilyen házasság mindig katolikus plébános előtt kötendő. 1830-tól Németországban és Belgiumban egy új katolikus irány terjedt el, melynek hatására hazánkban is egyre több katolikus pap kért a protestáns férjtől írásbeli nyilatkozatot, reverzalist, amelynek értelmében mindkét nembeli gyermeket katolikus vallásban nevelik. Reverzális hiányában egyre több plébános tagadta meg a házasság megáldását. Ennek a szélsőséges álláspontnak Lajcsák Ferenc előbb rozsnói, majd nagyvárad püspök volt a szószólója. Eljárása már az 1832–36. évi országgyűlésen földindulást keltett és maguk a katolikus rendek, élükön Beöthy Ödönnel és Deák Ferencel, protestáltak ezen gyakorlat ellen. Mindez oda vezethet, hogy sok menyasszony nem részesül papi áldásban, és hitehagyóvá válik. Ilyen körülmények között Lonovics József az ország és az egyház békéjén kezdett fáradozni, ugyanis állampolgári kötelessége ellenkezésbe kezdett jönni főpásztori lelkiismeretével. Az 1839–40-iki országgyűlésen Széchenyi és Dessewffy fellépésével átmenetileg a viharfelhők eloszlottak, de a püspöki kar és a kormány is szükségesnek látta a Szentszékkal való tárgyalást. Így került sor Lonovics római küldetésére.

Lonovics József 1840. november 4-én érkezett Rómába és közel fél évig tárgyalt a Szentszékkal. A pápa személyesen fogadta, megölelte, megcsókolta, maga mellé ültette és elhalmozta kegyeivel. A közel fél éves küldetést siker koronázta. Olyan pápai döntéssel tért haza, hogy ezentúl a reverzális nélküli vegyes házasságok a katolikus templomban háromszor kihirdethetők, a reverzális nélküli házasságnál közreműködhet a katolikus pap. Ezek alapján az 1844. évi III. törvénycikk kimondta, hogy a protestáns pap előtt kötött vegyes házasság is törvényes.

A TÖRVÉNYALKOTÓ

Országgyűlési munkáját – miként Kölcseyét is – a haza és haladás gondolata határozta meg. Védte a nem nemesek birtok- és hivataikéességét; küzdött az örökváltságért; a szabadság és a civilizáció nevében követelte a közteherviselést. Főrendiházi beszédében hangsúlyozta: „Valahányszor az eddig egyedül adózott néposztály terheinek közösen viseléséről leendő szó, én főpapi és főpásztori minőségemben ezt mindenkor a legszívesebb készséggel fogom pártfogolni.”

A nyelv kérdésében is a kor szellemében foglalt állást. Már a nyelvtörvény megszületése előtt magyar nyelven küldte szét pásztorleveleit. Úgy tartotta, hogy a nyelv a nemzetnek legdrágább kincse. A túlzó nyelvújítókat sem ítélte el, mint ahogy nem kárhoztatható a túlradó anyai szeretet és aggodalom sem.

A szólás- és sajtószabadság hirdetője volt: „őszintén óhajtom, hogy hírlapjaink írói használhassák a szó minden fegyverét az attikai sótól kezdve a legcsípősebb lúgig, s az egyszerű cáfolattól kezdve a legkorszerűbb iróniáig.”

Egyértelműen elkötelezte magát a lelkiismeret- és vallásszabadsággal. „Minden egyes polgárnak, csakúgy, mint a püspöknek és papnak, teljes elidegeníthetetlen joga van a lelkiismeret szabadságára.”

Küzdött az egyházi autonómiáért is. Hangsúlyozta az egyházának a kormányzattól függetlenségét, autonómiai szabadságát.

Más felekezetek iránt toleráns. „A keresztény türelem abban áll, hogy a vallásfelekezetek... békével nézzék, tűrjék, mentsék egymásnak nemcsak vallásos meggyőződését, hanem abból folyó cselekedeteit is, hogy kiket a hit egymástól elszakasztott, azokat a közéletben a szeretet egyesítse.”

Külön kell szólnunk a dézsma ügyéről. Az a Lonovics József, aki földesúrként minden elődjénél magasabb szolgáltatásokat követelt makói jobbágyaitól, az áprilisi törvények vitájában – átérezve a népre nehezedő terhek súlyosságát – így érvelt: „Noha a dézsma megszüntetésével a püspökségek jövedelmeik felét, némelyek pedig legnagyobb részét elveszítik, de engedve a tisztelt rendek hazafiúi felszólításának, részemről kész vagyok a papi dézsmáról lemondani, és ezt az áldozatot a haza oltárára letenni.”

Az új törvények zavartalan életbeléptetése érdekében papjainak meghagyta, törekedjenek arra, hogy a nép nyugodtan és fegyelmezetten fogadja őket. Felszólította a papságot, hogy az esetleges antiszemita tüntetések elfojtásában segédkezzék a hatóságoknak. Elrendelte, hogy a papság vegyen részt a nemzetőrség szervezésében.

Nem sokkal az új törvények elfogadása után, Lonovics püspök díszebédet adott a püspöki palotában. Erre meghívást kapott Haynau is, aki 1846–48-ban divizionális tábornokként működött Temesvárott. Ezen Haynau kijelentette, hogy a márciusi törvények érvénytelenek, mert a király azokat nem szabad akaratából szentesítette. Mire a házigazda így válaszolt: *Mint urunk, királyunk hű jobbágya, mint a törvényhozó testületnek egyik – habár érdemtelen – tagja, kénytelen vagyok egész ünnepélyességgel excelenciád eme nyilatkozatának ellent mondani, és ama törvények érvényessége ellen fölhozott állítását alaptalannak és azt is kijelenteni, miszerint ama törvény iránti engedelmisséget minden honpolgárnak – legyen az civil, vagy katona állomású – kötelessége teljesíteni.*

V. Ferdinánd időközben kinevezte Lonovics Józsefet egri érseknek. Az addigi gyakorlat szerint Bécs intézte az iratoknak Rómába küldését, de ez a forradalom miatt már nem történt meg, a magyar külügyminiszter erre nem is gondolt. A Szentszék sürgetésére Bécs azt válaszolta, hogy külön küldetésben Esterházy Móricz viszi majd az iratokat, valójában a szabadságharc miatt ezt már nem tartották kívánatosnak.

A bécsi udvar Lonovics József három tettét nem bocsátotta meg: először: miután az uralkodó feloszlatta az országgyűlést, az érsek résztvett az 1848. október 28-i memorandum szerkesztésében, amely a királyt tette felelőssé az öldöklésekért; másodszor résztvett az országgyűlés feloszlátása utáni, a forradalom által létrehozott országgyűlés munkájában, sőt hajlandó volt arra is, hogy Batthyány, Majláth és Deák Ferenc társaságában küldöttségbe menjen Windischgratz táborába; harmadszor: hozzájárult, hogy a temesvári dómról eltávolítsák a császári sást. Az érsek legnagyobb ellensége, Haynau dühösen vágta oda Ambrózy Lajosnak, aki a főpap érdekében járt nála: „Nagy lelki gyönyörűséggel akasztottam volna fel egy katolikus püspököt, a legszívesebben pedig azt az önhitt Lonovicsot”.

Haynau 1849. július 21-én elfogatta, előbb Pozsonyban, majd Pesten az Újépületbe csukatta. A börtöntől Scitovszky primás és a pápai nuncius nem kis diplomáciai erőfeszítésének köszönhetően menekült meg. Mivel Horváth Mihálynak csanádi püspöki, Lonovics Józsefnek egri érseki kinevezése nem érkezett meg, ebből kifolyólag Lonovics csanádi püspök maradt. Meghurcoltatásakor erről le kellett modnania. A bécsi kormány megengedte, hogy egy osztrák kolostorba vonuljon vissza. Lonovics József Melket választotta.

Ipolyi Arnold írta: „A meg nem érdemelt balsorsot méltósággal viselte. Soha nem panaszkodott, soha senkit nem vádolt, semmit sem kárhoztatott, senkire nem neheztelt. Ámbár szívén érhette a kegyetlen csapás, és erősen vérezhetett tőle. Sebét mégis mindenki előtt elrejtette, senki nagy fájdalmát észre nem vette.”

A melki apátság könyvtára hozott számára némi nyugalmat, tudományos kutatásokba kezdett. Megírta *Josephinismus, Angol türelem és Népszerű egyházi archeológia* című műveit.

1853-ban megengedték, hogy száműzetése Bécsben folytatódjon. Ekkoriban Széchenyi Döblingben senkit sem fogadott, de az érseket magához hívatta, és a legnagyobb magyar átmenetileg visszanyerte lelki egyensúlyát. 1860-ban, az októberi diploma után hazatérhetett hazájába. IX. Pius elégtételül amasiai címzetes érsekké tette. 1866-ban kinevezték kalocsai érseknek, ezt a szentszék is megerősítette. Első pásztorlevelét is megírta, de Kalocsára csak koporsója érkezett meg. 1867. március 13-án halt meg, a kalocsai székesegyház kriptájába helyezték örök nyugalomra.

Lonovics József főpapként, államférfiként is korának kimagasló alakja volt. Egyaránt szívén viselte hazája és egyháza sorsát. Reformok útján kívánta az ország átalakulását. Az alkotmányosság gondolköre határozta meg közéleti tevékenységét.

Makó sokat perlekedett egykori földesurával, Lonovics Józseffal, de ugyanakkor tisztelte és nagyra is becsülte. A Lonovics család egyik ága a Maros-parti városhoz kötődött. Unokaöccsei is megbecsült személyek voltak. A főispán Lonovics Józsefről ma is egy sugárút van elnevezve, mert az ő érdeme az egykori csanádi vasútvonal kiépítése. Lonovics László pedig alapítványt tett a tehetséges, de szegény gimnázista tanulók és a cigány muzsikuskok megsegítésére.

Makón a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének helyi csoportja bensőséges ünnepségsorozattal emlékezett meg a kétszáz éve született Lonovics Józsefre. A megemlékező szentmisét Gyulay Endre szeged–csanádi megyés püspök mondta. Az emlékülésen dr. Lotz Antal, a szegedi hittudományi főiskola professzora, dr. Nagy Antal, a sárospataki református teológia professzora és Orbán Imre múzeológus méltatta Lonovics József pályáját. Az egykori püspöki rezidencia épületén elhelyezett emléktáblát Gyulay Endre megyés püspök áldotta meg. A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége makói csoportja az elhangzott előadásokat önálló füzetben adta közre, megrajzolva egy nagy formátumú egyházfő és államférfi pályáját.

GLATTFELDER EMLÉKKONFERENCIA SZEGEDEN

A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége Szeged, a Barankovics Alapítvány, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok és a Móra Ferenc Múzeum szervezésében került sor Szegeden 1993. szeptember 3-án, egy egéssznapos konferencia megszervezésére Glattfelder Gyula érsek-püspök személyéről és működéséről halálának ötvenedik évfordulója alkalmából. A konferenciát a Dugonics tér 12. szám alatti Katolikus Házban rendezték és a következő előadók és előadások szerepeltek:

DANKÓ László: Glattfelder Gyula érsek-püspök és a magyar katolikus egyház

TÖRÖK József: Glattfelder a Hittudományi Akadémia tanára

GERGELY Jenő: Glattfelder tevékenysége a magyar katolikus püspöki kar tanácskozásain 1911–1943

ZOMBORI István: Glattfelder püspök a Parlamentben 1911–1943

GYULAY Endre: Glattfelder a Szeged-csanádi püspökség megalapítója

LOTZ Antal: Glattfelder a hitszónok és papnevelő

PÁL József: Glattfelder és az 1938–39. évi zsidótörvények

KÓHEGYI Mihály: Adalékok Glattfelder Gyula kalocsai érseki kinevezéséhez és beiktatásához

A nagy érdeklődés közepette lezajlott konferencia a jelenlévők számos hozzászólásával gazdagodott. A konferencia szerzői 1994-re a konferencia anyagát önálló kötetben kívánják megjelentetni. Az elhangzottak alapján biztos állítható, hogy Glattfelder Gyula érsek-püspök személyében a magyar katolikus egyház a két háború között olyan képzett, szociális és politikai értelemben haladó gondolkodású, fogékony főpappal rendelkezett, akinek személyét nemcsak halálát követően, hanem az elmúlt negyven évben is sikerült „titokban” tartani, holott munkássága, tevékenysége az egész magyar társadalom és kultúrtörténetnek nagy nyeresége volt. E konferencia és a tervezett kötet munkásságának feltárásában remélhetőleg az első lépést jelenti.

A FELEKEZETI EGYÜTTÉLÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGBEN

A Vázlatok jelen számának nyomdába adása után kerül megrendezésre a meghívó szerint az az érdekes és nagyszabású konferencia, amely a fent jelzett címmel a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, Történettudományi Intézete és az Europa Institut Budapest, valamint a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, továbbá a Soros Alapítvány támogatással kerül megrendezésre.

A konferencia 1993. október 7–8-án lesz az Európai Intézet nagytermében, az 1569. évi tordai országgyűlés emlékére.

A nagyszabású külföldi és belföldi résztvevők közreműködésével megrendendő konferencia jól tükrözi azt a szándékot, hogy a nagyhangú egymásramutatás és a politikai türelmetlenség után (helyett), kísérletet kell tenni a közös múlt feltárására, a vitás, problémás kérdések tisztázására az exakt tudományos módszerek és kutatások segítségével.

Ezt a szándékot és törekvést tükrözi a konferencia résztvevőinek és az előadások címének most felsorolandó együttese is.

BENDA Kálmán: A felekezetek együttélése Erdélyben a 16–17. században

VAN GOUDOEVER, Jan: The Antitrinitarian Experiences

NEUMANN, Victor (Bukarest): Religious Reform and the Crisis of Conscience. The Transylvanian Case

PETERS, Christine (Oxford): Catholic and Orthodox Piety before the Reformation

GORUN, Gheorge (Nagyvárad): Reformáció a váradi püspökség területén – politika és gazdaság között

BARTA Gábor (Budapest): A tolerancia társadalmi gyökerei

POP, Ioan-Aurel (Kolozsvár): Ethnic and Religious Mentalities in Transylvania in the Epoch of Nicolaus Olahus

KÁLDOS János (Budapest): Az erdélyi unitárius egyház Enyedi György püspöksége idején

CRACIUN, Maria (Kolozsvár): The Use of the Vernacular in the Catholic Propaganda in the Second Half of the 16th Century

BINDER, Paul (Brassó): Protestáns egyházszervezési átfedések Erdélyben (16–17. század)

KATUS László (Budapest): Felekezeti együttélés a református fejedelmek alatt

R. VÁRKONYI Ágnes (Budapest): A vallási tolerancia a 17. századi Erdélyben és Európában

SZAKÁLY Ferenc (Budapest): Beszélhetünk-e toleranciáról a királyi Magyarországon és a hódoltságban?

LADÁNYI Sándor (Budapest): Az erdélyi fejedelmek és a szombatosság

HELTAI János (Budapest): Szent atyák öröme – Medgyesi Pál és Vásárhelyi Dániel vitája

DEMÉNY Lajos (Bukarest): A református énekeskönyv 1642. évi román fordítása

MISKOLCZY Ambrus (Budapest): A Gyulafehérvári Biblia új facsimile kiadásáról

BENKŐ Samu (Kolozsvár): Az Áronok (Márton Áron és Tamási Áron) katolicizmusának 17. századi gyökerei

SIPOS Gábor (Kolozsvár): A reformáció továbbélése a hátszegi románok között

LITIU, Gheorghe (Nagyvárad): Un document de 3 janvier 1713 concernant les relations entre les confessions d'Oradea

KESERŰ Bálint (Szeged): Unitárius felvilágosodás

TONK Sándor (Marosvásárhely): Tolerancia és intolerancia az erdélyi fejedelemség bukása után

SZABÓ Ferenc S. J. (Budapest): A tolerancia Erdélyben katolikus szemmel

Örvendetes ténynek tekintjük, hogy már a meghívó jelzi, a konferencia anyagát az ELTE Román Tanszékének *Encyclopaedia Transylvanica* című könyvsorozatában meg kívánják jelentetni. Érdeklődéssel várjuk mind a konferenciát, mind az erről megjelenő kötetet.

P. SZILAS LÁSZLÓ S.J.

† P. ARATÓ PÁL S.J. (1914–1993)

P. Arató – családi neve 1938-ig Roszprim volt – Mecsekszabolcson született 1914. szeptember 21-én. Gimnáziumi tanulmányait Pécsen végezte a Pisban, ahol 1932-ben érettségizett. Még ebben az évben, augusztus 15-én, megkezdte noviciátusát a Manrézában, ahol P. Vukov volt akkoriban a noviciusmester. Következett a retorika, a filozófia és a magisztérium, melynek első évében a „Katolikus missziók” szerkesztőségében dolgozott, a másodikban pedig történelmet tanult az egyetemen. A teológia első évét Rómában végezte, a többi Szegeden, ahol 1943. június 25-én Glattfelder Gyula püspök szentelte pappá. A harmadik próbációt a háború utolsó évében Budapesten végezte. Ugyanott folytatta az egyetemen a magisztérium alatt megkezdett történelmi tanulmányokat. 1946 őszén Rómába került. A Pápai Gergely Egyetem egyháztörténelmi fakultásán dolgozott, és megszerezte a doktorátust. Dolgozatát az ismert Szent Ignác-kutató P. Pedró de Leturja vezetése alatt írta Hevenesi Gáborról és annak „Szikrái”-ról („Scintillac Ignatianae”), sajnos latin nyelven, és így az később sem került kiadásra, pedig megérdemelte volna.

1951 és 1961 között nápolyi skolasztikátusunkban tanított egyháztörténelmet. Néhányszor kisegített Chieriben is ebben a tárgyban. Amikor a Gregoriana egyháztörténelmi fakultása 1961-ben megkezdte terveit egy a pápaság történetét tárgyaló évkönyv kiadására, a bibliográfiai rész elkészítésére P. Aratót kérte fel. Ő 1961-től haláláig ezen dolgozott. Idézem itt P. Rabikauskast, az „Archivum Historiae Pontificae” szerkesztőjét a temetési misén mondott gyászbeszédéből. 30 éven keresztül végezte P. Arató ezt a munkát, a 30. kötet a napokban hagyja el a nyomdát. Kezdetől fogva olyan világosan osztotta be a hatalmas anyagot, hogy kiérdemelte mindazok elismerését, akik ezt a bibliográfiát kezükbe vették és használták. P. Rabikauskas kiemelte, hány tanár és kutató vallotta be neki, hogy mindig türelmetlenül várja a folyóiratot, főleg bibliográfiai újdonságai miatt. Ennek ellenére P. Aratónak keményen és kitartóan kellett dolgoznia. Minden évben ezrével nézett meg könyveket és kontrollált kb. 600 főleg történelmi és teológiai folyóiratot. Rendszeresen kutatott nagy könyvtárakban nemcsak Rómában, hanem évente Firenzében és Milánóban, Frankfurtban, Münchenben és Bécsben, időnként Párizsban is. Bibliográfiája évente 250–300 oldalt tett ki. Ez a 30 év alatt több mint 800 oldalt jelent. Egy másik kutató szerint a 30 évfolyamban kb. 140.000 könyv, cikk és könyvismertetés adatai találhatók.

A Gregoriana nagy közösségében, melyben a katalógus szerint 120 jezsuita él együtt, nem tartozott az előtérben állók közé, már munkája miatt sem. De

nem vonult vissza. Közösségi természete megmutatkozott abban, hogy szívesen beszélt útjairól, az emberekről, akikkel találkozott, könyvészeti ritkaságokról. Beszélgetéseibe mindig beleszótt egy-egy viccet. Élete szolgálat volt, az Isten és az emberek szolgálata. Sokkal nagyobb baráti és ismertségi köre volt, mint ahogy azt rendi körökben gondolták. Megmutatkozott ez a temetési misén is a Szent Ignác templomban. Kb. 45 jezsuita koncelebrált. A főcelebráns a Gregoriana rektora P. Pittau volt és P. Rabikauskas mondta a szentbeszédet. Rajtuk kívül még jópár jezsuita, többen a Gregoriana hallgatói közül, főleg magyarok, és aránylag meglepően nagyszámú római barát és ismerős volt jelen. A vatikáni magyar követség és a Vatikáni Könyvtár is képviseltették magukat.

•

•

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

RÁCZ IMRE

ARLÓ, BORSODSZENTGYÖRGY, JÁRDÁNHÁZA, HODOSCSEPÁNY
TÖRTÉNETE EGYHÁZI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN
(Miskolc, 1991. 423 p.)

„Néhány évtizeddel ezelőtt olvastam Borovszky Samu: Borsod megye története című munkáját. Itt is, ott is, elszórtan, igen sok adatot találtam benne vidékünk múltjából. Akkor ötlött eszembe, milyen jó is lenne, ha az idevágó adatok egybe volnának gyűjtve az utókor érdeklődői számára. Amit azonban ott találtam, kevésnek bizonyult. Minthogy pedig úgy igaz, ahogy a közmondás tartja: évés közben jön meg az étvágy –, egyre jobban belemerültem a múlt eseményeinek feltárásába, és egyre sürgetőbben fűtött a vágy, hogy minél teljesebbé formáljam az elmúlt korok képét” – írja vallomásként Rácz Imre Miskolcon élő nyugalmazott plébános úr az „Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hódoscsépány története egyházi levéltári források tükrében” című nagyrészt képi könyvében, hogy miként is lett monográfiája azoknak a községeknek, ahová az Úr dolgozni küldte.

A lelkipásztori munkája mellett írta meg a másfél évtized alatt összeszedett adatokból az egyház- és helytörténeti monográfiáját. Monográfia ez a mű, de nem abban az értelemben, hogy minden adatot a legaprólékosabban felkutat és rögzít, hanem résztörténetekből rakja össze a nagy egészet. S ezek a résztörténetek egy sajátos helyről, a plébániák levéltárából kerültek elő.

A négy borsodi település egyházilag az egri egyházmegyéhez tartozik. Történelmükben nem zajlottak le nagy országos események, de történetük részese az ország történelmének. Kis településeknek is van dicső múltja, amik megérdemlik a kellő figyelmet és a feldolgozást.

Ezen gondolatokat bizonyítja Rácz plébános úr is, amikor helytörténeti áttekintést ad Arlóról, Borsodszentgyörgyről (rég neve: Disznósd), Járdánházáról és Hódoscsépányról. Megpróbálja a községek nevének eredetét és alakulását levezetni a középkori okmányok segítségével, valamint egy „elfelejtett” forrás alapján, az anyakönyvek szerint. Dícséretre méltó, hogy ezen forrásoknak milyen nagy tulajdonságot biztosít, mivel egy anyakönyvnek nemcsak az a mondandója, hogy kik születtek, kik haltak meg, vagy kik kötöttek házasságot. Fel kell ismerni, hogy minden bejegyzésben új források jönnek elő. Ez olyan „élő-historia domus”. Egy település népességét, származását, vándorlását, idegenek letelepedését, betegségét és egyéb eseményeit rögzíti. Pótolha-

talán források az anyakönyvek, sok esetben innét tudja kikövetkeztetni a népesség számát.

A községek néveredetének kinyomozása mellett a földrajzi nevek magyarázatát is megadja. Felfedez a régi okmányok alapján olyanokat is, „mely azóta már feledésbe merült, mint Szentgyörgyön a „Hadoutska” (Kígyólyuk), mai néven „Lyukhegy”.

Mindezek mellett etnikai vizsgálat alá veszi a lakosokat, érdekes megállapításai keletkeznek. Nyomon tudja követni egy-egy család letelepedését, miként ad megélhetést a környékbeli bánya és hogyan asszimilálódnak az őslakókkal.

Elgondolkodtató tény az is, hogy miként lesz a földművelés helyett a legfontosabb megélhetési forrás az ipar, a bányászat és változtatja meg a helyi szokásokat és eseményeket.

A mű második része a katolikus templomok és plébániák történetét tárgyalja. Méltó emléket állít Csikány Miklós arlói plébánosnak, aki több templomot és más egyházi épületet épített.

A plébániák történeténél többszörös türelemmel és komoly értéként kezeli a Canonica Visitatiók jegyzőkönyveit. Felismeri, hogy mennyi ismeretlen adatot tárolnak, hiszen az akkori vizsgálatok mindenre kiterjedtek.

A települések nem voltak gazdag falvak, nem volt állandó földesura, csak néhány gazdagabb család. A különböző munkálatok anyagi előteremtéséhez önjelükre kellett elsősorban támaszkodniuk. Talán így jobban átértékelték azt, hogy Isten dicsőségére cselekszenek. A falusi nép úgy ragaszkodott papjához, mint a ferences barátok a néphez. A gazdag jegyzetanyagból kitűnik, hogy a barátok legtöbbször tartottak lelkigyakorlatokat, akik Egerből és Gyöngyösről mentek elsősorban. A felsoroltak között volt több szűcsényi is, akik előtte vagy utána tevékenykedtek itt az ősi kolostorban. Rendtörténeti szempontból nagyon értékesek ezek az adatok.

A harmadik nagy fejezet a népiskolák történetét vázolja. Kitűnik, hogy falu helyen milyen nagy áldozatok árán kellett a sokszor 200–250 gyermeket oktatni; ugyanakkor mennyi fejlődésen kellett áthaladnia az oktatás milyenségének, hogy elérjék az adott kor követelményeit. Az iskolák történetének megírása óriási kultúrértékkel bír, mivel olyan tanítóknak állít emléket, akik nevei már rég feledésbe merültek. Sikert pl. az arlói iskola esetében az első írásos dokumentumot megtalálnia 1658-ból, mely bizonyítja azt, hogy ekkor már létezett.

A negyedik fejezet a vallásos élet néprajzának állít emléket. „A néplélek másik jellegzetes vonása, hogy az apái élete és példája által szentesített normákat bíráló nélkül elfogadja, magára nézve kötelezőnek tartja és azok szerint él. A hagyományokhoz való ősi ragaszkodás megmaradt a legújabb időkig, bár egyes formái már pusztulóban vannak nálunk is” – írja megállapításként a szerző. A vallásos hit jegyében alakulnak meg a különböző egyesületek (Cordások Társulata – a ferencesek vezetésével, Rózsafűzér, Jézus Szive Társulatok), melyeknek célja az élők lelkének ébrentartása, a hit védelme.

A vallásos néprajz ezidáig nem nagyon szerepelt könyvekben, ezért is figyelemre méltó Rácz plébános úr ilyen irányú tevékenysége.

Ennek keretén belül ír a templomi szokásokról – a templomi illem, a templomhoz csendes és komoly viselkedés illik. Érdekes adat, hogy a borsodi és

a nógrádi palócoknál a mai napig is megtalálható az a sajátos építkezési forma, hogy a házak falába vájt üveggel fedett kis fülkékben Szűz Mária, Jézus Szíve és Szent Antal szobrokat helyeznek el.

Az egyházközségben lezajló, a vallással kapcsolatos szokásokat is egybegyűjtötte egy évre vonatkozólag. A házasság, keresztelés és temetés eseményei szintén érdekesek lehetnek a néprajzi kutatók számára.

A mű végén a függelékben az arlóí plébánosoknak, a harangoknak és megszólaltatójuknak, kántoroknak és tanítóknak, valamint a háborúkban elesett hősöknek állít méltó emléket.

Rácz plébános úr a sajátos monográfiájával méltó emléket állított az utókor számára. Dícséretre méltó cselekedet az ő tevékenysége, mely példaértékű lehetne mindazoknak, akik Istent hirdetik. Érdemes volna minden lelkesedésnek, gyülekezetnek és hitfelekezetnek megírni egy adott település egyháztörténelmét. Ha csak egy-két helyen valósulna meg ezen biztatás-javaslat, akkor mindjárt többet tudnánk saját történelmünkéből is. Ismerve a helyzetet, legtöbbször azt a feleletet adnák, hogy nincs idő rá, de arra pedig kell időnek lenni, hogy legalább a Historia Domusokat vezessék. Ne feledjük el, hogy a kései utódok is fognak történelmet írni és ehhez nekünk kell letenni az alapokat. Rácz plébános úr cselekedete legyen követendő példa.

Galcsik Zsolt

BURA LÁSZLÓ

HŰSÉGESEN, FÁRADHATATLANUL. SCHEFFLER JÁNOS SZATMÁRI
MEGYÉSPÜSPÖK ÉLETÚTJA
(Újvidék, 1991. 62 p.)

A II. Vatikáni Zsinaton a liturgikus séma tárgyalásánál az északról jött püspökök erős kritika alá vették a szentek beosztását a Trentói zsinat óta történt formák szerint. Példának hozták fel május 16-át. A hivatalos, világegyházi szent a gubbiói hajdani püspök, Szent Ubald volt. Ilyen szentet ezerszámra lehet találni, saját egyházmegyéjében apostolkodott, de egy árva egyháztörténelemkönyv sincs, ahol valamit történelmi szerepéről írtak volna. Ugyanazon napon ünneplik fakultatíve és csak Közép-Európa egyes püspökségeiben Nepomuki Szent Jánost. Ő a gyónási titok vértanújaként mégiscsak megelőz egy hitvallót, továbbá nem egy, hanem sok szobra áll a világ minden részén, még templomokon kívül is. Ahogy ez a zsinaton többször is történt, az olasz püspökök felháborodtak, próbáltak, próbáltak mindenféle statisztikákat felhozni, hogy hány szobra és hány oltára van Ubaldnak. De kinevették magukat, mert még náluk se találtak például a volt Bourbon és Szárd dinasztiák területén Ubald-templomot. Semmiképp nem állhatja a „versenyt” Nepomukkal. Végül 1967-ben nagyon sok, nemcsak olasz, de európai szentet is csupán fakultatíve engedélyezett a pápa, hogy kapjanak ünnepet a másik négy világrész szentjei is.

Mindezt azért írjuk, mert Magyarországnak elképesztően kevés a hivatalosan oltárra emelt szentje. Nem tekintették szívügyüknek a Habsburg királyok még az Árpád-házi szentek kultuszát sem. Pázmány, Eszterházy és a többi barokk kori nagyság ugyan állított templomot, írt imádságot tiszteletükre, de csak azoknak, akiket még a török hódoltság előtt is szentként tiszteltek. Balanyi György 1944-ben külön kis tanulmányt írt „akik nincsenek, de lehetnének” címen.

Ilyen indokok miatt örömmel üdvözljük, hogy hivatalosan folytatják Kaszap I., Bogner MM., Batthányi-Strattmann, és Özséb régen beindított boldogá avatási eljárását. A címben szereplő munka pedig felhívja a magyar katolikus társadalom figyelmét egy új lehetőségre.

Bura László első olyan munkája, amit itt az anyaországban ismerünk, nagy elhivatottságú történészt sejtet. De még fontosabb, hogy az ismertetett püspök, Scheffler János is méltó először a szélesebb körökben való tudatosításra, majd esetleg a boldoggá avatásra.

I. A munka felosztása: Rövid szerzői előszó után a szülői háztól – a papságig főcím alatt felsorolja Scheffler kálmándi gyermekkorát, szatmári főgimnáziumban való tanulását, majd szemináriumi éveit. A fölszenteléstől a püspöki székhöz – főfejezet alatt: Hogyan tanul tovább Rómában, káplán, prefektus, plébános, lelkipásztor, tanár éveit, és hogyan tudta összeegyeztetni jogtudó mivoltát szigorú lelkiismeretével? Itt utal teológiai munkásságára is. Egy harmadik főrész beszámol „Úton a vértelen vértanúság felé” címen az Észak-Erdélyt ért atrocitásokról, a katolikus egyház lassú elnyomásáról. A püspököt 1950-ben egy távoli ferences zárdába háziőrizetbe vitték, majd két év múlva börtönre is ítélték. Záródik a munka a földi maradványok hazaszállításával, miután néhány kortársat még idejében sikerült fellelnie, akik szemtanúként leírták a börtönbeli kínzások után való halálát. Végül a püspök műveinek listáját találjuk.

II. A könyvecske előnyei, erényei. Megtudjuk, hogy nemcsak egy Mindszentyje volt a magyarságnak, hanem több is. Az erdélyi testvéreink is büszkék lehetnek, hogy létezett olyan karakán püspök, mint Márton Áron, de létezett olyan is, mint minálunk a Meszlényi, aki nem is érte meg a kiszabadulását. Szerző nagy szorgalmára vall, hogy egyfelől összegyűjtötte a legkisebb füzetet is, amit Scheffler püspök tudományos célzattal kiadott. Másfelől utánajárt minden élő tanúnak, aki bármi adatot szolgáltatni képes volt. Két dolgot, mint hasonló ügyekben kutató történész különösen értékelek benne. Egyik: A naplók elolvasása. Ez igen fárasztó művelet, régi kézírások néha sablonos napi híreinek, máskor csak a leíró személy szubjektív érzelmi életén kiokoskodni, és végül megtalálni bennük ami egyházmegyei, sőt esetleg világegyház-történelmi esemény. Egy jó napló többet ér 10 memoárnál. Utóbbinál ugyanis fennáll a veszély, hogy évtizedekkel későbbi korszakból tekintenek vissza, és erősen kikozmetikázzák az eseményeket. Mivel az ottani ÁVÓ is bizonyára iparkodott minden adatot eltüntetni, jó, hogy innét ismerjük: 1950. május 20-tól 1952. március 11-ig élt SJ a körösbányai ferenceseknél. A másik előny, hogy nem pletyka-szinten, hanem tanú-szinten egybegyűjtötte a kortársak emlékezéseit.

III. Ezen az alapon mégis mi ajánlható egy következő, talán bővebb kiadásnál a munka fejlesztésére? Metodológiaiilag helyesebb volna a főfejezeteknek római, az alcímeknek arab számozást adni. Ugyancsak módszertani kérdés, hogy egy hagiográfiai, biográfiai munkában mi a helyesebb: szisztema, vagy kronológia? Szerzőnk egyidejűleg mindkettőt megpróbálja, ami azonban zavaróan hathat. Például tanári pályáján (34. old.) leírja az 1940-es években való terveit, és csak utána az 1926-os amerikai utazást. Manapság inkább hajlanak egy gyermekkor és egy ifjúkori fejezet után a szisztematikus tárgyalásra: mint pap, mint tanár, mint tudós, majd az élet vége, és legvégül egy áttekintő kronológiai táblázat, amely évről-évre veszi a leírt személy életét. Egyébként a XIV. Benedek féle kanonizálási eljárás, úgyszintén a mai szabályok ezt elő is írják.

Pontatlanul közöl sok személynevet: a későbbi váci püspököt következetesen Honauer-nek írja, jöllehet Hanauer volt. Csernoch János volt a hercegprímás (35. old.) és nem Csernok. A 61. old. Barót Mihályt Baróti-nak hívja, a 62. old. a Czumbel Lajost Czimbel-nek. Ez persze lehetett nyomdai szedők hibája is.

Érdekes lett volna, ha kitér a szerző a később ismertté vált professzor, Wolkenberg Alajos személyére, aki pesti egyetemi tanárként a miszizológia első magyarnyelvű kézikönyvét írta. Úgyszintén megemlíti a jezsuita nevelők között Somogyi Jenőt. Utóbbi nem annyira könyveivel, mint inkább szervezései-vel, a Manréza építésével lett híres. A 30. oldalhoz: amit leír, igaz, de némi kiegészítésre szorul. A trianoni békekötés egyik előírása volt, hogy az elcsatolt magyarokat az új országoknak el kellett látnia állampolgári oklevéllel. Viszont a magyar szabályok szerint egyetemi rendes professzor nem lehet az, akinek nincs magyar állampolgársága. Ezért sem pártolhatták az ő egyetemi tanárságát. – Nagyon szigorú szabályok éltek és élnek a papnevelő intézetben arra nézve, hogy egyidejűleg nem lehet valaki lelki és fegyelmi előjáró. Tehát jobban el kellett volna különíteni, hogy mikor volt Scheffler a szatmári szemináriumban prefektus – és mettől fogva spirituális, a 32. oldal közepén ugyanis elég sommásan egybemosódik a kettő.

Néhány dolog van, amit legalábbis mi itt az anyaországban nem tudunk világosan még akkor sem, ha erről ott minden katolikus természetszerűleg tud is. Hogyan történt a váradi és szatmári egyházmegyék egyesítése? Mit jelentett ez? Állami parancs volt, vagy Róma is jóváhagyta? A két szemináriumot hogyan osztották meg? Ha jól értjük, akkor a kisszeminárium és a teológia kezdő éve mindkét egyházmegye számára volt Szatmáron, és a teológia felsőbb évfolyamai Váradon?

Hiányoljuk, hogy nem írja le ki volt a püspök elődje SJ-nak? Mikor halt az meg? Mennyi ideig állt a püspökség káptalani helynök kormányzása alatt, amíg őt püspökké nem szentelték?

Végül, mint aki működött a csonka váradi egyházmegye magyar részén is, öt évig Csernus Mihály apát alatt Derecskén, megjegyzem: sok ízben hallottam, hogy 1946 nyarán, amikor a Groza-kormány idején aránylag könnyű volt a határon való átjárás, Scheffler bejárta a váradi és szatmári püspökségek magyar részeit is. Csernus nagyon szeretett volna kommunistáktól való meghurcolás és börtön-évei miatt átmenni régi barátja, Shvoy Lajos püspöksége

alá, fehérvári területre. Scheffler lebeszélte, azzal, hogy légy nyugodt, én mindenért kárpótolni foglak téged. Nem hinném, hogy principálisom ezt kitálalta volna, vagy csak nosztalgiából emlegette. Személyileg ez a magyar út érdekelt volna a legjobban, és erről egy árva szót sem olvashattam.

Megismétlem, az elmondottakkal a világért sem csökkenteni akarom az olyan szerző érdemeit, aki nyilván nagyon sok lelkipásztori munkája mellett az éjszakáiból szakított ki időt, hogy volt püspökének az emlékét megörökítse. Tudományos szempontból azonban az ilyen füzetet még nem végleges életrajznak kell tekinteni, hanem inkább egy nagyobb arányú gyűjtőmunka kiinduló pontjának. Szeretettel kívánom, hogy ez a gyűjtés mielőbb teljessé váljék!

Lotz Antal

DÓKA KLÁRA

TÉRKÉPGYŰJTEMÉNYEK AZ EGYHÁZI LEVÉLTÁRAKBAN

Kiadja a Magyar Országos Levéltár. Levéltári Módszertani Füzetek. 15.
(Bp. 1992. 302 p.)

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. számában (282–284. p.) ismertetést olvashatunk arról, hogy a Levéltári Módszertani Központ 1989-ben kezdeményezte az egyházi levéltárak térképeinek feltárását. A 16 kötetesre tervezett katalógus-sorozatból idézett referátum az elsőként megjelent köteteket – a Kalocsai Érseki Tartomány térképeinek katalógusát ismerteti.

A tervezett sorozat azóta megjelent és csaknem 3500 oldalon ismerteti az egyházi levéltárakban és a hozzájuk kapcsolódó intézményekben őrzött térképanyagot. A hatalmas munkát 26 őrzőhelyen, 42 gyűjteményben komoly feladat volt elvégezni, viszont ezzel mintegy 8000 térképlap, 6304 leíráson vált ismertté a kutatók előtt. (A kötetek beosztását függelékben ism.)

A kutatás lezárásaként a szerző összefoglalást adott közre. Munkájában, melyet hat tematikus fejezetre osztott – a gyűjtemények felekezetenkénti és tematikus megoszlásával, a hazai kartográfia fejlődésével, a térképeket készítő mérnökök életútjával foglalkozik, majd az egyes levéltárakban őrzött anyagot ismerteti.

Az első részben megállapítja, hogy a fennmaradt térképanyag elsődlegesen az egyházi birtokokra vonatkozik, melyek nagysága a 19. század második felében, az úrbérrendezés után meghaladta a 2 millió holdat, az ország területének több mint 4 %-át. A trianoni békekötéssel a birtok 916 ezer kh-ra csökkent. Zömével a katolikus egyház rendelkezett, így a térképek nagyobb részét is e levéltárak őrzik. Összesen 870 db tartozik a protestáns gyűjteményekhez.

A katolikus birtoktérképek számát összehasonlítva a világi főurak családi levéltáraival – láthatjuk, hogy a kötött forgalmúnak tekintett egyházi területekről lényegesen több térkép készült és maradt fenn, mint az egyéb nagybir-

tokokról. Hiányokkal azonban így is lehet találkozni, főként a püspöki levéltárak esetében.

A kötet második fő része a 18. század elejétől az első világháborúig tekinti át a magyarországi térképészet főbb állomásait, különös tekintettel az egyházi levéltárak térképeire. Megállapítja, hogy a birtokok legkorábbi rajzai a telepítést, a birtok és a községhatárok pontos rögzítését szolgálták. Majd Mária Terézia korától kezdve egyre több úrbéri és mezőgazdasági térképpel találkozunk. Az előbbi térképek készítői az uradalmi és úrbéres területek elhatárolására, a birtokviszonyokra helyezték a hangsúlyt, utóbbiakon pedig a terület-hasznosítás emelkedik ki. Az úrbérek közé sorolhatók a jobbágyszabadítás során keletkezett tagosítási térképek, míg a mezőgazdaságiakhoz az 1879. évi vonatkozó törvénnyel kötelezően előírt erdőterképek állanak közel.

Az egyházi levéltárakban egy sor kataszteri térkép is található. Ezek legrégebbi darabjai II. József korában keletkeztek, és rendszerint nem a faluhatárt, hanem csak egyes birtokrészeket ábrázolnak. Nagyszámú kataszteri másolatot találunk a 19. század végéről és a jelen századból is. A nyomtatott térképek közül az egyházigazgatásiaiak a legfontosabbak, melyek rendszeres kiadása a 19. század első felében kezdődött meg. Jelentős részüket Karacs Ferenc metszette.

A kéziratos térképek nagyobb részének szerzői az uradalmak által fizetett mérnökök voltak. Az érseki, püspöki birtokokon már a vármegyénél korábban alkalmaztak „rendszeresített földmérőket”, míg a szétszórta káptalani birtokok geometrái a 19. század közepéig legtöbbször alkalmi megbízásokkal dolgoztak. Az első uradalmi mérnök Kovács (Fabricius) János volt, az esztergomi érsek alkalmazottja, aki azonban más egyházi birtokokon is készített határtérképeket. Az érsekek és a püspökök szívesen alkalmaztak szerzetes mérnököket. Köztük a szervita Házael Hugó, az egri uradalom mérnöke volt a legismertebb, de említhetjük Pannonthalmáról Bosnyák Benedeket, Esztergomból a pálos Mak Domokost, vagy Szabadhegyi Mihályt, szintén pálos szerzetest is. A mérnökök másik része kamarai szolgálatból került hosszabb-rövidebb időre az egyházi birtokra (pl. Karpe Mihály, Vizer János). Az úrbéri térképek készítésénél gyakran segítséget nyújtottak a vármegyék mérnökei is, a kataszteri felméréseket pedig rendszerint külföldi (osztrák) mérnökök végezték.

A kötet második részében az egyes gyűjteményeket mutatja be, melyek közül 1497 tételével – az esztergomi primási levéltár térképgyűjtése a legfontosabb. Törzssanyagra, birtokrendezési, erdő- és mezőgazdasági, kataszteri térképekre tagolódik, amit nem nagy számú nyomtatott anyag egészít ki. A legfontosabb darabok a törzssanyagban vannak, ahol csaknem teljes sorozatot őriznek az említett Kovács (Fabricius) János 1730–1740 között rajzolt határtérképeiből. Az érsekség távozása után rendszeresen foglalkoztatott mérnököket, így a térképek a terjedelmes birtok gazdálkodásáról a 18. század elejétől a második világháborúig áttekintést adnak. A 18. századi határtérképeket mezőgazdasági és úrbéri térképek követik, részletes rajzok ábrázolják a tagosítást és igen gazdag az erdőkre vonatkozó anyag is. Az érsekség birtokai elsősorban a felvidéki – Hont, Nógrád, Bars, Pozsony, Komárom, Esztergom-megyékben voltak, és róluk a trianoni békeszerződést követő évtizedekből a szlovák területeken készült, nagy mennyiségű térképanyag maradt fenn.

Szemben a primási levéltárban őrzöttekkel, 80 %-ban a mai országterületre vonatkozó rajzok vannak a kalocsai érsekség gazdasági levéltárában (826 tétel). Az érsekség birtokai – melyek gazdálkodásában a puszták igen fontosak voltak –, Pest megye déli részén és kisebb részben Bács-Bodrog megyében feküdtek. Az 1770-es évektől alkalmaztak mérnököt, Kronovetter Antal személyében, míg a 19. század közepén Kober József, a századfordulón Kikindai Aladár, az 1930-as években Borzso Ferenc látta el a mérnöki teendőket.

A szerző megállapítása szerint a káptalani levéltárak közül a leggazdagabb térképanyagot Pécssett találjuk, ahol 541 térképet őriznek. A káptalani, valamint a velük együtt kezelt székesegyházi, szemináriumi birtokok zömmel Baranya megyében voltak, főként Pécs környékén és a Dráva mellett. A gyűjteményhez nem tartozik kataszteri térkép, 20. századi darabok is csak elvétve fordulnak elő. A 18–19. században keletkezett, egy-egy településre vonatkozóan sorozatot alkotó térképek viszont a mezőgazdaság- és birtoktörténet kiváló forrásai.

A győri káptalani levéltár összesen 110 folyóméter iratanyagot foglal magában, melyhez nagyszámú – 417 db – térkép tartozik. A zömmel Győr megyében fekvő birtokokról az első térkép 1702-ben készült. Igen sok rajz maradt fenn a II. József-kori kataszteri felmérésből, és teljesek az úrbéri perek dokumentumai is, melyek gyakorlatilag a legfiatalabbak a gyűjteményben. A szerzők között Dóka Klára – időrendben haladva – elsőként az esztergomi uradalom mérnökét: Kovács (Fabricius) Jánost, majd Magyar Istvánt említi, aki több megye és birtokos szolgálatában tevékenykedett. A 18. századi térképanyagban több országos hírű mérnök rajzát is megtalálta (pl. Mikoviny, Böhm Ferenc, Frics András), amelyek eddig ismeretlenek voltak a kartográfiai irodalomban.

A gyűjtemények ismertetését a szerző a rendi levéltárak térképeinek bemutatásával zárja. Köztük legnagyobb az 557 tételt magában foglaló pannonhalmi bencés gyűjtemény, mely tematikailag határ-, birtok-, mezőgazdasági-, úrbéri és tagosítási térképekből áll, de rendkívül érdekes a gazdasági levéltár két világháború között keletkezett térképanyaga is. A pannonhalmi térképeket a 19. század közepéig alkalmi megbízással rendelkező geometrák, megyei mérnökök, erdészek készítették, majd a tagosítással kapcsolatos feladatok elvégzésére rendszeresítették a múlt század közepén uradalmi mérnöki állást.

A szerző a térképek kartográfiai jellemzőit a méretarány, tájolás, díszítés vonatkozásában foglalja össze. Mivel ez esetben elsősorban birtoktérképekről volt szó, ahol a határvonalakra, telekosztásra kellett fő gondot fordítani, így a díszítés a kéziratos térképeken nem volt jellemző. Néhány esetben díszítették a térképeket szerzetesek, egyes megyei vagy kamarai mérnökök, főként a 18. század utolsó évtizedeiben.

A Dóka Klára által elvégzett kutatások szerint a megmaradt térképek jelentős része északi (ÉK, ÉNy) tájolású volt. A nyomtatott dokumentumok, kataszteri, katonai, egyházigazgatási, jelen századi gazdasági térképek mind ilyen tájolással készültek. Déli (DK, DNy), vagy egyéb tájolás csak a kisebb birtokrészeket, egyes telkeket ábrázoló térképeken fordul elő.

A térképek méretaránya jellemző volt korukra. A 18. század első felében a királyi öl (ulna regális) volt a kiindulópont (2,95 m), majd a század folyamán rátértek a bécsi ölek (orgia Viennensis) alkalmazására (1,89 m). Leggyakoribb méretarány a 100 öl = 1 hüvelyk (1:7200), illetve ennek hányadosa, vagy többszöröse volt. Ilyen méretarányban dolgoztak a II. József-kori kataszter idején, ez volt az úrbéri, majd a tagosítási térképek szokásos méretaránya és így készültek az úrbéri térképek is. A 19. századi kataszteri felmérés 1:2880 méretarányú lapokon kezdődött, és csak a századforduló táján váltak általánossá az 1:1000, illetve ennek megfelelő, szabatos mértékrendszerű térképek.

A kötet zárófejezetében a szerző a térképek forrásértékét, kutatási hasznosítását elemzi. Megállapítja, hogy a feltárt térképanyag az ábrázolt terület és a helynevek szempontjából egyaránt jól kihasználható. A rajzok alapján vizsgálni lehet az egyes helységek településszerkezetét, az uradalmi és egyéb birtokok határvonalait, a főbb épületek, uradalmi majorok, ipari létesítmények elhelyezkedését, az infrastruktúrát, a birtokok nagyságát, fekvését, felosztását, a domborzati viszonyokat és a korabeli vízrajzot.

A helynevek alapján maga a táj elevenedik meg a kutatók előtt, hiszen a régi növény- és állatvilágról, egykori objektumokról, a korábbi mezőgazdasági kultúrákról, a lecsapolt tavakról, mocsarakról, elvezetett folyókról és patakokról adnak áttekintést. Különösen szerencsés – véli a szerző – ha egy helységről különböző időmetszetekben több térkép is rendelkezésre áll, ami lehetővé teszi az összehasonlítást és a fejlődés vonalának vizsgálatát.

Köszönet a szerzőnek az alapos, fáradhatatlan, kitartó és értékes munkájáért.

FÜGGELEK

A térkép-katalógus sorozat leírása

Magyarországi egyházi levéltárak térképei 1–16. Összeállította: Dóka Klára. Kiad. az Uj Magyar Központi Levéltár. Bp. 1989–1992.

I. Bevezetés (1989)

II–III. Protestáns egyházi levéltárak térképeinek katalógusa 1–2. (1989)

IV–VI. Az Esztergomi Érseki Tartomány térképeinek katalógusa 1–3. Az Esztergomi Prímási Levéltár térképei (1922)

VII. Az Esztergomi Főkáptalani Levéltár térképei (1992)

VIII. Az Esztergomi Érseki Tartomány térképeinek katalógusa 5. A Győri Egyházmegye térképei (1990)

IX. Az Esztergomi Érseki Tartomány térképeinek katalógusa 6. A Pécsi Egyházmegye térképei (1991)

X. Az Esztergomi Érseki Tartomány térképeinek katalógusa 7. A Veszprémi, Székesfehérvári, Szombathelyi Egyházmegye térképei (1991)

XI. Az Esztergomi Érseki Tartomány térképeinek katalógusa 8. A Váci Egyházmegye térképei. A Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye térképei (1991)

XII. Az Egri Érseki Tartomány térképeinek katalógusa (1991)

XIII–XIV. A Kalocsai Érseki Tartomány térképeinek katalógusa 1–2. (1990)

- XV. A rendi levéltárak térképeinek katalógusa 1. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár térképei (1991)
- XVI. A rendi levéltárak térképeinek katalógusa 2. Pálos és piarista térképek (1991)

Horváth Erzsébet

SIMOR JÁNOS EMLÉKKÖNYV.

Szerk. Beke Margit. Strigonium Antiquum 1. (Bp. 1992. 101 p.)

Simor János a múlt század sok neves magyar főpapja között is kiemelkedő egyéniség. Halálának 100 éves évfordulója alkalmából nívós emlékkötet jelent meg Beke Margit szerkesztésében Simor János Emlékkönyv címen (Prímási Levéltár Kiadványai, Strigonium Antiquum 1.) A kötet *Paskai László* bíboros ajánlásával és bevezető méltatásával kezdődik. Ezt követik a székesfehérvári születésű esztergomi prímás-érsek (1813–1891) majdnem negyedszázadig (1867–1891) tartó egyházfői tevékenységéről alapos ismertetést nyújtó tanulmányok. – *Adriány Gábor* és *Ladocsi Gáspár* sok vonatkozásban egymást kiegészítő munkájából Simor János egyházpolitikai szerepléséről kapunk részletes, kimerítő tájékoztatást, bár az elsőnek említett szerző talán kissé eltúlozva hangsúlyozza az akkori abszolutista kormányhoz való szoros kötődését. – *Beke Margit* tollából a Simor érsek köréből, „neveltjei” közül kikerült püspököket ismerjük meg, majd részletesen tájékozódunk tudománypártolásáról, főleg a több mint 40 ezer kötetet tartalmazó könyvtáráról. – *Mészáros István* alapos tanulmánya a bíboros-érsek iskolapolitikáját elemzi, ami korához viszonyítva nemcsak haladónak, hanem sok tekintetben előremutatónak is tűnik. – *Csépefalvi Pál* dolgozatában a sokoldalú műveltségű Simor műgyűjtő tevékenységét, főleg pedig építkezéseit ismerhetjük meg, ami a drégelyi Szondi-kápolna mellett elsősorban az esztergomi Bazilika befejezésében és a prímási palota praktikus épületegyüttesében vált maradandóvá. Kiváló gazdasági érzékét dicséri a hatalmas (közel 95 ezer holdas) egyházi vagyon mintaszerű kezelése, és az ebből befolyt érseki jövedelmek célszerű felhasználása. Ezekről *Fülöp Évától* olvasunk nagyon részletes és alapos beszámolót. – Végül *Farkas Gábor*: Simor János és Székesfehérvár címen családjáról, életének főbb eseményeiről, szülővárosához holtáig tartó szeretetéről kapunk érdekes, vázlatos áttekintést.

Talán e rövid összefoglalásból is kétségtelenné válik a nagy esztergomi érsek szellemisége és gyakorlati érzéke, valamint sokat létrehozó, alkotó tetteire.

Lakatos Pál

PITVAROSI TANULMÁNYOK

(Szeged, 1992. 343 p.)

A kötet, címének megfelelően, három tanulmányt tartalmaz, amelyek külön-külön is önálló egésznek képeznének, de együttes kiadásban egymást erősítik. Összetartozásuk elvitathatatlan, hiszen ugyanarról a településről, a Csongrád megyei Pitvarosról szólnak.

A harmadik tanulmány – sorrendben kénytelenek vagyunk visszafelé haladni – a pitvarosi Kochan család története, de a szokványos módon megírt családfa: születés, házasság, halál dátumainak lélektelen egymásutánja helyett a család tagjainak életéről közli mindazt, amit visszamenőleg iratokból meg lehetett tudni, illetve amit az emlékezet megőrzött. A közelmúltban meghalt, valamint a ma még élő tagokról pedig a szerző, nem kis munkával, szájhagyományból tájékozódott. Nem lehetett könnyű dolga, hiszen Magyarország különböző, egymástól távoli falvaiban élnek az utódok. Az ősök pedig a mai Szlovákia területéről, az 1921-ig Magyarországhoz tartozó Gömör megyei Jolsváról származnak, és a kiterjedt rokonság ma is ott él.

A második írás a község önkormányzatának, pontosabban előljáróságának története. Helyet kap itt a jegyző, a bíró, az esküdtek, a közgyám, a pénztárnok, a malombíró, az adószedő, árenda perceptor, törvénybíró és az esküdtgazdán kívül a község állatorvosa, orvosa és bábája, rendőre, gyepmestere is.

Bennünket a pitvarosi egyházközségről szóló tanulmány érdekel közelebről.

A lakatlan területet 1815-ben két nagylaki gazda vette bérbe, és két évre rá 175 nagylaki családot költöztetett át a mostani településre. Mivel a szegényes viskók meglehetősen rendszertelenül épültek a dombháton, a kincstár 1840-ben kötelezte a lakosokat, hogy új, rendesebb házakat építsenek, szép, egyenes sorokban. A szomszédos községeken kívül a Felvidékről is jöttek telepesek, különösen Gömör megyéből.

A véglegesen megült falu lakossága 1817-től 1836-ig tehát 19 évig a nagylaki evangélikus anyaegyházhoz tartozott, annak lelkészei látták el a pitvarosi gyülekezetet. 1924-ben levitát, lelkésziszolgálatot is végző tanítót kapott a község, aki aztán a következő évben egy kis lélekharangot szerzett. Az imaházat 1834-ben szentelték fel, amelyet a templom felavatásáig (1882) használtak. Szeberényi János bányakerületi superintendens 1836-ban meglátogatta a községet, és véleménye szerint az annyira megerősödött, hogy pap nélkül immáron nem lehet. Első lelkészét, ki is nevezte Molitorisz Lajos személyében, akit Szentesről helyezett ide.

A megszorodott hívek befogadására alkalmas templom építését 1881-ben határozták el, melyhez már évek óta gyűjtötték a pénzt. A templomot Ursits Lipót aradi építész tervezte neobizánci stílusban. Felépítését Klein Sándor hódmezővásárhelyi zsidó vállalkozóra bízták, aki azt tüneményes gyorsasággal fel is építette. Augusztusban már az ácsok dolgoztak a tetőn. A berendezés beszerzése után 1882. december 17-én felszentelték a templomot. Abban az

időben ez volt a környék legnagyobb egyházi épülete. Hossza 37 méter, szélessége 16 méter, magassága 17 méter. A templom nyugati végén a 39 méter magas torony áll.

Belső berendezése közül az orgonát Saska Márton békéscsabai orgonakészítővel csináltatták meg, akinek munkái több környékbeli templomban megtalálhatók. Az általa készített hangszerek tartósak és szép hangúak, számbavételük nagyon időszerű lenne, mert sorra-rendre kicserélik, lebontják a régi orgonákat. A díszes oltár és szószék elkészítésére Götzl Ágoston laibachi (ma Ljubljana, Szlovénia) szobrászsal és aranyozóval kötöttek szerződést. A 19. század utolsó harmadában és 20. század első két évtizedében az észak-bácskai falvak templomainak fa- és gipszszobrai javarészt tiroli műhelyekből kerültek ki. A nem rég megindult tudományos kutatás azonban nem tudott eddig arról, hogy a Tiszántúlra is eljutottak termékeik.

A lelkészek, segédlelkészek, tanítók, kántorok, presbiterium, egyházfi, felügyelő, harangozó, sírásó fejezetének címe önmagáért beszél, bár eléggé rendszertelenül vegyül a levéltár, bábák, statisztikai adatok, malmok, temető, az ősi viselet és szokások leírásával.

Az egész területen érződik, hogy szerzője szereti faluját, ám – autodidakta néprajzos és helytörténész lévén – nem tudott urrá lenni azon a hatalmas adattömegben, melyet negyedszázadnyi levéltároskodása alatt összeszedett. Nagy erénye, hogy nem másodkézből származó adatokkal dolgozik, nem húsz megjelent könyvből írt egy huszonegyediket, hanem mindig eredeti források alapján, melyekből azonban nem mindig tudta az értékes, egyedi, csak Pitvarosra jellemzőket megkülönböztetni a máshonnan is jól ismertektől. Szorosan tapad az iratok nyelvezetéhez, ami nehézkessé teszi stílusát. Anyanyelve (tót, szlovák) bizonyára tovább nehezítette a lektorok és a sajtó alá rendező Tóth István munkáját.

Mindent összevetve azért jó ügyet szolgált a Móra Ferenc Múzeum, amikor – más alapítványokkal karöltve – támogatta és lehetővé tette e kötet megjelenését. Az egész életében a kutatókat szorgalmasan és lelkiismeretesen szolgáló levéltárost méltón köszöntik ezzel 80. születésnapján.

Kőhegyi Mihály

STUDIA JUDAICA I. Editor: Ladislau Gyémánt, Pompiliu Teodor,
Maria Radosa. (Cluj-Napoca, 1991. 112 p.)

STUDIA JUDAICA II. Editor Board: Moshe Carmilly, Pompiliu Teodor,
Ladislau Gyémánt, Maria Radosa. (Cluj-Napoca, 1993. 116 p.)

BABES-BOLYAI UNIVERSITY, Cluj-Napoca, the History and Philosophy
Faculty, „MOSHE CARMILLY” Institute for Hebrew and Jewish History.

A legújabb erdélyi kezdeményezésekhez tartozik a kolozsvári judaisztikai intézet felállítása. Alapításának érdeme Moshe Carmilly (Weinberger) professzor, Kolozsvár egykori neolog főrabbiját illeti, aki jelenleg New York-ban él. Előrehaladott kora ellenére széleskörű tudományos munkásságot fejt ki és

egyik életcéljának tekinti a kolozsvári zsidó humán tudományosság újjáélesztését.

Az intézet ünnepélyes megnyitására 1990. október 22-én került sor és azóta két tudományos ülésszakot szervezett (1991. április 15–16. és 1992. október 21–23). A következő ülésszakra 1993 októberében kerül sor.

Valójában a Studia Judaica számai az intézet megnyitó ünnepségének anyagát, valamint az említett tudományos ülésszakokon felolvasott közleményeket közlik. Az első ülésszak témakörét „Egyedi és általános elemek a romániai zsidók történetében” címen határozták meg. A következő összejevetel „Közép és délkelet-európai zsidó irodalom, művészet, zene és folklór” körébe tartozó kérdéseket taglalta.

A haladás egyik fokmérője, hogy míg a megnyitás alkalmával csupán Carmilly professzor léphetett a szépszámú közönség elé értekezésével, a következő alkalommal már 11, a harmadik alkalommal pedig 21 közleményt terjesztettek elő. Az intézet romániai kitekintése keretében alapvető feladatként szerepel az erdélyi témák felhasználása. E tért bizonyítja, hogy a kiadásra került 33 munkából 17 döntő mértékben erdélyi kérdéseket taglalt. Az intézetnek sikerült a helyi kutatók mellett külföldieket is megnyerni, amit fémjelez az a tény, hogy az 1991-es tavaszi ülésszakon három, a következőn pedig hatan jelentek meg Izraelből, az Egyesült Államokból és Magyarországból. A tetemesen megnövekedett kiadási költségek előteremtését a Memorial Foundation for Jewish Culture – New York segítette elő. Az előadások a szerzők által választott nyelven kerültek felolvasásra, a Studia Judaica mindkét száma azonban azokat angol fordításban bocsájtotta közre.

Az első kötetben két tartalmas értekezésben Carmilly professzor az erdélyi zsidó történelem jelentős vonásait taglalja. „A héber nyelv és irodalom elterjedése Erdélyben” (I. 1–20.), illetve „Spanyol (szefárd) közösségek Erdélyben és a Bánságban a 17–19. században” (I. 39–52.) címen. Gheorghe I. Boden kolozsvári muzeológus adatokat sorakoztatott fel „A két világháború közötti erdélyi zsidó politikai életéről és sajtójáról” (I. 81–93.). Báthory Lajos kolozsvári akadémiai kutató a nagy szerepet játszó Blank bankházzal kapcsolatban értekezett „Jelentős zsidó üzletemberek Romániában 1890–1940” címen (I. 94–103.).

Igen érdekes és uttörő szerepet vállaló előadást tartott az amerikai Csengeri Imre „Fajiság, nemzetiség és vallás”, amelyben összefoglaló történelmi áttekintés után a zsidóság jelenlegi világhelyzetében keresett választ a fenti elemek viszonyára (I. 29–38.).

Elhangzott két bölcséleti tárgyú előadás is. Andrei Marga kolozsvári professzor „A zsidó filozófia hatásáról” beszélt (I. 21–24.). A szintén kolozsvári Vasile Musea, Moses Mendelssohn életművének vonatkozásait igyekezett megközelíteni (I. 53–60.).

Mircea Popa kolozsvári irodalomtörténész „Al. Macedonski és a romániai zsidóság ügye” címen a hegyeken túli izraeliták egyenjogúsításukért folytatott harcának egyik állomását elemezte. Mircea Moldovan „Zsidó építészeti megvalósítások Kolozsváron” felsorolásával kötötte le hallgatóságának figyelmét (I. 104–105. és 16 kék).

Kulturális kérdéseket fejtegetett Virgiliu Flores, kolozsvári kutató, aki Moses Gaster kapcsolatairól beszél román tudósokkal, amelyeket Romániából

történt kiutasítása után is fenntartott (I. 61–74.). Glück Jenő közleménye a romániai könyvtárak judaisztikai anyagáról adott ízelítőt (I. 79–87.).

Végül szólnunk kell az izraeli Avraham Romen vallásbölcseleti értekezéséről (I. 25–28.).

A *Studia Judaica* második kötete – mint jeleztük – jóval egységesebb anyagot tartalmaz. Természetesen ezúttal sem hiányzanak elvi kérdéseket boncolgató tanulmányok: Benjámin Lia „Modern zsidóság, diáspóra és alkotás helyi közegben” (II. 11–17.), míg Csengeri Imre „Politikai gondolatok az erdélyi cionizmus keretében (19–20. század) (II. 44–53) című írásaiban vázolták fel gondolataikat a zsidó kultúrát meghatározó kérdésekről.

A történeti tanulmányok továbbra is előkelő helyet foglaltak el. Nicolae Gudea, kolozsvári kutató beszámolt a Krassó-Szörény megyei Pozsezsena községben 1970-ben régészeti kutatások alkalmával napvilágra került Bar-Kochba éremről (II. 162–166.). Schweitzer József, a budapesti rabbiképző főigazgatója, magyarországi és erdélyi szeráfok kérdéseiről közölt adatokat (II. 65–77.). Ide kapcsolódik Pompiliu Teodor, kolozsvári professzor előadása a román historiografia zsidó vonatkozásairól (II. 35–43.).

Igen tág teret foglaltak el a különböző irodalmi kérdések. Moshe Carmilly tartalmaz előadása „Zsidó írók összeütközése a Habsburg Birodalom és Románia cenzurájával a 18–19. században” címet viseli (II. 18–35.). Az amerikai Iván Sanders professzor „Ókori legendák, újkori történelem. Zsidó témák Kaczér Illés műveiben” kérdésfelvetésében igyekezett keresztmetszetet adni az író életművéről (II. 54–64.). Gyémánt László, a kolozsvári judaisztikai katedra professzora értekezése Ion Budai-Delenau mult századbéli erdélyi román hebraista tevékenységét elevenítette fel (II. 78–84.). Mircea Popa „Zsidóvilág a romániai novellairodalomban (19. század vége)” címne több korabeli művet elemzett (II. 85–91.).

Nadia Badrus, szebeni kutató a Brukenthál könyvtár 1700 előtről származó judaisztikai értékeiről adott átfogó képet (II. 118–121.). Icik Kara jászvásári veterán tudós arról számolt be, hogy Moldovában Gheorghe Asachi uttőő szerepet játszó nyomdájából (19. század első fele) héber betűkkel készült könyvek is napvilágot láttak (II. 122–126.). Ioan Chirila, a kolozsvári görögkeleti román teológia tanára a román-zsidó kapcsolatok kérdését fejtegette a 16–17. századbéli román egyházi irodalom kapcsán (II. 114–117.).

A zsidó közoktatás kérdései szerepeltek Liviu Rotman, izraeli kutató napi-rendjén „A romániai zsidók nevelése és társadalmi rétegződése a századfordulón” címen (II. 99–102.). Glück Jenő adatokat sorakoztatott fel a „Zsidó elemi oktatás erdélyben (1848–1918)” kérdéseinek megvilágítására (II. 103–113.). Virgiliu Florea beszámolója „Lazăr Seineanu zsidó származású román nyelvészről” szőlt (II. 127–132.). Több közlemény művészeti témákat taglalt. Papp Ferenc, kolozsvári muzeológus „A zsidók és az erdélyi múzeumok kérdései” megvilágítására vállalkozott (II. 127–132). Hermann Mairovici, kolozsvári zeneszerző, az erdélyi zsidó zeneszerzőkről adott összefoglalót (II. 140–143.). Romeo Chircoiasiu, a kolozsvári zeneakadémia professzora, az előbbi munkásságát méltatta (II. 144–145.). Cornel Crasiun, kolozsvári kutató, a romániai zsidó festők működéséről számolt be a két világháború közötti időszakból (II.

146–151.) A bukaresti Raoul Sorban a holokausztnak áldozatul esett észak-erdélyi művészeknek igyekezett emléket állítani (II. 152–157.). Végül szólnunk kell Mircea Moldovan előterjesztéséről, aki egy régi kolozsvári zsinagógát írt le (II. 158–161.).

A második kötetben három könyvismertetés is helyet kapott Mircea Moldovan méltatta „Magyarország zsinagógái” című, 1989-ben megjelent összefoglalót (II. 169–170.). Remus Campianu teret szentelt Michael Silber jeruzsálemi professzor szerkesztésében megjelent „Jews in the Hungarian Economy 1760–1945” című könyvnek. A Jeruzsálemben 1992-ben kiadott mű többek között emléket állít Moshe Carmilly több évtizedes tudományos tevékenységének is (II. 171–171.). Gyémánt László ismerteti Carol Ianeu „L’emancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919)” (Montpellier, 1992) című legújabb könyvét, amelyben további anyagot ismertet a romániai zsidók sokáig halogatott állampolgári jogainak megadásával kapcsolatban.

A Studia Judaica második kötete rövid beszámolóval zárult a kolozsvári intézet működésével kapcsolatban. Megtudhatjuk belőle, hogy a tanszék kurzusait mintegy 30–40 hallgató látogatja, akik felerészben le is vizsgáztak. Kiemeli az erdélyi könyv- és levéltárakban folyó kutatómunkát is.

A Studia Judaica két kötete újabb tudományos távlatokat nyit meg. Fontossága elsősorban abban rejlik, hogy a megjelent tanulmányok megkezdik a múlt kutatásai eredményeinek felelevenítését. Nem feledhetjük, hogy az utóbbi évtizedekben a romániai történettudományban háttérbe szorult a zsidóság szerepe. Ritkán kerültek napirendre, elsősorban politikai okokból, olyan témák, mint például az 1944 tavaszán történt tragikus események, míg homályban maradtak a Keleti Kárpátokon túl történt hasonló események.

A közölt tanulmányok az első lépést jelentik az izraeli és amerikai, bennünket érdeklő, judaisztikai eredmények megismeréséhez. Itt szabadjon emlékeztetni arra a tényre, hogy az izraeli levéltárak hatalmas tartalékokkal rendelkeznek a romániai és magyarországi zsidóság történetével kapcsolatban. Csak példaként említjük, hogy Tel-Avivban sikerült megismerni azt a tényt, hogy 1944 elején XII. Piusz pápa 1,353 millió lejt adományozott a Transmistriába deportált és ott még életben lévő romániai zsidók megsegítésére.

Végül a kiadványban helyet kaptak olyan tanulmányok is, amelyek az ujraindult forráskutatás eredményeit közlik.

Mindenesetre örömmel állapíthatjuk meg a Studia Judaica két kötete alapján, hogy a kolozsvári intézet működése nem csupán zsidóügy, hiszen a szerzők között románok és magyarok, ortodoxok és mintkét rítusú katolikusok is előfordulnak.

Glück Jenő

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY

Összeállította: Szőke Gyula. Kiadja a Szent László Alapítvány.
(Bp. 1993. 56 p. + 98 tábla).

Minden tekintetben figyelemre méltó, tartalmilag érdekes, nagyon szép kiállítású, pompásan illusztrált könyv került ki Szőke Gyula győri kanonok kezéből. A Tempfli József nagyváradi megyéspüspök előszavával ellátott mű a szent király származásának, trónra kerülésének ismertetésével kezdődik, majd uralkodásának főbb mozzanatait emeli ki egészen haláláig. Külön fejezetben olvasunk egyházszerző tevékenységéről. Ebben a tekintetben a legkiemelkedőbb alkotásai a Somogyváron Szt. Egyed tiszteletére alapított bencés apát-ság, valamint a zágrábi püspökség. – Törvényalkotó munkája a pannonhalmi és szabolcsi zsinatokhoz kapcsolódik. Az ezeken hozott – mai szemmel nézve talán túl szigorú – rendelkezések az akkori viszonyok közepette kétségtelenül szükségesek voltak, és nem is maradt el a hatásuk. – Az „Athleta Patriae” díszjelző egymagában is jellemzi a nagy király hősi, lovagi egyéniségét. – Életszentségének egyik kritériuma az alázatosság, ami kitűnik Monte Cassino apátjához írt leveléből, a másik, a megbocsátó, bosszúra nem gondoló természet. Pl. ő kezdeményezte István király szentté avatását annak ellenére, hogy a nagyapját, Vászolyt István vakíttatta meg. – Az ismert Szt. László ereklyék között a leghíresebb a koponyarészt magában foglaló győri és nagyváradi Herma. Az utóbbi 1400 körül egy nagy tűzvész alkalmával csodálatos módon épen maradt. – A róla szóló mondák és legendák leginkább harcaihoz kapcsolódnak (Tordai hasadék, Szt. László pénze, a kun vitézzel folytatott küzdelme, csodás vízfakasztás stb.) Részletesen ismerteti a könyv a szépirodalomban, festészetben, szobrászatban található ábrázolásait, mind hazánkban, mind a külföldön. Ikonográfiai attribútumává a bárd vált, ami harcias természetét szimbolizálja. A Kálti Márk által készített Képes Krónikában három helyen található ábrázolása. Gyakran fordul elő alakja a középkori ötvösművészetben, valamint a városok, vármegyék címereiben (néha csak attribútuma, az említett csatabárd). Azok között a városok között, ahol kultusza a legélénkebb, Nagyvárad mellett Győr emelkedik ki. – Megemlítendő, hogy egy 1992. évi MT. rendelet Szt. Lászlót a határőrség védszentjévé nyilvánította. – 1861-ben alakult meg a Szent László Társulat, amely főleg a külföldön élő honfitársaink nemzeti identitásának a megőrzését kívánja szolgálni. Ebből nőtt ki 1904-ben a Julián Iskola Egyesület. – A könyv utolsó részében szentünk ma is élő kultuszáról olvashatunk, amelynek egyik legbeszédesebb bizonyítéka, hogy hazánkban 107 templom, vagy kápolna titulusa Szent László, de a Magyarországhoz tartozó egykori területeken is sok Szt. László templom van. – Különös értéke a könyvnek a közel 100, igen szép, többnyire színes illusztráció.

A „nyomda ördöge”, talán itt-ott a szerző figyelmetlensége az oka a néhány becsúsztott tévedésnek, pontatlanságnak, de ezek nem vonnak le semmit a mű értékéből.

Lakatos Pál

A KERESZTÉNYSZOCIALIZMUS MAGYARORSZÁGON 1924–1944
(Bp. 1993. 270 p.)

A katolikus egyház, a politikai katolicizmus kiváló kutatójának ez a könyve szerves folytatása A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923 című, 1977-ben megjelent munkájának. Az első mű, mely az 1974-ben megvédett kandidátusi értekezésen alapul, a keresztényszocialista eszmerendszer fő vonalait, magyarországi adaptációját mutatja be, és a keresztényszocialista egyesületek, szakegyletek, a párt működésének első két évtizedét kíséri nyomon, kiemelve a mozgalom csúcspontját jelentő 1919–21 közötti éveket.

A most megjelent munka a magyarországi keresztényszocializmus második két évtizedének történetét dolgozza föl, a bethleni politikai konszolidáció teljessé válásától a nyilas puccsig, amikor is a mozgalmat fölszámolták. Zárófejezetként (epilógus helyett) pedig bemutatja az újjáéledő keresztényszocializmus 1945–48 közötti fölszámolását.

E második munka nem csupán történeti folytatása az előzőnek, hanem a kutatómunka magasabb szintre emelését is jelenti, hiszen a szerző e munkájával nyerte el az akadémiai doktori fokozatot.

Tanulmányában a szerző a keresztényszocializmus történetét három síkon mutatja be.

Az elsőben a keresztényszocialista politikai törekvéseket elemzi, középpontjában a keresztény pártok történetével.

A második síkot a keresztényszocialista szervezetek és egyesületek alkotják.

Vizsgálódásának harmadik síkját a keresztényszocialista eszmerendszer kutatása képezi. Ez a terület a legkevésbé kimunkált, igaz – az előző korszak alakjainak, Prohászkanak és Giesweinnek munkáihoz képest – e korszakban csak jelentéktelen eszmei termékei (propaganda brossurák) vannak a keresztényszocialista mozgalomnak.

A keresztényszocializmusnak a korszak politikai palettáján elfoglalt helye megjelölésekor a szerző hangsúlyozza, hogy e korszak keresztényszocializmusára is az volt a jellemző, hogy nem vált az országos politikát meghatározó, vagy jelentősen befolyásoló erővé. (Az előző korszakban is ez csak 1919 és 1920 néhány hónapjában jellemezte.) Sőt, különböző okok következtében nem lett önálló, sajátos arculatot és érdekorientáltságot kifejező politikai áramlattá, hanem a politikai katolicizmus egyik taktikai eleme volt csupán.

A keresztényszocializmus politikai önállótlanágának, önkifejezése elmáradásának legfőbb okát a szerző a katolikus egyház helyében, a politikai hatalomhoz való viszonyában látja: az egyház és állam kapcsolatrendezésében ugyanis egy olajozottan működő mechanizmus alakult ki. Ebben az egyház részéről a hierarchia politikai akarata jól érvényesült, és a tőle független katolikus politikai párt csak zavarta volna ezt a kapcsolatot.

De hová lehet elhelyezni a keresztényszocializmust a politikai palettán? A szerző szerint egyik szélső póluson sem. Nem mert nyitni ugyanis a demokrácia, a baloldal, a tényleges népi érdekek irányában, ugyanakkor természeténél

fogva tartózkodott a fasiszta, a szélsőségesen demagóg irányzatok adaptálásától is. Ebben az ellentmondásosságban, felemáságban látja a keresztényszocializmus gyengeségének legfőbb forrását.

A keresztényszocialista mozgalom periodizálását a szerző (helyesen) a Horthy korszak hagyományos politikai korszakolásához kapcsolja.

Az első korszak az 1924–31 közötti időszakot foglalja magában. A bethleni politikai konszolidációval párhuzamosan a politikai katolicizmus és benne a keresztényszocializmus, a csúcsról gyorsan a mélypontra zuhant. Az 1919 augusztusában újjászerveződött keresztényszocialista párt októberben egyesült a Friedrich-Teleki féle Keresztény Nemzeti Párttal, és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) nevet veszik föl. Ez nem csupán a keresztényszocialisták önállóságának földásával, de politikai szerepük háttérbeszorulásával is járt. A Bethlen Peyer paktum szerepük további csökkentését jelentette. De hasonló sorsra jutott a királypuccsok után a KNEP többi vezető politikusa is, sőt a párt is kis csoportokra szakadt.

Először a keresztényszocialisták próbálnak – a keresztényszocialista szakszervezeti mozgalomra támaszkodva – talpra állni. 1923. május 20-án, Haller István elnökletével, létrehozzák az Országos Keresztényszocialista Pártot, mely programját és szervezeti szabályzatát tekintve teljesen a régi keresztényszocialista elveken alapult. (Lásd a tanulmány végén közölt mellékletet!)

A bethleni konszolidáció politikai felállásban az autonóm keresztényszocialista pártnak és politikának azonban nem maradt funkció. A „vörös veszedelem” elmúlt, ellene a Bethlen-Peyer esemény következtében az MSzDP vezetés és az erőszakszervezet hatékonyabb fegyver volt. Az Országos Keresztényszocialista Pártra így a Bethlen mögötti erőknél nem volt szüksége. Szerepük így csak a jobboldali ellenzék szerepe lehetett.

A konzervatív (agrárius, legitimista) keresztény erők pártalapítási kísérlete, gróf Zichy János vezetésével zajlott, és 1923. december 18-án hozták létre a Keresztény Nemzeti Gazdasági Pártot. Magukat keresztény demokratáknak jelezték, de ez nem jelentett mást, mint a bethleni alkotmányos konzervatív rend támogatását, a rend politikai tartalékának szerepét játszva. Az ellenzéki keresztényszocialisták és a kormányt támogató kereszténydemokraták között már 1924-ben együttműködési szerződés jött létre. Ez 1926 februárjában egyesüléshez és a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt létrehozásához vezetett. Az új párt tagja lett a Budapesten tevékenykedő – Wolf Károly vezette – Keresztény Községi Párt is, de a fővárosi politikai életben továbbra is önálló szerepet kapott.

Az új párt elnöke gr. Zichy János lett. A párt lényegében a kormányt támogatta, de fenntartotta magának a jogot, hogy a neki nem tetsző intézkedéseket bírálja.

A politikai katolicizmus egységén és kormányt támogató politikáján az első repedést Friedrich István kiválása, és 1928 végén a Keresztény Ellenzék nevű párt létrehozása jelentette. A második lépés pedig az 1931-es választások előtt történt. Ekkor ugyanis, az eddig csak a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártban, valamint a Keresztény Községi Pártban tevékenykedő keresztényszocialista politikusok egy csoportja, Szabó József és Székely János vezetésével,

kísérletet tesz az önálló Keresztényszocialista Párt létrehozására. A választóson azonban sikertelenül szerepelnek, nem kerülnek be a parlamentbe.

A keresztény szakegyesületi mozgalom képezte – mint korábban említettük – a keresztényszocializmus másik síkját.

Az 1921-ben alapított Keresztényszocialista Országos Szakszervezetek Szövetsége volt a keresztényszocialista szakegyesületek koordináló szervezete, mely 1924-ben 115 ezer munkavállalót tömörített.

A társadalmi-politikai szervezetek, egyesületek helyett, a szakszervezeti jelleg erősítését követelő új körülményekhez, a régi vezetők egy része (Syabó József központi főtítkárr és Székely János elnök csoportja) nem tudott alkalmazkodni, ezért a szindikalista csoport, Tobler János vezetésével kigolyózza őket. A szindikalista és az egyesületi irányzat így szétválik 1927 májusában. A Tobler János vezette szindikalista irányzat Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek Szövetsége néven működik tovább, a Szabó-Székely csoport pedig Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetsége néven szerveződik újjá.

A Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének közbenjárásával ugyan 1931 februárjában egyesítik a két szervezetet Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek néven, de a Tobler-Székely közötti ellentétek nem csitulnak.

A szerző néhány jelentősebb keresztényszocialista szakegyületet is bemutat, melyek főleg az állami alkalmazottakat és a városi üzemek dolgozóit tömörítették. A keresztény szocialisták itt hivatalos támogatást kaptak, másrészt a szociáldemokraták mozgási szabadsága ezeken a területeken korlátozva volt (dohánygyári munkások, városi közüzemi alkalmazottak, villamosvasúti alkalmazottak).

A tanulmány második fő része a harmincas évek keresztényszocializmusával foglalkozik.

A harmincas évek eleje fordulatot jelent a keresztényszocializmus történetében. A gazdasági válság, a fasiszmus második hullámának hatására módosul a katolikus szociális tanítás, 1931 májusában megjelenik a *Quadragesimo anno* enciklika.

Eszmei téren a hivatásrendiség gondolata, az egyén az individuum védelme helyett a kollektíva, a hivatás tagjának hangsúlyozása kerül előtérbe. A szakszervezetek helyett a hivatásrendiségen alapuló korporatív mozgalom kap hangsúlyt, melynek szervezeti kereteit az *Actio Catholica* jelenti.

A gazdasági válság és Bethlen bukásának hatására a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt lépéseket tesz a munkavállalók megszervezésére a Keresztényszocialista Dolgozók Pártcsoportjának létrehozásával, az 1923-as keresztényszocialista program felfrissítésével (1931 október) és egy agrárprogram elkészítésével (1932 április).

Széchenyi György vezetésével kísérlet történik a politikai katolicizmus megreformálására is, egy ellenzéki katolikus párt létrehozásával (Egyesült Néppárt 1932 június), de a püspöki kartól nem kap ehhez támogatást.

1933 júniusában Gríger Miklós vezetésével mégis létrejön egy új keresztény párt, Nemzeti Néppárt elnevezéssel és ellenzéki, keresztény, legitimista programmal.

Közben a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt is harcot vív a parlamentben Gömbös jobboldali radikalizmusával.

Az 1935-ös választásokon azonban kudarcok érik, szavazatainak nagyobb részét elveszíti, mindössze 6 mandátumot szerez. Ezután indítja be az egyház fokozott ütemben az Actio Catholicát, és történnek lépések a keresztény pártok egyesítésére, melyek végül az Egyesült Keresztény Párt (1937 január) megalakulásához vezetnek.

A szerző elemzi az Egyesült Keresztény Párt képviselőinek parlamenti tevékenységét is a kor fontos kérdéseiben (kormányzói jogkör kiterjesztése, költségvetési vita, Márciusi Front kérdése).

A harmincas években a keresztényszocialista szakegyleti mozgalmaknak komoly vetélytársai akadtak. A katolicizmuson belül, az 1935-ben létrehozott Egyházközségi Munkás Szakosztályok (EMSzO) és az Actio Catholica szervezetei, valamint katolicizmuson kívül, a kormány által kezdeményezett Nemzeti Munkaközpont és a nyilas munkásszervezetek. A helyzetet belső problémák is súlyosbították, ugyanis ismét kiéleződött a harc a baloldali kereszténydemokratikus törekvésekhez (Katona Jenő és a Korunk Szava című lap fémjelzi ezt az irányzatot), vonzódo Tobler János irányzata és a jobboldali törekvésekhez igazodó Szabó-Székely frakció között.

A szerző ismét sorra veszi a keresztényszocialista szakegyesületeket. A Tobler frakcióból legnagyobb a Magyar Keresztényszocialista Vasutasok Országos Gazdasági Egyesülete (VOGE) volt, 54 helyi csoportban 19 ezer taggal. A Magyar Keresztény Postások Országos Gazdasági Egyesülete (POGE) pedig 4250 tagot tömörített.

A Szabó-Székely frakcióhoz tartozók közül a legjelentősebb a Keresztényszocialista Villamos és Helyiérdekű Vasúti Alkalmazottak Országos Szövetsége volt 4200 taggal és a keresztényszocialista Dohánygyári Alkalmazottak Országos Szövetsége 2200 taggal.

A nemzetközi kapcsolatokkal is foglalkozik a szerző. A Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségével, mely a 20-as években a kommunista és szociáldemokrata, a 30-as években pedig a fasiszta kormányokkal állt élesen szemben.

A könyv utolsó részét az 1938–44 közötti időszak elemzése képezi.

A politikai katolicizmus ekkor 3 irányzatra szakad.

1. A konzervatív irányzat az 1920-as években kialakított status quo fenntartására törekedett. A német megszállásig támogatta a kormányok bel- és külpolitikáját, közte a revíziót és a háborús erőfeszítéseket is.

2. A szociális reformokat először hivatásrendi szellemben sürgető, de politikailag a liberális katolicizmushoz, majd a kereszténydemokráciához közeledő antifasiszta irányzat. Ez az irányzat részévé vált az antifasiszta függetlenségi törekvéseknek. Ehhez sorolható a parlamentből és a nagypolitikából kiszorult keresztényszocialista mozgalom többsége is.

3. A szintén hivatásrendi indíttatású, de a reformokat a totális fasiszta diktatúrától váró „fasizálódó” irányzat, mely két szervezetben öltött testet:

a) A Keresztény Nemzetiszocialista Front, amit a keresztény pártból és a kisgazda pártból kiszorult elemek hoztak létre.

b) A Magyar Élet Keresztény Községi Pártja, mely a keresztényszocializmus és a nemzetiszocializmus szimbiózisával kísérletezett.

A világháború menetében bekövetkezett döntő fordulat (1943) után a politikai katolicizmuson belül újabb átrendeződés ment végbe. Döntő kérdéssé vált a háború utáni időkre való fölkészülés.

1. Centrumot képező konzervatív, parlamenti Egyesült Keresztény Párt átalakítása Keresztény Néppárttá, azaz visszatérés a forrásokhoz, a Katolikus Néppárt eredeti programjához.

2. A hivatásrendiség politikai konkulúzióval szakító szociális mozgalmak új útkeresésének eredményeként a Katolikus Szociális Népmozgalom életre hívása. Ez lett aztán tömegbázisa a kereszténydemokrata – keresztényszocialista politikai mozgalomnak, bár csak megkésve – 1944-ben – alakítják meg a Kereszténydemokrata Néppártot.

A keresztényszocialista mozgalom 1938–41 között, a békés területi revízió keltette eufória hatására, a belső társadalmi egység, az osztálybéke biztosításában működik közre, és elcsúszik a jobboldali radikalizmus irányába.

A háború alatt a szervezetek működése elakad, a csoportok – főleg a behívások következtében – elnéptelenednek. A megnyilatkozások inkább propaganda, mint érdekvédelmi jellegűek.

A háborús fordulat után a keresztényszocialista mozgalom is az átmentés lehetőségeit kereste. Ennek legmarkánsabb bizonyítéka, hogy nyíltan és egyértelműen szembehelyezkedik a hivatalos rendiséggel. A szindikalista irányzat és a hivatásrendiség azonban 1944-ben újra összetalálkozik, de most már keresztényszocialista platformon, miután az utóbbiak elhatárolják magukat a diktatúrától, ezzel saját múltjuktól. Ez az utolsó pillanatban történő összetalálkozás, azonban már nem vezet eredményre. A német megszállás alatt, bár formálisan nem oszlatják fel őket, működésük megszűnik. A nyilasok pedig radikálisan főszaolják a keresztény munkásmozgalmat is. Az illegális tevékenységre nem csupán nem voltak fölkészülve, de az ilyen tevékenységnek nem is látták értelmét.

A tanulmány zárófejezete utalásszerűen bemutatja az újrakezdés problémáit, illetve a mozgalom főszaolását.

1945 után az újraindulás nehéz volt, bár sem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, sem az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem sorolta a felosztatandó fasiszta jellegű szervezetek közé sem a Keresztény Néppártot, sem a keresztényszocialista egyesületeket és szervezeteket, csak az EMSzO-t, annak ellenére, hogy vezetői még náci koncentrációs táborban is voltak.

Az újjászervezés azért ment nehezen, mert a keresztényszocialista politikusok egy része (Szabó, Székely, Bozsik, Reibel stb.) a demokratikus szervek üldöztetésének volt kitéve, másrészt a szociáldemokraták és a kommunisták még 1944 októberében megegyeztek, hogy a háború után egységes szakszervezeteket hoznak létre, így nem maradt tér a keresztényszocialisták számára.

A szerző határozottan leszögezi, hogy a keresztényszocializmus sem az új rendszer, sem annak további radikalizálódási folyamata számára nem jelentett veszélyt, mégis az 1946 nyarán felosztatott másfélezer katolikus egyesület között ott találjuk a Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek Szövetségét is.

Az 1944 őszen alakult Demokrata Néppárt 1945 nyarán kettészakadt egy Barankovics István vezette baloldali csoportra és egy konzervatívra, mely Pálffy József irányítása alatt állt. Egyik irányzatnak sem sikerült megszerezni az egyházi vezetés támogatását. Így az 1945-ös választásokon nem indultak, és a közéletben sem fejtettek ki aktív tevékenységet. A Barankovics frakció azonban az 1947-es választások előtt újraéledt, és ellenzéki programmal nem lebecsülendő eredményeket ért el. A Demokrata Néppárt hivatalosan nem tekintette magát sem a keresztény párt, sem a keresztényszocialista mozgalom örökösének. (Nem akartak ezen a téren frontot nyitni!) Sorsát mégsem kerülhette el. A proletárdiktatúra létrejötte után, gyors ütemben megindult fölmorzoslása.

A könyv ismertetése során az elismerés hangján kell szólni arról a hatalmas mennyiségű forrásanyagról (könyvek, folyóiratok, napilapok, levéltári iratok), melyet a szerző írásában fölhasznál, és amelynek összegyűjtése több éves kutatómunka eredménye.

Ezek körül néhány dokumentumot közöl is:

- Az Országos Keresztényszocialista Párt 1923-as programja és szervezeti szabályzata.
- A Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek Szövetségének alapszabályai.
- A Keresztényszocialista Dolgozók Pártcsoportja programja.

Megkönnyíti a témában való eligazodást a keresztény szervezetekről közölt táblázat is. Talán jó lett volna egy szemléltető ábrán bemutatni a katolikus pártok alakulását és mozgását is.

A tanulmány stílusa gördülékeny, a munka – a bennelévő tényanyagözön ellenére –, ahogy Gergely Jenőtől már megszoktuk – most is olvasható. A katolikus egyház, a politikai katolicizmus története iránt érdeklődők nagy haszonnal forgathatják ezt a tényleg hiánytpótló művet.

A tanulmány a Typovent Kiadó gondozásában jelent meg 1993-ban.

Pál József

LÁSZLÓ GYULA

A SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA KÖZÉPKORI FALKÉPEI (Bp. 1993. 157 p.)

A Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára című sorozatnak negyedik számaként jelent meg kiváló történészünknek a Szent László-legenda ikonográfiai kérdéseivel foglalkozó műve. A könyvet a szerző középkori művészetünk jeles kutatójának, Radocsi Dénes emlékének ajánlotta.

László Gyula több mint negyven éven át vizsgálta a Szent László-legenda képi ábrázolásait. A téma összefoglalását jelentő földolgozását eredetileg Szent László szentté avatásának nyolcszázadik évfordulóján tervezték kiadatni, de a

megjelentetés végülis elmaradt, s a munka most kerülhetett a nagyközönség elé. A kötet a kézirat lezárása, 1980 óta eltelt időszakban fölbukkant újabb freskókat és adatokat is magába foglalja. E kiegészítésben Kerny Terézia és Sarudi Sebestyén József voltak László professzor úr segítségére.

A könyv sorra veszi, és térképen is szemlélteti a történeti Magyarország területén még meglévő, az idők folyamán elpusztult és a pusztán föltételezett falfestményeket. Ezek többnyire a Kárpát-medence peremvidékein, az ún. határőrterületeken, ritkán az ország belsejében találhatók.

A III. Béla uralkodása alatt, 1192-ben szentté avatott Lászlónak nálunk százötven temploma volt. Erekyéi, személye különös védelmet jelentett idegen támadás, pestis, sőt földrengés ellen. Legendái szerint számos csoda és a király sírjához vezetett zárandoklatok nagy száma jelzik szentünk népszerűségét. A hazát védelmező lovagszent alakja megjelenik a népköltészetben, s még a 17. század végén is éltek dalok a nép ajkán Szent Lászlóról. A fennmaradt ábrázolások tanúsága szerint a Szent László-sorozatok alaprétegét egyetlen, az egyedi sajátosságok alapján jól fölismerhető alak ismételése alkotta. A falképeken kettős megköötöttség látható: egyrészt a szent azonossága és a történet menetének megegyező volta. A Magyarországra törő kunokkal való összecsapásról (kerlési csata) egyéb forrásaink is tudósítanak: Képes Krónika, Erdy-kódex, Bonfini munkája, Mügelin Henrik krónikája, a moszkvai évkönyvek, az Anjou – a szerző szóhasználata szerint Vatikáni-Legendárium.

A falképekkel kapcsolatos kutatásainak összegzésében a szerző igyekszik tisztázni a ciklus egyes motívumainak eredetét, és eloszlatni azokat a téveszméket, mik szerint az ábrázolások mintájául a nagyváradi székesegyház Szent László-freskója szolgált volna, s hogy keresztény művészetünk valamennyi motívumának eredetét a kereszténység fölvétele utáni időkben kell keresnünk. Megállapítása: a Szent László-legenda falfestményeiben a honfoglalás korára, sőt jóval előbbre visszanyúló hagyományok becses emlékeit őrizzük. Ennek bizonyítására bőséggel hoz keleti, szibériai és perzsa párhuzamokat. Jól megragadható módon keleti örökség a bírkózás, a pihenés, az ún. „fejbe nézés” motívuma. E két elemet a könyv egészen a szkíta időkig vissza tudja vezetni. A szerző kimutatja, a Szent László-legenda népi alkotás, alapja egy keleti hősi eposz, melynek mozzanatait a Szent László-legenda falképein kívül őrzi a még ma is énekelt Molnár Anna népballadánk. Természetesen a nyugati művészet is hatott az ábrázolásokra. A várból való kivonulás, a püspök áldása stb. csak onnan volt átvehető. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a keleti elemeket őrző magyar alkotás éppen egy harcos szenthez, a határainkat vigyázó lovagkirály alakjához tapadtak.

A mű talán legértékesebb részét az adatok katalógusban való ismertetése jelenti. László Gyula apró részletességgel foglalja össze a témával kapcsolatban föllelhető miniatúrákat (Thuróczi Krónika, Vatikáni Legendárium, Képes Krónika, a bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve) és a falfestményeket. Ma huszonhat meglévő, három elpusztult, de lemásolt, nyolc elpusztult és tizenegy föltételezett alkotásról tudunk. A falfestmények a Székelyföldön és a Szepességben a leggyakoribbak. Az első ábrázolások a 13. század végén és a 14. század elején, alig néhány évtizeddel a szentté avatás után már fölbukkantak,

megelőzve a Szent László tisztelet központjává váló váradi székesegyház föl-építését. A képsorok nem egy, hanem kettő, esetleg három alapmintát követnek, illetve ezek variációi. Éppen ezért nem lehet összeállítani egy ún. teljes sorozatot és ez alapján az egyes emlékekkel kapcsolatban hiányokról beszélni.

Az egyes helységek emlékeit bemutató rész dícséretesen alapos. A legfontosabb történelmi dátumok és jellemzők mellett lehetőség szerint a mű közli az adott templom fényképét és alaprajzát, és pontosan meghatározza a falkép elhelyezkedését. A legenda rendszerint a templom északi falán, zömmel a felső sorban kapott helyet. Fölvetődik a gondolat, hogy az északi irány a legyőzendő ősellenséget, esetleg a pogányságot jelképezheti. Külön értéke a kötetnek a szemléltetés. A szerző a falfestmények jó minőségű színes fényképeit, a képsorok megértését segítő színes vázlatokat, és fekete-fehér rajzokat tár elénk. A mű egészét, az ismertetéseket izgalmasabbá tette volna az ikonográfiai környezet kissé bővebb ismertetése. A falképek a középkori Magyarország jelentősebb templomaiban fordulnak elő, melyek a saját korukban tekintélyes nagyságúnak számítottak, és csak az újabb idők, különösen a barokk templomépítészet tükrében tűnnek a mai ember számára kicsiknek.

A legendákat hagyományozó szövegek bizonyos eltéréseket mutatnak. Az alapváltozat keletkezési helyét kétség kívül a magyar nyelvterületen kell keresnünk, mint ahogy a legenda is csak a középkori magyarság által lakott területeken fordul elő. A szövegváltozatok főként az egy kun által elrabolt, ám a herceg által megmentett leány szerepében, viselkedésében mutatnak különbséget. A lány egyszer a kun pártját fogta, máskor Lászlónak segített vagy éppen nem vett részt a küzdelemben. Lehet előkelő királylány, a váradi püspök gyermeke, esetleg egy névtelen teremtes, sőt maga Szűz Mária. A változatok széles skálája mutatható ki a képi ábrázolásokban is. Ezek vizsgálatát nehezíti, hogy a legendaábrázolások gyakran sérülten, hiányosan maradtak ránk, s ilyenkor az eredeti képsor motívumainak teljes összeállítása gyakran kétséges. Ennek tükrében különösen is nehéz kérdés a képsor kezdetének és végének a meghatározása. A szerző az alábbi jeleneteket s ezek változatait vizsgálja: Várad vára és a püspök áldása, a magyar sereg fölvonulása, az üldözés, a küzdelem, a lefejezés és a pihenés.

A képek eseménymenete határozott. Festőik különböző mesterek lehettek, akár külföldiek is. Az ábrázolás tartalmát, meséjét azonban nem a festő hozta magával, itt kapta, mint a magyar templomdíszítés s a középkori magyar művészet sajátját. Az egyszerre több értelmű jelentsornak ilyen egymásutánisága nincs meg sem a nyugati, sem a bizánci stílusú templomfestészetben, de még a legszorosabb képi egyezéseket felmutató keleti miniatura-művészetben sem. A történetnek egyszerre van hősi (a pogányt verő, hazát védő királyi herceg), vallási (a sötétség, a rossz, a gonosz ellen való küzdelem) és népszokásokat közvetítő (leányrablás) kicsengése. László Gyula megállapítja: „nem kétlem, hogy ha a falfestmények mesehagyományok lennének – mint ahogy részben azok –, a mesekutatás habozás nélkül a magyar mesék körébe utalná ezt a szép ... történetet.” Szent László kultusza nem terjedt túl a magyar nép lakta vidékek határain. Így ez a falfestményciklus mint jellegzetesen magyar alkotás, a mi hozzájárulásunk az egyetemes keresztény művészethez.

A mű függelékét Kerny Terézia állította össze. Ebben nyolc elpusztult, illetve lappangó faliképre vonatkozó adatokat foglal össze jól kiegészítve a dolgozat fő szövegét. Írása második részében a kerlési ütközet ábrázolására vonatkozó művészettörténeti adalékokat gyűjti egybe. Áttekinti a kompozíciót befolyásoló tényezőket, az ikonográfiai változatokat, és a különböző korok legjelentősebb, a jelzett témával foglalkozó alkotásait.

A könyv megállapításaival, alapos jegyzetapparátusával és kimerítő szakirodalomjegyzékével mostantól a kor iránt érdeklődők rendelkezésére áll.

Orbán Imre

ACTA HISTORICA

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 98.

(Szeged, 1993. 65 p.)

A gyűjteményes kötet tanulmányai közül – e folyóirat jellegének megfelelően –, elsősorban Koszta László „Az 1306-os pécsi püspökválasztás” című tanulmányát érintjük közelebbről.

Ismeretes, hogy a középkori Magyarországról csak néhány püspökválasztási jegyzőkönyv maradt ránk. Ezért igen fontos és rendkívül érdekes az az 1306-ból származó oklevél, melyet a pécsi káptalan állított ki Manfréd zágrábi prépost pécsi püspökké választása alkalmából. Az erősen sérült oklevél az Anjou-kori oklevéltár munkálatai során került elő s jelent meg az új sorozat első kötetében. Ezt felhasználva vizsgálja a szerző a korabeli magyar püspökválasztás lefolyási menetét. A kerülmények megértéséhez, a többi országtól eltérő vonásainak bemutatásához azonban előbb fel kellett vázolnia az európai párhuzamokat is, illetve nyomon kellett követnie a püspökválasztás egyetemes történetét. Az első évezred változásait figyelmen kívül hagyva itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy a 10–11. század fordulóján megszülető, majd kiépülő államok, köztük Magyarország a német uralkodók felfogását követték, akik módszeresen és következetesen kívánták érvényesíteni akarataikat az országukban betöltendő főpapi kinevezések ügyében. A Szentszék természetesen éppen ennek ellenkezőjét szeretne volna elérni, a döntést maga kívánta meghozni. Az uralkodók a magasabb egyházi javadalmakat (érsekség, püspökség, apátság stb.) a világi birtokadományozáshoz hasonló módon, hűségük fejében és biztosítására juttatták, s ez ellen a pápák erélyes és hosszantartó küzdelmet folytattak. Az investitúra harcainak csillapodtával megindult a zárt választási kollégium kialakítása, a székeskáptalanok választójogának kizárólagossá válása. Ezt az általános gyakorlatot szentesítette 1215-ben a 4. lateráni zsinat 24. kánonja. Az uralkodók investitúra joga a gyakorlatban azonban változatlanul érvényben maradt, legfeljebb sokkal tapintatosabban „ajánlották” jelöltjeiket a kanonokoknak.

A 3. lateráni zsinat a választhatóság feltételét is meghatározta. Püspökké csak az volt választható, aki törvényes házasságban született, betöltötte a 30. életévét, erkölcsös életet élt, és legalább subdiakonus volt.

Magyarországon, más keresztény államokhoz hasonlóan, az uralkodónak volt döntő befolyása a főpapi székek betöltésében. Már Astrik apátot és a többi püspököt is Szent István állította az egyházmegyéek élére. A 13. század elején, a bolognai egyetemen működő Paulus Hungarusnál – aki nevéből következően magyar származású volt –, már megfogalmazódik a magyar király főkegyúri joga. Könyvében ugyanis megjegyzi, hogy noha a kánonjog tiltja a világiak részvételét a választáson, de néhány uralkodó, köztük a magyar király kivételt képez. Ez hazánk határain túl is ismert volt, mert II. Henrik angol király III. Sándor pápával folytatott vitában követeli az apostoli legátusi jogot, amellyel Sziciliában és Magyarországon rendelkeznek az uralkodók.

Amikor 1306-ban a pécsi egyházmegyéet 12 évig kormányzó Pál püspök meghalt, a káptalan sietve összehívta tagjait az új püspök megválasztására. Ismeretes, hogy a pécsi székeskáptalan volt az ország legnépesebb ilyen testülete. Tagjai számát negyvenre becsülik a 14. században. Az 1306-os választáson azonban csak 28 kanonok vett részt. A jelenlévők mindegyike nevében aláírásával erősítette meg az oklevelet, illetve a felvett jegyzőkönyvet. Ez műveltségi szintjüket jellemzi, hiszen összehasonlításul az 1301-ben keletkezett szepesi püspüökválasztási jegyzőkönyvet említhetjük, ahol a kanonokok fele nem tudta a nevét leírni. Pécsen minden jelenlévő kanonok biztos írástudással rendelkezett, a megpecsételését igazoló aláírások többsége nyugodt futásu, szép írásképet mutat.

A káptalan 1306. február 23-án egyhangúan Manfréd zágrábi prépostot választotta püspökké, s úgy tűnik minden külső nyomás nélkül, amiben bizonyára az ismert történeti körülmények is nagy szerepet játszottak. Manfréd azonban röviddel megválasztása után elhunyt. Bizonyosan nem szentelték püspökké, mert a pécsi káptalan egy későbbi oklevelében az elhunyt Manfrédet csak prépostnak titulálja. Halála után a káptalan tagjai nem tudtak megegyezni az új püspök személyét illetően, ezért az esztergomi érsekhez fordultak, hogy az gondoskodjék számukra új főpapról. De ez már új fejezete a pécsi püspökségnek.

Kosztai László széles látókörű, biztos adatokon nyugvó, a nyitott kérdéseket is érzékeltető tanulmánya komoly nyeresége egyháztörténetírásunknak. Nem ő tehet róla, hogy cikkét zavaró nyomdahiba csúfítja, a 49–50. oldal, ugyanazzal a szöveggel, kétszer szerepel, ami pillanatnyi zavart okoz, amíg rá nem jön az olvasó a kettőzésre. A jegyzetekben – szerencsére – nincsen hiba.

Kőhegyi Mihály

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

1. kötet (1989)

HORVÁTH Tibor

Lectori salutem

TANULMÁNYOK

DANKÓ László

Szarvasi róm. kat. plébánia története

KOVÁCS Imre

A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története

BAJÁK László

Szerémi György világképe

PUSZTASZERI László

Scitovszky János hercegprímás politikai portréja

SZÉKELY András

Egy humanista a nyugati végeken

Bertalan

Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében

BÁNK József

Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?

BERTÉNYI Iván

Heraldika és középkori egyháztörténet

CSORDÁS Eörs

Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patrónánk

MÉSZÁROS István

A magyarországi római katolikus tanügy igazgatás történeti áttekintése

RÁSZLAY Tibor

Az irgalmasság erénye az Árpád-korban

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám-

A METEM megalakulásának története és

UZSOKI András

tevékenysége 1988–1989-ben

ADRIÁNYI Gábor

Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana

VARGA Imre

A plébániatörténetírás követelményei

UZSOKI András

A Canonica Visitatio

A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra

FORRÁSOK

MAGYAR István

Az alvinci ferences krónika

Lénárd

TÜSKÉS Gábor-

A barokk búcsújárás forrásai

KNAPP Éva

VÁTH János

A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. kötet (1990)

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése)
TÓTH Endre	A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről
UZSOKI András AZZOLA, K. Fr.	A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása Die Scheibenkreutzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran)
UDVARDY József	A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban
KOVÁCS Imre	Adatok a magyarországi premonstreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban
ADRIÁNYI Gábor BERTÉNYI Iván	A magyar királyok apostoli címe Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához (A magyar királyok apostoli címe)
JÓZSA László HEREIN Gyula BÁN László	A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada Budakeszi Makkos Mária története Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében

FORRÁSOK

VARGA Imre– REICHARDT Gyula	A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban (Michael Nagy: Conscriptio... c. latin munkájának magyar fordítása)
MÉSZÁROS István	Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából (Részletek Lendvay József emlékirataiból)
DÓKA Klára	Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig)
GERGELY Jenő	A „Paritásos Bizottság” jegyzőkönyvei (1950. szeptember–november)

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. kötet (1991)

TANULMÁNYOK

KÁPOLNAI Iván	Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében
SIKLÓSI Gyula	Kara Musztafa basa tornya és a Szent Donatus kápolna Székesfehérváron
PROKOPPP Mária	Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe)
KOSZTA László	Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század. elején
MÉSZÁROS István	Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1990)
SÜMEGI József	Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon
ADRIÁNYI Gábor	A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton (1870)
MONA Ilona	Slichta Margit és az iskolák államosítása
NAGY Ferenc	Tanácskozások a Bernardinumban (1891–1933)

A KUNSZENTMÁRTONI EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KÓSA Károly	Szerzetes rendek és házaik Jász–Nagykun–Szolnok megye területén 1920–1950 között
JÓZSA László	A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története
SZILÁRDFI Zoltán	A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája
BARNA Gábor	A kunszentmártoniak radnai búcsújárása

MÓDSZERTAN

HORVÁTH Tibor	METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok
LOTZ Antal:	Történetíró papok Csanád egyházmegyében

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

4. kötet (1992)

TANULMÁNYOK

BOBA Imre	Szent András-Zoerard: lengyel volt-e vagy isztriai?
LOTZ Antal	Ribóssy József nagysárréti esperes élete (1775–1830)
SZILÁGYI István	Szent lépcsők – szentlépcsők
GLÜCK Jenő	Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból (1792 - 1848)
BEKE Margit	Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX. században
MÉSZÁROS István	Középkori örökség protestáns kollégiumainkban
ORBÁN Imre	Egy érdekes kultuszkeveredésről (Antochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései)
TAMÁS Szabó	Antonio Possevinos Bemühungen Um Die Erneuerung Des Katholizismus In Siebenbürgen

EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

JAMES L. John	Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága
SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (kiegészítés)

FORRÁSOK

SÁVAI János	P. Jego Ézsaiás: Én itt maradtam (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből)
JANKA György – LAKATOS Pál	A makói görög katolikus egyházközség canonica visitációja 1844-ben
VIDA István	Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935-1949)
VAJK Gyula	Az 1956-os események és következményei
P. DUDÁS Bertalan OSBM	A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1993/1–2

TANULMÁNYOK

- GÁSPÁR Dorottya: Gondolatok a pannóniai ókereszténységről
MÉSZÁROS István: Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754 – 1948
- SIMÓ Attila: Nyárádszentmárton lelkipásztorai
DREESBACH Walter: Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen Den Weltkriegen

A BÁTASZÉKI CISZTERCITA EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

- KEREKES Károly: Szövetségűjtás a Ciszterci Rend és Cikádor, azaz Bátaszék között
- KOSZTA László: Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején
- ALMÁSI Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja
- SÜMEGI József: Adalékok Bába, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához
- BARNA Gábor – HERMANN Egyed: A bátaszékiek máriacelli búcsújárása
- ARATÓ Orbán: Ciszterci lelkiség – ciszterci küldetéstudat

EGYHÁZTÖRTÉNET, MÓDSZERTAN

- DÓKA Klára: Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)

FORRÁSOK

- JESZENKOVITS Teréz: Az 1948–56 közötti évek

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM) kiadványai:

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Budapest, 1989. 432 old. (kifogyóban) ára: 398 Ft
- 2. sz. Budapest, 1990. 232 old.
megjelent: 1991 novemberben ára: 250 Ft
- 3. sz. Budapest, 1991. 290 old.
megjelent: 1992 novemberben ára: 250 Ft
- 4. sz. Budapest, 1992. 280 old.
megjelent: 1993 februárban ára: 250 Ft
- 1993/1–2, 240 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1993 június

METEM Könyvek – Series METEM Books

A METEM könyvek sorozatban egyháztörténeti témájú monográfiákat jelentet meg a METEM Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztősége. Szándékunk szerint évente legalább egy kötetet kívánunk megjelentetni. Tekintettel arra, hogy ez non-profit vállalkozás, számítunk szponzorok nagylelkű adományaira. Kéziratok ügyében kérjük, vegyék fel a kapcsolatot a Vázlatok szerkesztőbizottságával.

In the Series METEM Books are monographies to be published in the topic of Church History, redacted by the Bord of Editors of the Essays in Church History in Hungary. Because of non-profit activity gifts and sponsorships are conveninet. Please contact the Editors if manuscripts foreseen.

1. Szabó Ferenc S.J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében,
Róma, 1990. 356 old. ára: 398 Ft
2. Súlymos László Szilveszter–Várszegi Imre Asztrik:
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950),
Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan
története a középkorban,
Budapest, 1992. 152 old. ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája
Bp, 1993. 160 old. ára: 200 Ft
5. Boba Imre: Nagymorávia története új megvilágításban
(Előkészültben) Megjelenik: 1994-ben

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

1. sz.: Farkas Gábor: A római katolikus egyház története
Sümegcsehn
Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: a Sümegcsehi plébánián

ECCLESIA SANCTA

sorozat

1. A katolikus egyház Magyarországon

Szerk.: Somorjai Ádám és Zombori István

A kötet szerzői: Kada Lajos, Alzati Cesare, Érszegi Géza, Fügedi Erik, Péter Katalin, Katus László, Dankó László, Lukács László Sch. P., Holl Béla Sch. P., Szabó Ferenc S. J., Sárközy Péter, Erdélyi Zsuzsanna, Hajnóczi Gábor.

Budapest, 1991. 160 old. (14,5 × 21 cm)

Ára: 192, – Ft

2. A katolikus egyház a Szovjetunióban

Szerző: E. Chr. Suttner

Ford.: Ötvös Péter

Előkészületben, megjelenik 1994-ben

3. A katolikus egyház Lengyelországban

Szerzők: J. Kloczowski, L. Müllerova,

J. Skarbek

Ford.: Z. Czigány Balázs, Illér P. Attila, Andrásfalvy Péter

Előkészületben, megjelenik 1994-ben

Az Ecclesia Sancta sorozat arra vállalkozik, hogy megismertesse a magyar közvéleményt a környező országok egyháztörténetével. Évenként egy-egy kötetet kiadva szeretnénk a lengyel, a cseh és a szlovák, az osztrák, a balkáni népek, a három balti állam és az orosz egyházak történetét megjelentetni. A gazdag anyag válogatásánál arra törekszünk, hogy minél több információt, átfogó, összefüggő történeti képet nyújtó írás kerüljön az érdeklődők elé, olyanok, amelyek a legrégebbi időktől napjainkig tekintik át az egyes országok, népek egyházainak történetét.

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát,

a Bizottság elnöke,

Somorjai Ádám professzor, S. Anselmo Egyetem, Róma

Török József professzor, Pázmány Péter Hittudományi

Akadémia, Budapest

Zombori István történész, Csongrád Megyei Múzeumok

Igazgatósága, Szeged

Kiadja:

a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága

Egyéb METEM kiadványok

Uzsoki András (szerk.)

Klempa Károly és a keszthelyi premontre gimnázium

Budapest 1991. 165 old. ára 120 Ft

CSAPODI CSABA

GRÓF ZICHY NÁNDOR élete és politikája (1829–1911)

„Habent sua fata libelli”, a könyveknek megvan a soruk. Ennek a Zichy Nándor életét tartalmazó könyvnek a megírására a szerzőt Szekfű Gyula kérte föl. Az általa szerkesztett és a Franklin Társulatnál kiadott „Magyar életrajzok” egyik újabb kötete lett volna. A kiadást 1944-re tervezték. A kész kézirat a II. világháború alatt bekövetkezett bombázások során a Franklin Társulattal együtt megsemmisült. Szerencsére fennmaradt egy másolata. Így „alig” 49 éves késéssel, végre megjelenhetett.

Gróf Zichy Nándor (1829–1911) „ember volt, ki hitből élt” egy hitetlen korban, egyházának hű fia, amikor ultramontán és klerikális volt a legmegbélyegzőbb gúnynev; konzervatív politikus a liberalizmus uralma idején, szerves reformok hirdetője a napról napra élés és tétlenség idején; a nemzetiségek megértője a túlzó nemzeti elfogultság közepette, hazája sorsáért remegő a lobogó optimizmus tűzijátéka közt; arisztokrata, az arisztokrácia hivatásának vallója és mégis népvézér; szerény, halk tónusú egyéniség, és mégis tömegmozgalmak vezére. Az ellentmondások mind csak látszólagosak, sőt éppen a legegységesebb, legharmonikusabb egyéniséget jelölik. A legtanulságosabb talán Zichy Nándor életében és küzdelmeiben, hogy szinte pontosan föl lehet ismerni az ő korában azt a száz éve elavult európai antiklerikális, egyházat meg nem értő, sőt támadó mentalitást, amelynek ma is tanúi vagyunk.

A szerzőt nem kell bemutatnunk. Csapodi Csaba nevét minden könyves ember jól ismeri. Magas kort megérve, együtt örvendhetünk vele, hogy a hosszú átfutási időt mégis egészségben, erőben megérhette.

A Gróf Zichy Nándorról, a Katolikus Néppárt alapítójának életéről és művéről szóló monográfia a **Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség sorozatának**, a **METEM-könyveknek 4. kötete**. Megjelent 1993. novemberében. Ára 200, – Ft.

A kiadványok megrendelhetők:

Bencés Kiadó szerkesztősége

1112 Budapest, XI., Kérő u. 18. V. 29.

Tel.: 162-63-72

A Pannonhalmi Bencés Kiadó kínálatából

- **Útban Európa felé.** Remények és távolságok. Katolikus Szemle 1991/1–2 szám. A húsvét hetében Győr–Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában. Fűzve 220 old. ára: 185 Ft

- **Tomka Miklós:** Magyar katolicizmus 1991. Gyorsmért leg a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról. ára: 170 Ft
Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old.

- **Korzenszky Richárd–Somorjai Ádám:** Magyar sorskérdések. A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhihető erővel. Fűzve 150 old. ára: 135 Ft

- **Somorjai Ádám:** Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns. Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old. ára: 260 Ft.

- **Pacomio, L.–Vanetti, P. S.J.:** Kis Bibliai Atlasz. Nélkülözhetetlen kalauz a bibliai történések helyszíneinek megismeréséhez, bibliaismerethez, a bibliai tájak azonosításához. Hitoktatási és kultúrtörténeti segédkönyv. Terj.: 64 old. (184 színes illusztrációt, rajzot, fényképet és térképet tartalmaz) ára: 290 Ft

- **Szivárványhíd Pannonhalma és Debrecen között.** ára: 150 Ft
Válogatott dokumentumok a római katolikusok és reformátusok párbeszéde történetéből Magyarországon 1898–1943 közötti évek időszakából. Előszavát dr. Kocsis Elemér, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke írta, bevezetőjét Barcza József. A kötet egyik szerzője Kelemen Kriszostom. Az alábbiakat írásából idézzük: „A nagy magyar lelki egység, ha ennek keresztyén szempontból értelme van, csak a Krisztusban való egység lehet.” Terj.: 140 old.

- **Az ezeréves Pannonhalma.** A kis könyv az apátság történetét mutatja be röviden, képekkel illusztrálva. Tartalmaz bizonyos gyakorlati útmutatót is, valamint ismertetőt az idegenforgalmi szolgáltatásokról. Terj.: 78 old. (fekete-fehér) ára: 75 Ft

- **Reisner Ferenc:** Csernoch János hercegprímás és IV. Károly. Terj.: 228 old. ára 290 Ft

- **Jákli István:** „...a magyarokhoz küldetett” (Johann Weissenburger fa metszeteivel (1515) Szent Wolfgang életéről és működéséről hosszabb idő óta először olvashatunk a Németországban élő szerző tollából, a Szent halálának 1994-ben esedékes 1000. évfordulójára készülöben. 972 tavaszán nem jámbor hithirdetőként ment a pogány magyarok közé, hanem I. Ottó német császár diplomáciai küldöttként járt Géza nagyfejedelem udvarában, a magyarországi keresztény hittérítés feltételeinek meg tárgyalására. Terj.: 176 old, 19 metszet. ára: 210 Ft

- **Békés Gellért O.S.B–Boór János (szerk.):** Keresztények és szabadság. Történelem – Bölcsélet – Társadalomtudomány – Lelkiség. A 34. Magyar PAX ROMANA kongresszuson (Lillafüred, 1992. ápr. 20–26.) elhangzott előadások, a Katolikus Szemle 1992. évi 1–2. száma. **Előadók:** Göncz Á, Andráfalvy B, Nyíri T, Katus L, Csorba L, Surján L, Nagy E, Bence Gy, Weissmahr B, Vajda M, Tomka M, Isépy T, Órsy L, Balogh Z. **Kerekasztal résztvevői:** Boór J, Gyulay E, Jelenits I, Horváth Á, Farkas B, Merza J, Csepeli Gy. **Igét hirdettek:** Békés G, Seregély I, Hafenschner K, Bacsóka P, Tenke S. Terj.: 224 old. ára 185 Ft

- **Mészáros István:** Iskola Szent Márton hegyén. Előszavát Korzenszky Richárd írta. A könyv a gimnáziumról történeti és szociológiai áttekintést nyújt. **Magyar Bencés Gimnáziumok sorozat 2. kötete. Terj.: 147 old.** ára: 120 Ft

- **Tarnay Brunó O.S.B:** Katolicizmus és kultuszok. „E rövid munka a kereszténység egyetemességét, katolicitását állítja mintaként és mérceként az olvasó elé.” A hazai keresztény és nem keresztény gyülekezetekről térképet és statisztikai kimutatásokat közöl, Losteiner Mónika kutatásai eredményeit először publikálva. Terj.: 128 old. ára 165 Ft

- **Békés Gellért OSB–Kovács K. Zoltán** (szerkesztő) Keresztények és a demokrácia. Politika és erkölcs, Hit és elkötelezettség, Szociálpolitika, gazdasági fejlődés, Veszélyeztetett jövőnk, Egyetemes keresztényi felelősség. Barankovics Akadémia, 1. Tanulmányi hétvége, Leányfalu, 1992. november 6–8. A Katolikus Szemle 1992. évi 3–4. száma. Terjedelem: kb 120 oldal, füzve: ára: kb 200 Ft.- Ft.

- **A Katolikus Szemle** korábbi évfolyamai megrendelhetők pannonhalmi címünkön.

- **Zsolnay Imre:** Bizáncról a bolsevizmusig. A szerző kiadása Zsolnay Imre nyugalmazott történelem-, pedagógiaszakos tanár. Kézirata majd harminc éven át hevert a fiókban, érthető módon nem láthatott nyomdafestéket. Az ortodox, a keleti kereszténység kultúrájának elemzését találjuk meg e kötetben. Bizánc szellemének kisugárzásával és annak kritikájával ismerkedhetünk meg benne. Műfaj: egyháztörténelem, köztörténet, politikatörténet. Terjedelem: 200 oldal, fűzve. ára: 350 Ft

- **Békés Gellért OSB és Horváth Árpád** (szerk.): Megújuló egyház a megújuló társadalomban – A Katolikus Szemle 1993. évi kötete. Az 1993. áprilisában Vép-Szombathelyen tartott 35. Magyar Pax Romana kongresszus előadásainak anyaga. Értelmiség az egyházban – Művelt kereszténység – Társadalmi kölcsönhatás és kommunikáció – Az egyház nyilvánossága – Értékváltozások ára: 297 Ft

- **Bánhegyi Miksa–Hapák József:** A közösség asztala – A Pannonhalmi Apátság ebédlője. 80 oldal, A4-es méretben, keménytáblás, színes album.

- **Arend van Leeuwen:** A kereszténység a világtörténelemben. Vázlat. Fordította és az összefoglalást készítette Somorjai Ádám OSB. Oktatási és kultúrtörténeti segédletként ajánlott. Fűzve, 72 old. ára 165 Ft

Megrendelhetők:

Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat
9090 Pannonhalma

Tel: 96/370-022 Fax: 96/370-011

és

Bencés Kiadó szerkesztősége
1112 Budapest, XI., Kérő u. 18. V. 29
 Tel.: 162-63-72

Mintabolt:
1053 Budapest, V., Ferenciek tere 8.
 Telefon: 266-70-09

Bemutatóterem, viszonteladók ellátása:
Csomagküldő szolgálat, 1012 Budapest, I. Attila u. 79.

A Szent Gellért Egyházi Kiadó könyvajánlata

I. M. Angelini: A katolicizmus

Könyvünk folytatása a Gondolat Kiadónál megjelent *A világ nagy vallásai* népszerű sorozatnak. Megmagyarázza a katolikus vallás alapvető fogalmainak, hittételeinek jelentését. Részletesen leírja a katolicizmus történetét legősibb forrásaitól kezdve, a középkori és újkori változásokon keresztül a napjainkban tapasztalható megújulásig. A kötetet időrendi táblázat, a katolicizmus leggyakrabban használatos kifejezéseinek magyarázata, valamint több mint száz színes kép teszi könnyen érthetővé és olvashatóvá. 210 Ft.

Tótfalusi István: Vallási vademecum

Vallási témájú szakszótárunk segítheti a hitoktatás munkáját azzal, hogy az idegen – főleg latin és görög – eredetű szavakat népszerűen értelmezi, és származásukkal, kiejtésükkel, használatukkal kapcsolatban gyakorlatiasan igazít el. A magyarázatok jobb megértését gazdag képanyag segíti.

Kemény táblás kötéssel

210 Ft.

Puskely Mária: 1000 év misztikájából

A könyv második évezred tizenkét nagy misztikusát mutatja be és szóltatja meg. Olyanokat, akikről a magyar olvasóközönség – egy-két kivételtől eltekintve – alig vagy semmit sem hallott. Megismerkedhetünk életükkel, mégpedig mindig korabeli források alapján, majd egy vagy esetleg két művükkel. A művet közel félszáz szócikk *Kislexikon* egészíti ki. 223 Ft.

Gyürki László: A Biblia földjén

Szentföldi útikalauzunk izgalmas olvasmány zarándokoknak és „ittthonmaradóknak” egyaránt. 170 Ft.

Karácsony Sándor: Az irodalmi nevelés

Irodalomra csak irodalommal lehet nevelni s az irodalom elemzése (az irodalmi élmény tudatosítása) mindig csak nyelvi elemzés lehet. Ez Karácsony Sándor könyvének alap gondolata. 120 Ft.

Szolnoky Erzsébet: Fellebbezés helyett

Apor Vilmos, a vértanú győri püspök élete.

108 Ft.

*A kötetek megvásárolhatók, ill. megrendelhetők
a Szent Gellért Könyvesboltokban:*

6720 Szeged

Aradi vértanúk tere 2.

Telefon: (62) 313-598

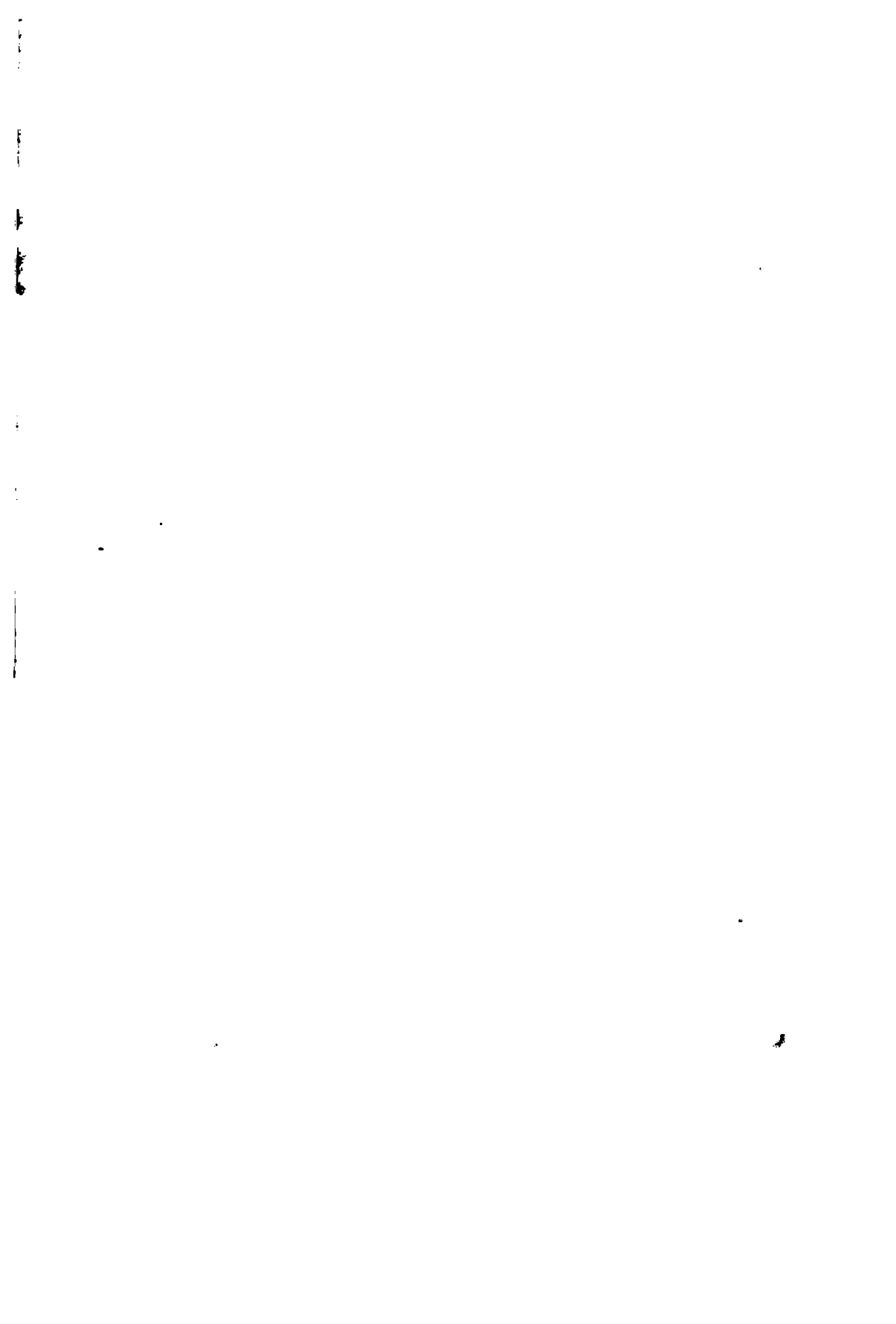
1053 Budapest, Ferenciek tere 4.

(Kárpátia-udvar)

1089 Budapest

Bláthy O. u. 10.

(„Betánia”, a Rezső téri templom mellett)

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901*. Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatim

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

